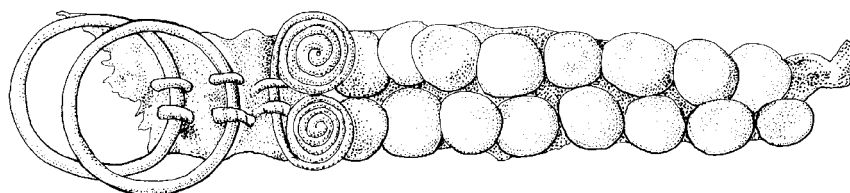

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LXV

2017

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2017

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

LXV – 2 – 2017

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor / General editor

Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady / Editorial board chairman

Matej Ruttkay

Redakčná rada / Editorial board

Václav Furmánek, Luděk Galuška, Milan Hanuliak, Joachim Henning, Ivan Cheben,
Pavel Kouřil, Elena Miroššayová, Michał Parczewski, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay,
Claudia Theune-Vogt, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka / Executive editor

Zuzana Staneková

Počítačové spracovanie / Layout

Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV, 2017

Dátum vydania: december 2017

ISSN 1335-0102

IČO 00 166 723

Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie reprodukováaná alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania, prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dva razy do roka

Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Gabriel Nevizánsky – Péter Prohászka

Hrobové nálezy únětické kultúry z roku 1898 v Šenkviach 195

Grabfunde der Aunjetitzer Kultur aus dem Jahr 1898 in Šenkvice 205

David Parma – Stanislav Stuchlík

Kostrové hroby z doby popelnicových polí na Moravě 207

Urnfield Culture Inhumation Graves in Moravia 235

Ondrej Ožďáni – Pavel Žebrák

Depot bronzových predmetov z hradiska lužické kultúry na Sitne 237

Depot bronzener Gegenstände aus dem Burgwall der Lausitzer Kultur auf Sitno 274

Tomáš Zeman

Příspěvek k poznání nejstaršího germánského osídlení Moravy
optikou nových povrchových nálezů 279Ein Beitrag zur Erkenntnis der ältesten germanischen Besiedlung Mährens
durch die Optik der neuen Lesefunde 317

Hans-Ulrich Voß

Die Beziehungsgeflechte germanischer Eliten vor und nach den Markomannenkriegen 321

Vzájomné väzby germánskych elít pred markomanskými vojnami a po nich 342

Jozef Zábojník – Vladimír Mitáš – Ján Štubňa

Krišťalový mnohosten z Čataja 343

Crystal polyhedron from Čataj 374

Spomienka

Ako si pamätáme doc. PhDr. Vieru Němejcovú-Pavúkovú, CSc. (*Lucia Benediková*) 377

Jubileá

Jubilujúci docent Jozef Zábojník (*Gabriel Fusek*) 381Životné jubileum PhDr. Ivana Chebena, CSc. (*Matej Ruttkay*) 389

Skratky – Abkürzungen – Abbreviations 399

HROBOVÉ NÁLEZY ÚNĚTICKEJ KULTÚRY Z ROKU 1898 V ŠENKVICIACH*

GABRIEL NEVIZÁNSKY – PÉTER PROHÁSZKA

Finds and Graves of the Únětice Culture from Šenkvice in the Year 1898. The article deals with the finds from Šenkvice, which were found in 1898. With the methods of the archival archeology were possible to reconstruct the finding circumstances and identify the majority of the finds. According to a letter of Franz Meissl, former mayor of the town Pezinok, a skeleton grave with objects were excavated in the area of the brick factory. Meissl collected them and send the finds to the Hungarian National Museum. He reported about the finding circumstances and enclosed a map of the locality. Only a part of the finds are now in the collection of the National Museum. Most of them belong to the earliest assemblages of the Únětice culture in Slovakia. In grave were bronze jewelry and a clay pot. These hair rings, a cyprian needle and a tutuli are typical types of the Únětice culture. From the locality sent Meissl shards of red painted pottery vessels to the National Museum, which are typical for the neolith Lengyel culture. The authors analyzed and evaluated the objects and the other early Bronze Age finds and localities of Šenkvice.

Key words: West-Slovakia, Únětice culture, archival records, grave, bronze objects.

ÚVOD

Prírastkové knihy a depozitáre Maďarského národného múzea od roku 1810 nepretržite pribúdali archeologickým a numizmatickým materiálom, ktoré sa objavili v rôznych regiónoch Karpatskej kotliny. Uvedené predmety múzeum získalo kúpou, ale najčastejšie darom. V inventárnych knihách je však zväčša iba záznam o darcovi, resp. o nálezisku. Detailnejšie informácie o náleziskách, prípadne bližších nálezových okolnostiach sa vyskytujú iba vo výnimočných prípadoch. Pre odborné vyhodnotenie evidovaných predmetov však dôležité informácie poskytujú správy v odborných periodikách či v archívoch a v pozostalostiach – fondoch – uložené rôzne hlásenia, kresby a osobné korešpondencie (Prohászka 2013; Prohászka/Trugly 2012). O nálezoch zaslaných do Maďarského národného múzea v Budapešti v mnohých prípadoch informujú priamo nálezcovia, resp. darcovia v listoch, ktoré uchováva archív archeologického a numizmatického oddelenia.

V predloženej štúdii odborné vyhodnotenie darovaných nálezov možno uskutočniť vďaka písomnosti a priloženého mapového náčrtu pezinského lekárnik Ferenc Meissla, ktorý svojho času uvedené predmety zozbieral a zachránil. O zaslaní sledovaných predmetov nás súčasne informuje aj publikovaná správa o štvrtročných prírastkoch archeologického oddelenia múzea, ktoré zverejnili v časopise *Archaeologiai Értesítő*

v ročníku 1898 (Hampel 1898, 277). Text krátkej informatívnej správy vo voľnom preklade je nasledovný: „*Praveké črepy a fragmenty bronzových náramkov, ktoré sa našli na území tehleho vo Veľkých Šenkviciach (Prešporská župa) pochádzajú z kostrových hrobov. Poslal ich pezinokský lekárnik Ferenc Meissl prostredníctvom Jánoša Szendreiho.*” Črepy a bronzové fragmenty zaznamenali v prírastkovej knihe múzea dňa 21. marca 1898, pod prírastkovými číslami 25/1898.1–16. Žiaľ väčšina keramického materiálu sa dnes už nenachádza vo fonde múzea.

FERENC MEISSL – PEZINSKÝ LEKÁRNIK, POLITIK A ZBERATEL

Autor listu a darca nálezov Ferenc Meissl (obr. 1) patril k tým pezinokským mešťanom, ktorí zohrali významnú rolu v spoločenskom, politickom a kultúrnom živote svojho mesta, a dokonca aj prešporskej župy. Lekárnik, ktorý sa narodil v Pezinku v roku 1837 zomrel vo Viedni v roku 1934 (Borovszky 1904, 449; SBS 1990, 142). Krátky životopis v sledovanom lexikóne dopĺňa spis, v ktorom pri príležitosti návrhu vyznamenania rytierskym Rádom Františka Jozefa (ÖStA HHS-tA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge Kt. 20. Nr. 4968/1895) informovali cisára o činnosti F. Meissla. Z uvedeného dokumentu sa dozvedáme, že v roku 1862 prevzal po svojom otcovi

* Príspevok vznikol v rámci grantového projektu 2/0072/17 agentúry VEGA a projektu SASPRO 0101/01/03 financovaný Slovenskou akadémiou vied a Európskou úniou.

Obr. 1. F. Meissl (1837 – 1934) v hasičskej uniforme. Archív Malokarpatského múzea v Pezinku.

lekárne v Pezinku a následne sa potom postupne zapájal do verejného a spoločenského života svojho mesta. V roku 1866 počas prusko-rakúskej vojny sa podieľal na umiestnení a zaopatrení ranených. V roku 1867 sa stal členom mestského zastupiteľstva a následne od roku 1869 vykonával štyri a pol roka funkciu mešťanostu. Ako predseda školskej stolice sa významne podieľal pri organizácii pezinského školstva. V roku 1870 ho vymenovali za radcu miestneho učiteľského združenia a neskôr, v roku 1875 ho zvolili za čestného člena Župného učiteľského spolku. Meissl bol aj spoluzakladateľom a riaditeľom Pezinsko-modransko-svätojurskej sporiteľne. V roku 1874 v Pezinku založil dobrovoľný hasičský spolok. Do roku 1905 pôsobil ako jeho veliteľ, potom čestný veliteľ (Borovszky 1904, 449). V roku 1887 zorganizoval a zriadil miestnu pobočku Červeného kríža a zastával aj funkciu predsedu. Jeho záujem o prírodné a spoločenské vedy dokumentuje aj dar svojej ornitologickej zbierky župnému učiteľskému inštitútu, začo si vyslúžil ministerskú pochvalu. V roku 1902 publikoval dielo o stredovekých a novovekých dejinách Pezinka, ktoré spracoval na základe archívnych dokumentov (Meissl 1902). Okolo roku 1905 založil na radnici malé mestské múzeum, v ktorom zhromaždil najmä pamiatky po zaniknutých cechoch (Borovszky 1904, 215). V roku 1896 bol vyznamenaný rytierskym Rádom Františka Jozefa (SBS 1990, 142). Jediným príspevkom sa zapísal do dejín amatérskej archeológie 19. stor. V časopise *Archaeologiai Értesítő* publikoval striebornú rímsku sponu z 3. stor. z niekdajšieho Terlingu, dnes Vinosady, časť Malé Trnie, okr. Pezinok (Meissl 1893, 381).

V publikácii venovanej archeológii na Slovensku v minulosti ho eviduje aj B. Polla (1996, 204) so skomoleným priezviskom.

ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZY ZO ŠENKVICKEJ TEHELNE

Koncom marca 1898, János Szendrei, tajomník Maďarskej archeologickej a antropologickej spoločnosti postúpil nasledovný list Archeologickému a numizmatickému oddeleniu Maďarského národného múzea Budapešť (Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, Érem- és Régiségtár, č. 175/1898):

Igen tisztelt Uram!

Meissl Ferencz bazini gyógyszerész, társulatunk tagja a mellékelt dobozban lévő cserép és bronz régiségeket küldte be, melyek Nagy Schenkritz (Senkvicz, Pozsony m.) községben a vágvölgyi vasút közelében téglagyár felállításánál emberi csontvázakat találtak. A leleteknek folytatása is remélhető.

Kérem méltóztassék Meissl urnak köszönő levelet íratni.

Kiváló tisztelettel

Budapesten 1898 márczius hó 19én

Kész szolgálja

*Dr. Szendrei János
titkár*

1 ép fazék

5 fül rész

10 edényrész

dobozban bronz sodronytöredékek

Volný preklad:

Veľavážený pán!

Ferenc Meissl, pezinský lekárnik, člen našej spoločnosti v priloženej krabici zaslal črepy a bronzové starozitnosti, ktoré našli v obci Veľké Šenkvice (Prešporská župa) pri tehelni v blízkosti považskej železnice. Pri výstavbe tehelne sa našli ľudské kostry. Možno očakávať ďalšie nálezy.

Prosím láskavo napísať pánovi Meisslovi ďakovný list.

S úctou

V Budapešti, 19. marca 1898

Váš služobník

*Dr. János Szendrei
tajomník*

1 celá nádoba

5 zlomkov úch

10 zlomkov nádob

v krabici fragmenty bronzových drôtov

Do prírástkovej knihy múzea 21. marca 1898 zapísali nasledovné nálezy:

1. Hrnec v. 13,5 cm vyhotovený na kruhu zo sivého materiálu. V hornej časti miernej vydutiny na bruchu bolo ucho, ktoré sa odlomilo. Bez výzdoby (25/1898.1).
2. Časť hrubostennej nádoby s uchom polkruhovitého tvaru (25/1898.2).
3. O niečo tenší črep s podlhovastým a zašpicatým uchom (25/1898.3).
4. Ucho trojuholníkového tvaru hrubostennej nádoby (25/1898.4).
5. Fragment šálky sivej farby, na povrchu zdobený troj- a štvoruholníkmi vytvorenými z rovnobežných línií s nepoškodeným hladkým a širokým uchom (25/1898.5).
6. Hrubostenný sivý črep s hrboľatým výčnelkom na uchopenie (25/1898.6).
7. Detto s polguľovitým výčnelkom (25/1898.7).
8. Časť tenkostennej nádoby s plochou, okrúhlou bradavičkou (25/1898.8).
9. Mierne ohnutý 14 cm hrubý sivý črep (25/1898.9).
10. Časť vysokej nádoby s mierne vtiahnutým ústím, s nerovným povrchom vypálený do červenohneda (25/1898.10).
11. Esovité profilovaný fragment tenkostennej misy s červenomaľovaným povrchom (25/1898.11).
12. Obdobný fragment misy s hrubšou stenou, obojstranne vyhladeným sivým povrchom (25/1898.12).
13. Zlomok polguľovitej šálky zo zrnitého materiálu červenkastej farby (25/1898.13).
14. Fragmenty tenkostennej šálky sivej farby s vyhladeným povrchom, naštrbeným ústím (25/1898.14).
15. Fragment podobne vyhotoveného pohára s mierne vyhnutou stenou (25/1898.15).
16. V okrúhlejšej kartónovej krabici bronzové (?) spony (?) a nespočetné zlomky drôtených ozdôb (25/1898.16).

V prírástkovej knihe sa nachádza nasledovný záznam: Dar pezinského lekárniky Ferenc Meissla sprostredkovaný J. Szendreyom.

Pracovníci archeologického a numizmatického oddelenia sa listom obrátili na F. Meissla s prosbou o informáciu o nálezových okolnostiach zaslaných predmetov. Odpoveď prišla v apríli, kde ich Meissl podrobne opísal, dokonca priložil aj náčrt polohy lokality (Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, Érem- és Régiségártár 263/1898).

Bazin, 1898. apríl 9.

Teljes Czimed!

Tárgybeli becses közleménye folytán van szerencsém a nagysenkviczi leletre vonatkozólag a következőket közölni:

A lelet helye a Kiskárpátok lábánál keleti irányban mérve mintegy 8 kilométernyire Pozsonyvármegye Nagysenkvicz község határában van; domború, kelet felé ereszkedő hullámos fősíkon, melyben az ott folyó „Sifak”

nevű patak irányára többé-kevésbé merőlegesen lefutó, a völgy lába felé egyenletesen mélyedő vizmosás látható.

Ezen mélyedések sárgás barna, helyenkint halványabb helyenkint meg élénkebb színű agyagba (Thon) vannak vájva; a mélyedések pontjaiban réteges alakulás nem látható.

Machola József a megjelölt területen közvetlen az ott húzódó vasút mellett téglagyárat épített s ezen gyárnak üzeméhez, részint agyag nyerése, részint planírozás és víz-levezetés céljából több ilyen vizmosást áthánytatott, mely munka közben több emberi és egy lócsontvázra akadtak.

E csontvázak a földszíne alatt 1.5–0.5 méter mélységben fekvő helyzetben találtak.

Az egyik ilyen csontváz a kezén a bronz sodort ékszer, a koponyája alatt pedig a beküldött ép edény hamúval megtöltve.

A lócsontvázon vagy annak közelében használati – vagy ékszerek nem találtak.

A csontvázak helyzetében rendszer nincs; több észak-déli irányban több kelet-nyugati irányban van elhelyezve.

Láttam sok csontváz-töredéket, sőt az egyik árokletében egy koponyát, amelynek tartozékait a víz mosta ki és hordotta el, a telep földjében sok különféle edény-töredéket találni, ami arra mutat, hogy egykori emberi lakóhelyen vagyunk, amin különben a fősík fekvése is következtetni enged.

A gyártelep tulajdonosa szíves kézséggel megígérte, hogy az egyes leletekről értesít, melyekről annak idejében bátor leszek értesítést küldeni.

Kiváló tisztelettel nyilvánítása mellett

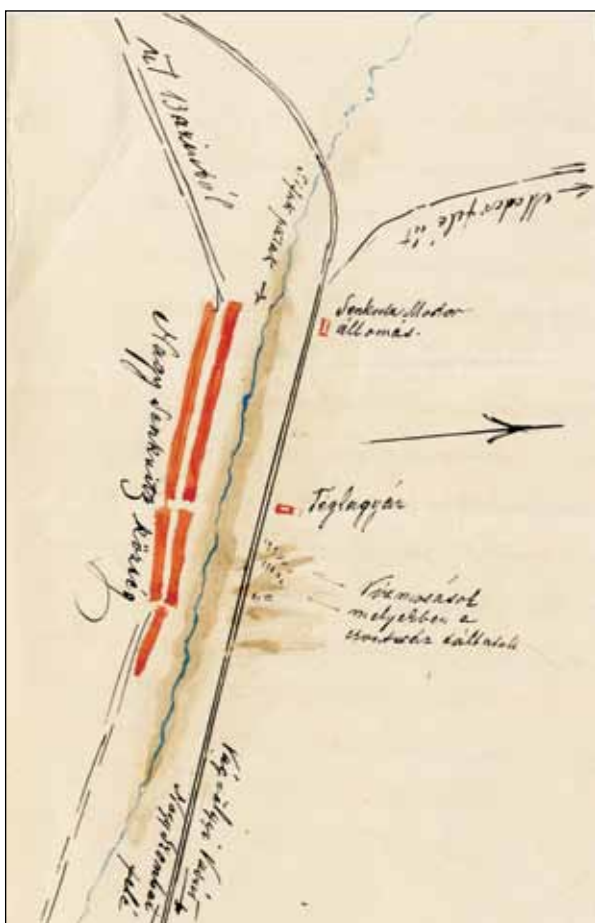
Meissl Ferenc

Stručný výťah ťažkopádne štylizovaného listu Ferenc Meissla napísaného v Pezinku, dňa 9. apríla 1898 (jeho celé znenie v apendixe).

Po Vašom odbornom posudku ohľadom nálezov z Veľkých Šenkvic môžem oznámiť nasledovné:

Lokalita sa nachádza v chotári Veľkých Šenkvic v Prešporskej župe, asi 8 kilometrov východne od úpätia Malých Karpát. Ide o kopcovitú zolnenú planinu, ktorá sa zvažuje viac-menej kolmo k potoku Sifak. Smerom k úpätiu vidno rovnomerne vymleté výmole.

Jozef Machola (Meissl uviedol nesprávne priezvisko, ide o podnikateľa Machotu, pozn. autorov) na označenom mieste, v bezprostrednej blízkosti železničnej trate dal postaviť tehelňu. Pre získanie vhodnej suroviny pre podnik, menovaný dal splanňovať hliník, resp. prehádzať hlinu z výmoľov a odvodňovacích kanálov. Počas zemných prác našli viac ľudských kostí a jednu konskú kostru. Kostry v ležiacej polohe sa našli pod povrchom v hĺbke 0,5–1,5 m. Na ruke jednej kostry sa našli drôtené bronzové šperky a pri lebke jedna celá nádoba plná popola. Na konskej kostre ani v jej blízkosti sa nenašli úžitkové predmety ani šperky. Kostry neboli systematicky usporiadané, niektoré boli orientované v smere sever – juh,

Obr. 2. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Situačný náčrt lokality s hrobovými nálezmi od F. Meissla. Archív MNM Budapešť. Érem-és Régiségvár č. 263/1898.

iné v smere východ – západ. Videl som viac fragmentov kostier, na svahu jedného jarku osamelú lebku, ktorej zvyšné časti presunula voda z výmoľov. V hliníku možno nájsť rôzne zlomky črepov, ktoré poukazujú na existenciu niekdajšieho ľudského sídliska. Sekundárne to potvrdzuje aj jeho poloha na planine. Majiteľ závodu láskavo prisľúbil, že o nových nálezoch ma bude informovať a následne Vám potom budem môcť včas poslať správy.

V liste poslané správy zrejme použili aj pri koncipovaní hesla o Veľkých Šenkviaciach v monografii Prešporskej župy, kde sa píše: „V obci sa nachádza liehovar Samuela Grossa a tehelňa Jozefa Machotu. V zmienenej tehelni sa často objavujú praveké nálezy“ (Borovszky 1904, 96).

F. Meissl k listu pripojil aj náčrt mapky náleziska, vďaka ktorému môžeme dnes jeho polohu presne určiť (obr. 2).

Z F. Meisslom zozbieraných a za pomoci Szendreiho zaslaných predmetov do Maďarského národného múzea sa vo fonde dodnes zachovali keramické nálezy zaevidované pod prírástkovými

číslami 1, 12, resp. 16 – pod ktorými sú zaznamenané bronzové artefakty.

Fragmenty šperkov sú vyhotovené z kovu, ktorý je pokrytý súvislou vrstvou zelenej patiny. Preto sa nemožno jednoznačne vyjadriť, či v konkrétnych prípadoch ide o medené alebo bronzové predmety.

Opis zachovaných predmetov

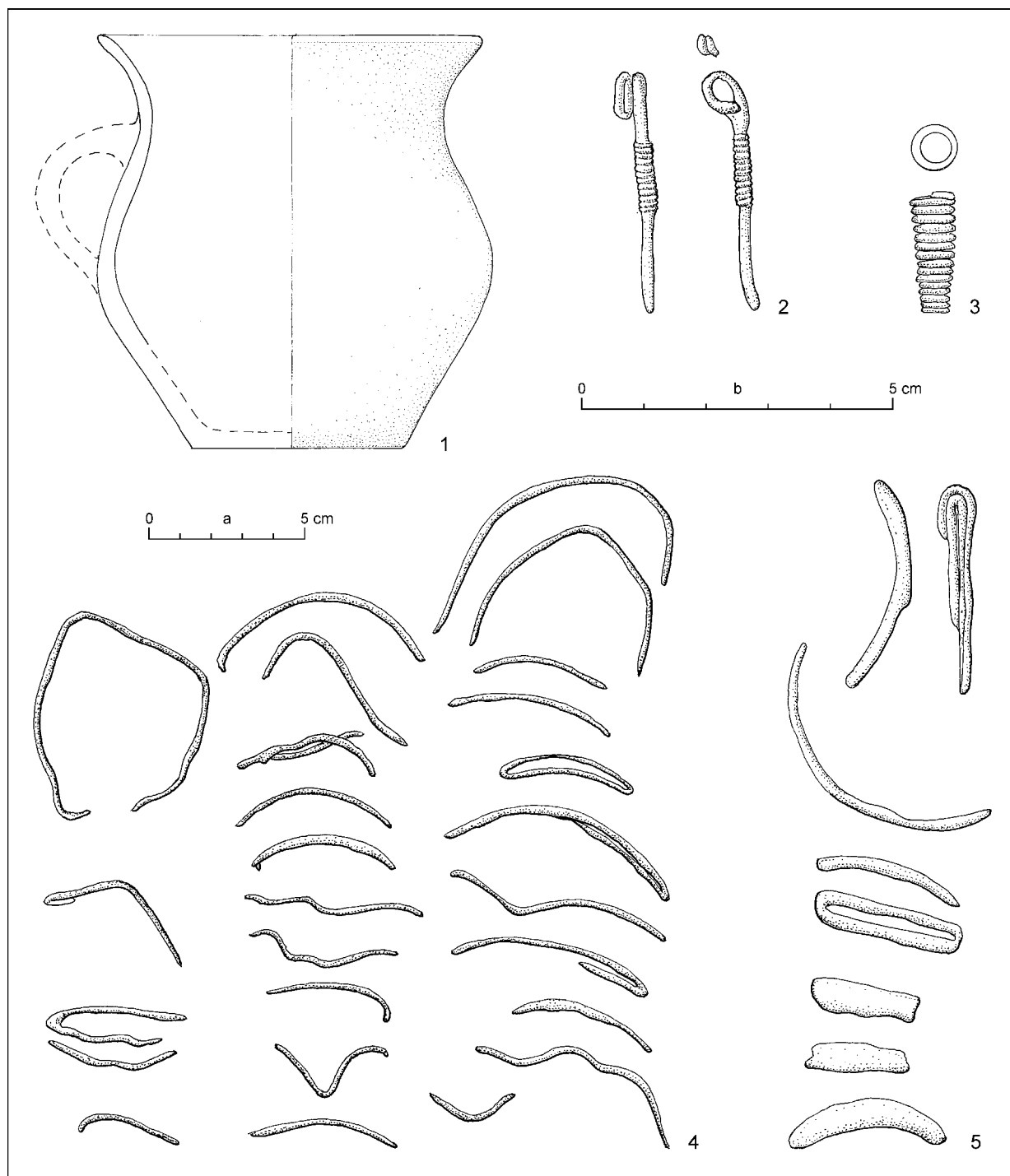
Nálezy z kostrového hrobu

1. Sivočierny hrniec s nezdobeným vyhladeným povrchom, nízkym lievikovito roztvoreným hrdlom a rovným okrajom. Na vydutine sa nachádza dolný koreň pôvodne masívnejšieho ucha, ktoré sa nezachovalo, ale je doplnené. Horný koreň je na rozhraní hrdla a tela. Rozmery: v. 133 mm; pr. ústia 127 mm; pr. dna 66 mm. Inv. č. 25/1898.1 (obr. 3: 1).
2. Horná časť cyperskej ihlice. Rozmery: v. 48 mm; š. 9 mm; hr. 7 mm. Inv. č. 25/1898.16 (obr. 3: 2).
3. Horná časť do špirály viacnásobne stočeného drôtu, pôvodne pravdepodobne lievikovitého tvaru – tutuli. Rozmery: dl. 25 mm; pr. 5–9 mm. Inv. č. 25/1898.16 (obr. 3: 3).
4. Úlomky bronzových drôtov rôznej dĺžky (22 ks) a hrúbky cca 1–1,5 mm, ktoré pochádzajú z viacerých krúžkov. Inv. č. 25/1898.16 (obr. 3: 4).
5. Koniec drôteného vlasového krúžku (Noppenring) oblúkovite zahnutého a zdvojeného. Viaceré fragmenty z ďalších dvoch vlasových krúžkov, resp. náramkov. Inv. č. 25/1898.16 (obr. 3: 5).

Keramika zo zberu

6. Sivočierny okrajový črep misy s mierne roztvoreným hrdlom, vyhotovený z jemne plaveného materiálu so zrnkami piesku. Povrch nádoby je vyhladený so stopami po červenom maľovaní. Na vydutine výraznejší lom. Rozmery: v. 124 mm; š. 185 mm; hr. 9 mm. Inv. č. 25/1898.12 (obr. 4).

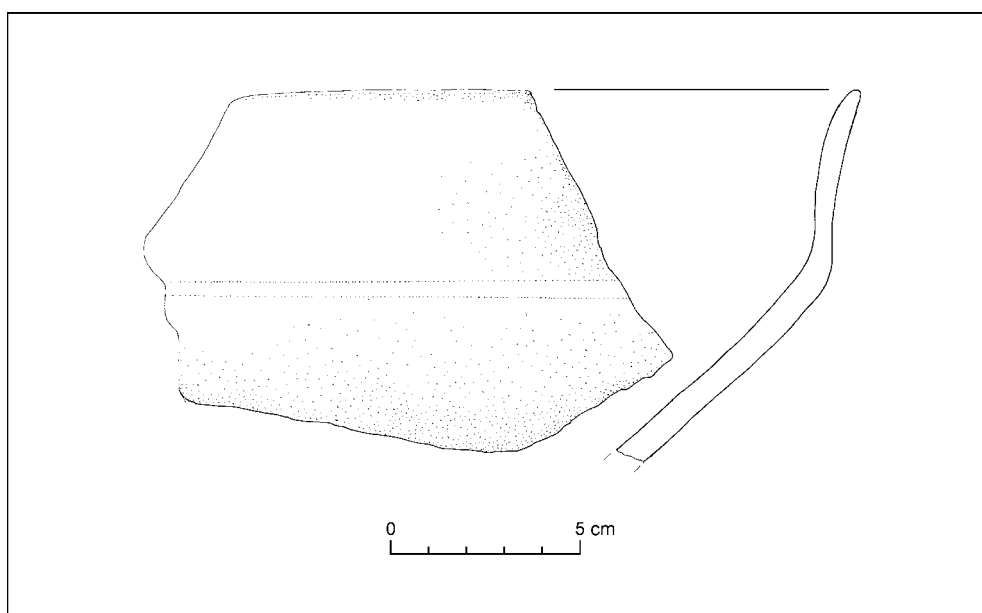
Ďalšiu informáciu o archeologickej lokalite podáva autor podpísaný iniciálkami P. Z., ktorý uverejnil v 3. ročníku Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti v roku 1900. Podarilo sa nám zistiť, že pisateľom je Pavol Zoch (*3. 7. 1850 Jasenová, okr. Dolný Kubín, †23. 7. 1907 Modra), významný sociálny a kultúrny pracovník, redaktor a evanjelický farár, ktorý sa amatérsky venoval i archeológii. Bol medzi iným aj spolupracovníkom a informátorom A. Kmeťa, ktorý ho upozornil na archeologické nálezy baróna Hoenninga v oblasti púchovskej Skalky, a časť z nich mu v roku 1894 pomohol získať pre zbierku Muzeálnej slovenskej spoločnosti (Polla 1996, 143, 144; SBS 1994, 464). Uvedený autor píše o skrčených kostrách s milodarmi, ktoré pochovali tam, kde zomreli. Zároveň poznamenáva, že nešlo o staré pohrebisko, ale o predhistorické sídlisko. Zmieňuje sa o bronzových a kamenných nástrojoch,

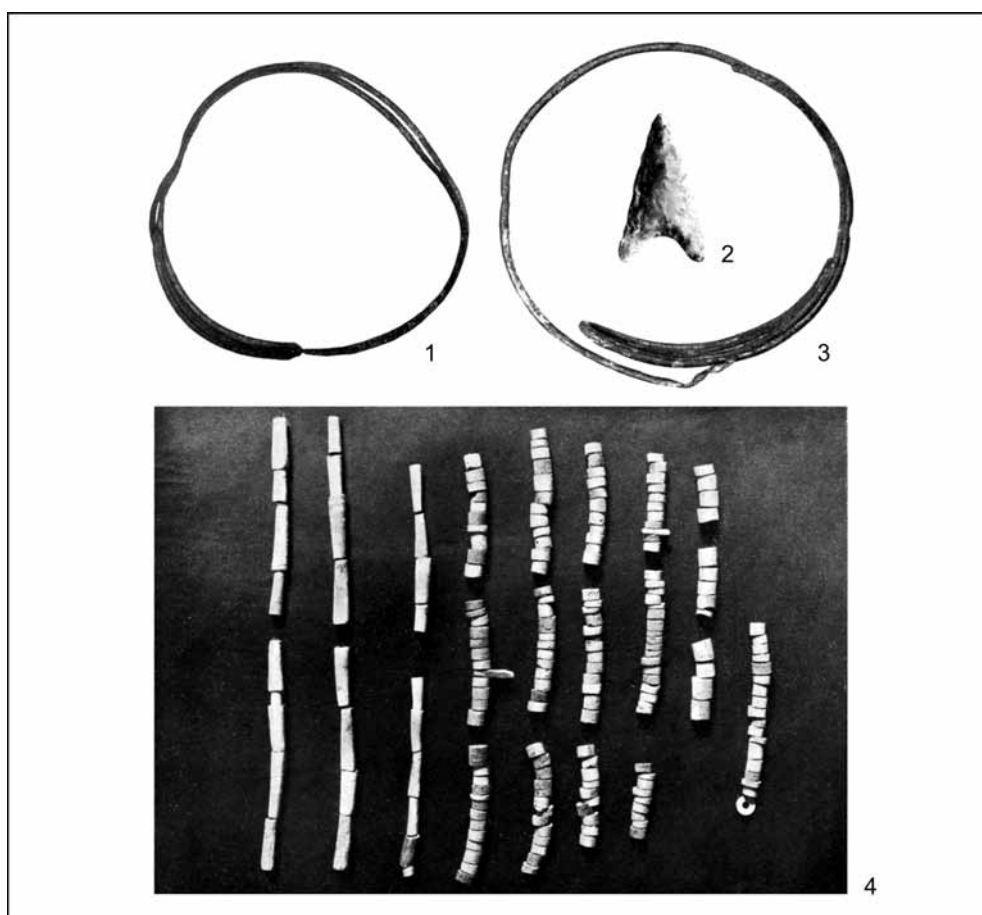
Obr. 3. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Nálezy z kostrového hrobu z roku 1898 zachránené F. Meisslom. Mierka: a – 1; b – 2–5.

ktoré spolu s vykopanou kostrou mieni poslať do nášho múzea. O konkrétnej polohe lokality sa síce nezmiňuje, ale spomína robotníkov tehelne, ktorí potom nájdené nálezy sprostredkovávajú cez Pezinok do Budapešti (P. Z. 1900, 40). V zozname darcov múzea v Turčianskom Svätom Martine s menom Pavla Zocha sa stretávame trikrát. Najprv daroval

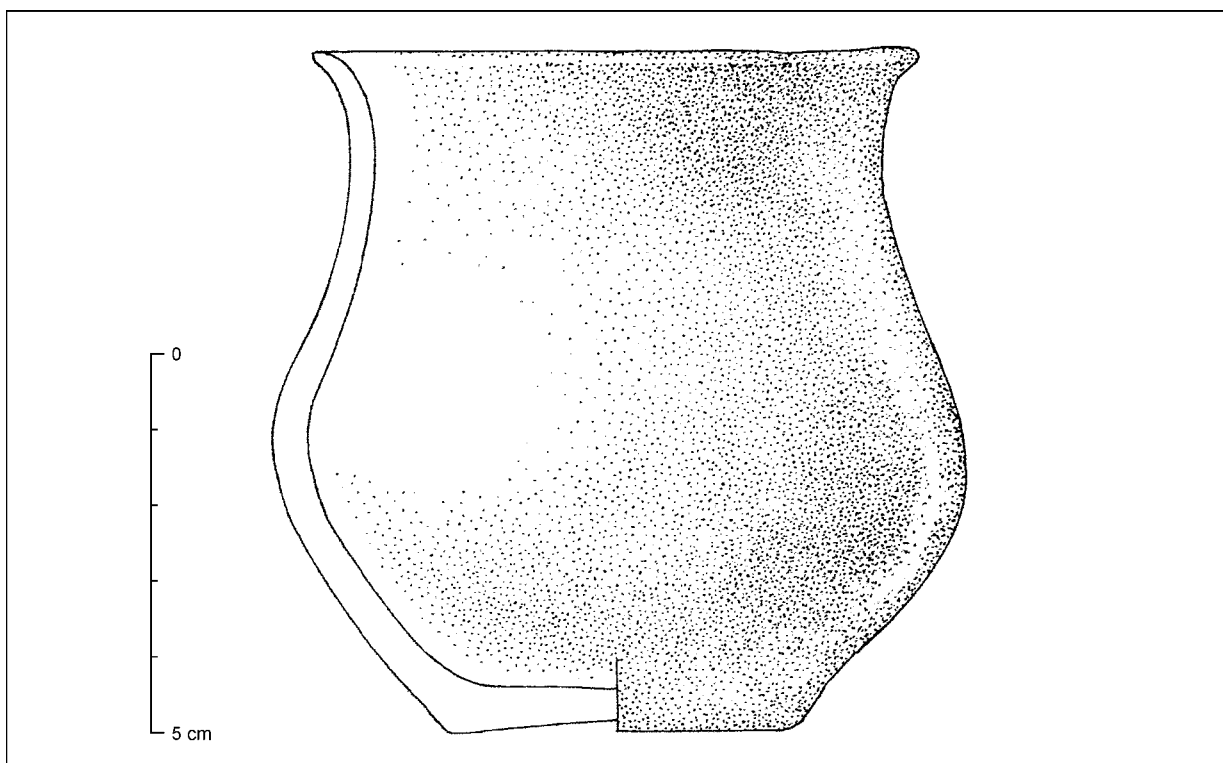
kostru, ktorú vykopal v Šenkviciach (*Soznam darcov 1900*, 30). V roku 1902 daroval okrem už spomenutej kostry dve lebky, šesť skamenelých parohov, skamené rebro, kamennú sekeru, 14 bronzových a 17 kamenných predmetov, ktoré pochádzajú z predhistorickej osady pri Šenkviciach (v Prešporskej stolici), vykopané dňa 5. júla 1900 (*Soznam darcov 1902*, 86).

Obr. 4. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Maľovaná keramika lengyelskej kultúry zo zberu F. Meissela.

Obr. 5. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Nálezy zachránené P. Zochom v roku 1900 (Eisner 1933, tab. XXIV: 1; XXV: 7; XXVI: 1, 2).

Obr. 6. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Nádoba zachránená továrnikom Machotom v roku 1935 (Benkovský-Pivovarová/Chropovský 2015, tab. 79: B).

V roku 1902 Pavel Zoch zveľadil zbierky múzea o ďalšie dve starobylé misy, ale v tomto prípade sa už lokalita neuvádza (Soznam darcov 1902, 78).

Nálezom zo Šenkvíc, ktoré sú deponované vo fonde martinského múzea sa venoval vo viacerých príspevkoch J. Eisner (1921, 7; 1931, 10; 1933, 53, tab. XXIV; XXV: 7; XXVI: 1, 2). Predmety hrobového inventára dával do staršej doby bronzovej a kultúrne ich správne zaradil do náplne úňetickej kultúry (Eisner 1921, 7; 1931, 10; 1933, 53). V zbierkovom fonde martinského múzea sú uložené nasledovné predmety, ktoré pochádzajú z inventára kostrových hrobov nájdených v niekdajších Veľkých Šenkviaciach: dva veľké bronzové kruhy z dvojitého drôtu, ktoré sú na jednom konci späť ohnuté, malý bronzový náramok z tenkého drôtu s koncami preloženými cez seba, pekne opracovaný, v dolnej časti vykrojený triangulárny pazúrikový hrot šíp, dve maličké bronzové perličky a dentálie z náhrdelníka (obr. 5; Eisner 1933, 53). Neskôr, v roku 1934, daroval továrnik Machota niekdajšiemu Vlastivednému múzeu v Bratislave nádobku úňetickej kultúry (obr. 6), ktorá bola nájdená tiež v tehelni vo Veľkých Šenkviaciach (Eisner 1935, 62). Vázu neskôr publikovali Z. Benkovský-Pivovarová a B. Chropovský (2015, 120, 121, tab. 79: B1). Poslednú správu o devastácii hrobov na predmetnej lokalite zaznamenali 28. novembra 1951. Konkrétne

sa píše o narúšaní kostrových hrobov, o nálezoch ľudských kostí, troch lebiek a dvoch črepoch z tenkostennej nádoby. Autor správy sa ďalej zmieňuje aj o devastovanom sídliskovom objekte, z ktorého zachránil praveký, nedatovaný keramický materiál. Od robotníkov pracujúcich v tehelni sa dozvedel o nálezoch mnohých kostí aj rozmernejších nádob, ktoré potom skupoval anonymný kňaz z Bratislavy, kam ich aj odvážal (Rajček 1952). Žiaľ, vtedy navrhovaný záchranný výskum v šenkvickej tehelni sa nerealizoval (Točík 1963, 724, obr. 257: 3–7; 1979, 33).

Okrem kostrových hrobov zo staršej doby bronzovej sa v tehelni vo Veľkých Šenkviaciach našli aj sídliskové objekty. Jeden z črepov pod inv. č. 25/1898.12, ktorý zaslal F. Meissl do Budapešti, patrí do obdobia lengyelskej kultúry. Ide o fragment sivočierneho okrajového črepu z misy zdobenej na vonkajšom povrchu červeným maľovaním (obr. 4). Zrejme z toho istého náleziska pochádzajú aj keramické fragmenty lengyelskej kultúry (maľované črepy, uško, lyžica s prevrätanou rukoväťou) uvádzané J. Eisnerom (1921, 5; 1933, 23, 24), ktoré sa nachádzajú v zbierkovom fonde martinského múzea. Na východnom okraji bývalej tehelne na svahu klesajúcom k železničnej trati J. Bátora (1984, 36) evidoval aj osídlenie ľudu kultúry s lineárnou keramikou, resp. sídlisko z mladšej doby bronzovej.

LOKALIZÁCIA HROBOVÝCH NÁLEZOV Z ROKU 1898

Tehelňa, ktorú založil J. Machota v deväťdesiatych rokoch 19. stor. sa nachádza na juhovýchod od dnešnej železničnej stanice. Vyrábali sa v nej tehly a škridle do roku 1973.

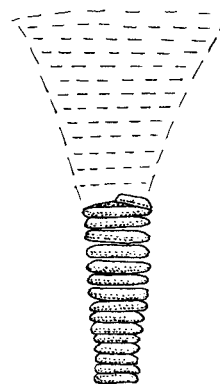
Podľa náčrtu F. Meissla sa hroby v roku 1898, resp. aj v roku 1900 našli vo výmoľoch hliníka, odkiaľ exploatovali hlinu na výrobu stavebného materiálu (obr. 2). Bývalý hliník sa nachádzal na východnej strane železničnej trate vedúcej z Veľkých Šenkvic do Trnavy. Ide o sprašovú vyvýšeninu s nadmorskou výškou okolo 170,0 m n. m., s južným svahom klesajúcim k železničnej trati. Lokalita sa dnes nachádza na severovýchodnom okraji intravilánu niekdajších Veľkých Šenkvic. Asi 300 m južne, pri úpätí kopca tečie dnes už regulovaný Stoličný potok, ktorý sa v Meisslovej správe uvádza pod názvom Šifak. Kostry skrčencov ležali údajne v hĺbke 50 až 150 cm. Ich orientácia bola rôzna, severojužná, resp. východozápadná. Pisateľ správy v rozmiestnení hrobov nezistil systematické usporiadanie. Našla sa aj jedna konská kostra bez sprievodných nálezov. Na sledovanej lokalite boli zaznamenané aj sídliskové objekty najmä lengyelskej kultúry s červeno maľovanou keramikou (P. Z. 1900).

ANALÝZA PREDMETOV Z HROBOV NÁJDENÝCH V ROKU 1898

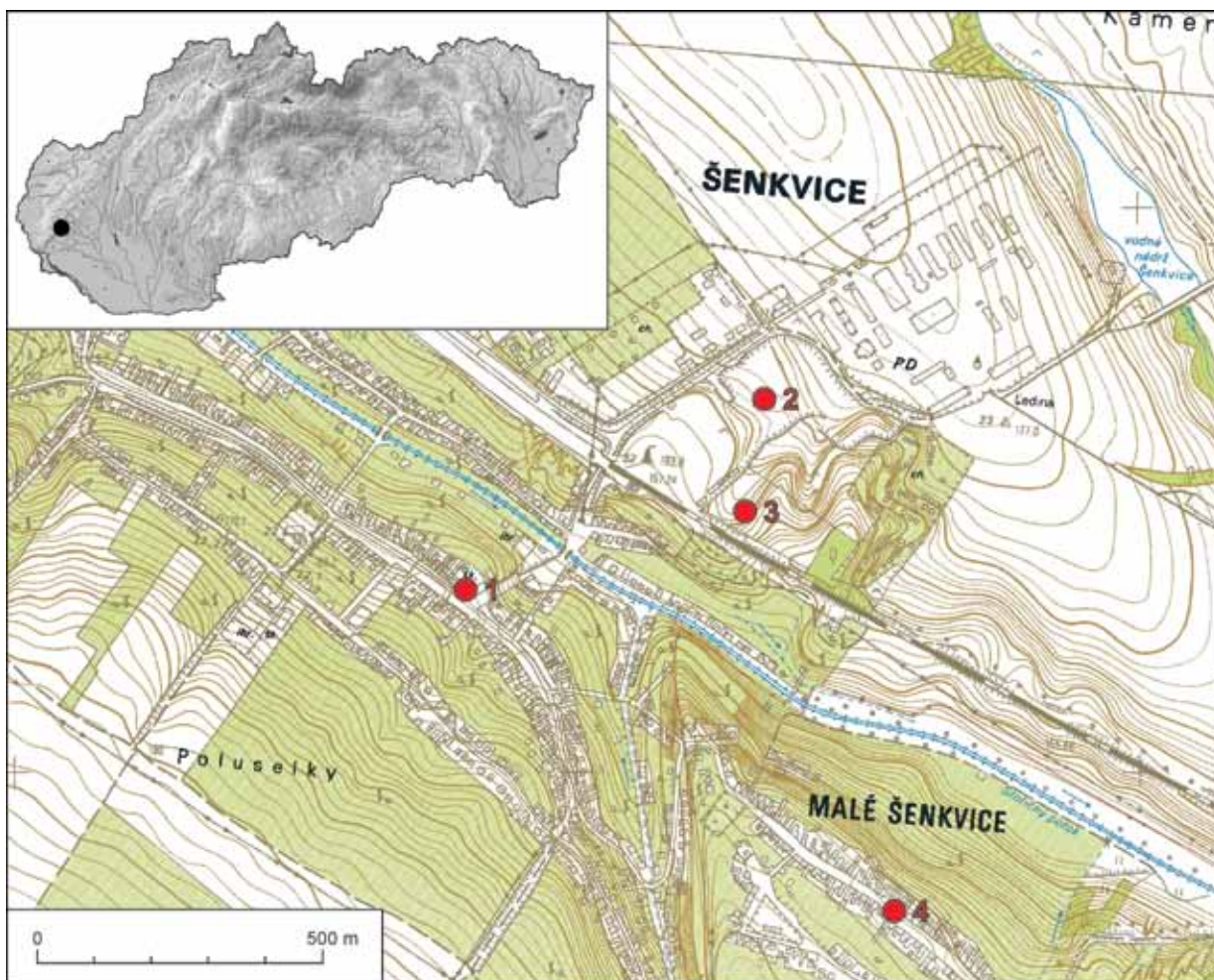
Sivočierny hrniec s nízkym, lievikovite roztvoreným hrdlom a rovným okrajom, inv. č., 25/1898.1 (obr. 3: 1), ktorý obsahoval aj popol, sa našiel pri lebke pochovaného. Pôvodne odlomené masívne uško nádoby neskôr rekonštruovali. Jeho dolný koreň sa nachádzal na vydutine, horný na rozhraní hrdla a tela. Takmer úplne analogická nádoba sa našla na pohrebisku únětickej kultúry v Gajarochoch, v polohe Stolička (Eisner 1933, 52, tab. XXVII: 1). Ďalší obdobný hrniec sa našiel v hrobe 89 únětickej kultúry v Jelšovciach (Bátora 2000, 61, tab. 9: 17). V únětickej kultúre prevládajú jednouché hrnce bez výzdoby, s pásikovým uchom na hrdle. Majú prevažne esoovitú profiláciu a sú buď hladké, alebo sa na pleciach nachádzajú plastické výčnelky (Bátora/Vladár 2015, 47). Fragmenty doteraz nekonzervovaných kovových predmetov so súvislou patinou zelenej farby sa našli podľa správy F. Meissla na ruke pochovaného. Medzi kovovými zlomkami sa zachovala horná časť cyperskej ihlice pozostávajúca z tyčinkovitej ihly a drôtenej hlavice. Horná časť ihly je na kúske roztepaná, vytvára slučku a pokračujúca drôtená časť je špirálovito stočená tak, že tvorí horizontálne špirálovité rameno, následne je zvyšná časť drôtu

obtočená okolo hornej časti ihlice. Analyzovaný artefakt reprezentuje mladší variant cyperských ihlíc s krížovým špirálovitým ramenom, ktorý sa vyskytuje v klasickej fáze únětickej kultúry. Ojedinele sa na juhozápadnom Slovensku objavujú aj v hroboch z počiatku maďarovskej kultúry, z úněticko-maďarovského horizontu (Bátora/Vladár 2015, 74).

Veľká časť zachránených drôtených artefaktov zrejme pochádza z vlasových krúžkov, ktoré sú typologicky podobné nálezom, svojho času darovaným Pavlom Zochom martinskému múzeu. Jeden fragment drôteného kruhu so spätne ohnutou slučkou (*Noppenring*) zrejme krásil vlasy, prípadne ucho nebožtíka (obr. 3: 5). Na juhozápadnom Slovensku sa vyskytujú najmä v hroboch nitrianskej a únětickej kultúry, napríklad v Jelšovciach v hrobe 554 (Bátora 2000, 267, 285, 286, tab. 47: 22; Bátora/Vladár 2015, 71). Niektoré zakrivené, resp. zaoblené fragmenty z tenkého jednoduchého alebo dvojitého drôtu mohli pochádzať z náramkov, prípadne nákrčníka (obr. 3: 4). V sledovanom súbore bola zastúpená neúplná horná časť viacnásobne stočenej drôtenej špirály najskôr lievikovitého tvaru – tutuli (obr. 3: 3; 7). Analogické nálezy, dovedna štyri exempláre, sa našli v depote v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (Angeli 1961, 141, tab. 8: 7, 8; Bartík 2012, obr. 161; Benkovský-Pivovarová 1994, 23). Tento hromadný nález bronzových predmetov zložený z náramenných kruhov, náramkov a predovšetkým náhrdelníka pozostávajúceho zo stovák bronzových perál a rozdeľovačov, našli koncom 19. stor. údajne pri ťažbe kameňa v Stokerauskej vápenke na východnom svahu Devínskej Kobyly, a patrí už do obdobia maďarovskej kultúry (Angeli 1961; Bartík 2012, 116, obr. 161). Fragment tutuli zo šenkvickeho súboru však dovoľuje datovať uvedený depot z Devínskej Kobyly už do prechodného úněticko-maďarovského horizontu. Ďalšie obdobné analogické artefakty zo staršej doby bronzovej

Obr. 7. Šenkvice, časť Veľké Šenkvice, okr. Pezinok. Rekonštrukcia predmetu zo špirálovito stočeného drôtu z hrobu z roku 1898.

Obr. 8. Šenkvice, okr. Pezinok. Situačný plán pohrebísk zo staršej doby bronzovej v katastri dnešnej obce. 1 – pohrebisko v intraviláne Veľkých Šenkvíc; 2 – hrobový nález z roku 1935 v miestnej tehelni; 3 – hrobové nálezy z roku 1898 a 1900; 4 – hrobové nálezy z intravilánu Malých Šenkvíc (plán vyhotovila E. Blažová).

uvádza I. Bóna z maďarskej lokality Hernádkak (Bóna 1975, tab. 163: 3; 164: 3, 4/1).

ZÁVER

Hrobové nálezy z roku 1898 nájdené v tehelni pri niekdajších Veľkých Šenkviach patria medzi prvé hroby únětickej kultúry z územia Slovenska. Prvé nálezy z roku 1898 poslal F. Meissl do Národného múzea v Budapešti. Ďalšie predmety zo sledovanej lokality sa zásluhou Pavla Zocha v roku 1902 dostali do fondu múzea v Turčianskom Svätom Martine a neskôr, v roku 1935 aj do niekdajšieho Vlastivedného múzea v Bratislave. O rozsahu pohrebiska, počte devastovaných hrobov a dĺžke pochovávaní na lokalite nemáme k dispozícii spoľahlivé informácie. Zachránené hrobové celky datujú kostrové pohrebisko do únětickej kultúry, fragment tutuli dokonca do jej záverečnej fázy.

V každom prípade ide o prvé samostatné pohrebisko zo staršej doby bronzovej v katastri Šenkvíc. Druhá, sčasti aj súdobá nekropola, sa našla v severozápadnej časti intravilánu obce, kde v roku 1975 a 1977 J. Paulík a L. Zachar zaevidovali dovedna sedem hrobov (Benkovský-Pivovarová/Chropovský 2015, 119, 120). Naďaleko od nich devastovali ďalší kostrový hrob, o ktorom nás informuje v krátkom príspevku M. Pichlerová (1990). Mylné sa však domnievala, že hroby nájdené v tehelni v roku 1900 patria k tomuto pohrebisku. Tento názor neskorigovali ani autori najnovšej monografie o pohrebiskách staršej doby bronzovej (Benkovský-Pivovarová/Chropovský 2015, 119). Tretie pohrebisko z tejto doby našli v intraviláne miestnej časti Malé Šenkvice (obr. 8; Novotný 1988). Žiaľ, ani na jednej z uvedených nekropolí sa neuskutočnil komplexný archeologický výskum, preto naše poznatky o ich charaktere a kultúrnom začlenení zostávajú naďalej torzovité.

LITERATÚRA

- Angeli 1961* – W. Angeli: Der Depotfund von Stockerau (Niederösterreich). Mitt. Anthr. Ges. Wien 91, 1961, 141.
- Bartík 2012* – J. Bartík: Doba bronzová. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Ed.): Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Bratislava 2012, 103–126.
- Bátora 1984* – J. Bátora: Prieskum zameraný na zistenie sídlisk zo začiatku doby bronzovej. AVANS 1983, 1984, 34–37.
- Bátora 2000* – J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei: Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nord-westlichen Karpatenbecken. Teil 1. Kiel 2000.
- Bátora/Vladár 2015* – J. Bátora/J. Vladár: Kultúry staršej doby bronzovej. In: V. Furmánek (Ed.): Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Nitra 2015, 21–130.
- Benkovsky-Pivovarová 1994* – Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Lokalisierung des bronzezeitlichen „Depotfundes von Stockerau“. Arch. Austriaca 78, 1994, 21–23.
- Benkovsky-Pivovarová/Chropovský 2015* – Z. Benkovsky-Pivovarová/B. Chropovský: Grabfunde der frühen und der beginnenden mittleren Bronzezeit in der Westslowakei. Nitra 2015.
- Bóna 1975* – I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- Borovszky 1904* – S. Borovszky: Pozsony vármegye és Pozsony. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest 1904.
- Eisner 1921* – J. Eisner: Sbierka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatku doby dejinnej v muzeume v Turčianskom S. Martine. Čas. MSS 18, 1921, 1–21.
- Eisner 1931* – J. Eisner: Hroby a hřbitovy z doby raně bronzové na Slovensku. In: Příspěvky k pravěku, dějinám a národopisu Slovenska. Bratislava 1931, 5–11.
- Eisner 1933* – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Eisner 1935* – J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi roku 1934. Sbor. MSS 29, 1935, 51–80.
- Hampel 1898* – J. Hampel: A magyar n. múzeumi régiség-tár gyarapodása az 1898.évi első negyedben. Arch. Ért. 18, 1898, 277, 278.
- Meissl 1893* – F. Meissl: Terlingi ezüstfibula. Arch. Ért. 13, 1893, 381.
- Meissl 1902* – F. Meissl: Bozin, Bazin, Pösing, Bösing, königl Freystadt im Komitate Pozsony am Fusse der Kleinen Karpaten. Tyrnau 1902.
- Novotný 1988* – B. Novotný: Nález z doby bronzovej v Šenkviach. AVANS 1987, 1988, 100, obr. 26.
- Pichlerová 1990* – M. Pichlerová: Hrob zo staršej doby bronzovej v Šenkviach. AVANS 1988, 1990, 142, 143, obr. 63.
- Polla 1996* – B. Polla: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin 1996.
- Prohászka 2013* – P. Prohászka: Hroby z 10.–11. storočia a iné nálezy z Komárna-Kavy. Zbor. SNM 107. Arch. 23, 2013, 117–124.
- Prohászka/Trugly 2012* – P. Prohászka/S. Trugly: Avarske nálezy zo 7. storočia z Komárna Bercsényiho (dnes Gombaiho) ulica. Zbor. SNM 106. Arch. 22, 2012, 193–204.
- P. Z. 1900* – P. Z. (Pavol Zoch): Predhistorická osada pri Šenkviach. Čas. MSS 3, 1900, 40.
- SBS 1990* – Slovenský bibliografický sborník. IV. zväzok M–Q. Matica slovenská 1990.
- SBS 1994* – Slovenský bibliografický sborník. VI. zväzok T–Ž. Matica slovenská 1994.
- Soznam darcov 1900* – Soznam darcov. Čas. MSS 3, 1900, 30.
- Soznam darcov 1902* – Soznam darcov. Čas. MSS 5, 1902, 78–86.
- Točík 1963* – A. Točík: Die Nitra-Gruppe. Arch. Rozhledy 15, 1963, 716–774.
- Točík 1979* – A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

Rajček 1952 – J. Rajček: Výskumná správa 249/52. Archeologický ústav SAV Nitra. Nitra 1952. Nepublikované.

Rukopis prijatý 10. 4. 2017

Abstract and key words translated by Péter Prohászka
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK – 949 21 Nitra
 nraunevi@savba.sk

PhDr. Péter Prohászka, PhD.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK – 949 21 Nitra
 prohaszkapeter1975@gmail.hu

Grabfunde der Aunjetitzer Kultur aus dem Jahr 1898 in Šenkvice

Gabriel Nevizánsky – Péter Prohászka

ZUSAMMENFASSUNG

Im diesem Beitrag wird die Korrespondenz bzw. Analyse über die Funde aus dem einstigen Nagysenk-vitz (heute Šenkvice, Bez. Pezinok) veröffentlicht, die 1898 durch den Pezinoker Apotheker Franz Meissl (1837–1934) gesammelt und dann dem Ungarischen Nationalmuseum in Budapest gesendet wurden (Abb. 1). Über die Schenkung der Šenkvider Gegenstände berichtete J. Hampel im Vierteljahresbericht der Antikensammlung in der Zeitschrift *Archaeologiai Értesítő* (Hampel 1898, 277).

Die Funde kamen auf dem Gebiet der in den 1890er Jahren von R. Machota gegründeten Ziegelei zum Vorschein, die sich südöstlich der heutigen Bahnstation befand. Nach der Skizze von Meissl fand man die Gräber sowohl im Jahre 1898, als auch 1900 in den Wasserrissen der Lehmgrube, woher der Ton für die Herstellung des Baumaterials gewonnen wurde (Abb. 2). Die ehemalige Lehmgrube befand sich auf der östlichen Seite der Bahnstrecke, die aus Veľké Šenkvice nach Trnava führt. Es handelt sich um ein Lössplateau mit circa 170 m ü. d. M., derer Südabhang in Richtung Bahnstrecke abfällt. Die Fundstelle befindet sich heute auf dem nordöstlichen Rand des Innengebietes von einstigen Veľké Šenkvice. Die Hockerbestattungen lagen angeblich in einer Tiefe von ca. 50 bis 150 cm. Ihre Orientierung war unterschiedlich: Nord–Süd, bzw. Ost–West. Meissl konnte bei der Lage der Gräbern kein System feststellen. Hier wurde auch ein Pferdeskelett, jedoch ohne Begleitfunde gefunden. Die rotgemalten Keramikbruchstücke deuten hier auch auf Siedlungsobjekte der Lengyel-Kultur hin (P. Z. 1900).

Nach dem Bericht von Meissl kam ein grauschwarzer Topf der Aunjetitzer-Kultur mit einem niedrigen, trichterförmigen Hals und geradem Rand, mit Asche gefüllt, bei dem Schädel eines Skelettes zum Vorschein (Abb. 3: 1). Auf dem Handgelenk demselben waren Fragmente eines geflochtenen Bronzeschmucks zu finden. Zwischen den gesammelten Funden befindet sich der obere Teil einer Zyprischen Nadel, bestehend aus dem Schaft und einem Drahtkopf (Abb. 3: 2).

Ein Großteil der aufgefundenen bronzenen Drahtstücke stammt offensichtlich von Haarringen, die typologisch ähnlich zu jenen Funden waren, welche 1900 Pavol Zoch dem Museum von Martin schenkte (Abb. 5). Ein Fragment eines Draht-Noppenringes zierte wahrscheinlich die Haare, bzw. das Ohr des Verstorbenen (Abb. 3: 5). In der südwestlichen Slowakei kommen sie vor allem in den Gräbern der Nitra- und der Aunjetitzer-Kultur – wie z. B. im Grab 554 von Jelšovce (Bátora 2000, 267,

285, 286, Taf. 47: 22; *Bátora/Vladár* 2015, 71) – vor. Einige gekrümmte, bzw. gerundete Fragmente aus einfachen oder doppelten dünnen Drähten gehörten zu jenem Armband, der auf dem Arm des Skelettes gefunden wurde (Abb. 3: 4). Zwischen den Bronzegegenständen im Nationalmuseum ist ein unvollständiger Oberteil einer mehrfach gerollten Drahtspirale zu finden. Sie gehörte gewiss zu einem Tutulus (Abb. 3: 3; 7). Ähnliche Stücke, insgesamt vier, kamen im Depot von Bratislava-Devínska Nová Ves zum Vorschein (*Angeli* 1961, 141, Taf. 8: 7, 8; *Bartík* 2012, Abb. 161; *Benkovský-Pivovarová* 1994, 23). Dieser Hortfund bestand aus bronzenen Gegenständen wie Armringe, Armbänder und vor allem ein Halsband, zu dem Hunderte von Bronzeperlen und Verteiler gehörten. Der Hort kam gegen Ende des 19. Jh. angeblich bei der Steinförderung in der Stockerau-Kalkbrennerei auf dem östlichen Abhang von Devínska Kobyla ans Tageslicht und gehört schon in die Epoche der Maďarovce-Kultur (*Angeli* 1961; *Bartík* 2012; 116, Abb. 161). Das Fragment des Tutulus von Šenkvice erlaubt jedoch, das Depot aus Devínska Kobyla schon in den Aunjetitzer-Maďarovce-Übergangs-Horizont zu datieren.

Die 1898 in der Ziegelei gefundene Bestattungen gehören zu den ersten Gräbern der Aunjetitzer-Kultur in der Slowakei. Die ersten Funde kamen 1898 als Geschenk von F. Meissl ins Budapest Nationalmuseum. Später wurden hier weitere archäologische Funde gemacht, die Dank Pavol Zoch 1902 ins Museum von Martin bzw. als Geschenk des Ziegeleibesitzers Machota 1935 in das Heimatkundliche Museum in Bratislava gelangten. Über die Größe und Nutzungsdauer des Gräberfeldes bzw. die Zahl der zerstörten Gräber stehen uns keine verlässlichen Informationen zur Verfügung. Die gesammelten Grabbeigaben datieren das Gräberfeld in die Aunjetitzer-Kultur, das Fragment des Tutulus sogar in seine Abschlussphase. Jedenfalls handelt es sich um das erste eigenständige Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit im Gebiet von Šenkvice. Eine zweite, zum Teil auch zeitgenössische Nekropole, wurde im nordwestlichen Teil des inneren Gebiets der Gemeinde entdeckt, wo zwischen 1975 und 1977 J. Paulík und L. Zachar sieben Gräber freilegten (*Benkovský-Pivovarová/Chropovský* 2015, 119, 120). Unweit dieser Fundstelle wurde ein weiteres Skelettgrab gestört, worüber *M. Pichlerová* (1990) in ihrem kleinen Beitrag berichtete. Sie irrte sich aber darin, dass die im Jahre 1900 in der Ziegelei zum Vorschein gekommene Gräber zu diesem Gräberfeld gehörten. Diesen Irrtum haben auch die Autoren der neuesten

Monographie über die altbronzezeitlichen Gräberfelder (*Benkovsky-Pivovarová/Chropovský* 2015, 119) nicht korrigiert. Das dritte Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit befindet sich im Ortsgebiet von Malé Šenkvice (Abb. 8;

Novotný 1988). Die erwähnten Gräberfelder wurden bisher nicht grundlegend erforscht und deshalb sind unsere Erkenntnisse über ihr Charakter und ihre Kultureinreihung weiterhin lückenhaft.

Abb. 1. F. Meissl (1837–1934) in Feuerwehruniform. Archiv von Malokarpatské múzeum in Pezinok.

Abb. 2. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bez. Pezinok. Situationsskizze der Fundstelle und ihrer Umgebung. Archiv des Ungarischen Nationalmuseums Budapest. Érem- és Régiségtár Nr. 263/1898.

Abb. 3. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bez. Pezinok. Funde aus dem Körpergrab aus dem Jahr 1898, gesammelt von F. Meissl. Maßstab: a – 1; b – 2–5.

Abb. 4. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bez. Pezinok. Bemalte Keramik der Lengyel-Kultur aus den Sammelfunden von F. Meissl.

Abb. 5. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bez. Pezinok. Von P. Zoch im Jahre 1900 gesammelte Funde (*Eisner* 1933, Taf. XXIV: 1; XXV: 7; XXVI: 1, 2).

Abb. 6. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bezirk Pezinok. Vom Fabrikbesitzer Machota im Jahr 1935 gerettetes Gefäß. (*Benkovsky-Pivovarová/Chropovský* 2015, Taf. 79: B).

Abb. 7. Šenkvice, Ortsteil Veľké Šenkvice, Bezirk Pezinok. Rekonstruktion des Gegenstandes aus spiralförmig gerolltem Draht aus dem Grab aus dem Jahr 1898.

Abb. 8. Šenkvice, Bezirk Pezinok. Situationsplan der Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit im Gebiet der heutigen Gemeinde. 1 – Gräberfeld im Ortsgebiet von Veľké Šenkvice; 2 – Grabfund aus dem Jahr 1935 in der örtlichen Ziegelei; 3 – Grabfunde aus den Jahren 1898 und 1900; 4 – Grabfunde aus dem Ortsgebiet von Malé Šenkvice (Kartenunterlage E. Blažová).

KOSTROVÉ HROBY Z DOBY POPELNICOVÝCH POLÍ NA MORAVĚ¹

DAVID PARMA – STANISLAV STUHLÍK

Urnfield Culture Inhumation Graves in Moravia. The practice of burying the deceased without cremating them during the Late and Final Bronze Age is a rare occurrence in Central Europe, as it was established and widely respected practice to cremate the deceased before burying them. Despite the low number of instances of this practice, its information value may be significant, which is why a new commented list of all Urnfield culture inhumation graves in Moravia was prepared. It includes a total of 11 sites, including eight graves from the Late and seven from the Final Bronze Age; inhumation are completely absent in the eastern and northern Moravia. Based on this list, the current knowledge about this issue has been summarised and explained within broader geographical contexts and interpreted (where possible). While in the case of inhumation burials during the Late Bronze Age we can talk about isolated exceptions related most probably to earlier Middle Bronze Age burial practices, during the Final Bronze Age we can begin to see connections with the new wave of innovations coming from the Carpathian Basin. Inventory of inhumation graves differs from contemporary cremation graves, it is clear that in comparison with ordinary funerals, fewer ceramic vessels and more parts of costume appear in graves with unburnt bodies. In the case of jewelry, the original function can be well established thanks to the functional position.

Key words: Moravia, Late Bronze Age, Final Bronze Age, burial rite, Urnfield culture, inhumation graves.

ÚVOD

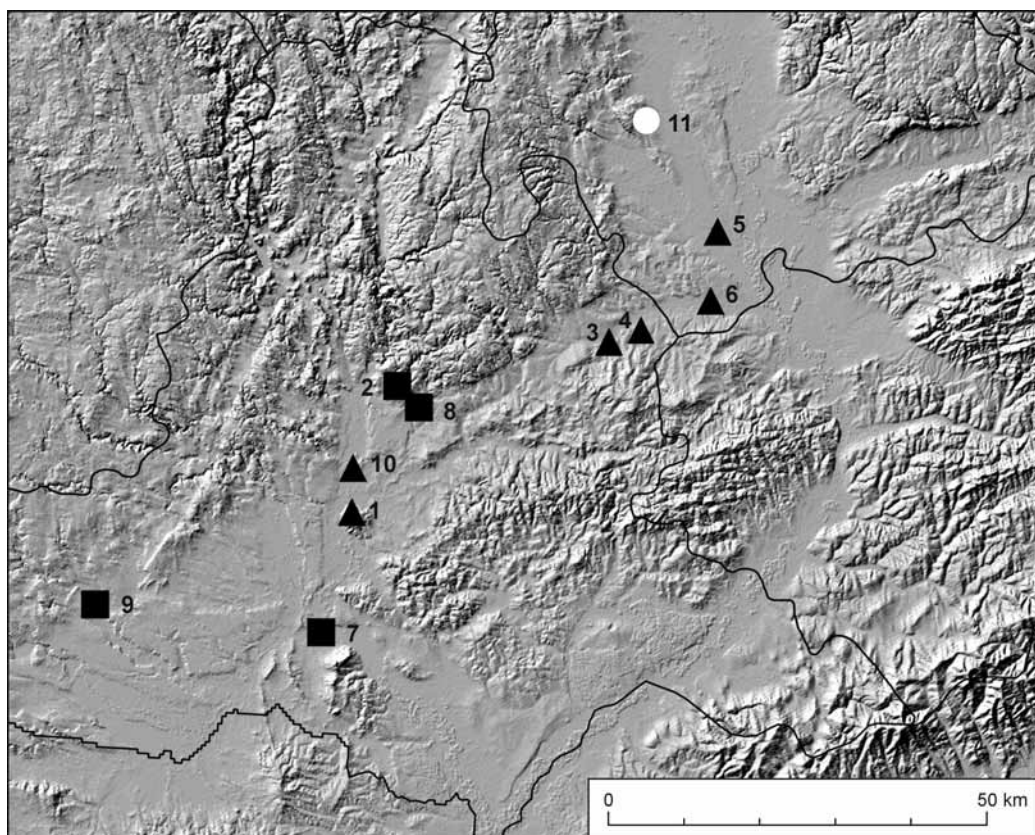
Pro pohřbívání zemřelých existovala v době bronzové ve střední Evropě v základních rysech pevná a respektovaná pravidla s malým množstvím výjimek. To platí, zejména pokud se zaměříme na skupinu běžných rituálních hrobů ukládaných v rámci soudobých pohřebních areálů, a ponecháme stranou formálně odlišné situace, jako jsou depozita lidských skeletů v sídlištních objektech. Jestliže je na známých pohřebištích únětické kultury starší doby bronzové praktikována inhumace, tedy ukládání nespálených těl do země, děje se tak prakticky bez výjimek. Stejně platí, že obtížně identifikovatelný pohřební ritus věteřovské skupiny závěru starší doby bronzové byl nepochybně podobně konzistentní, neboť i po desetiletích plošných archeologických výzkumů zůstává počet identifikovatelných hrobů minimální (ve srovnání s únětickou kulturou však přibývá, zvláště v maďarovské skupině², žárových pohřbů). Jestliže v průběhu střední doby bronzové dochází k postupnému převládání zvyku spalovat těla zemřelých, děje se tak opět téměř beze zbytku – od časného stupně kultury popelnicových polí (dále KPP) známe jen naprosté minimum kostrových pohřbů, u nichž by bylo zřejmé, že jde skutečně o rituálně uložené jedince s jasně dato-

vatelymi artefakty. Tyto výjimky ovšem poutají dlouhodobou pozornost, a to především s ohledem na široké interpretační možnosti, které nabízejí – od úvah nad sociální či etnickou příslušností jedinců po sledování procesů akulturace nebo dálkových kontaktů. Právě s ohledem na nemalý informační potenciál se jeví jako smysluplné sestavit nový kritický soupis kostrových hrobů KPP z Moravy a nastínit základní trendy a souvislosti.

Pohřby nespálených těl mladší a pozdní doby bronzové přitahovaly opakovaně badatelskou pozornost. Prvním systematickým shrnutím problematiky v oblasti lužické kultury byla souborná monografie M. Gedla (1964), zahrnující ovšem řadu sporných situací bez odpovídající dokumentace. Z Moravy uváděl nálezy z Hradiska, Hrubčic, Ivaně, Měrovic, Mohelnice, Mostkovic a Určic. Na výskyt kostrových pohřbů v období popelnicových polí se v krátké přehledové studii zaměřil i E. Plesl (1988). H. Peter-Röcher věnovala pozornost především opevněným lokalitám počátku mladší doby bronzové (Velim, Blučina), přičemž známé případy s desítkami lidských skeletů interpretovala především jako místa související s pohřbíváním a s ním spojenými rituálními aktivitami (Peter-Röcher 2005). N. Wiesner shrnul a vyhodnotil výskyt kostrových pohřbů mladší doby bronzové v celé západní části

¹ Práce vznikla s podporou grantového projektu GAČR 14-33170P „Archeologie střední a mladší doby bronzové – kontext a informační potenciál rozsáhlých záchranných výzkumů“.

² Studie je psána z moravského terminologického pohledu, kde je běžný termín věteřovská skupina, pro analogické projevy na Slovensku je proto také používán termín skupina s tím, že jako kultura je vnímán celý okruh Maďarovce – Věteřov – Böhleimkirchen.

Obr. 1. Mapa zájmové oblasti s vynesnými lokalitami ze soupisu. Legenda: trojúhelník – mladší doba bronzová; čtverec – pozdní doba bronzová; kolečko – přesněji nedatováno.

střední Evropy (ovšem mimo Moravu; Wiesner 2009), některé moravské lokality z pozdní doby bronzové dal do souvislosti s nálezmi označovanými ve slovenské literatuře jako skupina či kultura Mezčsát P. Romsauer (1999; zde v dosud nejobsáhlejší zpracování jako „skupina“).

ZÁKLADNÍ TERMINOLOGICKÉ A FUNKČNÍ KATEGORIE

V textu jsou používány termíny hrob a pohřeb; jako hrob chápeme terénní objekt (obvykle zahloubený), do nějž byly ukládány pozůstatky zemřelých osob spolu s dalšími předměty. Jako pohřeb pak rozumíme celý proces související s uložením zemřelého do hrobu. Pro období popelnicových polí, tedy středoevropskou mladší a pozdní dobu bronzovou, je standardní formou pohřbu na území dnešní Moravy a v přilehlých částech českého Slezska a dolního Rakouska spálení těla zemřelého. Kremace má řadu široce akceptovaných pravidel a jde prakticky o jediný způsob, jak v rámci dobových společenských pravidel naložit s tělem zesnulého (Lochner 2013; Primas 2008, 65–67; Wiesner 2009). Všechny známé

výjimky z tohoto pravidla, tedy případy, kdy byly v tomto období v rámci pohřebního obřadu uloženy do země nespálené pozůstatky zemřelého, jsou podrobně popsány níže v textu. Klíčové pro zařazení do soupisu je uložení pozůstatků nespáleného těla do hrobové jámy rozměru a tvaru odpovídajících běžnému pravěkému hrobu (tedy do jámy odpovídající především proporcím lidského těla a určené primárně k jeho deponování), a to spolu s jasně datovatelnými artefakty (součástmi kroje nebo přídavky).

Vedle toho se ovšem v mladší i pozdní době bronzové objevují lidské skelety či jejich části i v kontextech, které se od běžných pohřbů funkčně odlišují. Početná je kategorie depozic celých těl či jejich částí do sídlištních objektů, především podzemních sil. Tento jev je znám zcela jistě z několika desítek lokalit, od drobných výkopů po velkoplošné odkryvy, jeho četnost je ovšem řádově nižší než v soudobém prostředí středočeské knovízské kultury (Bouzek/ Koutecký 1980; Kytlicová 1988; Spurný 1947–1948). Objevují se nálezy jednotlivých kostí, kompletních skeletů či pouze jejich částí; situace s více jedinci jsou výjimečné, stejně jako přítomnost jakýchkoliv artefaktů přímo funkčně spojitelných se skelety (součásti kroje nebo další předměty jasně související

s depozitem). Interpretace v těchto případech kolísá od roviny ryze symbolické přes sociální a etnický podtext po trestně-právní či ryze praktické důvody (nouzové pohřby), v konkrétních případech ji ovšem obvykle nelze jednoznačně argumentačně podložit. Nepočetnou a specifickou skupinu tvoří případy, kdy se lze na základě dalších nezpochybnitelných součástí depozita domnívat, že jde o aktivitu spojitelnou se symbolickou, náboženskou a rituální rovinou, a to včetně úvah o lidské oběti (Ivanovice na Hané 3/2, Vyškov-Nouzka; Parma 2008; Parma *et al.* 2014). Právě situace z Ivanovic na Hané je natolik specifická, že byla navzdory uložení v sídlištní jámě zařazena i do níže předloženého soupisu, a to s ohledem na přítomnost kompletního kroje a naprostou unikátnost všech souvislostí.

Dalším funkčně odlišným kontextem, v jehož rámci se vyskytují lidské pozůstatky, jsou reliktové opevnění a ohrazení. Nejlepší příklady se chronologicky váží na horizont závěru střední a počátku mladší doby bronzové. V případě početných částí těl na dně příkopu v Hradisku u Kroměříže jde nejpravděpodobněji o doklad násilné události (úklid těl po násilné akci, patrně opakovaný; Mikulková/Parma 2010, 219, 229), početné skelety z výplně sekundárně využitého staršího příkopu z Cezav u Blučiny lze interpretovat stejně, v úvahu ovšem připadají i doklady dlouhodobých rituálních aktivit (takto Salaš 2005, 204; viz níže). Do této kategorie mohou spadat i další lokality, jako například Přítluky ze střední doby bronzové (Trnáčková 1954), Tabulová hora u Klentnice (Říhovský 1955) nebo Skalka u Velimi (např. Hrala/Šumberová/Vávra 2000). Při značné různorodosti zůstává jednotícím prvkem spojitost s ohrazením a možná interpretace v intencích pozůstatků vojenského střetu. Dva z hrobů z Blučiny jsou ovšem zařazeny i v tomto soupisu, neboť jde poměrně jednoznačně o pietní pozůstatky s kompletním krojem a přídávky a jejich vyřazení by bylo zavádějící.

Pro základní klasifikaci lokalit je užívána interpretačně neutrální terminologie pracující se zastřešujícím pojmem kultura popelnicových polí a systémem nadregionálních chronologických stupňů (dále KPP; Salaš 2005, obr. 1); pro zjednodušení jsou v textu užívány termíny střední (BB–BC), mladší (BD–HA) a pozdní (HB) doba bronzová.

Na tomto místě není pozornost zaměřena obecně na výskyt lidských kosterních pozůstatků v mladší a pozdní době bronzové, ale především na situace jednoznačně interpretovatelné jako hroby – inhumace. Soupis (A) je výsledkem kritické revize všech nálezů a situací, u nichž to bylo v době jeho přípravy možné, nejedná se o rešerši z dostupné literatury; pouze tyto lokality jsou zařazeny do přehledové mapy (obr. 1). Pro přehlednost jsou doplněny i v literatuře uváděné příklady nedatovatelných

kostrových hrobů v rámci pohřebišť mladší doby bronzové (B) i některé položky, jejichž zařazení do výše uvedených kategorií je chybné (C).

Soupis lokalit

A. Kostrové hroby spolehlivě zařaditelné do mladší a pozdní doby bronzové

1. Blučina-Cezavy (okr. Brno-venkov)

Mladší doba bronzová – stupeň BD, dva nebo více hrobů (obr. 2; 3).

Lokalita: Výšinné sídliště s polykulturním osídlením a opevněním ze starší doby bronzové; během systematických výzkumů K. Tihelky (1948–1960) a M. Salaše (1983–2006) byly objeveny desítky kompletních i nekompletních lidských skeletů datovaných do časného stupně KPP, uložených do částečně zaplněného příkopu ze starší doby bronzové. Některé z nich jsou evidentně v pietní poloze (hrob 132, D/1957), většina nikoliv. Ilustrativně uvedeny hroby 132 a D/1957 se šperkovou garniturou nebo nádobami. Uloženo v MZM.

Hrob 132 (také pod označením 8/58 nebo VIII)

Situace: Hrob druhotně zahloben do výplně příkopu, žena v natažené poloze na zádech a se dvěma dětskými skelety na levé ruce (dle antropologického určení M. Stloukala žena ve věku 30–40 let a dvě děti infans I; Stloukal 1969), hrobová jáma nezjištěného půdorysu pravděpodobně orientována ve směru východ–západ; ve funkční poloze *in situ* dvojice jehlic, náramek a náhrdelník.

Nálezy: Jehlice s hadovitě zprohýbanou jehlou (obr. 2: 1), jehlice typu Guttentbrunn (obr. 2: 2), náhrdelník ze skleněných a jantarových perel a bronzových spirálovitých trubiček (obr. 2: 5, 6); bronzová spirála a v ní vložená menší zlatá spirálka (obr. 2: 3, 4); bronzový náramek ve tvaru C (obr. 2: 7); puklička (obr. 2: 8).

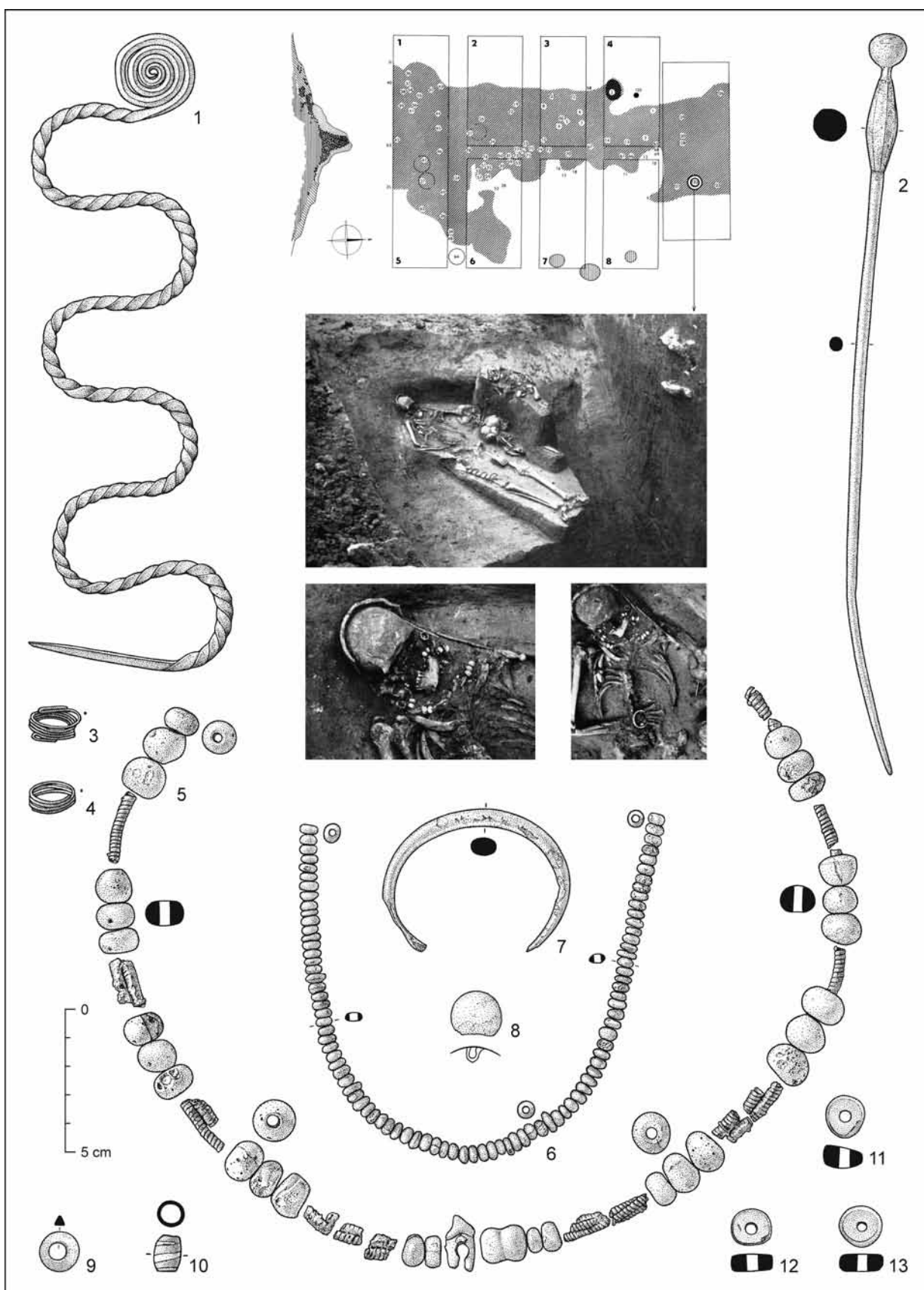
Hrob D/1957

Situace: Hrob zjištěn v hl. 0,85 m na úrovni podloží, mimo příkop v menší sondě, prostorový kontext je nejasný; mrtvý uložen ve skřížené poloze na levém boku s lebkou orientovanou k S, dle antropologického určení M. Stloukala dítě kolem dvou let. Dvě nádoby uloženy při skeletu, jehlice ve funkční poloze u hlavy.

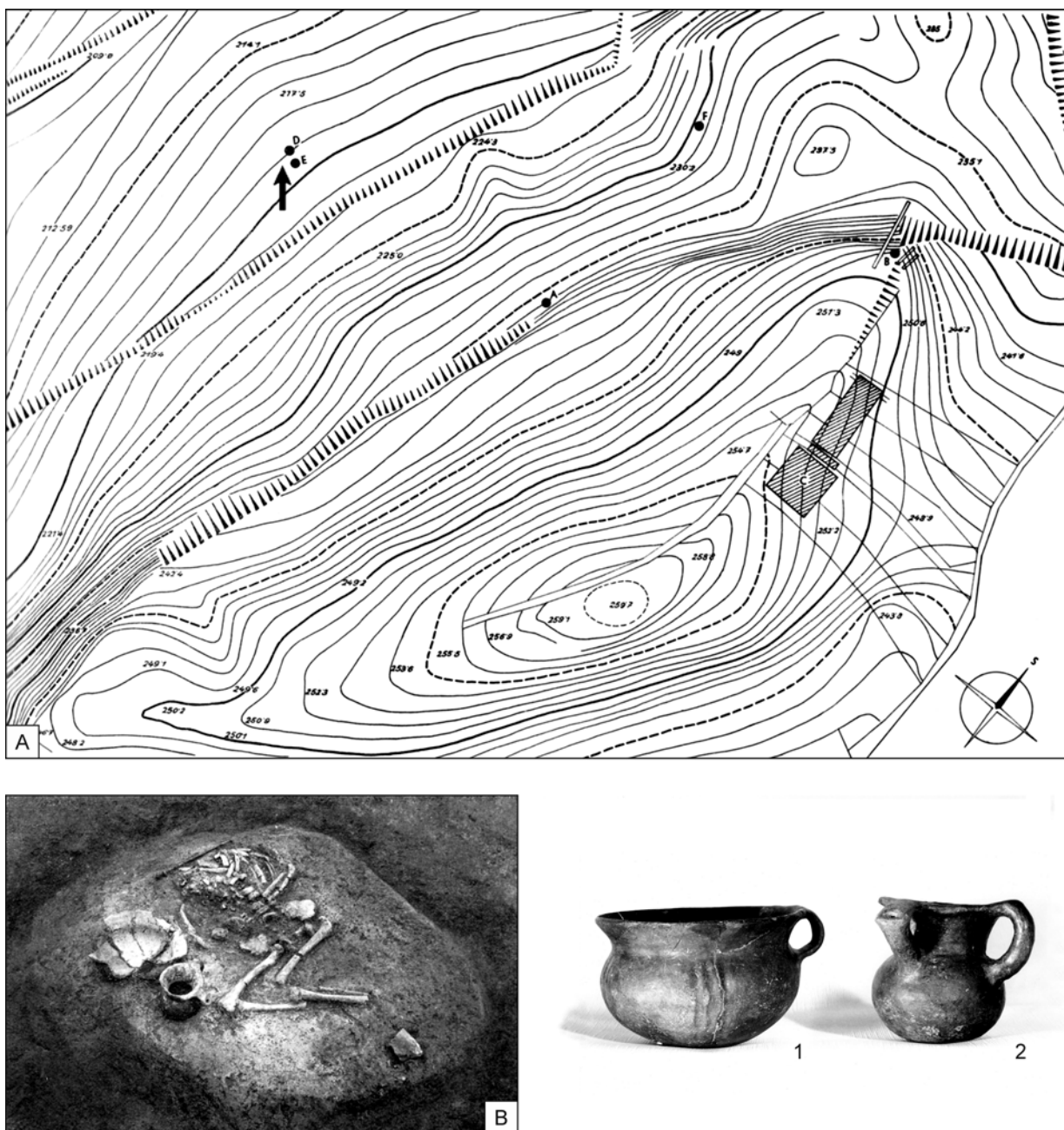
Nálezy: Nálezy jsou pro dokumentaci nedostupné; jedna nádoba je ztracena, jehlice nefigurují ani v soupise J. Říhovského. Dle popisu K. Tihelky (Tihelka 1969, 23, tab. XLI: 2) by mělo jít o jehlici blízkou typu Blučina; dvojice nádob je džbánec s uchem a výlevkou (sací nádobka?; obr. 3: 2) a trojčlenný šálek s esovitým nasazením hrdla (obr. 3: 1).

Komentář: Bez kompletní revize není možné vyjádřit se k celkové interpretaci situace; většina skeletů není uložena pietně, postrádá jakoukoliv výbavu, a je deponována do postupně zaplňovaného nefunkčního opevnění. Pietně uložené hroby s výbavou jsou výjimečné, je ovšem nutné posuzovat je v kontextu celé lokality. Pro ilustraci byly vybrány dva hroby, s výbavou v podobě osobního šperku se ovšem setkáváme i u hrobů 57 a 44 (vždy jedna jehlice; Tihelka 1969, 9, 11). Celou situaci je patrně možné datovat do časného stupně KPP, interpretace kolísá od dokladů násilné akce po kultovní areál.

Prameny: Salaš 2005; Stloukal 1969; Tihelka 1958; 1961b; 1969.

Obr. 2. Blučina-Cezavy, okr. Brno-venkov. Hrob 132 (podle *Tihelka* 1969, tab. III; XXXVIII; XXXIX; *Stuchlík* 1996, tab. 38, upraveno).

Obr. 3. Blučina-Cezavy, okr. Brno-venkov. A – celková situace výzkumu (podle Tihelka 1969, tab. I); B – hrob D/1957 (podle Tihelka 1969, tab. XLI; XLV, upraveno).

2. Brno-Líšeň-Holzova ulice (okr. Brno-město)

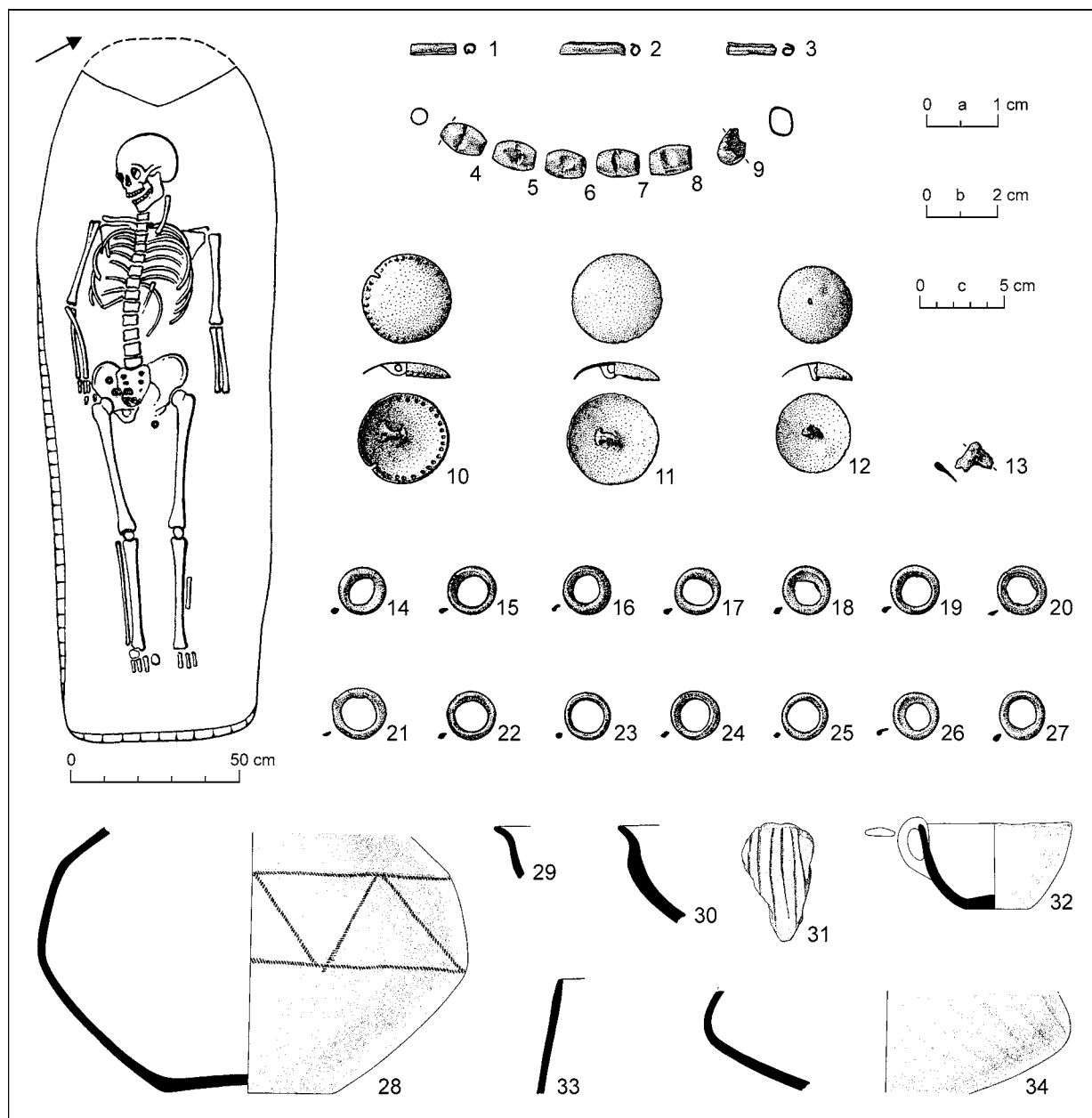
Pozdní doba bronzová, jeden hrob bez širšího kontextu (obr. 4).

Lokalita: Při stavbě obytného souboru byl v roce 1998 na Holzově ulici v Brně-Líšni prozkoumán hrob s kostrou v natažené poloze na zádech, jeho bližší prostorový kontext není znám.

Situace: Rýhou okrajově zachycený hrob s kostrou v natažené poloze na zádech, hrobová jáma o rozměru 2,2 x 0,6 m, hl. 0,75 m, orientace západ-severozápad-východo-jihovýchod. Lokalizovatelnou výbavu představuje především náhrdelník ze zlatých plechových trubiček

a perel (obr. 4: 1–9), pásová garnitura sestávající ze 14 bronzových kroužků (obr. 4: 14–27), trojice pukliček (obr. 4: 10–12) byla uložena u chodidel spolu s koflíkem (obr. 4: 32). Zlomky dalších nádob (obr. 4: 28–31, 33, 34) pocházejí z porušené části hrobu. Antropologicky určila E. Drozdová jako ženu ve věku 35–40 let.

Nálezy: 34/98–101/1 – fragment drobné amforovité nádoby zdobené liniemi rýžek (obr. 4: 28); 101/2 až 10, 14, 15 – zlomky nerekonstruovatelných nádob (obr. 4: 29, 30, 33); 101/11 – nezdobený hrnek; 101/12 – fragment amforovité nádoby s tuhovanou a šikmo žlábkovanou výdutí (obr. 4: 34); 101/13 – zlomek výdutí se svislým

Obr. 4. Brno-Líšeň, Holzova ulice, okr. Brno-město. Hrob a nálezy z něj (podle Stuchlík/Štrof 2004, obr. 1–3, upraveno). Měřítko: a – 1–9; b – 10–27; c – 28–34.

rýhování (obr. 4: 31); 101/16–19 – zlomky kamenné desky z pískovce, max. rozměr 13 x 16 cm; 101/25 až 27 – zlaté plechové trubičky s konci uloženými přes sebe, dél. 7–10 mm (obr. 4: 1–3); 101/28 až 32 – zlaté plechové korálky soudkovitého tvaru, dél. 6 mm (obr. 4: 4–9); 101/20 – drobný zlomek bronzového předmětu s otvorem (obr. 4: 13); 101/21 – 14 litých bronzových kroužků čočkovitého průřezu, prům. 13–14 mm (obr. 4: 14–27); trojice bronzových pukliček s očkem, jedna zdobená po obvodu drobnými, zevnitř vytepávanými důlky, prům. 21–25 mm (obr. 4: 10–12).

Komentář: Lokalita se nachází v intravilánu, ve vzdálenosti přibližně 250 m se rozkládá další poloha s žárovými hroby z pozdní doby bronzové (Salaš 1996, 185), poru-

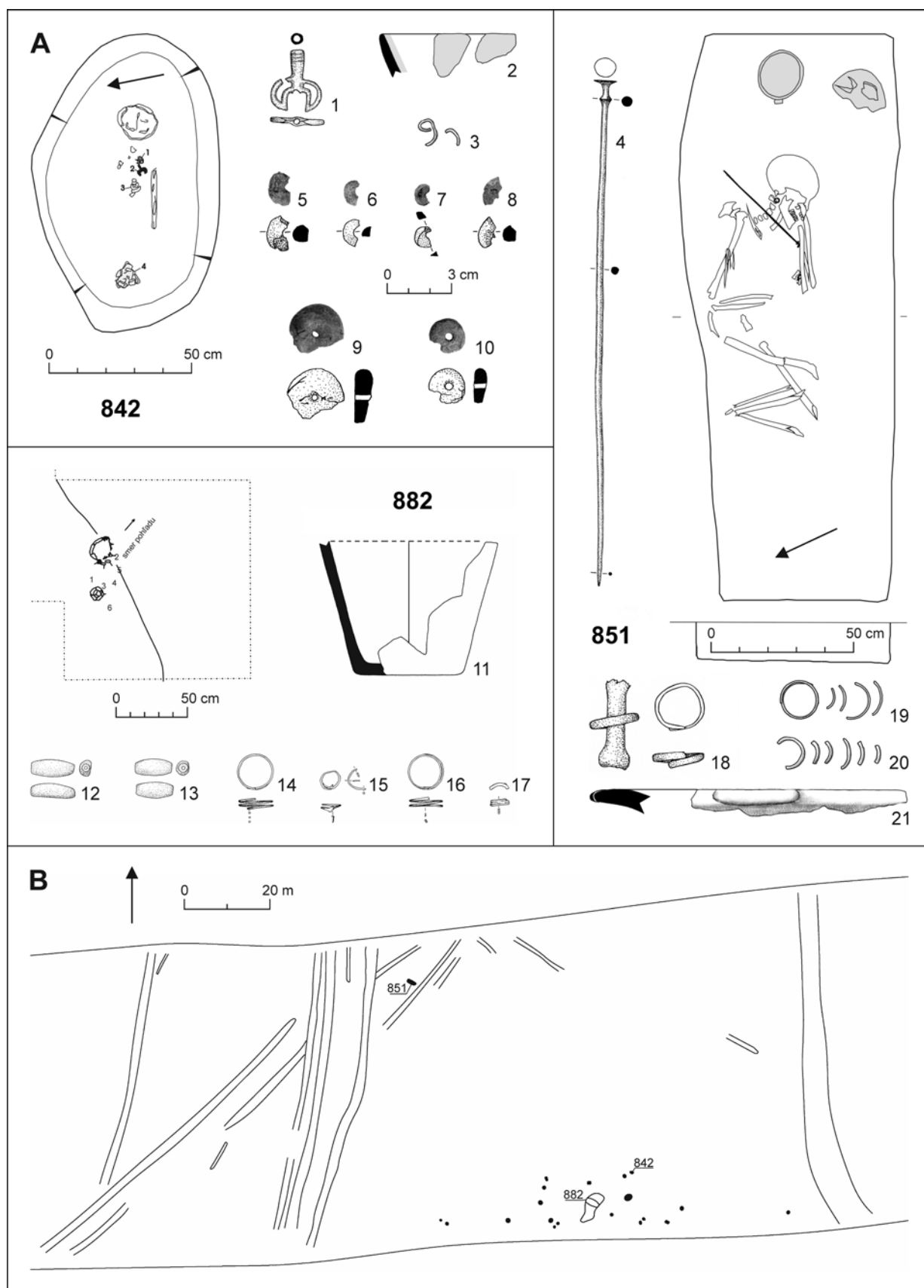
šenými v roce 1936; souvislost není jednoznačná, je však pravděpodobná.

Prameny: Stuchlík/Štrof 2004.

3. Hoštice 4-Sečné louky (okr. Vyškov)

Mladší doba bronzová – stupeň BD–HA1, tři hroby v rámci pohřebiště (obr. 5).

Lokalita: Fragment pohřebiště s 21 hroby odkryt při záchranném výzkumu v trase dálnice D1 Vyškov – Kroměříž pod vedením M. Lečbycha. Zachycená hlavní kumulace hrobů na ploše 15 x 80 m při jižním okraji trasy je patrně okrajem větší nekropole, překrývající se se starší eneolitickou pohřební komponentou, vše je obklopeno liniovými objekty neznámého stáří (obr. 5: B). Hrob 851 je

Obr. 5. Hoštice-Sečné louky, okr. Vyškov. A – hroby 842, 851, 882; B – celková situace pohřebiště mladší doby bronzové.

situován odděleně ve vzdálenosti 55 m severozápadním směrem. Nálezy uloženy v museu ve Vyškově.

Hrob 842

Situace: Půdorys nepravidelně oválný, stěny konvexní, dno ploché, profil mísovité; dél. 1,05 m, šíř. 0,65 m, hl. 0,15 m; orientace západ–východ; zásyp: 331 – světlá hnědošedá prachová hlína s vysokým podílem spráše, jen mírně odlišná od podloží; kostrový hrob velmi špatně dochován, zemřelý původně uložen snad v natažené poloze na zádech, hlavou na východ.

Nálezy: A 34 473 – dva zlomky bronzového drátku (obr. 5: 3); A 34 474 – bronzový lyrovitý závěsek; dél. 28 mm, prům. tulejky 0,55 mm (obr. 5: 1); A 34 475 – zlomky sedmi silně poškozených a korodovaných jantarových korálků: jeden celý kotoučovitý korálek, prům. 13 mm, max. síla 6 mm; dvě větší části plochého kotoučovitého korálku, prům. 16 a 25 mm, síla max. 7 mm (obr. 5: 9, 10); zlomky kotoučovitých či bochníčkovitých korálků, silně korodované (obr. 5: 5–8); A 34 476 – zlomky nerekonstruovatelné tenkostěnné nádoby, jemný mat., povrch oboustranně tuhovaný (obr. 5: 2).

Komentář: Zlomky bronzových předmětů a jantarové korálky uloženy na hrudi, původně snad vše součást náhrdelníku; nádobka uložena v místě nohou; dle M. Dobisíkové silně zlomkovitý skelet určitelný jako dospělý či dospívající (?).

Hrob 851

Situace: Půdorys obdélný, stěny přímé, dno rovné, profil tvaru písmene U; dél. 2,0 m, šíř. 0,75 m, hl. 0,15 m, orientace západ–východ; zásyp: 332 – středně hnědá prachová hlína, středně ulehlá; kostrový hrob, mrtvý uložen ve skrčené poloze na levém boku, s levou rukou pokrčenou pod hlavou, pravou přeloženou přes trup; orientován hlavou na východ.

Nálezy: A 34 620 – bronzová jehlice (č. 3) – dél. 354 mm, nezdobená; plochá hlavice s dvoukónickým vývalkem na krčku (obr. 5: 4); A 29 356 – bronzový prstýnek (č. 5) stočený z pásku plochého průřezu, konce se překrývají; nezdobený; prům. 22 mm (obr. 5: 18); A 34 621 – drobná spirálka z bronzového drátu (č. 4), prům. 18 mm, k ní několik úlomků další spirálky menšího prům. 15 mm z masivnějšího drátu (obr. 5: 19, 20); A 34 618 – zlomky okraje a ucha nerekonstruovatelné drobné nádoby (patrně zcela rozpadlého šálku), materiál jemný; A 34 619 – zlomky nádoby s vodorovně ven vylouženým okrajem s lalokem, nejspíše mísy; materiál zrnitý, uvnitř tuhování (obr. 5: 21).

Komentář: Všechny tři bronzové předměty uloženy v původní funkční poloze – prstýnek navlečen na prstním článku pravé ruky, jehlice na pravém rameni hrotem dozadu, dvojice spirálek u spánkové kosti (vlasová ozdoba v blízkosti uší); dvě keramické nádoby uloženy za hlavou (šálek a miska); dle M. Dobisíkové žena adultus/maturus; detailním studiem zjištěny patologie a další anomálie (publikace detailních výsledků bioarcheologického studia je připravována).

Hrob 882

Situace: Uměle vymezený snížený čtverec na rozhraní podloží a jen velmi mírně odlišného, obtížně ohraničitelného probarvení; sníženo o 20 cm; zásyp: světlá hnědožlutá prachová hlína, středně ulehlá, téměř totožná s podložím, hrana nezřetelná; zjištěna pouze část lebky porušená při skrývce.

Nálezy: A 34 863 – spirálka (č. 1) z bronzového drátu kruhového průřezu se třemi vinutími, prům. 33 mm (obr. 5: 14); zlomky jiné spirálky z bronzového drátu, původně vložené do spirálky č. 1; drátek kruhového průřezu je zčásti roztepán do plošky, prům. 19 mm (obr. 5: 15); A 34 864 – spirálka (č. 2) z bronzového drátu kruhového průřezu se třemi vinutími, konec je roztepán do plošky, prům. 33 mm (obr. 5: 16); zlomek jiné spirálky z bronzového drátu, původně vložené do spirálky č. 2; drátek kruhového průřezu, dochována tři vinutí (obr. 5: 17); A 34 865 – jantarový korálek (č. 3) výrazně podlouhlého tvaru, podélně provrtaný, délka 34 mm (obr. 5: 12); A 34 866 – jantarový korálek (č. 4) výrazně podlouhlého tvaru, podélně provrtaný, délka 40 mm (obr. 5: 13); A 34 867 – několik zlomků z rozpadlého jantarového korálku (č. 5), původně stejného jako č. 3 a 4; A 34 868 – spodní část vyšší nádoby s plochým dnem a kónickými stěnami; materiál zrnitý (na plánu č. 6; obr. 5: 11).

Komentář: Na rozhraní rozsáhlého nevýrazného probarvení s podložím zjištěny po skrývce zlomky kostí; hrobová jáma nebyla zjistitelná, proto byl snížen celý okolní prostor a vypreparována tak část lebky spolu s vedle umístěným fragmentem drobné nádoby, uložené dnem vzhůru; přímo u lebky byly v poloze *in situ* u obou spánkových kostí dva páry bronzových spirálek a dále trojice masivních jantarových korálků (jeden se rozpadl); dle M. Dobisíkové dospělý jedinec.

Prameny: Dobisíková 2007; Parma 2007; 2008; 2011.

4. Ivanovice na Hané 3/2-Padělky za cihelnou (okr. Vyškov)

Mladší doba bronzová – depozitum v sídlištní jámě mimo současné sídliště (obr. 6).

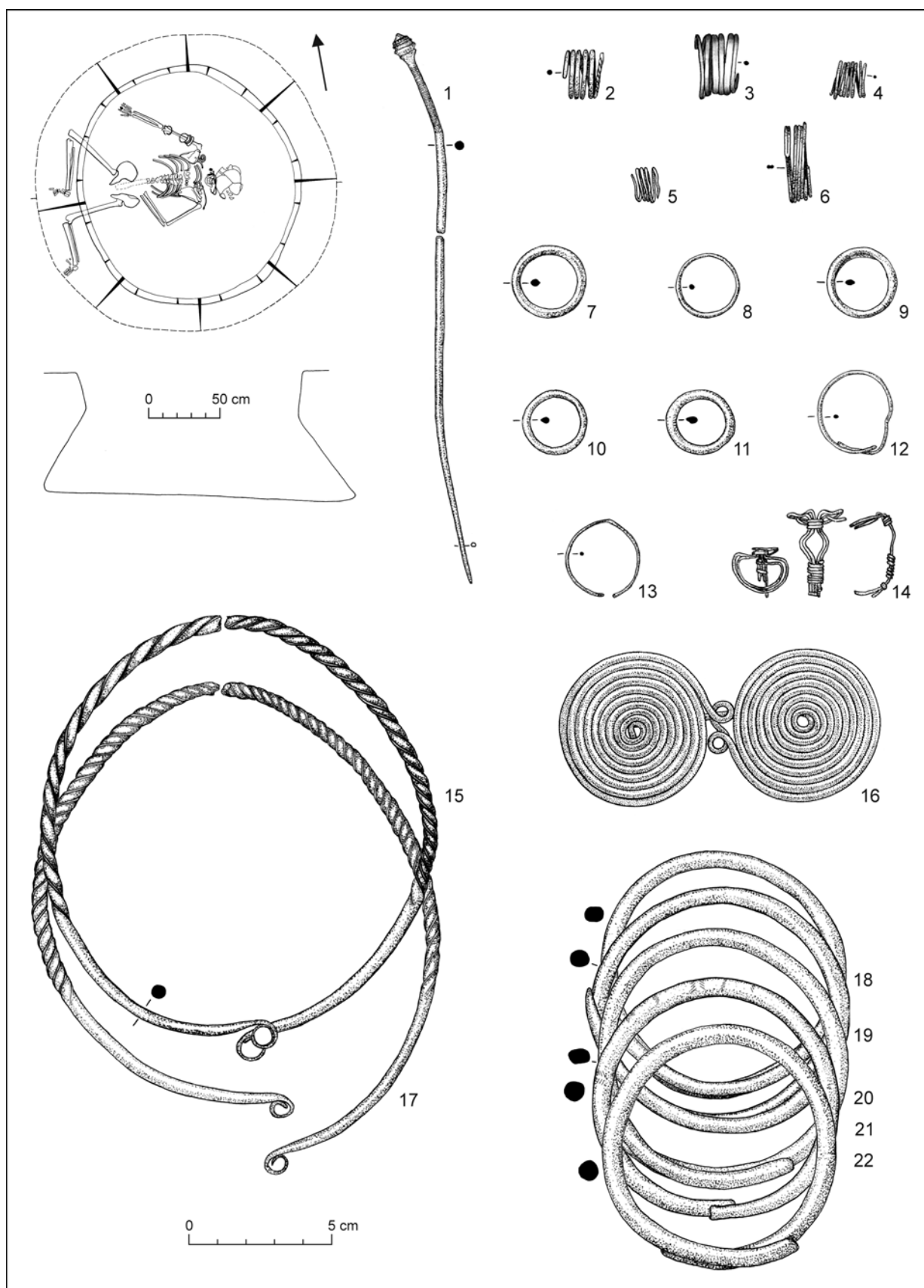
Lokalita: Plošný záchranný výzkum před výstavbou trasy dálnice D1 a přilehlé stanice dálniční policie byl realizován v roce 2002, odkryto bylo celkem 125 zahloubených objektů. Jedinou situací datovatelnou do KPP byla zásobní jáma 519, situovaná do shluku starších objektů různé funkce (eneolitické pohřebiště, sídliště ze starší doby bronzové).

Situace: Na dno kruhového síla 519 o prům. 1,55 a hl. 0,9 m uloženo v poloze na břiše tělo ženy (H 818) s kompletní garniturou šperků ve funkční poloze, další drobné šperky byly dislokovány bioturbací a dohledány detektory kovů. Ze zásypu objektu bez patrného zvrstvení pochází pouze drobné zlomky starší intrudované keramiky.

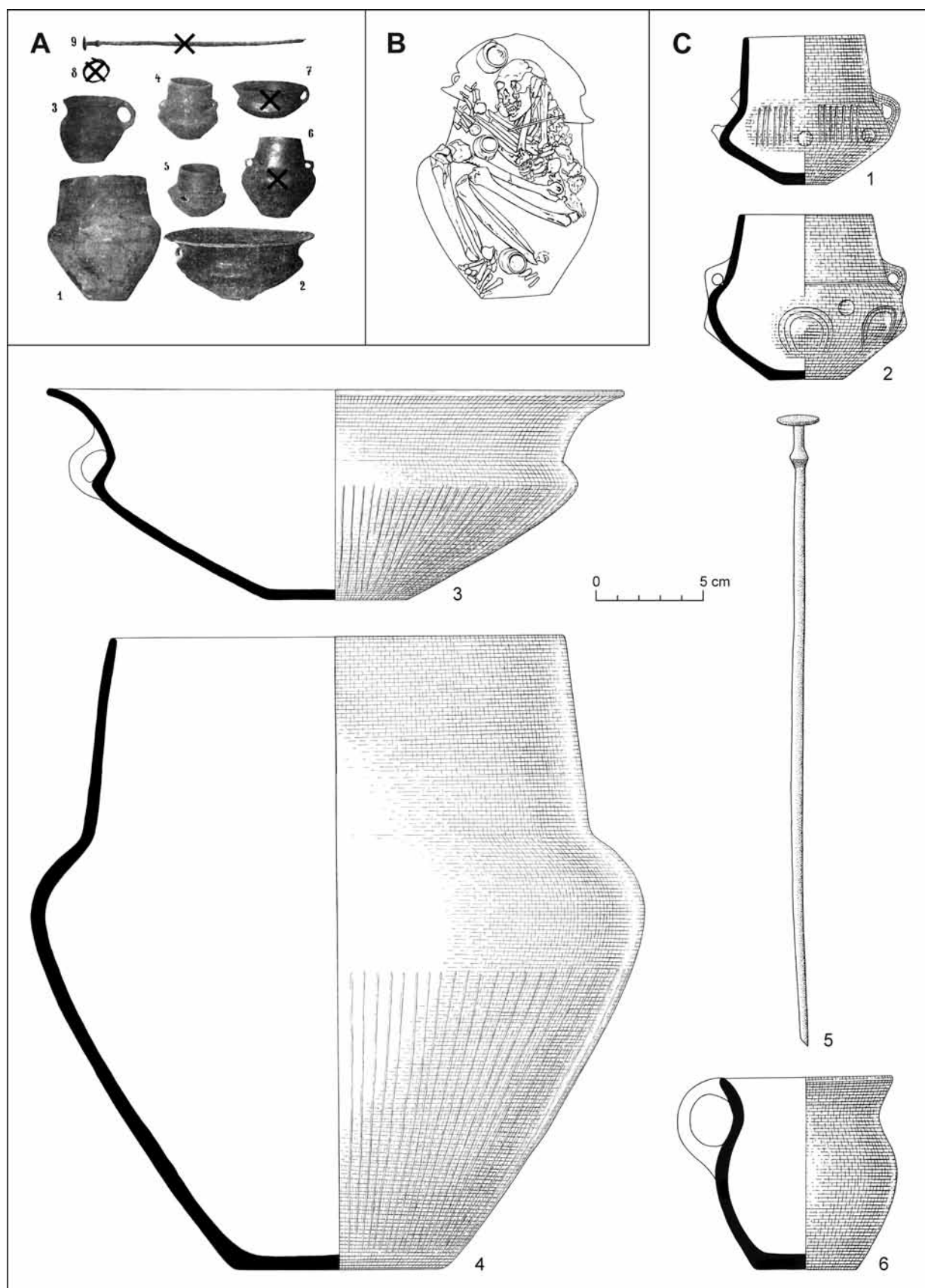
Nálezy: Kompletní garnitura šperků zahrnovala dva přeseknuté tordované nákrčníky v antipodické pozici (obr. 6: 15, 17), přeseknutou jehlici (obr. 6: 1), brýlovitou sponu s osmičkovitou kličkou (obr. 6: 16), pět silně opotřebovaných nápažníků (obr. 6: 18–22), dvě dvojice drátěných spirálek (obr. 6: 2–4) malého a většího prům. (jedna menší je zlatá), tři lité kroužky sloužící jako prsteny (obr. 6: 9–11) a další dva jako vlasové ozdoby (obr. 6: 7, 8). Dohledány byly dále části dalších spirálek (obr. 6: 5, 6, 12, 13) a pletený drátěný šperk (obr. 6: 14).

Komentář: Situace je specifická sama o sobě i díky prostoro-rovému kontextu, který je v intenzivně zkoumaném prostoru dobře znám. Starší žena byla uložena na dno zásobní jámy zcela mimo prostor současného sídliště, část šperků byla znehodnocena přeseknutím a aranžována zpět do funkční polohy. Situace byla opakovaně publikována a bude jí věnována detailní pozornost na jiném místě.

Prameny: Drozdová 2004; Parma 2004; 2008; 2011.

Obr. 6. Ivanovice na Hané-Padělký za cihelnou, okr. Vyškov. Depozitum v objektu 519.

Obr. 7. Ivaň, okr. Přerov. A – původní inventář dle J. Böhma, přeškrtnutím vyznačeny nedohledané předměty; B – kresebná rekonstrukce hrobu (podle Böhma 1936, obr. 1; 2, upraveno); C – 1–6 – autory zdokumentované nálezy v muzeu Přerov.

5. Ivaň (okr. Přerov)

Mladší doba bronzová – jeden hrob bez dokumentace v rámci pohřebiště (obr. 7).

Lokalita: Orbou a těžbou v cihelně dlouhodobě porušované pohřebiště mladší doby bronzové v poloze „Přední díly“ severně od obce, nálezy popisuje I. L. Červinka i A. Gottwald, poslední záchrannou akci podnikl I. Peškař v roce 1961.

Situace: Hrob vyzvednut 15. 5. 1933 na parcele 404 bez bližší dokumentace, situace následně rekonstruována v muzejní expozici.

Nálezy: 7156 – amforka s kónickým hrdlem a dvojkonickým tělem, jedno ucho odlomené; na max. výduti šest výčnělků, mezi nimi jemné žlábký (7-krát), tuhováno; výš. 7 cm, prům. okraje 5,4 cm (obr. 7: 1); 7155 – amforka s kónickým hrdlem a oblou výduti, na ní šest plastických vypnulín lemovaných podkovovitými rýhami, mezi nimi důlky, dvě ucha na rozhraní hrdla a výduti; výš. 7,5 cm, prům. okraje 6 cm (obr. 7: 2); 7157 – drobný džbánec s ostře nasazeným nálevkovitým hrdlem a páskovým uchem, výš. 9 cm, prům. okr. 8 cm (obr. 7: 6); 7152 – trojčlenná mísa s ostře nasazeným okrajem a jedním uchem od max. výduti, spodní výduť prstovaná, svrchní tuhovaná; výš. 19,7–3,2 cm, prům. okraje 61 cm (obr. 7: 3); 7151 – bezúchá amforovitá zásobnice s kónickým hrdlem, spodní výduť prstovaná; výš. 66,5 cm, prům. okraje 47,3 cm, max. prům. 64,5 cm (obr. 7: 4); z původního inventáře (*Böhm 1936*, 86, 87; obr. 6: A) nelze v současné době dohledat dvouuchou tuhovanou amforu, trojčlenný šálek s ostrým nasazením hrdla, bronzovou jehlici a spirálku. Jehlice (obr. 7: 5) byla nedostupná i J. Říhovskému.

Komentář: Jde o jednu z řady situací z dlouhodobě narušovaného pohřebiště, v tomto případě vyzvednutou preparátorem muzea V. Šlésem bez pořízení dokumentace. K situaci jsou dostupné dva dobové komentáře, oba publikované v muzejní ročence. J. Böhm plně akceptoval nálezcův popis situace a uvádí, že jde o pozůstatky jedince ve věku přibližně 12 let, uložené spolu s drobnými nádobkami původně v zásobnici, důležitým argumentem je úplná absence kremace a uložení kostí mezi střepey zásobnice (*Böhm 1936*). Oproti tomu I. L. Červinka vyjádřil na základě osobního posouzení muzejní rekonstrukce pochybnosti, zda se kostra s tkáněmi mohla do nádoby vměstnat a konstatoval, že na rozdíl od stop měděnky po kroužku na prstech schází tyto na ramenou, kde měla být uložena jehlice. Situaci interpretoval jako nerozeznanou superpozici kostrového hrobu starší doby bronzové a žárového hrobu mladší doby bronzové (*Červinka 1938*). Faktem ovšem je, že z uvedené polohy jiné kostrové hroby z doby bronzové uváděny nejsou (viz *Tihelka 1953*). Celá situace zůstává značně problematická, není ani jasné, jestli skelet použitý k prezentaci situace v aktuální expozici je totožný s původním.

Prameny: *Böhm 1936*; 1941, 277; *Červinka 1938*; *Peškař 1962*.

6. Měrovice nad Hanou (okr. Přerov)

Mladší doba bronzová – stupeň BD, jeden hrob bez širšího kontextu a dokumentace (obr. 8).

Lokalita: V intravilánu obce v poloze „Na trávníku“ vyzvednut místním muzejním pracovníkem v roce 1957 zbytek hrobu porušeného výkopem stavby, kresebná či fotografická dokumentace pořízena nebyla.

Situace: Dětská kostra měla být uložena ve skrčené poloze s hlavou k jihu, asi na pravém boku, a byla natolik zetlelá, že ji nebylo možné vyzvednout. Nálezy uloženy v Městském muzeu Kojetín vyjma jehlice, kterou se nepodařilo dohledat.

Nálezy: 536/67/1 – trojčlenný šálek s ostrým lomem výduti a páskovým uchem, oboustranně tuhovaný, výš. 7 cm, prům. okraje 12 cm (obr. 8: 10); 536/67/2 – zlomek amforovitě nádobky s uchem, povrch hladký (obr. 8: 17); 536/67/5 – menší amforovitá nádoba s odlomenými uchy a okrajem, vně tuhovaná, zdobená podkovovitými rýhami kolem nevýrazných vypnulín a dvojicemi důlků (obr. 8: 21); 536/67/12, 13 – zlomky mísy s ven vykloněným okrajem, uvnitř tuhované (obr. 8: 19); 536/67/9, 13 – zlomky dvojčlenné mísy s ven vyhnutým ostře nasazeným okrajem, uvnitř tuhované, prům. okraje 210 mm (obr. 8: 20); neinv.: A – spirálka z drátu kruhového průřezu o prům. 1,5 mm, šest vinutí a klička, patrně z brýlovitého závěsku (obr. 8: 9); B – dva zlomky spirály z drátu kruhového průřezu o prům. 2 mm, pět vinutí, prům. 24 mm (obr. 8: 8); C – zlomek prstenu se spirálovitou růžicí, dochovány tři závitů z drátu kruhového průřezu o prům. 2 mm (obr. 8: 3); D – zlomek spirálky z drátu kruhového průřezu o prům. 2 mm, dochovány čtyři závitů, odpovídá C (obr. 8: 4); E – zlomek spirálky z drátu kruhového průřezu o prům. 2 mm, dochovány tři vinutí (obr. 8: 6); F – zlomek spirálky z drátu kruhového průřezu o prům. 2 mm, dochovány tři vinutí (obr. 8: 7); G, H – dva zlomky drátu o prům. 2 mm, patrně ze spirálovitého náramku (obr. 8: 15, 16); I – dva zlomky spirálovitého náramku nízkého trojúhelníkovitého profilu, konce přechází do kruhové tyčinky, odlomeny, prům. 45 mm, výš. 47 mm, šíř. pásku 5–6 mm (obr. 8: 5); J – pět zlomků dalšího spirálovitého náramku shodného s kusem I (obr. 8: 11–14); K – plechová puklička s dvojicí otvorů, prům. 28 mm (obr. 8: 18); L – jehlice s hlavici svinutou v očko, dél. 123 mm (obr. 8: 2); 330/67/4, 5, 7, 8 – žárem deformované zlomky spirálovitého náramku analogického kusu I a další amorfní slitky; nedohledáno: bronzová jehlice typu Blučina, varianta II dle Říhovského, na hlavici trojice oddělených vývalků, dél. 22,2 cm (obr. 8: 1).

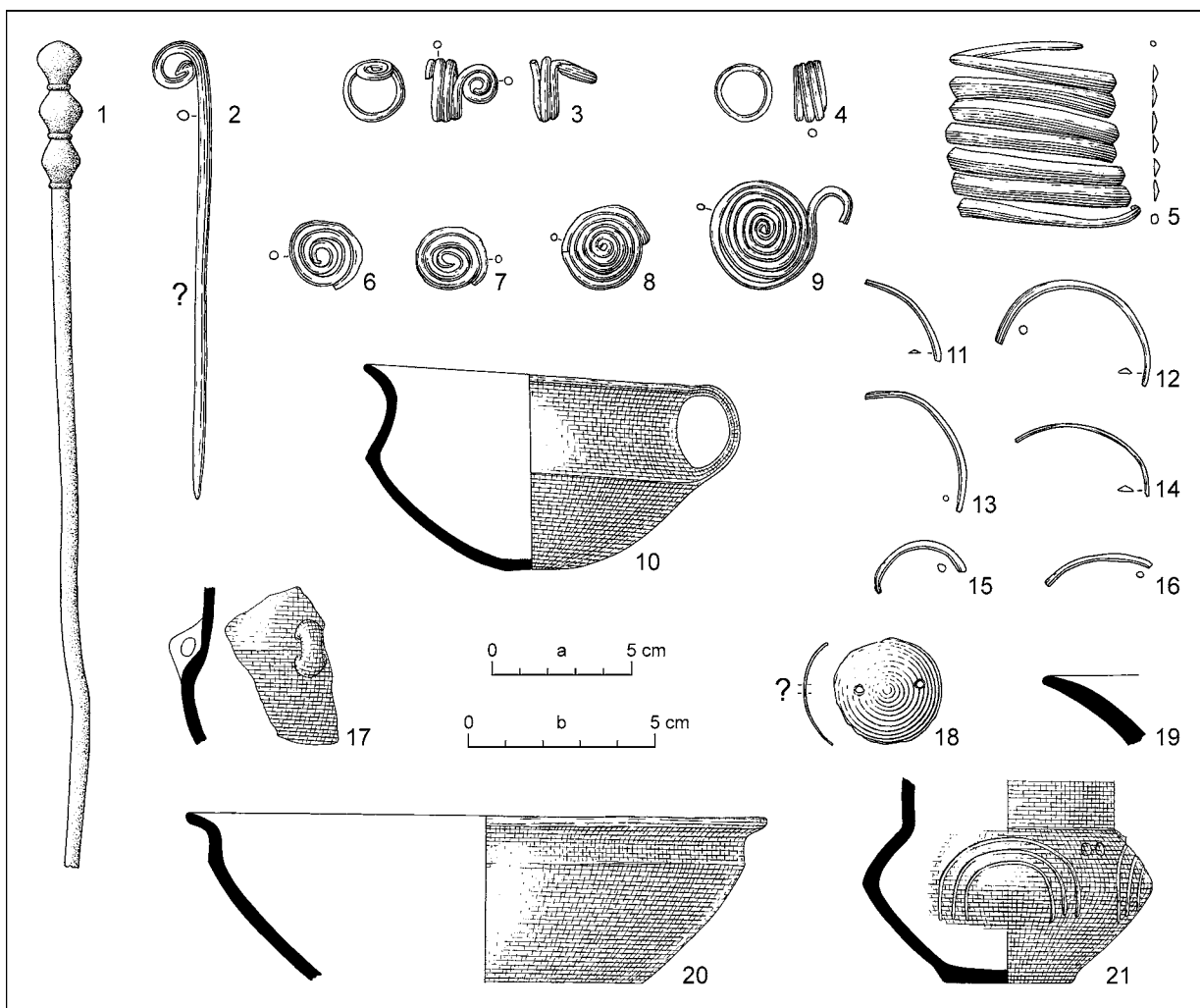
Komentář: Dle antropologického posudku citovaného Spurným jde o dítě ve věku 2–3 roky. Jehlice s hlavici svinutou v očko a puklička (obr. 7: 2, 18), nově dokumentované spolu se zbytkem nálezů v Muzeu Kojetín, nefigurují v původním podrobném popisu nálezů od V. Spurného (1961, 474, 475), neneviduje je ani J. Říhovský (1979, 101). Je poměrně pravděpodobné, že byly k celku přimíchány až dodatečně, snad v souvislosti se zmizením původní jehlice (sbírky městského muzea byly dlouhodobě bez kurátora). Zlomkovitá garnitura byla kromě jehlice původně párová, sestávající ze dvou prstenu a dvou náramků; přes chybějící dokumentaci celek (mimo dvě zmíněné příměsi) působí autenticky.

Prameny: *Spurný 1961*.

7. Mušov (okr. Břeclav)

Pozdní doba bronzová – jediný hrob bez širšího kontextu (obr. 11: A).

Lokalita: Po otevření nové pískovny zjištěno porušení několika pravěkých objektů neurčitého stáří a kostrového hrobu, vše zkoumáno a dokumentováno ve stěně

Obr. 8. Měrovice nad Hanou, okr. Přerov. Nálezy z hrobu (1 – podle Říhovsky 1979, tab. 29). Otazník označuje předměty, které k celku patrně nepatří. Měřítka: a – 1–9, 11–16, 18; b – 10, 17, 20, 21.

pískovny. Jednorázová akce 14. a 18. 8. 1975 neposkytuje informace o prostorovém kontextu.

Situace: Hrobová jáma obdélného tvaru o dél. 1,6 m orientována ve směru východ–západ, mrtvá uložena na levém boku se silně skrčenými nohama, ruce zkříženy nad pánví; dvojice jehlic umístěny při obou stranách hrudníku, spirálky před pravým kolenem a po pravé straně hrudníku.

Nálezy: Jehlice s malou vázičkovitou hlavicí, dél. 215 mm (obr. 11: 5); jehlice s mírně zesílenou vroubkovanou hlavicí, dél. 140 mm (obr. 11: 4); trojice spirálek z bronzového drátu kruhového průřezu, dochovány max. 3 vinutí; prům. 18 mm (obr. 11: 1–3).

Komentář: Dle antropologického posudku M. Stloukala žena ve věku 30–40 let, patologie na chrupu. Vzhledem k porušení výkopem může být inventář nekompletní.

Prameny: Stloukal 1977; Vaclová 1977.

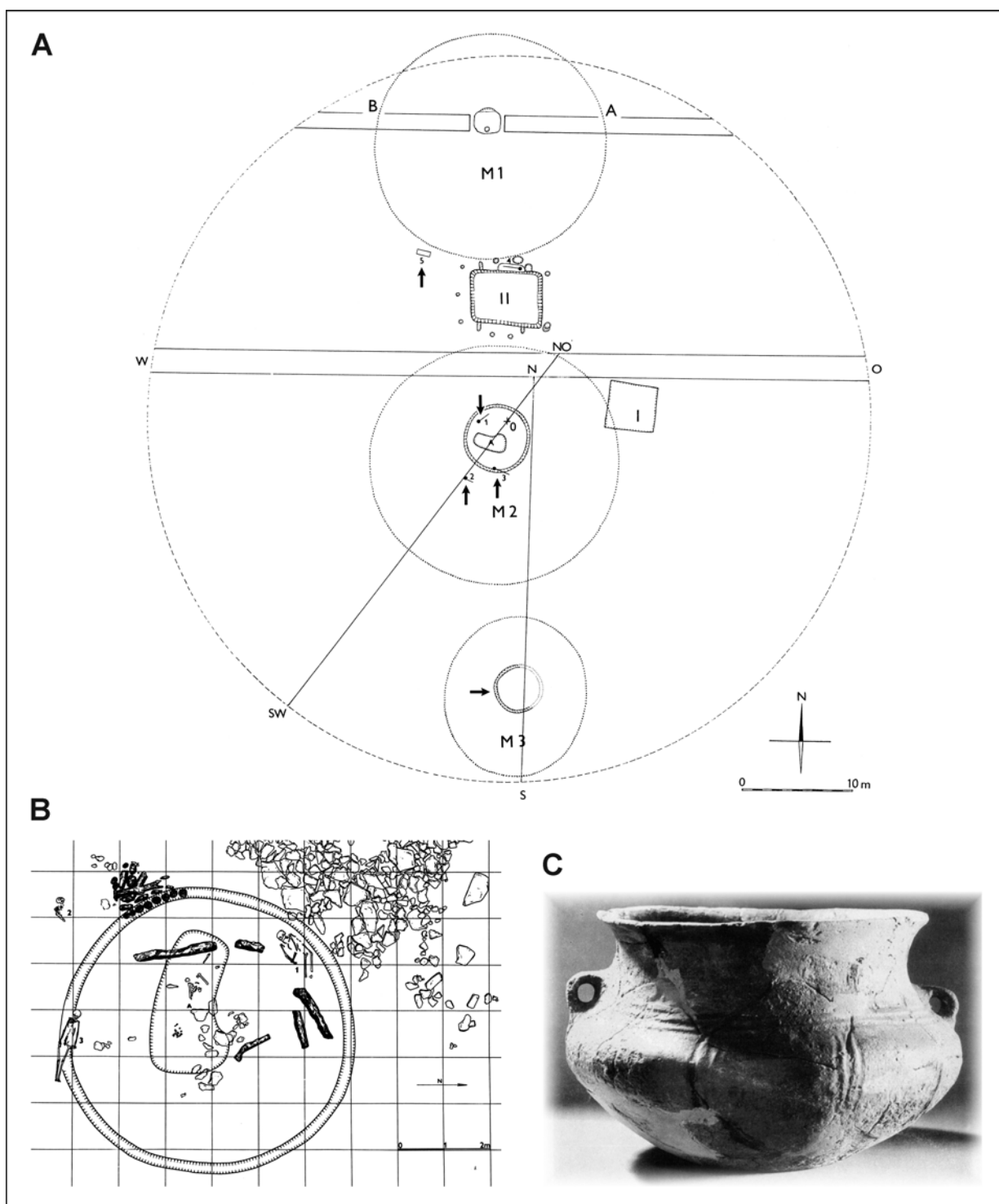
8. Podolí-Žurán (okr. Brno-venkov)

Pozdní doba bronzová – stupeň HB2–HB3, čtyři hroby druhotně uložené do násypů mohyl staršího pohřebiště, jeden žárový hrob pod mohylou (obr. 9; 10).

Lokalita: Systematický výzkum J. Poulika z let 1948–1950 byl zaměřen na odkryv rozsáhlé mohyly z doby stěhování národů o prům. 65 m, pod jejím násypem zjištěny rovněž dobře dochované násypy tří starších mohyl (M1–M3) seřazených na linii ve směru sever–jih. Mohyla M1 obsahovala centrální hrob z pozdního eneolitu (KŠK), mohyly M2 a M3 hroby z pozdní doby bronzové. Nálezy uloženy v MZM Brno; dostupná nálezová zpráva uložená v archivu AÚ Brno a dokumentace v ní obsažená odpovídá publikované verzi (Poulik 1995), detailnější informace neexistují.

Mohyla M1

Situace: Mohylový násyp o prům. 20 m a dochované výš. 0,7 m; při jeho jižním okraji, již mimo mohylu, umístěn do podloží zahloubený kostrový hrob H5. Jáma obdélníkového půdorysu se zaoblenými rohy o rozměrech 220 x 65 cm a hl. 50 cm byla orientována ve směru západ–východ, zásyp tvořila tmavší humusovitá hlína promísená se šterkem. Na dně ležela zcela zetlelá kostra v natažené poloze, z níž se zachovaly jen fragmenty lebky a několik zubů. Při kratší západní stěně stála za lebkou nádobka (1). V celé západní části dna bylo ne-

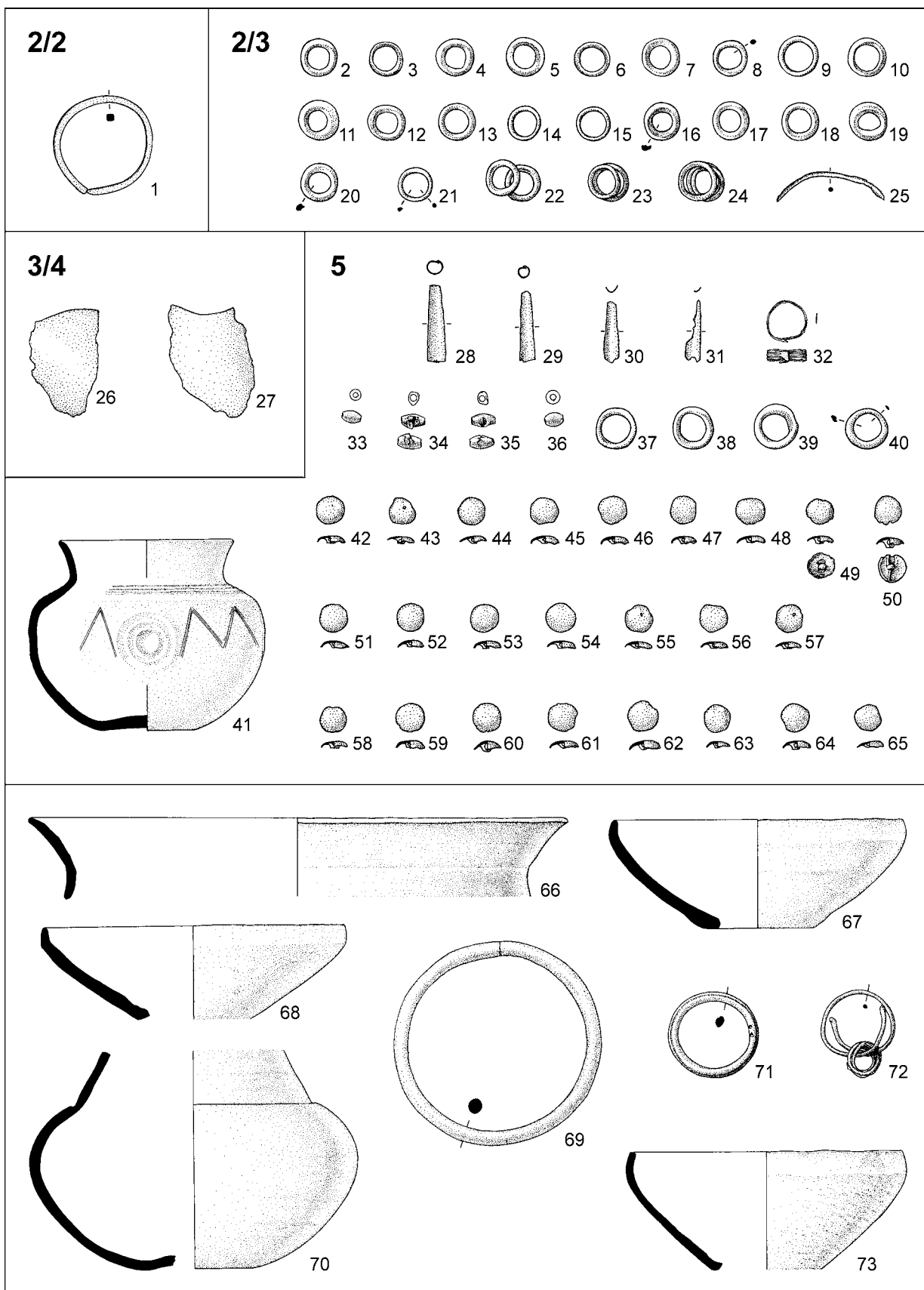

Obr. 9. Podolí-Žuráň, okr. Brno-venkov. Situace a nálezy z výzkumu J. Poulíka z let 1948–1950: A – celková situace, šipkami označeny hroby z doby bronzové; B – detail centrální části mohyly M2 s hroby 1–3; C – autory nedohledaná nádoba z hrobu pod mohylou M3 (podle Poulík 1995, obr. 22; 24; 27, upraveno).

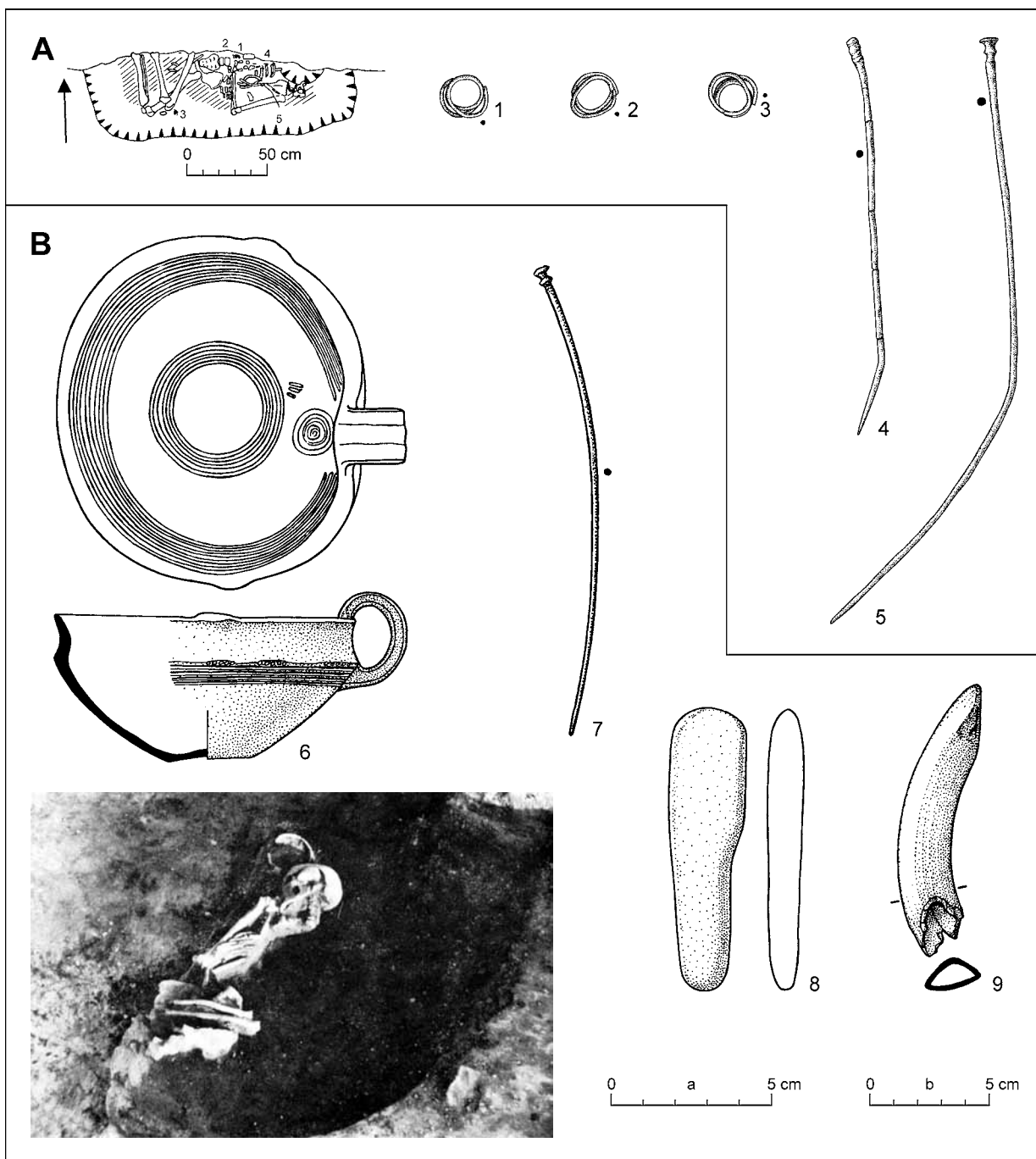
pravidelně roztroušeno 245 bronzových knoflíků (2), pět bronzových kroužků (3), čtyři trubičky (4), zlatý prsten (5) a čtyři zlaté korálky (6, 7).

Nálezy: 12/3–4/54 – nádoba s výrazně prohnutým hrdlem mírně odsazeným od nízkého stlačeného těla. Na horní části těla tři mělké žlábkové přerušené na čtyřech místech

výzdobou tvořenou dvěma soustřednými kruhovými žlábkami. Na spodku hrdla rovněž tři mělké žlábkové přerušené na čtyřech místech plochými důlky. Hnědě až šedočerně vyhlazený povrch, výš. 13 cm (obr. 10: 41); 5/54 – 245 bronzových knoflíků ve tvaru kulové úseče s drobným ouškem na vnitřní straně. prům. 6–10 mm,

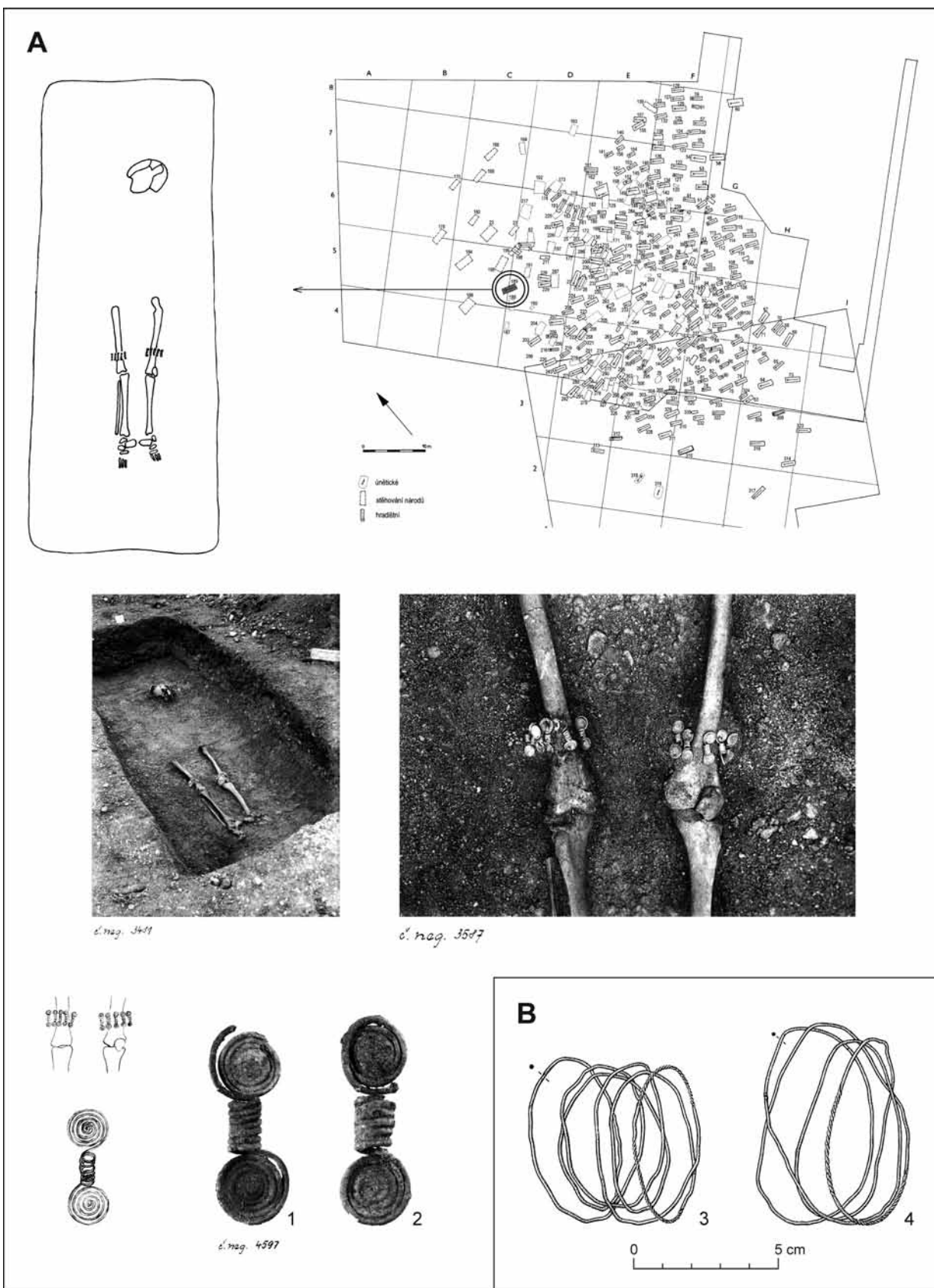
Obr. 10. Podolí-Žuráň, okr. Brno-venkov. Nálezy z hrobů. 1 – mohyla 2, hrob 2; 2–25 – mohyla 2, hrob 3; 26, 27 – mohyla 3, hrob 4; 28–65 – hrob 5; 66–73 – nálezy bez kontextu. Různá měřítko.

Obr. 11. Mušov, Prosiměřice, nálezy z hrobů. A – Mušov, okr. Břeclav (situace a nálezy dle *Vaclová* 1977, obr. 9); B – Prosiměřice, okr. Znojmo (situace a nálezy dle *Kazdová* 1982, obr. 3; tab. XXIV, upraveno). Měřítka: a – 1–5, 7–9; b – 6.

výš. 2–4 mm (obr. 10: 42–65); 6/54 – pět litých bronzových kroužků z tyčinky plochého oválného průřezu, prům. 13 mm (obr. 10: 37–40); 7/54 – tři kónické trubičky z tenkého bronzového plechu s konci přeloženými přes sebe, vnější strana zdobena dvěma podélnými žlábkami, dél. 24–26 mm (obr. 10: 28–31); 8/54 (MZM 105 730) – poškozený prsten vyrobený z úzkého proužku zlatého plíšku, jehož konce přesahují přes sebe, zdobený dvěma jemnými obvodovými rýhami; prům. 14 mm, šíř. proužku 3,5 mm, síla plechu 0,4 mm, 0,839 g; složení:

Au 93,8%, Ag 5,77% (obr. 10: 32); 9/54 (MZM 105 731) – dutý deformovaný a poškozený korálek soudečkovitého tvaru zhotovený z tenkého zlatého plechu; dél. 8 mm, šíř. 4 mm, síla plechu 0,2 mm, 0,166 g; složení: Au 86,10%; Ag 12,80%; Cu 1,10%; 9/54 (MZM 105 732) – dutý korálek soudečkovitého tvaru zhotovený z tenkého zlatého plechu; dél. 6,7 mm, šíř. 5 mm, síla plechu 0,3 mm, 0,182 g; složení: Au 78,50%; Ag 21,22%; Cu 0,27%; 9/54 (MZM 105 733) – dutý korálek soudečkovitého tvaru zhotovený z tenkého zlatého plechu; dél. 6,5 mm, šíř. 4 mm, síla

Obr. 12. A – Rajhradice-Stráně nad Habřinou, okr. Brno-venkov. Celkový plán pohřebiště (podle Staňa 2006, obr. 5) s vyznačením polohy hrobu 189 a dokumentace hrobu a nálezů (podle Nekvasil 1954); B – Slatinice, hřbitov, okr. Prostějov. Nálezy z roku 1892.

plechu 0,3 mm, váha 0,162 g; složení: Au 78,53%; Ag 21,23%; Cu 0,14%; 9/54 (MZM 105 734) – dutý deformovaný a poškozený korálek soudečkovitého tvaru zhotovený z tenkého zlatého plechu; dél. 8,2 mm, šíř. 5 mm, síla plechu 0,2 mm, 0,185 g; složení: Au 85,87%; Ag 13,05%; Cu 1,05% (obr. 10: 33–36).

Mohyla M2

Situace: Mohylový násep o prům. 22 m a dochované výš. 1,3 m z kompaktní šedočerné hlíny; v centrální části kruhový žlab se zuhelnatělými dřevy a vyloupeným nedatovatelným kruhovým hrobem A, interpretovaným jako první fáze; v rámci druhé fáze násyp rozšířen a do něj uloženy tři kostrové hroby (nad úrovní podloží, hrobové jámy nebyly patrné). Hrob H1 byl velmi špatně dochovaný, uložený v mírně skrčené poloze na pravém boku s orientací jihozápad–severovýchod, bez nálezů. Hrob H2 obsahoval špatně dochovaný dětský skelet uložený v natažené poloze na levém boku s orientací přibližně západ–východ, na pravém zápěstí *in situ* bronzový náramek. Hrob H3 obsahoval špatně dochovaný skelet dospělého uložený v natažené poloze na zádech s orientací přibližně západ–východ, na pánvi *in situ* řetěz z 28 bronzových kroužků, při levé ruce ohnutý drát, u paže celá amforovitá nádoba (ukradena při výzkumu). Nálezy: Hrob 2: 812/3–12/54 – otevřený kruhový bronzový náramek z drátu o prům. 2,5 mm se zahrocenými konci, prům. 33 mm (obr. 10: 1); hrob 3: 818/3–13/54 – 28 kroužků (obr. 10: 2–24); 15/54 – obloukovitě zatočený drát kruhového průřezu, dél. 38 mm, prům. drátu 1,7 mm (obr. 10: 25); „*nádoba podolského typu s vyšším baňatou výdutí odsazenou od kónického hrdla*“ (Poulík 1995, 49). Komentář: Trojice shodně orientovaných kostrových hrobů uložena do násypu starší mohyly, který byl rozšířen; spolehlivě do pozdní doby bronzové je datovatelný jen hrob H3, u zbylých dvou lze ovšem toto stáří předpokládat.

Mohyla M3

Situace: Mohyla odkryta pouze částečně, max. z poloviny; násep o prům. 14 m a dochované výš. 0,75 m z tmavé hlíny, v jeho středu na úrovni podloží kruhový žlábek s tmavou výplní o prům. 445 cm a hl. 12–30 cm. Na jeho vnitřní straně na odkryté V polovině mělké jamky o prům. 25–30 cm, mezi nimi na úrovni podloží rozdrčená nádoba se zlomkem plechu interpretovaná jako žárový hrob 4. Nálezy: 812/3–10/54 – amforovitá nádoba s prohnutým hrdlem a žlábkovanou výzdobou, výš. 15 cm (nedohledáno; obr. 9: C); 11/54 – zlomek bronzového plechu (obr. 10: 26, 27). Komentář: Situace odkryta pouze částečně, podle popisu jde o mohylu s velmi podobným centrálním kruhovým žlabem jako u M1, dle nálezu nádoby na úrovni podloží ji lze ovšem spíše datovat do pozdní doby bronzové; vzhledem k minimu dokumentace nelze vyloučit ani druhotné uložení do starší mohyly. Prameny: Poulík 1949; 1995, 49–53; Stuchlík 1996, 293–295, tab. 9: 67–71; 41; Stuchlík 1997, 298, tab. 52: 67–71.

9. Prosiměřice – Bohunice (okr. Znojmo)

Pozdní doba bronzová – jeden hrob bez širšího kontextu (obr. 11: B). Lokalita: Při provádění záchranného výzkumu objektů ničených při těžbě písku na severozápadním okraji obce

byly v roce 1977 jednorázově prozkoumány dva objekty velatické kultury a dva z doby římské. Do horní části velatického objektu 1 byl zapuštěn kostrový hrob z pozdní doby bronzové, širší kontext není díky porušení situací písečníkem zjištělný.

Situace: Hrob zahlouben pouze 0,22 m, porušil starší sídlištní objekt a obrys hrobové jámy není jasně rozpoznatelný. Pohřbený jedinec orientován jihovýchod–severozápad, uložen v mírně skrčené poloze na pravém boku s rukama přitáženými k hrudi.

Nálezy: Šálek s tuhovaným povrchem a výzdobou oběžných rýh a bodů vně a oběžných žlábků s kolečkem uvnitř, výš. 58 mm, prům. okraje 127–145 mm (obr. 11: 6); bronzová jehlice s malou vázičkovitou hlavicí, dél. 144 mm (obr. 11: 7); pískovcový brousek, patrně importovaný z flyšového pásma, dél. 116 mm (obr. 11: 8); kančí kel beze stop opracování, dél. 112 mm (obr. 11: 9).

Komentář: Dle předběžného antropologického určení J. Jelínka pravděpodobně gracilní mužský jedinec kategorie *maturus*. Vzhledem k porušení výkopem může být inventář nekompletní.

Prameny: Kazdová 1982.

10. Rajhradice (okr. Brno–venkov)

Mladší doba bronzová – jediný hrob v rámci plošného odkryvu (obr. 12: A).

Lokalita: Na polykulturní nekropoli s hroby ze starší doby bronzové, období stěhování národů a z raného středověku, systematicky zkoumané v letech 1952–1953, byl zjištěn jediný hrob 189 s artefakty datovanými do mladší doby bronzové. Pohřebiště se nachází v k. ú. Rajhradice, dle bližší obce je ve starší literatuře uváděno jako Rebešovice.

Situace: Pravidelně obdélná hrobová jáma o rozměru 250 x 90–100 cm a hl. 50 cm orientovaná ve směru západ–severozápad–východ–jihovýchod; neúplně dochovaný skelet dospělého jedince uloženého v natažené poloze na zádech, u obou kolenou vždy po pěti spirálovitých ozdobách.

Nálezy: Jedinou výbavu tvoří 10 bronzových spirálek, dle dochované dokumentace jde o kusy se středovou spirálkou malého průměru o pěti vinutích a spirálovitými různými na obou stranách (obr. 12: 1, 2).

Komentář: Antropologické určení provedl J. Jelínek podle J. Ondráčka, určení ani nálezy samotné ovšem není možné dohledat – jejich vyobrazení je převzato z náleзовé zprávy.

Prameny: Nekvasil 1954; Staňa 2006, 137.

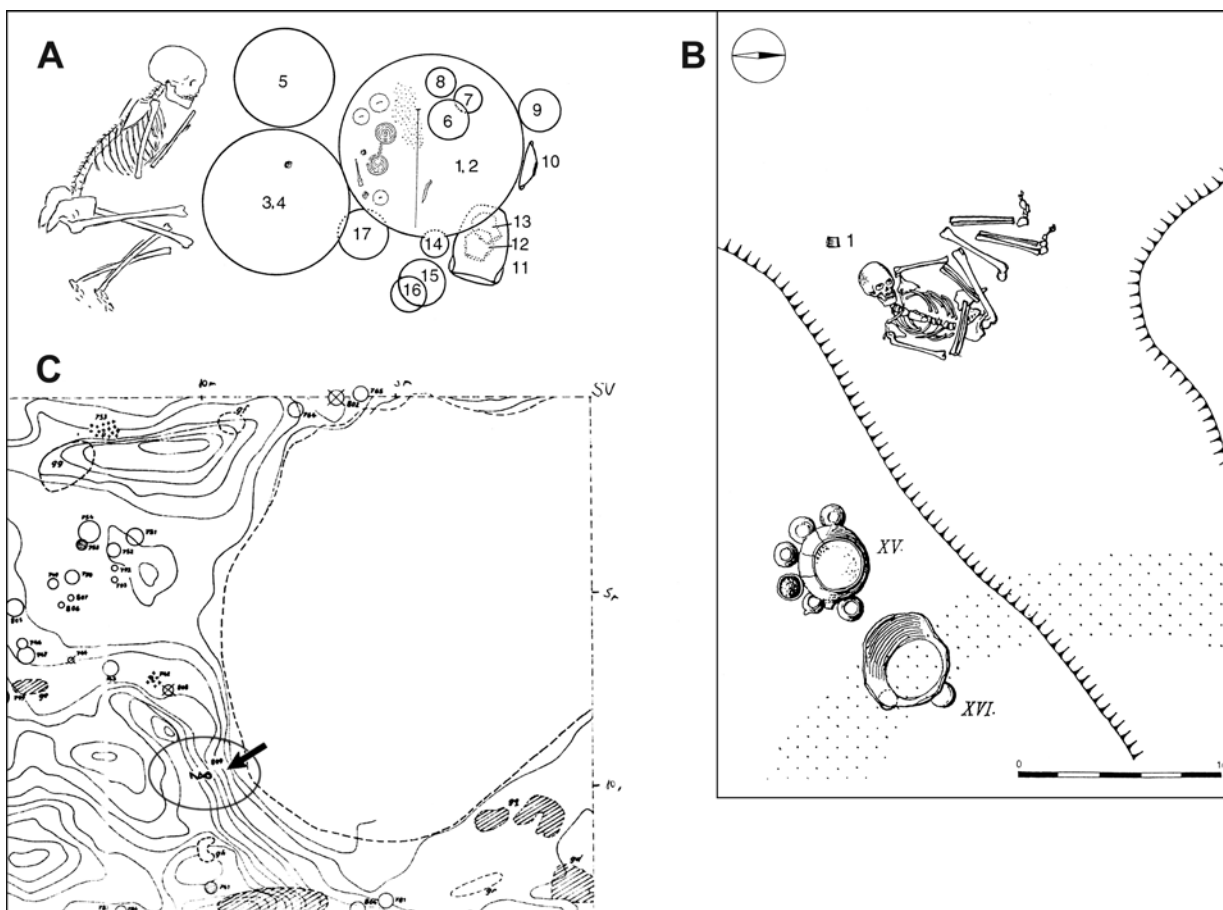
11. Slatinice – hřbitov (okr. Prostějov)

Mladší nebo pozdní doba bronzová – jeden hrob bez širšího kontextu a dokumentace (obr. 12: B).

Lokalita: Starý nález. Uloženo ve Vlastivědném muzeu v Olomouci.

Situace: V roce 1892 vykopali na hřbitově ve Slatinicích (někdy byla omylem uváděna lokalita Slatinky) kostru, která podle sdělení dělníků byla pohřbena v sedě. Kost z nohou zůstaly v zemi. V hrobě se našla nádobka, kterou dělníci rozbili. Z celé výbavy zůstaly zachovány pouze dva náramky ze zlatého drátu. Hlína z hrobu byla promíchána střepy, zuhelnatělým obilím a kostmi prasete a skotu. Obilí bylo určeno jako pšenice.

Nálezy: 1 – inv. č. A 50 802 – spirálovitě svinutý náramek z nekonečného drátu kruhového průřezu svinutý do

Obr. 13. Kostrové hroby bez datovatelných artefaktů na žárových pohřebištích kultury popelnicových polí: A – Hrubčice (podle Gottwald 1905, obr. 4, upraveno); B – Mohelnice (podle Nekvasil 1958), tab. 17; C – Moravičany (podle původní dokumentace J. Nekvasila).

šesti závitů; na jednom závitě je drát v délce asi 40 mm tordovaný a po 15 mm hladkého drátu je znovu v délce asi 40 mm znovu tordován; prům. náramku 55–57 mm, prům. drátu 1,2 mm (obr. 12: 3); 2 – A 50 803 – spirálovitě svinutý náramek z nekonečného drátu kruhového průřezu svinutý do čtyř závitů, na jednom závitě je drát v délce necelých 40 mm tordován a po asi 15 mm hladkého drátu opět v délce necelých 40 mm tordován; prům. náramku 65–70 mm; prům. drátu 1 mm (obr. 12: 4).

Komentář: V. Havelková považovala hrob za halštatský, I. L. Červinka dával zlatý náramek do souvislosti s lužickou kulturou, zatímco K. Tihelka ho později zařadil do únětické kultury. Rámcově do KPP zařazen při novém souhrnném zpracování pravěkých zlatých předmětů z Moravy.

Prameny: Červinka 1939, 29; Havelková 1893, 161; Stuchlík 2015, 239, obr. 3: 11, 12; Tihelka 1953, 306.

B. Hroby bez datovatelného materiálu

1. Hrubčice (okr. Prostějov)

Při výzkumu A. Gottwalda v roce 1903 v trati Podlučí byla odkryta kostra v blízkosti bohatého žárového hrobu

z mladší doby bronzové. V hrobě 4 byly tři velké nádoby, z nichž dvě překrývaly mísy. Dále se zde našlo ještě devět dalších nádob, bronzová jehlice, 90 knoflíčků, čtyři puklice, tři velké knoflíky, závěsek a dva prsteny. Uvnitř nádob se našly i kosti. Vedle této skupiny nádob ležela kostra ve skrčené poloze (obr. 13: A).

Prameny: Gottwald 1905, 113, obr. 4; 1908, 106, obr. 16, 17; 1931, 67.

2. Mohelnice (okr. Šumperk)

Během záchranného výzkumu pohřebiště z mladší doby bronzové byl v roce 1958 v prostorově značně omezené sondě odkryt kromě žárových hrobů také skelet v prohlubni mezi předpokládanými mohylovými násypy (obr. 13: B).

Prameny: Nekvasil 1958, 45.

3. Moravičany (okr. Šumperk)

Při dlouhodobém výzkumu žárového pohřebiště starší fáze KPP vedeném J. Nekvasilem byla v roce 1963 objevena dětská kostra ležící v jedné prohlubni kolem hrobu. Skelet se dochoval ve velmi špatném stavu, dle zprávy výkopce šlo spíše o pohozeného než o rituálně pohřbeného jedince (obr. 13: C).

Prameny: Nekvasil 1964, 34; 1982, 225.

4. Mostkovice (okr. Prostějov)

Na žárovém pohřebišti z mladší doby bronzové nalezena nespálená lidská lebka. Dokumentace ani bližší informace neexistují.

Prameny: *Gedl 1964*, 23.

5. Určice (okr. Prostějov)

Na okraji lužického žárového pohřebiště byl odkryt kostrový hrob ve skrčené poloze – jeho datování však není spolehlivé. Dokumentace ani bližší informace neexistují.

Prameny: *Filip 1948*, 207.

C. Mylně datované či interpretované lokality

1. Jiříkovice (okr. Brno-venkov)

Při plošném výzkumu v poloze Rohlenka v roce 1998 odkryto na sídlišti mladší doby bronzové i několik kostrových hrobů, žádný z nich ovšem nelze do tohoto období jednoznačně datovat. Hrob 556 (žena s dítětem) lze vzhledem ke garnituře kostěných korálek nejspíše spojit s obdobím eneolitu či starší doby bronzové.

Prameny: *Bálek/Matějčková 1999*; *Čížmář/Geislerová/Unger 2000*, 166; *Hromádková 2009*, 58, tab. 18.

2. Přítluky (okr. Břeclav)

V roce 1956 prozkoumal V. Režný v trati Pod Kozihorky kulturní vrstvu a kostrový hrob zařazený do velatické fáze kultury středodunajských popelnicových polí; dle nálezů, uložených v Regionálním muzeu v Mikulově, jej lze ovšem datovat do střední doby bronzové.

Prameny: *N. Z. 1957*.

3. Ostopovice (okr. Brno-venkov)

Při záchranném výzkumu v trati Padělky M. Geislera a M. Lečbycha bylo zjištěno několik sídlištních objektů KPP, jeden z nich byl superponován blíže nedatovatelným kostrovým hrobem.

Prameny: *Lečbych 2002*.

4. Pavlov (okr. Břeclav)

V roce 1950 prozkoumán na severovýchodním okraji obce kostrový hrob velatické kultury s mísou a několika střepy následně publikovaný jako halštatský (HC–HD). Ve skutečnosti se jedná o dva hroby – žárový z mladší doby bronzové a kostrový z doby halštatské.

Prameny: *Král 1952*, 37, 38.

ZÁKLADNÍ CHRONOLOGICKÉ A KULTURNÍ ZAŘAZENÍ LOKALIT

V soupise kostrových hrobů mladší a pozdní doby bronzové figuruje celkem 11 lokalit (obr. 1). Osm hrobů z šesti lokalit lze datovat do mladší doby bronzové, do pozdní doby bronzové lze zařadit sedm hrobů ze čtyř lokalit, hrob ze Slatinic je blíže nedatovatelný a chybí i jakákoliv dokumentace. Kostrové hroby mladší doby bronzové se objevují na střední i jižní Moravě, kostrové hroby pozdní doby bronzové pak pouze na jižní Moravě,

tedy v oblasti kulturně středodunajské. Doklady inhumací zcela chybí z oblasti východní a severní Moravy a českého Slezska, tedy v regionech v této době také intenzivně osídlených.

Dvojice hrobů z výšinného sídliště Blučina-Cezavy je pouze účelovým výběrem z mnohem většího počtu odkrytých lidských pozůstatků, k nimž chybí podrobná dokumentace (zmínit lze dále např. pohřeb F/1957, k němuž patřila dospělá žena a čtyři děti – všichni ve skrčené poloze, z nichž žena a tři děti ležely na pravém a jedno dítě na levém boku; pohřební výbavu však tvořila pouze bronzová drátěná spirálka na spánku ženy a jedno z dětí mělo na hrdle náhrdelník se skleněnými korálky, rybím obrátek a hvězdovitě tvarovanou jantarovou perlu; *Tihelka 1961a*, 58, 59, tab. 20: 1a–c; 22; 1969, 22, tab. XLII: 2; L: 6–8).

Základním kritériem je evidentní aranžování ukládaného těla a přítomnost součástí kroje ve funkční poloze či celých nádob. Bohatá garnitura hrobu H132 (obr. 2) zahrnuje především volně rekonstruovaný náhrdelník, spirálovité záušnice, pukličky a náramek, tedy šperky bez možnosti bližšího chronologického zařazení. Lépe datovatelné jsou obě jehlice – typu Guttenbrunn i specifická hadovitá. J. Říhovským byly oba exempláře zařazeny do časného stupně KPP (*Říhovský 1979*, 73), M. Salaš ovšem poukázal na mladší datování jak analogické garnitury z depotu z Devy, tak některých dalších analogií, a to až do staršího stupně KPP. Otázkou v tomto případě je, jak pohřeb souvisí s osídlením Cezav, jehož těžiště spadá právě do časného stupně KPP (*Salaš 2005*, 107). Z druhého hrobu z Blučiny (D/1957) pochází pouze dvojice nádob (obr. 3: B), které z keramické náplně časného stupně KPP nevybočují. Hrob H132 představuje interpretačně zajímavý celek – garnitura skleněných a jantarových korálů s předpokladem cizího původu je kombinována minimálně v případě jehlice typu Guttenbrunn s čistě lokálním šperkem (*Salaš 2005*, 107). Množství nejasností ohledně kontextu nálezů z 60. let 20. století (viz *Tihelka 1969*) v tuto chvíli prakticky znemožňuje detailnější úvahy nad interpretací pohřbů, minimálně by bylo nezbytné kompletní vyhodnocení výzkumu.

Trojice hrobů z polohy Hoštice 4 na Vyškovsku byla součástí současného žárového pohřebiště, odkrytého ovšem záchranným výzkumem pouze částečně (podrobně *Parma 2007*; 2011). Hrob 842 (obr. 5: 1–10), v němž byly uloženy antropologicky neurčitelné pozůstatky, by mohl být vzhledem k rozměrům dětský, antropologicky jde ovšem o dospívajícího. Nacházel se v rámci skupiny dalších současných hrobů a pro jeho datování je rozhodující lyrovitý závěsek zařaditelný pouze rámcově do starší fáze KPP (obr. 5: 1); závěsek

byl spolu s šesti diskovitými jantarovými korálky součástí náhrdelníku. Oválná hrobová jáma byla orientována ve směru západ–východ, jiné indicie umožňující interpretaci v tomto případě chybí. V hrobě 851 (obr. 5: 4, 18–21) byly do obdélné jámy uloženy pozůstatky dospělé ženy ve skrčené poloze na levém boku orientované ve směru jihovýchod–severozápad. Pro datování je rozhodující jehlice typu Moravičany (varianta I dle Říhovského), lokální středomoravský šperk, který se objevuje od závěru střední doby bronzové a během časného a staršího stupně KPP (Říhovský 1979, 108, 109). Hrob se nachází izolovaně ve vzdálenosti 55 m od ostatních (obr. 5: B), což je důležité zejména v interpretační rovině. Teoreticky můžeme uvažovat, že v případě datování na spodní hranici uvedeného intervalu mohl být součástí starší části pohřebiště, kde byly ostatní pohřby uloženy na úrovni povrchu pod mohylové násypy a následně beze zbytku zničeny. Takovéto ukládání bylo ve střední době bronzové a v časném stupni KPP na Moravě běžné, což dobře dokládají například mohylníky v Boroticích či v geograficky bližším Ždánickém lese (Čížmář 2014; Stuchlík 2006). Dlouhodobé zemědělské využívání krajiny pak může mít za následek úplnou likvidaci mohylníku, z něž zůstane dochován jediný do podloží zahroubený hrob, působící následně mylně solitérním dojmem (k tématu Parma *et al.* 2016, 325, obr. 13). Zároveň, pokud budeme zvažovat datování do časného stupně KPP, by pohřeb nespáleného těla byl nejnáze vysvětlitelný návazností na starší tradice birituálních pohřebišť střední doby bronzové. Z Moravy v současné době známe necelou padesátku kostrových hrobů ze střední doby bronzové (přehled Stuchlík 2006, 153, 154), obvykle ovšem zcela chybí dokumentace nebo nelze pro špatné dochování situací zjistit detaily uložení těla. V nepočetných spolehlivých případech se objevuje jak uložení v natažené poloze na zádech (4–krát), tak i ve skrčené poloze na pravém nebo na levém boku (3–krát – Borotice a Prostějov–Čechůvky; Stuchlík 2006, 163; Šmíd 2011, obr. 9), hrob z Hoštic tedy do této variability zapadá. Pozoruhodná je shoda se zvyklostmi používanými ve střední době bronzové ve východním Maďarsku a známými především z pohřebišť v Tápé. Ženy s dvojicí jehlic jsou zde ukládány ve skrčené poloze na levém boku, zatímco muži na pravém boku s jednou jehlicí, přesnou analogii najdeme i k umístění velké jehlice v mužských i ženských hrobech (Trogmayer 1975, 13, 15, 25, 36 a jiné). Dle nového podrobného posouzení vykazovala žena z hrobu 851 některé patologické změny, což nabízí i možnost jiné interpretace. Pokud se za svého života díky zdravotnímu stavu odlišovala od ostatní populace, mohla být tato

odlišnost následně akcentována i při pohřbu, a to jak prostorovým odstupem od komunitního pohřebiště, tak i způsobem provedení – uložením těla nespáleného, tedy netransformovaného v duchu nové a zcela převládající ideologie.

Interpretačně nejproblematictější je třetí situace z Hoštic, označená jako hrob 882 (obr. 5: 11–17). Po mechanické skrývce se vyrýsovalo rozsáhlejší plošné zahroubení, vzhledem ke kontextu snad prohlubeň mezi mohylovými násypy, v níž byla uložena část lebky s párovými šperky ve funkční poloze a v její blízkosti pak část nádoby. Dvě sady spirálovitých záušnic představují vlasové ozdoby, tři výrazně podlouhlé jantarové korále spíše část náhrdelníku. Nádobu byla uložena spolehlivě nekompletní, neboť jí při uložení dnem vzhůru chybí okraj. Podobně nekompletní je i celá situace porušená strojem, neboť část lebky chybí. Absenci postkraniálního skeletu lze vysvětlit dvěma způsoby – buďto jde o důsledek porušení při skrývce, nebo byla součástí depozita pouze lidská kalva; obě možnosti jsou stejně pravděpodobné. Dochovaná šperková garnitura je nepočtená, ovšem poměrně charakteristická. Sady drátěných ozdob tvořených spojenými spirálami většího a menšího průměru známe z řady pohřebišť KPP, ve funkční pozici a párově z hrobu 818 z Ivanovic na Hané (obr. 6: 3, 4) a analogicky i ve výše popsaném hrobě H132 z Blučiny. Jednotlivé kusy pocházejí i ze žárových hrobů, běžně se objevují párově v malém i velkém průměru například v Domamyslicích (Sedláček 2005, tab. 25: 55/4a; 26: 55/7; 35: 74/19; 49: 100/1; 64: 177/6; 156: D15/1a, 2a a další). Rovněž masivní výrazně podlouhlé jantarové korále mají přesnou analogii v depozitu časného stupně KPP z Blučiny–Cezav (Stuchlík 2016, obr. 8); v třídění M. Erného jde o typ C1, který se ve starší době bronzové objevuje jen minimálně (Ernée 2012, 87, obr. 7). Do mělkého objektu v rámci pohřebiště starší fáze KPP (zároveň pravděpodobně i staršího eneolitického mohylníku) tedy byla buďto deponována lidská hlava se šperkovou garniturou, nebo uložen kompletní jedinec. Obě možnosti jsou bohužel rovnocenné, což limituje další interpretační pokusy.

U hrobu 189 z Rajhradice máme dobré údaje o situaci a prostorovém kontextu – na okraji pohřebiště ze starší doby bronzové, u něž lze předpokládat viditelné označení na povrchu, byl zahrouben jediný hrob orientovaný přibližně ve směru západ–východ, v němž byl uložen jedinec v natažené poloze na zádech. Jediným datovatelným nálezem je sada desíti bronzových spirálovitých šperků ve funkční poloze na nohou nad koleny, a to vždy po pěti kusech (obr. 12: A).

Podobné ozdoby se v různém provedení podle průměru a délky spirálky objevují od starší doby

bronzové. Exemplaře s velkým průměrem spirály jsou vesměs považovány za prsteny, což dokládají nálezy z depotů v Hulíně a Mankovicích (Salaš 2005, 102, tab. 23: 103, 107, 108; 24: 114, 117, 12, 125). Ozdoby s menším průměrem vinutí nebo s delší spirálkou analogické kusům z Rajhradic se objevily například v depotech v Hořticích z horizontu Přestavlky (Nekvasil 1966, 32, tab. 7: 1; Říhovský 1979, 48) nebo Vidhosticích v Čechách ze stupně HA1 (Kytlicová 2007, 314, tab. 60: A2). Častější jsou v Karpatské kotlině, kde se vyskytly již v depotech horizontu Forró (Mozsolics 1973, 144, tab. 10: 8, 9), běžněji pak v depotech stupně Ópályi (Mozsolics 1973, 134, 135, 184, tab. 47: 34–354; 50: 22; 51: 12). Dva kousky ve zlatém provedení se našly v Čechách, kde jsou datovány do stupně BD/HA1 (Hrala 1997, 180, 274, 278, tab. 23: 405; 32: 545).

Díky plošnému a systematickému odkryvu je informace o absenci dalších hrobů tohoto stáří v Rajhradcích spolehlivá (přehled Staňa 2006, 10–12), ve zkoumané ploše byly ovšem zachyceny sídlištní objekty časného stupně KPP (Říhovský 1982, tab. 33B). Interpretace tohoto faktu je podobně jako v Hořticích nejednoznačná. Může jít jak o jednorázovou akci v rámci ještě viditelného staršího pohřebního areálu, tak i o jediný zbytek větší, ovšem zničené pohřební komponenty s hroby ukládanými na úrovni povrchu pod mohylovými násypy s bezprostřední prostorovou vazbou na současné sídliště (devastaci souvrství s početnými nálezy popisují účastníci výzkumu shodně; Ondráček 1962, 5; Staňa 2006, 12).

U hrobů z Měrovic a Ivaně postrádáme dokumentaci i jasné nálezné okolnosti, jejich datování do mladší doby bronzové je ovšem jednoznačné. Hrob z Ivaně (obr. 7) obsahoval shodnou jehlici typu Moravičany jako hrob 851 z Hořtic a sadu nádob ztvárněných v typickém stylu lužické kulturní oblasti střední Moravy; je datovatelný nejpravděpodobněji do staršího stupně KPP (takto i Říhovský 1979, 106). Podobně vypadá i keramický soubor z Měrovic (obr. 8), doplněný jehlicí typu Blučina; celek je opět zařaditelný do staršího stupně KPP (takto Říhovský 1979, 101), zvažovat lze ovšem i zařazení ještě do stupně časného (většina analogických jehlic, šálek s vysokým hrdlem; obr. 8: 1, 10). Zajímavá je garnitura párového drátěného šperku – hrob obsahuje zlomky dvou spirálovitých náramků (obr. 8: 5, 8, 9, 11–14) a dvou spirálovitých prstenů (obr. 8: 3, 4), a to ve všech případech v provedení s koncovými spirálovitými růžicemi. Měrovický celek postrádá kontextuální informace.

V případě Ivaně sice víme, že se hrob nacházel v prostoru současného žárového pohřebiště, ovšem nejasnosti panují kolem situace samé – původní skelet nelze najít a vzhledem k disproporci rozmě-

rů zásobní nádoby (obr. 7: 4) a předpokládaného dvanáctiletého jedince (původní údaj dle Böhm 1936) je původně předpokládané uložení celého těla i s měkkými tkáněmi v ní nejisté (k pochybnostem viz Červinka 1938). Faktem je, že nálezný soubor z Ivaně s převahou keramiky je jinak zcela srovnatelný se soudobými žárovými hroby.

Pohřbívání malých dětí kostrovým způsobem v nádobách se ve střední Evropě praktikovalo převážně ve starší době bronzové, ať již v únětické kultuře nebo ve věteřovské skupině (Neustupný 1933; Stuchlík 2007). Ze stejného období známe i řadu dalších případů z Karpatské kotliny (např. Bóna 1975, 87; Dušek 1960, 206–208, obr. 12; tab. XLIX: 22, 24; Točík 1979, 54). Nové objevy z posledních let však prokázaly přežívání této formy pohřebního ritu do střední doby bronzové v Maďarsku (Kovács 1975, 27, obr. 18; Trogmayer 1975, 9, 27, 149, tab. 1: 3; 8: 79) i na Moravě, kde byl zjištěn pohřeb novorozence v Olšanech (Fojtík 2006, 41; Šmíd 2002, 203). Tato skutečnost, společně s existencí pohřbu nespálených pozůstatků osmiletého dítěte s dvojicí malých hrnků v lužické nádobě v Bachórze-Choďorówce v Polsku (Gedl 1993; 1994, 21, 22, obr. 68; tab. CXX: 8–10; Szybowicz 1995, 160), však dovoluje uvažovat i o možnosti kostrového pohřbívání dětí v nádobách v období popelnicových polí.

Jako kostrový pohřeb v nádobě byl rovněž interpretován nálezy lebky na střepech dvouuchého hrnce na Cezavách u Blučiny z roku 1950, označený jako hrob 70 (Říhovský 1961, 134, obr. 20: 3; Tihelka 1957, obr. 8; 1961a, 59, pozn. 4; 1969, 13, tab. LIII: 1). Je ovšem nutno vzít v úvahu skutečnost, že do nádoby s okrajem o průměru 15 cm by se lebka nevešla. Podle posouzení L. Horákové by se do nádoby vešla pouze hlava novorozence nebo lidského plodu (Stuchlík 2007, 203, 207). Podle záznamů obou autorů šlo o lebku dospělé ženy. Znamenalo by to, že lebka byla uložena na střepech z již rozbitého hrnce nebo se dostala do blízkosti nádoby pouze náhodně.

U depozita z Ivanovic na Hané známe dobře situaci i širší prostorový kontext a je jasné, že jde ve zkoumané ploše o zcela solitérní situaci. Tělo dospělé ženy ve věku 35–40 let bylo uloženo na dno zásobní jámy 519 v prostoru staršího pohřebního areálu, patrně viditelně označeného mohylovými násypy. Žena měla ve funkční pozici bohatou garnituru bronzových šperků (obr. 6), doplněnou zlatou spirálkou (obr. 6: 5; zde je nutno revidovat údaj z původní publikace, kde tato drobná spirálka figuruje jako bronzová; předmět nebyl v době původního zpracování fyzicky k dispozici; srovnej Parma 2004, 432). Soubor je datovatelný do stupně HA2, čemuž nasvědčuje zejména pletený drátěný šperk analogický nákrčníkům typu Várköly. V tomto případě jde

ovšem spíše o drobný kruhový šperk, neboť k zakončení s očkem č. 23 by mohla patřit část spirálky č. 19 (obr. 6: 6). K analogiím z Velemszentvid, Šarovců (spirály malého průměru z bronzů) a Felzözsíd (rozměrnější nákrčníky ze zlata), uvedeným v původní publikaci (Parma 2004, 433), lze doplnit jeden kus z hrobu 152 z Budapešti-Békásmegyere, kde jde o menší rozlámaný kruhový šperk (Kalicz-Schreiber 2010, tab. 68: 18–20), a o nález dvou párů spirál z dvojitého drátu zakončeného ozdobnými smyčkami z depotu z Arikogel v Horním Rakousku. Ty jsou v provedení ze zlata, spirály mají šest až sedm vinutí o průměru 7 cm a jsou interpretovány jako náramky. Součástí garnitury jsou další čtyři páry spirál menšího průměru (5 cm), zdobené pouze torčování. Soubor neobsahoval další chronologicky citlivé předměty a je datovatelný jen na základě analogií. Dle výsledků materiálové analýzy laserovou ablací lze předpokládat původ zlata v Sedmíhradsku (Gruber 2008; Pernicka et al. 2008). Podobný charakter má i náhrdelník s poněkud složitějším ukončením z chorvatského Sisaku a tři další z neznámých lokalit (Kemenczei 1999, 74, 75, obr. 41). Brýlovitá spona s osmičkovitou kličkou typu Haslau-Regelsbrunn (obr. 6: 16) představuje jeden z nejstarších kusů tohoto druhu šperku ve středodunajské oblasti, ke všem zbývajícím kusům najdeme v moravském prostředí dostatek současných analogií. Bohatost garnitury a její nadregionální charakter společně s přítomností zlatého šperku poměrně přesvědčivě ukazují na postavení ženy v rámci soudobé elity, což je vzhledem k nálezovému kontextu pozoruhodné.

U hrobu z Brna-Líšně disponujeme kvalitní dokumentací, jeho prostorový kontext ovšem znám není, neboť byl zachycen náhodně v liniovém výkopu; snad se mohlo jednat o součást většího pohřebiště (Stuchlík/Štřof 2004). V okrajově porušené hrobové jámě byly uloženy pozůstatky dospělé ženy v natažené poloze na zádech se šperkovou garniturou ve funkční poloze. Je zřejmé, že podobně jako v případě hrobu M2 H3 z Podolí-Žuráně (viz níže) je sada kroužků z funkčního hlediska součástí opasku. Zlomky keramiky ze zásypu jsou jasně datovatelné do mladší nebo pozdní fáze KPP (zejména obr. 4: 28, 34), garnitura kroužků a pukliček (obr. 4: 10–27) sama o sobě chronologicky citlivá není – v depotech se na Moravě drobné pukličky objevují zejména v závěru střední doby bronzové a ve starším stupni KPP, jde ovšem o vytepávané verze s uchycením pomocí otvorů (Salaš 2005, 116, 117). Lité tvary uchycené pomocí trnu se objevují jednotlivě v žárových hrobech (Oblekovice – Říhovský 1968, tab. V: Bd; Opava-Kateřinky – Juchelka 2009, obr. 4: 15; 13: 20; 18: 3; 19: 4; Domamyslice – spolu s kroužky, Sedláček 2005, tab. 59), pukličky se ovšem obecně v inventářích běžných pohřebišť

KPP objevují jen sporadicky (viz Podborský 1970, obr. 5–7, 14). Celé analogické garnitury pocházejí z dolního Rakouska z hrobu 26 ze Stillfriedu (Kaus 1984, tab. 25), podobný typ šperku (opasek?) představuje patrně i depozitum z Thunau am Kamp (Lochner 1998–1999, obr. 2). Jasně analogie z pozdní doby bronzové mají šperky vytepávané ze zlatého plechu, zejména drobné korále (obr. 4: 1–9), které se objevují ve východním Maďarsku v hrobech skupiny Mezöcsát (Kemenczei 2005, 88; Patek 1993, obr. 32: 25). Z technologického a tvarového hlediska jsou vytepávané duté zlaté korálky ve středoevropském prostředí cizí, sortiment zlatých předmětů KPP se zde omezuje především na drátěné předměty a různé ploché plechové aplikace (Stuchlík 2015, 235, 236). Jedinou analogií jsou korálky ze Žuráně (viz níže). Zlaté plechové korálky známe pouze z balkánského eneolitu (viz Stuchlík/Štřof 2004, 358) a v poněkud odlišném litém provedení z bronzů ze starší doby bronzové ve střední Evropě. Právě v závěru pozdní doby bronzové se ovšem v oblasti východního Maďarska objevuje ještě jiná skupina drobných zlatých šperků v podobě litých perel, známá hlavně z hrobů z Pécse-Jakabhegy (Metzner-Nebelsick 2002, 190–194), ovšem i z již zmiňovaného pohřebiště z Mezöcsát nebo z hrobu ze Szeged-Öthalom spolu s drobnými plechovými šperky (Patek 1993, 26, obr. 11).

Prakticky shodná šperková garnitura s kroužky, pukličkami a zlatými plechovými korálky tvořila výbavu hrobu H5 z Podolí-Žuráně (obr. 10: 28–65), pouze kroužková garnitura pochází z dalšího hrobu H3 ze stejné polohy. Stejně jako v Brně-Líšni jsou kombinovány s nádobami jasně datovatelnými do pozdní doby bronzové (obr. 9: C; 10: 41), které tvarově a výzdobou zcela odpovídají lokálnímu stylu. V tomto případě je dobře znám prostorový kontext pohřbů – celkem čtyři kostrové hroby mladšího nebo pozdního stupně KPP byly uloženy do násypu starších mohyl (mohyla 2 – hroby H1, H2 a H3) nebo při jejich úpatí (eneolitická mohyla 1 – hrob H5), mohyla 3 obsahovala centrální žárový hrob a pravděpodobně tedy pochází z pozdní doby bronzové. Mohylník se dochoval pouze díky překrytí mladším násypem z doby stěhování národů, přičemž došlo k devastaci jiných situací z pozdní doby bronzové, jak ukazují zlomky nádob bez hrobového kontextu (obr. 10: 66–73). Dochování situací bylo možné pouze díky překrytí masivní mohylou, jejíž půdorys byl v letech 1948–1950 odkryt pouze částečně. Bez tohoto zakonzervování by nízké mohyly (výška v době stěhování národů 0,7 až 1,3 m) na intenzivně zemědělsky využívaném návrší nepochybně zanikly beze zbytku. Antropologický materiál z hrobů byl velmi špatně dochován a dnes není dohledatelný, určení věku či pohlaví zemře-

lých tedy není možné – pouze v případě hrobu H2 je z dokumentace zřejmé, že šlo o dítě.

Prostorový kontext neznáme u dvou zbývajících kostrových hrobů z pozdní doby bronzové, neboť v obou případech byly odkryty pouze menší plochy a situace byly porušené. V Mušově byly uloženy ostatky dospělé ženy ve skrčené poloze na levém boku se šperky v částečně funkční poloze, v Prosiměřicích byly pohřbeny ostatky dospělého muže ve skrčené poloze na pravém boku spolu s keramickým šálkem (obr. 11). Pro datování jsou v obou případech klíčové jehlice s malou vázičkovitou hlavicí (obr. 11: 5, 7), což je vúdčí forma šperku mladší části stupně HB (obr. 11: 5; *Stegmann-Rajtár* 1994, 322–324). V Prosiměřicích patří k hrobové výbavě i šálek (obr. 10: 6) zařaditelný do pozdní doby bronzové, zdobený stylem charakteristickým pro středomoravskou lužickou kulturní oblast. V obou případech jsou hrobové inventáře patrně neúplné a interpretační možnosti značně omezené, otázky vzbuzuje i superpozice s předpokládaným starším sídlištním objektem v Prosiměřicích.

DISKUSE – MOŽNOSTI INTERPRETACE

Kostrové hroby mladší doby bronzové se objevují na střední i jižní Moravě, v oblastech spjatých s lužickou i středodunajskou kulturní oblastí. Z šesti lokalit pochází celkem osm dokumentovaných hrobů, spolehlivá antropologická data jsou k dispozici pouze pro Blučinu, Hoštice a Ivanovice na Hané – určitelné hroby patří ženám (3 hroby) nebo dětem (také 3). Dětský byl patrně i hrob z Měrovic, mladému jedinci snad patřil i hrob z Ivaně; žádný hrob není jasně určitelný jako mužský. Pokud je k dispozici odpovídající dokumentace, jsou ve většině případů v hrobech uloženy součásti kroje ve funkční poloze a celé nádoby (někdy ovšem nerekonstruovatelné jako v případě Hoštic).

Kostrových hrobů mladší doby bronzové z Moravy je vzhledem k počtu známých nálezů naprosté minimum a nezdá se, že by se jednalo o součást geograficky širšího jevu. Z kulturně blízké oblasti Dolního Rakouska pocházejí pouze dva problematické případy bez dokumentace (Horn, Wieselburg; *Wiesner* 2009, 888), z lužické oblasti na západním Slovensku známe opět pouze jednotlivé případy z Ilavy, Trenčína a z obce Mikušovce, u nichž ovšem není zřejmé, zda náleží mladší nebo pozdní době bronzové (souhrnně *Benediková/Katkinová/Budinský-Krička* 2016, 242). Ve východních Čechách kostrové hroby opět absentují, ve středočeské oblasti jsou relativně početné, ovšem výhradně ze starších výzkumů bez dostupné dokumentace (soupis *Wiesner* 2009, 891,

892). Zde patrně souvisejí s oblastí výskytu kostrových hrobů na území severního Bavorska, kde jsou zvláště na počátku starší fáze KPP relativně běžné (*Wiesner* 2009, 122–124). Jedinou oblastí, kde jsou běžně pohřbívána nespálená těla, je hraniční území mezi Horním Slezskem a Malopolskem v Polsku – pohřbívání v hornoslezsko-malopolské skupině lužické kultury bylo v podstatě birituální (*Gedl* 1964, 116; 1991, 6; *Szydlowska* 1974, 151). Častý výskyt kostrových hrobů v této oblasti potvrzují i nové výzkumy pohřebišť, například v Zbrojewsku nebo Opatowiu (*Bąk* 2006; *Gedl* 2002; 2004; *Szcepanek/Jarosław/Wieczorek-Szmal* 2006). Přímá souvislost moravských nálezů s tímto regionem je ovšem nepravděpodobná – vedle geografické vzdálenosti proti ní mluví i skutečnost, že ze severní Moravy a českého Slezska žádné kostrové hroby známy nejsou. Kostrové hroby mladší doby bronzové z Moravy je nutné považovat za individuální výjimky nesouvisející s žádným širším trendem, v některých případech by snad mohlo jít o zbytky starších mohylových pohřebišť časného stupně KPP a tedy o relikty pohřebních zvyklostí střední doby bronzové.

Kostrové hroby pozdní doby bronzové se objevují pouze na jižní Moravě, v oblastech spjatých se středodunajskou kulturní oblastí. Ze čtyř lokalit pochází celkem sedm dokumentovaných hrobů; dle dostupných antropologických dat jde dvakrát o ženu a jednou o muže, jednou pak dle archeologické dokumentace o dítě.

Dva hroby z Brna-Líšně a Podolí-Žuráně obsahují drobné šperky ze zlatého plechu jasně jihovýchodního původu s analogiemi v oblasti dnešního východního Maďarska, jde tedy o spojení zlata, importu a odlišného pohřebního ritu – uložení nespálených těl do násypu či v blízkosti starší mohyly. Citelně zde schází bližší určení pohlaví a věku takto pohřbených jedinců, nicméně další drobné bronzové předměty tvoří v obou hrobech velmi podobnou garnituru kroužků a pukliček, dle funkční polohy součástí opaskových garnitur, které jsou na Brněnsku používány především v době halštatské. Zajímavá je ovšem kombinace těchto cizích prvků s prvky ryze místními. V první řadě jde o keramiku ze stylového hlediska čistě lokální, která se objevuje ve všech hrobech. V druhé řadě pak zasazení do kontextu současného osídlení – hroby z Brna-Líšně i Podolí se nacházejí v regionu s poměrně hustou sítí běžných sídlišť pozdní doby bronzové, doplněných navíc i „běžnými“ pohřebišti, na nichž byly ukládány výhradně spálené pozůstatky (obr. 14). Výborným příkladem je eponymní pohřebiště v Podolí-Palouku, vzdálené od kostrových hrobů v poloze Žurán pouze 1,6 km vzdušnou čarou. Přitom je

Obr. 14. Mikroregion v okolí Podolí u Brna s lokalitami z pozdní doby bronzové: 1 – Brno-Líšeň, Holzova ul.; 2 – Podolí-Žuráň; 3 – Podolí-Palouk; 4 – Velatice-Domovní vinohrady; 5 – Bedřichovice-Malé pole; 6 – Podolí-Hruška; 7 – Velatice-Prostřední půllány; 8 – Velatice-Velatický široký. Legenda: trojúhelník – pohřebiště s kostrovými hroby; čtverec – pohřebiště s žárovými hroby; hvězdička – sídliště.

nutné zvážit, že návrší Žuráň bylo pouze jedním z řady podobných hřbetů v krajině a jeho navýšení do podoby obrovské dominantní mohyly proběhlo až výrazně později (Poulik 1995). Zároveň v mikroregionu zcela chybí případná centrální opevněná lokalita, jichž je jinak v širším okolí znám dostatek (přehledně Čižmář 2004). Specificky pohřbení jedinci museli být nepochybně součástí místních komunit, podobně jako je to předpokládáno u analogické skupiny hrobů z východního Maďarska označované maďarskými badateli jako skupina Mezőcsát (Patek 1993, 19–30).

Minimálně hroby z Brna-Líšeň a Podolí-Žuráň jsou součástí širšího trendu šíření kostrového ritu a specifických prvků východní „nomádské“ proveniencí v průběhu pozdní doby bronzové. Objevují se jako jednotlivé předměty, ať již bez známého nálezového kontextu, nebo jako součást depotů (typicky rukojet dýky typu Gamów z depotu Štramperk 5; Salaš 2005, 116). Dále je prokazatelné pronikání zbraní a součástí koňských postrojů nových typů do inventáře elitních žárových hrobů, a to často s přímou vazbou na opevněné

centrální lokality (ukázkově Brno-Obřany hrob 169 nebo Stillfried, hroby 6 a 38; Stegmann-Rajtár 1994, 324–326). Vedle toho se rovněž šíří ukládání nespálených těl, a to v kombinaci se specifickými sestavami kroje a zlatými ozdobami, ovšem bez zbraní. K oběma popsaným případům lze přiřadit nálezy z jihozápadního Slovenska, zejména hroby z Maně (hrob 34 s garniturou pukliček; Romsauer 1999, obr. 4) nebo ze Senice (Romsauer 1999, obr. 5; zde jde v případě hrobu 1/42 o nepočetný případ kostrového pohřbu s východním koňským postrojem, ovšem bez vazby na centrální lokalitu) a další dosud nepublikované nálezy (soudpis Romsauer 1999, obr. 1). Typickým rysem tohoto fenoménu je výskyt prvků cizí proveniencí vždy výhradně v kombinaci s prvky ryze domácími, nikdy samostatně. Pokud jsou militária součástí hrobových celků, pak se vždy objevují v kombinaci s ryze lokální keramikou, v kontextu běžného místního žárového pohřebiště a v hrobě s obvyklou úpravou (Brno-Obřany, Stillfried), v depotech se objevují jednotlivé předměty spolu s čistě lokálními typy (Štramperk 5, Černotín). Pohřebiště s kostrovými

hroby jsou evidentně součástí běžné místní sídelní sítě bez vazby na centrální lokality. Jihomoravské nálezy jsou severozápadní periferií tohoto fenoménu, označovaného nejčastěji jako skupina Füzesabony-Mezőcsát (*Romsauer 1999*, obr. 1). Terminologické označení těchto jevů jako specifické kultury či skupiny není nejšťastnější, neboť jde evidentně spíše o šíření idejí (projevující se jako nový způsob pohřbívání a nový typ kroje) a inovací (jezdecký typ koňského postroje) než o šíření populací, což je dobře patrné právě z kulturně synkretické podstaty celého jevu (obšírně k debatě o interpretaci této nálezkové skupiny *Metzner-Nebelsick 2002*, 475–482).

Inventář kostrových hrobů KPP na Moravě neodpovídá běžnému inventáři současných žárových hrobů, a to ani v mladší, ani v pozdní době bronzové. Je zřejmé, že oproti běžným současným pohřbům se v hrobech s nespálenými těly objevuje méně keramických nádob a více součástí kroje – výjimkou je pouze situace z Ivaně, což opět vzbuzuje otázky po její autenticitě. Z mladší doby bronzové pochází jantarové korále ze tří kostrových hrobů oproti pěti nálezům z hrobů žárových (poslední soupis viz *Stuchlík 2016*), což je vzhledem k marginálnosti celkového počtu kostrových hrobů značný nepoměr. Pozoruhodná garnitura skleněných a jantarových korálů z hrobu ženy H132 z Blučiny, která má početnější analogie ve dvou dalších depotech z téže lokality, odkazuje především na význam tohoto specifického výšinného sídliště a na jeho dálkové kontakty. To je ovšem zároveň jediný případ přímé prostorové vazby kostrových hrobů KPP a rámcově současných opevněných či výšinných sídlišť. Pokud známe prostorový kontext nálezů, jsou častěji součástí jinak běžných žárových pohřebišť (spolehlivě Hoštice, patrně Ivaň) bez vazby na centrální lokality. Garnitury drobných šperků se zlatými plechovými ozdobami z Brna-Líšně a Podolí-Žuráně v moravských nálezech zcela postrádají analogie. Zde se naskytá otázka, do jaké míry jde o skutečnou odlišnost výbavy takto pohřbených jedinců, a do jaké míry o situaci zkrešlenou z tafonomického hlediska. Nejde přitom pouze o otázku možnosti zachování drobných šperků při kremaci, je nutné uvědomit si značný rozdíl v komplexnosti pohřebního ritu. Pokud je tělo spáleno, děje se tak v případě moravské KPP vždy na jiném místě, po kremaci následuje výběr předmětů určených k uložení do země a jejich prostorové přemístění. Celý proces probíhá v několika následných krocích, během každého z nich může být původní sestava použitých předmětů redukována. Vysoká míra selektivnosti, redukce

a přesunů je jasně prokazatelná u specifické skupiny žárových pohřbů ukládaných do hrobových jam o rozměrech lidského těla (*Parma et al. 2016*). Na složitost formování výsledných nálezkových souborů označovaných jako žárové hroby ukazují ostatně i nálezy jantarových korálů, které by se po spálení na hranici vzhledem k teplotě tání kolem 350 °C² vůbec neměly dochovat. Oproti tomu uložení nespáleného těla probíhalo patrně ve výše popsanych případech jednorázově, a pokud byly součástí oděvu zemřelého ozdoby, jsou dochovány kompletně a zpravidla ve funkční poloze. Větší množství drobných součástí kroje v kostrových hrobech může odrážet spíše jednodušší formou zacházení s těly než skutečné rozdíly v původních souborech nálezů (stejně viz např. pro západoevropské kostrové hroby mladší doby bronzové *Wiesner 2009*, 124). Z hlediska jednoduchého sociálního škálování ovšem i tak v soupise převažují hroby, které nelze považovat za elitní; ani v jednom případě neobsahují hroby zbraně, toreutiku, nebo součásti vozů, pokládáné obecně za doklady prestiže či vysokého společenského statusu. Celky s touto výbavou přitom z Moravy známe, těla jsou v nich však vždy spalována (ukázkově nový nález z Brna-Horních Heršpic; *Biško/Parma/Kala 2016*). S absencí zbraní patrně souvisí skutečnost, že mezi antropologicky určitelnými jedinci převažují spíše ženy a děti. V případě depozita ženského těla z Ivanovic na Hané je možné šperkovou garnituru sice považovat poměrně jednoznačně za elitní, a to jak s ohledem na její bohatost, tak i na její nadregionální geografické vazby, situace ovšem není běžným pohřbem a její interpretace směřuje spíše do roviny symbolické a rituální (podrobné vyhodnocení s využitím dalších informací je připravováno).

Nepočetný soubor kostrových hrobů s bronzovými součástmi krojů umožňuje také vyjádřit se k funkci jednotlivých šperků. Běžné typy jehlic se objevují po jednom kuse pouze v ženských a dětských hrobech, umístěny jsou v blízkosti ramenou hrotem dozadu či vzhůru. Druhá jehlice z ženského hrobu H132 z Blučiny je zcela specifického typu a je umístěna na stehně, dvojice jehlic z Prosiměřic patří muži. Drobné drátěné spirálky jsou vlasový šperk objevující se po stranách lebky, a to párově jako roztepáním spojené spirálky většího a menšího průměru. Jako prsteny jsou používány ploché páskové kroužky i lité plankonvexní kroužky, ty se pak objevují v pozdní době bronzové i jako součásti opasek. Drobné zlaté korálky, jantarové korálky i lyrovitý závěsek jsou součástí náhrdelníků.

² <https://www.mineralienatlas.de/lexikon/index.php/MineralData?mineral=Succinit> [22-5-2017].

ZÁVĚR

Po kritické revizi lze na Moravě vyčlenit 11 lokalit, z nichž pochází celkem 16 dokumentovaných kostrových hrobů mladší a pozdní doby bronzové, které do různé míry splňují základní podmínku – jedná se o pohřby umístěné do objektů určených pouze k tomuto účelu (tedy do hrobových jam, nikoliv sídlištních objektů) a zemřelí jsou vybaveni obvyklými soubory jasně datovatelných předmětů (součásti kroje a další přídavky). Z hlediska celkového počtu známých hrobů se jedná o zcela marginální jev, což potvrzují i nové odkryvy pohřebišť. V mladší době bronzové jde o izolované výjimky, u nichž musíme předpokládat buďto souvislost s tradicí pohřbívání ze střední doby bronzové, nebo výjimečné, ryze

individuální okolnosti. V pozdní době bronzové souvisí minimálně část případů s fenoménem šíření specifických předmětů nomádské provenience a s nimi souvisejících zvyků z jihovýchodu, zejména z oblasti dnešního východního Maďarska a jihozápadního Slovenska. Kostrové hroby z Moravy nelze ani v mladší, ani v pozdní době bronzové jednoduše ztotožnit se specifickou sociální skupinou (např. s prostředím elity), odlišnost jejich výbavy souvisí spíše s menší mírou redukce inventářů při jednodušším způsobu pohřbu – jednorázovém uložení nespáleného těla. Jakkoliv početně marginální, mohou být některé výše popsané situace z interpretačního hlediska velmi důležité, minimálně s ohledem na možnost rekonstrukce původní funkce jednotlivých součástí kroje závěru doby bronzové.

LITERATURA

- Bąk 2006 – U. Bąk: Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku z epoki brązu w Zbrojewsku, województwo Śląskie. Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004. Katowice 2006, 62–80.
- Bálek/Matějčková 1999 – M. Bálek/A. Matějčková: Jiříkovice (okr. Brno-venkov). Přehled Výzkumů 40, 1999, 335, 356.
- Benedíková/Katkinová/Budinský-Krička 2016 – L. Benedíková/J. Katkinová/V. Budinský-Krička: Ilava, poloha Porubská dolina. Pohrebisko lužickéj kultúry na strednom Považí. Bratislava – Nitra 2016.
- Bíško/Parma/Kala 2016 – R. Bíško/D. Parma/J. Kala: Brno (k. ú. Horní Heršpice, okr. Brno-město). Přehled Výzkumů 57, 2016, 204, 205.
- Bóna 1975 – I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- Bouzek/Koutecký 1980 – J. Bouzek/D. Koutecký: Mohylové a knovízské kostrové pohřby v jámách ze severozápadních Čech. Pam. Arch. 71, 1980, 360–432.
- Böhm 1936 – J. Böhm: Lužický kostrový hrob v nádobě z Ivaně. Ročenka Městského Mus. Přerov 1, 1936, 3–9.
- Böhm 1941 – J. Böhm: Kronika objeveného věku. Praha 1941.
- Červinka 1938 – I. L. Červinka: Nález z Přerovska. Ročenka Městského Mus. Přerov 2, 1938, 83, 84.
- Červinka 1939 – I. L. Červinka: Kultura popelnicových polí. Brno 1939. Nepublikováno.
- Čižmář 2004 – M. Čižmář: Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.
- Čižmář 2014 – M. Čižmář: Mohylníky ve Ždánickém lese. Pravěk. Suppl. 27. Brno 2014.
- Čižmář/Geislerová/Unger 2000 – M. Čižmář/K. Geislerová/J. Unger (Ed.): Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998. Brno 2000.
- Dobisíková 2007 – M. Dobisíková: Antropologické posouzení hrobů z mladší doby bronzové. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference. Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 205–208.
- Drozdová 2004 – E. Drozdová: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z lokalit Ivanovice na Hané 3 a Ivanovice na Hané 3/2. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 451–458.
- Dušek 1960 – M. Dušek: Patince – pohrebisko severopanonskéj kultury. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960, 137–296.
- Ernée 2012 – M. Ernée: Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky. Pam. Arch. 53, 2012, 71–172.
- Filip 1948 – J. Filip: Pravěk Československo. Praha 1948.
- Fojtík 2006 – P. Fojtík: Střední doba bronzová. In: M. Čižmář/K. Geislerová (Ed.): Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004. Brno 2006, 37–41.
- Gedl 1964 – M. Gedl: Szkieletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej. Prace Arch. 6. Kraków 1964.
- Gedl 1991 – M. Gedl: Bestattungssiten der Lausitzer Kultur in Südpolen. In: F. Horst/H. Keiling (Ed.): Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlichen Zeit. Berlin 1991, 101–118.
- Gedl 1993 – M. Gedl: Die Körperbestattung eines Kindes in einem Gefäß auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka, woiw. Przemyśl. Vsl. Pravěk 4, 1993, 87–91.
- Gedl 1994 – M. Gedl: Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórz-Chodorówce. Kraków 1994.
- Gedl 2002 – M. Gedl: Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku z epoki brązu w Zbrojewsku, województwo Śląskie. Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000. Katowice 2002, 188–211.
- Gedl 2004 – M. Gedl: Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku z epoki brązu w Zbrojewsku, województwo Śląskie. Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002. Katowice 2004, 67–77.
- Gottwald 1905 – A. Gottwald: Nálezy od Hrubčic. Čas. Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc 22, 1905, 109–119.
- Gottwald 1908 – A. Gottwald: Sedliště a hroby s kulturou popelnicových polí na Prostějovsku. Pravěk 4, 1908, 17–22, 66–73, 97–104, 175–182, 216–224.

- Gottwald 1931 – A. Gottwald: Můj archeologický výzkum. Prostějov 1931.
- Gruber 2008 – H. Gruber: Schätze aus Gold. Die urnenfelderzeitlichen Depotfunde vom Arikogel und aus dem Koppental. In: Schätze. Gräber. Opferplätze. Trauenkirchen 08. Archäologie im Salzkammergut. Horn 2008, 72–77.
- Havelková 1893 – V. Havelková: Hrob se zlatými náramky ve Slatěnici. Čas. Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc 10, 1893, 161.
- Hrala 1997 – J. Hrala: Gold der mittleren Bronzezeit und Urnenfelderzeit. Böhmen. In: G. Lehrberger/J. Fridrich/R. Gebhard/J. Hrala (Ed.): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Pam. Arch. Suppl. 7. Praha 1997, 169–189, 192–194.
- Hrala/Šumberová/Vávra 2000 – J. Hrala/R. Šumberová/M. Vávra: Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia. Praha 2000.
- Hromádková 2009 – V. Hromádková: Sídlní areál popelnicových polí u Jiřkovic. Diplomová práce. Filozofická fakulta. Masarykova univerzita Brno. Brno 2009. Ne publikováno.
- Juchelka 2009 – J. Juchelka: Pohřebiště lužické kultury v Opavě-Kateřinkách. Přehled Výzkumů 50, 2009, 61–138.
- Kalicz-Schreiber 2010 – R. Kalicz-Schreiber: Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer. Budapest 2010.
- Kaus 1984 – M. Kaus: Das Gräberfeld der jüngeren Urnenfelderzeit von Stillfried an der March. Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1977. Forschungen Stillfried 6. Veröff. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. 16. Wien 1984.
- Kazdová 1982 – E. Kazdová: Záchranný výzkum v Prosiměřicích, okres Znojmo. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 27, 1982, 117–133.
- Kemenczei 1999 – T. Kemenczei: Spätbronzezeitliche Goldschatzfunde. In: T. Kovács/P. Racky (Ed.): Prähistorische Goldschätze aus dem Ungarischen Nationalmuseum. Budapest 1999, 63–79.
- Kemenczei 2005 – T. Kemenczei: Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken. PBF XX/10. Stuttgart 2005.
- Kovács 1975 – T. Kovács: Tumulus Culture cemeteries of Tiszafüred. Budapest 1975.
- Král 1952 – J. Král: Slovanské pohřebiště u Pavlova. Arch. Rozhledy 4, 1952, 37, 38.
- Kytlicová 1988 – O. Kytlicová: Rituální kostrové hroby na pohřebišti v Brdě u Manětína, okr. Plzeň-sever. In: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno 1988, 201–209, 249–251.
- Kytlicová 2007 – O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Lečbych 2002 – M. Lečbych: Ostopovice (okr. Brno-venkov). Přehled Výzkumů 43, 2002, 204.
- Lochner 2013 – M. Lochner: Bestattungssitten auf Gräberfeldern der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur. In: M. Lochner/F. Ruppenstein (Hrsg.): Brandbestattungen von der mittleren Donau bis Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr. Wien 2013, 11–31.
- Lochner 1998–1999 – M. Lochner: Ein Schmucksdepot der Urnenfelderzeit aus Thunau am Kamp, Niederösterreich. Arch. Austriaca 82, 83, 1998–1999, 181–186.
- Metzner-Nebelsick 2002 – C. Metzner-Nebelsick: Der „Thraško-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. Rahden/Westf. 2002.
- Mikulková/Parma 2010 – B. Mikulková/D. Parma: Další pohled do osídlení Hradiska u Kroměříže – výzkum z roku 2006. In: V. Furmánek/E. Mirošayová (Ed.): Popelnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010, 193–233.
- Mozsolics 1973 – A. Mozsolics: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi. Budapest 1973.
- N. Z. 1957 – Nálezová zpráva 231/57. Archeologický ústav AV ČR Brno. Brno 1957.
- Nekvasil 1954 – J. Nekvasil: Zachraňovací výzkum v roce 1953 v Rebešovicích. Nález. zpráva 1664/54. Archeologický ústav AV ČR Brno. Brno 1954.
- Nekvasil 1958 – J. Nekvasil: Zachraňovací práce na popelnicovém pohřebišti v Mohelnici. Přehled Výzkumů 1958, 1958, 45–48.
- Nekvasil 1964 – J. Nekvasil: O dalším výzkumu lužického pohřebiště v Moravičanech. Přehled Výzkumů 1963, 1964, 33, 34.
- Nekvasil 1966 – J. Nekvasil: Hromadný nález bronzových ozdob z Loštic, okr. Šumperk. Přehled Výzkumů 1965, 1966, 32.
- Nekvasil 1982 – J. Nekvasil: Pohřebiště lužické kultury v Moravičanech. Fontes Arch. Moraviae 14. Brno 1982.
- Neustupný 1933 – J. Neustupný: Únětické pohřby v nádobách. Pam. Arch. 39, 1933, 14–20.
- Ondráček 1962 – J. Ondráček: Únětické pohřebiště u Rebešovic. Sbor. Čsl. Spol. Arch. 2, 1962, 5–100.
- Parma 2004 – D. Parma: Sídlištní pohřby z Ivanovic na Hané. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22.–24. 9. 2004. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 429–450.
- Parma 2007 – D. Parma: Pohřebiště Hoštice 4 (okr. Vyškov). Příspěvek k poznání variability pohřebního ritu v mladší době bronzové. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. konference, Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 177–204.
- Parma 2008 – D. Parma: Příspěvek k poznání pohřebního ritu střední a mladší doby bronzové v oblasti Vyškovské brány. In: J. Klápště/Z. Měřinský (Ed.): Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Suppl. 1. Moravskoslezská škola doktorských studií. Seminář 1. Brno 2008, 137–152.
- Parma 2011 – D. Parma: Sídlní areály střední a mladší doby bronzové z trasy dálnice D1 u Vyškova. Katalog – část 1. Pravěk. Suppl. 22. Brno 2011.
- Parma et al. 2014 – D. Parma/J. Kala/B. Mikulková/M. Nývltová Fišáková: Sídlní areály doby bronzové Vyškov „Nouzka“. Výsledky výzkumů z let 2007–2010. Pravěk N. Ř. 22, 2014, 45–104.
- Parma et al. 2016 – D. Parma/M. Hajnalová/J. Kala/R. Kočárová/P. Kos/R. Křivánek: Pohřebiště v Podolí u Brna a fenomén žárových hrobů mladší doby bronzové s rozměrnými jámami na Moravě. Arch. Rozhledy 68, 2016, 291–332.
- Patek 1993 – E. Patek: Westungarn in der Hallstattzeit. Quellen u. Forsch. Prähist. u. Provinzialröm. Arch. 7. Weinheim 1993.
- Pernicka et al. 2008 – E. Pernicka/B. Bühler/V. Leusch/M. Mehofer: Chemische und technologische Unter-

- suchengen an den Goldobjekten vom Arikogel und aus dem Koppental. In: Schätze. Gräber. Opferplätze. Trauenkirchen 08. Archäologie im Salzkammergut. Horn 2008, 78–81.
- Peškař 1962* – I. Peškař: Nové nálezy z lužického pohřebiště v Ivaní, okr. Prostějov. Přehled Výzkumů 1961, 1962, 59–60.
- Peter-Röcher 2005* – H. Peter-Röcher: Velim – eine bronzezeitliche Befestigungsanlage? In: B. Horejs/R. Jung/E. Kaiser/B. Teržan (Hrsg.): Interpretationsraum Bronzezeit. Universitätsforsch. z. Prähist. Arch. 121. Bonn 2005, 415–429.
- Plesl 1988* – J. Plesl: K otázce kostrových pohřbů v období popelnicových polí. In: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno 1988, 211–219, 250, 251.
- Podborský 1970* – V. Podborský: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- Poulik 1949* – J. Poulik: Záhadná mohyla Žuráň. Arch. Rozhledy 1, 1949, 10–15.
- Poulik 1995* – J. Poulik: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. Slov. Arch. 43, 1995, 27–109.
- Primas 2008* – M. Primas: Bronzezeit zwischen Elbe and Po. Strukturwandel in Zentraleuropa 2200–800 v. Chr. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 150. Bonn 2008.
- Romsauer 1999* – P. Romsauer: Zur Frage der Westgrenze der Mezőcsát-Gruppe. In: Archaeology of the Bronze and Iron Age. Proceedings of the International Archaeological Conference. Százhalombatta, 3–7. October 1996. Budapest 1999, 167–176.
- Říhovský 1955* – J. Říhovský: Opevněná osada na Tabulové hoře u Klentnice na Moravě. Arch. Rozhledy 7, 1955, 28–32, 44, 45.
- Říhovský 1961* – J. Říhovský: Počátky velatické kultury na Moravě. Slov. Arch. 9, 1961, 107–154.
- Říhovský 1968* – J. Říhovský: Das Urnengräberfeld in Obleskovic. Fontes Arch. Pragenses 12. Praha 1968.
- Říhovský 1979* – J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský 1982* – J. Říhovský: Základy středodunajských popelnicových polí na Moravě. Stud. ČSAV Brno X/1. Praha 1982.
- Salaš 1996* – M. Salaš: Osídlení brněnské kotliny v době popelnicových polí. Pravěk N. Ř. 4, 1996, 165–203.
- Salaš 2005* – M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Brno 2005.
- Sedláček 2005* – R. Sedláček: Domamyslice. Pohřebiště lidu popelnicových polí. Pravěk. Suppl. 13. Brno 2005.
- Spurný 1947–1948* – V. Spurný: Kostrové pohřby v knovízské kultuře. Pam. Arch. 43, 1947–1948, 158–162, 222.
- Spurný 1961* – V. Spurný: Lužický kostrový hrob z Měrovic na Moravě. Arch. Rozhledy 13, 1961, 473–477.
- Staňa 2006* – Č. Staňa: Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno 2006.
- Stegmann-Rajtár 1994* – S. Stegmann-Rajtár: Vývoj stredodunajských popelnicových polí v neskorej dobe bronzovej (HB) a vznik halštatskej kultúry. Slov. Arch. 42, 1994, 319–333.
- Stloukal 1969* – M. Stloukal: Anthropological evaluation of the Velatice Culture skeletons found on the Cezavy hill near Blučina in 957–1960. In: K. Tihelka: Velatice Culture burials in Blučina. Fontes Arch. Pragenses 13. Praha 1969, 33–37.
- Stloukal 1977* – M. Stloukal: Kostra z výzkumu v Mušově (okr. Břeclav). Přehled Výzkumů 1975, 1977, 28.
- Stuchlík 1996* – S. Stuchlík: Zlato v pravěku Moravy. Habilitační práce. Filozofická fakulta. Masarykova univerzita. Brno 1996.
- Stuchlík 1997* – S. Stuchlík: Mähren. In: G. Lehrberger/J. Fridrich/R. Gebhard/J. Hrala (Ed.): Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde. Pam. Arch. Suppl. 7. Praha 1997, 149, 150, 165, 166, 297–299.
- Stuchlík 2006* – S. Stuchlík: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Brno 2006.
- Stuchlík 2007* – S. Stuchlík: Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě. Štúd. Zvesti AU SAV 42, 2007, 197–210.
- Stuchlík 2015* – S. Stuchlík: Zlato v období popelnicových polí na Moravě a ve Slezsku. In: Popelnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z XII. medzinárodnej konferencie „Doba popelnicových polí a doba halštatská“ Hriňová-Poľana 14.–18. máj 2012. Nitra 2015, 235–244.
- Stuchlík 2016* – S. Stuchlík: Bernstein in der Bronzezeit in Mähren. In: Studi di Archeologia Preistorica 13. The Amber roads. The Ancient culture and commercial communication between the peoples. San Marino 2016, 116–130.
- Stuchlík/Štof 2004* – S. Stuchlík/A. Štof: Podolský hrob z Lišně, okr. Brno-město. In: E. Kazdová/Z. Měřinský/K. Šabatová (Ed.): K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 355–366.
- Szcepanek/Jarosz/Wieczorek-Szmal 2006* – A. Szcepanek/P. Jarosz/M. Wieczorek-Szmal: Sprawozdania z badań ratowniczych na cmentarzysku z epoki brązu w Opatowie, stanowisko 1, województwo Śląskie. Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004. Katowice 2006, 86–91.
- Szybowicz 1995* – B. Szybowicz: Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce. Analiza antropologiczna, Kraków 1995.
- Szydlowska 1974* – E. Szydlowska: Ze studiów nad cmentarzyskami brytualnymi z przewagą grobów szkieletowych w kulturze łużyckiej. Przegląd Arch. 22, 1974 151–172.
- Šmíd 2002* – M. Šmíd: Olšany (okr. Prostějov). Přehled Výzkumů 43, 2002, 202, 203.
- Šmíd 2011* – M. Šmíd: Eneolitická pohřebiště z Prostějova-Čechůvek. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno M 16, 2011, 5–27.
- Tihelka 1953* – K. Tihelka: Moravská únětická pohřebiště. Pam. Arch. 44, 1953, 229–328.
- Tihelka 1957* – K. Tihelka: Cezavy u Blučiny ve světle archeologických výzkumů a nálezů. Brno 1957.
- Tihelka 1958* – K. Tihelka: Grabung an der Anhöhe Cezavy bei Blučina. Přehled Výzkumů 1958, 1958, 23–26.
- Tihelka 1961a* – K. Tihelka: Výzkum na Cezavách u Blučiny. Přehled Výzkumů 1960, 1961, 56–60.
- Tihelka 1961b* – K. Tihelka: Význačný hrob velatické kultury na Cezavách u Blučiny. Pam. Arch. 52, 1961, 201–208.
- Tihelka 1969* – K. Tihelka: Velatice Culture Burials at Blučina. Fontes Arch. Pragenses 13. Praha.
- Točík 1979* – A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwesłowa-kei. Nitra 1979.
- Trogmayer 1975* – O. Trogmayer: Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe. Budapest 1975.

Trňáčková 1954 – Z. Trňáčková: Objekty středodunajské mohylové kultury v Přítlukách na Moravě. Arch. Rozhledy 6, 1954, 746–751, 762–764.

Vaclová 1977 – B. Vaclová: Záchranný výzkum v Mušově (okr. Břeclav). Přehled Výzkumů 1975, 1977, 28.

Wiesner 2009 – N. Wiesner: Grabbau und Bestattungssitten während der Urnenfelderzeit im südlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Entwicklung der Grabsitten in der späten Bronzezeit. Internat. Arch. 110. Rahden/Westf. 2009.

Rukopis přijat 30. 6. 2017

Abstrakt and key words translated by Petr Bokůvka a David Parma
Summary translated by Viera Tejblová

Mgr. David Parma, PhD.
 Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
 Kaloudova 1321/30
 CZ – 614 00 Brno
 parma@uapp.cz

prof. PhDr. Stanislav Stuchlík, CSc., DrSc.
 Ústav archeologie FPF SU
 Masarykova 37
 CZ – 746 01 Opava
 s.stuchlik@seznam.cz

Urnfield Culture Inhumation Graves in Moravia

David Parma – Stanislav Stuchlík

SUMMARY

There were strict and respected rules of burying in the Bronze Age in Central Europe, with only rare exceptions. This is true mostly if we focus on the group of common ritual burials deposited within contemporary burial grounds and neglect formally different situations, such as deposits of human skeletons in settlement features. Cremation of dead people's bodies is a standard form of burying at the territory of today's Moravia and adjacent part of Bohemian Silesia and Lower Austria in the Urnfield period, i. e. central European Late and Final Bronze Age. Exceptions to this rule have been attracting attention for a long time, particularly with regard to the wide interpretation options which they offer – from considerations of social or ethnic affiliation of individuals to monitoring of acculturation processes or long-distance contacts. With regard to this considerable information potential, it seems reasonable to elaborate a new critical registry of skeleton burials of the Urnfield culture in Moravia and outline basic trends and contexts.

Skeleton burials of the Late Bronze Age occur in Central as well as Southern Moravia, in areas associated with the Lusatian and middle Danubian cultural region. Eight documented graves altogether come from 6 sites; reliable anthropological data are available only for Blučina, Hoštice and Ivanovice na Hané – the determinable graves belong to women (3) or children (3). The grave from Měrovice was probably also a child's grave, a find from Ivaň might have belonged to a young individual as well; none of the graves has been clearly determined as male. In the cases where we have relevant documentation, parts of costumes in functional positions and whole vessels (sometimes irreparable like in case of Hoštice) are deposited in most graves.

Skeleton burials from the Late Bronze Age from Moravia are extremely rare compared to the number of known finds and it does not seem to be part of a geographically wider phenomenon. Only two problem cases without documentation come from the culturally close territory of Lower Austria (Hron, Wieselburg; Wiesner 2009, 888). From Lusatian territory in West Slovakia, only individual cases are known from Ilava, Trenčín and Mikušovce; however, we do not know whether they belong to the Late or Final Bronze Age (summarized in Benediková/Katkinová/Budinský-Kříčka 2016, 242). Skeleton burials are absent in the east of Bohemia, but they are relatively numerous in Central Bohemia – exclusively from older excavations without available documentation (registry by Wiesner 2009, 891, 892). There, they are probably related to the territory of occurrence of skeleton burials in Northern Bavaria, where they are rather common, particularly in the beginning of the older phase of the Urnfield culture (Wiesner 2009, 122–124). The only area where unburnt bodies are commonly buried is the border area between Upper Silesia and Lesser Poland in Poland – burials in the Upper Silesian – Lesser Polish group of the Lusatian culture was basically biritual (Gedl 1964, 116; 1991, Fig. 6; Szydlowska 1974, 151). A direct connection between the Moravian finds and this region is, however, improbable – besides geographical distance, the fact that we do not know any skeleton burials from Northern Moravia and Czech Silesia is against it. The Young Bronze Age skeleton burials from Moravia must be considered individual exceptions not related to any wider trend; in some cases they could be residues of older burial grounds with tumuli from the early stage of the Urnfield culture, i. e. last relics of burial traditions of the Middle Bronze Age.

Skeleton burials of the Final Bronze Age occur only in Southern Moravia, in the areas connected with the Central Danubian region. Seven documented graves come from four sites. According to available anthropological data, there are two women and one man; one is documented as a child. Two graves from Brno-Líšeň and Podolí-Žuráň contain small jewels made of gold tin of clearly southeastern origin with analogies in the territory of today's Hungary; thus, it means a combination of gold, import and a different burial rite – depositing unburnt bodies in a bank or near an older tumulus. More precisely determined sex and age of these buried individuals is noticeably absent, nevertheless, other small bronze objects include very similar sets of rings and omphaloses (their functional position suggests they were parts of belt garnitures used in the region of Brno mainly in the Hallstatt period) in both graves. Combination of these foreign elements with clearly local ones is interesting. Firstly, it is pottery which is, as for style, purely local and occurs in all graves. Secondly, it is the setting in the context of contemporary settlement – graves from Brno-Líšeň are situated in a region with a rather dense network of common settlements of the Late Bronze Age complemented with “common” burial grounds where exclusively burnt remains were deposited. Finds from South Moravia are the northwestern periphery of this phenomenon named mostly Füzesabony-Mezőcsát group (Romsauer 1999, Fig. 1). The terminology naming these phenomena as a specific culture or group is not very precise as it is clearly spreading ideas (expressed as a new method of burying and a new type of folk clothing) and innovations (rider type of horse harness) rather than spreading populations, which is obvious in the cultural syncretism of the whole phenomenon (extensive contribution to the debate on interpretation of this group of finds in Metzner-Nebelsick 2002, 475–482).

Inventory of the skeleton burials of the Urnfield culture in Moravia does not correspond with a common inventory of contemporary cremation burials either in the Late or Final Bronze Age. It is obvious that compared to common contemporary burials, graves with unburnt bodies contain less pottery and more clothing parts. Nevertheless, the large number of small clothing parts in skeleton burials reflects a more simple form of burial rather than real differences in the original collections of finds. From the aspect of simple social scaling, graves which cannot be considered elite prevail. None of them contains weapons, toreutics or parts of wagons generally considered documents of prestige or high social status. Graves with such equipment are known from Moravia but the buried bodies are always burnt (e. g. the new find from Brno-Horní Heršpice – Bíško/Parma/Kala 2016). The non-numerous aggregate of skeleton burials with bronze parts of clothing enables us to comment on functions of individual jewels. Common types of pins occur individually in female and children's graves only. They are located near arms, with the tip turned backwards or upwards. Second pin from female grave H132 from Blučina is of an absolutely specific type and is located on the thigh, a pair of pins from Prosiměřice belongs to a man. Small wire spirals are hair jewels occurring on the sides of skulls in pairs, in form of spirals with larger and smaller diameters connected by chasing. Flat band rings and cast planoconvex rings are used as finger jewels, the latter occur in the Final Bronze Age as parts of belts as well. Small golden beads, amber beads and a lyra-shaped pendant are parts of necklaces.

Skeleton burials are a small group within the burial rite of the Urnfield culture. In the Late Bronze Age, we can assume that they document the slowly disappearing traditions of the Middle Bronze Age or some special circumstances. In the Late Bronze Age, association with the expansion of artifacts of nomadic provenance can be observed.

Fig. 1. Map of the studied area with indicated sites from the registry. Triangle – Late Bronze Age; square – Final Bronze Age; circle – without precise dating.

Fig. 2. Blučina-Cezavy, Brno-venkov distr. Grave 132 (according to Tihelka 1969, tab. III; XXXVIII; XXXIX; Stuchlík 1996, tab. 38, edited).

Fig. 3. Blučina-Cezavy, Brno-venkov distr. A – general situation of the excavation (according to Tihelka 1969, tab. I); B – grave D/1957 (according to Tihelka 1969, tab. XLI; XLV, edited).

Fig. 4. Brno-Líšeň, Holzova ulice, Brno-město distr. Grave and finds from it (according to Stuchlík/Štroff 2004, obr. 1–3, edited). Scales: a – 1–9; b – 10–27; c – 28–34.

Fig. 5. Hoštice-Sečné louky, Vyškov distr. A – graves 842, 851, 882; B – general situation of the Late Bronze Age burial ground.

Fig. 6. Ivanovice na Hané-Padělky za cihelnou, Vyškov distr. Depositum in feature 519.

Fig. 7. Ivaň, Přerov distr. A – original inventory according to J. Böhm, unfound artifacts crossed.; B – drawn reconstruction of grave (according to Böhm 1936, obr. 1; 2, edited); C – 1–6 – finds documented by the authors in the museum in Přerov.

Fig. 8. Měrovice nad Hanou, Přerov distr. Finds from the grave (1 – according to Říhorský 1997, tab. 29). Scales: a – 1–9, 11–16, 18; b – 10, 17, 20, 21.

Fig. 9. Podolí-Žuráň, Brno-venkov distr. Situation and finds from the excavations of J. Poulík from 1948–1950: A – general situation, arrows indicate graves from the Bronze Age; B – detail of the central part of tumulus M2 with

graves 1–3; C – vessel from the grave under tumulus M3 unfound by the authors (according to Poulík 1995, fig. 22; 24; 27, edited).

Fig. 10. Podolí-Žuráň, Brno-venkov distr. Finds from graves. 1 – tumulus 2, grave 2; 2–25 – tumulus 2, grave 3; 26, 27 – tumulus 3, grave 4; 28–65 – grave 5; 66–73 – finds without context. Various scales.

Fig. 11. Mušov, Prosiměřice, finds from graves. A – Mašov, Břeclav distr. (situations and finds according to Václavík 1977, obr. 9); B – Prosiměřice, Znojmo distr. (situations and finds according to Kazdová 1982, obr. 3; tab. XXIV, edited). Scales: a – 1–5, 7–9; b – 6.

Fig. 12. A – Rajhradice-Stráně nad Habřinou, Brno-venkov distr. General plan of the burial ground (according to Staňa 2006, obr. 5) with indicated position of grave 189 and documentation of the grave and finds (according to Nekvasil 1954); B – Slatinice, cemetery, Prostějov distr. Finds from 1892.

Fig. 13. Skeleton burials without datable artifacts at cremation burial grounds of the Urnfield culture: A – Hrubčice (according to Gottwald 1905, obr. 4, edited); B – Mohelnice (according to Nekvasil 1958, tab. 17); C – Moravičany (according to the original documentation of J. Nekvasil).

Fig. 14. Microregion near Podolí u Brna with sites from the Late Bronze Age: 1 – Brno-Líšeň, Holzova ul.; 2 – Podolí-Žuráň; 3 – Podolí-Palouk; 4 – Velatice-Domovní vinohrady; 5 – Bedřichovice-Malé pole; 6 – Podolí-Hruška; 7 – Velatice-Prostřední půllány; 8 – Velatice-Velatický široký. Triangle – burial ground with skeleton burials; square – burial ground with cremation burials; star – settlement.

DEPOT BRONZOVÝCH PREDMETOV Z HRADISKA LUŽICKEJ KULTÚRY NA SITNE¹

ONDREJ OŽĎÁNI – PAVEL ŽEBRÁK

A Bronze Hoard from the Lusatian Culture Hill-fort in Sitno. The study evaluates the bronze hoard, found in the cadastre of village Ilija, dist. Banská Štiavnica at the Lusatian culture hill-fort in Sitno. It was discovered during the excavation in 1986 under the floor of a dwelling in the trench I/86. It is a closed find that contained, in addition to the organic remains, a bronze belt with chased decoration, eight spiral bracelets, three twisted torcs (one in a fraction), a spiral ring, hair trimmings, a pin, a leather belt closure with bronze patches, closed cast iron eyelets and with an application in the shape of a spectacle pendant, a sand-glass shape pendant and two fragments of torcs (?) ending with eyelets. The hoard is dated back to the turn of the stages HA2/HB1, most likely up to the stage HB1. The study is divided into eight chapters. They include the history of the research, details about state of research at Sitno and archaeological context of the bronze hoard in the trench I/86, in depth 160 cm. The chapters dedicated to the results of the analyses of organic materials, preserved in the hoard, as well as paleobotanical results bring surprising findings, illustrating the technological processes of the production of the leather belt closure and the nature of the economic activity of the contemporary Sitno's inhabitants, as well as the natural environment of the micro-region.

The hill-fort at Sitno itself is presented as a centre of administrative, production, commercial and cultic centre of a supra-regional character. The hill-fort's inhabitants did not live in isolation, but kept extensive business contacts even with distant areas east and west. Evidence of these contacts is found in the pottery of the Čaka and Gáva cultures within the earlier stage of settlement, since the turn of the stages HA/HB a strong interference from the area of the Kyjatice culture is being noticed, as well as the influence of the Podolí culture.

Key words: Slovakia, Late Bronze Age, Lusatian culture, hillfort, hoard of bronze artefacts.

ÚVOD

Spoluautor príspevku, Pavel Žebrák, v roku 1986 v priebehu záchranného a zisťovacieho výskumu hradiska lužickej kultúry na Sitne, ktoré sa nachádza v katastri obce Ilija, objavil a vyzdvihol depot bronzových predmetov (Žebrák 1987a, 112, 113). V predloženom príspevku sa spracováva a vyhodnocuje výlučne len tento hromadný nález bronzových artefaktov, pričom sa neprihliadalo na keramické a iné nálezy, ktoré sa v priebehu výskumu získali v bezprostrednej blízkosti depotu, resp. počas trvania viacročných výskumných prác v celom areáli hradiska. Uvedomujeme si, že táto skutočnosť je určitým nedostatkom predloženého príspevku, ale na vysvetlenie uvádzame, že druhý autor štúdie, Ondrej Ožďáni, mal výlučné poverenie iba na spracovanie depotu ako samostatného nálezu a preto sa materiál získaný na lokalite v priebehu sedem rokov trvajúcich terénnych prác komplexne nevyhodnotil. Samozrejme, že do úvahy sa zobraли aj staršie nálezy, ktoré už boli publikované, alebo inak zverejnené odbornej pospolitosti a aj celková nálezová situácia, ktorá sa zdokumentovala pri výkope sondy I/86 počas výskumnej sezóny v roku 1986.

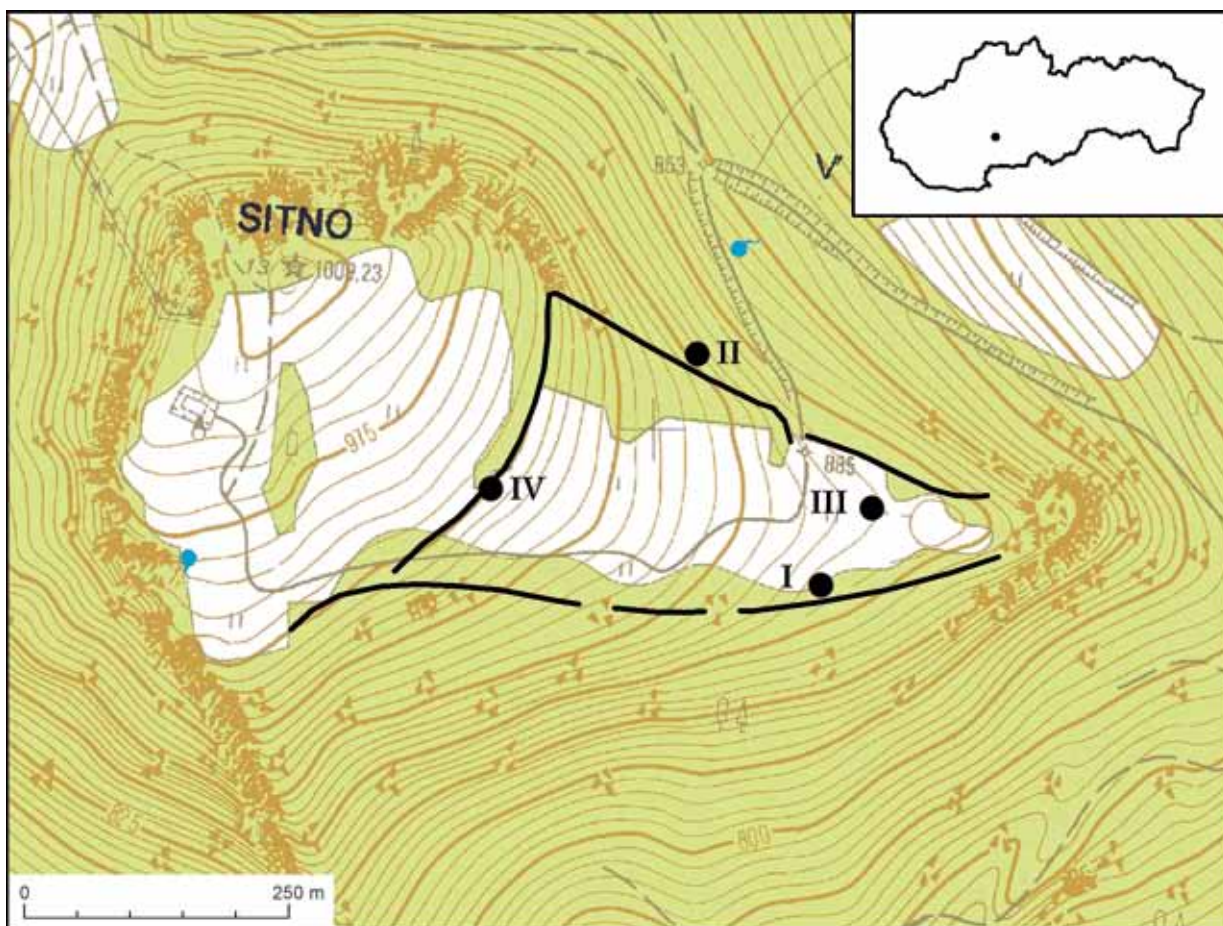
K HISTÓRII BÁDANIA NA SITNE

Masív Sitna, na ktorom sa nachádza hradisko lužickej kultúry, patrí do katastra obce Ilija, okr. Banská Štiavnica a leží 7 km juhozápadne od okresného mesta. Vrchol hory s nadmorskou výškou 1 009 m je zároveň dominantou a najvyšším bodom Štiavnických vrchov, ktoré od severu a západu ohraničuje údolie Hrona a z východu a juhozápadu pohorie Javorie a Krupinská planina.

Sitno ako archeologickú lokalitu amatérsky skúmal už koncom 19. stor. Andrej Kmeť, ktorý sa zaslúžil aj o jej uvedenie do literatúry (Medvecký 1924, 5–123). Na jeho výskumné aktivity v značnom časovom odstupe neskôr nadviazali najmä pracovníci Slovenského banského múzea (ďalej iba SBM) so sídlom v Banskej Štiavnici.

Ján Truchlík, veľký obdivovateľ A. Kmeťa a zamestnanec SBM v Banskej Štiavnici, v druhej polovici 20. stor. v priebehu 20 rokov trvajúceho archeologického výskumu získal veľký súbor keramického a kovového materiálu najmä z priestoru stredovekého hradu, ale aj z jednotlivých terás v areáli hradiska. Žiaľ, výsledky týchto výskumov, napriek tomu, že tento

¹ Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0091/16 agentúry VEGA.

Obr. 1. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Umiestnenie sond v areáli hradiska v roku 1986. I – sondy I-A a I-B – miesto nálezu bronzového depotu (vyhotovil M. Bartík z podkladov P. Žebráka).

nálezový súbor je zreštaurovaný a zdokumentovaný, doteraz nebol publikovaný (Labuda 2008, 78–80).

Ešte v roku 1970 Zora Liptáková, rovnako pracovníčka SBM v Banskej Štiavnici, uskutočnila na Sitne zisťovací výskum, ktorého výsledky doteraz taktiež neboli sprístupnené odbornej verejnosti. Z jej výskumu sa však v literatúre spomína fragment nedatovateľnej ihlice s odlomenou hlavičkou (Labuda 1981a, 120).

Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici uskutočnilo na Sitne v letných mesiacoch v rokoch 1978 až 1979 pod vedením Jozefa Labudu záchranný a zisťovací archeologický výskum. V prvej sezóne sa výskumné práce udiali v miestach prístupovej cesty do stredovekého hradu a na hradnom nádvorí. V druhom roku sa skúmalo najvyššie *plateau* vrchu Sitno pri chate A. Kmeťa, ktoré sa pokladá za akropolu hradiska lužickej kultúry. Výsledky výskumov boli publikované formou krátkych informatívnych správ a neskôr aj podrobnejšie v prehľadnom článku (Labuda 1980, 166–169; 1981a, 167–170; 1981b, 113–123).

Doposiaľ najdlhšie trvajúci archeologický záchranný a zisťovací výskum na Sitne uskutočnil Archeologický ústav SAV v Nitre v spolupráci so SBM v Banskej Štiavnici, ktorý v rokoch 1982 až 1987 viedol odborný pracovník ústavu Pavel Žebrák. Výskum bol vyvolaný v súvislosti s výstavbou retranslačnej stanice druhého televízneho programu v priestore tzv. akropoly a výkopom ryhy pre vysokonapäťové vedenie, ktorá lokalitu prešla približne v smere východ–západ. Začínala v miestach akropoly a končila až pri obvodovom vale hradiska v dĺžke 580 m, s hĺbkou 0,75 m až 1,5 m a s priemernou šírkou 1 m, pričom prerezala vnútorný val (Žebrák 1983, 265, 415, obr. 173). Výsledky siedmich výskumných sezón boli zatiaľ zverejnené len v stručných správach na stránkach ročenky AVANS, v jednom zborníku referátov a v populárno-náučných článkoch (Žebrák 1983, 265–267; 1984, 228, 229; 1985a, 259–261; 1985b, 16, 17; 1986, 257, 258; 1987a, 112, 113; 1987b, 331–333; 1987c, 21, 23; 1988, 142).

DOTERAJŠIE POZNATKY O LOKALITE

Hradisko lužickej kultúry sa rozprestiera na vrcholovej časti masívu Sitna. Zo severu, západu a juhu je prirodzene chránené strmými andezitovými skaliskami. Jediný vhodný a prirodzený prístup do prírodou opevneného priestoru bol možný len z východnej strany. Z tohto dôvodu sa v dolnej časti Sitna už možno v mladšej, ale s najväčšou pravdepodobnosťou až v neskorej dobe bronzovej vybudoval systém mohutného valového opevnenia. Takto vznikol ideálny obranný systém, ktorý pozostával jednak z prirodzenej ochrany prostredníctvom strmých skalných zrázov, a jednak z umelo navrhovaných valov, pozostávajúcich z dvoch línií (obr. 1). Prvú líniu tvorí vonkajší obvodový val, ktorý sa napája na sitnianske bralá z juhu a zo severu a z východnej strany je dodnes dobre zachovaný. Od juhu sa intencionalne kombinoval so skalnými stržami a aj dnes je ho možné sledovať len ako sotva badateľnú vyvýšeninu. Na časti tohto valového systému boli neskôr v stredoveku, asi v 13. stor., vybudované mohutné kamenné hradby, ktoré tvorili spolu so stredovekým hradom jednoliaty opevnený celok.

Druhú líniu valového opevnenia tvorí priečny val, ktorý rozdeľuje areál hradiska približne na dve polovice, na hornú a dolnú časť. Tento priečny val v stredoveku už nebol využitý na obranné účely. Vrcholová časť Sitna, približne západne od priečneho valu, sa všeobecne považuje za akropolu (Labuda 1981b, 113), v ktorej sa doteraz nachádza aj výdatný prameň vody dokonca v nadmorskej výške 970 m, čo je aj v súčasnosti prekvapujúcou skutočnosťou (obr. 1; Furmánek/Mitáš 2015, 258; Labuda 1981b, 119; Žebrák 1987c, 22).

Celý areál hradiska, ktorý bol zrejme už v praveku a neskôr predovšetkým v stredoveku terasovite upravovaný, má rozlohu približne 16 hektárov, a je doteraz najvyššie položeným opevneným bodom ľudu lužickej kultúry v období mladšej a neskorej doby bronzovej na Slovensku (Žebrák 1987c, 21, 22). Plocha celého hradiska postupne mierne klesá od severozápadu, od tzv. akropoly, kde sa nachádza aj najvyšší bod masívu, až po východný uzáver valového opevnenia, tzn. ku vstupnej časti, ktorá je najnižšie položeným miestom opevnenej plochy.

Táto strategická poloha Sitna bola ľuďom lužickej kultúry obsadená niekedy v priebehu mladšej doby bronzovej, koncom stupňa BD, pričom osídlenie trvalo počas celej neskorej doby bronzovej a skončilo až na začiatku doby halštatskej, v stupni HC. Pre úplnosť treba na tomto mieste uviesť, že areál bol osídlený pravdepodobne už v období eneolitu a neskôr v strednej dobe laténskej, v 2. stor. pred

n. l., ako to dokladajú nálezy grafitovej keramiky. Ojedinelým nálezom z doby rímskej sa zatiaľ javí nález bližšie neidentifikovateľnej antickej mince z 2. stor. n. l. Lokalita bola opäť osídlená až v 9. stor. a v období vrcholného stredoveku a novoveku. Nakoniec na východnom ostrohu lokality bol v 13. stor. vybudovaný stredoveký hrad, ktorého kamenné hradby vznikli prebudovaním a úpravou pravekého valového opevnenia. Stredoveký hrad zanikol v roku 1711 (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1983, 266).

Podľa doterajších výsledkov prieskumov a výskumov v areáli hradiska na Sitne je možné konštatovať, že počiatok osídlenia lokality ľuďmi lužickej kultúry možno položiť už do obdobia stupňa BD, resp. na začiatok stupňa HA1 (Labuda 1981b, 120). V náplni materiálnej kultúry sú v keramike badať evidentné vplyvy čakanskej a gávskej kultúry v rámci staršej fázy osídlenia hradiska. Neskôr, od prelomu stupňov HA/HB je pozorovaný pomerne silný zásah z oblasti kyjatickej kultúry, ako aj vplyvy podolskej kultúry z oblasti juhozápadného Slovenska. Najpočetnejšími nálezmi sú však fragmenty nádob lužickej kultúry, ktorá v tomto priestore reprezentuje v osídlení lokality domáci prvok (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1987c, 22, 23). Ako už bolo v texte spomenuté, podľa J. Labudu (1981b, 121, obr. 5: 5) na základe nálezov niektorých bronzových predmetov a keramiky záver pravekého osídlenia hradiska končí na počiatku stupňa HC.

Časové rozpätie osídlenia areálu Sitna v období mladšej a neskorej doby bronzovej dokladajú, okrem iného materiálu, aj nálezy bronzovej industrie a kadluby získané v minulosti buď náhodne, výkopmi A. Kmeťa a J. Truchlíka, alebo archeologickými výskumami v druhej polovici 20. stor. Zo starších nálezov je hodné spomenúť bronzovú šálku typu Jenišovice, ktorú objavil A. Kmeť v roku 1893 vo výkope situovanom do priestoru brány hradiska (Labuda 1981b, 120, obr. 1: 6; Novotná 1991, 17, tab. 4: 28). Je pozoruhodné, že P. Žebrák v roku 1985 v sonde umiestnenej niekoľko metrov nad bránou do hradiska a v blízkosti pôvodného výkopu A. Kmeťa objavil ďalšie úlomky z tejto šálky, ako aj fragment bronzovej misky a bronzový hrot šíp (Žebrák 1986, 257). Ďalší starší nález, a to bronzovú sekeru s tuľajkou, s postranným uškom a so silne odsadeným ostrím M. Novotná nesprávne lokalizovala do katastra obce Počúvadlo, pretože masív Sitna patrí do katastra obce Ilija (Novotná 1970a, 88). Dnes je už neznáme miesto deponovania bronzovej okuliarovitej spony s osmičkovitou slučkou, nájdennej v priestore Sitna, ktorú ako prvý publikoval L. Márton a neskôr spomína aj J. Eisner (1933, 153; Márton 1911, 351; Novotná 1991, 57).

Zatiaľ málopočetný súbor bronzových predmetov známych zo Sitna, ktoré boli doteraz buď v literatúre uvedené, alebo výnimočne aj vyobrazené, dopĺňa nález fragmentu bronzového kosáka a dlátka z výskumu J. Labudu (1981b, 120, obr. 1: 2, 5; *Furmánek/Novotná* 2006, 109). Sortiment bronzovej industrie ďalej obohacujú zlomky nákrčníkov a niekoľko ihlíc s vázičkovitou a bohato profilovanou hlavitou, zatiaľ v literatúre iba stručne spomenuté (Labuda 1981b, 120; Žebrák 1983, 265; 1984, 228; 1987c, 22; 1988, 142). Objav polovice pieskovcového kadľubu na odlievanie bronzového dláta v priestore akropoly v sonde 2/79 pri retranslačnej stanici, spolu s objavenou troskou a bronzovými predmetmi pochádzajúcimi priamo z areálu hradiska, resp. z jeho bezprostrednej blízkosti, podporuje úvahy o existencii metalurgickej a kovolejárskej dielne, ktorá mohla pracovať pre potreby nielen miestnej komunity, ale v rámci obchodných kontaktov aj pre vzdialenejšie oblasti (Labuda 1981b, 120, 121, obr. 1: 3; Žebrák 1987c, 22).

O realnosti tohto predpokladu by mohol azda rukolapne svedčiť aj starší nález depotu bronzových predmetov z roku 1944 (tab. IX; Balaša 1960, 54; Budinský-Krička 1948–1949, 272; Paulík 1982, 21, 22, obr. 2: 2–4), objavený náhodne na východnom úpätí výšiny Holík v katastri obce Počúvadlo. Miesto primárneho uloženia hromadného nálezu sa v odbornej literatúre doposiaľ mylne situovalo na južný svah Sitna. Depot bol síce, ako sa v literatúre doteraz správne uvádza, objavený v katastri obce Počúvadlo, ale pri stavbe lesnej cesty, ktorá je dodnes používaná (Novotná 1970a, 51; 1984, 31; 2001, 31).² Obsahoval sedlovitú sponu v zlomkoch, fragmenty dvoch okuliarovitých spôn, ihlu zo spony, okuliarovitou ozdobu v zlomkoch, 13 tordovaných nákrčníkov, z ktorých sa zachovalo iba deväť kusov, trojitý nákrčník, dva tordované nákrčníky s dvojkladivkovite ukončenými koncami, dva náramky, špirálovitú náramennicu, masívnu faléru, zlomky dvoch puklíc s uškom, dva zlomky z vedra, zlomky troch šálok typu Sitno, fragment tordovanej rukoväte, tri sekery s hornými lalokmi, tri sekery s tuľajkou a dva amorfné zlomky cínu (tab. IX; Novotná 2001, 31). Dnes je tento súbor bronzových predmetov, ktorý predstavuje typického reprezentanta horizontu Sitno (Novotná 1991, 61) nekompletný, časť je deponovaná v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave, ďalšia časť je vystavená v expozícii Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici a niekoľko bronzových predmetov je nenávratne stratených. Treba len ľutovať, že ich publikovanie, avizované už pred rokmi, sa nerealizovalo (Paulík 1982, 22, pozn. 5). Význam

tohto depotu bronzov spočíva v skutočnosti, že je možné sa domnievať, že bol dokonca zhotovený v predpokladanej metalurgickej a kovolejárskej dielni na hradisku na Sitne, ktorá zanikla niekedy na prelome neskorej doby bronzovej a začiatkom doby halštatskej (Labuda 1981b, 121), čo časovo plne korešponduje s datovaním tohto hromadného nálezu bronzov.

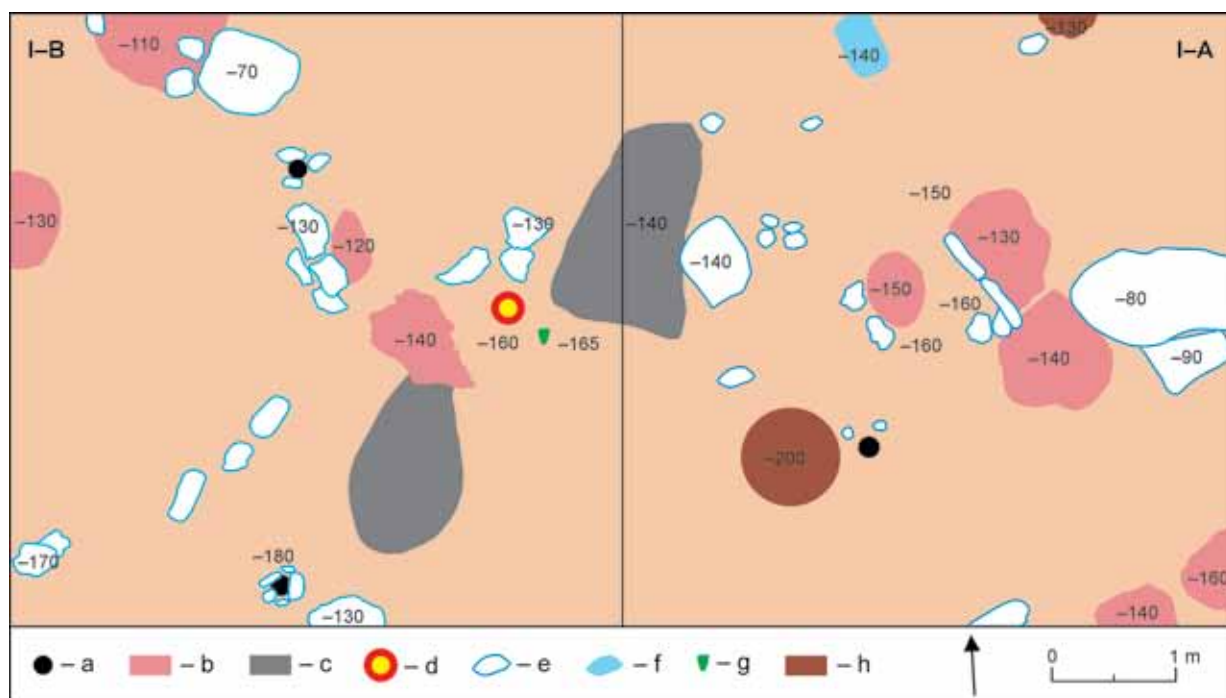
NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI OBJAVU BRONZOVÉHO DEPOTU

Hromadný nález bronzových predmetov, ktorý je predmetom tejto štúdie, sa našiel v roku 1986 v sonde I/86, presnejšie v sonde I-B vo vrstve „ch“, v hĺbke 160 cm od úrovne terénu. Celá sonda I/86 s rozmermi 10 x 5 m bola vytýčená v juhovýchodnej časti areálu hradiska (viď obr. 1: I). Po dĺžke bola situovaná pozdĺž stredovekej hradby, vybudovanej na pravekom vale, resp. paralelne s vnútorným okrajom opevnenia. Do areálu hradiska zasahovala v šírke 5 m. Pri prehlbovaní sondy sa v strednej časti sondy I/86 ponechal kontrolný blok, ktorý bol neskôr odstránený. Tým sa pôvodná sonda I/86 predelila na dva sektory s rozmermi približne 5 x 5 m, pričom východnejší sektor sa označoval ako sonda I-A a západnejšie položený sektor ako sonda I-B (obr. 2).

Obidva sektory sa priebežne znižovali po vrstvách spravidla s mocnosťou okolo 20 cm, čím sa postupne obidva sektory znížili do hĺbky 170 až 180 cm (vrstvy „a“ až „ch“). Z textov odborného denníka sa zistilo, že vo vrstvách „a“ až „c“ (0–60 cm) sa nachádzala väčšinou hnedá humusovitá vrstva, ktorá sa, miestami sporadicky, vyskytovala ešte aj vo vrstve „d“ (60–80 cm). Tieto vrstvy obsahovali prevažne stredovekú keramiku a železné predmety (klince a podkova), nachádzali sa však aj praveké črepy, drobné nálezy (hlinené kolieska, prasleny a zlomky zrnôtierok), fragmenty mazanice s odtlačkami prútia a dokonca v sonde I-B vo vrstve „c“ (40–60 cm) aj zlomok bronzovej misky.

V hĺbke 80–100 cm, teda vo vrstve „e“ sa už nachádzala tmavá až čierna zemina, ktorá obsahovala prevažne črepy lužickej kultúry, hoci sporadicky sa vyskytovali ešte aj stredoveké črepy, dokonca i zlomok železného noža a takmer celá nádobka z 13. stor. Je pozoruhodné, že v tejto vrstve sa v sonde I-A vo vzdialenosti 100 cm od hradby a 120 cm od južnej steny výkopu našla v hĺbke 102 cm kostra mladého jedinca vo veku infans III (11–13 rokov), uloženého v silne skrčenej polohe. Stopy po rakve a ani žiadne milodary sa nezistili. Nebožtík zrejme nebol rituál-

² Za priateľskú informáciu srdečne ďakujeme PhDr. J. Labudovi, CSc., riaditeľovi SBM v Banskej Štiavnici.

Obr. 2. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Sonda I-A a I-B, vrstva „ch“. Nálezová situácia v sondách v hĺbke 150–180 cm od úrovne terénu. Legenda: a – kolová jama; b – prepálená hlina; c – vrstva uhlíkov; d – depot; e – kamene; f – žarnov; g – závažie; h – keramika.

ne pochovaný, ale bol len voľne pohodený do jamy, zahĺbenej do pravekej vrstvy. V sonde I-B sa v hĺbke 95 cm a vo vzdialenosti 20 cm od hradby a 230 cm od západnej steny sondy našla ľudská lebka, presnejšie len *calva*. K analýze sa zachovali iba veľmi korodované zlomky pravej temennej kosti. Pohlavie sa určiť nepodarilo, jedinec bol strednej stavby tela vo veku *adultus*.³ Iné ľudské kosti sa vo vrstve a ani pod ňou už nezistili. Z nálezovej situácie nie je zjavné, či tieto ľudské pozostatky súvisia s pravekým alebo stredovekým osídlením. Je však oveľa pravdepodobnejšie, že ich treba spájať s obdobím stredoveku a predstavujú zásahy do pravekých vrstiev, na čo poukazuje ešte stále sporadický výskyt stredovekej keramiky a iných nálezov.

Vo vrstve „f“ (100–120 cm), ktorú tvorila do čierna zafarbená hlina, sa vo väčšom počte začali objavovať veľké kamene, podľa autora výskumu až balvany, medzi ktorými sa nachádzalo „veľké množstvo andezitovej drte“. V tejto kamenistej vrstve spočívala objavená kostra nebožtíka. Vo vrstve „f“ sa okrem črepov lužickej kultúry a iných pravekých nálezov (zlomky hlinených závaží, hlinené kolieska, zlomok hlinenej nožičky, bronzová záušnica so štyrmi závitnicami) ešte stále ojedinele nachádzali stredoveké črepy a dokonca aj zlomok stredovekého železného zubadla. Po prvýkrát sa

pri severozápadnom rohu sondy I-B v hĺbke 120 cm zistila silne prepálená vrstva hlíny(?), ktorá bola pôvodne označená ako ohnisko a po preskúmaní vrstvy „g“ (120–140 cm) identifikovaná ako „spálený zvyšok objektov z doby bronzovej“.

Vrstva „g“ obsahovala opäť do hneď sfarbenú hlinu na rozdiel od predchádzajúcej vrstvy „f“, a hoci nálezy lužickej kultúry absolútne prevládali (keramika, kamenné kolieska, drvidlá a zrnôtierky, hlinené guľky a zlomky závaží a fragmenty mazanice), predsa sa našiel i v tejto úrovni zlomok železného stredovekého zubadla, ktorý patrí k už objavenému fragmentu vo vrstve „f“. Azda je vhodné uviesť aj skutočnosť, že na dne tejto vrstvy (hl. 140 cm) sa znovu vyskytovali veľké kamene až „balvany“, medzi ktorými sa nachádzali zlomky mazanice. Za zmienku stojí i údaj, že v sonde I-B sa v hĺbke 140 cm našla nádoba kyjatickej kultúry.

Komplikovaná situácia sa nachádzala v sonde I/86 v hĺbke 140–150 cm, vo vrstve „h“. Po začistení sondy v tejto hĺbke sa zistilo niekoľko prepálených miest s mazanicou, ohniská, ohraničené vrstvy plné uhlíkov a zhluky fragmentov mazanice. Vo vrstve sa našlo veľké množstvo pravekých črepov, drvidlá, zlomky zrnôtierok a hlinených a kamenných koliesok, guľčiek a trosky. Z tejto nálezovej situácie je zjavné, že sa zachytila časť sídliskového

³ Antropologickú analýzu uskutočnil RNDr. Július Jakab, CSc.

Obr. 3. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Originál kresbovej dokumentácie sondy I/86 v hĺbke 140 cm od úrovne terénu. Zuholnatené drevené dosky, uložené v čiernej vrstve uhlíkov na rozhraní sond I-A a I-B.

objektu, ako to potvrdzuje aj zápis v odbornom denníku výskumu.

Zhodná situácia bola potvrdená aj pri odkrývaní vrstvy „ch“ (150–170 cm). Opäť sa v priestore celej sondy I/86 nachádzali zhľuky mazanice, prepálené vrstvy zeminy (podlaha?), ohniská, alebo pece, dve väčšie plochy čiernych uhlíkov a objavené boli aj tri kolové jamky. Skladba nálezov v tejto vrstve bola totožná ako v predchádzajúcej úrovni vo vrstve „h“.

Ojedinelý nález sa podaril v sonde I-A, kde sa v hĺbke 160 cm zistil okraj ústia zásobnice, pravdepodobne obilnice, s priemerom 78 cm. Nádoba bola zahĺbená až do sterilného podlažia v hĺbke 200 cm, merané od severnej steny sondy, od hradby to je až 245 cm. Nachádzala sa 360 cm od východnej steny sondy a 140 cm od južného okraja výkopu (hradby), pričom vzdialenosti boli merané od vnútorného stredu nádoby (obr. 2). Je zaujímavé, že na úrovni okraja ústia zásobnice sa našiel zlomok zrnôtierky. Pozoruhodný bol aj obsah nádoby, ktorý pozostával, podľa vyjadrenia autora výskumu, na rozdiel od hlíny z okolia nádoby z mazľavej hmoty, podobnej blatu. Paleobotanická analýza obsahu obilnice sa doteraz neuskutočnila.

Ďalším pozoruhodným nálezom v obidvoch sektoroch sondy I/86 bol objav dvoch zhľukov čiernych uhlíkov. Jednu plochu s čiernymi uhlíkmi, ktorá sa nachádzala na rozhraní sond I-A a I-B (obr. 2), sa podarilo starostlivo vypreparovať a zistilo sa, že ide o štyri značne zuholnatené trámy, či dosky,

orientované v smere severovýchod–juhozápad (obr. 3). Dlhé boli približne 120 cm, široké takmer 20 cm a hrubé približne 7 cm. Pod nimi, resp. pod touto vrstvou uhlíkov sa vyskytovala už len sterilná hlina bez akýchkoľvek nálezov. Je problematické rozhodnúť, či tieto drevené dosky možno považovať za spadnuté zvyšky stropu, resp. strešnej alebo stenovej konštrukcie sídliskového objektu – chaty, alebo ich pokladať za súčasť vnútorného zariadenia. Skôr môže ísť o doštenie časti podlahy podobne, ako sa to zistilo na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí v domoch II, VI a VIII (Veličik/Romsauer 1998, 240).

Na hromadný nález bronzových predmetov sa narazilo v sonde I-B v hĺbke 160 cm. Depot sa nachádzal medzi dvoma väčšími plochami čiernych uhlíkov a údajne aj nad pokladom sa pôvodne nachádzala vrstva s uhlíkmi (obr. 2). V bezprostrednej blízkosti depotu bolo nájdené celé hlinené tkáčske závažie a zlomok zrnôtierky. Všetky predmety hromadného nálezu sa nachádzali vo vnútri do kruhu stočeného opaska (obr. 4), okrem ihly z ihlice, ktorá ležala vo vzdialenosti 30 cm južne od opaska. Jednotlivé predmety v priestore stočeného opaska boli uložené nasledovne: špirálovite stočené náramky, ako aj páskové náramky s očkom sa nachádzali v hornej časti súboru. Hlavica ihlice ležala v dolnej časti, teda v hĺbke 45 mm, merané od horného okraja opaska. Medzi náramkami a hlavice ihlice boli uložené bronzové krúžky, vlasové ozdoby, prsteň

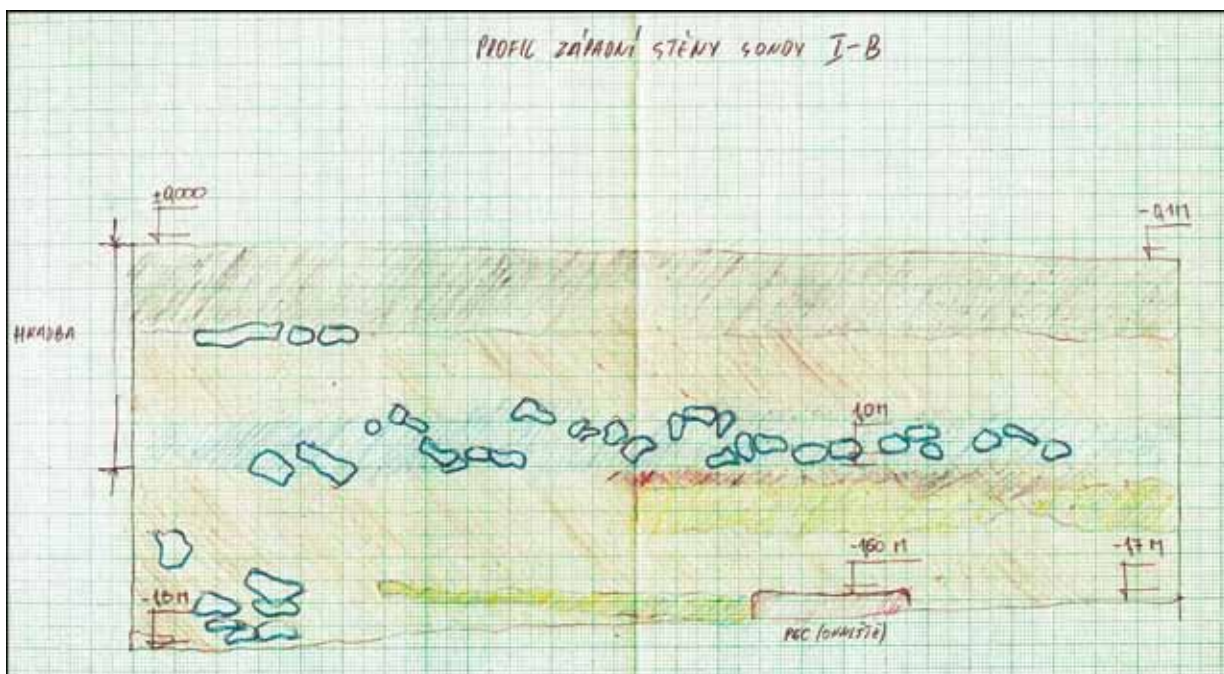
Obr. 4. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pohľad na bronzový depot *in situ* po odkrytí v sonde I-B, vo vrstve „ch“ (foto P. Žebrák).

a závesok v tvare presýpacích hodín. Jeden koniec koženého uzáveru opaska s našitými bronzovými pukličkami, dvoma bronzovými krúžkami a bronzovou aplikáciou v tvare okuliarovitého závesku bol prevlečený cez špirálovite stočené náramky, druhý koniec ležal pri vnútornom konci stočeného opaska. Tordované nákrčníky sa nachádzali pri vrchnom okraji opaska a koncami smerovali nahor. Žiadny z predmetov sa nenachádzal hlbšie než je skutočná šírka opaska.

Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že v súbore predmetov z depotu sa zachovala relatívne značná časť organického materiálu. Okrem už spomenutého koženého podkladu z uzáveru opaska (tab. I: 1; VI: 10, 11) zvyšky organického materiálu (tkanina alebo koža) sa zistili aj na vonkajších stranách páskových náramkov s očkami (tab. V: 1b, 4b; VI: 6, 7), a taktiež aj na špirálovitých náramkoch (tab. IV: 5–7, 9–11; VI: 2–4). Kolekcia vlasových ozdôb bola previazaná tkaničkou (tab. II: 9). Na jednom konci bronzového opaska, pri ktorom ležal jeho kožený uzáver, boli cez otvory prevlečené zvyšky koženej šnúrk. Šnúrk bola z vonkajšej strany opaska prevlečená cez prerazené dierky smerom dovnútra predmetu (tab. VI: 1). Práve na základe nálezu zvyškov organického materiálu (koža, lyko), ktorý sa nachádzal predovšetkým na povrchu predmetov orientovaných smerom dohora,

sa autor výskumu domnieva, že celý obsah depotu bol zrejme uložený v koženom vaku alebo v lykovej schránke. Momentálne sa však nedá zmysluplne vysvetliť skutočnosť, že ihla z ihlice ležala mimo obsahu hromadného nález, asi 30 cm južne od neho, pričom hlavica ihlice sa nachádzala medzi predmetmi, uloženými v dolnej časti obsahu depotu. Jej sekundárne posunutie zvieratami je málo pravdepodobné, hoci nie je vylúčené.

Z práve uvedeného opisu obsahu konkrétnych vrstiev „a“ až „ch“ v sonde I/86 je zrejmé, že najmä od hĺbky približne 100–120 cm bola nálezová situácia vo výkope pomerne zložitá a komplikovaná. Nielen z pohľadu interpretácie jednotlivých „objektov“ (ohniská, pece, podlaha, spálené vrstvy, súvislejšie plochy čiernych uhlíkov a pod.), ale aj z pozície objektívneho vyhodnotenia ich vzájomného vzťahu v priestorových a zároveň aj v časových súvislostiach. Pri charakteristike jednotlivých vrstiev sa samozrejme vychádzalo výlučne z odborného denníka výskumu, v ktorom sú podrobne uvedené všetky zistenia získané v priebehu výkopových prác. Napriek tomu, po vyše tridsiatich rokoch, ktoré uplynuli od terénneho výskumu v roku 1986, niektoré nálezové situácie a objekty sledované vo vrstvách, je takmer nemožné správne interpretovať vo vzájomných súvislostiach. Ide o skutočnosť, že to, čo bolo v reálnom čase výkopu všeobecne známe,

Obr. 5. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pôvodná kresbová dokumentácia nálezovej situácie profilu západnej steny sondy I-B. Modrou farbou sú nakreslené kamene. Legenda v pláne chýba.

sa detailnejšie nezaznamenalo do odborného denníka, resp. opis niektorých objektov vo vrstve sa už nedá bezpečne stotožniť v existujúcom pláne sondy I/86. Problémom je aj časté striedanie určenia druhu toho istého objektu najprv za ohnisko, neskôr za pec, prípadne následne za mazanícovú podlahu.

Vychádzajúc zo zistených poznatkov je možné predložiť nasledovné zhrnutie výsledkov výskumu sondy I/86. Vrstvy „a“ až „e“ (hl. 0–100 cm), ktoré obsahovali prevažne stredoveký materiál, súvisia teda so stredovekým osídlením polohy na Sitne. Zložitá je interpretovať a datovať nesúvislú vrstvu veľkých kameňov až „balvanov“, ktoré sa v sonde I/86 nachádzali roztrúsené po šírke celej sondy. Začali sa sporadicky objavovať už vo vrstve „e“ a zasahovali až do vrstvy „g“ (hl. 120–140 cm). Toto kamenné zoskupenie bolo dobre pozorovateľné v profile západnej steny sondy I-B (obr. 5), kde sú kamene súvislejšie usporiadané, prevažne v hĺbke približne 100 cm, do širšieho pásu. Aj v tejto časti sondy sa však už objavili v hĺbke 80 cm a ďalšia skupina leží až v hĺbke 180 cm. Kamene pravdepodobne nesúvisia s pravekým osídlením areálu Sitna, skôr ich možno spájať s rôznymi aktivitami v období stredoveku, pravdepodobne s výstavbou kamenných hradieb opevnenia v 13. stor.

Od vrstvy „f“ (hl. 100–120 cm), ale najmä od vrstvy „g“ (hl. 120–140 cm) až po sterilné podlažie ležiace v hĺbke asi 180 cm sa nachádzal takmer výlučne už iba praveký materiál lužickej kultúry

s ojedinelými nálezmi pochádzajúcimi z územia iných súvekých kultúr (napr. nádoby kyjatickej kultúry). Faktom je, že ešte vo vrstvách „f“ a „g“ sa sporadicky vyskytovali aj stredoveké nálezy, čo ale neprekvapuje, pretože sekundárne zásahy z obdobia stredoveku siahali zrejme aj do týchto úrovní terénu, čo sa pri výskume ale nedalo jednoznačne zistiť. Je nepochybné, že autor zisťovacieho výskumu minimálne od vrstvy „g“ zachytil vnútorný priestor väčšieho pravekého objektu, resp. objektov, s najväčšou pravdepodobnosťou chát v superpozícii. Nepochybne na to poukazujú v rôznych úrovniach výkopu objavené zvyšky prepálených podláh, ohnísk, či pecí, spálených brvien, resp. trámov, fragmenty mazanice, zásobnicová nádoba zapustená do podlažia, tri kolové jamky (obr. 2) a samotný charakter a druhové zastúpenie veľkej kolekcie sídliskových nálezov včítane keramiky. Sám autor výskumu dňa 8. augusta 1986 zapísal do odborného denníka informáciu, že vo vrstve „ch“ sa „podarilo zachytiť sídliskový objekt, ohraničený na západnej strane líniou dvoch kolových jamiek, v ktorom sa koncentrovali všetky významné nálezy, ako napr. prasleny, tkáčske závažia, keramika, bronzový poklad, zásobnicová nádoba, zrnôtierky a pod.“ Dĺžka sídliskového objektu sa odhadla približne na 7–8 m, šírka sa nezistila, pretože objekt na južnej strane bol údajne prekrytý stredovekou hradbou. Je poľutovaniahodné, že objekty zistené vo vrstvách neboli nivelované. Absencia týchto údajov ich

znemožňuje z aspektu superpozícií objektívnejšie a hodnotnejšie vyhodnotiť.

V tejto súvislosti sa do popredia dostáva aj otázka vzťahu depotu bronzových predmetov k sídliskovému objektom, resp. ku konkrétnej chate. Nepochybne, k vyriešeniu tohto problému by výrazne napomohlo vyhodnotenie keramického materiálu z vrstvy „ch“. Ako už však bolo uvedené, hodnotenie keramiky a ďalších drobných nálezov z vrstiev nie je predmetom tohto príspevku. Preto treba vychádzať len z dostupných údajov o nálezovej situácii v sonde I/86 vo vrstve „ch“. V odbornom denníku zo 7. augusta 1986 sa píše, že *„bronzový poklad sa našiel v hĺbke 160 cm, 260 cm od západnej steny sondy I-B, 110 cm od južnej steny sondy a 160 cm od severnej steny, teda od stredovekej hradby. Aj nad depotom sa tiež pôvodne nachádzala prepálená vrstva plná uhlíkov“*, ktorá pravdepodobne vytvárala s vrstvami uhlíkov zistenými severozápadne a juhozápadne od miesta nálezu depotu súvislú plochu spálených, resp. zuhoľnatých drier (obr. 3). Na základe zistených situácií v sonde I/86 sa nedá jednoznačne konštatovať či depot bol súčasťou interiérového vybavenia súvekej chaty, alebo predstavoval mladší objekt, ktorý bol pod podlahu obydľia vhlbený po jeho zániku, a teda by tak išlo o superpozíciu hromadného nálezu bronzov v pomere k sídliskovému objektu. Autori predloženého príspevku sa skôr prikláňajú k názoru, že depot bol majetkom obyvateľov chaty a bol zámerne uložený pod úroveň dreveného „doštenia“ časti vnútorného priestoru obydľia, aby bol ako v „trezore“ zabezpečený pred prípadným od cudzením. Nepochybne predstavoval pre vtedajších majiteľov predmetov značnú majetkovú hodnotu.

VÝSLEDKY ANALÝZ ORGANICKÝCH MATERIÁLOV Z DEPOTU

Výsledky analýz niektorých vybraných organických materiálov z obsahu depotu bronzových predmetov boli veľmi prekvapujúce a jedinečné. Organické vzorky sa skúmali vo „Výzkumnom ústave kožedělnom“ v Gottwaldove (dn. Zlín v Českej republike), na „Oddělení mikroskopie“ v Otrokoviciach v septembri roku 1987 pod evidenčným číslom „Zkušební protokol“ 673/REM. Analýzy vykonali J. Vaculík a A. Galatík.⁴ Materiál bol podrobený jednak mikroskopickému skúmaniu optickým mikroskopom (Stereomikroskop Technival) a následne rastrovacím elektrónovým mikroskopom JSM-35 firmy Jeol z Japonska. Ďalej sa vykonala chemicko-fyzikálna rozbor, v rámci ktorého sa určovala denaturačná teplota vzoriek koží a realizovala sa skúška na bielkoviny.

K analýze boli zaslané:

1. kožený uzáver opaska s našitými bronzovými pukličkami;
2. špirálovitý bronzový náramok s organickými zvyškami na povrchu (tab. II: 16; IV: 6);
3. ojedinelé ploché zvyšky neznámeho materiálu, pravdepodobne z obalu depotu;
4. zachovaná časť šnúrky z otvoru bronzového opaska;
5. vlákna, ktorými boli previazané vlasové drôtené ozdoby.

Výsledky analýz je možné v stručnosti zhrnúť nasledovne:

1. Koža z uzáveru opaska nepochádza ani z hovädzieho dobytku, ani z ošípanej. Presnú provenienciu pôvodu kože sa nepodarilo určiť. Zistilo sa len, že v rubovej časti usne sa nachádza množstvo častíc nedefinovateľného pôvodu, na povrchu usne pod bronzovými pukličkami boli baktérie bez možnosti určenia ich pôvodu, pričom sa objavili aj guľovité duté častice, ktoré boli pravdepodobne zvyškami popola. Autori protokolu, ktorí sa domnievajú, že popol sa mohol aplikovať ako leštiaci prostriedok na bronzové pukličky, zrejme nepoznali nálezovú situáciu v sonde I/86. Popol na predmety mohol presiaknuť z vrstvy spáleného popola, ktorá, ako už bolo uvedené, pôvodne pokrývala aj hromadný nález bronzových predmetov.

Následne sa jedna koncová bronzová puklička z koženého uzáveru opaska odrezala s cieľom získať materiál, ktorým bola pripevnená na useň. Ďalším skúmaním sa zistilo, že konkrétna puklička bola v miestach očka a okrajoch veľmi opotrebovaná a zároveň z vypuklej strany prederavená. Svedčilo by to o dlhodobom používaní celého opaska. V texte skúšobného protokolu sa tiež uvádza, že očko pukličky bolo pravdepodobne pripojené, z čoho by vyplývalo, že očká pukličiek boli dodatočne spájané s bronzovými nášivkami z vnútornej strany. Prijemným prekvapením bolo následné zistenie, že spojovacím materiálom pukličiek k usni bola šnúrka, vytvorená pravotočivým skrútením dvoch pravotočivo zakrútených pramienkov kolagénnych vlákien Achillovej šľachy hovädzieho dobytku. Je zaujímavé, že experimentálne sa na výskumnom pracovisku v Otrokoviciach podobná šnúrka vytvorila zo suchej Achillovej šľachy hovädzieho dobytku, pričom sa konštatovalo, že *„podobnost je více než zřejmá, i když lze konstatovat, že z hlediska pravidelnosti kroucení nitě byl tvůrce z doby bronzové“*

⁴ „Zkušební protokol“ je archivovaný v dokumentácii Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 11 796/87.

podstatne zručnejší, neboť mu zřejmě nechyběla práce“. Následně se zjistilo, že tieto vlákna Achillovej šlachy boli vytrhované a skrúcané v polosuchom stave, keď kolagénny materiál získal náležitú plasticosť.

- 2, 3. Zvyšky organického materiálu na povrchu náramku (tab. IV: 6), ako aj skúmané ploché kúsky neznámeho materiálu, pravdepodobne z obalu depotu, vykazovali po analýze identické údaje. Išlo o veľmi slabo zachované zostatky chlupov z kožušiny zvierat hrabošovitých druhov, pričom do úvahy by prichádzala kožušina z hraboša vodného, sysla alebo chrčka poľného. Autori analýzy sa priklonili k názoru, že vzorka najpravdepodobnejšie zodpovedá kožušine sysla.
4. Časť šnúrkych zachovaná v dierke bronzového opaska sa identifikovala jednoznačne ako remienok vyrobený z kože, ktorý bol však živočíšne preukázateľne druhovo odlišný, ale špecificky neidentifikovateľný od usne koženého uzáveru opaska.
5. Organický materiál, ktorým boli previazané drôtené vlasové ozdoby, bol označený jednoznačne za nite rastlinného pôvodu.

Organické vzorky z depotu ešte v roku 1986 analyzovala aj J. Dolejšová, ktorá v tom období pracovala v Archeologickom ústave SAV v Nitre na pozícii archeobotaničky. Na analýzu jej boli dodané:

- plochý bronzový šperk s očkom;
- vlasové drôtené ozdoby previazané niťou;
- kožený uzáver opaska s našitými bronzovými pukličkami.

Výsledky jej skúmania sa v niektorých detailoch čiastočne líšia od zistených reálií, ku ktorým nakoniec dospelo pracovisko v Otrokoviciach. Odpoveď na otázku, v čom tkveli príčiny odchýlnych výsledkov analýz, spočíva zrejme jednak v skutočnosti, že archeobotanické laboratórium AÚ SAV v Nitre nemalo k dispozícii náležité prístrojové vybavenie na rozdiel od „Oddělení mikroskopie“ v Otrokoviciach a jednak v odlišnom profesijnom zameraní analyzujúcich odborníkov. Výsledky výskumu J. Dolejšovej, uvedené v tzv. „Textilnom protokole“, ktorý je súčasťou nálezovej správy⁵, sú nasledovné:

- „Na vonkajšom obvode plochého šperku s očkom sa zistili odtlačky listov a stoniek tráv neurčeného druhu“.
- „Vlasová ozdoba pozostávajúca z troch tenkých bronzových krúžkov bola ovinutá drevným lykom, pochádzajúcim z dreveniny neurčeného druhu. Vlákno bolo omotané asi 4 krát a nebolo ukončené žiadnym uzlom“.

- „Bronzové pukličky fixované vo dvoch radoch na koženom uzávere opaska boli prišívane dvoma točenými šnúrkami. Šnúrkych sú točené napevno Z- zákrutou, uhol točenia je 30°. Šnúrkych sú točené z dvoch priadzí a každá pozostáva asi z 15–20 vlákien. Hrúbka celej šnúrkych sa pohybuje od 1,5 mm až do 1,8 mm. Prišívanie je robené predným stehom, na povrchu sa vpichy nachádzajú od seba vo vzdialenosti 0,5 cm a na spodnej časti sú vpichy vzdialené od seba od 0,2 až do 0,3 cm. Ako materiál na výrobu šnúrok (nití) bola použitá vlna živočíšneho pôvodu“.

V protokole sa ďalej uvádza, že „všetok ostatný materiál, predložený na analýzu je koža“. Zrejme išlo o useň koženého uzáveru opaska a ďalšie, bližšie nešpecifikované kožené vzorky.

Z porovnania výsledkov oboch analýz organických materiálov vyplýva, že sa v základných princípoch viac-menej zhodujú. Prínosom analýzy nití, resp. šnúrok, ktorými boli fixované bronzové pukličky, je skutočnosť, že J. Dolejšová zistila počet vlákien, z ktorých sa skladali jednotlivé priadze použité pri točení šnúrok a aj uhol ich točenia, ktorý dosahoval 30°. Hoci rozpoznala, že je to materiál živočíšneho pôvodu, domnievala sa, že ho tvorí vlna.

Pravdepodobne mala na mysli skôr pojem „vlákno živočíšneho pôvodu“. Z hľadiska zachovania objektivity je potrebné zdôrazniť, že absencia potrebných prístrojov a technologických prostriedkov jej znemožnila určiť konkrétny živočíšny druh, ako aj časť tela, z ktorého materiál pochádzal.

Organický materiál, ktorým boli previazané drôtené vlasové ozdoby, bol pracoviskom v Otrokoviciach označený za nite rastlinného pôvodu. Tento výsledok sa v podstate zhoduje s tvrdením J. Dolejšovej, ktorá vlákno ovinuté okolo bronzových krúžkov označila za drevné lyko.

VÝSLEDKY PALEOBOTANICKEJ VÝSKUMNEJ SPRÁVY

Spoluautor príspevku, P. Žebrák, nazhromaždil počas šesť rokov trvajúcich výskumných prác na hradisku lužickej kultúry v polohe Sitno z vrstiev rôznych sond a z preskúmaných sídliskových objektov pomerne veľkú kolekciu uhlíkov, zuhoľnatených, ale aj nezuhoľnatených semien rozličných rastlín a zvyšky neidentifikovateľných kúskov organického materiálu. Tieto vzorky, nájdené v roku 1986 v sonde I/86, analyzovala E. Hajnalová a E. Lázniková. Výsledky ich skúmania sú uvedené v paleobotanickej výskumnej správe zo dňa 3. júna

⁵ Nálezová správa je archivovaná v dokumentácii Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 11 796/86.

1991.⁶ Domnievame sa, že zverejnenie výsledkov paleobotanickej analýzy organických vzoriek zo sondy I/86 na tomto mieste je veľmi aktuálne i vzhľadom na to, že pomôžu i z tohto uhla pohľadu osvetliť nálezovú situáciu bronzového depotu v komplexnejších súvislostiach.

I. Na rozbor paleobotanických nálezov sa dodali vzorky zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ z hĺbky 180 cm od úrovne terénu, ktoré pochádzali z podlahy sídliskového objektu a boli obsiahnuté v hline s objemom 80 litrov. Vo výsledkoch analýz sa uvádza najprv druh dreviny v slovenčine, v zátvorke za botanickým pomenovaním v latinčine je uvedený počet archeobotanicky analyzovateľných uhlíkov alebo semien a znamienko *cf.* označuje archeobotanické určenie s pravdepodobnosťou:

1. Analyzované uhlíky boli určené ako buk lesný (*Fagus sylvatica*, 127), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*, 31), dub (*Quercus spec.*, 5), lipa veľkolistá (*Tilia spec.*, 5), zuhoľnatená kôra (*cf.*, 1).
- 2a. Zuhoľnatené semená, ktoré patria k pestovaným rastlinám, boli zastúpené najväčším počtom druhov. Vo vzorkách sa zistila pšenica jednozrnová (*Triticum monococcum*, 12), pšenica špaldová (*Triticum cf. spelta*, 1912), pšenica dvojzrnová (*Triticum dicoccon*, 93), pšenica siata (*Triticum cf. aestivum*, 456), pšenica (*Triticum spec.*, 933), vika (*Vicia spec.*, 72), šošovica jedlá (*Lens esculenta*, 944), proso siate (*Panicum miliaceum*, 262), raž siata (*Secale cereale*, 7), jačmeň siaty (*Hordeum vulgare*, 8), ovos (*Avena spec.*, 34), zrnoviny (*Cerealie kult.*, 215), ľan (*Linum spec.*, 2).
- 2b. Zuhoľnatené úlomky kláskov zastupovali pšenicu jednozrnovú (*Triticum monococcum*, 23), pšenicu dvojzrnovú (*Triticum dicoccon*, 58), pšenicu špaldovú (*Triticum cf. spelta*, 140).
3. Z planých bylín, tráv a drier sa zistili: pohánkovec ovíjajú (*Fallopia convolvulus*, 4), baza (*Sambucus spec.*), ostružina (*Rubus spec.*, 1), lipkavec (*Galium odoratum*, 2), marinka (*Asperula/Galium*, 4), silenkovité (*Silenaceae*, 1), mrlík (*Chenopodium spec.*, 9).
4. Zachovali sa aj nezuhoľnatené semená z týchto druhov: breza (*Betula spec.*, 1), baza (*Sambucus spec.*, 1), skorocel prostredný (*Plantago media*, 2), fialka (*Viola spec.*, 1).

II. Na paleobotanickú analýzu sa zároveň poskytli aj vzorky obsiahnuté v hline s objemom 20 litrov, ktorá sa vyzdvihla zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ v hĺbke 180 cm pod podlahou ohniska z pod vrstvy črepov.

1. Analyzované uhlíky reprezentujú nasledovné dreviny: buk lesný (*Fagus sylvatica*, 18), dub (*Quercus spec.*, 12), jaseň (*Fraxinus spec.*, 8), topoľ

(*Populus spec.*, 3), vŕba (*Salix spec.*, 3), javor (*Acer spec.*, 2), lipa veľkolistá (*Tilia spec.*, 1).

- 2a. Zuhoľnatené semená zastupujú druhy: proso siate (*Panicum miliaceum*, 425), hrach siaty (*Pisum sativum*, 42), šošovica jedlá (*Lens esculenta*, 37), pšenica špaldová (*Triticum cf. spelta*, 68), pšenica siata (*Triticum cf. aestivum*, 17), pšenica dvojzrnová (*Triticum cf. dicoccon*, 8), jačmeň siaty (*cf. Hordeum vulgare*, 1), pšenica (*Triticum spec.*, 45), zrnoviny (*Cerealie kult.*, 36).
- 2b. Zo zuhoľnatených úlomkov kláskov sa identifikovali nasledovné cereálie: pšenica jednozrnová (*Triticum monococcum*, 3), pšenica špaldová (*Triticum spelta*, 13), pšenica (*Triticum spec.*, 1).
3. Z planých bylín, tráv a drier sa zistili: lipa veľkolistá (*Tilia cf. platyphyllos*, 3), mrlík biely (*Chenopodium album*, 38), ježatka kuria (*Echinochloa crus-galli*, 3), mohár praslenatý (*Setaria viridis/verticillata*, 10), baza chabzda (*Sambucus ebulus*, 1), ostružina ožinová (*Rubus cf. caesius*, 2), lipkavec pochybný (*Galium spurium*, 1), pohánkovec ovíjajú (*Fallopia convolvulus*, 1), ľuľok čierny (*Solanum nigrum*, 1), stoklas (*Bromus spec.*, 1), lipnicovité (*Poaceae*, 1).
4. Zistilo sa aj nezuhoľnatené semeno z bazy (*Sambucus spec.*, 1).

Pre úplnosť uvádzame, že čiastočné výsledky týchto archeobotanických analýz organických vzoriek pochádzajúcich nielen zo sondy I-A z vrstvy „ch“, ale aj z ďalších sond i z iných výskumných sezón uskutočnených na hradisku v polohe Sitno, už boli publikované vo viacerých prácach (Hajnalová, E. 1989, 15; 1993, 111; 2001, 32; Hajnalová, M. 2012, 68, 69).

Domnievame sa, že zverejnenie týchto výsledkov paleobotanických analýz zo sondy I-A, z vrstvy „ch“ z hĺbky 180 cm nie je samoúčelné, pretože spektrum zistených druhov, najmä pestovaných rastlín získaných z tejto hĺbky (180 cm) nepochybne naznačuje, že depot bronzov bol uložený v sídliskovom objekte, ktorý slúžil nielen ako obydlie, ale zároveň bol využívaný aj ako výrobný priestor (fragmenty hlinených tkáčskych závaží, zrnôtierky a pod.). Potrebné je však zdôrazniť, že aj napriek týmto novým uvedeným skutočnostiam, ktoré bližšie charakterizujú nálezové prostredie vrstvy „ch“ v sonde I-A, nie je možné sa ani teraz jednoznačne vyjadriť k otázke, či zverejňovaný depot bol súčasťou interiéru obydla v čase jeho zániku, alebo bol pod podlahu objektu deponovaný až po jeho deštrukcii. Autori príspevku sa však prikláňajú k názoru, ktorý je už vyššie uvedený, že majiteľmi hromadného nálezu bronzov boli súveki obyvatelia skúmaného obydla.

⁶ Výskumná správa je deponovaná v archíve Archeologického ústavu SAV Nitra pod č. 12 922/91.

Opis predmetov

1. Bronzový, špirálovite zatočený náramok z platničky plankovexného prierezu, s koncami preloženými ponad seba. Obidva konce nepatrne poškodené. Povrch čiastočne poškodený divokou patinou, miestami porézny, žltohnedej farby, s nádychom do červena. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,0 mm a 6,8 mm, š. platničky pri konci 5,6 mm, hr. platničky 1,6 mm, max. priemer náramku 41,2 mm, hmotnosť 11,736 g (tab. II: 12; IV: 11).
2. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s dvomi neúplnými vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý poškodený. Povrch platničky miestami drsný, porézny v dôsledku divokej patiny, červenohnedej farby, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: š. platničky 10,8 mm, š. platničky pri konci 5,6 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 45,0 mm, hmotnosť 24,337 g (tab. II: 14; IV: 9).
3. Bronzový náramok, pôvodne s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z masívnejšej platničky šoškovitého prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý neúplný. Povrch zlatožltej farby je len miestami nepatrne porézny. Pôvodná patina odstránená. Výzdobu tvorí štyri alebo päť priečných paralelných rýh vedených na pozdĺžnu os náramku, ktoré sú z vonkajšej strany lemované pásom krátkych rýh. Plocha náramku medzi týmito rýhami je navyše nepravidelne zdobená krátkymi šikmými vrypami po obvode náramku. Miestami poškodený povrch zneumožňuje zistiť presnejšie rozmiestnenie a úplný vzor výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,9 mm, š. platničky pri zúženom konci 7,5 mm, hr. platničky 3,0 mm, max. priemer náramku 47,6 mm, hmotnosť 21,001 g (tab. II: 7; IV: 5).
4. Bronzový otvorený náramok s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Pôvodný tvar deformovaný. Obidva konce sú odlomené. Povrch žltohnedej farby je zdrsnený koróziou, miestami hladký, zachovalý. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,2 mm, š. platničky pri zúženom konci 6,8 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 46,6 mm, hmotnosť 14,392 g (tab. II: 10; VI: 3, 4 – foto pred reštaurovaním).
5. Bronzový, špirálovite zatočený náramok z platničky plankovexného prierezu, s koncami preloženými ponad seba. Obidva konce odlomené. Platnička sa smerom ku koncom výrazne zužuje. Časť náramku pôvodne odlomená, v laboratóriu prilepená. Povrch čiastočne poškodený, porézny, resp. rozožratý divokou patinou, farby zlatožltej miestami s nádychom červenej, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,6 mm a 7,7 mm, š. platničky pri konci 5,5 mm, hr. platničky 1,6 mm, max. priemer náramku 43,0 mm, hmotnosť 11,755 g (tab. II: 5; VI: 2).
6. Bronzová tyčinka neznámeho účelu, vyhotovená z tenkého drôtu, ktorý bol v polovici svojej dĺžky prehnutý a pravidelne skrútený do tvaru tordovanej ihly. Rozmery: dĺ. 65,8 mm, hr. drôtu 0,12 mm (tab. II: 13).
7. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s neúplnými dvomi vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec nepatrne poškodený. Povrch žltohnedej farby väčšinou zdrsnený divokou patinou, pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 9,95 mm, š. platničky pri konci 7,35 mm, hr. platničky 1,8 mm, max. priemer náramku 49,4 mm, hmotnosť 24,854 g (tab. II: 15; IV: 10).
8. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s koncami preloženými cez seba, vyrobený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený. Povrch žltohnedej farby s nádychom do červena zdrsnený koróziou. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. a min. š. platničky 9,9 mm a 8,95 mm, š. platničky pri konci 6,9 mm, hr. platničky 2,15 mm, max. priemer náramku 51,8 mm, hmotnosť 20,107 g (tab. II: 11; IV: 7).
9. Bronzová vlasová ozdoba s tromi závitnicami (záušnica) v tvare kruhu, vyhotovená z tenkého drôtu okrúhleho prierezu. Na tyčinkách sa zachovali zvyšky vlákna rastlinného pôvodu, ktorým boli závitnice previazané. Časť drôtu vnútornej závitnice je točená, čím vznikol efekt tordovania. Rozmery: 22,8 x 22,9 mm (tab. II: 9; V: 5).
10. Bronzový, špirálovite zatočený náramok s dvomi vinutiami, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu. Jeden koniec odlomený, druhý nepatrne poškodený. Povrch medenočervenkastej farby miestami zdrsnený koróziou. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: max. š. platničky 10,4 mm, š. platničky pri konci 6,7 mm, hr. platničky 1,7 mm, max. priemer náramku 47 mm, hmotnosť 24,239 g (tab. II: 16; IV: 6).
11. Zlomok bronzového drôtu okrúhleho prierezu, ktorý je v dĺžke 1,8 cm špirálovite stočený. Ide zrejme o fragment odlomený zo špirálovite stočenej vlasovej ozdoby. Rozmery: dĺ. predmetu 24 mm, max. priemer drôtu: 0,75 mm (tab. III: 6).
12. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne z listu alebo kôry. Rozmery: max. dĺ. 24,2 mm, max. š. 13,4 mm, hmotnosť 0,019 g (tab. II: 6).
13. Koncový kožený uzáver bronzového opasku, vyhotovený z dvoch bronzových uzavretých krúžkov (tab. I: 1a, 1b, 4, 5; VI: 10a, 10b, 11), z bronzovej aplikácie podobnej okuliarovitým záveskom (tab. I: 1c, 3; VI: 10c) a zo 16 bronzových puklíc s uškom na fixovanie z vnútornej strany (tab. I: 1d, 2). Puklice boli pôvodne pravidelne v dvojstupe po ôsmich kusoch prisíťte na koženom podklade, na konci ktorého boli pripevnené 2 bronzové krúžky. Okraje krúžkov sú od seba vzdialené 5 mm. V priestore medzi prvým krúžkom a poslednými puklicami je pripevnená bronzová aplikácia, tvarovo blízka k variantom okuliarovitých záveskov (tab. I: 1a–1c; VI: 10). Rozmery: celková dĺžka 100,1 mm, š. uzáveru s nitmi 17 mm, dĺ. časti uzáveru s nitmi 62 mm, celková hmotnosť so všetkými súčasťami 10,792 g (tab. I: 1–5).
- 13a. Bronzová aplikácia v tvare okuliarovitého závesku, vyhotovená z tenkej bronzovej tyčinky oválneho prierezu (pôvodne tyčinka okrúhleho prierezu bola zrejme opatrne vytepaná na plocho). Obidve špirálovité závitnice sa vnútornými okrajmi dotýkajú, resp. mierne prekrývajú a vytvorené boli zo štyroch vinutí. Povrch tmavožltý, pôvodná patina odstránená. Rozmery: š. závesku 24,0 mm, max. v. 13,6 mm, priemer závitníc 12,4 mm a 13,2 mm, hr. tyčinky 0,9 mm x 1,2 mm, hmotnosť 2,085 g (tab. I: 1c, 3; VI: 10c).

- 13b. Bronzový uzatvorený krúžok, prišíť bližšie ku bronzovej aplikácii podobnej okuliarovitému závesku (prvý), vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Povrch hladký, žltohnedej farby. Rozmery: priemer 26,4 mm, hr. tyčinky 1,45 x 1,6 mm (tab. I: 1b, 4; VI: 10b, 11b).
- 13c. Bronzový uzatvorený krúžok, prišíť ďalej od bronzovej aplikácie podobnej okuliarovitému závesku (druhý – koncový), vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Povrch hladký, žltohnedej farby. Rozmery: priemer 25,3 x 26 mm, hr. tyčinky 2,4 x 1,8 mm (tab. I: 1a, 5; VI: 10a, 11a).
- 13d. Šestnásť klobúkovitých pukličiek, opatrených z vnútornej strany uškom. Povrch hladký, farby žltohnedej až červenej. Priemer pukličiek je rôzny. Max. a min. priemer 0,98 cm až 1,1 cm (tab. I: 1d, 2).
14. Deformovaná jednoduchá vlasová ozdoba (záušnica) s dvoma závitnicami vyhotovená zo zdvojeného drôtu okrúhleho prierezu. Jeden koniec je tordovaný. Ukončenia závitníc sú odlomené a po zdeformovaní je jeden koniec sekundárne zahnutý do vnútra záušnice. Povrch hladký, hnedočervenkastej farby. Rozmery: max. priemer 26,2 mm, hr. drôtu 1,4 mm, hmotnosť 3,292 g (tab. V: 3).
15. Bronzová vlasová ozdoba (záušnica) vyhotovená zo zdvojeného drôtu, vytvárajúca v zachovanej časti 6 závitníc. Predmet je žiarom mierne deformovaný a miestami úplne roztavený. Povrch drsný, poškodený, farby medenočervenej. Rozmery: max. priemer 30,5 mm, hr. drôtu 1,4 mm, hmotnosť 4,698 g (tab. III: 9; IV: 2).
16. Uzavretý krúžok z bronzovej tyčinky nepravidelného okrúhleho až šošovkovitého prierezu. Povrch hladký s ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Rozmery: priemer krúžku 26,9 mm, hr. tyčinky 2,2 x 2,2 mm, hmotnosť 2,809 g (tab. IV: 3; V: 6).
17. Bronzový závesok v tvare presýpacích hodín, ukončený masívnym závesným kruhom, je prepojený s telom závesku krátkou spojovacou tyčinkou – stopkou. Kruhovitý obvod závesného krúžku, asymetricky vľavo od pomyselné stredovej osi z pohľadu chrbtovej strany, je zhrubnutý a ukončený akoby lomom (tab. II: 8; IV: 8). Ide zrejme o neopracované nalievacie miesto. Z reverzu je predmet plochý, z averzu mierne konvexný. Závesný krúžok z prednej strany je viditeľne po obvode hrane, zo zadnej strany je bez hranenia (tab. IV: 8). Povrch je hladký s ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Rozmery: celková v. aj s lomom 48,6 mm, v. presýpacích hodín 25 mm, š. ich ramien 22,4 mm a 18 mm, š. v min. prehnutí 12,4 mm, hr. 1,2 mm, vonkajší a vnútorný priemer závesného krúžku 21 mm a 12 mm, hr. krúžku 2,1 mm, š. spojovacej priečky 5 mm, hmotnosť 5,788 g (tab. II: 8; IV: 8).⁷
18. Bronzový tordovaný nákrčník vyrobený z tyčinky okrúhleho prierezu, pôvodne s koncami zatočenými do očka. Konce, ktoré boli sploštené, boli už primárne ulomené. Na pravom ramene, na rozhraní tordovania a hladkej tyčinky, sa nachádza náliatok, pravdepodobne ide o technickú chybu pri odlievaní, alebo o nalievacie miesto. Povrch farby žltočervenej, pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. priemer nákrčníka 100,2 mm, priemer tordovanej tyčinky 5 mm, priemer
- netordovanej tyčinky pri ukončení tordovania a na zúženom konci 3,9 mm a 3,8 mm, prierez časti sploštenej tyčinky pri nábehu na očko 1,7 x 3,6 mm, hmotnosť 30,708 g (tab. III: 7; VI: 9).
19. Bronzový tordovaný nákrčník pôvodne ukončený očkami. Jeden koniec odlomený v mieste tordovania, druhý ukončený očkom. Tyčinka netordovanej časti má kosoštvorcový prierez, pri ukončení pred očkom je stenčená s takmer okrúhlym prierezom. Povrch medenočervenej farby. Rozmery: max. priemer 100,4 mm, max. priemer tordovanej tyčinky 5 mm, priemer tyčinky kosoštvorcového prierezu 3,2 x 3,0 mm, min. priemer 1,8 mm, hmotnosť 28,452 g (tab. III: 1; VI: 8).
20. Fragment tordovaného bronzového nákrčníka. Povrch žltočervenej farby, pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. hr. tyčinky 3,8 mm, hmotnosť 6,546 g (tab. III: 8; VI: 5).
21. Bronzový otvorený krúžok červenkastej farby, vyrobený z tenkej tyčinky okrúhleho prierezu. Pôvodná patina odstránená. Rozmery: max. priemer 25,7 mm, hr. tyčinky 1,6 x 1,4 mm. Hmotnosť 0,841 g (tab. III: 5; IV: 4).
22. Bronzová ihlica s valcovitou hlavicou, plasticky horizontálne členenou troma rebrovitými vývalkami, ktoré delia dva žliabky. Hlavica je ukončená valcovitým násadcom, ktorý sa na konci rozširuje. V hornej tretine je ihla ihlice zdobená troma zväzkami paralelných horizontálne rytých rýh. Koniec ihlice je sekundárne deformovaný zahnutím do oblúka. Povrch žltočervenej farby, miestami zdrsnený od korózie. Pôvodná patina odstránená. Rozmery: celková dĺ. ihlice 161 mm, dĺ. hlavice 9,2 mm, priemerná hr. ihly 3,2 mm, hr. ihly pri špici 1,2 mm, hmotnosť 8,231 g (tab. III: 10).
23. Bronzový špirálovite zatočený prsteň s koncami preloženými cez seba, vyhotovený z platničky plankovexného prierezu, ktorá sa ku koncom zužuje. Jeden koniec odlomený, druhý úplný, polobúlkovite zaoblený. Povrch špinavožltej farby je miestami zdrsnený od korózie. Pôvodná patina odstránená. Bez výzdoby. Rozmery: vnútorný priemer 18 x 17 mm; max. š. platničky 8,9 mm, š. pri konci 5,7 mm, max. hr. 1,9 mm, hmotnosť 7,544 g (tab. II: 1).
24. Neúplný bronzový šperk vyrobený z plochej platničky obdĺžnikového prierezu, ktorá po postupnom zúžení do tyčinky štvorhranného prierezu je na konci zatočená do očka. Druhý koniec odlomený. Povrch hladký s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Bez výzdoby. Rozmery: priemer náramku zachovanej časti 69,6 x 78,6 mm, max. š. platničky 11,45 mm, hr. platničky 1,5 mm, hr. tyčinky 3,2 mm, priemer očka 3,3 mm, hmotnosť 18,298 g (tab. V: 1; VI: 6).
25. Bronzový predmet rovnakého typu ako predchádzajúci. Povrch hladký s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Bez výzdoby. Rozmery: priemer zachovanej časti náramku 82,4 x 51,1 mm, max. š. platničky 11,65 mm, hr. platničky 1,6 mm, hr. tyčinky 2,85 x 2,4 mm, priemer očka 3,6 mm, hmotnosť 12,754 g (tab. V: 4; VI: 7).
26. Bronzový opasok zdobený vytepávaným geometrickým ornamentom. Povrch väčšinou dobre zachovaný,

⁷ Závesok na kresbe je zobrazený z reverzu, na fotografii z averzu.

hladký, s pôvodnou ušľachtilou patinou tmavozelenej farby. Opasok vyrobený z jedného kusa bronzového plechu s pôvodnou š. 56 mm, ktorého okraje boli zahnuté smerom k reverznej strane a pritepané (tab. I: 7a, 7c; VII: 1). Týmto spôsobom sa zrejme fixovala vnútorná, pravdepodobne, kožená podložka. Zahnutie je na oboch stranách široké 6,2 mm. Jeden zúžený koniec opaska je čiastočne odlomený (tab. I: 6, 7a; VII: 1b), druhý koniec je len mierne narušený (tab. I: 6, 7c; VII: 1a). Ukončený je lichobežníkovitým výbežkom, ktorý sa zahol a pritepal na vnútornú stranu opaska (tab. I: 7c). Rozmery zahnutého cípu: š. 23 mm a 11 mm, v. 9 mm. Na oboch koncoch opaska sa nachádzajú dva otvory pre fixovanie opaska, ktoré boli priebojníkom vyrazené za studena. Stred otvorov leží 6 mm od okrajov opaska. V jednom otvore nachádzajúcom sa pri mierne poškodenom konci opaska sa zachovala časť koženej šnúry, ktorou sa zrejme k bronzovému korpusu pripevňoval uzáver opaska s pukličkami (tab. VI: 1; VII: 1a). Priemer otvorov: 2,8 mm (tab. I: 6, 7a, 7c). Výzdoba: Plastická perličková, vytvorená vybijaním zo zadnej strany opaska, je rozdelená do siedmich väčších, metopovite členených polí, ktoré sú rozdelené a tiež ukončené ôsmimi malými poliami. Základný rámeč výzdoby predstavuje vytepaný obdĺžnik po celom obvode opaska, ktorý sa skladá z jemných perličkovaných bodiek. Od okrajov opaska sú v priemere vzdialené 7 mm. Obdĺžnik má dĺžku 580 mm a šírku 28 mm. Pri koncoch sa mierne zužuje, pričom šírka dosahuje hodnoty 24 mm a 26 mm pri odlomenom konci. Plochu ôsmich malých polí vyplňuje vertikálny rad troch väčších okrúhlych vypuklín s priemerom 5 mm, vytepaných zo zadnej strany opaska. Štyri veľké obdĺžnikové polia sú zdobené dvoma paralelnými horizontálnymi radmi perličkovaných bodiek, čím sa vlastná metopa rozdelila na tri takmer rovnako široké nezdobené pásy. Stred ďalších troch veľkých polí zdobia perličkované bodky, vytvárajúce dvojicu protiahlych oblúkov, ktorých základňa nasadá na vnútorný okraj metopy. Uprostred každého oblúka sa nachádza jedna veľká vypuklina s priemerom 5,5 mm. Rozmery: zachovaná dĺ. opaska 664 mm, max. š. opaska 43,6 mm, š. pri koncoch 35,5 mm a 37 mm, hr. plechu opaska 1,2 mm, hr. plechu pri koncoch 0,7 mm, priemer len bronzového opaska bez uzáverov 222 mm, hmotnosť 112,040 g (tab. I: 6, 7; V: 7, 8; VII: 1).

27. Zlomok rastlinného stebľa v tvare polkruhu. Ide o zvyšok z fixácie bronzových špirálovitých krúžkov rastlinným pletivom, ktoré sa medzičasom úplne rozlámali, resp. rozpadli na menšie kusy. Povrch porézny, hnedej farby. Rozmery: priemer polkruhu 7 mm, hr. stebľa 1 mm, hmotnosť 0,011 g (tab. II: 4).
28. Fragment bronzovej tyčinky v tvare polkruhu, odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby. Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer polkruhu 28 mm, priemer kruhovitej tyčinky 5 mm, hmotnosť 0,371 g (tab. V: 2).
29. Fragment bronzovej tyčinky v tvare polkruhu, odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby.

Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer polkruhu 23,2 mm, priemer kruhovitej tyčinky 1,2 mm, hmotnosť 0,321 g (tab. III: 4).

30. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne zo stebľa byliny. Rozmery: max. dĺ. 11,1 mm, max. š. 5,2 mm, hmotnosť 0,020 g (tab. II: 2).
31. Amorfný fragment rastlinného materiálu, pravdepodobne zo stebľa byliny. Rozmery: max. dĺ. 8,2 mm, max. š. 2,9 mm, hmotnosť 0,014 g (tab. II: 3).
32. Fragment bronzovej tyčinky v tvare nepravidelného otvoreného kruhu, evidentne odlomený z viacnásobne špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby. Predmet mierne deformovaný. Povrch pokrytý tmavozelenou patinou. Rozmery: priemer 25,4 x 23,8 mm, hr. drôtu 1,1 mm, hmotnosť 0,627 g (tab. III: 2).
33. Bronzový zlomok zo špirálovite zatočenej vlasovej ozdoby v tvare neuzavretého, takmer pravidelného kruhu. Predmet bol vyrobený z bronzovej tyčinky v priereze v tvare kruhu. Povrch drôtu pokrýva tmavozelená patina. Rozmery: priemer 25,8 x 24,9 mm, hr. tyčinky 1,15 mm, hmotnosť 0,617 g (tab. III: 3).
34. Bronzová vlasová ozdoba s dvoma závitnicami (záušnica), vyhotovená z bronzového drôtu s priemerom približne 1,15 mm, jeden koniec tordovaný. Povrch tmavomedenej farby so stopami ušľachtilej zelenej patiny. Rozmery: priemer 3,21 x 29,8 mm, hmotnosť? (tab. IV: 1).⁸

VYHODNOTENIE BRONZOVÝCH NÁLEZOV

V predmetnom hromadnom náleze bronzových predmetov zo Sitna sa nachádzalo osem bronzových náramkov (1–5, 7–8, 10) vyhotovených z platničiek plankovexného prierezu. Sedem exemplárov je bez výzdoby, jedine náramok 3 (tab. II: 7; IV: 5) bol dekorovaný rytými líniami, vrypami a krátkymi čiarkami. Pri vyzdvihovaní predmetov depotu sa zistilo, že všetkých osem náramkov spolu s dvoma predmetmi opísanými pod č. 24 a 25 (tab. V: 1, 4; VI: 6, 7) bolo umiestnených v hornej časti súboru bronzov, v priestore vymedzenom bronzovým opaskom skrúteným do kruhu.

Pokiaľ autori príspevku hodnotia sitnianske náramky ako celok, používajú termín „špirálovite stočené náramky“, i keď v opise náramkov 3 a 4 sa uvádza, že konce majú preložené cez seba. V prípade náramku 3 sa nedá jednoznačne zistiť o aký variant predmetu ide, pretože jeden koniec platničky je odlomený. Napriek uvedenému sa domnievame, že z terminologického hľadiska je možné všetky náramky považovať za špirálovite zatočené náramky, pretože pri všetkých, i keď ne patrne poškodených exemplároch, sú ich obidva

⁸ Predmet je úplne rozpadnutý a zlomky pochádzajúce z neho sú opísané zrejme pod č. 11, 28, 29 a 30. Niektoré fragmenty však môžu byť odlomené z ďalších vlasových kruhov.

konce v značnej dĺžke platničiek výrazne nad sebou do špirály zatočené, čím v podstate vyhovujú obsahu termínu špirála.

Pri hľadaní vhodných analogických exemplárov k našim náramkom, ktoré by boli oporou pre ich datovanie, sa zistilo, že tento variant náramku sa v širšej oblasti strednej Európy, prípadne severného Balkánu vyskytuje len veľmi zriedkavo. Zároveň treba podotknúť, že nami zistené a uvádzané paralely nie sú ani v jednom prípade identické s náramkami zo Sitna. Vychádzajúc z plankovexného prierezu tyčinky náramkov, určitá príbuznosť sa nachádza v niektorých náramkoch, ktoré sú obsahom depotu bronzových predmetov v obci Hažlín, okr. Bardejov. Ide o otvorené náramky vyrobené z masívnej nezdobenej tyčinky s prierezom v tvare písmena D, ktorých konce sú buď rovné, výnimočne aj zrezané a slabo zosilnené, alebo zaoblené, ako pri sitnianskych exemplároch. Uvedené náramky, samozrejme, nie sú vhodné paralely, ale posudzujeme ich ako prototypy špirálovitých náramkov, resp. náramkov s koncami preloženými ponad seba. Celý depot je na základe ďalších nálezov, najmä meča s čiaškovitou rukoväťou typu Stanovo a sekier s tuľajkou a uškom a s ostro odsadenou čepeľou, datovaný na začiatok stupňa HB, teda do horizontu depotov Rohod-Szentes (*Budinský-Krička* 1967, 82–84, 109, tab. III: 1–6; IV: 1–14; *Novotná* 1970a, 89, 90, 98, 99; 2014, 85–87).

Pomerne dobrú analógiu z územia Slovenska predstavujú dva špirálovite zatočené náramky z depotu bronzových predmetov z Nitrianskej Blatnice, okr. Topoľčany (*Ožďáni* 2006, 156, 157, obr. 84: 1, 2), ktorý ešte obsahoval osem otvorených tordovaných nákrčníkov s koncami zatočenými do očka, otvorený tordovaný nákrčník so zašpicatými koncami, dva kosáky s jazykovitou rukoväťou a postranným gombíkovitým výčnelkom, sekeru s tuľajkou a postranným uškom, dláto s tuľajkou a plechový špirálovite stočený náramenník alebo nánožník. Obidva spomenuté náramky majú síce konce rovné, na rozdiel od zaoblených koncov sitnianskych exemplárov, ale prierez tyčiniek je plankovexný. Vyzdobené sú rytými zväzkami vertikálnych línií, krokvicami a skupinkami krátkych rýh. Obdobná výzdoba sa nachádza aj na náramku 3 zo Sitna. Depot je na základe predbežnej analýzy predmetov datovaný do neskorej doby bronzovej, najskôr do stupňa HB1. Pre úplnosť uvádzame, že depot sa našiel v polohe Kozí chrbát, ktorá je od hradiska lužickej kultúry v polohe Marhát s kótou 748 m n. m. v katastri obce Moravany nad Váhom, okr. Piešťany, vzdialená približne 400 m južným smerom (*Klčo* 1995, 135, 138; *Veliačik/Romsauer* 1994, 128, 129), a od sídliskového areálu z neskorej doby bronzovej a z doby halštatskej v polohe Jurko a Pod

Púšťou v Nitrianskej Blatnici (*Ruttkey* 1977, 249) približne 900 m smerom na juhovýchod. Nález bronzov nepochybne súvisí s uvedeným sídliskom alebo najskôr s hradiskom, a patrí lužickej kultúre.

Veľmi dobrú, aj keď nie celkom identickú paralelu k niektorým náramkom z depotu zo Sitna (tab. II: 5, 11, 12) predstavuje šesť nezdobených, špirálovite zatočených náramkov z bronzového hromadného nálezu z lokality Kecel, Kom. Bács-Kiskun v Maďarsku (*Kemenczei* 2005, 134, tab. 24: 19–22; 25: 23, 24). Tiež sú vyhotovené z platničiek plankovexného prierezu a spolu s celým depotom sú jednoznačne zaradené do stupňa BVIC, teda do horizontu depotov Bükk-szentlászló (*Mozsolics* 2000, 52, 53, tab. 47: 5–10). Obdobne do tohto stupňa sa datuje aj hromadný nález bronzových predmetov zo Šarengradu, Gem. Ilok, Kreis Vukovar z Chorvátska, v ktorom sa, rovnako ako v depote z Kecelu, nachádzali napríklad okuliarovité spony s osmičkovitou slučkou alebo sedlovite prehnuté náramky (*Schaukeringe*), ktoré sú pre presné datovanie nanajvýš vhodné a z chronologického hľadiska citlivé. Obsahom depotu boli aj dva špirálovite zatočené náramky s rytou výzdobou, vyhotovené z platničky plankovexného prierezu, z ktorých jeden vyobrazený (*Kemenczei* 2005, 137, 138, tab. 37: 17) je takmer analogicky zhodný s náramkom 3 zo Sitna (tab. II: 7) a určitú paralelu treba vidieť aj v náramkoch z Nitrianskej Blatnice, najmä vo vzťahu k ornamentálnym motívom rytej výzdoby. Pokiaľ by náramok 3 zo Sitna nemal odlomený jeden koniec tyčinky, bol by takmer totožný s exemplárom zo Šarengradu. Obidva spomenuté náramky sú zdobené jemne rytými zväzkami vertikálnych línií a skupinami krátkych rýh, šikmých vrypov a jednoduchých lomeníc, čo je charakteristická výzdoba pre obdobie neskorej doby bronzovej, podobne ako aj plankovexné prierezy náramkov (*Kytlicová* 2007, 62). Depot zo Šarengradu aj *K. Vinski-Gasparini* (1973, 220; 1983, 666, 667) bezvýhradne datuje na koniec fázy V doby bronzovej, resp. až na počiatok stupňa HC. Len ako zaujímavosť záverom uvádzame, že súčasťou členeného prívesku z lokality Tren v Albánsku je malý špirálovite stočený predmet (prsteň?), ktorý v miniatúrnom prevedení je blízkou paralelou k náramkom zo Sitna. Tento špirálovite stočený exemplár je však datovaný do stupňov HB2–HB3 (*Kilian-Dirlmeier* 1979, 209, 210, tab. 73: 1309).

Funkčný význam bronzového predmetu 6 (tab. II: 13) zostáva zatiaľ neznámy. Tyčinka v tvare ihly vznikla prehnutím veľmi tenkého drôtu okrúhleho prierezu približne v strede svojej dĺžky a pravidelným skrútením takto vytvorených dvoch častí drôtu do jedného celku sa vytvorilo tordovanie. Krátka časť koncov predmetu zostala voľná. Tyčinka je viditeľne deformovaná miernym

oblúkovitým prehnutím približne v strede svojej dĺžky. Predmet nemohol byť využitý ani ako ihla, ani ako šidlo, a taktiež ju nie je možné označiť za ihlicu. Predpokladáme, že súčasťou depotu bola zrejme z dôvodov určitej materiálnej hodnoty, ktorú predstavoval v nej obsiahnutý bronz. Analogické tvary k tomuto predmetu sa v širšej oblasti stredného Podunajska a Karpatskej kotliny zatiaľ nepodarilo získať.

Pod poradovými číslami 9, 11, 14, 15, 21, 28, 29, 32 až 34 sú v opise predmetov uvedené špirálovite stočené kruhy vyrobené z tenších bronzových drôťov kruhovitého prierezu (tab. II: 9; V: 5; III: 2–6, 9; IV: 1, 2, 4; V: 2, 3). Časť týchto nálezov však už v období kresbovej dokumentácie a ich popisu bola značne poškodená, prípadne celkom rozlámaná, preto presný počet týchto predmetov v depote zo Sitna nepoznáme. Predmety tohto typu sa všeobecne označujú za vlasové ozdoby, príp. záušnice, hoci presvedčivé doklady o tom pochopteľne chýbajú, pretože ich prítomnosť, výlučne v depotoch a predovšetkým v žiarových hrobách kultúr popolnicových polí, to z objektívnych dôvodov neumožňuje. K tomuto typu predmetov sme zaradili aj neuzatvorený krúžok 21 (tab. III: 5; IV: 4) vyrobený z tenkého kruhovitého drôtu, ktorý mohol mať azda aj iné poslanie.

Vzhľadom na skutočnosť, že uvedená skupina nálezov neposkytuje žiadnu oporu pre datovanie, resp. majú takmer nulovú vypovedaciu schopnosť v súvislosti s časovým určením predmetov, nepovažovali sme za zmysluplné uvádzať množstvo analógií k našim nálezom. O ich výskyte a oblube v období mladšej až neskorej doby bronzovej je v odborných publikáciách dostatočné množstvo údajov.

Veľkým prekvapením bol nález koženého uzáveru opaska (13, 13b, 13c, 16), ktorý sa spolu s ďalšími organickými zvyškami zachoval zrejme len vďaka zhode viacerých priaznivých okolností. K nim patrilo predovšetkým zloženie pôdy a jej stabilná dlhodobá vlhkosť, pôsobenie bronzového materiálu aplikovaného jednak na koži, ako aj nachádzajúceho sa v okolitom priestore a pravdepodobne aj prekrytie depotu vrstvou popola zo spálenej drevenej dlážky, ktorá sa zistila v tejto časti chaty. Žiaľ, kožený uzáver opaska už nebol pripávaný na jeden koniec bronzového pásu. Jedna časť bola prevlečená cez špirálovite stočené náramky, druhá časť sa nachádzala pri vnútornom konci stočeného bronzového opaska, na ktorom sa zachovali zvyšky koženej šnúrk. Šnúrk bola z vonkajšej strany opaska prevlečená cez prerazné dierky smerom dovnútra predmetu (tab. VI: 1; VII: 1a). Oprávnené je možné predpokladať, že pôvodne bola spojená s koženým uzáverom v jeden celok. Analýzou koženého uzáveru opaska sa

zistilo, že koža použitá na jeho výrobu nepochádza ani z hovädzieho dobytku a ani z ošípanej. Presnú provenienciu pôvodu kože sa nepodarilo určiť. Šnúrk zachovaná v dierkach bronzového opaska sa identifikovala jednoznačne ako remienok vyrobený z kože, ktorý však pochádzal z preukázateľne odlišného živočíšneho druhu ako koža uzáveru opaska. Druh zvierat, z ktorého kože bola šnúrk vyrobená, sa nepodarilo identifikovať. Mimoriadne dôležitým poznatkom je zistenie, že nite, ktorými boli prišívane pukličky s očkom na kožený podklad, boli vyrobené z vlákien Achillovej šľachy hovädzieho dobytku.

Na koženom podklade boli aplikované už spomenuté bronzové pukličky v počte šesťnásť kusov, bronzová aplikácia v tvare okuliarovitého závesku a dva liate uzavreté kruhy s priemerom 26,4 a 26 x 25,3 mm (I: 1a, 1b, 4; VI: 10a, 10b, 11). Kruhy boli upevnené na konci koženého uzáveru, pričom okraje obidvoch kruhov sú od seba vzdialené 5 mm. Kým nášivky plnili výzdobnú a ochrannú funkciu koženého podkladu, aplikácia v tvare okuliarovitého závesku okrem dekoratívneho prvku, mohla byť na uzávere opaska našitá aj z náboženských dôvodov, pretože nepochybne bola symbolom, ktorý mohol zastupovať nám neznáme božstvo, spojené azda s kultom Slnka.

Bronzové kruhy sa však na koženom uzávere opaska nachádzali z pragmatického dôvodu, pretože slúžili na zapnutie opaska na tele osoby. Ide o jednoduchý a pritom geniálny systém fixovania opaskov. Tento princíp, ktorý predchádzal vynájdeniu pracky, sa používal v ľudovom prostredí na vidieku ešte aj v 20. stor. Ďalší kožený pás, ktorý, ako predpokladáme vzhľadom na vyrazené otvory na obidvoch koncoch bronzového pásu, sa musel na protiľahlej strane opaska nachádzať, sa podvliekol popod obidva bronzové kruhy, potom sa cez prvý kruh (našíť bližšie k pukličkám) pretiahol dohora a ohol smerom späť. V ďalšom postupe sa koniec pásu zasunul do druhého (koncového) kruhu a razantne sa zatiahol. Tento druhý kožený pruh však musel byť veľmi jemný, pretože zhrubnutá, nevypracovaná koža by nebola pre tento účel vhodná.

V depote sa nachádzal aj tretí bronzový uzatvorený kruh (16), ktorý je tvarom a veľkosťou takmer identický s kruhmi na koženom uzávere. Jeho priemer činí 26,9 mm. Azda mal poslúžiť ako náhradná súčiastka v prípade straty jedného kruhu, upevneného na koženom páse.

V depotoch z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej sa liate bronzové a uzavreté kruhy bežne vyskytujú, sú však buď omnoho väčšie, alebo ide o drobnejšie krúžky. Okrem toho, tyčinky sú rombické, štvorhranné, sploštené, niekedy takmer okrúhle, príp. i s trojuholníkovitým prierezom

a aj z tohto dôvodu sú pre účely zapínania pásov nevhodné. Ako analogické exempláre uvádzame len dva bronzové uzavreté kruhy z depotu IV na lokalite Celldömölk-Sághegy, Kom. Vas z Maďarska (*Mozsolics* 2000, 39, tab. 22: 2, 3), ktorý je zaradený do horizontu Románd, teda do stupňa BVIIb (stupeň HB2/3). Rozmery kruhov sa však v publikácii neuvádzajú, čo znemožňuje presnejšiu interpretáciu ich použitia. Všeobecne však treba poznamenať, že uvedené liate kruhy nie sú vhodným datovacím prostriedkom a ich konkrétne časové zaradenie je plne naviazané na skladbu predmetov v danom nálezovom celku.

Bronzový predmet (13a), ktorý bol ako aplikácia použitý vo funkcii výzdobného prvku, či šperku na koženom uzávere bronzového opaska, je svojim tvarom a technologickým spôsobom výroby veľmi podobný, resp. blízky variantom bronzových okuliarovitých záveskov (tab. I: 1c, 3; VI: 10c). Od klasických, resp. štandardných okuliarovitých záveskov doby bronzovej, známych napríklad z územia Slovenska varianty Hurbanovo z obdobia staršej doby bronzovej a variant Osádka a Sliače z obdobia mladšej až neskej doby bronzovej (*Furmánek* 1980, 7–11; 1982, 316, 328, 329, 334), sa odlišuje absenciou výrazného závesného oka ako držadla, umiestneného vyššie alebo nižšie medzi špirálovitými protiahľými terčikmi závesku. Na fixovanie šperku zo Sitna slúžila spojovacia tyčinka obidvoch protiahľých špirálovitých terčikov, ktorých je vlastne prirodzenou súčasťou. Tento neobvyklý a doteraz jedinečný tvar, ktorému sa zatiaľ nezistila žiadna adekvátne a vhodná paralela, vznikol jednoduchým výrobným postupom. Autori sa v tomto prípade opierajú o skutočnosť, že aj v našom prípade, podobne ako pri klasických okuliarovitých záveskoch, sa jeden koniec bronzovej tyčinky začal točiť od stredu v smere hodinových ručičiek. Po vyhotovení napríklad ľavého špirálovitého terčika sa však tyčinka nevyťahovala popri pravom oblúku terča dohora, po vytvorení oka zahnutím tyčinky do oblúka zase smerom dole, aby sa vyformoval pravý terčik, ale pokračovalo sa točením druhej polovice drôtu do vytvorenia pravého, špirálovite zatočeného terča. Tento tvar bol pre aplikovanie na kožený podklad určite vhodnejší, ako klasická forma okuliarovitého závesku.

Na vyhotovenie sitnianskej bronzovej aplikácie sa použil bronzový drôt s oválnym prierezom (tab. I: 3), ktorý sa v koncových partiách stenčoval. Predmet sa aj týmto detailom odlišuje od známych okuliarovitých záveskov, pretože kým okuliarovité závesky variantov Hurbanovo a Osádka boli vyhotovené z drôtu kruhovitým prierezom, tyčinky záveskov variantu Sliače mali kvadratický prierez (*Furmánek* 1982, 316, 328, 334).

Vzhľadom na skutočnosť, že k nášmu predmetu sa doteraz nepodarilo nájsť žiadnu, ani blízku vhodnú analógiu (pokiaľ jestvuje), musíme sa pri datovaní opierať len o výsledný tvar sitnianskej aplikácie, ktorá v princípe reálne zodpovedá okuliarovitým záveskom, ak zohľadníme fakt, že vlastne ide očividne o dva protiahlé špirálovité terčiky. Pre chronologické zaradenie je absolútne nevhodný variant Hurbanovo, ktorý kultúrne i časove patrí do staršej doby bronzovej. Závesky variantu Osádka, ktoré sú charakteristické na území Slovenska pre lužickú kultúru, sú datované do stupňov BD až HA1. Podobne aj na Morave okuliarovité závesky dominujú najmä v oblasti výskytu lužickej kultúry, kde z počtu 62 známych exemplárov je viazaných na túto kultúru až 84,1 % nálezov a len v jednom prípade na stredodunajskú kultúrnu oblasť (depot z obce Suchá Loz). Podľa M. Salaša je použitie drôtu s kruhovitým alebo kvadratickým prierezom pre datovanie irelevantné, pretože závesky vyrobené z obidvoch typov tyčínok sa nachádzali spolu napríklad v depotoch v Opave-Kateřinkách a v už spomenutom depote zo Sušej Loze, ktoré sú zaradené do staršej fázy kultúry popolnicových polí, do horizontov depotov Mankovice, príp. rozhranie horizontov Mankovice/Přestavky a Mušov 2, čo zodpovedá stupňom BD2 až HA1 (*Salaš* 2005, 372, 373, 391, 392, tab. 226B: 6–15; 230: 16–18; 276: 14–19, 21). Na Morave sa však, na rozdiel od Slovenska (*Furmánek* 1980, 10), okuliarovité závesky, ktoré plne zodpovedajú kritériám variantu Osádka, vyskytujú aj v neskej dobe bronzovej, ako to dokladá súbor predmetov tohto typu v depote zo Štramberka 2, ktorý je datovaný do horizontu depotov Křenůvky, teda do stupňa HB1 (*Salaš* 2005, 455, 456, tab. 434: 13–28; 493: 1, 2). Tento typ záveskov, ako citovaný autor zdôrazňuje, však nemá z chorologického, ale ani chronologického hľadiska žiadnu dôkaznú vypovedaciu schopnosť (*Salaš* 2005, 116).

Závesky typu Sliače, ktoré sa okrem oblasti výskytu lužickej kultúry našli aj na území juho-východných popolnicových polí, sú datované do stupňa HA1 až po stupeň HB1 (*Furmánek* 1980, 10, 11; 1982, 329, 334). Z typologického hľadiska je potrebné poznamenať, že sitniansky predmet, ak zohľadníme jeho tvar a technologické vyhotovenie, stojí bližšie k záveskom variantu Osádka, čo však nerieši otázku jeho datovania. Záverom môžeme len konštatovať, že táto bronzová aplikácia nepripieva k precizovaniu časového určenia celého depotu zo Sitna, a na základe už uvedeného je preto jej vypovedacia schopnosť obmedzená a takmer bez náležitej hodnoty.

Kožený uzáver opaska (13d) zdobilo šesťnásť bronzových, klobúkovite klenutých pukličiek

s priemerom od 0,98 až 1,1 cm (tab. I: 1d, 2). Z vnútornej strany sú opatrené malým uškom, cez ktoré boli pukličky pripevnené na kožený podklad uzáveru opaska. Je takmer isté, že pukličky sa na koženom podklade zachovali v pôvodnom počte. Okrem dekoratívnej funkcie tejto časti opaska mali zrejme aj ochraňovať kožený pás pred vonkajším poškodením.

Bronzové pukličky, nazývané v odborných publikáciách aj nášivkami, sú z typologického hľadiska veľmi rôznorodé a nie sú jednoznačne klasifikované ani z funkčného hľadiska. Najčastejšie sú považované za ozdoby odevu, nevylučuje sa ani ich uplatnenie na ochrannnej výzbroji (Paulík 1965, 20, 21, obr. 2), prípadne sa uvažuje aj o ich použití v rôznej funkcii na remeňoch konského postroja (Kytlicová 2007, 78).

Najčastejšie sa vyskytujúcou skupinou sú bronzové pukličky kužeľovitého tvaru alebo v tvare guľového vrchlíka, ktoré na obvode mali umiestnené dva protiahle otvory na uchytenie k podkladu. Podľa A. Mozsolics (1985, 71), bol tento variant všeobecne používaný už v období staršej doby bronzovej. Vzácnnejšie sa vyskytujú aj pukličky s viacerými otvormi na uchytenie alebo dokonca s jedným otvorom situovaným v strede predmetu, či so stredovým trňom (Salaš 2005, 116, 117). Najbežnejšie nášivky s dvoma otvormi na okrajoch sa na strednom Podunajsku a v Karpatскеj kotline používajú do neskorého obdobia mladšej doby bronzovej (Kytlicová 2007, 78), hoci popri nich sa už od staršej fázy kultúry popolnicových polí objavujú aj pukličky s očkami, ako napríklad v depote zo Sazovic (Salaš 2005, 117, 388–390, tab. 273A: 86, 87), z horizontu Přestavky na Morave či v depote z Velem-Szentvid I z horizontu Gyermely (Mozsolics 1985, 72, 211, 212, tab. 229: 2–7), alebo v depote z lokality Tăteu v Rumunsku zo stupňa HB1 (Petrescu-Dîmbovița 1977, 136, 137, tab. 331: 4, 5). Pomerne dobrú analógiu k sitnianskym pukličkám predstavuje časť nášiviek v tvare zrezaného guľového vrchlíka, opatrených zvnútra uškom na prichytenie, ktoré sú obsahom bronzového depotu z Fönyvenes v Maďarsku, datovaného na rozhranie stupňov HA2/HB1 (Tarbay 2015, 92, 93, obr. 11: 28; 13: 36). Tento typ nášiviek sa začína objavovať podľa citovaného autora už počas stupňa BD a podobné tvary sa udržiavajú až do stupňa HB3, resp. do počiatku doby halštatskej, čo potvrdzujú aj pukličky tohto typu v depote zo Šarengradu (Vinski-Gasparini 1973, 220, tab. 130B: 8, 9).

Nášivky s očkami sú zastúpené v nálezoch rôznymi tvarmi tela a rozlične formovanými očkami, ktoré sú často miniaturizované. Zo stručného prehľadu jednoznačne vyplýva, že pukličky sa z typologického a chronologického hľadiska ne-

javia ako výraznejšie relevantné predmety a pre jemnejšie časové určenie uzavretých nálezových celkov bronzových predmetov sú vo všeobecnosti nevhodné.

Bronzový závesok (17) patrí ku skupine záveskov, ktoré sú najčastejšie v odbornej literatúre uvádzané ako závesky v tvare presýpacích hodín alebo aj dvojčepeľových sekier, schematizovaných starších mykénskych štítov, či napodobeniny malých prenosných oltárov (Fiedler 1953, 330, 334; Furmánek 1980, 42; Kacsó 1995, 97; Kossack 1954, 41, 97, 98; Paulík 1993, 111; Salaš 2005, 115; Schmidtová/Baxal/Paulík 2002, 279, 286, 287; Studeníková/Paulík 1983, 136). Tieto závesky majú obvykle tvar plochých obdĺžnikovitých doštičiek s konkávne prehnutými dlhšími vertikálnymi stranami a spravidla rovnými horizontálnymi, prípadne mierne konvexne zaoblenými stranami. Na zavesenie slúžilo najčastejšie jednoduché alebo až trojité kruhové oko, spojené s hornou horizontálnou stranou závesku spojovacou stopkou. V rámci tejto skupiny tak z chronologického, ako aj geografického hľadiska existujú rôzne varianty a typy záveskov, ktoré sú buď nezdobené, alebo ich, väčšinou, averzná strana a spojovacia stopka býva dekorovaná plastickými alebo rytými výzdobnými prvkami.

Naposledy sa záveskami v tvare presýpacích hodín veľmi podrobne zaoberal L. Smejtek (2000, 7–24) v súvislosti s nálezom kadľubu na odlievanie tohto typu predmetu z obce Žichlice, okr. Plzeň (Česká republika), ktorý nepredstavuje doteraz len ojedinelý variant tzv. antropomorfného závesku vychádzajúceho z pôvodných foriem v tvare presýpacích hodín, ale patrí k najmladšie datovaným nálezom v rámci neskorej doby bronzovej, zaradeným do stupňa HB2–HB3. V tejto štúdii, v ktorej citovaný autor zhrnul najnovší nálezový stav tohto druhu záveskov rôznych variant a typov, dospel po ich vynesení na mapu zo širšej oblasti Európy k názoru, že najstaršie nálezy sa koncentrujú najmä vo východnej časti Karpatskej kotliny, predovšetkým na území Sedmohradska (Smejtek 2000, 12, 18, 19, obr. 4), kde sa objavujú už v horizonte BIVb–Ópályi, teda už v staršom úseku stupňa BD. S týmto zistením plne korešponduje aj zistenie C. Kacsóa (1995, 97), ktorý tvrdí, že najstaršie a aj najproduktívnejšie metalurgické centrum, v ktorom sa tieto závesky zhotovovali, ležalo nepochybne v západnom Sedmohradsku, na území dnešného Rumunska. Z tohto pôvodného územia sa postupne rozšírili smerom na juh, juhozápad a západ a ešte v priebehu staršieho obdobia popolnicových polí prenikli aj do vzdialenejších oblastí ako Slovinsko, Dolné Rakúsko a Brandenbursko.

Pre presnejšie časové zaradenie závesku zo Sitna by sme potrebovali najšť vhodného a dobre

datovateľné analógie. Z veľkého počtu záveskov v tvare presýpacích hodín, resp. antropomorfných záveskov, ktoré L. Smejtek (2000, 16, 18, 19, obr. 3; 4) zhromaždil vo svojej štúdiu zo širšej oblasti strednej, západnej a južnej Európy, vyhovuje ako paralela iba niekoľko ojedinelých výnimiek. Nami hodnotený závesok má totiž klasický tvar presýpacích hodín s krátkou spojovacou stopkou a s pomerne veľkým závesným a z averznej strany hraničeným očkom. Telo závesku je nezdobené, na rozdiel od väčšiny identických, formou skoro rovnakých záveskov, ktorých telá sú však reliéfne zdobené, prípadne majú kratšie horizontálne strany konkávne vyduté, resp. závesná časť je tvorená dvojnásobným až trojnásobným očkom.

Zo severnej časti Karpatskej kotliny, konkrétnejšie z územia Slovenska, pochádza doteraz šesť záveskov v tvare presýpacích hodín (Furmánek 1980, 42, tab. 31: 806–809, 42: B; Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 279, 286, 287, obr. 6: 7). Všetkých šesť exemplárov pochádza zo západnej časti Slovenska, pričom tri závesky z Dedinky, okr. Nové Zámky (Paulík 1984, 35, obr. 6: 3), Kolty, okr. Nové Zámky (Paulík 1966, 371, 372, 383, obr. 13: 3) a Bratislavy-Rusoviec, okr. Bratislava (Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 279, obr. 6: 7) sa viažu na oblasť rozšírenia čakanskej kultúry a ďalšie tri z Pobedima, okr. Nové Mesto nad Váhom (Studeníková/Paulík 1983, 135–137, tab. XL: 19, 20) a Púchova (Furmánek 1980, 42, tab. 31: 810) na sídliskovú ekumenu lužickej kultúry. Kým všetky závesky z prostredia čakanskej kultúry sa môžu jednoznačne chronologicky zaradiť do staršieho úseku stredodunajských popolnicových polí (stupeň BD/HA1, resp. len HA1), závesky pochádzajúce z územia rozšírenia lužickej kultúry možno iba rámcovo zaradiť do mladšej až neskorej doby bronzovej. Dva závesky z Pobedima sa našli totiž v kultúrnej vrstve, v priestore osady lužickej kultúry a nálezy z hrobu 60, z ktorého pochádza závesok z Púchova, nie sú doteraz publikované. Z uvedených záveskov zo Slovenska by azda najbližšie k predmetu zo Sitna stál exemplár z Pobedima (Furmánek 1980, tab. 31: 808), ktorý je svojim tvarom veľmi blízky hodnotenému závesku. Jeho telo je však zdobené plastickými lištami a odlišuje ho aj výzdoba v podobe zúbkov, ktoré lemujú dolnú horizontálnu, kratšiu stranu predmetu. Na tomto mieste je patričné uviesť, že závesok zo Sitna sa síce našiel opäť v oblasti rozšírenia lužickej kultúry, ale po prvý krát na území stredného Slovenska.

Spomedzi veľkého množstva záveskov v tvare presýpacích hodín z celej oblasti ich výskytu v Európe, veľmi dobré analógie k závesku zo Sitna predstavujú dva exempláre z hrobu 289 z pohrebiska kultúry popolnicových polí dobovskej skupiny na lokalite Dobova v Slovinsku (Starč

1975, 34, tab. 40: 11, 13). V citovanej publikácii, ktorá je vlastne len katalógom, je veľmi stručné zhodnotenie nálezových situácií a materiálu. Celé pohrebisko sa *de facto* datuje *en bloc* v trvaní od konca stupňa HA2 až po stupeň HB2 (Starč 1975, 15). V roku 1978 J. Dular publikoval výsledky analýzy materiálu z pohrebiska v Dobove, ktorý z chronologického hľadiska rozčlenil na štyri skupiny, resp. časové horizonty I–IV. Do najstaršej skupiny I zaradil aj nálezy z hrobu 289, ktorý svojim obsahom patril k najbohatším hrobom na pohrebisku a dotoval ho do stupňa HA1 (Dular 1978, 37, 43). Takto vypracovaná chronológia pohrebiska v Dobove J. Dularom bola neskôr podrobená kritike. Vytknutý mu bol najmä chybný metodologický postup, ktorý spôsobil skreslenie časových horizontov v skupine I a II. Podľa vypracovaných korekcií, pochovávanie na pohrebisku v Dobove nadobúdalo na intenzite v prechodnom období od staršieho úseku k mladšiemu úseku kultúry popolnicových polí, čiže v tej istej dobe ako na žiarovom pohrebisku v Ljubljane a na väčšine pohrebísk skupiny Ruše (Teržan 1999, 113, 138), čo znamená, že ide o stupne HA2/HB1.

Z pohľadu objektívnosti však treba konštatovať, že nálezy záveskov v tvare presýpacích hodín, hoci nie sú úplne identické so záveskom zo Sitna, ale ani z pohrebiska v Dobove, ktoré sa vyskytli v bronzových depotoch z územia severného Chorvátska na lokalitách Bingula-Divoš a Pričac, dokonca aj spolu s ďalšími typmi bronzových záveskov v tvare kola a listovitého hrotu kopije, tvoriacich božskú Triádu (Paulík 1976, tab. II; 1993, 111; Schmidtová/Baxa/Paulík 2002, 287), sú podľa K. Vinski-Gasparini (1973, 211, 218, tab. 86: 12–14; 71: 1–7) datované väčšinou do fázy II, teda do stupňa HA1. Štyri náramky z hrobu 289 z Dobova (Starč 1975, 34, tab. 40: 3–6) majú výborné analógie v náramkoch v depote na lokalite Kloštar Ivanič a Zagreb-Medvedgrad (Vinski-Gasparini 1973, 215, tab. 96: 5, 6; 222, tab. 75: 1–6). Kým depot zo Zagrebu-Medvedgradu je ako celok datovaný do fázy II, teda do stupňa HA1, depot z Kloštara-Ivanič bol zaradený do fázy III, teda do stupňa HA2 (Vinski-Gasparini 1973, 215, 222). Datovanie hrobu 289 je dosť problematické, autori príspevku sa na základe uvedených informácií prikláňajú k názoru, že tento ženský hrob patrí časovo azda skôr do stupňa HA2, teda na záver mladšej doby bronzovej, resp. až na prelom stupňov HA2/HB1.

Výbornou, takmer identickou paralelou k nášmu závesku z metrického, ale i tvarového hľadiska sú aj tri exempláre, ktoré sa našli v Ljubljane na dvore Slovinskej akadémie vied a umení v roku 1964 a pochádzajú zo zničeného žiarového hrobu, ktorý bol súčasťou veľkého, už spomenutého

žiarového pohrebiska (*Puš 1978*, 46–48, obr. 1; 2). Spolu s ďalšími záveskami boli súčasťou bronzovej refaze dlhej až 40 cm. Podľa citovaného autora, tento typ bronzovej refazy sa v juhovýchodnom predalpском priestore nevyskytuje pred stupňom HB. Ďalej sa konštatuje, že hoci závesky tohto typu sa v danej oblasti objavujú od stupňa HA1, resp. sú datované do tohto stupňa, priebežne sa vyskytujú naprieč stupňom HB až do stupňa HC doby halštatskej. Závesky z Ljubljany sa nakoniec jednoznačne časovo zaradili do 10 stor. pred n. l., teda do stupňa HB1 (*Puš 1978*, 52, 54).

Pomerne dobrou analógiou k exempláru zo Sitna je aj závesok v tvare presýpacích hodín z lokality Tren v Albánsku. Závesok bol súčasťou viac členeného prívěsku, ktorý sa našiel vo vrstve Tren III na sídliskovej lokalite (*Kilian-Dirlmeier 1979*, 209, tab. 73: 1309). Taktiež má kratšie a rovné horizontálne strany, dlhšie vertikálne strany sú konkávne výraznejšie prehnuté a výška platničky závesku má viac než dvojnásobnú hodnotu oproti predmetnému závesku zo Sitna. Tvarovo predmet teda spĺňa všetky kritériá, aby bol zaradený k variantu záveskov vo forme presýpacích hodín, hoci nie je možné poprieť ani skutočnosť, že jeho antropomorfný tvar už nápadne pripomína štylizovanú ľudskú, najskôr ženskú postavu. I. Kilian-Dirlmeier považovala za pozoruhodnosť, že tento typ závesku v tvare presýpacích hodín, ktorého príslušnosť k symbolickým a kultovým artefaktom doby popolnicových polí v oblasti Dunaja je podľa G. Kossacka nespochybiteľná (1954, 23, 97, 98) je zatiaľ najjužnejšie zisteným nálezom v oblasti svojho výskytu. Celý, viac členený prívěsok spolu so záveskom v tvare presýpacích hodín autorka dávala do stupňa Tren III, čiže do 9.–8. stor. pred n. l., resp. do stupňov HB2–HB3 (*Kilian-Dirlmeier 1979*, 209, 210).

Záverom hodnotenia tohto druhu závesku je potrebné poukázať aj na jeho funkčný význam v materiálnej a duchovnej oblasti obyvateľstva kultúr popolnicových polí v širšom priestore strednej Európy v mladšej a neskej dobe bronzovej. Je nepochybné, že zo sekundárneho hľadiska plnil funkciu šperku, jeho primárny význam však tkvel predovšetkým v kultovej oblasti, kde tento motív ako amulet predstavoval náboženský symbol, dnes neznámeho, ťažko definovateľného božstva. Tento názor zdieľajú takmer všetci bádatelia, ktorí sa zaoberali hodnotením záveskov v tvare presýpacích hodín. Je zaujímavé, že tento typ amuletu spolu so záveskom v tvare slnečného kruhu a v tvare listovitej kopije sa často vyskytujú spoločne v hrobách, resp. v depotoch, čím vytvárajú kultovú trojicu, na čo ako prvý poukázal G. Kossack (1954, 25) a neskôr aj H. Müller-Karpe (1980b, 696, 697). Podľa niektorých bádateľov všetky tri amulety tvoria božskú

trojicu – Triádu (*Schmidtová/Baxa/Paulík 2002*, 286, 287), ktorá sa v duchovnom zázemí spoločného výskytu záveskov v mieste ich zrodenia interpretuje ako myšlienka obrany najvyššieho slnečného božstva – Slnka, zobrazeného v podobe slnečného kruhu, prostredníctvom meča a štítu vyjadreného symbolmi v podobe listovitého závesku a závesku v tvare presýpacích hodín, resp. staršieho mykénskeho štítu (*Paulík 1993*, 111).

Doposiaľ sa viacerí renomovaní bádatelia pokúsili objasniť pravý význam kultového amuletu v tvare presýpacích hodín, resp. dvojbritej sekery v panteóne náboženských symbolov obyvateľstva kultúr popolnicových polí v širšej oblasti strednej Európy, ale aj egejskej oblasti v neskorominojskom až neskoromykénskom období. Prvenstvo patrí nepochybne H. Müllerovi-Karpemu, ktorý ako prvý tvar týchto predmetov spájal s chetitským hieroglyfickým znakom súvisiacim so slovami, ktorých kmeňový slovný základ znel „šupp“ resp. „šuppi“ (*Müller-Karpe 1980a*, 22, 223, 26; 2009, 91). Slovný tvar „šuppi“ sa prekladá z chetitčiny ako svätý, posvätný, zasvätený (*Hoffner, Jr./Craig Melchert 2008*, 83, pozn. 38). V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na skutočnosť, že Chetiti boli indoeurópskeho pôvodu, podobne ako aj obyvatelia strednej Európy v období kultúr popolnicových polí a zdá sa, že motív závesku v tvare presýpacích hodín, resp. dvojbritej sekery a chetitského znaku pre slovo „šupp“ má spoločný pôvod v hlbokom dávnoveku. Dnes už nám zostáva len konštatovať, že skutočný a presný význam tohto amuletu pre obyvateľstvo širšieho územia strednej Európy a egejskej oblasti spolu s významom iných motívov záveskov s rovnakým charakterom už nebudeme môcť exaktne nikdy bližšie myšlienkovy pochopiť (*Kacsó 1995*, 99).

Dva poškodené, jednosmerne tordované nákrčníky a zlomok z tretieho exemplára (18–20) patria nepochybne k tordovaným nákrčníkom s nezdobenými hladkými koncami, vyhotovenými z tenšej tyčinky, ukončenej na oboch koncoch kruhovitým očkom (tab. III: 1, 7, 8; VI: 5, 8, 9; *Novotná 1984*, 30). Podľa M. Novotnej uvedené tordované nákrčníky patria na Slovensku k relatívne častým typom nákrčníkov, ktoré sa na základe rozličného vytvárania koncových častí členia na rôzne varianty.

K sitnianskym exemplárom sú k dispozícii viaceré vhodné analogické nákrčníky z mnohých nálezísk na Slovensku, ktoré pochádzajú z hromadných nálezov alebo z funerálnych lokalít. K nim patria napríklad dva nákrčníky z hrobu 326 zo žiarového pohrebiska v Chotíne, ktorý obsahoval aj ihlicu príbuznú typu Banka, ako aj ďalšie exempláre z hrobov 59, 181 a 203 (*Novotná 1984*, 31, tab. 38: 244, 245; 39: 246–248). Kým hrob 59 z Chotína je časovo zaradený do podolského stupňa stredo-

dunajských popolnicových polí, hrob 326 by sa s určitou opatrnosťou mohol zaradiť tiež na záver stupňa HA2, resp. až do stupňa HB1. Opierame sa pritom o spomenutú ihlicu podobnú typu Banka. Ihlica typu Banka pochádzajúca z depotu bronzových predmetov na eponymnej lokalite v Banke je totiž jednoznačne obsahom depotu datovaná do stupňa Somotor-Lúčky, teda do stupňa HB1 (*Novotná 1980*, 132, tab. 39: 855). Ako dobrú paralelu je možné uviesť aj niektoré nákrčníky, prípadne iba zlomok tohto šperku z depotu bronzov v Kamennom Moste, z východného úpätia výšiny Holík na Počúvadle a v Nitrianskej Blatnici (*Novotná 1984*, 31, tab. 39: 249, 253, 254; *Ožďáni 2006*, 156, 157, obr. 84: 3). Depot z Kamenného Mosta je bezvýhradne datovaný do stupňa Rohod, teda do stupňa HB1 (*Novotná 1970a*, 83), obdobne je možné do rovnakého obdobia zaradiť aj nákrčníky z depotu v Nitrianskej Blatnici. Nákrčníky z Počúvadla sú však mladšie a pochádzajú zo záverečného stupňa neskorej doby bronzovej, z horizontu depotov Sitno, čo zodpovedá stupňu HB2/HB3 (*Novotná 1984*, 31).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že tordované nákrčníky s koncovými očkami, vyrobené z tenkej tyčinky a bez výzdoby koncových partií nie sú príliš vhodné na presnejšie datovanie nálezov, pretože sa s obľubou používali počas dlhšieho časového obdobia už od včasného stupňa obdobia popolnicových polí až po začiatok doby halštatskej, pričom neprekonal žiadne podstatné typologické zmeny, ako na to poukázali viacerí bádatelia (*Novotná 1984*, 34; *Salaš 2005*, 76 – tu pozri ďalšiu literatúru).

Na tomto mieste sa treba pozastaviť aj nad skutočnosťou, že okrem zlomku tordovaného nákrčníka sa v depote nachádzali aj ďalšie dva exempláre, ktoré boli evidentne poškodené už v dobe deponovania. Z jedného chýbala koncová časť s očkom (tab. III: 1; VI: 8), druhému nákrčníku chýbali koncové časti s očkami (tab. III: 7; VI: 9). Tento bol aj nekvalitne odliaty, o čom svedčí neodstránený náliatok nachádzajúci sa na rozhraní tordovanej a hladkej tyčinky. Keďže sa v obsahu depotu odlomené časti predmetov nenachádzali, sme oprávnené presvedčení, že predmety sa uschovali už v poškodenom stave.

K bronzovej ihlici s valcovitou, vývalkovite profilovanou hlavicou, ktorá je v opise predmetov uvedená pod číslom 22 (tab. III: 10), sa zo širšej oblasti strednej Európy nepodarilo získať adekvátnu analógiu. Odhliadnuc od valcovitého násadca na hlavicu ihlice, typologicky k nej najbližšie stoja ihlice s malou cylindrickou hlavicou, ale tiež ihlice typu Banka, ktoré sú so skôr uvedenou skupinou ihlíc geneticky a typologicky príbuzné, aj čo sa týka tvaru a výzdoby vrchnej časti ihly.

Obidve spomenuté typologické rady ihlíc majú vývalkovite členené hlavice a horná tretina ihliel pod hlavicou býva obvykle zdobená buď motívmi jedľovej vetvičky, alebo niekoľkonásobnými zväzkami rytých línií, podobne ako ihlica zo Sitna (*Novotná 1980*, 130–132). Hlavice ihlíc typu Banka bývajú zašpicatené, niekedy aj ukončené trňom. Sitnianska ihlica má ale hlavicu ukončenú výrazným valcovitým nadstavcom, čo ju odlišuje od ihlíc typu Banka, ale aj od ihlíc s malou cylindrickou hlavicou, resp. od ihlíc typu Fels am Wagram, ktoré sú typologicky totožné s ihlicami s malou cylindrickou hlavicou (*Říhovský 1979*, 170–173; 1983, 38–40). Z tohto dôvodu sa zdá, že naša ihlica predstavuje osobitý variant v rámci posledne menovaných skupín ihlíc, i keď nemožno poprieť, že geneticky a typologicky s nimi úzko súvisí. Názor J. Říhovského (1979, 172), že napríklad ihlice typu Fels am Wagram neprekonal počas svojho celého časového výskytu žiadne nápadné typologické zmeny, ktoré by boli rozhodujúce pre ich bližšie časové určenie, zrejme nie je možné v plnej miere prijať, pretože treba počítať aj s vlastnou kreativitou miestnych kovolejárov, prípadne aj so špecifickými požiadavkami konkrétnych objednávateľov výrobkov.

Pre presnejšie datovanie ihlice zo Sitna uvádzané typologické skupiny ihlíc nie sú príliš vhodné, pretože sa používali počas dlhšieho časového úseku od mladšej až po neskorú dobu bronzovú. Najstaršie exempláre ihlíc s malou valcovitou hlavicou sa na území Slovenska, predovšetkým v oblasti rozšírenia lužickej kultúry, vyskytli už v stupni Mikušovce a Diviaky v žiarových hroboch v Partizánskom, okr. Partizánske a v Košeci, okr. Ilava, čo približne zodpovedá záveru stupňa BD a stupňa HA1. Podľa M. Novotnej (1980, 131) sa však, čo do počtu, skromný výskyt tohto typu ihlíc na Slovensku v prevažnej miere datuje do stupňa HA2 s tým, že sa objavujú ešte na začiatku neskorej doby bronzovej, v stupni HB1. S takýmto časovým zaradením ihlíc typu Fels am Wagram z oblasti Moravy, západnej časti Maďarska a z východoalpskej oblasti korešponduje aj datovanie J. Říhovského (1979, 171, 172; 1983, 39, 40), ktorý ich výskyt jednoznačne vymedzuje obdobím strednej až počiatkom neskorej doby popolnicových polí. Z pomedzi ihlíc typu Banka sa ihlica pochádzajúca z eponymnej lokality z obce Banka, okr. Piešťany (predtým okr. Trnava) javí ako najbližšia a najlepšia paralela k sitnianskej ihlici. Jej profilovaná hlavička pozostávajúca z troch vývalkov postráda síce valcovitý nástavec, ale horná tretina ihly je tiež zdobená tromi horizontálnymi zväzkami rytých línií (*Novotná 1980*, 132, tab. 39: 855). Spomenutá ihlica je súčasťou depotu bronzových predmetov,

ktorý obsahoval ešte dve ihlice s hlavicou zvinutou do očka, poškodenú ružicovú sponu, fragment noža, plechový opasok, sekeru so stredovými lalokmi, tyčinkovitý náramok, na ktorom boli nastoknuté dva špirálovité prstene s koncovými ružicami, krúžok z tyčinky kosoštvorcového prierezu, puklicu a torzá dvoch nádob, v ktorých boli bronzové predmety nájdené (*Novotná 1970a*, 88, 89, tab. XLIX; *1970b*, 45–49; *1980*, 30, 31; *2001*, 41, 45; *Seewald 1938*, 10, 11, obr. 1–12). Celý súbor bronzov bol jednoznačne zaradený do sliezskeho stupňa lužickej kultúry, resp. do horizontu depotov Somotor-Lúčky, čiže do stupňa HB1.

K bronzovému, špirálovite zatočenému prsteňu (23) s koncami výrazne preloženými cez seba, ktorý bol vyhotovený z nezdobenej platničky plankovexného prierezu, ku koncom sa nepatrne zužujúcej (tab. II: 1), sa doteraz nepodarilo získať žiadnu patričnú analógiu. Treba však konštatovať, že predmet bol zhotovený celkom v ideovom a tvarovom princípe tu už analyzovaných náramkov, čo vôbec nie je prekvapujúce (*Salaš 2005*, 101). Dokonca je možné celkom reálne predpokladať, že náramky spolu s prsteňom boli vyrobené špeciálne na objednávku v jednej dielni a jedným remeselníkom ako uzavretá súprava šperkov pre konkrétneho zadávateľa zákazky. Časové zaradenie tohto šperku je podľa autorov príspevku úplne závislé od datovania jednak špirálovitých náramkov a v konečnom dôsledku od chronologického postavenia celého depotu zo Sitna ako celku.

Bronzové predmety (24 a 25) sa pracovne nazvali náramkami s očkami, pretože z hľadiska prvého dojmu sa takáto ich funkčná interpretácia z tvarovej dispozície vhodne ponúkala. Predpokladalo sa, že z odlomených koncov chýbajú už len menšie časti, ktoré by mohli byť podobne ukončené očkami ako ich zachované protitiahle ukončenia (tab. V: 1, 4; VI: 6, 7). Zistenie pôvodnej funkcie predmetov však komplikuje nielen ich neúplnosť, ale aj ich zrejma deformácia, pritom nevieme, ktorý z týchto dvoch predmetov je od pôvodného tvaru viac pozmenený. Podstatná časť tela oblúku predmetov je vyhotovená z plochej platničky obdĺžnikovitého prierezu, ktorá sa pri zachovanom konci postupne zužuje a potom plynule prechádza do tyčinky viac-menej štvorhranného prierezu, zatočenej na konci do uzavretého očka. Aj táto koncová časť predmetu sa smerom k očku zužuje. Ak sa oprávnene domnievame, že z odlomených častí predmetov chýba rovnako tvarovaná a veľká časť ako pri zachovanom konci, potom by predmety dostali nielen inú pôdorysnú formu, ale by sa podstatne zväčšila aj ich veľkosť, pričom je zrejme, že v takomto prípade sa obidva predmety nachádzajú v deformovanom stave.

Je samozrejmé, že v prvom rade sa autori predloženého príspevku snažili zistiť analogické tvary v širšej oblasti strednej Európy a časti Balkánu. V dostupnej odbornej literatúre, ktorá je nám k dispozícii, sa k týmto predmetom nepodarilo nájsť ani vzdialené, alebo aspoň čiastočne príbuzné tvary. S týmto problémom si neporadili ani oslovení domáci, a ani zahraniční bádatelia, ktorí sa dlhodobo špecializujú na bronzovú industriu z doby bronzovej v rozsiahlom geografickom a chronologickom zábere.

Záverom tejto časti štúdie môžeme iba konštatovať, že v žiadnom prípade opísané predmety nepredstavujú náramky. Uvažovalo sa aj o možnosti, že ide o držadlá bronzových nádob, čo sa tiež vylúčilo. Ponúka sa aj ďalšia alternatíva, že predmety je možné s určitou opatrnosťou hypoteticky, ak by sa zohľadnila ich pôvodná veľkosť, považovať za zvláštny, osobitý variant, azda nákrčníkov. Ich časové zaradenie zostáva otvorené. Vzhľadom na fakt, že sú súčasťou nami hodnoteného hromadného nálezu, ich datovanie v tomto prípade je zviazané s časovým zaradením depotu zo Sitna ako celku.

Bronzové plechové opasky (26) rozdelila *I. Kilian-Dirlmeier (1975, 107–115)* na základe technologického spôsobu výzdoby do dvoch základných skupín. Do jednej skupiny patria opasky s tepanou výzdobou, do druhej skupiny opasky s puncovanou výzdobou. Na výzdobu opaska zo Sitna, podobne ako na diadéme z Nemeckej (tab. VIII: 1a, 1b, 2a, 2b) sa použili obidva technologické postupy, puncovanie i tepanie, pričom puncovaná výzdoba prevláda.

K problematike opaskov, resp. všeobecne plechových pásov sa pred krátkym časom vyjadril *M. Salaš*, ktorý zhrnul doterajšie názory rôznych autorov na túto otázku a poukázal najmä na názorové rozdiely, týkajúce sa ich prvého výskytu z hľadiska relatívnej chronológie (*Salaš 2005, 117–119*; tu pozri ďalšiu literatúru). Plechové opasky, resp. bronzové pásy, aj vo funkcii diadémov, zdobené puncovanými geometrickými vzormi, sú známe zo širšej stredoeurópskej oblasti od Zakarpatskej Ukrajiny až po Horné Rakúsko v rozpätí včasného až mladšieho stupňa doby popolnicových polí. Na základe diadému z depotu v Kemecse v Maďarsku sa uvažovalo o ich najvčasnejšej prítomnosti už v depotoch horizontu Uriu-Domănești (*Kilian-Dirlmeier 1975, 113, 114*). Takéto vysoké datovanie bolo ale spochybnené zaradením tohto depotu do horizontu Kurd (*Mozsolics 1985, 132, tab. 190: 4a, 4b*). Zlomky tohto typu opaskov v depotoch 1 a 2 v Drslaviciach a v Polešoviciach však predsa umožňujú počítať s počiatkom ich výroby už v horizonte Drslavice-Ořechov (*Salaš 1997, 42–44*,

tab. 25: 615–618; 2005, 119, 330, tab. 137: 599, 601; 138: 602, 603).

Odhliadnuc od problematiky datovania jednotlivých depotov rôznymi autormi, veľmi blízku až zhodnú analógiu k exempláru zo Sitna z typologického i výzdobného hľadiska predstavuje opasok z depotu gávskej kultúry z horizontu Gyermely z Koromle (*Gašaj* 2000, 68–70, obr. 5: 1; 2013, 29, 133, 212, obr. 106). Výzdoba tvorená drobnými perličkami je rozvrhnutá do siedmich polí, v ktorých sa striedajú horizontálne línie, protiahle zdvojené lunice a menšie puklice. Tri dierky vyrazené na oboch koncoch pásu boli súčasťou zapínacieho systému. Tento druh výzdoby, ktorý *G. von Merhart* (1952, 38 n.) nazval bodovo-puklicovým systémom (*Punkt-Buckel-System*), je veľmi charakteristický pre šálky typu Jenišovice v stupni HB1 (*Patay* 1996, 409). Nachádzame ho však aj na ďalších opaskoch, či diadémoch v staršom až strednom stupni doby popolnicových polí na území terajšej západnej Ukrajiny (Antonovka I, Medvežie – 2 exempláre, Obava I – *Bernjakovič* 1960, 343, tab. XVII: 1; *Kobal'* 2000, 73, 87, 90, tab. 64A: 3; 56B: 1, 2; 62B: 12) zo série depotov Lazy I, v Maďarsku (Gyermely, Kék, Kemece, Márok, Szentgáloskér a neznáma lokalita – *Kilian-Dirlmeier* 1975, 113, tab. 48: 462; 48/49: 464, 472; 48: 465, 466; *Mozsolics* 1985, 121, 122, 131, 132, 146–148, 194, 195, tab. 92: 28, 32–35; 114: 1; 190: 4a, 4b; 192: 1; 241: 9, 10) z horizontov Kurd a Gyermely, v Srbsku, Chorvátsku a Rakúsku (Linz – *Kilian-Dirlmeier* 1975, 113, 114, tab. 47: 461), z horizontu depotov Kisapáti-Lengyeltóti, resp. zo začiatku mladšieho stupňa doby popolnicových polí (Linz). Z výzdobných motívov sa najčastejšie využívali horizontálne a vertikálne línie perličiek a väčších puklíc, luníc, hviezdíc, poloblúkov, vlnoviek, ojedinele aj dvojbrité sekery, koncentrické krúžky, či rozety a plastické líšty.

Na niektorých opaskoch a diadémoch, ktoré *A. Mozsolics* (1985, 58, 59) nazvala diadémy typu Kék, resp. Kék-Medvežie, sú najfrekvencovanejším výzdobným motívom antipódne orientované jednoduché alebo zdvojené lunice – polmesiace (napr. Antonovka, Gyermely, Kék, Kemece, Koromľa, Medvežie, Obava I), ktoré zrejme symbolizovali astrálne božstvo, Mesiace, ako protiklad Slnka, na čo upozornil aj *D. Gašaj* (2000, 69; 2013, 29, 133, 212, obr. 106) pri analýze výzdoby opaska z Koromle. Jednoduchý diadém z Antonovky, zdobený len jedným párom antipódnych polmesiakov, šiestimi horizontálnymi líniami perličiek a symbolom dvojbritéj sekery (*Kobal'* 2000, 67, tab. 64: 3) pokladá *M. Salaš* na základe výzdobnej kompozície za zatiaľ najbližšiu paralelu k členke z depotu 4 v Štramberku z horizontu Křenůvky, zdobenej horizontálnymi líniami perličiek (*Salaš*

2005, 75, tab. 439: 14; 485: 2). Depot z Antonovky, pôvodne datovaný do horizontu Lazy I, zaradil na základe ružicovej spony typu A2 s tromi párami postranných ružíc do mladšieho stupňa doby popolnicových polí (*Salaš* 2005, 75), pretože podľa najnovších poznatkov uvedený typ spony sa vyskytuje v horizonte Somotor-Lúčky (*Kobal'* 2000, tab. 64: 1; *Novotná* 2001, 45). Z počiatočného stupňa mladšej fázy popolnicových polí pochádzajú aj zlomky opaska z Linzu (*Kilian-Dirlmeier* 1975, 113, tab. 47: 461) s horizontálnymi radmi perličiek a jedným symbolom dvojčepelovej sekery, ktorý sa nachádza aj na diadéme z Antonovky. *M. Salaš* (2005, 75) tento motív pokladá za oproti sebe situované oblúky. Antipodicky orientované oblúky sú súčasťou výzdobných motívov aj na opasku zo Sitna, ktoré, presne tak, ako na opasku z Linzu, obrubujú stredovú puklicu (tab. I: 6, 7; V: 8; VII: 1b; VIII: 1a, 1b). V tejto súvislosti je možné hypoteticky uvažovať o tom, že antipódne orientované oblúky predstavujú vo veľmi zredukovanej podobe *labris*, pretože ak kolmými úsečkami prepojíme začiatkové body oblúkov (viď. Antonovka a Linz) vznikne symbol dvojbritéj sekery.

Veľmi dobrou analógiou k opasku zo Sitna, ale aj k diadému z Nemeckej predstavuje bronzový diadém pochádzajúci údajne z územia strednej Európy (*Tarbay* 2015, 89, 108, obr. 7: 1), ktorý je spojený bronzovou svorkou, podobne ako exemplár z Nemeckej (*Ožďáni* 2009, 7, 31, obr. 5; tab. I). Na základe veľmi nekvalitnej fotografie diadému je možné zistiť, že aj tento exemplár bol zdobený vytepanými motívami, ktoré sú rozložené do niekoľkých metop s podobnými, alebo takmer rovnakými vzormi, ako na exemplároch zo Sitna a Nemeckej. Ide o antipódne postavené poloblúky, vytvorené perličkovými bodmi, uprostred ktorých sa nachádza väčšia vytepaná vypuklina. Ďalej sú tu vertikálne situované obdĺžniky vytvorené obvodovými drobnými perličkovitými bodmi, uprostred ktorých sa nachádza sedem väčších vertikálnych vypuklín. Tieto vzory sú pravdepodobne včlenené do väčšieho obdĺžnikovitého rámca, vytvoreného taktiež drobnými puncovanými perličkami. Nálezové okolnosti diadému sú neznáme, ale je veľmi pravdepodobné, že tento exemplár sa našiel detektoristami v oblasti Karpatskej kotliny a s najväčšou pravdepodobnosťou na území dnešného Slovenska. Reálne je možné predpokladať, že všetky tri exempláre (Nemecká, Sitno, stredná Európa) sú výrobkom jednej dielne, ktorá pracovala niekde v oblasti rozšírenia lužickej kultúry na strednom Slovensku.

Bronzový pás predmetu zo strednej Európy, ako už bolo uvedené, bol spojený masívnou bronzovou svorkou. Na tomto mieste treba podotknúť, že

okrem obvyklého nitovania sa jednotlivé plechy alebo súčasti bronzových predmetov spájali niekedy aj bronzovými svorkami, ako je to zrejme v prípade diadému z Nemeckej, Štramberka a Medvežia (druhý, čiastočne zachovaný exemplár – *Kobal' 2000*, tab. 56B: 1). S týmto spôsobom fixácie predmetov sa na Slovensku stretávame niekedy aj na nádobách z neskorej doby bronzovej, ako napríklad v súbore nádob z Liptovského Mikuláša-Ondrašovej (*Furmánek 1970*, obr. 14: 3a, 3b; 15: 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b), alebo aj v Nemeckej na nádobe z depotu III (Ožďani 2009, obr. 10, tab. XVIII).

V závere tejto časti štúdie treba zdôrazniť, že sitniarsky opasok (dĺ. 664 mm, š. pásu 43,6 mm) je až na metrické detaily takmer identický s diadémom z Nemeckej (614 mm, š. pásu 42 mm), čo ale vzniklo v dôsledku odlomenia, resp. skrátenia bronzového pásu v Nemeckej, pričom tento exemplár bol jednoznačne zaradený do stupňa HB1 (Ožďani 2009, 7, 18). Jeho výzdoba pozostáva, taktiež ako na diadéme v Nemeckej, z vytepaných perličiek zoradených do dvoch horizontálnych radov a troch dvojíc antipódnych oblúkov s pukličkou v strede. Kompozične je výzdoba zoradená do siedmich veľkých polí, ktoré sú predelené šiestimi malými metopami s trojicou vertikálnych puklíc. Dve takéto malé polia uzatvárajú veľké metopy. Na koncoch opaska sú dva otvory slúžiace pre uzáver opaska, z ktorého sa zachovala len malá časť (tab. VIII: 2a, 2b).

Celková výzdobná kompozícia opaskov, resp. i diadémov sa minimálne v štyroch overených prípadoch včlenila do siedmich, navzájom spojených polí (Ilija-Sitno, Koromľa, Nemecká a Medvežie), v ktorých sa použili rovnaké alebo ideovo veľmi blízke symboly a motívy (lunice, oblúky a línie perličiek). Siedme pole sa na exemplári z Nemeckej odstránilo s časťou plechu pri prerábaní opaska na diadém. Celkový počet polí na diadéme z Kemecse, ktorý je výzdobnými motívami, aj technickým prevedením porovnateľný s opaskom z Koromle a diadémom z Medvežia, sa z opisu, z obrázku a ani z fotografie nepodarilo zistiť (*Mozsolics 1985*, 132, tab. 190: 4a, 4b; *Hampel 1896*, tab. CXCVI: 1). Vychádzajúc z uvedeného, ak je správne datovanie spomínaných nálezov, žiada sa konštatovať, že tieto výrobky svedčia nielen o vysokej úrovni súdobej toreutiky v dlhšom časovom období (stupeň HA1–HB1), ale aj o dlhodobom pretrvávaní tradičných estetických a kultúrno-spoločenských hodnôt a ideí, odrážajúcich aj svetonázorové predstavy vtedajšej spoločnosti.

Domnievame sa, že časové zaradenie bronzového opaska zo Sitna je bezproblémové. Na základe tu už uvedených paralel a stručnej analýzy ho takmer s istotou datujeme do stupňa HB1.

ZHODNOTENIE POZNATKOV

Depot bronzových predmetov z hradiska lužickej kultúry z Ilije, okr. Banská Štiavnica z polohy Sitno je bez akýchkoľvek pochybností uzavretým nálezovým celkom. Spolupatričnosť jednotlivých bronzových predmetov je evidentná, vzhľadom na skutočnosť, že hromadný nález sa objavil v priebehu záchranného a zisťovacieho terénneho výskumu v roku 1986, ktorý na hradisku realizoval spoluautor Pavel Žebrák.

Depot sa objavil v juhovýchodnej časti areálu opevneného sídla (obr. 1: I), v sonde I/86 s rozmermi 10 x 5 m, presnejšie v sonde I-B vo vrstve „ch“, v hĺbke 160 cm od úrovne terénu (obr. 2). Minimálne vo vrstve „g“, v hĺbke približne 140 cm od úrovne terénu sa zistilo, že výkopom sa zachytil vnútorný priestor väčšieho pravekého objektu, resp. viacerých objektov, s najväčšou pravdepodobnosťou chát, v superpozícii. Na túto skutočnosť poukazovali v rôznych úrovniach výkopu až do hĺbky 180 cm zachytené zvyšky prepálených podláh, ohnisk, či pecí, spálených brvién, resp. trámov, fragmenty mazanice, prasleny, tkáčske závažia, zrnôtierky, zásobnicová nádoba zapustená do podlažia, ktorej dno sa nachádzalo v hĺbke až 200 cm, tri kolové jamky (obr. 2), súbor paleobotanických nálezov a samotný charakter a druhové zastúpenie veľkej kolekcie sídliskových nálezov včítane keramiky. Presne nezistený pôdorys zničeného obydľia zrejme obdĺžnikovitého tvaru, zachytený v hĺbke 160 cm mal podľa odhadu dĺžku asi 7–8 m, šírka ostala neznáma. Bronzový depot sa nachádzal približne v západnej časti obydľia a pôvodne ležal tiež pod prepálenou vrstvou uhlíkov, vytvorenou spálením a zuhoľnatením drevenej podlahy (obr. 3), podobnej tej, aká sa nachádzala v domoch II, VI a VIII na hradisku lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (*Veliačik/Romsauer 1998*, 240).

Z tohto dôvodu sa prikláňame k názoru, že hromadný nález bronzov bol v interiéri chaty deponovaný v jamke pod podlahou ešte pred zničením obydľia a bol majetkom súvekých obyvateľov. Vylučuje sa teda možnosť, že depot a chata boli v superpozícii s tým, že obidva objekty boli súčasné a obdobie zániku chaty stanovuje *de facto* chronologické zaradenie depotu.

Podľa autora výskumu všetky bronzové predmety boli uložené vo vnútri skrúteného bronzového opaska (obr. 4), s výnimkou ihly ihlice, ktorá sa našla vo vzdialenosti asi 30 cm južne od depotu. Táto skutočnosť zostala zatiaľ neobjasnená. Tiež sa, na základe dochovania organických materiálov na bronzových predmetoch, predpokladalo, že obsah depotu bol pôvodne uložený v koženom

vaku alebo v lykovej schránke. Analýzou týchto organických zvyškov, ktoré sa zachytili na špirálovitých náramkoch a neidentifikovateľných šperkoch s očkami, sa zistilo, že obal, v ktorom sa nachádzal depot, bol pravdepodobne vyrobený najskôr z kožušiny sysla, z ktorej sa zachovali nepatrné zvyšky chlpcov (viď kapitolu „Výsledky analýz organických materiálov z depotu“, kde sú uvedené aj ďalšie nové a prekvapujúce poznatky).

Na tomto mieste je potrebné upozorniť aj na skladbu predmetov v depote. Je pozoruhodné, že v obsahu hromadného nálezu sa nevyskytoval žiaden pracovný nástroj, zbraň alebo niektorý druh ochrannej výzbroje. V depote sa nachádzali výlučne iba šperky, ozdoby tela, prípadne odevu. Z tohto dôvodu sa domnievame, že inventár depotu bol zložený z predmetov, ktoré sa nepoužívali každodenne, ale boli nosené pri obradných až ceremoniálnych príležitostiach súvisiacich s náboženskými oslavami, teda pri aplikovaní kultu v praxi. Inak povedané, boli pravdepodobne integrálnou súčasťou slávnostného dobového odevu, či kroja. Bronzový opasok bol predmetom, ktorý bol nepochybne nákladnou záležitosťou a v tom období asi mimoriadne honosným predmetom, zdôrazňujúcim osobitú postavenie vlastníka. Patril zrejme osobe, ktorá v súdobej komunite zaujímala popredné miesto. Otázka, či predmety patrili mužovi alebo žene, je už v oblasti špekulácie a nechávame ju na posúdenie čitateľom. V každom prípade, depot bol nepochybne rodinným majetkom obyvateľov obydli, ktoré sa nachádzalo v juhovýchodnej časti areálu hradiska (obr. 1: I). Po dĺžke bolo v čase výskumu situované pozdĺž stredovekej hradby, vybudovanej na pravekom vale, resp. paralelne s vnútorným okrajom opevnenia.

Po analýze bronzových predmetov sa zistilo, že z chronologického hľadiska len malá časť je vhodná pre ustálenie presnejšieho časového zaradenia súboru. V náleze sa nachádzali predmety buď bez akejkoľvek vypovedacej hodnoty, alebo niektoré sa vyskytovali v dlhších úsekoch mladšej a neskorej doby bronzovej. V niektorých prípadoch sa k nim nepodarilo nájsť vhodnú analógiu a ich datovanie nie je potom náležité podopreté. Napriek týmto skutočnostiam, na základe bronzového opaska, ktorý je datovaný do stupňa HB1 nepopierateľne analogickým predmetom – diadémom z Nemeckej, prerobeným z pôvodného opaska (tab. VIII: 2a, 2b; *Ožďáni* 2009, 7, 18), bronzových špirálovitých náramkov, prípadne aj závesku v tvare presýpacích hodín a ihlicou tvarovo blízkej typu Banka, sa depot ako celok datuje na prelom stupňov HA2/HB1, no s najväčšou pravdepodobnosťou najskôr do stupňa HB1.

Súčasťou predloženej štúdie sú aj výsledky paleobotanických analýz, na základe ktorých si môže-

me čiastočne utvoriť nielen obraz o hospodárskej činnosti súvekých obyvateľov, ale aj bližšie spoznať dobovú štruktúru a charakter spoločenstva rastlín a drevín z mikroregiónu Sitna. Zo sondy I/86 bola z hĺbky 180 cm, teda z interiéru zničeného obydli, odobratá hlina s objemom 100 litrov, z ktorej sa preplavením získala kolekcia zuhoľnatených zŕn, semien, kláskov a uhlíkov. Z výsledkov analýz, ktoré vykonali E. Hajnalová a E. Lázniková vyplýva, že obyvatelia hradiska sa intenzívne venovali poľnohospodárskej činnosti. Pestovali najmä obilniny, takmer všetky známe druhy pšenice, ďalej raž, ovos a proso, zo strukovín je zastúpená šošovica, hrach a vika. Prírodné prostredie tvorili predovšetkým bukové a dubové lesy, zastúpené sú aj iné dreviny, ako napríklad javor, lipa, baza, jaseň, hrab a topol (podrobnejšie pozri kapitolu o výsledkoch paleobotanickej analýzy).

Domnievame sa, že zverejnenie výsledkov paleobotanických analýz nie je samoúčelné, pretože spektrum zistených druhov, najmä pestovaných rastlín získaných z podlahy zachyteného obydli, nepochybne naznačuje, že depot bronzov bol uložený skutočne v sídliskovom objekte, ktorý slúžil nielen ako obydlie, ale zároveň bol využívaný aj ako výrobný priestor (fragmenty hlinených tkáčskych závaží, zrnotierky a pod.).

Hradisko lužickej kultúry, v areáli ktorého sa našiel depot bronzov, a aj v minulosti pomerne veľký súbor bronzových predmetov a kadlubov, sa rozprestiera na vrcholovej časti masívu Sitna s výškou 1009 m n. m. Patrí k typu opevnených sídlisk, ktoré označujeme ako výšinné. Pre tento typ je príznačné ich situovanie do vyšších, ťažšie dostupných polôh, nachádzajúcich sa na skalnatých vyvýšeninách a temenách vrchov (*Veličik* 1983b, 18). Podľa citovaného autora ďalším charakteristickým znakom týchto hradísk je snaha ohraničiť celý areál osady opevnením, pričom sa cieľavedome využívali aj prirodzené ochranné vlastnosti terénu ako strmé zrázy a skalnaté bralá, čo je dokázané aj v prípade hradiska na Sitne. Okrem toho, s rozlohou približne 16 ha patrí ku skupine hradísk s rozľahlým areálom a zároveň zatiaľ k najvyššie položeným opevneným bodom ľudu lužickej kultúry v období mladšej a neskorej doby bronzovej na Slovensku (*Žebrák* 1987c, 21, 22).

Odpoveď na otázku, v ktorom období bolo vybudované opevnenie v strategickej polohe na temene Sitna, zostáva doposiaľ otvorená. Osídlenie ľuďmi lužickej kultúry je v danom priestore doložené už od stupňa BD a trvalo zrejme až do počiatku doby halštatskej (*Labuda* 1981b, 120, 121). So zreteľom na mohutné opevnenie na Sitne treba konštatovať, že jeho vznik súvisel jednoznačne s jeho obrannou funkciou. Výstavbu fortifikácie si zrejme vynútila

zmena spoločensko-ekonomickej situácie v danom priestore, ktorá sa zaznamenáva v priebehu konca mladšej doby bronzovej a v období neskorej doby bronzovej (Veliačik 1983a, 142, 143). Napriek zrejme nepokojným, dá sa povedať, politickým pomerom v širšom priestore Karpatskej kotliny (napr. príchod ľudu mezócsátskej kultúry) je pozorovaný ďalší rozvoj hospodárskej činnosti, vyššia úroveň organizácie a s tým aj prehlbujúca sa spoločenská diferenciácia ľudu lužickej kultúry (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 123; Veliačik 1983a, 142).

Vznik hradiska na Sitne súvisel, ako predpokladáme, s expanzívnym postupom ľudu lužickej kultúry v priebehu neskorej doby bronzovej a následným postupom osídlenia do vyšších, často i extrémnych polôh, presahujúcich nadmorskú výšku aj 1000 m, jednak so snahou lepšie exploatovať a kontrolovať významné ložiská medenej rudy, ktoré sa v tomto prípade nachádzali v rudonosných Štiavnických vrchoch. Tieto rudné žily, bohaté okrem iných drahých kovov aj na meď, boli nesporne ľuďom lužickej kultúry exploatované. Nepriamym dôkazom tejto činnosti je množstvo nálezov bronzových predmetov získaných aj z areálu hradiska na Sitne a predovšetkým výskyt kadlubov a trosky, ktoré svedčia o tom, že v osade pracovala metalurgická dielňa nielen pre potreby miestnej komunity, ale v rámci obchodných kontaktov aj pre vzdialenejšie oblasti (Labuda 1981b, 120, 121, obr. 1: 3; Žebrák 1987c, 22). Predpokladaná metalurgická a kovolejárska dielňa pracovala možno až do samotného konca osídlenia na Sitne. O realnosti tohto predpokladu by mohol azda rukolapne svedčiť aj starší nález depotu bronzových predmetov z roku 1944 objavený na východnom svahu výšiny Holík v katastri obce Počúvadlo (tab. IX; Balaša 1960, 54; Budinský-Krička 1948–1949, 272; Paulík 1982, 21, 22, obr. 2: 2–4), ktorý je datovaný do horizontu depotov Sitno, teda do stupňa HB2/HB3 (Novotná 1991, 61; 2001, 31).⁹

Hradisko na Sitne treba na základe uvedených skutočností prezentovať ako stredisko správneho, výrobného, obchodného a kultového centra nadregionálneho charakteru. Spolu s hradiskom na Pustom hrade vo Zvolene bolo situované v oblasti, ktorá poskytovala dostatok medi pre výrobu bronzových predmetov (Ožďáni/Ušiak/Zachar 2007, 174). Možno predpokladať, že v remeselných dielňach, pracujúcich pravdepodobne na týchto hradiskách,

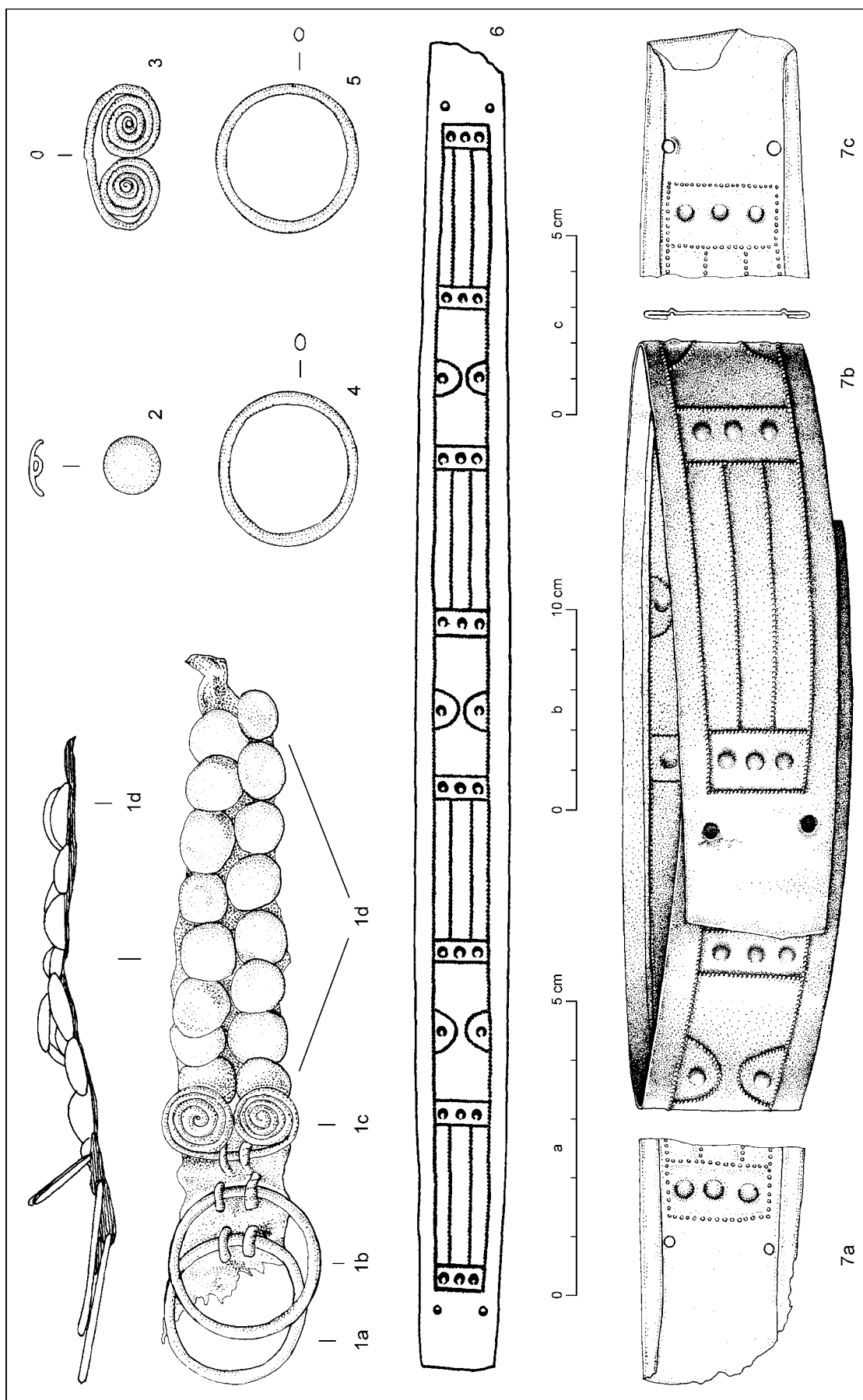
sa vyrobili aj obidva takmer identické bronzové opasky, z ktorých exemplár z Nemeckej bol neskôr upravený na diadém. Zohľadňujúc celkové prevedenie a hlavne motívy obdobných výzdobných vzorov je celkom oprávnené možné sa domnievať, že aj diadém, ktorý bol predaný na elektronickej aukcii a ako lokalita bola uvedená *Central Europe* (Tarbay 2015, 89, 108, obr. 7: 1), pochádza z územia Slovenska, príp. severnej časti Karpatskej kotliny a bol vyrobený v niektorej nadregionálnej metalurgickej dielni v oblasti lužickej kultúry (Ožďáni 2009, 30).

Strategická poloha lokality na temene Sitna, spolu s mohutnou fortifikáciou hradiska bola určite zárukou pre nerušené a pokojné obchodné transakcie a výmenu tovarov, ktoré sa tu evidentne uskutočňovali. Dôkazom týchto obchodných kontaktov sú nálezy keramiky čakanskej a gávskej kultúry v rámci staršej fázy osídlenia polohy, neskôr, od prelomu stupňov HA/HB sa pozoruje pomerne silný zásah z oblasti kyjatickej kultúry, ako aj vplyvy podolskej kultúry z oblasti juhozápadného Slovenska (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1987c, 22, 23). Komunita ľudu lužickej kultúry, ktorá osídľovala túto výšinnú polohu na Sitne teda nežila v izolácii, ale udržiavala čulé obchodné kontakty s bližšími a aj vzdialenejšími oblasťami smerom na východ i západ.

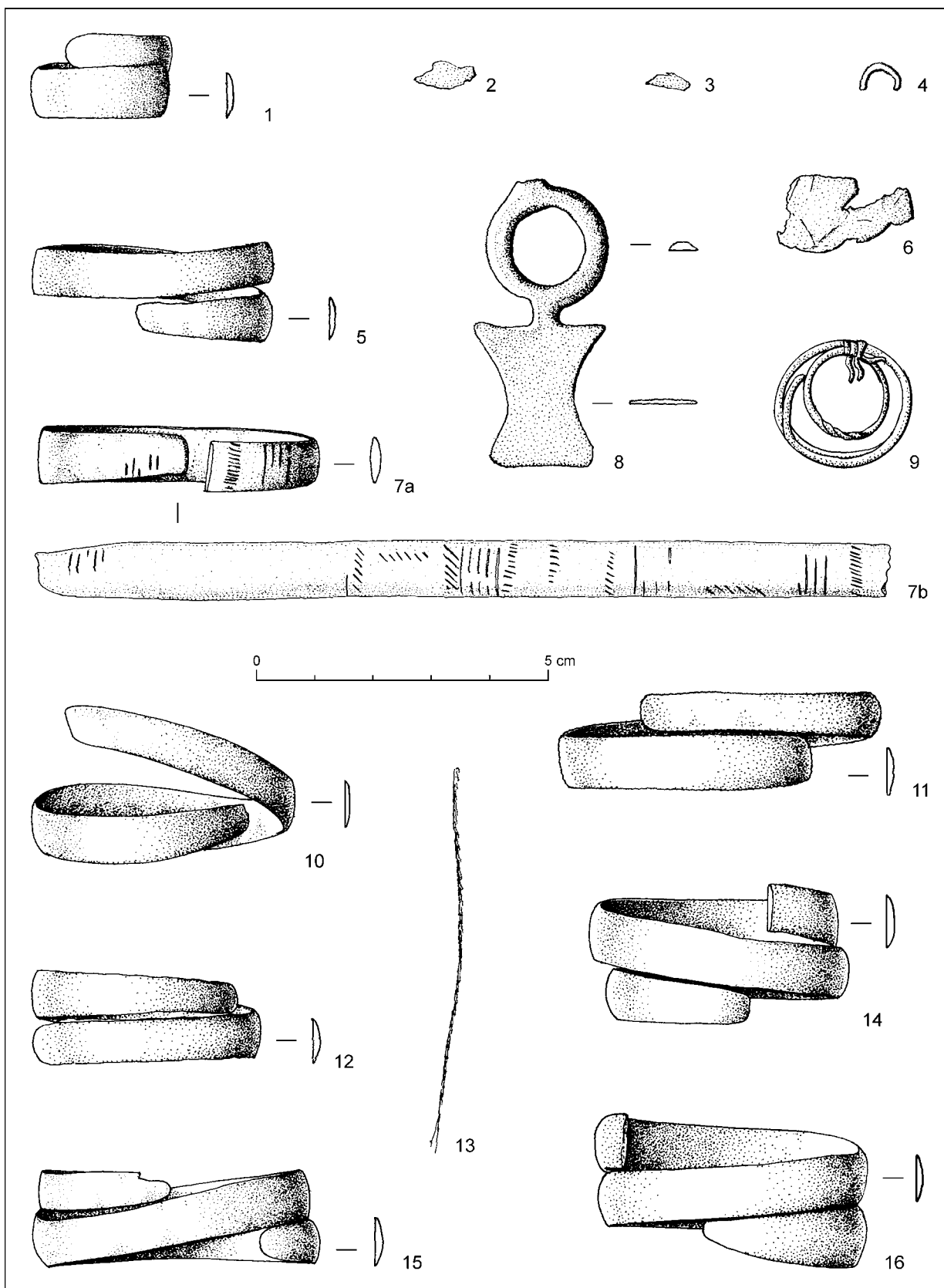
Záverom chceme poukázať na skutočnosť, že ak sa nám predloženou štúdiou aspoň veľmi nepatrne podarilo načrtnúť realitu života ľudí, ktorí pred tisícročiami v tomto prírodnom prostredí, dnes významnej archeologickej lokalite lužickej kultúry, pobývali a pracovali, vďačíme za to všetkým nadšencom pre históriu tohto regiónu a bádateľom pôsobiacim na Sitne od čias Andreja Kmeťa až po súčasnosť. Zhromaždili množstvo poznatkov a predmetov materiálnej kultúry z obdobia mladšej a neskorej doby bronzovej, ako aj zo stredoveku, hoci veľká časť, žiaľ, ostáva dodnes nezverejnená. Aj napriek tomuto im patrí naše poďakovanie a ich výsledky sú podrobne uvedené v kapitole o histórii bádania na Sitne.

Nakoniec vyslovujeme veľké poďakovanie všetkým kolegom, menovite Dr.h.c. prof. PhDr. V. Furmánkovi, DrSc., PhDr. V. Mitášovi, PhD. a PhDr. L. Veliačikovi, DrSc., ktorí svojimi pripomienkami, informáciami a postrehmi aktívne pomohli pri tvorbe tohto príspevku.

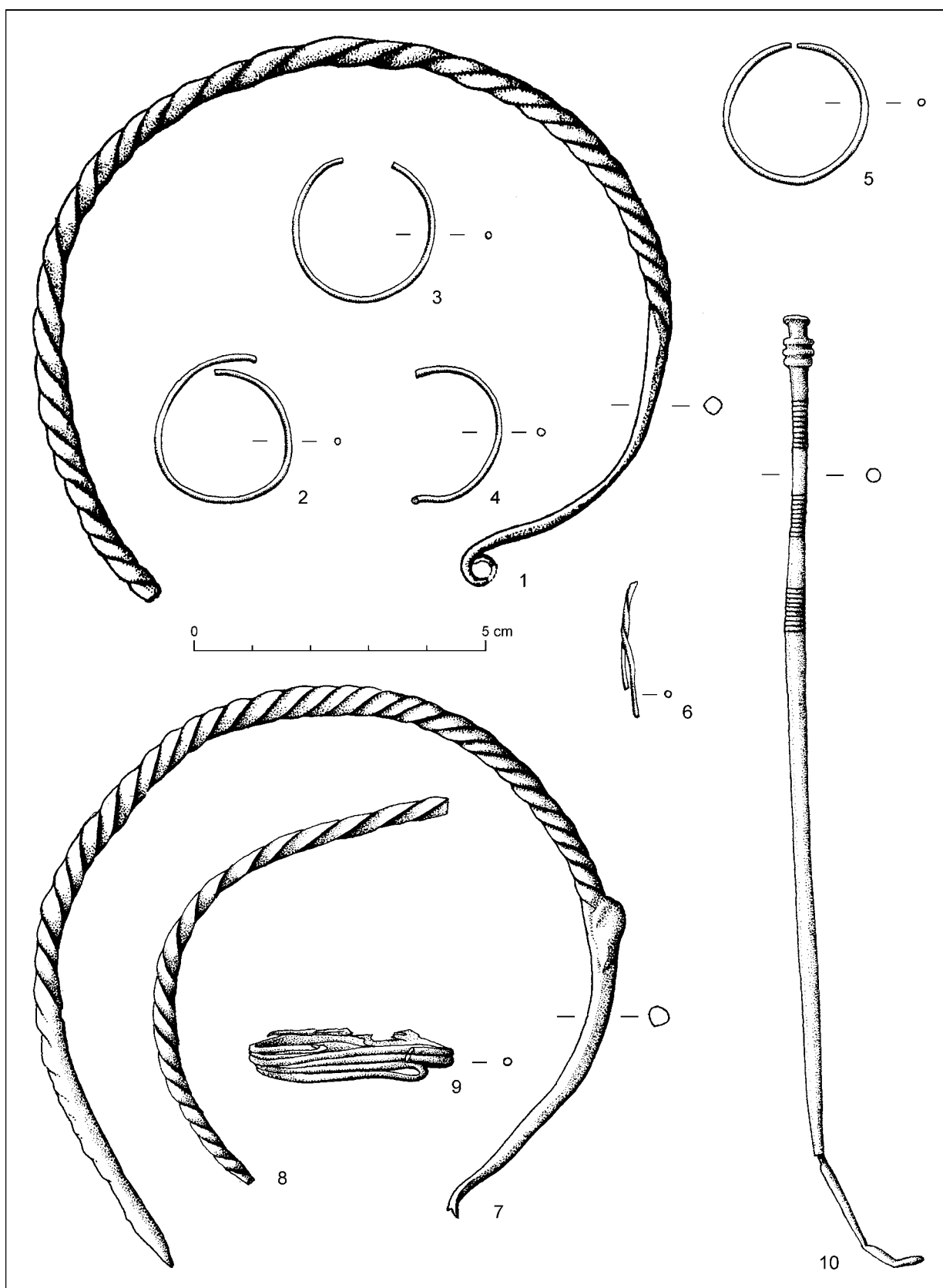
⁹ Ďakujem PhDr. L. Veliačikovi, DrSc. za poskytnutie kresbových ilustrácií z depotu z Holíka.

Tab. 1. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – koncový uzáver bronzového opasku (13); 1a, 1b, 4, 5 – bronzové krúžky z uzáveru opaska (13c, 13b); 1c, 3 – aplikácia v tvare okuliara; 2 – bronzový opasok (26); 6 – rozvinutá výzdoba opaska (26); 7 – bronzový opasok (26); 7a, 7c – detaily koncov opaska z vnútornej strany; 7b – profil opaska v aktuálnom mieste. Mierka: a – 1–5; b – 6; c – 7.

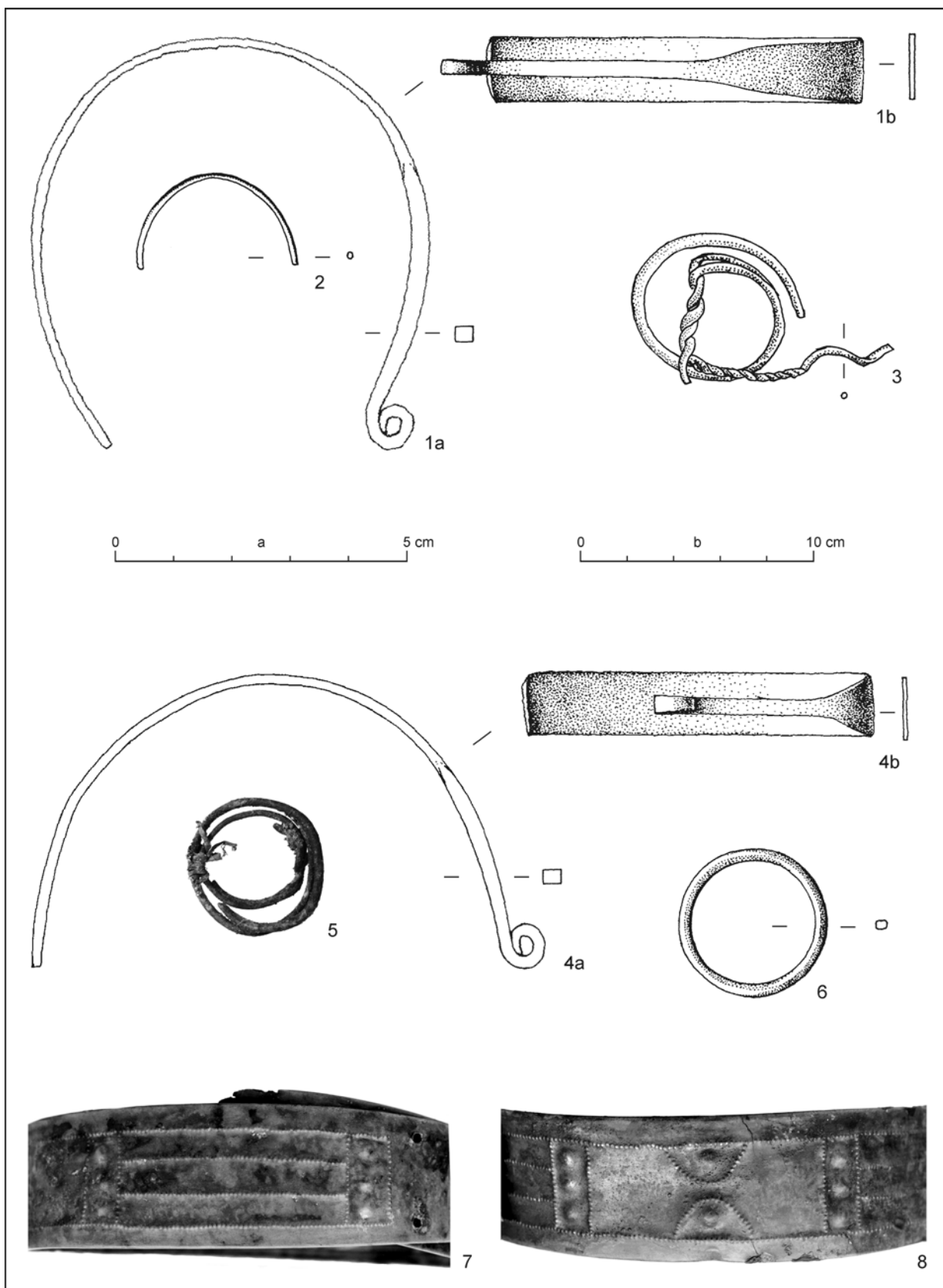
Tab. II. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – prsteň (23); 5, 7, 10–12, 14–16 – špirálovité náramky (1–5, 7, 8, 10); 2, 3, 4, 6 – zlomky organických materiálov a rastlinných stebiel (12, 27, 30, 31); 8 – závesok v tvare presýpacích hodín s kruhovitým uzáverom (17); 9 – záušnica s tromi vinutiami (9); 13 – tordovaný predmet v tvare ihly (6).

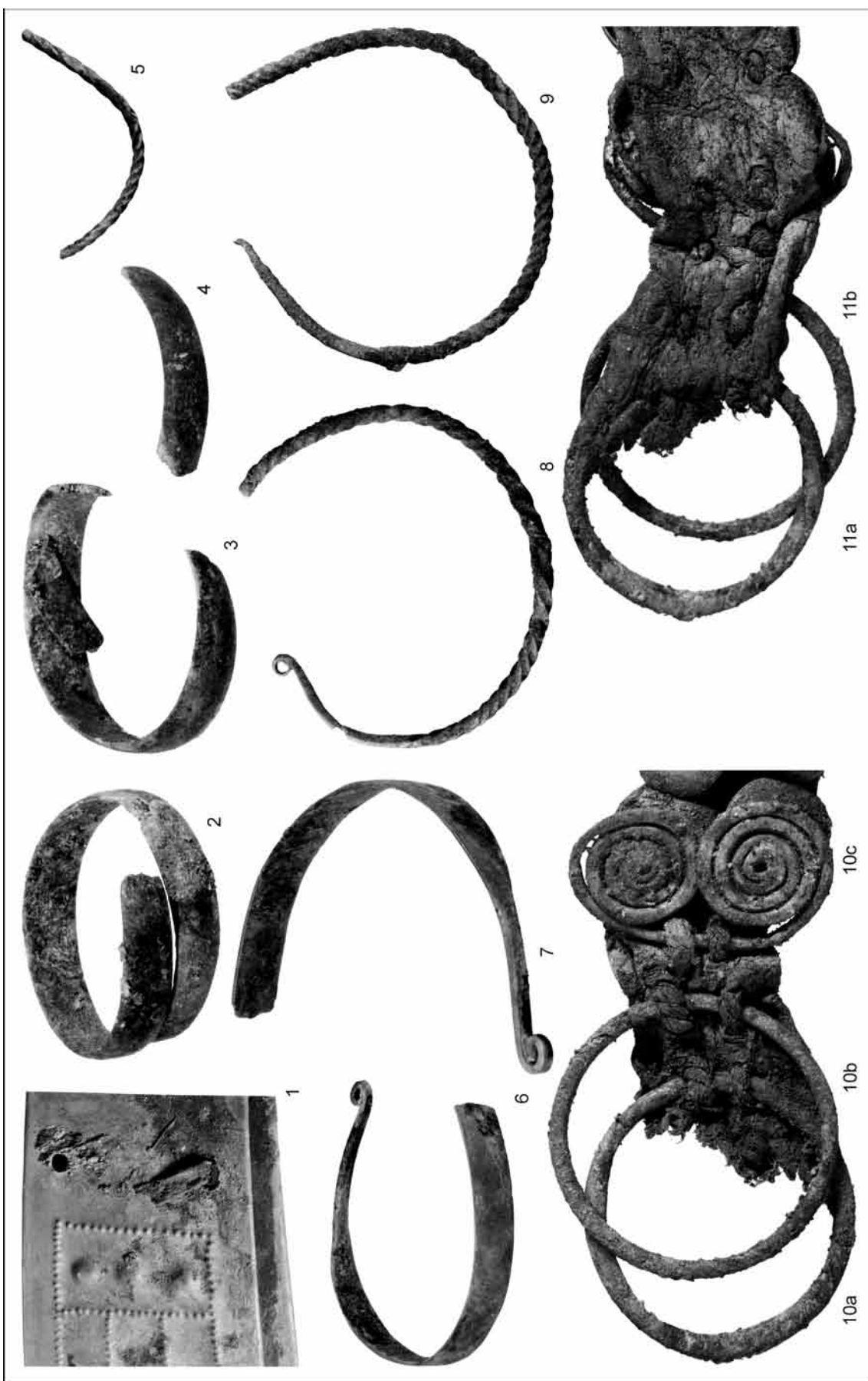
Tab. III. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1, 7, 8 – tordované nákrčníky a zlomok tordovaného nákrčníka (18–20); 2–4 – zlomky vlasových ozdôb z viacerých záušníc (29, 32–34); 5 – bronzový krúžok (21); 6 – zlomok drôtu zo záušnice (11); 9 – vlasová ozdoba (15); 10 – ihlica (22).

Tab. IV. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1, 2 – vlasové ozdoby (15, 34); 3, 4 – bronzové krúžky (16, 21); 5–7, 9–11 – bronzové náramky (1–3, 7, 8, 10); 8 – bronzový závesok (17).

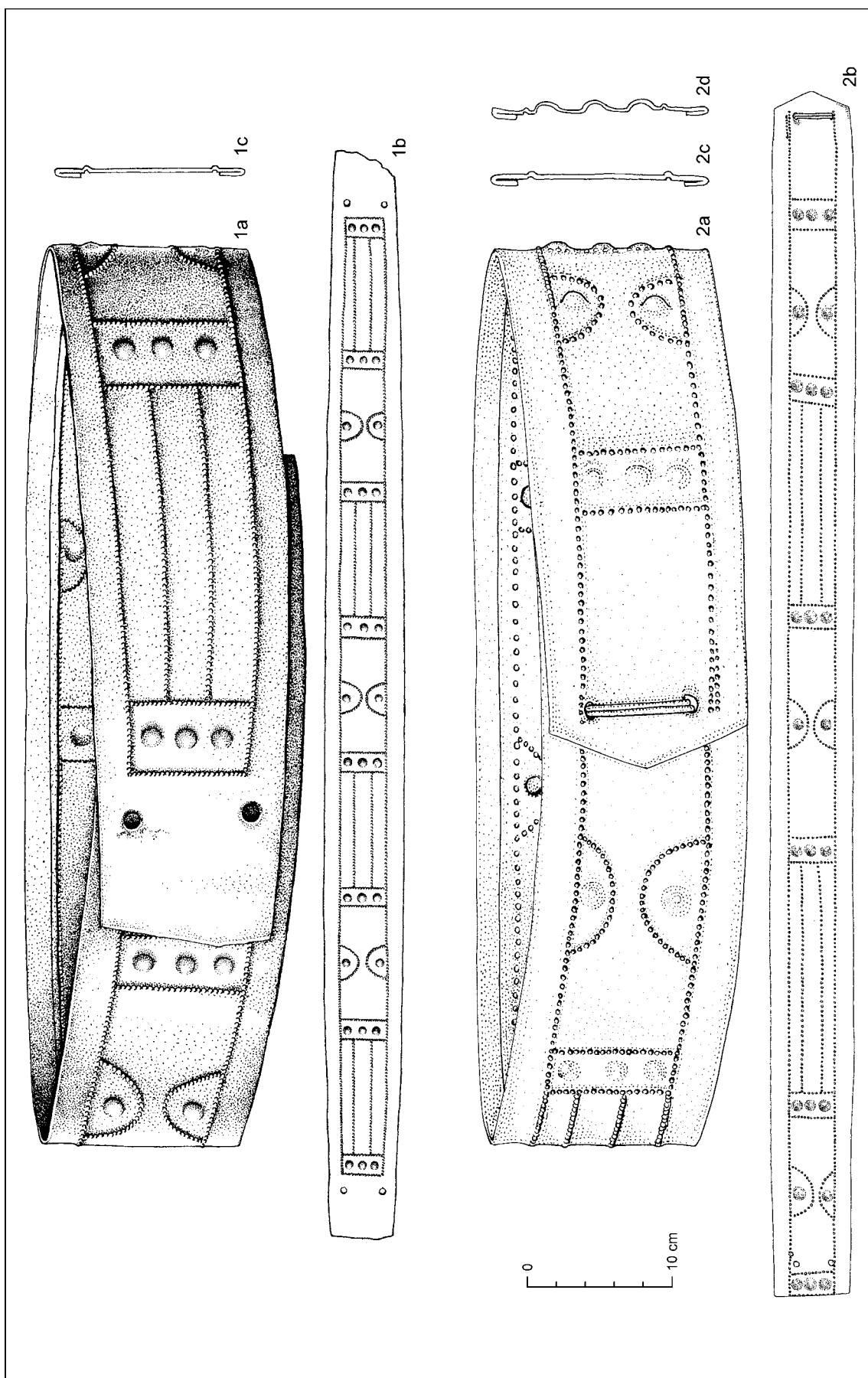
Tab. V. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1a, b, 4a, b – šperky neznámeho účelu (24, 25); 2 – zlomok záušnice (28); 3, 5 – vlasové ozdoby (9, 14); 6 – uzavretý krúžok (16); 7, 8 – pohľad na puncovanú výzdobu v jednotlivých poliach bronzového opaska. Mierka: a – 1–6; b – 7, 8 (foto archív AÚ SAV).

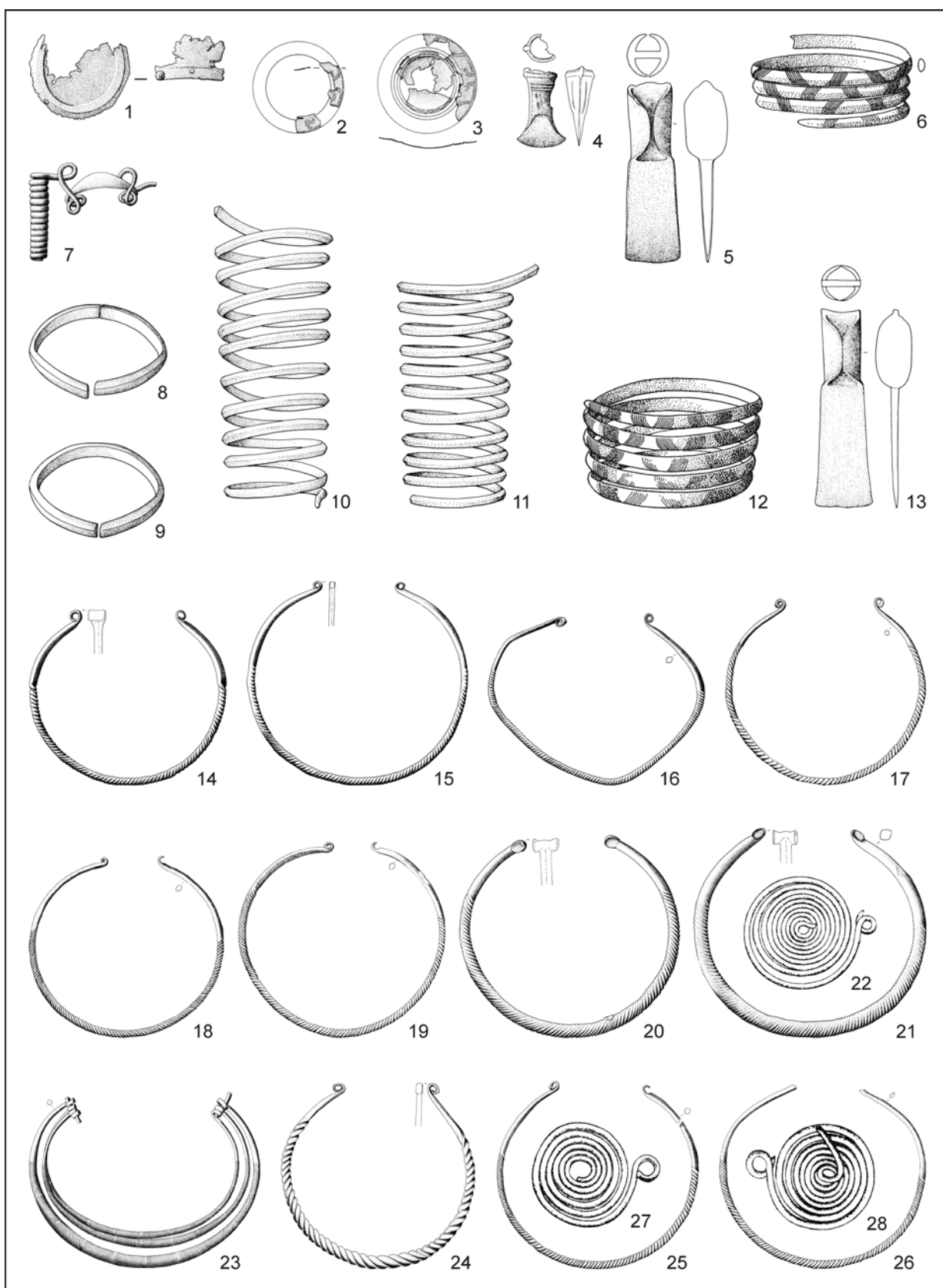
Tab. VI. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. 1 – pohľad na zvyšky koženej šnúry v koncových otvoroch opaska; 2, 3 – bronzové náramky (4, 5); 4 – fragment náramku (5); 5 – zlomok nákrčníka (20); 6, 7 – šperky neznámeho účelu (24, 25); 8, 9 – nákrčníky (18, 19); 10, 11 – pohľad na kožený uzáver opaska (13). Rôzne veľkosti (foto archív AÚ SAV).

Tab. VII. Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica. Pohľad na bronzový opasok. 1a – spredu, 1b – zozadu (foto archív AÚ SAV).

Tab. VIII. 1 – Ilija-Sitno, okr. Banská Štiavnica: 1a – bronzový opasok; 1b – rozvinutá výzdoba opasku; 1c – profil plechu opasku; 2 – Nemecká-Hradisko, okr. Brezno: 2a – bronzový diadém; 2b – rozvinutá výzdoba diadému; 2c, 2d – profily plechu diadému z oboch polôh.

Tab. IX. Počúvadlo, okr. Banská Štiavnica. Dnes dostupné bronzové predmety z depotu z polohy Holík už publikované alebo pripravované pre tlač. Rôzne veľkosti (1–5, 7, 13–21, 23–26 – podľa *Novotná 1970a; 1984; 1991; 2001*; 22, 27, 28 – podľa *Paulík 1982*; 6, 8–12 – L. Veliačikovi ďakujeme za poskytnutie kresieb).

LITERATÚRA

- Balaša 1960* – G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Bratislava 1960.
- Bernjakovič 1960* – K. Bernjakovič: Bronzezeitliche Hortfunde vom rechtem Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpoukraine USSR). Slov. Arch. 8, 1960, 325–392.
- Budinský-Krička 1948–1949* – V. Budinský-Krička: Výskumy štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine r. 1946 a 1947. Hist. Slovaca 6–7, 1948–1949, 269–279.
- Budinský-Krička 1967* – V. Budinský-Krička: Bronzové nálezy z kotliny a poriečia Tople na východnom Slovensku. 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove. Košice 1967, 75–133.
- Dular 1978* – J. Dular: Poskus kronološke razdelitve Dobovskega žarnega grobišča. Arh. Vestnik 29, 1978, 36–45.
- Eisner 1933* – J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Fiedler 1953* – Z. Fiedler: K významu závěsek s prohnutými stěny. Pam. Arch. 44, 1953, 329–338.
- Furmányek 1970* – V. Furmányek: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. Slov. Arch. 18, 1970, 451–468.
- Furmányek 1980* – V. Furmányek: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI/3. München 1980.
- Furmányek 1982* – V. Furmányek: Bronzové závěsky doby bronzové ze Slovenska. Slov. Arch. 30, 1982, 315–346.
- Furmányek/Mitáš 2015* – V. Furmányek/V. Mitáš: Hradiska a fortifikácia. In: V. Furmányek (Zost.): Staré Slovensko 4. Doba bronzová. Nitra 2015, 254–259.
- Furmányek/Novotná 2006* – V. Furmányek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- Furmányek/Veliačik/Vladár 1999* – V. Furmányek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischem Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Gašaj 2000* – D. Gašaj: Hromadný nález bronzových predmetov v Koromli. Hist. Carpatica 29–30, 2000, 59–78.
- Gašaj 2013* – D. Gašaj: Klejnoty archeologiczne. Muzeum wschodniosłowackiego w Koszycach. Katalog Wystawy. Krosno 2013.
- Hajnalová, E. 1989* – E. Hajnalová: Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.
- Hajnalová, E. 1993* – E. Hajnalová: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993.
- Hajnalová, E. 2001* – E. Hajnalová: Ovocie a ovocinárstvo v archeologických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001.
- Hajnalová, M. 2012* – M. Hajnalová: Archeobotanika doby bronzovej na Slovensku. Štúdie ku klíme, prírodnému prostrediu, poľnohospodárstvu a paleoekonomii. Nitra 2012.
- Hampel 1896* – J. Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhoban. Budapest 1896.
- Hoffner, Jr./Craig Melchert 2008* – H. A. Hoffner, Jr./H. Craig Melchert: A Grammar of the Hittite Language. Winona Lake 2008.
- Kacsó 1995* – C. Kacsó: Der Hortfund von Arpäşel, Kr. Bihor. In: T. Soroceanu (Hrsg.): Bronzefunde aus Rumänien. Prähist. Arch. Südosteuropa 10. Berlin 1995, 81–130.
- Kemenczei 2005* – T. Kemenczei: Funde ostkarpatenlandischen Typs im Karpatenbecken. PBF XX/10. Stuttgart 2005.
- Kilian-Dirlmeier 1975* – I. Kilian-Dirlmeier: Gürtelhaken, Gürtelbleche und Blechgürtel der Bronzezeit in Mitteleuropa. PBF XII/2. München 1975.
- Kilian-Dirlmeier 1979* – I. Kilian-Dirlmeier: Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrischen Zeit. PBF XI/2. München 1979.
- Klčo 1995* – M. Klčo: Zisťovací archeologický prieskum v polohe Marhát v Moraviano nad Váhom. Balneol. Sprav. 33, 1995, 135–145.
- Kobaľ 2000* – J. V. Kobaľ: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kossack 1954* – G. Kossack: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas. Berlin 1954.
- Kytlicová 2007* – O. Kytlicová: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. PBF XX/12. Stuttgart 2007.
- Labuda 1980* – J. Labuda: Archeologický výskum na Sitne. AVANS 1978, 1980, 166–169.
- Labuda 1981a* – J. Labuda: Druhá etapa archeologického výskumu na Sitne a prieskum okolia. AVANS 1980, 1981, 167–170.
- Labuda 1981b* – J. Labuda: Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. Štud. Zvesti AU SAV 19, 1981, 113–123.
- Labuda 2008* – J. Labuda: Andrej Kmeť – sitniansky rytier. Martin 2008.
- Márton 1911* – L. Márton: A magyarhoni fibulák osztályozása. Arch. Ért. 31, 1911, 329–352.
- Merhart 1952* – G. von Merhart: Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschr. RGZM 2, 1952, 1–71.
- Mozsolics 1985* – A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely. Budapest 1985.
- Mozsolics 2000* – A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló. Kiel 2000.
- Müller-Karpe 1980a* – H. Müller-Karpe: Bronzezeitliche Heilszeichen. Jahresber. Inst. Vorgesch. Frankfurt a. M. 1978–1979, 1980, 9–28.
- Müller-Karpe 1980b* – H. Müller-Karpe: Handbuch der Vorgeschichte IV/2. Bronzezeit. München 1980.
- Müller-Karpe 2009* – H. Müller-Karpe: Religionsarchäologie. Archäologische Beiträge zur Religionsgeschichte. Frankfurt am Main 2009.
- Medvecký 1924* – K. A. Medvecký: Andrej Kmeť, jeho život a diela. I. sv. Sitno a jeho široké okolie. Bojnice 1924.
- Novotná 1970a* – M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. PBF IX/3. München 1970.
- Novotná 1970b* – M. Novotná: Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Bratislava 1970.
- Novotná 1980* – M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII/6. München 1980.
- Novotná 1984* – M. Novotná: Die Halsringe und Diademe in der Slowakei. PBF XI/4. München 1984.
- Novotná 1991* – M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. PBF II/11. Stuttgart 1991.
- Novotná 2001* – M. Novotná: Die Fibeln in der Slowakei. PBF XIV/11. Stuttgart 2001.
- Novotná 2014* – M. Novotná: Die Vollgriffschwerter in der Slowakei. PBF IV/18. Stuttgart 2014.
- Ožďáni 2006* – O. Ožďáni: Depot bronzových predmetov z neskorej doby bronzovej z Nitrianskej Blatnice. AVANS 2004, 2006, 156, 157.
- Ožďáni 2009* – O. Ožďáni: Depoty bronzových predmetov z Hradiska pri Nemeckej. Slov. Arch. 56, 2009, 1–56.

- Ožďáni/Ušiak/Zachar* 2007 – O. Ožďáni/P. Ušiak/T. Zachar: Další depot bronzových predmetov zo Zvolena. In: M. Salaš/K. Šabatová (Ed.): Doba popelnicových polí a doba halštatská. Příspěvky z IX. Konference. Bučovice 3.–6. 10. 2006. Brno 2007, 167–176.
- Patay* 1996 – P. Patay: Einige Worte über Bronzegefäße der Bronzezeit. In: T. Kovács (Hrsg.): Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Budapest 1996, 405–419.
- Paulík* 1965 – J. Paulík: Nález štítových puklíc z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvesti AU SAV 15, 1965, 17–32.
- Paulík* 1966 – J. Paulík: Mohyla čakanskej kultúry v Kolte. Slov. Arch. 14, 1966, 357–396.
- Paulík* 1976 – J. Paulík: Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 28, 1976, 369–373.
- Paulík* 1982 – J. Paulík: Hromadný nález bronzov sitnianskeho typu z Očovej, okr. Zvolen. Zbor. SNM 76. Hist. 22, 1982, 19–29.
- Paulík* 1984 – J. Paulík: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zbor. SNM 78. Hist. 24, 1984, 27–48.
- Paulík* 1993 – J. Paulík: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993.
- Petrescu-Dîmbovița* 1977 – M. Petrescu-Dîmbovița: Depozitele de bronzuri din România. București 1977.
- Puš* 1978 – I. Puš: Antropomorfni obeski iz Ljubljane. Arh. Vestnik 29, 1978, 46–54.
- Říhovský* 1979 – J. Říhovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Říhovský* 1983 – J. Říhovský: Die Nadeln in Westungarn I. PBF XIII/10. München 1983.
- Ruttkay* 1977 – A. Ruttkay: Výskum zaniknutého včasnostredovekého sídliska, architektúry a pohrebiska pri Nitrianskej Blatnici v roku 1976.
- Salaš* 1997 – M. Salaš: Der urnenfelderzeitliche Hortfund von Polešovice. Brno 1997.
- Salaš* 2005 – M. Salaš: Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I–II. Brno 2005.
- Seewald* 1938 – O. Seewald: Ein frühhallstattzeitlicher Verwahrfund aus Banka bei Pistyan. Sudeta 14, 1938, 10–15.
- Smejtek* 2000 – L. Smejtek: Odlévací forma ze Žichlic, okr. Plzeň – Sever. Příspěvek ke genezi jednoho typu antropomorfních závěsků. Arch. Rozhledy 52, 2000, 7–24.
- Schmidtová/Baxa/Paulík* 2002 – J. Schmidtová/P. Baxa/J. Paulík: Der Bronzehortfund aus Bratislava-Rusovce. Anodos 2, 2002, 277–294.
- Starè* 1975 – F. Starè: Dobova. Brežice 1975.
- Studeníková/Paulík* 1983 – E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Tarbay* 2015 – J. G. Tarbay: A Late Bronze Age hoard and sickle-shaped pins from Fövényes (Hungary, Veszprém County). Ósrég. Levelek 14, 2015, 84–118.
- Teržan* 1999 – B. Teržan: An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia. Arh. Vestnik 50, 1999, 97–143.
- Veliačik* 1983a – L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Veliačik* 1983b – L. Veliačik: Hradiská lužickej kultúry na Slovensku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 14–23.
- Veliačik/Romsauer* 1994 – L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku 1. Katalóg. Nitra 1994.
- Veliačik/Romsauer* 1998 – L. Veliačik/P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (predbežná správa). Slov. Arch. 46, 1998, 225–251.
- Vinski-Gasparini* 1973 – K. Vinski-Gasparini: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar 1973.
- Vinski-Gasparini* 1983 – K. Vinski-Gasparini: Ostave s područja kulture polja sa žarama. In: B. Čović (Red.): Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV. Bronzno doba. Sarajevo 1983.
- Žebrák* 1983 – P. Žebrák: Archeologický výzkum na Sitně roku 1982. AVANS 1982, 1983, 265–267.
- Žebrák* 1984 – P. Žebrák: Další výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1983, 1984, 228, 229.
- Žebrák* 1985a – P. Žebrák: Třetí výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1984, 1985, 259–261.
- Žebrák* 1985b – P. Žebrák: Sitno stále neznáme. Krásy Slov. 62, 1985, 16, 17.
- Žebrák* 1986 – P. Žebrák: Další výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1985, 1986, 257, 258.
- Žebrák* 1987a – P. Žebrák: Pátá výzkumná sezóna na Sitně. AVANS 1986, 1987, 112, 113.
- Žebrák* 1987b – P. Žebrák: Die urzeitliche Burganlage von Sitno. In: J. Hrala/E. Plesl (Hrsg.): Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985. Praha 1987, 331–333.
- Žebrák* 1987c – P. Žebrák: Praveké hradisko na Sitně. In: R. Krajčovič (Ed.): Sprievodca po náučnom chodníku Sitno. Bratislava 1987, 21–23.
- Žebrák* 1988 – P. Žebrák: Ukončení výzkumu na Sitně. AVANS 1987, 1988, 142.

Rukopis prijatý 13. 6. 2017

Abstract and key words translated by Dana Marková
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
ondrej.ozdani@savba.sk

PhDr. Pavel Žebrák
Spojená katolícka škola
Farská 19
SK – 949 01 Nitra
pavelzebrak@gmail.com

Depot bronzener Gegenstände aus dem Burgwall der Lausitzer Kultur auf Sitno

Ondrej Ožďáni – Pavel Žebrák

ZUSAMMENFASSUNG

In der Studie wird das Depot bronzener Gegenstände, entdeckt im Jahr 1986 im Kataster der Gemeinde Ilija, Bez. Banská Štiavnica während der Rettungs- und Feststellungsausgrabung des Burgwalls der Lausitzer Kultur in der Flur Sitno auf gleichnamigem Berg (Žebrák 1987a, 112, 113), veröffentlicht. Sein Gipfel mit 1009 m ü. d. M. ist gleichzeitig die Dominante und der höchste Punkt von Štiavnické vrchy. Vom Nord, West und Süd ist der Burgwall durch steile Andesit-Felsblöcke natürlicherweise geschützt. Ein freier Zugang in den von der Natur befestigten Raum war nur aus östlicher Seite möglich. In diesem Teil wurde mit größter Wahrscheinlichkeit erst in der späten Bronzezeit eine mächtige Befestigung erbaut. Die Fortifikation des Burgwalls bildet ein Wallsystem. Die erste Linie stellt der äußere Umfassungswall, die zweite Linie der Querwall, der das Areal ungefähr in zwei Hälften, in die obere und die untere teilt (Abb. 1), dar. Die obere wird für die Akropolis, in der sich bis heute eine ergiebige Wasserquelle in 970 m ü. d. M. befindet, gehalten (Furmánek/Mitáš 2015, 258; Labuda 1981b, 113, 119; Žebrák 1987c, 22). Auf einem Teil der Wälle wurden im Mittelalter, ungefähr im 13. Jahrhundert, die steinernen Mauern erbaut, die zusammen mit der mittelalterlichen Burg einen befestigten Komplex gebildet haben. Das Areal des Burgwalls, das wahrscheinlich schon in der Urzeit und später im Mittelalter terrassenförmig hergerichtet wurde, hat eine Gesamtfläche von ungefähr 16 ha und ist bisher der höchstgelegene befestigte Punkt des Volkes der Lausitzer Kultur in der Zeit der jüngeren und späten Bronzezeit in der Slowakei (Žebrák 1987c, 21, 22). Die Lage wurde vom Volk der Lausitzer Kultur seit dem Ende der Stufe BD bis in den Anfang der Hallstattzeit (Labuda 1981b, 116–121; Žebrák 1983, 266) besiedelt.

Die Studie besteht aus acht selbständigen Kapiteln. In den ersten zwei beschäftigen sich die Autoren mit der Geschichte der Forschung auf Sitno und veröffentlichen die bisherigen Erkenntnisse über der Lokalität. Die Lage auf Sitno wurde amateurhaft schon am Ende des 19. Jh. von Andrej Kmeť, der sich auch um ihre Einführung in die Literatur verdient machte (Medvecký 1924, 5–123), untersucht. An diese Forschungsaktivitäten knüpften im 20. Jh. die Angestellten von Slowakischen Montanmuseum mit Sitz in Banská Štiavnica, an. Im Verlauf von 20 Jahren anhaltender Untersuchung gewann Ján Truchlík eine große Kollektion von unterschiedlichen Funden, vor allem aus dem Raum der mittelalterlichen Burg, aber auch aus einzelnen Terrassen im Areal des Burgwalls. Die Resultate seiner Ausgrabungen wurden

jedoch bisher nicht veröffentlicht (Labuda 2008, 78–80), ähnlich wie das Material aus der Ausgrabung von Zora Liptáková aus dem Jahr 1970 (Labuda 1981a, 120). Die Kenntnisse aus den Ausgrabungen von Jozef Labuda in den Jahren 1978 bis 1979 wurden in mehreren Publikationen veröffentlicht (Labuda 1980, 166–169; 1981a, 167–170; 1981b, 113–123).

Die bisher am längsten dauernde archäologische Ausgrabung auf Sitno hat das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra in einer Zusammenarbeit mit den Slowakischen Montanmuseum in Banská Štiavnica durchgeführt. In den Jahren 1982 bis 1987 leitete die Ausgrabungen Pavel Žebrák, einer der Autoren dieses Artikels. Die Resultate der siebenjährigen Forschungssaisons wurden der fachlichen Öffentlichkeit bisher nur in Form von kurzen Nachrichten zugänglich gemacht (Žebrák 1983, 265–267; 1984, 228, 229; 1985a, 259–261; 1985b, 16, 17; 1986, 257, 258; 1987a, 112, 113; 1987b, 331–333; 1987c, 21–23; 1988, 142).

Im Jahr 1986 wurden auf dem Burgwall vier Sonden I bis IV trassiert und untersucht (Abb. 1: 1). Die Sonde I/86 mit Ausmaßen 10 x 5 m, in der ein Bronzedept gefunden wurde, befand sich im südöstlichen Teil des Areals des Burgwalls. Länglich lag sie parallel mit dem inneren Rand der Befestigung und durch den Mittel-Kontrollblock trennte sie sich in zwei Teilen, bezeichnet als Sonden I-A und I-B. Stufenweise wurde sie nach Schichten („a“ bis „ch“) bis in die Tiefe von 180 cm, wo schon der sterile Untergrund lag (Abb. 2), untersucht.

Seit der Schicht „g“ hat man festgestellt, dass durch den Aushub ein Innenraum eines größeren urzeitlichen Objektes, bzw. mehrerer Objekte, mit größter Wahrscheinlichkeit Wohnstätten in Superposition, ergriffen wurde. Auf diese Tatsache wiesen in verschiedenen Ebenen des Aushubes bis in die Tiefe von 180 cm festgehaltene Reste von durchgebrannten Fußböden, Feuerstellen oder Öfen und verbrannten Balken, hin. Man hat Lehmewurf, Spinnwirtel, Webgewichte, Getreidequetscher, in den Untergrund versenktes Vorratsgefäß, dessen Boden sich sogar in der Tiefe von 200 cm befand, drei Pfahlgruben (Abb. 2), einen Satz von paläobotanischen Funden und eine Gattungsvertretung einer großen Kollektion von Siedlungsfunden, einschließlich der Keramik, festgestellt. Ein rechteckiger Grundriss der vernichteten Wohnstätte in einer Tiefe von 160 cm hatte die Länge von circa 7–8 m, die Breite hat man nicht festgestellt.

Das Bronzedept befand sich im westlichen Teil der Wohnstätte in einer Tiefe von 160 cm (Schicht „ch“)

und lag ursprünglich auch unter der durchgebrannten Schicht von Kohlenstückchen, gebildet durch Verbrennung und Verkohlung des hölzernen Fußbodens (Abb. 3). Eine ähnliche Schicht befand sich in den Häusern II, VI und VIII auf dem Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie (Veliačik/Romsauer 1998, 240).

Alle Gegenstände aus dem Depot befanden sich im Inneren eines in Kreis gerollten Gürtels (Abb. 5), außer der Spitze einer Nadel, die 30 cm südlich des Gürtels gelegen hat. Die einzelne Bronze im Gürtel (Abb. 5; Taf. I: 7; V: 7, 8; VII: 1a, 1b) waren folgendermaßen geordnet: spiralförmig gerollte Armringe (Taf. II: 5, 7, 7a, 10–12, 14–16; IV: 6, 7, 9–11; VI: 2–4), sowie die funktionell nicht identifizierten Gegenstände mit einer Öse (Taf. V: 1a, 1b, 4a, 4b; VI: 6, 7) befanden sich im oberen Teil des Satzes. Der Nadelkopf lag in seinem unteren Teil (Taf. III: 10). Zwischen den Armringen und dem Nadelkopf lagen Bronzeringe, Haarzier (Taf. II: 9; III: 2–5, 9; IV: 1–4; V: 2, 3, 5, 6), Ring und ein Anhänger in Form einer Sanduhr (Taf. II: 8). Ein Ende des ledernen Gürtelverschlusses mit angenähten Bronze buckeln, zwei Bronzeringen und einer Bronzeapplikation in Form eines Brillenanhängers (Taf. I: 1–5; VI: 10, 11) war durch spiralförmig gerollte Armringe durchgezogen, das zweite Ende lag beim inneren Ende des gerollten Gürtels. Tordierte Halsringe befanden sich beim oberen Rand des Gürtels und mit den Enden nahmen sie Richtung nach oben (Taf. III: 1, 7, 8).

In der Kollektion des Depots blieb auch organisches Material erhalten. Außer der ledernen Unterlage vom Verschluss des Gürtels (Taf. I: 1; VI: 10, 11) wurden Reste organischen Materials auch auf den äußeren Seiten der Gegenstände mit den Ösen (Taf. V: 1b, 4b; VI: 6, 7) und auch auf den spiralförmigen Armringen (Taf. IV: 5–7, 9–11; VI: 2–4) festgestellt. Die Kollektion der Haarzier war mit einem Schnürchen (Taf. II: 9; V: 5) verschnürt. An einem Ende des bronzenen Gürtels, bei dem auch sein lederner Verschluss lag, waren durch die Öffnungen Reste eines ledernen Schnürchens durchgezogen (Taf. VI: 1). Aus den Analysen ausgewählter organischen Mustern ging hervor, dass das Leder vom Verschluss des Gürtels (Taf. I: 1; VI: 10, 11) weder vom Rindvieh noch vom Schwein stammt. Es ist nicht gelungen den genauen Ursprung des Leders festzustellen.

Das in der Öffnung des bronzenen Gürtels erhaltene Schnürchen (Taf. VI: 1) wurde als ledernes Riemchen identifiziert, hergestellt aus Leder eines anderen Tieres als Unterlage des Gürtelverschlusses. Die drahtene Haarzier (Taf. II: 9; V: 5) war mit Fäden pflanzlichen Ursprungs umgebunden. Die bronzenen Buckel (Taf. I: 1d, 2) wurden an die lederne Unterlage des Gürtelverschlusses mit Schnürchen angenäht, die durch rechtslaufende Drehung zweier gleichartig rechtslaufend gedrehten Bändchen kollagenen Fasern der Achillessehne eines Rindviehs geschaffen wurden. Die Schnürchen sind durch eine Z-Biegung fest gedreht, der Winkel der Drehung ist 30°. Die Schnürchen sind aus zwei Garnen gemacht und jede besteht aus ungefähr 15–20 Fasern. Die Stärke des ganzen Schnürchens bewegt sich ab 1,5 bis 1,8 mm. Das Annähen ist mit dem Vorwärtstich

gemacht, auf der Oberfläche sind die Einstiche 0,5 cm von sich entfernt und auf dem unteren Teil sind die Einstiche von sich ab 0,2 bis 0,3 cm entfernt.

Das Material von der Oberfläche der Armringe (Taf. IV: 6) stammt vom Fell der wühlmausartigen Tieren, am ehesten eines Ziesels, in dem das Depot wahrscheinlich verpackt war.

Ein Bestandteil der vorgelegten Studie sind auch die Resultate der paläobotanischen Analysen aus der Kollektion der verkohlten Körner, Samen, Ährchen und Kohlenstückchen, die durch das Schlämmen der Erde, abgenommen aus dem Interieur der vernichteten Wohnstätte in der Sonde I/86 aus der Tiefe von 180 cm, gewonnen wurden. Aus den Analysen geht hervor, dass die Bewohner des Burgwalls sich intensiv der landwirtschaftlichen Tätigkeit gewidmet haben. Sie haben vor allem Getreidearten angebaut, fast alle bekannte Arten von Weizen, weiter Roggen, Hafer und Hirse. Von den Hülsenfrüchten sind Linsen, Erbsen und Wicke vertreten. Das Naturmilieu bildeten vor allem Buchen- und Eichenwälder, vertreten sind auch andere Gehölze, wie zum Beispiel Ahorn, Linde, Holunder, Esche, Weißbuche und Pappel. Das Spektrum der festgestellten Arten, vor allem der angebauten Pflanzen, gewonnen aus dem Fußboden der ergriffenen Wohnstätte, deutet unbestritten an, dass das Bronzedeot wirklich in einem Siedlungsobjekt deponiert war. Dieses diente nicht nur als Wohnstätte, sondern gleichzeitig auch als Produktionsraum (Fragmente von tönernen Webergewichten, Getreidequetscher, und s. w.) benutzt wurde.

Bei der Analyse der bronzenen Gegenstände hat man festgestellt, dass aus dem chronologischen Gesichtspunkt nur ein kleiner Teil für die Festlegung einer genaueren zeitlichen Einreihung des Satzes geeignet ist. Im Fund befanden sich Gegenstände entweder ohne jedweden Aussagewert, oder einige kamen in längeren Abschnitten der jüngeren und der späten Bronzezeit vor. In einigen Fällen ist es nicht gelungen eine geeignete Analogie zu finden und ihre Datierung ist dann nicht gebührend unterstützt. Trotz diesen Tatsachen, auf Grund des bronzenen Gürtels, der in die Stufe HB1 datiert ist – durch einen unbestritten analogen Gegenstand – das Diadem aus Nemecká, umarbeitet aus ursprünglichem Gürtel (Taf. VIII: 2; Ožďáni 2009, 7, 18), der bronzenen Spiralarmringe, eventuell auch eines Anhängers in Form der Sanduhren und einer Nadel, nach der Form dem Typ Banka nahe stehend, wird das Depot als eine Einheit an die Wende der Stufen HaA2/HaB1, doch mit größter Wahrscheinlichkeit am ehesten in die Stufe HaB1, datiert.

Der Burgwall der Lausitzer Kultur, in dessen Areal das Depot der Bronze, sowie auch in der Vergangenheit eine relativ große Kollektion von bronzenen Gegenständen und Gießformen gefunden wurde, gehört zum Typ der befestigten Siedlungen, die als Höhengiedlungen bezeichnet werden. Für diesen Typ ist ihre Situierung in höhere, schwieriger zugängliche Lagen, die sich auf Felsenerhöhungen und Berggipfeln befinden (Veliačik 1983b, 18), kennzeichnend. Ein weiteres charakteristisches Merkmal dieser Burgwälle ist das Bestreben das ganze Areal der Gemeinde mit einer Befestigung abzugrenzen, wobei auch die natürlichen Schutzzei-

enschaften des Terrains wie die steilen Abhänge und Felsenwände benutzt wurden, was auch im Fall des Burgwalls auf Sitno, der mit dem Ausmaß von ungefähr 16 ha zu der Gruppe der Burgwälle mit einem ausgedehnten Areal gehört, bewiesen ist.

Die Antwort auf die Frage, in welcher Periode die Befestigung auf der strategischen Lage auf dem Gipfel von Sitno erbaut wurde, bleibt bisher unklar. Die Besiedlung durch das Volk der Lausitzer Kultur ist in gegebenem Raum schon ab der Stufe BD belegt und hat offensichtlich bis zum Anfang der Hallstattzeit gedauert (*Labuda 1981b*, 120, 121). Mit Bezug auf die umfangreiche Befestigung muss konstatiert werden, dass sein Entstehen eindeutig mit seiner Verteidigungsfunktion zusammenhing. Den Aufbau der Fortifikation hat wahrscheinlich der Wechsel der gesellschafts-ökonomischen Situation in gegebenem Raum verursacht, der im Verlauf des Ausganges der jüngeren Bronzezeit und in der Periode der späten Bronzezeit (*Veliačik 1983a*, 142, 143) aufgezeichnet wurde. Trotz unruhigen Zuständen im breiteren Raum des Karpatenbeckens (z. B. Ankunft des Volkes der Mezőcsát-Kultur) wird eine weitere Entwicklung der wirtschaftlichen Tätigkeit, ein höheres Niveau der Organisation und somit sich vertiefende gesellschaftliche Differenzierung des Volkes der Lausitzer Kultur (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999*, 123; *Veliačik 1983a*, 142) beobachtet.

Die Entstehung des Burgwalls auf Sitno hing, wie es vorausgesetzt wird, mit dem expansiven Fortgang des Volkes der Lausitzer Kultur im Verlauf der späten Bronzezeit und des folgenden Ablaufes der Besiedlung in höhere, oft auch extreme Lagen, übersteigend die Meereshöhe auch von 1000 m, und wahrscheinlich auch mit dem Bestreben besser zu exploitierten und kontrollieren die bedeutenden Lager von Kupfererz, die sich in diesem Fall in den erzhaltigen Štiavnické vrchy befanden, zusammen. Diese Erzader, reich außer anderen Edelmetallen auch an Kupfer, wurden unbestritten durch das Volk der Lausitzer Kultur gefördert. Ein indirekter Beweis dieser Tätigkeit ist eine große Zahl der Funde von bronzenen Gegenständen, gewonnenen auch aus dem Areal des Burgwalls auf Sitno, und vor allem das Vorkommen von Gussformen und der Schlacke, die darüber zeugen, dass in der Gemeinde eine metallurgische Werkstatt nicht nur für den Bedarf der einheimischen Kommunität, sondern im Rahmen der Handelskontakte auch für die mehr entfernte Gebiete tätig war (*Labuda 1981b*, 120, 121, Abb. 1: 3; *Žebrák 1987c*, 22). Die vorausgesetzte Metallgießerei-Werkstatt arbeitete

vielleicht bis zum Ende der Besiedlung auf Sitno. Über die Realität dieser Voraussetzung konnte vielleicht handgreiflich auch ein älterer Fund eines Depots von bronzenen Gegenständen aus dem Jahr 1944, entdeckt auf dem östlichen Abhang der Anhöhe Holík im Kataster der Gemeinde Počúvadlo (Taf. IX; *Balaša 1960*, 54; *Budinský-Krička 1948–1949*, 272; *Paulík 1982*, 21, 22, Abb. 2: 2–4), der in den Horizont der Depots Sitno, also in die Stufe HaB2/HaB3 (*Novotná 1991*, 31 2001, 61) datiert ist, zeugen.

Der Burgwall auf Sitno präsentiert sich auf Grund der angegebenen Tatsachen als Mittelpunkt des administrativen, Herstellungs-, Handels- und Kultzentrums eines überregionalen Charakters. Zusammen mit dem Burgwall auf Pustý hrad in Zvolen war er in einem Gebiet situiert, das genügend Kupfer für die Produktion von bronzenen Gegenständen gewährt hatte (*Ožďáni/Ušiak/Zachar 2007*, 174). Es kann vorausgesetzt werden, dass in den handwerklichen Werkstätten, die wahrscheinlich auf diesen Burgwällen gearbeitet haben, auch die beiden fast identischen bronzenen Gürtel hergestellt wurden, wobei später das Exemplar aus Nemecká in ein Diadem aufbereitet wurde. Berücksichtigt die gesamte Durchführung und vor allem die Motive von ähnlichen Ziermustern ist berechtigt zu vermuten, dass auch das Diadem, das auf einer elektronischen Auktion verkauft und als Lokalität „Central Europe“ (*Tarbay 2015*, 89, 108, Abb. 7: 1) angeführt wurde, stammt aus dem Gebiet der Slowakei, bzw. dem nördlichen Teil des Karpatenbeckens und in irgendeiner überregionalen metallurgischen Werkstatt im Gebiet der Lausitzer Kultur hergestellt wurde (*Ožďáni 2009*, 30).

Die strategische Lage der Lokalität auf dem Gipfel von Sitno, zusammen mit einer mächtigen Fortifikation des Burgwalls, war sicherlich Garantie für ungestörte und ruhige Handelstransaktionen und Austausch der Ware, die hier evident realisiert wurden. Beweis dieser Handelskontakte sind Funde der Keramik der Čaka- und der Gáva-Kultur im Rahmen der älteren Phase der Besiedlung der Lage, später, seit der Wende der Stufen HA/HB wird ein relativ starker Eingriff aus dem Gebiet der Kyjatice-Kultur, sowie auch Einflüsse der Podoler-Kultur aus dem Gebiet der südwestlichen Slowakei (*Labuda 1981b*, 116–121; *Žebrák 1987c*, 22, 23) beobachtet. Die Kommunität des Volkes der Lausitzer Kultur, die diese Höhenlage auf Sitno besiedelte, lebte also nicht in einer Isolation, sondern unterhielt rege Handelskontakte mit nahen aber auch mehr entfernten Gebieten in westlicher und östlicher Richtung.

Abb. 1. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Die Lage der Sonden im Areal des Burgwalls im Jahr 1986. I – Sonden I-A und I-B – Fundort des bronzenen Depots (Ausfertigung: M. Bartík aus Unterlagen von P. Žebrák).

Abb. 2. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Sonde I-A und I-B, Schicht „ch“. Fundsituation in den Sonden in Tiefe von 150–180 cm ab dem Niveau des Terrains. Legende: a – Pfahlgrube; b – durchgebrannte Erde; c – Kohlenstückchen-Schicht; d – Depot; e – Steine; f – Mühlstein; g – Gewicht; h – Keramik.

Abb. 3. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Original der zeichnerischen Dokumentation der Sonde I/86 in Tiefe von 140 cm ab dem Niveau des Terrains. Verkohlte Holzbretter, niedergelegt in schwarzer Schicht von Kohlenstückchen auf der Grenze der Sonden I-A und I-B.

Abb. 4. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Ursprüngliche zeichnerische Dokumentation der Fundsituation des Profils der westlichen Wand der Sonde I-B. Mit blauer Farbe sind die Steine gezeichnet. Im Plan fehlt die Legende.

Abb. 5. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Blick auf das bronzene Depot *in situ* nach der Freilegung in der Sonde I-B, in der Schicht „ch“ (Foto: P. Zembrák).

Taf. I. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Endverschluss des bronzene Gürtels (13); 1a, 1b, 4, 5 – bronzene Ringe aus dem Endverschluss (13c, 13b); 1c, 3 – Applikationen in Form einer Brillenspirale (13a); 1d, 2 – bronzene Buckeln vom Endverschluss (13d); 6 – aufgerollte Verzierung des Gürtels; 7 – bronzener Gürtel (26); 7a, 7c – Details der Enden des Gürtels aus der Innenseite; 7b – Profil des Gürtels an aktueller Stelle. Maßstab: a – 1–5; b – 6; c – 7.

Taf. II. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Ring (23); 5, 7, 10–12, 14–16 – Spiralarmringe (1–5, 7, 8, 10); 2, 3, 4, 6 – Bruchstücke organischer Materialien und pflanzlicher Halme (12, 27, 30, 31); 8 – Anhänger in Form einer Sanduhr mit kreisförmigem Abschluss (17); 9 – Lockenring mit drei Windungen (9); 13 – tordierter Gegenstand in Form einer Nadel (6).

Taf. III. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1, 7, 8 – tordierte Halsringe und Bruchstück eines tordierten Halsringes (18–20); 2–4 – Bruchstücke der Haarzier aus mehreren Lockenringen (29, 32–34); 5 – bronzener Ring (21); 6 – Bruchstück eines Drahtes aus dem Lockenring (11); 9 – Haarzier (15); 10 – Nadel (22).

Taf. IV. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1, 2 – Haarzier (15, 34); 3, 4 – bronzene Ringe (16, 21); 5–7, 9–11 – bronzene Armringe (1–3, 7, 8, 10); 8 – bronzener Anhänger (17).

Taf. V. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1a, b, 4a, b – Schmuck unbekannten Zweckes (24, 25); 2 – Bruchstücke eines Lockenringes (28); 3, 5 – Haarzier (9, 14);

6 – abgeschlossener Ring (16); 7, 8 – Blick auf die gepunzte Verzierung in einzelnen Feldern des bronzene Gürtels. Maßstab: a – 1–6; b – 7, 8 (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VI. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1 – Blick auf die Reste der ledernen Schnur in den Endöffnungen des Gürtels; 2, 3 – bronzene Armringe (4, 5); 4 – Fragment des Armringes (5); 5 – Bruchstück des Halsringes (20); 6, 7 – Schmuck unbekannten Zweckes (24, 25); 8, 9 – Halsringe (18, 19); 10, 11 – Blick auf den ledernen Verschluss des Gürtels (13). Unterschiedliche Größen. (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VII. Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. Blick auf den bronzene Gürtel. 1a – von Vorne, 1b – von Hinten. (Foto: Archiv des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften).

Taf. VIII. 1 – Ilija-Sitno, Bez. Banská Štiavnica. 1a – bronzener Gürtel; 1b – aufgerollte Verzierung des Gürtels; 1c – Profil des Gürtelbleches; 2 – Nemecká-Hradisko (Burgwall), Bez. Brezno: 2a – bronzener Diadem; 2b – aufgerollte Verzierung des Diadems; 2c, 2d – Profile des Diadem-Bleches aus beiden Lagen. Maßstab: a – 2a, 2b; b – 1a, 1b.

Taf. IX. Počúvadlo, Bez. Banská Štiavnica. In der Gegenwart zugängliche bronzene Gegenstände aus dem Depot aus der Flur Holík, schon veröffentlicht oder für den Druck vorbereitet. Unterschiedliche Größen (1–5, 7, 13–21, 23–26 – nach Novotná 1970a; 1984; 1991; 2001; 22, 27, 28 – nach Paulík 1982; 6, 8–12 – L. Veliačik danken wir für die Verleihung der Zeichnungen).

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ NEJSTARŠÍHO GERMÁNSKÉHO OSÍDLENÍ MORAVY OPTIKOU NOVÝCH POVRCHOVÝCH NÁLEZŮ¹

T O M Á Š Z E M A N

A Contribution to the Knowledge of the Oldest Germanic Settlement of Moravia According to New Surface Findings.

The study presents a typological and chronological evaluation of a collection of newly acquired findings from the 1st cent. A. D., mainly from south and southeastern parts of Moravia. These findings have been collected in last ten years through an intense metal detector survey. Over 90% of items are bronze fibulas of western Roman provinces, Noric-Pannonian or Germanic origin. Nevertheless, many of them have not been known in Moravia so far. These artifacts have been examined through non-destructive metallographic analysis which confirmed a preference of brass against bronze as a fibula-crafting material of the older Roman period. Therefore non-stratified findings bring evidence of far denser Germanic settlement of Moravia in the 1st cent. A. D. than we thought up to date (40 new sites recorded). This is important since this time period has so far been missing, with few exceptions, during archaeological excavations in recent years. Findings of field surveys have also helped to identify three new cremation burial grounds. Burying started during the time of the Marobodus Empire and the development of the grounds is most certainly geographically and chronologically connected with the existence of the Kingdom of Vannius.

Key words: Moravia, early Germanic settlement, 1st cent. A. D., brooches, bronze vessels, metallography.

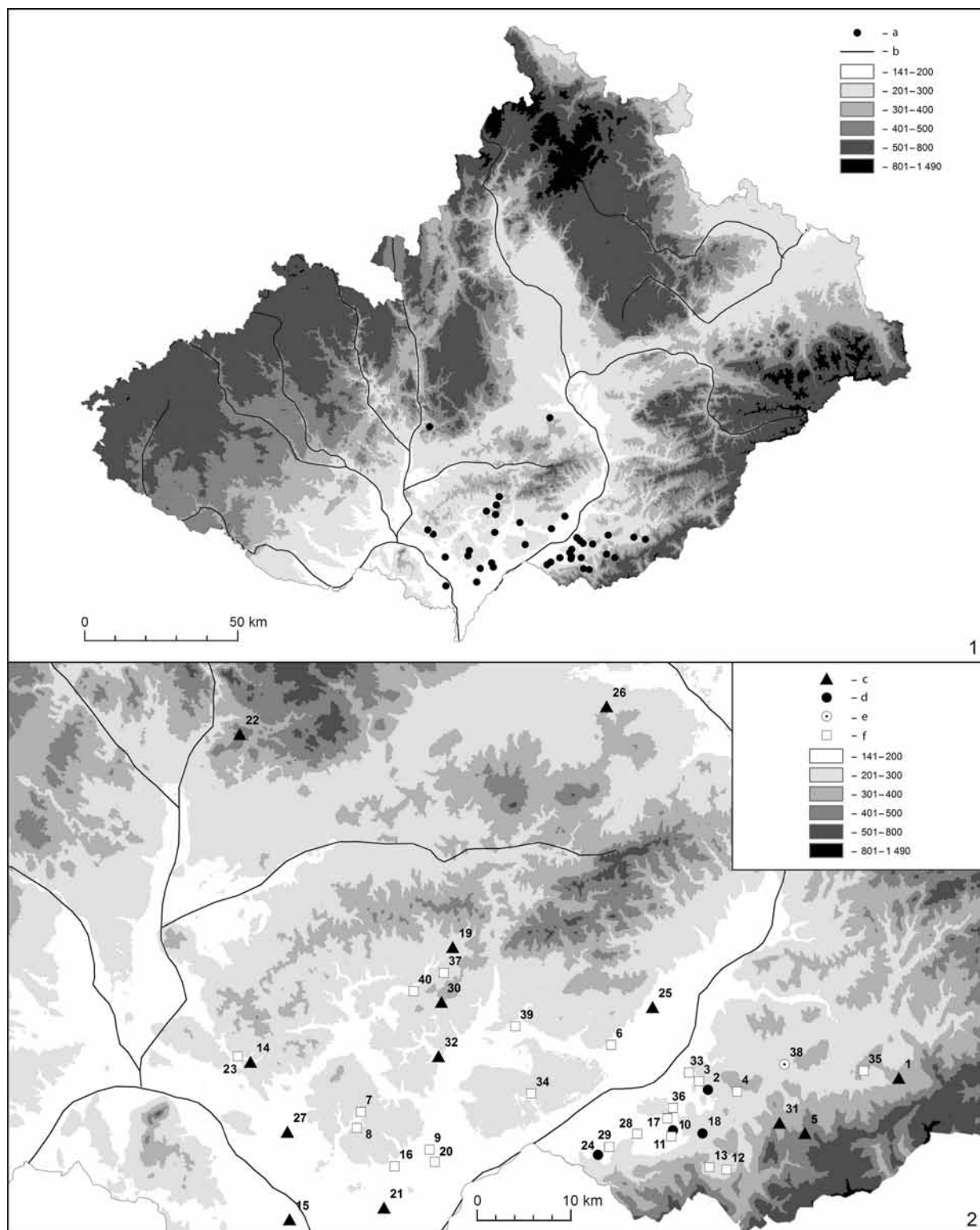
Nejstarší roztřídění archeologických nálezů doby římské z Moravy provedli E. Beninger a H. Freising s vyčleněním některých keramických souborů z 1. stol. (Beninger/Freising 1933, 49–51, 104–107). Na ně navázal I. L. Červinka spíše nesystematickým výčtem nejstarších germánských nálezů v rámci vývoje doby římské a zejména stěhování národů na Moravě (Červinka 1936, 110–114). První soubornou syntetickou práci s důsledným typologicko-chronologickým rozbořem archeologických nálezů 1. stol. byla nepublikovaná dizertační práce I. Peškaře (1964), konfrontující moravské území zejména s nově navrženou chronologií doby římské H. J. Eggersem (shrnutí viz Peškař 1964, 618–632). Následně byly základy materiální náplně germánského osídlení Moravy v 1. stol. kodifikovány studiemi J. Tejrál na přelomu 60. a 70. let 20. stol. (Tejral 1969; 1970; 1977) v konkordanci s příbuzným vývojem osídlení na jihozápadním Slovensku (Kolník 1971, 511–522; 1977; 1991) a v severní části Dolního Rakouska (nejnovější shrnutí Lauer mann 2017, 236, 240–242). Během posledních 40 let však došlo k minimálnímu posunu bádání o problematice nejstaršího germánského osídlení Moravy. K mírné revizi aktuálního stavu pramenného fondu došlo jen v polovině 90. let 20. stol. (Droberjar 1995; 1997a, 134–140). Naposledy byl vývoj Moravy v 1. stol. zhodnocen před osmi lety v souvislosti s tematic-

kým zaměřením mezinárodní konference na období Marobudovy říše (Tejral 2009). Pro území Moravy je tak stále platná periodizace starší doby římské, vytvořená v 70. letech 20. stol.:

- B1a: 9–6 před n. l.–30 n. l.
- B1b (Tejral BIIa): 30–50 n. l.
- B1c (Tejral BIIb): 50–100 n. l.
- B2: 100–150/160 n. l.

Pomineme-li ojedinělé zásahy przeworské kultury na střední a severovýchodní Moravu v pozdně laténském stupni LTD1 – nečetné nálezy keramiky a železných opaskových přezek na sídlištích v Bořitově, Rymicích, Brodku u Prostějova, Držovicích, Vyškově nebo na oppidu Staré Hradisko (Droberjar 1995, 22; Tejral 2009, 166), ve stupni LTD2b – rozrušený žárový hrob z Duban (Meduna 1968, 56–58, 61–65, obr. 1) či na přelomu časné a starší doby římské (A3/B1) – tři urnové hroby z Dolan (Kalábek 1999) a přesah osídlení plaňanské skupiny v přechodném stupni A/B1 z východních Čech na severozápadní Moravu – keramické fragmenty ze Skalice nad Svitavou a Sudic (Droberjar/Vich 2009, 242, 243, obr. 2: 1, 3), tak nejstarší svěbské nálezy lze datovat až do druhé třetiny 1. stol. (stupeň B1b, příp. BIIa podle Tejrál). Jedná se o několik jednotlivých hrobů ze Bzence, Nedakonic, Velatic, Mikulova aj. a jednotlivých objektů nebo nálezů zlomků keramiky

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2015 z Fondu pro podporu vědecké činnosti (grantový projekt FPVC2015/16 „Střední Pomoraví v době římské“).

Obr. 1. Mapa lokalit nových povrchových nálezů z 1. stol. Legenda: a – lokality; b – hlavní toky; c – ojedinělý nález; d – pohřebiště; e – pohřebiště, sídliště; f – sídliště (mapové podklady vytvořila J. Mazáčková). 1 – Bánov; 2 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 3 – Blatnice pod Sv. Antonínkem II; 4 – Blatnice pod Sv. Antonínkem III; 5 – Boršice u Blatnice; 6 – Bzenec; 7 – Čejkovice I; 8 – Čejkovice II; 9 – Dolní Bojanovice; 10 – Hroznová Lhota I; 11 – Hroznová Lhota II; 12 – Hrubá Vrbka I; 13 – Hrubá Vrbka II; 14 – Hustopeče u Brna; 15 – Charvátská Nová Ves; 16 – Josefov; 17 – Kozojídky; 18 – Lipov; 19 – Lovčice; 20 – Lužice; 21 – Moravská Nová Ves; 22 – Ochoz u Brna; 23 – Velké Němčice; 24 – Petrov; 25 – Polešovice; 26 – Vitčice; 27 – Rakvice; 28 – Strážnice I; 29 – Strážnice II; 30 – Strážovice; 31 – Suchov; 32 – Šardice; 33 – Uherský Ostroh; 34 – Vaceňovice; 35 – Uherský Brod; 36 – Veselí nad Moravou; 37 – Věteřov; 38 – Vlčnov-Dolní Němčí; 39 – Vlkoš; 40 – Želetice.

či spon z kulturní vrstvy sídlišť v Hraběticích, Dobročkovicích, Nejdku, Hradčovicích, Uherském Brodu ad. (*Droberjar 1997a*, 135–140, obr. 57; *Tejral 1970*, 109, obr. 1). Osídlení ve stupni B1a zatím na jižní Moravě nebylo doloženo.

Záchranné archeologické výzkumy za posledních 20 let nepřinesly až na výjimky nové nálezové kontexty či jednotlivé movité nálezy ze starší fáze starší doby římské. Ukazuje se tak, že v současnosti jsou schopny tento obraz výrazně pozměnit zejména intenzivní povrchové sběry s využitím detektorů kovů. Ty však převážně dosud nebyly zveřejněny. Jako částečné zacelení této mezery je koncipována předkládaná studie, jejímž předmětem zpracování se stalo 134 kusů nových spon z 1. stol. (příp., jejichž vývoj započal již v 1. stol.) a deset kusů další bronzové industrie. Mapa nejstaršího germánského osídlení Moravy tak byla doplněna o 40 nových lokalit (obr. 1). Ta sice ukazuje zhuštění dokladů osídlení ve stupni B1 v jihovýchodní části Moravy (zejména podél levého břehu řeky Moravy se zásahy do podhůří Bílých Karpat), není však odrazem aktuálního stavu poznání, ale výběrovým zaměřením předkládané studie. Jádrem zpracování jsou nové povrchové nálezy z okresů Hodonín a Uherské Hradiště. Podle struktury nálezového fondu z daných lokalit z povrchových sběrů a dalších terénních příznaků byly lokality rozříděny do základních skupin jejich předpokládané funkce (pohřebiště, sídliště, ojedinělé nálezy). Jako pohřebiště byly identifikovány lokality Blatnice pod Sv. Antonínkem I, Hroznová Lhota I, Lipov a Petrov. Tato naleziště vykazují nápadnou koncentraci kovových artefaktů, které známe z inventáře germánských žárových hrobů (spony, kování picích rohů, součásti opasek, zlomky bronzových nádob), včetně dokladů jejich opálení, patrnou absenci sídlištní keramiky (keramika z těchto lokalit je navíc množstevně menší položkou než počet kovových nálezů), a také větší přítomnost bronzových a skleněných slitků i drobných spálených lidských kůstek (podrobněji se výčtem charakteristických nálezů budu zabývat v závěru studie). Ve všech případech se jedná o nově objevené lokality, které dosud nebyly publikovány. Jako sídliště byly označeny lokality, kde se kovové nálezy vyskytují spolu s početnými nálezy keramiky, skleněných artefaktů a mazanice. Za ojedinělé nálezy označuji lokality s dosud malou kolekcí získaných nálezů (1–5 ks, až na výjimky bez přítomnosti keramiky). Dále byly do obsahu

pojednáváného souboru přiřazeny některé jednotlivé nálezy i z lokalit mimo výše vymezenou oblast, které se v průběhu jeho zpracování dostaly autorovi do rukou a obsahovaly spolehlivé prostorové identifikační údaje o místě nálezů.² Srovnatelně početné množství nálezů z povrchových sběrů z 1. stol. n. l. pochází také z Brněnska a Břeclavska, prozatím pouze databázově evidované, jejichž zveřejnění snad bude brzy následovat a pomůže nám zpřesnit hustotu a charakter osídlení celé jižní poloviny moravského území.

BRONZOVÉ NÁDOBY

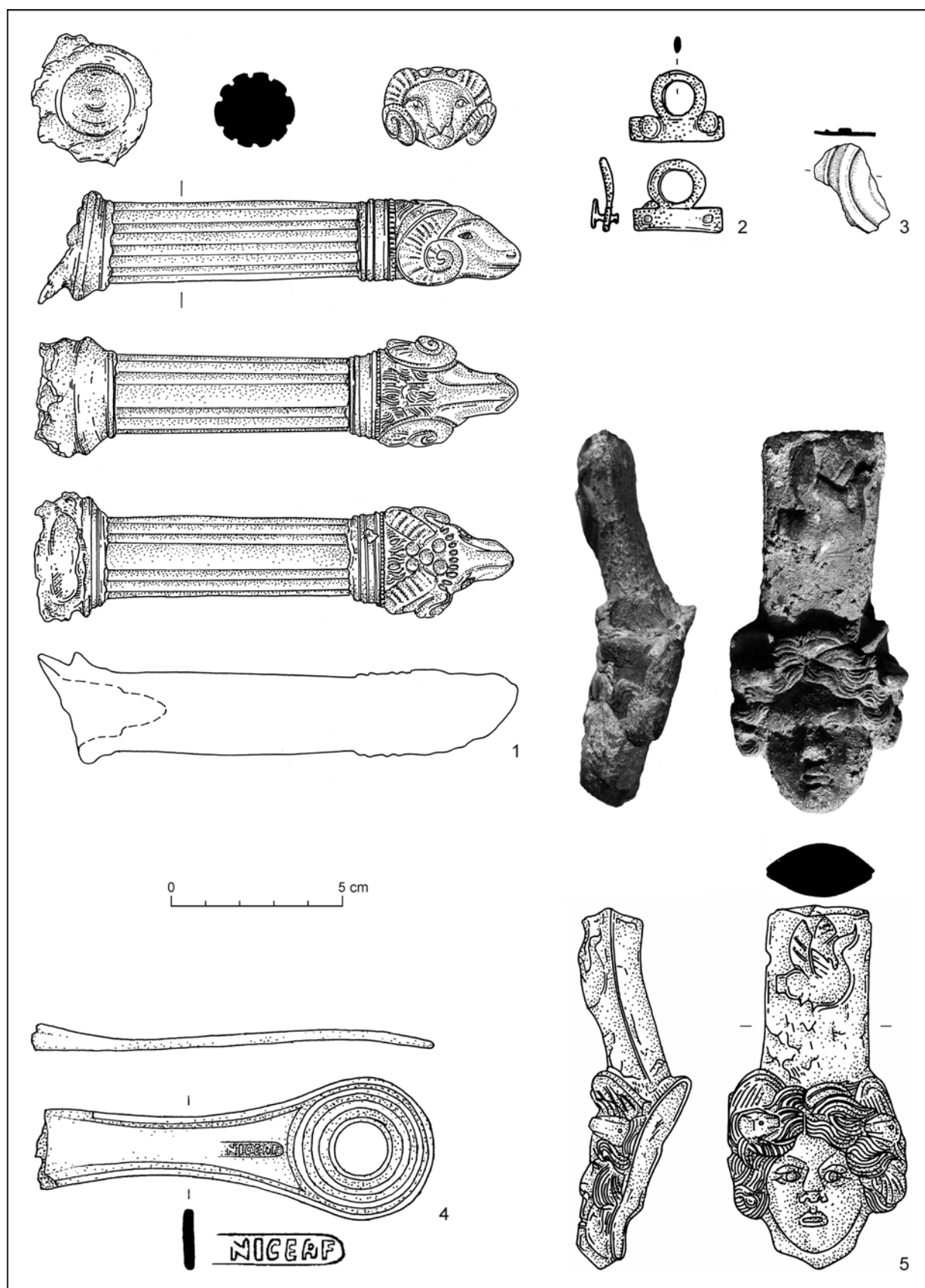
Vědro E 20

Na pohřebišti v Petrově byla nalezena jednoduchá bronzová atase s obdélným tělem, velkým kruhovým otvorem pro uchycení rukojeti a dvěma zachovanými nýty (obr. 2: 2). Dle charakteristického utváření je blízká bronzovým římským situlovitým vědrům typu Eggers 20, jejichž nepočetné analogie z Čech pochází z toku Labe u Kluk a Litoměřic (*Droberjar 2006a*, 46, 51, obr. 22: 3–5). Na Moravě, ani na jihozápadním Slovensku je neznáme. Tyto součásti picích servisů pozdně laténské formy byly vyráběny v Capui, severní Itálii nebo v přialpské oblasti (Norikum) zejména v 1. stol. před n. l. po počátek nového letopočtu, příp. do klaudiovského období (*Karasová 1998*, 13; *Wielowiejski 1985*, 164, 234, 235) a odráží obchodní kontakty pozdních oppid, resp. Marobudovy říše s Římskou říší.

Pánve E 140/142

Zlomek držadla bronzové pánve zakončené kruhovým terčem s velkým kruhovým otvorem typu E 140, příp. Bienert Form 29 (*Bienert 2007*, 86, 87, Kat. Nr. 75) pochází z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 2: 4). Je opatřeno výrobním kolkem NIGER F v obdélném poli se zaoblenými rohy. Jedná se tedy o kampánský výrobek, mistr Niger vyráběl v Capui bronzové pánve v 70. a 80. letech 1. stol. (*Petrovsky 1993*, 280, 387). I kdyby se tento exemplář dostal do germánského hrobového celku v Blatnici s určitým zpožděním, stále jej můžeme řadit do stupně B1c, tj. na konec 1. stol. Z barbarika jeho výrobky zatím neznáme, nejbližší nález

² Na tomto místě děkuji za pomoc při shromažďování artefaktů a možnost jejich zapůjčení k dokumentaci kolegům z regionálních muzeí J. Šmerdovi a F. Kostrouchovi (Masarykovo muzeum Hodonín), M. Dufkovi a D. Válkovi (Obecní muzeum Ostrožská Lhota), M. Vaškovi (dříve Slovácké muzeum Uherské Hradiště, nyní Muzeum J. A. Komenského Uherský Brod) a jednotlivým amatérským spolupracovníkům: M. Ďugovi, J. Koryčanskému, J. Uříčáři, K. Frycovi, R. Káčerovi, S. Fehérovci, M. Marečkovi, J. Neradilkovi, T. Mertovi a F. Šrámkovi. Autorkami kreseb použitých v tomto příspěvku jsou P. Holcová, Z. Kosarová, S. Plchová, a Š. Trávníčková.

Obr. 2. Římské bronzové nádoby. 1 – Bánov; 2 – Petrov; 3 – Lipov; 4 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 5 – Strážnice I.

pánve s kolkem tohoto výrobce pochází z panonské Savarie (*Radnóti* 1938, 48, tab. XVII: 22a, b; XX: 3a, b). Jiný fragmentární povrchový nález z pohřebiště v Lipově (obr. 2: 3) pravděpodobně představuje část odlomeného dna bronzové pánve. Jde o malý zlomek plechu zdobeného výraznými reliéfními oběžnými kružnicemi, což je signifikantní znak den pánví E 140/142 (*Jílek* 2012, 77).

Římské bronzové pánve typu E 140–142 byly v barbariku oblíbené zejména ve středním Podunají. Na Moravě je známe minimálně z osmi lokalit, poloviční množství je z Dolního Rakouska (*Jílek* 2012, 76, 77, obr. 27: 17, 46–48; 55: 1, 2; 56: 1; 57 ad.), na jihozápadním Slovensku se objevilo již přes 20 exemplářů, a to zejména v inventáři žárových hrobů (*Elschek* 2013, 105, 118, obr. 9: 1, 2; *Hrnčiarik* 2013, 45–47, tab. XXVIII–XXX; XXXII). Zejména na základě skladeb inventářů germánských žárových hrobů jsou v barbariku tyto pánve datovány do druhé poloviny 1. stol., do flaviovského období (*Bienert* 2007, 78, 79; *Jílek* 2012, 79), což odpovídá stupni B1c a je tak ve shodě s dobou působení výrobce v Capui.

Mísa s pevnou horizontální rukojetí E 154

Ojedinelý nález z lokality Bánov představuje zlomek části těla bronzové mísy s kompletní horizontálně kanelovanou rukojetí zakončenou beraní hlavou (obr. 2: 1). Hlavička berana je umělecky velmi precizně provedenou prací se zachycenými ostrými anatomickými rysy zvířete včetně jemných detailů srsti a věrně vymodelovanou oční čočkou. Na základě těchto znaků ji můžeme typologicky přiřadit k mísám s pevnou horizontální rukojetí bez nožky typu E 154, které jsou v četné odborné literatuře nepřesně označovány jako „patery“ (obětní misky). Tyto mísy totiž sloužily k obřadnému umývání rukou nejen v sakrální sféře, ale také při soukromých denních rituálech – stolování, toaletní soupravy (podrobněji viz *Nuber* 1972, 96–125). V barbariku ukazuje jejich častá přítomnost v germánských hrobech vyšší společenské vrstvy spíše na přejímání římských stolovacích rituálů. V detailnější klasifikaci *H. Nubera* (1972, 38, 39, 190, obr. 1) se u nálezu z Bánova jedná o typ Hagenow (D 1a), který představuje nejčasnější formu římských císařských stolních picích servisů spolu s konvicí s trojlístkovitým ústím typu E 124. Toto bronzové nádobí bylo vyráběno a užíváno v římském prostředí zejména v augustovském období, v průběhu druhé poloviny 1. stol. jeho obliba pomalu vyznívá (*d. Boesterd* 1956, 28, 31; *Nuber* 1972, 40). V Noriku se počítá s jeho užíváním do flaviovského období (*Sedlmayer* 1999,

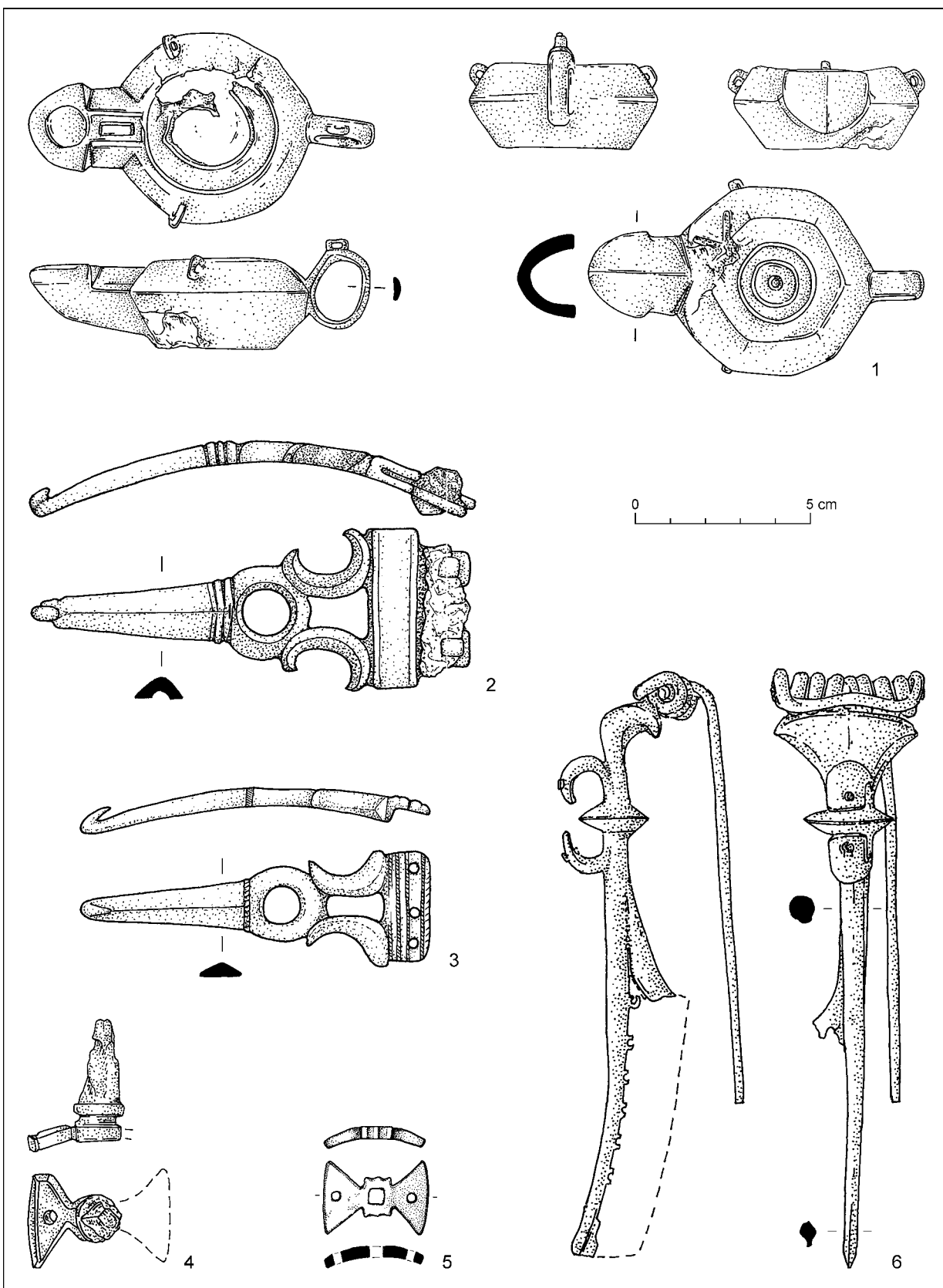
47), v Panonii se výjimečně vyskytne ještě na počátku 2. stol. (*Radnóti* 1938, 86). V barbariku bývají mísy E 154 v hrobových celcích datovány do první poloviny 1. stol., tj. do stupně B1a–B1b (*Droberjar* 2006b, 652; *Karasová* 1998, 38).

Ve středoevropském barbariku můžeme zatím nepočtené analogie mís E 154–155 jmenovat ze žárového pohřebiště v Zohoru (*Elschek* 2014a, 114, obr. 9: 5), z popelnicového hrobu B z Devína (*Kolník* 1991, 83, obr. 6: 1), z hrobů II, IV, V a 147 v Dobříchově-PiCHOŘE (*Droberjar* 1999a, 136, tab. 5: II/1; 11: IV/1; 15: V/8; 80: 147/1), ze žárového dvojhrobu ve Zlivi (*Droberjar* 2006b, 695, obr. 40: 4), z bohatého kostrového hrobu III z Prahy-Bubenče (*Droberjar* 2014, 407, 417, obr. 8) nebo z rozrušeného ženského urnového hrobu z Reisenbergu (*Sedlmayer* 2001, 243, obr. 2: 2). Ve vzdálenějších oblastech se objevily v bohatém knížecím hrobu 2 z Ľegu Piekarského (*Wielowiejski* 1985, 306, obr. 6) nebo v Potsdamu (*Laser/Voß* 1994, 71, tab. 1: 3). Hlavní oblastí výskytu mís s pevnými horizontálními držadly jsou římské podunajské provincie Panonie (*Barkóczy/Bónis* 1954, 163, obr. 15: 4; *Radnóti* 1938, 86, tab. XXVI: 2, 3, 5; XXVII: 3), Norikum (*Sedlmayer* 1999, 45, 47, tab. 19: 1–3) a Dácie (*Ștefănescu* 2004, 427, 428, tab. IV: 1–3). Vyskytují se ale také v dolním Porýní (*d. Boesterd* 1956, 25–28, 30, 31, tab. IV: 68, 80; XIII: 72a; *Stupperich* 1991, 169, obr. 4a) nebo Raetii (*Fasold/Weber* 1987, 47, obr. 4: 2).

Džbán typu Radnóti 77–79 nebo amfora typu Raev 18b

Z germánského sídliště ve Strážnici I pochází unikátní fragment spodní části masivního ucha větší bronzové nádoby s maskovitou atáší v podobě ženské hlavy s rozcuchanými vlasy a vystupujícími hadími hlavičkami, v pozadí potom vyčnívá dvojice perutí křídel (obr. 2: 5). Na základě těchto znaků lze tuto ženskou hlavu označit za zobrazení Medúzy. Střední část odlomeného ucha nese ještě plastickou výzdobu v podobě letícího ptáka.³ Na území barbarika jde o naprosto ojedinělý nález bez analogií. Žádný shodný příklad, na němž by bylo možné lépe interpretovat charakter ikonografického motivu výzdoby strážnického ucha, zatím není známý z dostupné literatury ani z území římských provincií nebo Itálie. Utváření oblouku ucha strážnického fragmentu, vyhnutého směrem ven, vylučuje jeho zařazení ke konvicím (zobrazení Medúzy na atáších uch nádob se nejčastěji vyskytuje právě na konvicích). Podobně tvarovaná ucha oválného průřezu je možné ale najít na masivních jednouchých džbánech typu Radnóti 77–79 (*Radnóti* 1938,

³ Za odbornou konzultaci děkuji J. Jílkovi.

Obr. 3. Různé drobné předměty. 1 – bronzová lampa (Strážnice I); 2, 3 – opaskové zápony (2 – Vitčice, 3 – Hroznová Lhota); 4, 5 – ostruhy (4 – Čejkovice I, 5 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I); 6 – noricko-panonská spona s křídélky A 238. 1, 3, 5, 6 – bronz, 4 – bronz a železo.

156–169, tab. XIV: 77–79; XXXIX–XLII; Szabó 1990, 23, 27, obr. 10, 23; Tarbell 1909, 124, tab. LXXIX: 144, 145). V podunajských provinciích se jedná o oblíbený typ stolního servisu s původem v italských dílnách s poměrně dlouhou dobou užívání od 1. stol. do poloviny 3. stol. (Radnóti 1938, 158–160, 163). V mnohých znacích bychom ale našli shodu i s velkými baňatými dvojuchými amforami typu Raev 18b, povrch jejichž uch také často pokrývá reliéfní výzdoba. Tyto amfory bývají přítomny zejména v inventáři bohatých mohylníků v Thrákii a Moesii jako produkt místních dílen (Kalčev 1994, 230, 231, obr. 10; Raev 1977, 622, tab. 16: 3; 27: 3). Ojediněle se objevují i na hornogermánsko-raetském limitu, v římských táborech, například v Badenu (Holliger/Holliger 1990, 72, tab. 5: 46) či v civilních kontextech římského venkovského osídlení, Nieuwenhagen (Hiddink 2004, 28, obr. 26: 4). Tyto bronzové nádoby jsou datovány na konec 1. stol. a do první poloviny 2. stol. (Kalčev 1994, 232; Raev 1977, 632).

Bronzová lampa

Na sídlišti ve Strážnici I byla v roce 2013 nalezena celá římská bronzová lampa s kruhovým tělem a rourkovitě vytaženým hořákem s kruhovým otvorem pro knot a obdélným otvorem v kanálku. Lampa je opatřena jednoduchým uchem s očkem pro závěs na horním okraji, další dvě vystupující oka k uchycení řetízku závěsu se nachází po stranách těla kahanu (obr. 3: 1).

Typologicky se tedy jedná o závěsné lampy typu Loeschcke XXII, příp. Iványi XXXVI, které v prostoru severně od Alp patří k hojně rozšířenému tvaru, imitovanému rovněž v lokálních dílnách v Germánii. Jsou datovány do poslední čtvrtiny 1. stol., v Panonii se mohou objevit ještě i ve 2. stol. (Alram-Stern 1989, 58; Iványi 1935, 24; Loeschcke 1919, 326).

Analogické bronzové lampy najdeme výhradně v provinciálním prostředí. Tři identické bronzové kusy s očky k zavěšení pochází z Carnunta (Alram-Stern 1989, 58, 299, 300, tab. 45: 621–623), po jednom exempláři se objevilo také v Intercise (Iványi 1935, 301, LXII: 7), v Cibalae (Šmalcelj 1966, 40, T. 2), v Sarmizegetuse (Alicu 1994, 62, 137, 186, obr. 10: 1038), v Halternu (Müller 2002, 60, 204, 205, tab. 71: 770) nebo ve Vindonisse (Loeschcke 1919, 458, tab. XXI: 1066).

Nález ze Strážnice patří k tzv. firemním lampám (Firmalampen), které jsou v římských provinciích masově vyráběny zejména z keramiky, často s reliéfním kolkem výrobce na dně. Jako jejich předlohy se uvádí právě bronzové kahany typu Loeschcke XXII se třemi až čtyřmi očky k zavěšení (Farka 1977, 78, 82). Firemní lampy byly nepochybně také předmětem dálkového obchodu, avšak výhradně na území

římských provincií. Ze severní Itálie, tj. oblasti jejich původního střediska výroby, se trasou jantarové cesty dostaly také na Moravu a do Polska. Od konce 1. stol. vznikaly dílny na jejich produkci blíže jejich odbytišti, tzn. přímo ve vojenských táborech nebo civilních městech v Panonii. Na konci 1. stol. se udává cena keramické lampy jeden as (za denár tak bylo možno koupit až 15 lamp), bronzové byly samozřejmě dražší; cena se však také zvyšovala s distribuční vzdáleností od místa výroby. Šíření lamp do barbarika bylo kromě činnosti obchodníků také důsledkem civilizačního vlivu římské armády prostřednictvím obchodních center u táborů v Carnuntu, Vindoboně a Brigetiu (Frečer 2015, 380, 381).

Výskyt římských kahanů není přesto v barbariku nijak početný. Použitým materiálem a stavem zachování můžeme jako protiváhu ke strážnickému nálezu jmenovat bronzovou lampu typu Mahdia se dvěma hořáky, datovaná do 1. poloviny, příp. do středu 1. stol., nacházející se jako starožitnost v inventáři královského hrobu z Mušova (Künzl 2002, 471, 472, 581, tab. 109). Jiná bronzová lampa se dvěma hořáky je uváděna ze staršího ojedinělého nálezu z Bílovic u Kostelce na Hané (Schránil 1928, 268, tab. LV: 18). Třetím příkladem bronzového kahanu ze středoevropského barbarika je lampa typu Loeschcke XXIII, obsažená v inventáři žárového hrobu 26a na pohřebišti przeworské kultury v Niezgodě (Błażejowski 2001, 14, 15, obr. 6–11). Jinak máme na Moravě ze spolehlivých nálezových kontextů k dispozici pouze pět keramických římských lamp (Křepice, Rakvice, Vlčnov-Dolní Němčí-Uherský Brod, Huštěnovice a Chornice – Droberjar 1997a, 129; Zeman 2000, 134, 135). Území Slovenska je lépe zásobenou oblastí, dosud známe z germánských nálezů 21 kusů římských lamp, rovněž výhradně keramických (Hrnčiarik 2013, 166, 167, tab. XC).

Na základě tohoto přehledu můžeme konstatovat, že trh s římskými kahany do barbarika evidentně již nezasahoval. Vzhledem k naprostému minimu nálezů zlomků keramických amfor stejně tak nefungoval v této oblasti ani obchod s olivovým olejem, základním palivem římských lamp (dále byl používáno ricinového oleje, tuhá paliva – pryskyřice nebo živočišný tuk a podle Vitruvia v některých částech říše i ropa – Págo 1963; Pelikán/Sakař 1956, 572). Výsledky několika provedených chemických analýz prokázaly v oblastech severně od Alp jako palivo kahanů zejména nejrůznější rostlinné oleje – z lískových a vlašských ořechů, bukvic nebo lničky seté (Frečer 2015, 381–384; Goethert 1997, 23). Pokud jedna lampa spotřebovala cca 0,03 l oleje na tři hodiny svícení (Hrnčiarik 2013, 168), bylo by potřeba na denní průměrnou dobu svícení 12 hodin množství 0,12 l oleje. Ročně by jedna taková lampa spotřebovala 43,8 l, tedy zhruba o litr menší amforu oleje (nejčastější

tvar Dressel 20 má objem cca 40–80 l). Pro osvětlení germánského domu by však bylo zapotřebí více lamp než jedna, průměrná spotřeba jedné usedlosti i celé vesnice by tak dosahovala velkých nákladů nehledě na skutečnost, že na prozkoumaných germánských sídlištích používání tohoto druhu osvětlení nenasvědčuje ani množství nálezů lamp, ani zlomků amfor na olej, ani doložitelná zvýšená produkce domácího rostlinného oleje. Proti užívání zvířecího loje ve středodunajském barbariku zase hovoří tvary nalezených římských lamp – všechny jsou uzavřené k nalití oleje. K umístění loje by musely být otevřené. Je však možné, že takové lampy u Germánů existovaly, jen je nedokážeme v rámci keramického nádobí funkčně interpretovat. Jedná se o nejrůznější kalichovité, válcovité nebo polokulovité miniaturní keramické nádoby, mísy na nožkách, „pseudokernosy“, tříhranné nebo kvadratické vaničky místní výroby (Hegewisch 2010, 201–219, obr. 7–30). Z výše uvedeného vyplývá, že římské lampy nebyly obchodním artiklem dováženým do barbarika, ale spíše osobním majetkem obchodníků nebo vojáků, od nichž se dostaly ztrátou nebo darem do vlastnictví Germánů (Krekovič 1996, 142). U středodunajských Germánů tak představují spíše jednotlivosti nebo kuriozity, jakýsi druh výzdoby domácnosti než prostředek k osvětlování příbytků. K tomu pravděpodobně využívali otevřených ohnišť, loučí a možná i voskových svíček (Hegewisch 2010, 194–197, obr. 1–2; Hrnčiarik 2013, 168).

SPONY

Spony pozdnělaténské konstrukce

Spony s prohnutým lučíkem (*geschweifte Fibeln*) typu Almgren 18a

Bronzová spona s prohnutým lučíkem s profilovaným uzlíkem v jeho horní třetině a krycí opěrnou destičkou vinutí ve tvaru křidélek byla nalezena na pohřebišti v Blatnici pod Sv. Antonínkem I. Její zužující se zachycovač je prolamován soustavou tří schodovitých obdélných otvorů zakončených drobným kruhovým otvorem (obr. 7: 2). Obdobná spona s olámaným zachycovačem byla nalezena na dosud neznámé lokalitě v Moravské Nové Vsi (obr. 8: 7). V obou případech se jedná o zástupce nejstarší skupiny spon s prohnutým lučíkem pozdně laténské konstrukce bez háčku k uchycení tělivity typu A 18a, varianta Altenburg (Völling 1994, 180, 181, obr. 14), příp. klasická forma A 18a2 podle S. Demetze (1999, 117, 118, tab. 29: 2–6; 30: 1–3). Jedná se o typická spínadla alpské a severopřialpské oblasti, tj. kontaktní zóny Keltů a polabských Germánů před zlomem

letopočtu, kde byla pravděpodobně také vyráběna keltským nebo předgermánským obyvatelstvem.

Spony A 18a jsou ve středoevropském barbariku rozšířeny zejména v hrobech a na sídlištích plaňanské skupiny v Čechách (Beneš/Horník/Kašpárek 2011, 104, 105, obr. 2: 2–6; Droberjar 2006a, 30, 31, obr. 10: 2, 3; Mangel/Danielisová/Jílek 2013, 134, 135, obr. 84: 3, 4; Motyková-Šneidrová 1963a, 79, obr. 8: 5, tab. IV: 6, 7; VIII: 1, 3; XXXI: 8). V oblasti severně od středního Dunaje jsou zatím ojedinělou záležitostí, známe je téměř výhradně z pozdně laténských kontextů, tj. z oppid v Bratislavě (Čambal et al. 2015, 234, obr. 7: 1–15), na Devíně (Pieta/Plachá 1999, 194, obr. 11: 4–6; 13: 3) a Oberleiserbergu (Stuppner 2009, 204, 205, obr. 2: 1, 2) nebo z nížinných sídlišť z Pobedimi (Pieta 1977, 286, obr. 2: 9), Chorvátského Grobu (Pieta 2008, 43, obr. 18: 6), Sence (Čambal/Mináč/Zachar 2010, 144, tab. I: 3) či Lábu (Elschek 2009, 240, obr. 2: 2). Poměrně dobře vybavenou oblastí sponami A 18a je také púchovská kultura, reprezentovaná nálezy z hradisek (Pieta 1982, 36, 37, tab. VI: 15, 23, 24). Z časné doby římské je zatím publikován jen exemplář z rozrušeného germánského pohřebiště ve Waidendorfu an der March (Stuppner 2009, 206, 207, obr. 3: 1).

Spony typu A 18a, nošené v páru na ramenou muži i ženami, jsou vůdčím typem šperku horizontu spon s prohnutým lučíkem LTD2b, dle časté kombinace s ranými výrazně členěnými sponami A 67 se však v oblibě udržují až do stupně B1a (Čambal et al. 2015, 234; Droberjar 2006a, 30; Sedlmayer 2009, 128–130; Stuppner 2009, 206; Völling 1994, 186–188). S. Demetz (1999, 122) je klade výhradně do raného až středně augustovského období, jeho závěry jsou však platné zejména pro alpské oblasti jižně od Dunaje. Je těžké zaujmout rozhodné stanovisko pro datování těchto dvou nových nálezů z jihovýchodní Moravy. Exemplář z Moravské Nové Vsi představuje ojedinělý nález bez dalších doprovodných předmětů. Spona z Blatnice pod Sv. Antonínkem I pochází z dosud nepublikované lokality, na níž se podle povrchových nálezů nachází rozrušené germánské pohřebiště stupňů B1a–B2/C1 a laténské sídliště datovatelné do LTB2–D1 (rovněž dosud nepublikované). Pokud bychom se přiklonili k zařazení spony A 18a k nálezům z laténského sídliště, představovala by jediný doklad přezívání tohoto sídliště až do stupně LTD2b. Na rozdíl od jihozápadního Slovenska nebo Dolního Rakouska, dosud neznáme žádné osídlení ani jednotlivé nálezy z tohoto období v jižní ani východní části Moravy. Naopak, výskyt spon A 18a na některých časných labskogermánských pohřebištích v Německu (Völling 1994, 186, 187) a v žárových hrobech plaňanské skupiny v Čechách (Droberjar 2006a, 31) ukazuje na jejich oblibu i u Germánů.

Římskoprovinciální spony podunajské provenience

Ve středodunajském barbariku nejpočetnější skupina, která se kolem zlomu letopočtu vyvinula z pozdnělaténských předloh, zahrnuje v sobě noricko-panonská spínadla se dvěma uzlíky nebo křídélky na lučíku a zejména výrazně členěné spony.

Spony s dvěma uzlíky na lučíku Almgren 236 (*Doppelknopffibeln*)

Jednodílné nebo dvojdílné spony charakterizované dvěma plastickými uzlíky na lučíku jsou tradičně podle způsobu utváření zachycovače rozděleny na dvě skupiny: A 236 (s rámcovým zachycovačem) a A 237 (s prolamovaným zachycovačem). Ve zpracovávaném souboru se objevily nálezy pouze první skupiny, a to v počtu sedm kusů.

Nejstarší formu v něm reprezentuje celá bronzová spona z pohřebiště v Petrově (obr. 5: 1), která typologicky náleží variantě A 236c v třídění J. Garbsche (1965, 29–32, obr. 4) s jednoduchým rámcovým zachycovačem a kulovitým nebo profilovaným knoflíkem na patce. Ke stejnému typu pravděpodobně náleží také exemplář s odlomeným zachycovačem z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 4: 3). Jedná se o nejpočetnější tvar v rámci této skupiny spínadel, o čemž svědčí i jeho častá přítomnost ve středoevropském barbariku. Z Moravy dosud nebyla známa ani jedna, ovšem z jihozápadního Slovenska pochází deset spon, převážně z inventáře žárových hrobů (Bazovský 2005, 126, tab. IX: 5; Iván/Ůlvecký 2015, 304, obr. 7: 2; Kolník 1980, 94, 97, 147, 149, 150, tab. LXXIV: B/b; LXXVIII: 7/b; CXLVIII: 52/b; CLI: 58/f, CLII: 59/b; Novosedlík/Ůrminský 1996, 132, obr. 100: 2; Varsík 2011, 22, tab. 62: 6), šest exemplářů bylo publikováno z hrobů a sídlišť Dolního Rakouska (Kubín 2002, 25, tab. V: 2–5, 11, 12), z Čech potom dokonce 19 exemplářů – z nich osm kusů z pohřebiště v Dobřichově-PiCHOŘE a pět kusů z pohřebiště v Třebusicích (Droberjar/VíCh 2009, 242, obr. 2: 7; Pecinová 2008, 135–138, tab. XXVII: 1–13). Spony A 236c mají poměrně dlouhou chronologii, oblíbeny byly po celé 1. stol. (Garbsch 1965, 30, obr. 41; Genčeva 2004, 97; KošČević 1980, 19), mohou přežívat i do doby vlády císaře Hadriána (Gugl 1995, 26). Nálezy z uzavřených nálezových celků v barbariku ukazují na jejich přebírání u Germánů zejména ve stupni B1b (Bemmman 1999, 156; Droberjar 1999a, 143; Kolník 1977, 149, 152), příp. B1c (Kubín 2002, 26).

Další dva nové povrchové nálezy z Ochozu u Brna a Charvátské Nové Vsi (obr. 4: 2, 6) se vyznačují dvojdílnou konstrukcí, vysokým zachycovačem s rámcovou konstrukcí a častou geometrickou výzdobou drobnými vpichy a výrazným profilovaným knoflí-

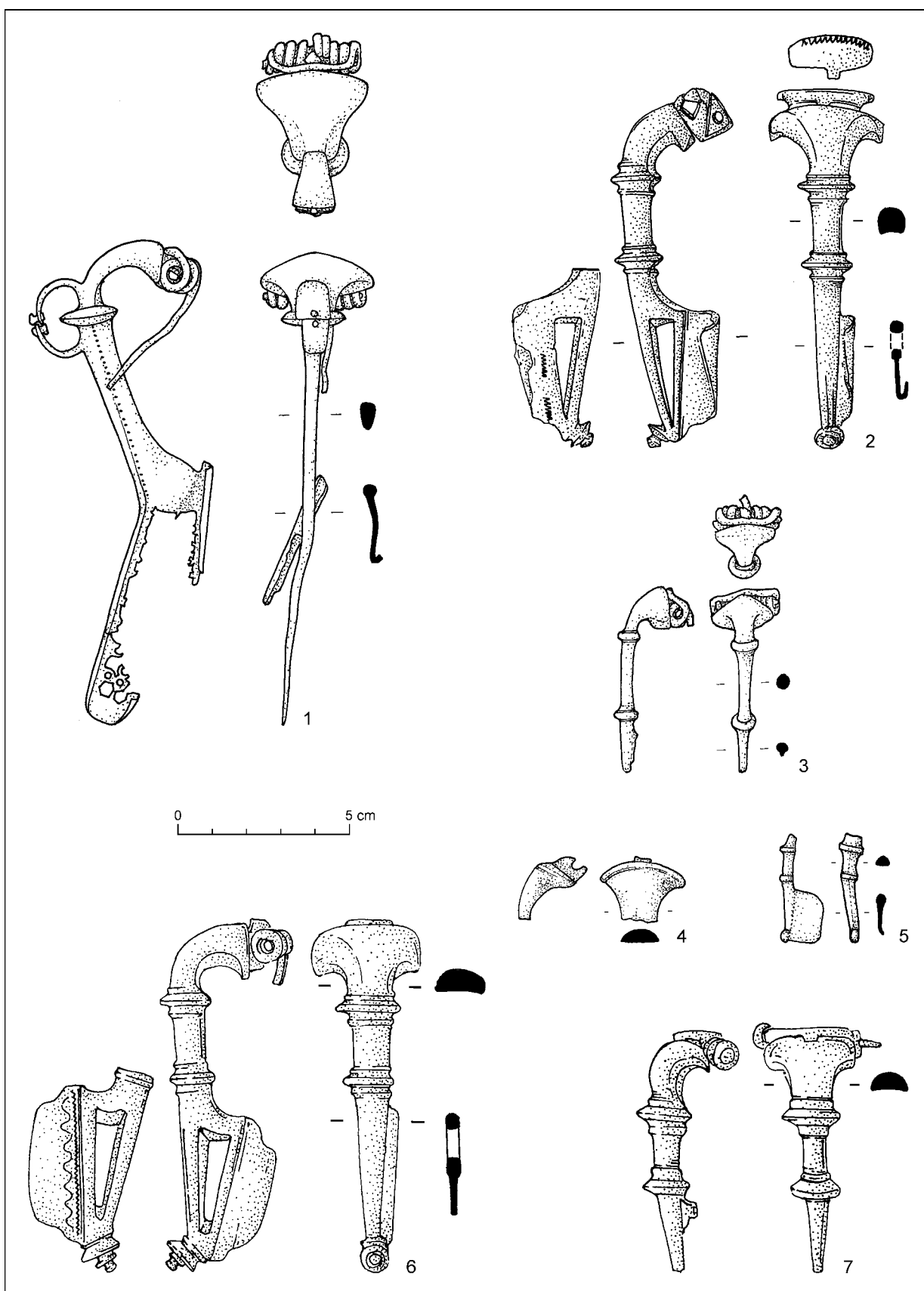
kem na patce. Jedná se o charakteristické markanty typu A 236h, přímého derivátu předchozího typu A 236c (Garbsch 1965, 37–39, obr. 9). Podle celkové konstrukce lučíku a nasazení odlomeného zachycovače můžeme k tomuto typu zařadit také exemplář z Hustopečí u Brna (obr. 4: 7). V podunajských provinciích představují nejpočetnější druh spon se dvěma uzlíky na lučíku, v barbariku je naopak jejich výskyt zřídkaější oproti variantě A 236c. Na Moravě byly dosud zastoupeny pouze dvěma exempláři z hrobu 9 z Nedakonice a z ojedinělého nálezů z Němčic nad Hanou, známé již I. Peškařovi (1972, 76, tab. 7:4, 8:1). Z jihozápadního Slovenska žádný exemplář uváděn není, v Dolním Rakousku se objevila tato spona jen na sídlišťích v Enzersfeldu (Stuppner 1991b, 239, obr. 997) a Watzelsdorfu (Adler/Wallner 1992, 310, obr. 1067; 1068); v Čechách byly nalezeny tři kusy, po jednom v hrobě 217 z Plotiště nad Labem, v jámě 1 na sídlišti v Tuklatech a z povrchového nálezů z Velkých Chvalovic (Droberjar 2016, 829–831, obr. 1: 8). V barbariku se tyto spony nevyskytly v dobře datovatelných kontextech, jsou tedy datovány na základě norických a panonských paralel, tj. od poslední čtvrtiny 1. stol. do poloviny 2. stol. s dožíváním do závěru markomanských válek (Garbsch 1965, 38, obr. 41; Gugl 1995, 26; Jobst 1975, 46; Sedlmayer 1995, 31, 32).

Nejmłodším reprezentantem této skupiny spon jsou tvary s vysokým plným zachycovačem a výrazným knoflíkem na patce typu A 236n (Garbsch 1965, 42, 43, obr. 14), jejíž fragment se našel na sídlišti v Želeticích (obr. 4: 5). Ani tato varianta není v barbariku příliš početně zastoupená. Jmenovat můžeme v podstatě jen dvojdílnou zdobenou sponu z výzkumu na Hlavnom náměstí v Bratislavě (Bazovský 2005, 32, tab. X: 3) a nálezy z povrchových sběrů z Mannersdorfu am Leithagebirge (Farka/Melzer 1980, 454, obr. 524) a Ringelsdorfu (Jedlicka/Schmidt 1995, 585, obr. 896). Opět na základě provinciálních nálezů jsou spony A 236n datovány od konce 1. stol. do poloviny 2. stol. (Garbsch 1965, 42, obr. 41; Sedlmayer 1995, 33).

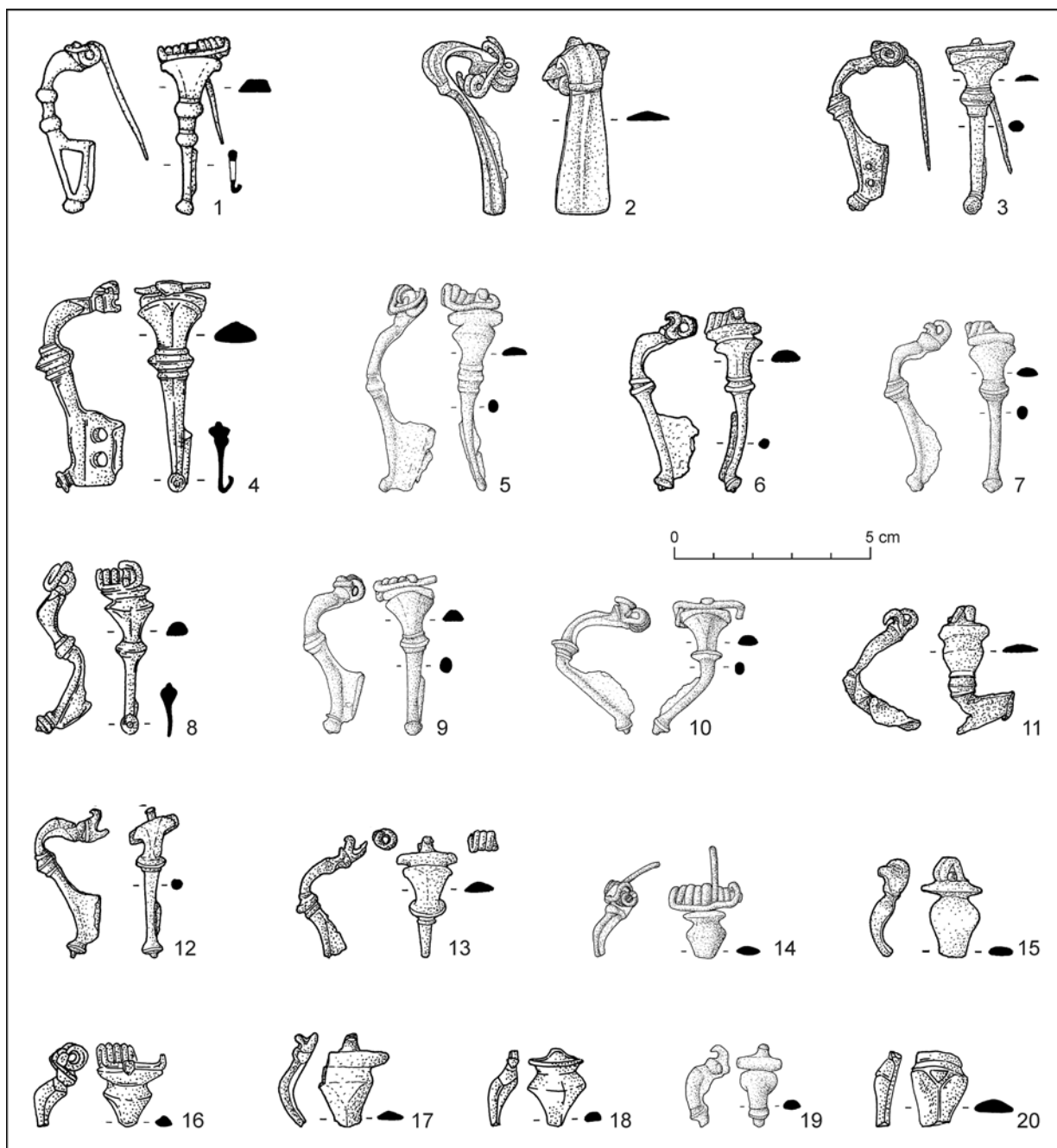
Blíže neurčitelné variantě spony A 236 náleží ještě zlomek horní části hlavice další bronzové spony ze sídliště v Želeticích (obr. 4: 4).

Spony s křídélky na lučíku Almgren 238 (*Flügelfibeln*)

Jedná se o párový šperk nošený na ramenou, typologicky navazující na laténskou tradici spon A 65. Podle vyobrazení na kamenných náhrobcích byly tyto spony součástí ženského kroje původního keltského obyvatelstva Norika a Panonie v 1. a 2. stol. (spolu se sponami A 236–237 a opaskovými garniturami), v barbariku tak jde o cizorodý element, často

Obr. 4. Noricko-panonské spony s křídélky A 238 a se dvěma uzlíky na lučíku A 236. 1 – Boršice u Blatnice; 2 – Ochoz u Brna; 3 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 4, 5 – Želetice; 6 – Charvátská Nová Ves; 7 – Hustopeče u Brna. Slitiny mědi.

Obr. 5. Petrov. Spony z germánského pohřebiště. Slitiny mědi.

v inventáři i mužských hrobů (Bazovský 2005, 32; Kvetánová 2006, 392). Germáni jej však jako módní záležitost nepřebírali kompletní, ale jen výběrově některé jeho součásti (jak ženy, tak i muži), přičemž dávali přednost spíše menším tvarům spon před velkými exempláři typu A 238 (Kvetánová 2006, 394, 395). Variabilita jejich jednotlivých typů spon A 238 není vždy chápána jako chronologická posloupnost, ale jako výsledek existencí několika současně působících výrobních a distribučních center (Patek 1942, 86). V barbariku je jejich výskyt spíše ojedinělý,

z kvádské oblasti jihozápadního Slovenska je známo jen pět exemplářů, z nichž tři pochází z lokalit v těsném sousedství s púchovskou kulturou nebo římského limitu (Bazovský 2005, 33). Lépe vybavenou oblastí jsou střední a severozápadní Čechy s osmi známými exempláři (v. Carnap-Bornheim/Salač 1994, 133, 135, obr. 3), z Moravy pochází jen pět spolehlivých kusů a z Dolního Rakouska tři nálezy (Kubín 2002, 23, 24; Peškař 1972, 74).

Ojedinělý výskyt této výrazné součásti noricko-panonského kroje byl potvrzen také novými

povrchovými nálezy z jihovýchodní Moravy. Dva rekonstruovatelné exempláře pochází z lokality Boršice u Blatnice, kde bylo doloženo také intenzivní pozdně laténské osídlení. První z nich (obr. 3: 6) má křídélka odtažena od sebe, s konci doplněnými jednoduchými kolíky. Horní okraj odlomeného zachycovače nese reliktý prolamované výzdoby, kdy se drobné kruhové otvory střídají s velkými obdélníkovitými okénky, což by svědčilo pro variantu A 238b podle J. Garbsche (1965, 51, 52, obr. 20), příp. A 238b2 podle S. Demetz (1999, 43, tab. 9: 5). V barbariku se identická spínadla našla v žárových hrobech v Třebusicích a Vrbici a na sídlišťích v Lovosicích a Šali (v. *Carnap-Bornheim/Salač* 1994, 131, 135). Spony této varianty jsou v provinciích řazeny do časového rozmezí 10–35 n. l. (Garbsch 1965, 77, 78, obr. 41) nebo ještě přesněji do 20. a 30. let 1. stol. (Demetz 1999, 46), v barbariku potom o něco šířeji, tj. do první poloviny 1. stol. (Bemmann 1999, 158; v. *Carnap-Bornheim/Salač* 1994, 132).

U druhého nálezu jsou křídélka přitažena k sobě a jejich konce opatřena hřibovitými knoflíky, vnitřní část lučíku je zdobena řadou jemných vbíjených teček (obr. 4: 1). I když je jeho dlouhý zachycovač téměř odlomený, vykazuje v částečně dochované horní řadě prolamované výzdoby střídání motivů šestiúhelníkových a čtvercových otvorů spolu s drobnými kroužky, tedy znaky typologické varianty A 238n–o podle třídění J. Garbsche (1965, 64–68, obr. 31–33). Nálezy této nejmladší skupiny spon s křídélky na lučíku jsou dosud známy ze starších muzejních sbírek nespolehlivých nálezových okolností, pravděpodobně nepocházející z barbarika (v. *Carnap-Bornheim/Salač* 1994, 136; Peškař 1972, 74, 75, tab. 5: 1, 2; 6: 1, 2; 7: 3). Vyskytují se častěji v severních částech provincií Norikum a Panonie, a to od konce 1. stol. po třetinu až druhou třetinu 2. stol. (Garbsch 1965, 78, obr. 41; Peškař 1972, 75), ve středoevropském barbariku obecně v první polovině 2. stol., tj. ve stupni B2 (v. *Carnap-Bornheim/Salač* 1994, 132).

Výrazně členěné spony

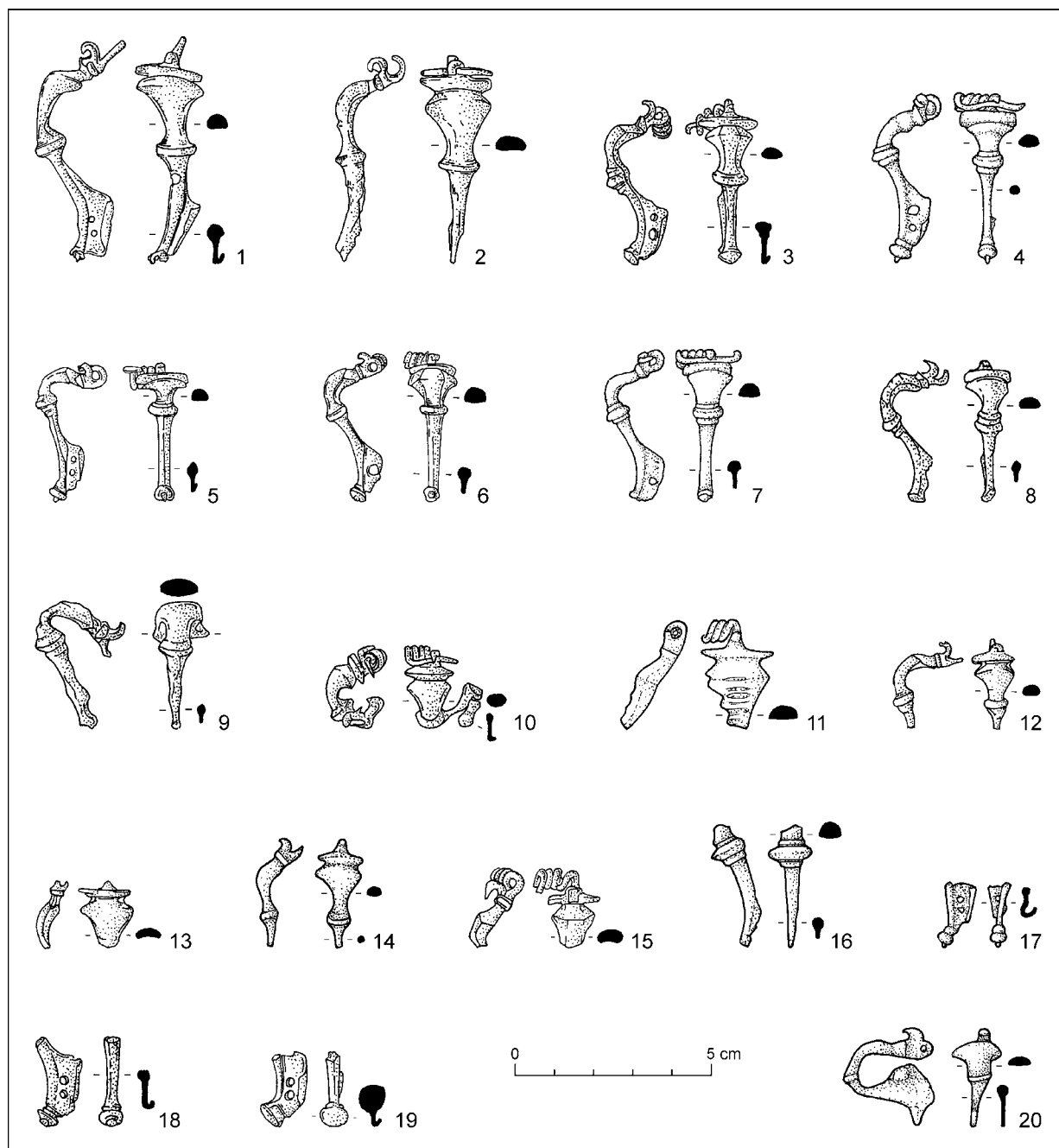
Tato velká skupina římskoprovinciálních spon oblíbená po celou starší dobu římskou na širokém území byla zařazena do IV. Almgrenovy skupiny a byly jí přiřčeny typy A 67–73 a A 83–86. V hlavní sérii výrazně členěných spon se rozlišují dvě základní formy: starší – s opěrnou destičkou (A 67–73) a mladší – bez opěrné destičky (A 83–84). Na základě nálezů z Lauriaci (Jobst 1975, 35–37, tab. 6) byly přidány ještě typy Jobst 4E (s obdélnou opěrnou destičkou a spodním vinutím) a Jobst 4F

(s trapezoidní nožkou). Pozdní variantou jsou potom panonské trubkovité spony (A 85–86).

Almgren 67

Archaickým druhem noricko-panonských výrazně členěných spínadel jsou spony A 67 s protáhlým prolamovaným zachycovačem s čtvercovými nebo obdélníkovitými otvory, které se vyvinuly ze spon s prohnutým lučíkem A 18a v norickém jihoalpském prostoru těsně po roce 15 před n. l. (Demetz 1999, 195; Kolníková/Kolník 2004, 23). Představují doklad přebírání keltských tradic v germánském a římskoprovinciálním šperkařském řemesle. Povrchovými sběry byl jeden exemplář nalezen na známém sídlišti ve Vlčnově-Dolním Němčí (ke starším nálezům viz Čížmář *et al.* 2009, 145, obr. 7: 10–16, 8: 1–9; Perníčka 1980; Zeman 2003–2004; 2014, 115–127, obr. 2–5). Má jednoduchou konstrukci s odlomenou jehlou a olámaným zachycovačem, na němž jsou patrné původní dva větší obdélníkovité otvory. Patka je ukončena kulovitým knoflíkem (obr. 8: 3). Velikostí odpovídá tato spona variantám A67b, tvarem a počtem otvorů v zachycovači potom spíše typu A67c1 podle třídění S. Demetz (1999, 129, 130, tab. 35: 4–6). Druhý příklad je z lokality Suchov – zlomek velké nožky spony zakončené výrazným diskovitým knoflíkem, zachycovač je prolamován třemi na sebe navazujícími obdélníkovitými otvory (obr. 8: 4). Identický zlomek pochází z povrchu pohřebiště v Dobřichově-PiCHOŘE (Droberjar 1999a, 276, tab. 92: 16). Jde o typického zástupce varianty A 67b1 (Demetz 1999, 130, tab. 35: 4). K mladším variantám A67b2, které pozvolna přecházejí ve spony A 68, potom můžeme přiřadit kompletní exemplář z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I se dvěma drobnými obdélníkovitými prolamovanými otvory v zachycovači (obr. 7: 9).

Spínadla A 67 jsou velmi oblíbená ve středoevropském barbariku, kde hlavní roli v jejich šíření hrála Jantarová stezka. Její západní trasou se dostaly z východoalpského prostoru do Čech, Polabí a Slezska; východní (hlavní) trasou potom do Dolního Rakouska, na jižní Moravu a přes jihozápadní Slovensko dále na sever do oblastí púchovské a przeworské kultury (Kolníková/Kolník 2004, 23; Pieta 1997, 56, 58, 59, obr. 7; Völling 2005, 144, 146). Z území jižní Moravy byly dodnes známy pouze dva exempláře – z Nedakonic a Moravského Krumlova (Peškař 1972, 77, tab. 9: 1, 2), z Dolního Rakouska šest kusů (Kubín 2002, 27, 28, tab. VI: 3–7; Völling 2005, 288), z jihozápadního Slovenska však už 27 kusů (Bazovský 2005, 117–119, tab. II: 4–10; III: 1, 2; Elschek 2015, 69, obr. 7: 15, 16; Hrnčiarik 2013, 111, tab. LVII–LIX) a z púchovské kultury potom 19 kusů (Bazovský 2005, tab. II: 1–3; Kolníková/Kolník 2004, 27, obr. 11).

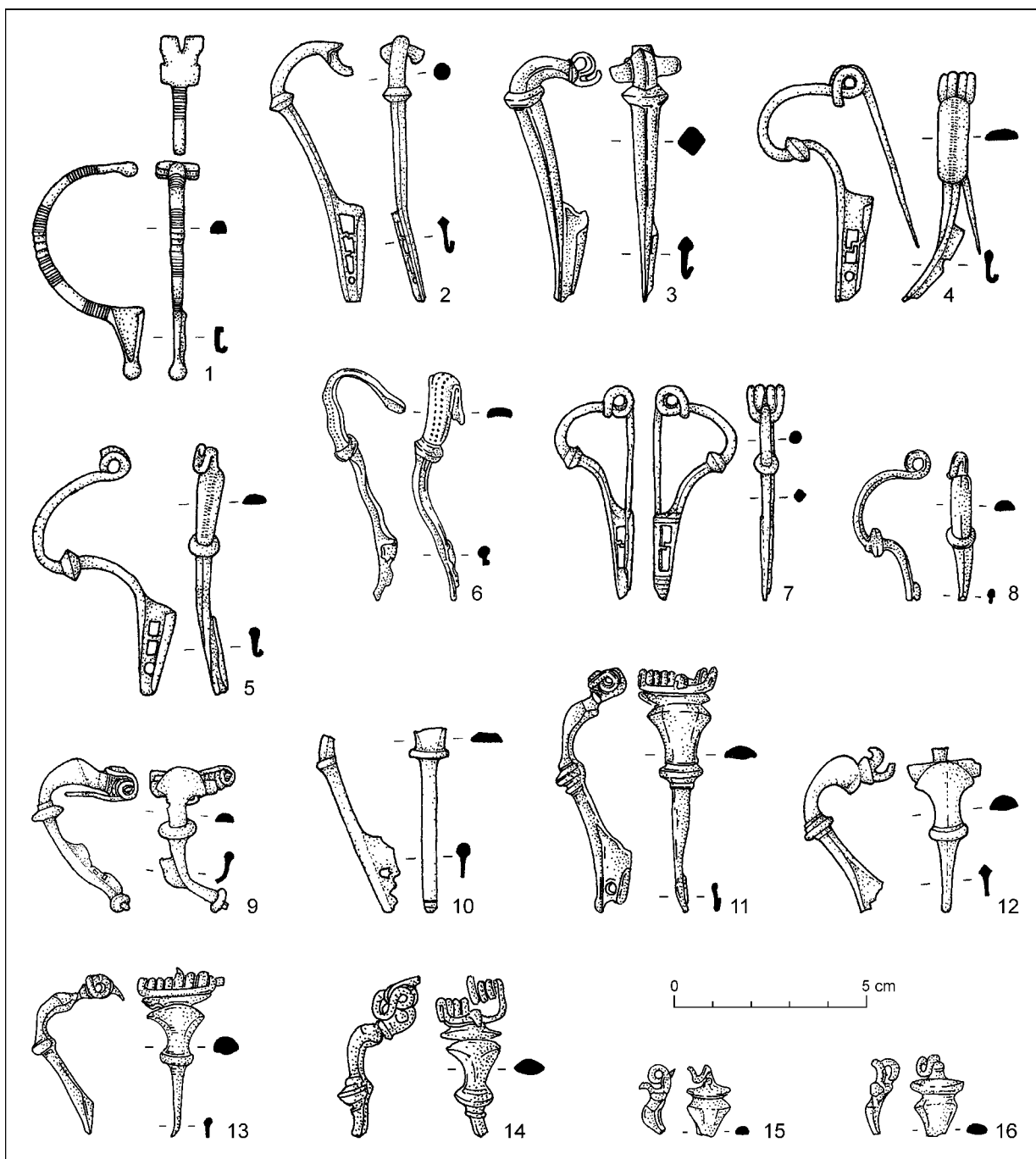

Obr. 6. Hroznová Lhota I. Spony z germánského pohřebiště. Slitiny mědi.

V Čechách jsou spony A 67 datovány do stupňů B1a–B1b (Droberjar 1999a, 141). Zmíněné datování je s menšími odchylkami platné také pro ostatní oblasti jejich rozšíření (Kolník 1977, 143, 147, 149; Peškař 1972, 77). Konkrétní typy A 67b a A67c1 se vyskytují nejčastěji v období tiberiovsko-klaudiovském, tj. před a kolem poloviny 1. stol. (Demetz 1999, 135; Völling 2005, 147, 148); v přialpské oblasti i daleko dříve, kolem přelomu letopočtu (Sedlmayer 2009, 88, 89, 145–148).

Almgren 68

Mladší varianta první série noricko-panonských výrazně členěných spon (typ A 68) představuje nejpočetnější druh šatních spínadel staršího stupně starší doby římské ve středoevropském barbariku. Tyto spony se kolem poloviny 1. stol. zformovaly z varianty A 67b (Demetz 1999, 135; Völling 2005, 148). Jde o logický důsledek blízkosti k jejich výrobním centrům, část z nich se nepochybně vyráběla

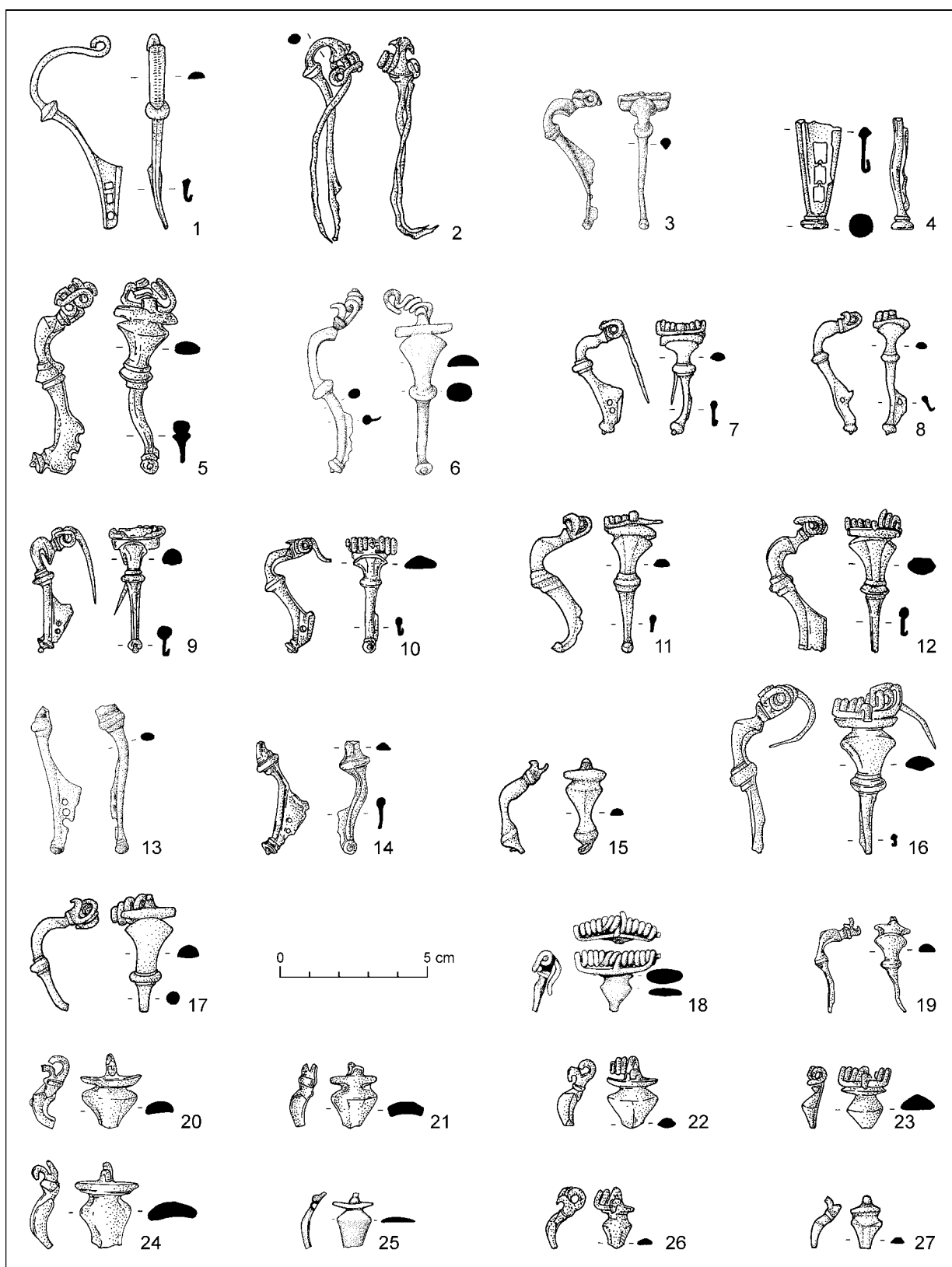

Obr. 7. Blatnice pod Sv. Antonínkem I. Spony z germánského pohřebiště. Slitiny mědi.

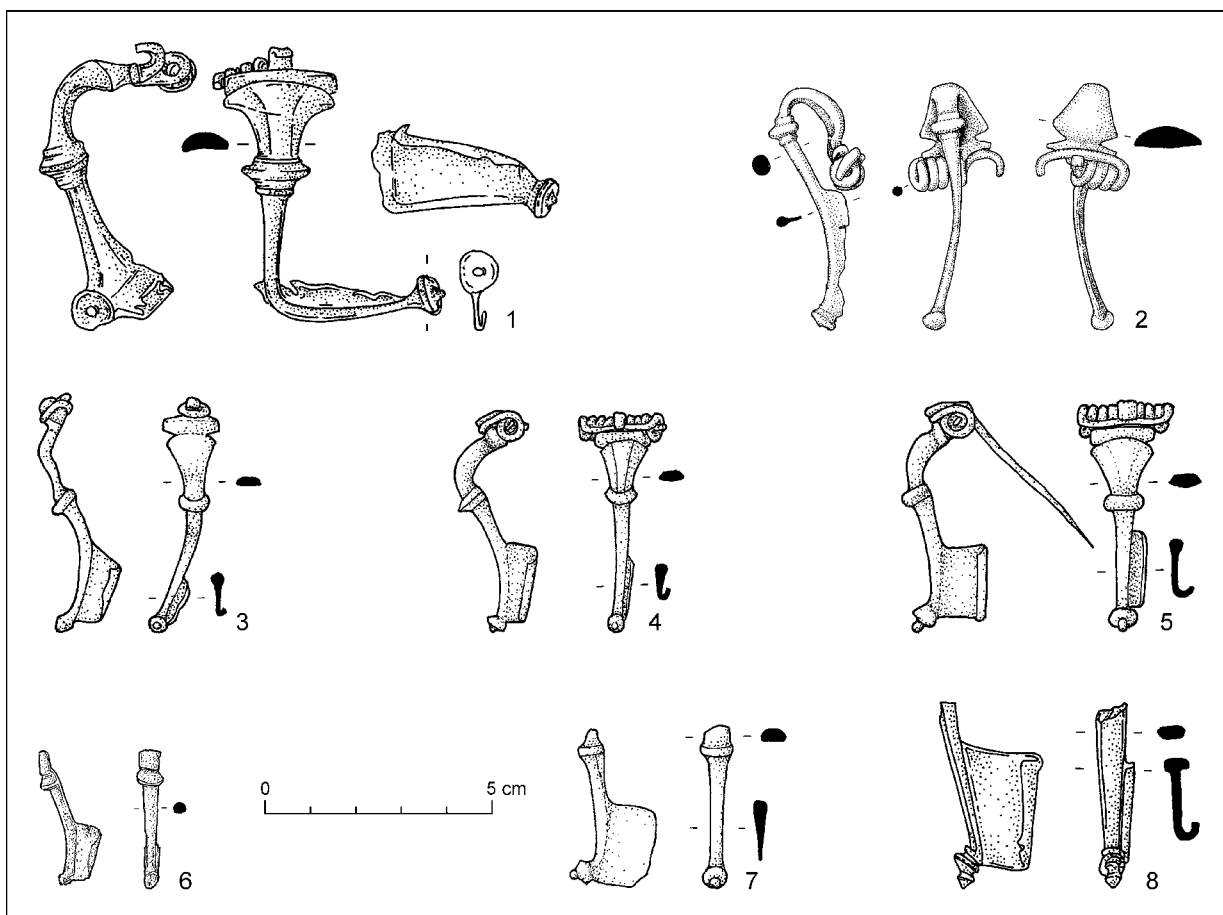
také přímo v barbariku (Maczyńska 2001, 168). Základním rozdílem oproti svým předlohám je jiné strukturování prolamování zachycovače. Ten nenese čtvercové nebo obdélné otvory ale dvojici či trojici drobných kruhových otvorů. Poměrně problematické je však s ohledem na stav zachování některých exemplářů jejich přiřazení k typu A 68. Pokud nemá spona zachován zachycovač, je těžké u zlomků horních částí lučíku určit, o který typ ve škále A 67–70, 73 se jedná (kritické místo těchto

spon je uzlík ve středu lučíku, kde je spona nejtenčí a povrchové nálezy destruované orbou přináší právě množství těchto příkladů, kdy se dochovala pouze horní polovina spony odlomená před nebo za středovým uzlíkem).

Ze sledované oblasti se mi podařilo shromáždit 28 nových nálezů spon A 68, které nesou charakteristické znaky (obr. 5: 3, 4, 9; 6: 1–10, 17–19; 7: 10, 11; 8: 5–14). K roku 2002 bylo z Moravy evidováno 12 exemplářů těchto spon (Kubín

Obr. 8. Spony s prohnutým lučíkem A 2a: 1 – Blatnice pod Sv. Antonínkem III. A 18a: 2 – Moravská Nová Ves. Noricko-panonské výrazně členěné spony A 67: 3 – Vlčnov-Dolní Němčí; 4 – Suchov. A 68: 5 – Uherský Brod; 6 – Lipov; 7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem II; 8 – Kozojídky; 9 – Veselí nad Moravou; 10 – Dolní Bojanovice; 11 – Strážovice; 12 – Bzenec; 13 – Hrubá Vrbka II; 14 – Želetice. A 67–68: 15 – Lovčice; 16 – Hroznová Lhota II; 17 – Šardice; 18 – Lipov; 19–21, 24 – Dolní Bojanovice; 22, 26 – Želetice; 23 – Lužice; 25 – Hrubá Vrbka I; 27 – Velké Němčice. Slitiny mědi.

Obr. 9. Noricko-panonské výrazně členěné spony A 69. 1 – Vacenovice; 2 – Hrubá Vrbka II; 3, 7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 4, 5 – Velké Němčice; 6 – Hrubá Vrbka I; 8 – Strážnice I. Slitiny mědi.

2002, 29, 104–107). Dalších 12 kusů bylo jednotlivě publikováno i po tomto datu. Dvě spony A 68 s dvojicí kruhových otvorů v zachycovači byly obsaženy v inventáři ženského kostrového hrobu ve Vyškově, datovaného do časně flaviovského období (Mikulková 2006, 484, 487, obr. 1: 1, 2). Ostatní příklady spon A 68 jsou detektorové nálezy posledních let – zlomek spony A 68 spolu s republikánským denárem z Medlovic (Čižmář *et al.* 2008, 126, 127, obr. 3: 7), celý kus z Klenovic na Hané (Čižmář *et al.* 2009, 140, 145, obr. 4: 6) a Prosiměřic (Jílek 2007, 169, obr. 1: 1), dva zlomky z Ladné (Čižmář *et al.* 2013, 299, 300, obr. 4: 2, 3), po jednom fragmentu z Dolních Bojanovic (Jílek 2009, 319, obr. 2: 3) a Dyjákovice (Jílek/Klanicová 2009, 320, obr. 3: 2), příp. tři zlomky spon z českomoravského pomezí v prostoru Malé Hané (Vich 2014, 715, obr. 2: 8–10, 13). Skokový nárůst počtu těchto spon je tak díky systematicky sledovaným povrchovým nálezům více než zjevný.

Spony A 68 bývají členěny na dvě chronologické skupiny (Jobst 1975, 32, 33; Maczyńska 2001, 165;

Tejral 2009, 192, 193). Starší varianty, datované do 40. až 70. let 1. stol., mají delší a užší lučik a zachycovač je prolamován třemi kruhovými otvory, zatímco mladší typy jsou menších rozměrů s masivnější konstrukcí lučíku, zvednutým knoflíkem na patce a jejich zachycovač nese dva prolamované kruhové otvory – ty jsou datovány do poflaviovského období, tj. na konec 1. a počátek 2. stol. (Völling 2005, 154). Náš soubor vykazuje výraznou převahu mladších typů spon A 68, pouze dva exempláře z Blatnice pod Sv. Antonínkem I a Hrubé Vrbky II patří k zástupcům starší varianty těchto spon (obr. 7: 10; 8: 13). Ozdobné knoflíky na patce jsou buď prosté kulovité, nebo profilované, ani v jenom případě se neobjevil pozdní výzdobný prvek, a to fasetování knoflíku.

Dominantní oblastí rozšíření spon A 68 je středodunajské barbarikum (okolo 210 kusů – stav k roku 2005; jen z trojice pohřebišť spjatých s Vanniovým královstvím – Abrahám, Kostolná pri Dunaji a Sládkovičovo pochází 80 kusů – Bazovský 2005, 119–121; Kubín 2002, 104–124). Početně

výrazněji jsou ale spony A 68 zastoupeny také v przeworské kultuře (přes 270 exemplářů – *Maczyńska* 2001, 167). V Čechách se zastoupením 12 kusů představují již jen vyznívání módy podunajského šperku po zániku Marobudovy říše (*Droberjar* 2016, 829, 830).

Almgren 69

Nejmladší variantou jednodílných noricko-panonských výrazně členěných spon je typ A 69. Tvarově je téměř shodný s předchozími sponami A 68 (má méně výrazně klenutý lučík a hlavice lučíku je zbožštější, příp. fasetovaná). Výrazným rozdílem je pouze plný zachycovač u spon A 69. Vzhledem k více podobným tvarovým znakům bývají spony A 69 v literatuře často zaměňované za typy A 68 nebo A 73. Z nových povrchových nálezů bylo identifikováno 13 celých spon typu A 69 (obr. 5: 5–8, 10–12; 6: 20; 9: 1–5); přitom sedm z nich pochází z pohřebiště v Petrově. S určitou rezervou by k nim mohly patřit také fragmenty spodních polovin spon s velkým plným zachycovačem ze sídlišť ve Strážnici a Hrubé Vrbce I a z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 9: 6–8).

Z Moravy byly dosud uváděny pouze čtyři příklady těchto spínadel – dva exempláře z pohřebiště v Mikulově, po jednom potom z ojedinělého nálezů z Postoupek (*Peškař* 1972, 79, tab. 10: 6, 8, 11: 2) nebo z povrchového sběru v Šebetově (*Čížmář et al.* 2009, 140, obr. 3: 4). Na jihozápadním Slovensku je najdeme také na pohřebištích, v hrobech 184, 209 a 217 z Abrahámu (*Kolník* 1980, 66, 74, 77, tab. LIII: 184/e; LIX: 209/b; LXII: 217/g) nebo v hrobě 27 ze Sládkovičova (*Kolník* 1980, 137, tab. CXXXVI: 27/a). Z Čech pochází podle nejnovějšího soupisu pět spolehlivých zástupců (*Droberjar* 2016, 830). V římských podunajských provinciích (nejčastější výskyt v Panonii, Noriku, Dalmácii a Dácii) jsou spony A 69 datovány do druhé poloviny 1. stol. (*Cociš* 2004, 49; *Gugl* 2008, 35), příp. až do pozdně flaviovského období, tj. na sklonek 1. stol. (*Baumgartner* 2015, 52).

Almgren 67–68

Dalších 32 kusů spon ze souboru nových povrchových nálezů je dochováno pouze ve zlomcích (obr. 5: 13–20; 6: 11–16; 7: 12–16; 8: 15–27). Vzhledem ke skutečnosti, že se převážně jedná o horní části lučíků jednodílných spon charakteristické masivní konstrukce i profilu a přítomnosti křidélek nad vinutím, ale s absencí zachycovače, nám umožňuje je pouze rámcově přiřadit k výrazně členěným sponám typu A 67–68.

Římskoprovinciální spony západní provenience

Nové povrchové nálezy posledních let přinesly také doklady přítomnosti některých časných typů římských spon západní provenience, což je ve středoevropském barbariku, ale také v podunajských provinciích stále dosud ojedinělá záležitost (*Bazovský* 2005, 89–91; *Droberjar* 1997b, 276, 277). Z jižní a jihovýchodní Moravy se mi podařilo shromáždit 17 exemplářů, převážně šarnýrové konstrukce. Na zváženou je jistě zařazení spony typu Aucissa do kategorie západoprovinciálních spon, neboť tyto byly vyráběny také v podunajských dílnách (pro moravské území nepochybně geograficky bližších); z formálního hlediska jsem přihlédl k jejímu početnějšímu výskytu právě v západních římských provinciích, aniž bych tímto apriori stanovoval místo původu níže popisovaného nálezů.

Almgren 19a

Jednodílná bronzová spona s obloukovitě prohnutým lučíkem, plastickým žebrem v jeho horní třetině a plným trapezoidním zachycovačem byla objevena na pohřebišti Blatnice pod Sv. Antonínkem I (obr. 7: 3). Svou stavbou zcela odpovídá porýnským výrazně členěným sponám typu A 19a (Knickfibeln), variantě A 19aI dle třídění *T. Völlinga* (1994, 207–210, obr. 28), příp. typ Riha 2.6 nebo Ettliger typ 18. Jejich masivní výskyt je možné sledovat na západoprovinciálních kastelech, civilních sídlištích a pohřebištích (*Bechert* 1973, 18, tab. 17: 156–159; 18–20; *Boelicke* 2002, 66–70, tab. 26: 613–621; 27: 622–636; 28: 637–650; 29: 651–657; *Ettliger* 1973, 70, tab. 6: 11–13; *Haa-lebos* 1986, 30, 31, obr. 10: 2–4; 30: 1–3; *Riha* 1979, 71, tab. 8: 215–219; *Schleiermacher/Flügel* 1993, 19, tab. 5: 57–59). V barbariku jsou hojně zastoupeny v inventáři žárových hrobů na pohřebištích ve středních a severozápadních Čechách (*Droberjar* 1997b, 283, 284; 1999a, 140, tab. 35: 27/8; 37: 29/2, 3; 39: 31/2; 55: 74/1, 2; 75/1; 56: 76/1; *Motýková-Šneidrová* 1963a, tab. IX: 1, 2; XII: 14, 15; XXVI: 20; XXVII: 5; 1963b, 392, 394, obr. 6: 6, 11: 3, 4, 22: 6 ad.), na jihozápadním Slovensku se vyskytly jen v kostrovém hrobě v Reci a v ojedinělém nálezů z Bernolákova (*Bazovský* 2005, 15, tab. I: 5, 6; *Kolník* 1977, 149, obr. 3: 4), z Dolního Rakouska je znám jediný nález, z povrchového sběru na sídlišti v Ringelsdorfu, který byl chybně publikován jako A 67 (*Kubín* 2002, 7, tab. VI: 4).

Co se datování týče, jedná se o provinciální formu šatových spínadel časově řazenou podle nálezů z kastelů do první poloviny 1. stol. (*v. Richthofen*

2000, 127; Völling 1994, 214–216), ovšem s četným výskytem i ve třetí čtvrtině 1. stol. (Riha 1979, 71). V barbariku jsou typickým šperkem tzv. horizontu Marobudovy říše, tedy stupně B1a (Droberjar 1997b, 284).

Spona typu Aucissa

Charakteristický tvar časně římských spínadel, mnohdy s kolky keltských nebo latinských jmen, představují spony typu Aucissa (Almgren 242) šarnýrové konstrukce s typickým kulovitým knoflíkem na patce. Starší varianty mají páskový lučík destičkovitého průřezu, mladší varianty potom lučík tyčinkovitý s polokruhovitým průřezem. Subtilní exemplář z Blatnice pod Sv. Antonínkem I, zdobený na lučíku svazky horizontálních rýh (obr. 7: 1), se tak řadí k mladším variantám spon typu Aucissa (Riha 5.2.4) z nálezových kontextů převážně druhé poloviny 1. stol. (Riha 1979, 115, tab. 26: 687, 689, 694, 698, 702, 703; 27: 705–724).

Původem těchto spon je severní Itálie, velmi brzy se místa jejich výroby rozšířila hlavně do západních provincií, ale produkční centra jsou také v jižních částech Panonie, například v Sicii (Košćevič 1975, 53, 54). Optimum jejich výskytu je kladeno do augustovského až tiberiovského období, jejich výskyt však vyznívá až ve třetí čtvrtině 1. stol. (Bazovský 2005, 11; Elschek 2014b, 309; Ettlinger 1973, 92; Riha 1979, 114, 115). Z Moravy známe dosud tři exempláře, jeden bez nálezových okolností je uváděn z keltského oppida Staré Hradisko (Peškař 1972, 66, tab. 1: 4) a dva pochází z výzkumu římské stavby s apsidou z Mušova „Neurissen“ (Bálek/Šedo 1996, 407, obr. 7). Ze sídliště v Zohoru pochází spona typu Aucissa přímo z výplně germánské polozemnice spolu s nálezy germánské keramiky stupně B1 (Elschek 2014b, 309, obr. 6: 14), další čtyři spony se našly povrchovým sběrem na ostatních kvádských sídlištích jihozápadního Slovenska (Bazovský 2005, 12, tab. I: 1; Elschek 2014b, 309, obr. 6: 1–3). Význam dolního Pomoraví v časně době římské podtrhují nálezy čtyř spon typu Aucissa z Devína (Elschek 2014b, 309, obr. 7: 1–4). Dalších deset kusů těchto spon pochází ze středního Podunají (Dolní Rakousko, Burgenland), a to jak z germánských lokalit, tak z římských vojenských objektů (Elschek 2014b, 308, 309, obr. 7: 5–14). Početná skupina spon typu Aucissa se vyskytuje v Čechách (11 ks), k nejmladším variantám zde náleží dva exempláře z Nového Bydžova-Chudonic a Českého Újezda (Droberjar 1997b, 282). Osm exemplářů těchto spínadel se objevilo také v oblasti przeworské kultury, kam se pravděpodobně dostaly kontakty s Marobudovou říší (Chowaniec 2001, 49, obr. 2, 3, 5–7).

Příčně profilovaná šarnýrová spona (typ Riha 5.6, Ettlinger 32, Feugère 23b, Gaspar 30b)

Již dříve byla publikovaná (Jílek 2009, 319, obr. 2: 2) bronzová spona s obloukovitě klenutým lučíkem členěným deseti příčnými žebry s rytou výzdobou a zkoseným zachycovačem s kruhovým otvorem z Dolních Bojanovic (obr. 10: 6). Náleží k početné a tvarově pestré skupině šarnýrových spon typu Riha 5.6 nebo Ettlinger 32, jejíž několik zástupců se již ve středoevropském barbariku objevilo. Jedná se o povrchové nálezy z dolnorakouských sídlišť v Drösingu (Allerbauer/Jedlicka 2000, 840, obr. 517) a Ringelsdorfu (Stuppner 1990, 242, obr. 1366) nebo z východočeského sídliště v Úhřeticích (Jílek 2013, 164, obr. 422: 4).

Početné analogické protějšky najdeme opět zejména v Porýní, severní a východní Galii a Švýcarsku (Ettlinger 1973, 99, tab. 10: 15, 16; Gaspar 2007, 186, 187, tab. 77: 1641–1648; Mazur 2010, 55, tab. 19: 548; 20: 549–551; Pietruk 2005, 66, tab. 29: 108–111; Riha 1979, 124, 125, tab. 29: 765–776; 30: 780–814; Schleiermacher/Flügel 1993, 31, tab. 18: 213).

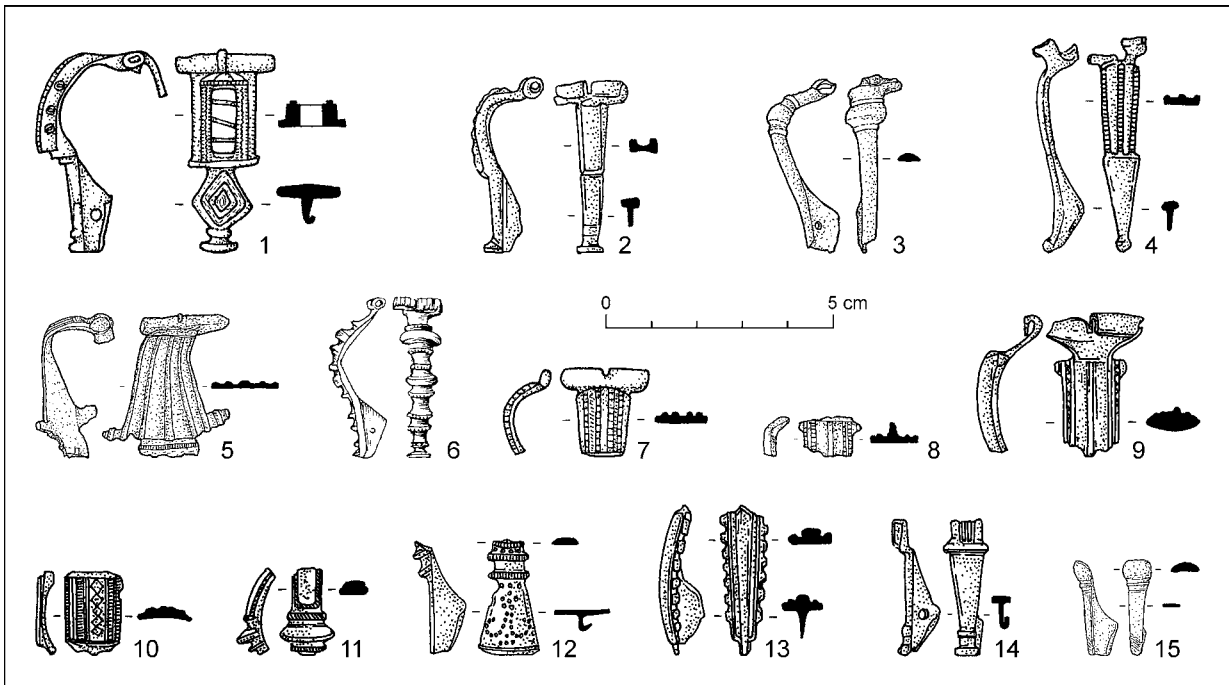
Co se týče chronologického zařazení, patří příčně profilované varianty k nejstarším typům spon šarnýrové konstrukce. E. Riha (1979, 124) spatřuje nejexponovanější dobu jejich nošení v poslední třetině 1. stol., ostatní autoři hovoří o delším optimu jejich výskytu: v rozmezí let 25–90 n. l. (Ettlinger 1973, 29), obecně v klaudivském až flaviovském období (Schleiermacher/Flügel 1993, 31), příp. až do konce 1. stol. (Pietruk 2005, 65). Shoda panuje v jejich postupném dožívání v průběhu první poloviny 2. stol. (Gaspar 2007, 33; Riha 1979, 124).

Šarnýrové spony s postranními křídélky (typ Riha 5.7, Ettlinger 34, Feugère 23d1)

S křídélky na vrcholu lučíku, příp. s profilovaným lučíkem ve tvaru písmene T (varianta Riha 5.7.3., Rieckhoff A3, Gaspar 29b)

S určitou mírou pravděpodobnosti lze do této kategorie zařadit drobný fragment horní části lučíku bronzové spony z pohřebiště v Blatnice pod Sv. Antonínkem I. Lučík nese vysoké středové svislé žebro, doplněné po obou stranách dvojicí přesekávaných plastických listů a základové báze dvou odlomených profilovaných postranních knoflíků (obr. 10: 8).

V západoevropských římských provinciích a v Británii se objevují v pestrém druhovém spektru (Dananai 2012, 246, obr. 19: 249, 250, 253; Feugère 1985, 332, tab. 144: 1803; 145: 1814, 1815; Philippe 2000, 127, obr. 59: 409, 60: 411; Rieckhoff 1975, 91, tab.

Obr. 10. Spony západořímské proveniencce. 1 – Suchov; 2 – Hroznová Lhota I; 3–5, 15 – Petrov; 6 – Dolní Bojanovice; 7, 8, 12 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 9, 10 – Josefov; 11 – Vlkoš; 13 – Veselí nad Moravou; 14 – Kozojídky. Bronz (1, 10 – se zbytky emailu; 4–9, 11, 13–15 pocínovaný povrch).

4: 45–47; *Riha* 1979, 128, tab. 31: 830–848; 1994, 115, 116, tab. 24: 2382–2384; 25: 2383–2594). Datovány jsou převážně v rámci celého 1. stol. s počátky na přelomu tiberiovského a klaudiovského období (*Nickel* 2011, 84; *Riha* 1979, 126, 127; 1994, 112, 113). Často je právě tento typ zaznamenáván na porýnských vojenských stanicích flaviovského období (*Rieckhoff* 1975, 55).

Vzhledem k fragmentárnosti blatnického exempláře není vyloučeno, že může patřit k typu šarnýrových spon s nečleněným lučíkem a postranními výčnělky (typ *Riha* 5.9), které mají horní část lučiku konstruovanou obdobně, tj. se dvěma postranními knoflíky (viz níže).

S křídélky ve středu lučiku (varianta Riha 5.7.5, Rieckhoff A2, Gaspar 29c)

Zlomek horní poloviny bronzové pocínované spony s odlomenou nožkou a chybějící jehlou pochází z pohřebiště v Petrově (obr. 10: 5). Náleží k variantě *Riha* 5.7.5 s oskou schovanou v trubičce, lichoběžníkovitým plasticky profilovaným tvarem lučiku, v místě jehož největšího rozšíření vybíhají dva postranní profilované knoflíky a nožka je oddělena příčně profilovaným pruhem. Její přítomnost v prostoru středoevropského barbarika je unikátní, jediný příklad je dosud znám z povrchového sběru na germánském sídlišti

v Drösingu v Dolním Rakousku (*Stuppner* 1991a, 237, obr. 955).

Identické kusy najdeme především v Porýní například v Asciburgiu (*Bechert* 1973, 46, tab. 9: 79), Augstu (*Riha* 1979, 129, 130, tab. 32: 866, 867), Xantenu (*Boelicke* 2002, 107, tab. 46: 968, 969) nebo ve Vindonisse (*Ettlinger* 1973, 101, 102, tab. 11: 2), dále zejména v Galii (*Feugère* 1985, 102, tab. 145: 1809, 1811–1813; *Gaspar* 2007, 182, 183, tab. 74: 1578, 1579, 1590; 75: 1592–1596; *Mazur* 2010, 56, obr. 20: 560–563; *Philippe* 2000, 117, obr. 55: 361, 362, 365) nebo v Británii (*Bayley/Butcher* 2004, 70, 71, 73, obr. 46: 95–102). V Panonii se zatím objevily pouze v Emoně (*Patek* 1942, 118, tab. XII: 12, 16), Siscii (*Koščević* 1980, 29, 30, tab. XXVII: 233, 242; XXVIII: 247, 251), Viminaciu (*Redžić* 2007, 43, tab. XX: 220, 221) a v Sapaji (*Petković* 2010, 66, tab. IX: 9), v Moesii v Novae (*Genčeva* 2004, 156, 157, tab. X: 5, 7).

Příznačné pro šarnýrové spony obecně je jejich velmi časný výskyt v rámci 1. stol. v západoprovinciálních kastelech a posléze dlouhá doba užívání. Nejčasnější výskyt spon *Riha* 5.7.5. je zaznamenán již v pozdně augustovském až tiberiovském období s maximálním optimem ve 3. čtvrtině 1. stol. (*Riha* 1979, 127). S datováním od tiberiovského po flaviovské období (cca 20–80 n. l.) souhlasí také další badatelé (*Boelicke* 2002, 106; *Feugère* 1985, 335; *Mazur* 2010, 57), jiní přezívání tohoto typu spon hledají ještě na počátku 2. stol. (*Gaspar* 2007, 33).

**Šarnýrová spona s nečleněným lučíkem,
postranními výběžky a vytaženým
plastickým knoflíkem na nožce
(typ Riha 5.9, Ettlinger 33, Feugère 14c2,
Gaspar 31c)**

Další západoprovinciální pocínovaná bronzová spona s odlomenou horní částí lučíku byla nalezena na sídlišti ve Veselí nad Moravou. Má asymetricky klenutý masivní litý lučík s podlouhlým středovým žebrem, sedm zachovalých párů postranních výběžků a zakrnělý knoflík na patce (obr. 10: 13). V poslední době jde o druhý nález z Moravy. Obdobným způsobem byl objeven také fragment příbuzného typu spony z Medlovic na Vyškovsku (Čížmář *et al.* 2009, 144, 145, obr. 5: 15). Z jiných částí středoevropského barbarika zatím výskyt varianty této spony není uváděn, i když jedna spona typu Riha 5.9 byla publikována z povrchového sběru na germánském sídlišti v Ringelsdorfu (Nebehay/Stuppner 1990e, 241, obr. 1353), ta však postrádá postranní výčnělky.

Stejně jako u předchozího typu šarnýrové spony, je také výskyt varianty s postranními výčnělky determinován na území Horní Germánie a Raetie (Bechert 1973, 44, tab. 8: 78; Boelicke 2002, 108, tab. 47: 981; Ortisi 2002, 31, tab. 14: 202; Riha 1994, 121, tab. 27: 2461), severní Galie (Dananai 2012, 236, obr. 14: 137; Feugère 1985, tab. 98: 1286; Gaspar 2007, 189, 190, tab. 79: 1694–1703; Pietruk 2005, 64, tab. 27: 100, 101) a Britských ostrovů (Bayley/Butcher 2004, 78, 79, obr. 59: 141). Chronologické postavení těchto spon je opět poněkud širší, na jednotlivých lokalitách se vyskytly v rámci nálezových kontextů od pozdně augustovských až po konec 1. stol. (Gaspar 2007, 33), třetí čtvrtiny 1. stol. (Ortisi 2002, 31) nebo druhé poloviny 1. stol. až počátku 2. stol., tj. 60–80/110 n. l. (Feugère 1985, 266, 267; Riha 1994, 120).

**Šarnýrová spona s nečleněným lučíkem
a zakrnělým knoflíkem na nožce
(typ Riha 5.10, Ettlinger 33, Rieckhoff C3,
Feugère 23b)**

Celý exemplář této bronzové spony s chybějícím vinutím a jehlou se našel na pohřebišti v Petrově (obr. 10: 3). Konstrukčně je shodný s variantami Riha 5.6 a 5.9. Charakterizuje jej zejména ohraničené, výrazné plastické žebro v místě ohnutí lučíku a poloviční plochý knoflík na patce nožky na rozdíl od kulovitého knoflíku varianty Riha 5.9. Nepatří k tak početné skupině nálezů jako přechozí varianta, oblast jejich rozšíření je však shodná, tj. zejména Porýní a Galie (Boelicke 2002, 106, tab. 45: 959; Dananai 2012, 243, obr. 17: 205–207; Feugère 1985, 332, 333, tab. 140: 1753, 1754; Nickel 2011, 219, obr. 23: 22;

Ortisi 2002, 32, tab. 15: 224; Rieckhoff 1975, 92, tab. 7: 112, 113; Riha 1979, 136, tab. 36: 973–982; 1994, 121, tab. 27: 2447, 2450; Schleiermacher/Flügel 1993, 33, tab. 18: 209, 212). Opět po jednotlivých kusech se objevují i v Panonii (Patek 1942, 118, tab. XIII: 15; Koščević 1980, 29, tab. XXVI: 214, 226; Petković 2010, 64, tab. IX: 1). Datování této varianty šarnýrových spon se pohybuje opět od klaudivského období po počátek 2. stol. (Riha 1979, 135), vrchol jejich výskytu náleží druhé polovině 1. stol. (Feugère 1985, 334; Nickel 2011, 89; Rieckhoff 1975, 55–57). Jejich přítomnost ve středoevropském barbariku zatím nebyla zaznamenána.

**Šarnýrové spony s podélně zdobeným lučíkem
(typ Riha 5.12, Ettlinger 31, Rieckhoff B,
Feugère 23, Gaspar 28)**

Poměrně homogenní skupina západoprovinciálních šarnýrových spon je dále členěna do pěti podskupin (Riha 1979, 137) podle konkrétního druhu výzdoby nebo profilu lučíku (se středovým žebrem s vhloubenou vlnicí, se třemi až čtyřmi nebo více svislými lištami, s puncovanými motivy, se střežovitým lučíkem, se širokým žlábkem mezi dvojicí svislých lišt).

*Varianta Riha 512.1–3, Rieckhoff B1, Feugère 23a,
Gaspar 28a*

Pouze fragment trapezoidní nožky s jemnou puncovanou výzdobou ve tvaru půlobloučku část lučíku se třemi profilovanými žebry na lučíku se zachoval ze spony z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 10: 12). Svou výzdobou a tvarem nožky se shoduje se skupinou spon Riha 5.12, s její variantou 1–3. Obdobnou jemnou výzdobu na nožce (trojúhelníkovitého i lichoběžníkovitého tvaru) najdeme na řadě porýnských či galských klíčových lokalitách (Gaspar 2007, 173, tab. 69: 1436, 1436A; Mazur 2010, 58, obr. 22: 598; Nickel 2011, 92, 221, obr. 24: 14; tab. 67: 2, 3; Ortisi 2002, 30, tab. 14: 180; Schleiermacher/Flügel 1993, 32, tab. 17: 199).

*Varianta Riha 5.12.2, Rieckhoff B1, Feugère 23a,
Gaspar 28b*

Tento typ bronzové spony s jednoduchým páskovým lučíkem zdobeným třemi svislými rýhovanými plastickými žebry a trojúhelníkovitou nožkou zakončenou kulovitým knoflíkem byl získán z pohřebiště v Petrově (obr. 10: 4). Typologicky náleží variantě Riha 5.12.2, která se konstrukčně vyvinula v Galii ze spon typu Aucissa (Riha 5.2.1). Ke stejnému subtypu je možné přiřadit také fragment nožky s kruhovým otvorem v zachycovači a částí lučíku s trojicí svislých plastických lišt z Kozojídek

(obr. 10: 14). Ve středodunajském barbariku nejsou tyto spony zcela neznámým elementem. Shodné protějšky byly publikovány z germánského sídliště v Seebarnu (*Preßmair* 2013, 26, tab. 4: 1), ze sídliště púchovské kultury z Liptovské Sielnice-Liptovské Mary III (*Pieta* 1982, 45, tab. IX: 9) nebo ze žárového hrobu 4 v Praze-Vysočanech (*Droberjar* 1997b, 280, obr. 5: 6).

Z jihovýchodní Moravy pochází ještě další dva fragmenty spon typu Riha 5.12.2. První je z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 10: 7). Jedná se o zlomek širšího lučíku, odlomeného v místě přechodu k nožce, která se od petrovské spony liší větším počtem svislých rýhovaných lišt. Druhý kus se našel na sídlišti v Josefově (obr. 10: 9). Zůstala zachována horní polovina lučíku s dvěma postranními svislými lištami na každé straně a středovým vystupujícím hřebenem. Hlavice lučíku je opatřena na každé straně drobným výstupkem. Všechny nové exempláře spon Riha 5.12.2 nesou stopy pocínování povrchu (zejména svislých plastických lišt). Starší analogie k nim je možné jmenovat z ojedinelého nálezu z Dobročovic (*Peškař* 1972, 11, tab. 1: 3) a dále ze sídlišť v Úhřeticích (*Jílek* 2013, 164, obr. 420: 5), v Bratislavě-Trnávce (*Varsik* 2011, 40, obr. 15: 2) nebo v Drösingu (*Allerbauer/Jedlicka* 2000, 840, obr. 522). Novější nález z detektorové prospekce pochází z Boskovicka, z lokality Biskupice (*Vích* 2014, 708, 715, obr. 2: 11).

Také tato subvarianta šarnýrových spon s výzdobou svislých plastických lišt na lučíku byla oblíbená na širokém území od severovýchodní Galie a Raetii přes Porýní (*Dananai* 2012, 241, obr. 16: 174–186; *Gaspar* 2007, 174–177, tab. 70: 1444–1447, 1449–1451, 1454–1457, 1459, 1470; 71: 1487–1491, 1499; *Mazur* 2010, 59, obr. 23: 601, 605, 606, 608–611, 615, 616, 618; *Nickel* 2011, 90–92, obr. 24: 1–8; tab. 2: 8; 3: 3; 20: 4; 24: 1; 30: 1; 37: 6; 40: 5; 53: 7; *Rey-Vodoz* 1998, 28, tab. 13: 183, 184, 188–194; *Rieckhoff* 1975, 91, tab. 4: 49–54; 5: 59, 60, 62, 64; *Riha* 1979, 140–142, tab. 38: 1038–1040, 1047; 39: 1070–1080, 1092–1120) po Británii, kde jsou označovány jako spony série Hod Hill (*Bayley/Butcher* 2004, 74, 75, 152–154, obr. 55: 115–118, 120, 121). Tomu odpovídá jejich datování. Jejich vznik je spatřován již v klaudivském období (*Rieckhoff* 1975, 55–57, tab. 13; *Schleiermacher/Flügel* 1993, 31). Převážně však tvoří ucelený nálezový horizont druhé poloviny 1. stol. a přelomu 1. a 2. stol. (*Dananai* 2012, 209; *Ettlinger* 1973, 98; *Mazur* 2010, 60; *Rey-Vodoz* 1998, 28) s vyzníváním do poloviny 2. stol. (*Gaspar* 2007, 33). V některých případech se objevily i v zánikových kontextech kastelu v Augstu z přelomu 2. a 3. stol. (*Riha* 1979, 139). V podunajských provinciích byly jednotlivé kusy spon Riha 5.12.2 zaznamenány v Sicii (*Koščević* 1980, tab. XXVI: 216, 227; XXVII: 234, 238) a Lauriacu (*Jobst* 1975, 27, 28, tab. 1: 4).

Varianta Riha 5.12.5, Rieckhoff B3, Feugère 23c2, Gaspar 28d

Na pohřebišti v Hroznové Lhotě byla nalezena bronzová spona šarnýrové konstrukce s lučíkem prožlabeným širokým svislým žlábkem vymezeným dvěma obvodovými plastickými lištami a plochým diskovitým knoflíkem na patce (obr. 10: 2). Jedná se o sponu typologické varianty Riha 5.12.5, která se vyvinula z mladších forem spon typu Aucissa (Riha 5.2.3). K této variantě můžeme pravděpodobně zařadit také fragment střední části bronzové spony s profilovaným knoflíkem, oddělujícím lučík od nožky a pocínovanými obvodovými lištami z Vlkoše (obr. 10: 11). Současný profil lučíku je dán přítomností vrstvy koroze ve středovém žlábků. Z Moravy ani Dolního Rakouska zatím tato spínadla doložená nemáme, v inventáři žárového hrobu 225 na pohřebišti v Abrahámu se však vyskytl pár identických bronzových spon (*Kolník* 1980, 78, tab. LXIII: 225/b1, b2). Tento hrobový celek je datován do stupně B1c (*Kolník* 1971, 519).

Geograficky jsou spony typu Riha 5.12.5 rozprostřeny ve stejných oblastech jako předchozí varianta (*Boelicke* 2002, 112, tab. 48: 1012, 1013; *Dananai* 2012, 244, obr. 18: 230–233; *Feugère* 1985, tab. 142: 1771, 1775; *Gaspar* 2007, 179, tab. 72: 1524–1527; *Philippe* 2000, 112, obr. 49: 309–316; *Rieckhoff* 1975, 52, tab. 6: 77–80; *Riha* 1979, 143, tab. 40: 1149–1151; 1994, 128, tab. 30: 2539–2544). Vyráběny a nošeny byly od klaudivsko-neronského období po přelom 1. a 2. stol. (optimum ve flaviovském období), kontinuálně se však vyvíjí také v průběhu 2. stol. (*Dananai* 2012, 209; *Rieckhoff* 1975, 55–56; *Riha* 1979, 139; 1994, 124).

Šarnýrové spony s emailem na lučíku (typ Riha 5.17, Ettlinger 37, Feugère 26)

*Spony s malými emailovými poli
(varianta Riha 5.17.3, Exner I 18, Gaspar 37a)*

Tyto časně emailové spony mají na lučíku malá pole různých geometrických vzorů, do nichž jsou zapuštěny emailové vložky nejčastěji červené a zelené barvy, tedy barvy vycházející z tradice keltského emailérství (*Riha* 1979, 157). Starší formy mají ještě nožku ukončenou knoflíkem, u mladších již nožka bývá stylizována do podoby zvířecí hlavičky. Na sídlišti v Josefově byl nalezen fragment tohoto typu spony, konkrétně středová rozšířená část lučíku profilovaná svislými plastickými lištami s centrální svislou plochou nesoucí vertikálně pod sebou umístěná kosočtverečná pole s částečně zachovanými červenými emailovými vložkami (obr. 10: 10).

Ve středodunajském barbariku tento typ spony, jen s poněkud užším lučíkem s kosočtverečnými poli vykládanými rovněž červeným emailem, najdeme na

sídlišti v Bernhardsthalu (*Adler* 1992, 279, obr. 587). Spony s malými emailovými poli najdeme zejména na širokém území od Británie po Panonii v různých variantách emailových polí; konkrétně pro josefovský exemplář známe jen velmi málo identických analogií (*Exner* 1939, 51, 77, 78, tab. 7: 4, 5; *Gaspar* 2007, 197, tab. 84: 1816, 1827; *Nickel* 2011, 96, 203, obr. 25: 8; tab. 30: 8; *Rieckhoff-Pauli* 1977, 27, obr. 5: 100). *S. Rieckhoff-Pauli* (1977, 18) z jejich sporadického výskytu na území kastelů založených za vlády císaře Domitiána vyvozuje, že se muselo jednat o speciální ženský šperk. Mají poměrně dlouhou chronologii, vyskytují se ve vrstvách od klaudiovského období do poloviny 2. stol. (*Exner* 1939, 70; *Gaspar* 2007, 34; *Nickel* 2011, 95; *Rieckhoff-Pauli* 1977, 18; *Riha* 1979, 155, 157).

Spony s prolamovaným lučíkem s vloženými drátky s korálky (varianta Riha 5.17.6)

V roce 2014 byla získána unikátní bronzová spona na lokalitě Suchov. Jedná se o šarnýrovou sponu varianty Riha 5.17.6 se širokým prolamovaným lučíkem, do něhož jsou ze strany upevněny tři horizontální bronzové drátky. Původně byly na těchto drátcích navlečeny skleněné nebo bronzové korálky. Nožka je utvářena kosočtverečně a zakončena profilovaným plochým knoflíkem. Zkosený zachycovač je prolomen jedním kruhovým otvorem. Po obvodu lučíku i nožky a na středové kosočtverečné ploše nožky jsou patrné zbytky zeleného emailu, stopově také červeného emailu (obr. 10: 1).

Na území středoevropského barbarika i podunajských římských provincií se jedná o první doklad jejího výskytu. Tato konkrétní varianta šarnýrové, emailem zdobené lučíkovité spony je poměrně vzácná také na území západořímských provincií. Jednotlivé analogie najdeme pouze v Saalburgu (*Böhme* 1972, 80, tab. 5: 329), v Augstu (*Riha* 1979, 161, tab. 48: 1418; 1994, 141, tab. 35: 2665), na Tittelbergu (*Gaspar* 2007, 196, tab. 83: 1810), v Laneuveville (*Pietruk* 2005, 90, tab. 40: 184) nebo Vituduru (*Rey-Vodoz* 1998, 31, tab. 15: 244). Spona tohoto typu, se třemi zelenými skleněnými korálky na středových drátcích, se však našla i v hrobě 38 v Panticapaeu (dnešním Pantikapei), římském obchodním středisku na severním pobřeží Černého moře (*Ambroz* 1966, 29, tab. 14: 4).

Nestratifikovaný nález ze Suchova je nemožné přesněji datovat, nápomocné nám tak jsou výše zmíněné exempláře z kontextů římských vojenských lokalit. Spona z Augstu je datována do rozmezí let 50–110 n. l. (*Riha* 1994, 141), exemplář z Vituduru do poplaviovského období (*Rey-Vodoz* 1998, 31), nález z Tittelbergu do širšího horizontu od klaudiovského období po počátek 2. stol. (*Gaspar* 2007, 46) a neúplný kus ze Saalburgu do počátku 2. stol. (*Böhme* 1972,

16). Dobu objevení se spony v barbariku tak můžeme hledat někde v rozmezí konce 1. stol. a počátku 2. stol. a řadí se k nejstarším formám uměleckých výrobků římského emailářského řemesla.

Šarnýrová spona typu Riha 5.6–5.17

Rámcově do 5. skupiny šarnýrových spon s oskou schovanou v trubičce podle *E. Riha* (1979, 123–161, tab. 29–48) je možné přiřadit zlomek nožky bronzové spony s plným zachycovačem z pohřebiště v Petrově, která je od lučíku oddělena mělkým profilovaným žebrem (obr. 10: 15). Výrazným markantem pro toto zařazení je její pocínovaný povrch. Podle tvaru nožky můžeme vynechat skupinu spon typu Aucissa a její deriváty. Obdobné utváření nožky je však možné najít na sponách typu Riha 5.6–5.17.

Germánské spony

Almgren 2a

Jednodílné bronzové spony s vysoce klenutým lučíkem, který je v místě diskovitěho uzlíku ostře zalomen a směřuje k obdélnému nebo zužujícímu se prolamovanému zachycovači patří k typu Almgren 2. Vinutí má nejčastěji čtyři závity. Rozlišují se dva základní varianty: A 2a (se spodním vinutím) a A 2b (s horním vinutím a háčkem k jeho uchyacení). Nové moravské povrchové nálezy přinesly šest exemplářů těchto spínadel v různém stupni zachovalosti, které všechny můžeme přiřadit k variantě A 2a. Pět z nich pochází z pohřebiště v Blatnici pod Sv. Antonínkem I (obr. 7: 4–8), jeden kus potom ze sídliště Blatnice pod Sv. Antonínkem III, které jsou od sebe vzdáleny zhruba 3 km vzdušnou čarou (obr. 8: 7). Na základě detailnějšího třídění *T. Völlinga* (1994, 222) náleží jedna spona k subvariantě A 2aI (s kruhovým průřezem lučíku); její lučík je nezdobený, naopak řadou svislých rýžek je ohraničen zachycovač, který je prolamován stupňovitými otvory (obr. 7: 7). Zbylých pět exemplářů patří k subvariantě A 2aII (s průřezem lučíku trojúhelníkovitým nebo ve tvaru písmene D), jejichž páskový lučík bývá zdoben vbíjenými nebo rytými ornamenty a zachycovač nese kombinaci prolamovaných obdélných či stupňovitých vzorů s kruhovým otvorem (obr. 7: 4–6, 8; 8: 6).

Spony A 2a jsou rozšířeny na širokém území od severní Itálie přes východoalpskou oblast do Porýní a východním směrem až na Ukrajinu s výraznou koncentrací v barbariku – zejména u polabských Germánů a v przeworské kultuře (*Bockius/Luckiewicz* 2004, Karte 26; *Demetz* 1999, Karte 33; *Völling* 2005, Karte 18). Z toho také vyplývá v literatuře

panující nejednoznačnost stanovení jejich původu (germánské či negermánské – keltské, norické či severoitalské – výrobky). Pro blatnické nálezy tak nejbližší skupinu analogií najdeme zejména v hrobových nálezech středních a severozápadních Čech (Droberjar 1999a, 77, 78, tab. 23: 1/3; 38: 30/7; 41: 36/2; 42: 41/2; 44: 44/9; Motyková-Šneidrová 1963a, obr. 12: 1; tab. V: 4; XI: 8; XII: 19; XIV: 15 ad.), ojediněle také v povrchových sběrech ve východních Čechách (Rybová 1974, 496, obr. 11). Zajímavá je dosavadní absence tohoto typu spon na jihozápadním Slovensku a v Dolním Rakousku, nahodile se objevují pouze v púchovské kultuře – na hradiscích Liptovská Mara, Púchov nebo Sklabinský Podzámok (Pieta 1982, 36, 37, tab. VI: 16, 17, 20). Nedávno byl publikován první exemplář z Moravy – z Pamětic, tedy z prostoru jižní části Malé Hané, mající nepochybně vazbu ještě na české prostředí (Droberjar/Vích 2009, 242, obr. 2: 8). Nálezy z Blatnice pod Sv. Antonínkem tak de facto představují první doklad přítomnosti těchto druhů spon ve středním Podunají.

Spony A 2a jsou typickým zástupcem krátkodobé módní šatové ozdoby, které byly vyráběny jen o málo déle než jednu generaci během pozdně augustovského až časně tiberiovského období. Panuje tedy všeobecná shoda s jejich datací do starší fáze starší doby římské (stupeň B1a), jejich přítomnost ve stupni B1b je spíše okrajovou záležitostí (Demetz 1999, 113; Droberjar 1999a, 78; Völling 1994, 225, 226).

Spony s očky (Almgren 49–61)

Výraznou skupinou časných germánských šatových ozdob jsou spony s očky, nazvané podle dvojice kruhových otvorů na hlavici lučíku. V návaznosti na jejich původní třídění v rámci Almgrenovy III. skupiny se i dnes rozlišují tři základní okruhy (Kunow 1998, 93): spony s očky hlavní série (A 45–54) a dvě regionální vedlejší série, baltská (A 55, 56) a pruská (A 57–63).

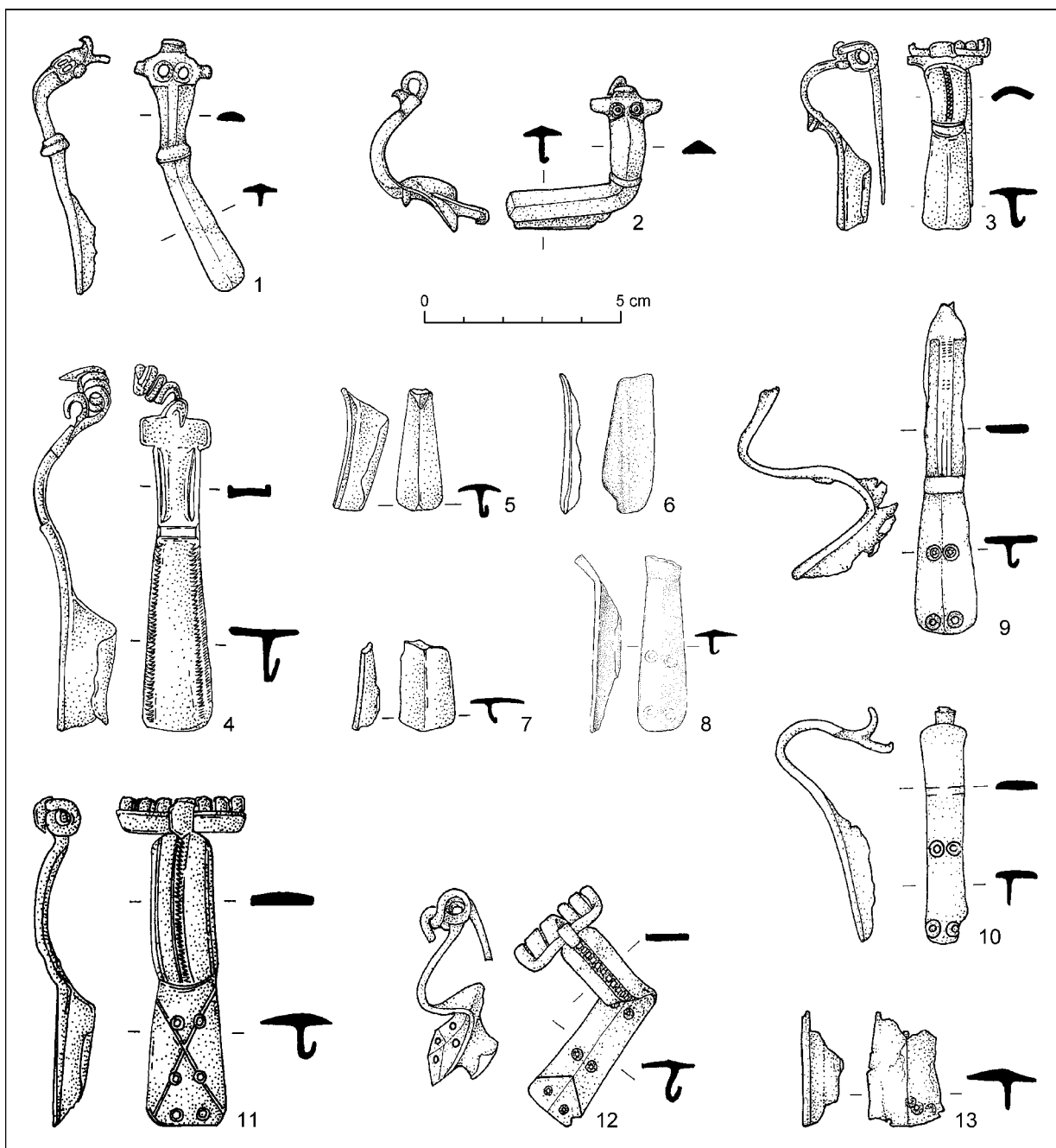
Nejstarším exemplářem pojednávaného souboru z jižní Moravy je celá, pravděpodobně mosazná spona s poměrně setřelým povrchem bez výzdoby z Polešovic (obr. 11: 1). Nese dvě, těsně u sebe provrtnaná oka přímo na hlavici a po stranách hlavice má umístěny jednoduché kulovité výběžky. Tyto znaky ji řadí ke sponám s očky hlavní série, typu A 49. Jejich analogie najdeme v hrobech dobřichovské skupiny ve středních Čechách (Droberjar 1999a, 76, 77, tab. 29: 10/5; 41: 35/3; 46: 51/2; 66: 112/3; 70: 118/2, 119/1; 83: 149/1; 91: 6, 10; Motyková-Šneidrová 1963a, tab. XXVI: 4), nověji také ve východních Čechách (Horník 2015, 146, obr. 2: 5; Vích 2010, 719, obr. 3: 4). Na Moravě se objevují výjimečně – v depotu z Uherského Hradiště (Peškař 1972, 71, 72, tab.

3: 6), stejně tak na jihozápadním Slovensku – hrob 144 z Abrahámu (Kolník 1980, 56, tab. XLV: 144/c2), rozorvané žárové hroby v Sekulích (Elschek 2014a, 124, obr. 13: 2), v Dolním Rakousku byl nahodilý výskyt zaznamenán v Carnuntu (Nowak 1990, 216, obr. 770). V porýnských římských vojenských táborech se spony A 49 objevují již v augustovském období (Kunow 1998, 105), pro barbarikum je akceptováno jejich časové zařazení do mladší fáze stupně B1, tedy do B1b (Droberjar 1999a, 77; Peškař 1972, 72). V literatuře však i nadále rezonuje možnost nošení těchto šperků již ve stupni B1a a jejich opožděné uložení do hrobových výbav až stupně B1b (Horník 2015, 149).

Početněji máme na Moravě zastoupeny pozdní deriváty spon s očky hlavní série typu A 50–53. Typologicky přesněji lze určit zejména celé exempláře. Ohnutou, spíše mosaznou než bronzovou sponu z Rakvic přiřazují k typu A 52 naznačená oka na horní hlavici lučíku pomocí dvojice rytých soustředných kroužků (obr. 11: 2). Obdobné jsou známy z rozrušených žárových hrobů na pohřebišti v Mikulově (Peškař 1972, 72, tab. 3: 7), z hrobu 42 ze Sládkovičova (Kolník 1980, 143, 144, tab. CXLV: 42/c), z hrobů 10 a 12 z Mistelbachu (Tejral 1970, 114) a z povrchových sběrů v okolí Devína (Bazovský 2011, 488, obr. 5: 1).

Poměrně velká bronzová spona (d. 8,4 cm) s netradičně profilovaným lučíkem a dlouhou širokou lichoběžníkovitou nožkou zdobenou rytou klikátkou po obvodu z Věterova (obr. 11: 4) představuje jakousi hybridní variantu pozdních spon s očky typu A 53, kterým oka již zcela chybí. Ke sponám typu A 53 náleží také dva celé exempláře bez oček z Petrova: jeden s výzdobou přesekávané svislé lišty na lučíku (obr. 11: 3) a druhý zcela bez výzdoby (obr. 5: 2). Ani spony A 53 nepatří ve středodunajském nálezovém fondu k početněji zastoupeným, známe je v podstatě jen ze žárového hrobu 1 z Mikulova (Peškař 1972, 72, tab. 3: 8), z hrobu 37 ze Sládkovičova (Kolník 1980, 142, tab. CXLIII: 37/b) nebo ze sídliště v Enzersfeldu (Stuppner 1992b, 283, obr. 701). V Čechách se téměř nevyskytují s výjimkou nálezu z rozrušeného žárového hrobu v Dřemčicích (Motyková-Šneidrová 1967, 16, obr. 3: 5).

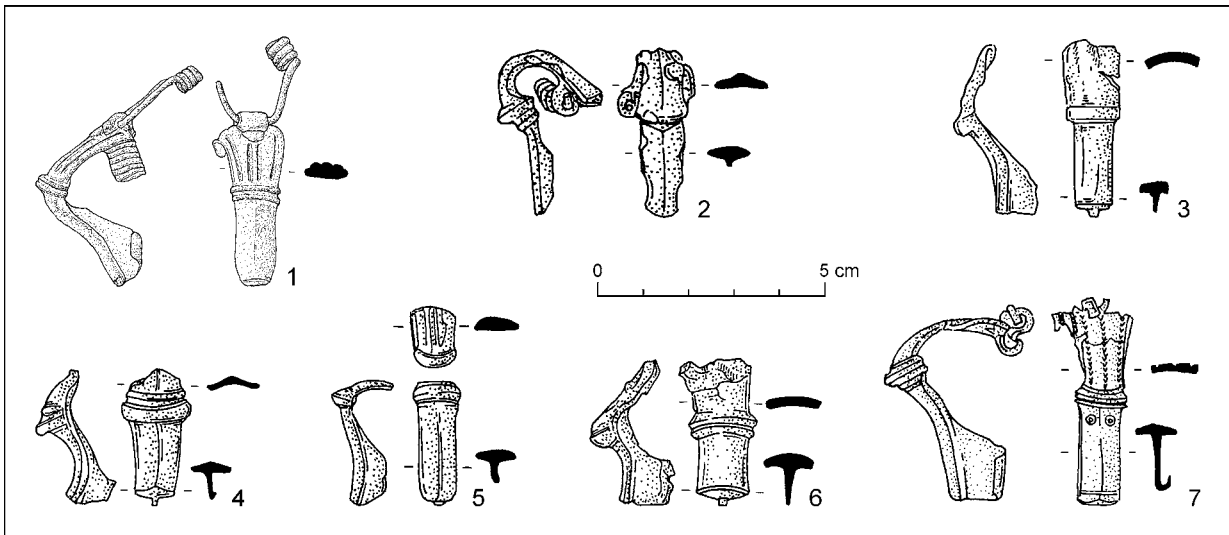
Vzhledem k absenci výzdoby koncentrickými kroužky lze také fragmenty nožek se zachycovačem z Petrova, Strážnice II a Vacenovic (obr. 11: 5–7) přiřadit obecně ke skupině pozdních spon s očky typu A 50–53. Celá tato skupina spon se objevuje v klaudivo-neronovském období (Kunow 1998, 106), ve středodunajském barbariku představují společný horizont s mladšími výrazně členěnými sponami typu A 68, tedy období druhé třetiny 1. stol. až konec 1. stol. (Maczyńska 2004, 212; Peškař 1972, 72, 73; Pieta 1982, 45; Tejral 1970, 151).

Obr. 11. Spony s očky. 1 – Polešovice; 2 – Rakvice; 3, 7 – Petrov; 4 – Věteřov; 5 – Vacenovice; 6 – Strážnice II; 8 – Hrubá Vrbka I; 9 – Hroznová Lhota I; 10 – Uherský Ostroh; 11, 12 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 13 – Veselí nad Moravou. Slitiny mědi.

Nové povrchové nálezy z jižní a jihovýchodní Moravy obohatily nálezové spektrum také o šest zástupců nejmladších variant spon s očky, tzv. pruské vedlejší série, jejichž charakteristickým znakem je puncovaná výzdoba nožky čtyřmi až šesti koncentrickými kroužky (obr. 11: 7–13). Spony se čtyřmi puncovanými kroužky na nožce a lučíkem nesoucím setřelou výzdobou pásu krát-

kých horizontálních rýžek z Hroznové Lhoty I (obr. 11: 9) nebo zcela bez výzdoby z Uherského Ostrohu (obr. 11: 10) lze typologicky přiřadit k variantě A 59–60. Spony s vertikálním přesekávaným pásem na lučíku a šesti puncovanými kroužky spolu s rytým V, nebo X-motivem na nožce z Blatnice pod Sv. Antonínkem I (obr. 11: 11, 12) představují typ A 61.

Obr. 12. Vendické spony: 1 – Vlčnov-Dolní Němčí; 2, 6–7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 3 – Čejkovice II; 4 – Strážnice II; 5 – Dolní Bojanovice. Slitiny mědi.

Rámcově do skupin spon s očky typů A 57–61 patří také zlomky nožek s výzdobou soustředných kroužků z Hrubé Vrbky I a Veselí nad Moravou (obr. 11: 8, 13). Tento soubor tak výrazně znásobuje dosavadní počet nálezů z moravského území. Dosud jsou publikovány pouze tři: celý exemplář z chaty 3 z Mušova-Na Pískách (Komoróczy 1997, 171, obr. 4: 1), fragment z rozrušeného žárového hrobu z Vracova (Peškař 1972, 73, tab. 3: 5) a zlomek z povrchového nálezu z Pustiměře (Čižmář *et al.* 2010, 126, obr. 5: 6). Lépe vybavenou oblastí sponami A 57–61 s výskytem jak na pohřebištích, tak na sídlištích je jihozápadní Slovensko (Bazovský 2005, 39, tab. XIII: 5–9; Březinová 2003, 35, tab. 32: 6; Elschek 2014a, 124, obr. 13: 3; Kolník 1980, 70, 132, 151, 152, tab. LVI: 198/a; CXXIX: 9/b; CLIV: 65/e) a zejména Dolní Rakousko s převažujícími sídlištními nálezy, například Drösing (Allerbauer/Jedlicka 2001a, 644, obr. 644; Nebehay/Stuppner 1990a, 221, obr. 894; Stuppner 1984, 285, obr. 497; Stuppner 1992a, 283, obr. 695), Ringelsdorf (Allerbauer/Jedlicka 2001b, 659, 660, obr. 771; Jedlicka/Schmid 2000, 848, obr. 589; Nebehay/Stuppner 1990d, 239, obr. 1316), Enzersfeld (Karl/Karl 1997, 496, 497, obr. 516; 536; 2001, 648, obr. 693) nebo Seebarn (Preßmair 2013, 27, 28, tab. 4: 3–6). V Čechách jsou zastoupeny, rovněž minimálně, sídlištní nálezy z Tuklat (Švoboda 1948, 60, 61, obr. 3: 3) a Vrdů (Motyková-Šneidrová 1967, 48, obr. 15: 16).

Spony s očky vedlejší pruské série jsou maximálně koncentrovány v severních oblastech barbarika, ve wielbarské a przeworské kultuře a v Pobaltí (Maczyńska 2004, 217, Karte 3; 4; Pfeiffer-Frohnert 1998, 128, obr. 1). Není přitom možné

definovat jednotné centrum jejich výroby, existovalo nejspíše množství lokálních dílen. Co se týče chronologického postavení spon A 57–61, jsou považovány za vúdčí typ horizontu B2a (na Moravě horizont B1c), tedy období pozdně flaviovského až trajánského, konec 1. stol. až začátek 2. stol. (Maczyńska 2004, 213; Pfeiffer-Frohnert 1998, 130, 133). V odlehlejších oblastech, například v Mazovsku mohou v inventáři hrobů přetrvávat až do přelomu 2. a 3. stol. – zejména zástupce varianty A 61 (Twardo 2003, 178).

Vendické spony Almgren 26 a 28 (*Rollenkappenfibeln*)

Široká skupina spon severních oblastí barbarika, mylně připisovaná kmeni Vendů (Bazovský 2005, 40), má své ojedinělé zástupce také u Markomanů a Kvádů. Náleží do II. Almgrenovy skupiny a dělí se na dvě hlavní série: západní, s háčkem k uchycení tětiny (A 24–31, 34) a východní, s vinutím schovaným v pouzdře (A 37–43). Nejstaršími příklady těchto spínadel ze sledovaného regionu je šest exemplářů bronzových dvojdiálních spon s mírně se rozšiřujícím páskovým lučičkem zdobeným rytými liniemi nebo svislými vyraženými pásky, jednoduchým středovým žebrem a nezdobenou střechovitou nožkou s plným zachycovačem z rozrušených pohřebišť v Blatnici pod Sv. Antonínkem I a Vlčnově-Dolním Němčí a ze sídlišť v Čejkovicích, Strážnici II a Dolních Bojanovicích (obr. 12: 1–6). Mají shodné znaky s typem A 26, tedy mladší variantou spon západní série s vinutím chráněným polokruhovitým krytem. Nejbližší analogie k nim najdeme v žárovém hrobě

19 z Mikulova (Peškař 1972, 69, tab. 2: 6, 7), v žárovém hrobě 9 z Velatic (Jílek/Kuča/Sojková 2011, 250, tab. VI: 7), v hrobech 57 a 72 z Abrahámu (Kolník 1980, 34, 37, tab. 21: 57d; XXIV: 72b), ze sběru na pohřebišti v Mistelbachu (Friesinger 1976, 18, tab. 3: 2, 3), na sídlištích v Drösingu (Nebehay/Stuppner 1990b, 224, obr. 948) a Ringelsdorfu (Nebehay/Stuppner 1990e, 241, obr. 1345) nebo v inventáři několika hrobů na pohřebišti v Dobřichově-PiCHOŘE (Droberjar 1999a, 82, 83, tab. 8: III/2; 51: 62/1; 81: 148/10). Hlavním těžištěm jejich výskytu je však území mezi Labem a Odrou (Leube 1998, 60, 61, obr. 1; 4; 5). V určitých ohledech je rozdílná jejich datace podle místa nálezů, zatímco v dolním Polabí jsou datovány poměrně časně, již do stupně B1a (Cosack 1979, 32; Leube 1998, 58), v Čechách se s nimi musí pravděpodobně počítat v celém stupni B1 (Droberjar 1999a, 83, 84). Na Moravě a v Dolním Rakousku jsou většinou řazeny do stupně B1c, tj. do druhé poloviny 1. stol. (Tejral 1998, 390). I. Peškař (1972, 68, 69) je považuje za o něco mladší, až z poslední třetiny 1. stol. nebo z období kolem roku 100.

Z povrchového sběru na rozrušeném pohřebišti v Blatnici pod Sv. Antonínkem I pochází také další zástupce západní série vendických spon, a to typu A 28. Jedná se o dvojdielnou bronzovou sponu s rozšiřujícím se lučkem zdobeným třemi pásy svislých vbíjených linií, profilovaným středovým žebrem a dlouhou úzkou střechovitou nožkou zdobenou v horní části dvojicí koncentrických kroužků (obr. 12: 7). Na Moravě je dále najdeme v žárových hrobech v Břeclavi a Vracově (Peškař 1972, 69, tab. 2: 1, 2, 4, 5), v Dolním Rakousku například na sídlišti v Ringelsdorfu (Nebehay/Stuppner 1990f, 241, obr. 1360; Stuppner 1991c, 248, obr. 1125). Identický pár honosnějších stříbrných spon se objevil v inventáři hrobu 12 ze Sládkovičova (Kolník 1980, 133, tab. CXXX: 12/c1, c2). U tohoto typu spon panuje ještě větší nejednotnost ohledně jejich časového zařazení. T. Völling (1994, 233, 234) vidí jejich výrobu a užívání již v první polovině 1. stol., zatímco A. von Müller (1957, 21) vztahuje počátky jejich výskytu nejdříve k polovině 1. stol. I. Peškař (1972, 69) díky společnému výskytu A 28 s trubkovitou sponou A 75 v žárovém hrobě ve Vracově klade dobu jejího nošení spíše až do druhé poloviny 1. stol., do stupně B1c. Na delší chronologii spon A 28 poukazuje A. Leube (1998, 59), který upozorňuje na jejich doznívání v průběhu 2. stol.

PROLAMOVANÉ OPASKOVÉ ZÁPONY (LOCHGÜRTELHAKEN)

Naprostou novinkou v moravském nálezovém fondu po zlomu letopočtu je výskyt dvou bronzových prolamovaných opaskových zápon. První z nich pochází z Vitčic nedaleko Kojetína (obr. 3: 2).

Poměrně dlouhý, bohatě profilovaný exemplář (d. 11 cm) má středový kroužek doplněný dvěma půlměsícovitými výběžky, jazýček zápony má střechovitý průřez a je ukončen kuličkou. Obdélníková příchytná destička pomocí dvou nýtů nasedala na železnou část opasku, po níž zbyly jen zkorodované části na jejím konci. Jedná se o ojedinělý nález v lesním prostředí v nadmořské výšce 284 m. Jiné předměty z doby laténské nebo římské se v okolí nálezů nevyskytovaly, jen 210 m jihovýchodním směrem byla nalezena germánská jednoduchá bronzová spona s obdélníkovitou nožkou, datovatelná do 4. stol. Druhý, téměř shodný příklad bronzové prolamované zápony pochází z areálu germánského pohřebiště v Hroznové Lhotě I (obr. 3: 3). Je o něco kratší (d. 9 cm), jazýček zápony má trojúhelníkový průřez a obdélná příchytná destička se třemi otvory pro nýty je zdobená pásy svislých perlovců a šikmými rýžkami.

Oba exempláře můžeme přiřadit k bronzovým prolamovaným záponám s otvorem typu Voigt A, příp. A1, zakončeným kulovitým knoflíkem (Voigt 1971, 236–239, obr. 7; 9). Tyto typické součásti ženského opasku se začínají objevovat ve stupni LTD1 (v Čechách až v LTD2a), v největší oblibě byly v pozdně laténské až časně římské době (LTD2b/Eggers A) a jejich doznívání je patrné v tzv. horizontu Marobudovy říše, tj. ve stupni B1a (Droberjar 2006b, 624, 626; Jílek a kol. 2013, 63; Voigt 1971, 247, 248; Völling 2005, 190, 191). Prolamované zápony typu Voigt A jsou rozšířeny ve středním, severovýchodním a jihovýchodním Německu v kelto-germánské kontaktní oblasti, odkud se pravděpodobně spolu s nositeli grossromstedtské kultury rozšířily také do Čech a později prostřednictvím Markomanů i dále na východ. Produkční oblast jejich výroby dosud nebyla jednoznačně lokalizována, pravděpodobně byly výsledkem činnosti putujících řemeslníků (Jílek a kol. 2013, 63, 64; Voigt 1971, 252, 253).

Na Moravě se dosud objevily pouze čtyři exempláře opaskových zápon staršího typu (ostruhovité a s plastickým středovým žebrem) z oppida Staré Hradisko (Meduna 1968, 58–61, obr. 2). Z časně nebo starší doby římské najdeme nejbližší analogie prolamovaných zápon typu Voigt A v Čechách – v žárových a kostrových hrobech plaňanské skupiny v Radovesicích, Tišicích, Lipenci a Praze-Smíchově (Motyková-Šneidrová 1961, 406, 407, obr. 1: 1, 3, 4, 7, 23), v Lékařově Lhotě (Motyková-Šneidrová 1963a, 28, obr. 8: 1), v Třebusicích (Droberjar 2006b, 626, 627, obr. 20: 4) nebo z rozrušených žárových hrobů na pohřebišti v Nebovidech (Beneš/Horník/Kašpárek 2011, 106, obr. 2: 12, 13). Nejnovější nález pochází z chaty 3/1996 na východočeském sídlišti ve Slepoticích (Jílek a kol. 2013, 63, 117, tab. 55: 6; 123: 3).

DESTIČKOVITÉ OSTRUHY (STUHLSPÖREN)

S nejstarším germánským osídlením Moravy souvisí také výskyt destičkovitých (stoličkovitých) ostruh typu Jahn 23. Je pro ně typická bronzová destička s výraznými trojúhelníkovitými křídélky se dvěma nýty a nasazený železný trn (Jahn 1921, 24, obr. 23). Novými povrchovými sběry byl objeven kompletní exemplář na lokalitě Čejkovice I (obr. 3: 4). Na pohřebišti v Blatnici pod Sv. Antonínkem I byla potom nalezena další podobná germánská ostruha, z níž se zachovala pouze bronzová destička (obr. 3: 5). Jelikož chybí trn, je možné v tomto případě uvažovat o přiřazení k typu Jahn 20 (bronzová destička a bronzový trn) nebo k výše zmíněnému typu Jahn 23 (bronzová destička a železný trn). V třídění E. Romanové náleží tyto ostruhy ke skupině IIb–IIc s bočními křídélky trojúhelníkovitými nebo ve tvaru přesýpacích hodin (Roman 1998, 170, tab. I: 5, 6; II: 1–5). Tyto tvary jsou v przeworské kultuře datovány do stupňů B1b–B2 (Roman 1998, 171). A. von Müller (1957, 51, tab. 11d) je řadí do své skupiny A, 1. série, datované do 1. stol., do stupně B1.

Na Moravě se jedná o nové zjištění, doposud nálezy tohoto typu neznáme. Chronologicky nejbližšími příklady jsou tři typologicky vyvinutější ostruhy typu Jahn 35 a 37 z birituálního pohřebiště v Mikulově ze stupně B2 (Peškař 1964, 566, 567, tab. 104: 1, 3; 119: 5). Analogické kusy ostruh Jahn 20 nebo 23 však najdeme na jihozápadním Slovensku, v žárových hrobech z Kostolnej pri Dunaji a Sládkovičova (Kolník 1980, tab. XCIII: 25i 1–2; XCIV: 26i; XCVI: 31h; CII: 37f; CXIII: 58d; CXLIX: 51e, 1; CLXIII: 86c–d aj.), ze Zohora (Bazovský 2007, 288, obr. 3: 3; Elschek 2009, 245, obr. 4: 5); v Dolním Rakousku na pohřebišti v Mistelbachu (Mitscha-Märheim 1956, 210, obr. 13: 1, 1a) či Waidendorfu (Preis/Plöyer/Schmitsberger 2014, 280, obr. 69: 19–25) nebo v Čechách z urnových nekropolí v Dobřichově-Piňhoře (Droberjar 1999a, 110, 112, tab. 11: 4/4; 57: 78/5), Třebusicích (Droberjar 2006b, 642, 643, obr. 32: 2, 3) a v kostrovém hrobě ze Semčic (Droberjar/Waldhauser 2012, 894, 896, obr. 4). Destičkovité ostruhy s křídélky se nacházejí také ve výbavě třetiny bohatých hrobů typu Lübsow. Jmenovat můžeme příklady ze Zohoru (Elschek 2013, 99, obr. 4: 11, 12), Schwechatu (Künzl 1997, 152, obr. 13: 1), Zlivi (Droberjar 2006b, 642, 643, obr. 32: 5), Prahy-Bubenče (Droberjar 2014, 423, 424, obr. 12: 1, 2, 24), Bordesholmu – hrob 1534 (Saggau 1981, 64, tab. 72: f), Hagenowa (Lüth/Voß 2000, 175–177,

187, obr. 20: 1), Marwedelu – hrob 1 (Laux 1992, 337, obr. 9: 8), Quetzdölsdorfu (Nitzschke/Schröter 1989, 79, obr. 7: 5) nebo ze Zgliczyna Pobodzego (Grzymkowski 2006, 63, 64, obr. 6: 1, 2). V menší míře se železné exempláře objevují na pohřebištích przeworské kultury – hroby 60 a 97 z Kamieńczyku (Dąbrowska 1997, 95, tab. XXIX: 7; LI: 12, 13), hrob 413 z Niedanowa (Ziemlińska-Odojowa 1999, 120, tab. CLI: 4) nebo v Grzybowie (Garbacz 2000, 122, 123, tab. LX: 11). Nahodile je najdeme také na germánských sídlištích, například Bernhardsthal (Adler/Nebehay 1990, 219, obr. 859), Drösing (Nebehay/Stuppner 1990a, 221, obr. 889; Stuppner 1984, 286, obr. 515), Ringelsdorf (Nebehay/Stuppner 1990c, 239, obr. 1299) nebo Pelczyska – stan. 2 (Kontny/Rudnicki 2002, 148, obr. 2: d). Oblastí jejich největšího rozšíření zůstává dolní Polabí, kde jsou typickým milodarem řady bojovnických žárových urnových hrobů, například na pohřebišti v Bornitzu (Voigt 1975, 303, 304, obr. 9: g; 10: d; 17: l; 18: d; 20: e), v Hamfelde (Bantelmann 1971, 27, tab. 18: 120/b; 41: 303/f; 45: 318/h; 46: 329/a–b; 54: 366/e, g; 62: 403/h; 118: 26d), v Pölitz (Cosack 1979, 79, tab. 65: 4), ve Schkopau (Schmidt/Nitzschke 1989, 74, 94, 95, tab. 42: 175/e; 81: 28) či v hrobě 150 z Putensen (Wegewitz 1972, 275, tab. 36: 150). Ojediněle se s nimi setkáme také v časně římských horizontech porýnských kastelů, například v Halternu (Müller 2002, 45, 187, tab. 46: 513).

METALOGRAFICKÁ ANALÝZA VYBRANÝCH SKUPIN NÁLEZŮ (RFA)⁴

Vybraní zástupci kovové industrie (celé kusy nebo zlomky charakteristických typů) byli podrobeni měření jejich materiálového složení metodou röntgenově-fluorescenční spektrometrie (RFA) příručním RTG-fluorescenčním spektrometrem InnovX Delta Premium. Jedná se o relativně přesnou a rychlou nedestruktivní metodu pro kvalitativní i kvantitativní prvkovou analýzu, která ji umožňuje provést i s malým množstvím zkoumaného materiálu a krátkou dobou přípravy vzorků. Vzorky byly ozařovány röntgenovým zářením s dostatečnou energií, čímž došlo k excitaci atomů ve vzorcích a vyzáření charakteristického sekundárního röntgenového záření (podrobněji k vlastní metodě viz Nechováral 2017, 8–27). Místa měření byla vybrána na povrchu artefaktů, mohou tak být zatížena statistickou chybou související s měřením sekundárně zvětralého produktu a přítomností reziduí nečistot z půdy. Z toho vyplývají

⁴ Analýzu provedl Mgr. Martin Moník, Ph.D., Katedra geologie, Přírodovědecká fakulta UP Olomouc v únoru a březnu 2017. Vzorky z lokality Hrubá Vrbka analyzoval Mgr. Martin Hložek, Ph.D., Technické muzeum v Brně.

Tabela 1. Přehled procentuálního zastoupení vybraných prvků v materiálovém složení předmětů.

Bronzové nádoby/Bronzegefäße	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
E 140/142 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	55,058	0,134	11,502	0,326	1,075	1,126	0,943
E 154 (Bánov)	64,605	0	14,121	0,452	12,721	0	0,693
Radnóti 77–79/Raev 18b (Strážnice I)	53,770	0,152	11,988	0	19,811	0	1,550
Opaskové zápony/Gürtelhaken	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
Hroznová Lhota I	54,725	0,164	35,042	0,486	2,980	0,801	0,852
Vitčice	24,989	0,154	46,477	0,360	4,344	0,371	18,842
Pozdně laténské a germánské spony/ Spätlatènezeitliche und germanische Fibeln	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
A 18a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	49,742	8,008	0,754	0	2,252	0	1,599
A 18a (Moravská Nová Ves)	51,537	4,974	0,353	0	0,069	0	3,250
A 2a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	66,970	6,105	1,175	0	1,255	0	4,079
A 2a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	60,257	8,323	0,884	0	0,536	0	0,757
A 2a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	64,678	6,418	0,955	0,315	0,219	0	1,423
A 2a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	65,292	8,398	0,483	0,369	0,203	0	0,823
A 2a (Blatnice pod Sv. Antonínkem III)	73,411	9,215	0,540	0	0,216	0	0,256
A 26 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	71,817	6,390	0	0	0,123	0	1,288
A 26 (Dolní Bojanovice)	68,812	1,805	6,041	0	1,224	0,258	0,872
A 26 (Strážnice II)	45,319	3,364	3,475	0	0,298	0,114	3,088
A 28 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	65,617	4,904	1,430	0	0,228	0,061	0,825
A 49 (Polešovice)	76,194	10,946	0,695	0	0,305	0,109	0,152
A 53 (Petrov)	65,573	5,432	1,674	0	0,454	0,049	1,189
A 53 (Petrov)	50,859	5,126	0	0	0,095	0	1,388
A 50–53 (Petrov)	55,033	8,060	0,936	0	0,330	0,044	0,985
A 59–60 (Uherský Ostroh)	69,555	5,466	3,501	0	0,280	0,101	3,181
A 59–61 (Veselí nad Moravou)	64,524	7,963	2,979	0	2,136	0,154	2,361
A 61 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	77,348	13,147	3,267	0	0,464	0,065	0,426
A 61 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	68,357	11,936	5,358	0	0,346	0,140	0,287
A 61 (Hroznová Lhota I)	64,452	5,566	7,859	0	0,460	0,198	0,679
Noricko-panonské spony/Norisch-pannonische Fibeln	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
A 236c (Petrov)	56,391	6,193	0,172	0	0,137	0	1,975
A 236n (Želetice)	26,514	0,779	14,077	0	8,854	0,133	4,133
A 238b (Boršice u Blatnice)	65,71	10,288	1,335	0	0,868	0	3,048
A 238n–o (Boršice u Blatnice)	69,85	10,779	1,315	0	1,740	0	4,216
A 67 (Vičnov-Dolní Němčí)	89,116	6,441	0,335	0	0,122	0	0,409
A 67 (Suchov)	70,567	9,38	1,888	0	1,183	0	4,103
A 68 (Veselí nad Moravou)	63,958	6,358	2,805	0	1,096	0,151	3,279
A 68 (Kozojídky)	50,404	2,947	0,486	0	0,089	0,035	2,468

Tabela 1. Pokračování.

Noricko-panonské spony/Norisch-pannonische Fibeln	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
A 68 (Petrov)	48,578	4,599	1,311	0	0,291	0,102	2,709
A 68 (Petrov)	59,963	5,576	1,377	0	0,303	0	2,036
A 68 (Petrov)	66,008	9,106	0,230	0	0,086	0,035	0,761
A 68 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	60,263	3,322	12,961	0,516	0,967	0,119	2,041
A 68 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	62,887	5,651	0,089	0	0,183	0,051	0,804
A 68 (Hroznová Lhota I)	71,517	5,456	0,156	0	0,027	0	0,874
A 68 (Hroznová Lhota I)	70,282	4,218	0,596	0	0,244	0,052	1,472
A 68 (Hroznová Lhota I)	59,729	3,793	2,271	0	0,257	0,054	2,373
A 68 (Hroznová Lhota I)	81,019	5,745	0,566	0	0,133	0,069	0,629
A 68 (Hroznová Lhota I)	61,947	2,292	0,479	0	0,059	0,043	1,660
A 68 (Hroznová Lhota I)	67,610	5,671	0,254	0	0,024	0,038	0,685
A 68 (Strážovice)	82,933	9,751	0,042	0	0,089	0,037	0,511
A 68 (Želetice)	56,516	5,029	0,258	0	0,077	0,089	1,196
A 67–68 (Hroznová Lhota II)	76,134	8,38	0,357	0	0,077	0,034	0,634
A 67–68 (Šardice)	67,210	5,847	2,862	0	1,579	0	1,238
A 69 (Vacenovice)	45,156	0,13	31,120	0	0,272	0,086	1,427
A 69 (Velké Němčice)	50,628	0,599	8,774	0	7,576	0,140	1,286
A 69 (Velké Němčice)	54,323	3,880	10,894	0	8,849	0,083	1,605
A 69 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	60,706	3,215	5,268	0	0,264	0,065	1,239
A 69 (Petrov)	49,771	3,361	0,982	0	0,278	0,036	3,439
A 69 (Petrov)	66,958	4,952	0	0	0,174	0,083	1,422
A 69 (Petrov)	66,534	3,337	12,196	0	0,500	0,136	0,760
A 69 (Petrov)	51,501	3,483	3,727	0	0,386	0	3,194
A 69 (Petrov)	62,145	3,346	8,612	0	0,321	0,107	1,252
A 69 (Petrov)	69,159	1,512	9,988	0	0,424	0,129	0,888
Západořímské spony/ Römische Fibeln der westlichen Provenienz	Cu	Zn	Sn	Ag	Pb	Sb	Fe
A 19a (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	86,207	4,744	0,896	0	0,760	0,215	0,759
Riha 5.7.5 (Petrov)	66,453	10,133	0,749	0	0,337	0,027	1,540
Riha 5.10 (Petrov)	50,906	4,091	3,013	0	1,056	0,125	3,232
Riha 5.12.1–3 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	76,249	10,170	3,723	0	3,369	0,061	0,918
Riha 5.12.2 (Blatnice pod Sv. Antonínkem I)	49,297	2,594	21,490	0	8,233	0,146	2,123
Riha 5.12.2 (Petrov)	49,698	5,864	0,707	0	0,446	0,080	2,610
Riha 5.12.2 (Josefov)	57,128	0,330	15,533	0	11,561	0,188	1,131
Riha 5.12.5 (Hroznová Lhota I)	51,974	4,650	8,602	0	2,915	0,133	1,580
Riha 5.12.5 (Vlkoš)	72,841	4,858	5,050	0	5,417	0,151	0,427
Riha 5.17.6 (Suchov)	64,903	8,294	3,529	0	5,637	0,086	5,002

relativně vysoké hodnoty některých prvků (zejména křemíku), které se v měřeném souboru pohybovaly od 2,5 do 35%. Přestože jde o metodu orientační, její výsledky jsou dostatečně relevantní pro určení materiálového složení kovových výrobků. Přesnější výsledky je možné získat jen destruktivní metodou – odebráním mikrovzorku ze středu předmětu.

Získané výsledky měřeného souboru (68 ks) jsou pouze výběrové (tabela 1), přesto potvrzují závěry metalografických zjištění časně římských kovových předmětů z pohřebišť v Dobřichově-PiCHOŘE a Třebusicích (404 ks). Bronzové předměty jsou v menšině (21 ze 68 ks, tj. 31%), patří k nim obě opaskové zápony, nádoby a téměř čtvrtina exemplářů v rámci kategorie spon. Všechny ostatní spony jsou ze slitin mědi a zinku, tedy mosazi (76%). Podle obsahu zinku je můžeme označit za výrobky z antické mosazi, tzv. aurichalka (střední obsah zinku v rozmezí 5–10% – *Droberjar/Frána 2004, 442*). Téměř tři čtvrtiny analyzovaných mosazných spon (30 z 41 ks, tj. 73%) byly zhotoveny z velmi kvalitní mosazi s příměsí cínu a olova menšími než 1%, tedy identická situace jako v Čechách (*Droberjar/Frána 2004, 450*). Méně čistou mosaz s příměsí cínu více než 1% či s malým obsahem zinku obsahovalo 11 kusů spon (tj. 27%). Takto smíšený charakter mají většinou slitiny, do nichž se dostaly příměsi z recyklace starých přetavovaných předmětů (*Droberjar/Frána 2004*). Pozorovatelný rozdíl nacházíme mezi germánskými a římskoprovinciálními sponami (spony vyrobené z bronzu reprezentují v souboru germánských spínadel jednu desetinu, zatímco u římskoprovinciálních třetinu; kvalitní mosazné výrobky s nízkým obsahem nezáměrných příměsí jsou v procentuálním poměru 61 : 83, opět ve prospěch římskoprovinciálních). Je tu tedy rozdíl oproti českému souboru, na němž byla konstatována stejná kvalita germánských a římských mosazných spon v časně době římské (*Droberjar/Frána 2004, 459*).

Při sledování podílů minoritních příměsí ve slitinách jsme dospěli k následujícím závěrům. Stříbro se v poměrně vysoké koncentraci objevilo pouze v materiálovém složení opaskových přezek, bronzových nádob a ve sponách A 2a a A 68 z Blatnice pod Sv. Antonínkem I (0,36–0,52%). Olovo ve větší koncentraci nacházíme u dvou spon A 69 z Velkých Němcic (7,58–8,85%), u západořímských šarnýrových spon typu Riha 5.12 (3,37–11,56%) a zejména u všech bronzových nádob (1–19,81%). Potvrzuje se tak skutečnost, že římské kovové nádoby byly vyráběny kromě cínového také z olovnatého bronzu (*Droberjar/Frána 2004, 450, 451*). Hodnoty antimonu se u mosazných spon pohybovaly v těchto intervalech: 65% vzorků pod 0,1%, ale pouze 29% pod 0,02%. Na povrchu všech spon vyráběných v zápa-

dořímských provinciích bylo patrně vyšší množství cínu (0,71–21,49%). Jde tedy o potvrzení známého faktu, že tato skupina spínadel byla pravidelně pocínovaná, čímž dosahovala stříbřitého lesku.

V Čechách se z antické mosazi (aurichalka) vyráběly zejména klasické spony s očky. Vzhledem ke stejnému materiálovému složení římskoprovinciálních a germánských spon byl vysloven názor o dovážení antické mosazi pro germánské kovolitectví ve formě ingotů nebo šrotu určeného k přetavení v časně a starší době římské (*Droberjar/Frána 2004, 458, 459*). Pro území Moravy zatím k dispozici tak rozsáhlé metalografické analýzy nemáme, z výše předložených výsledků vyplývá nižší procentuální podíl kvalitních mosazných výrobků v porovnání s českým územím. Na vzorku artefaktů se tak alespoň podařilo potvrdit kvantitativní dominanci spon ze slitin mědi, hlavně mosazi, nad sponami bronzovými v průběhu 1. stol. (podíl mosazných exemplářů v jednotlivých kategoriích spon: spony s prohnutým lučíkem – 100%, vendické spony – 75%, spony s očky – 89%, noricko-panonské spony s křídélky nebo dvěma uzlíky na lučíku – 75%, výrazně členěné spony – 72%, západořímské spony – 60%) a použití olovnatého bronzu k výrobě kovového římského nádobí.

ZÁVĚRY

Předložený soubor nových povrchových nálezů částečně z jižní a zejména z jihovýchodní Moravy podtrhuje důležitost tohoto typu pramenů pro poznání počátků vývoje germánského osídlení středodunajského barbarika. Byla potvrzena kumulace osídlení podél toku řeky Moravy, a to zejména východně od ní (obr. 1).

Otázkou je, jak se na základě nestratifikovaných nálezů postavit k nově zaznamenanému výskytu některých starobylých typů předmětů, mající základ v pozdně laténském prostředí (ať jde o prolamované opaskové zápony typu Voigt A, ataši vědra E 20 nebo spony s prohnutým lučíkem A 18a). Nejjednodušší vysvětlení se nabízí u nálezů zápony typu Voigt A z Vitčic na Prostějovsku, která pravděpodobně představuje první doklad průniku nositelů plaňanské skupiny z východních Čech přes Malou Hanou až na střední Moravu a navazuje tak na nedávné objevy obdobných ojedinělých nálezů z Chornice, Jevíčka, Pamětice, Sudic a Skalice nad Svitavou (*Droberjar/Vich 2009, 241–243*). I tak se přímá vzdálenost vitčického exempláře k nejbližší z těchto lokalit pohybuje lehce přes 70 km. Druhý nález zápony typu Voigt A je až z Hroznové Lhoty I na Hodonínsku. Na této lokalitě je zatím útržkovitě doloženo i laténské osídlení – provrtané

střepové kolečko a čtyři až pět zlomků grafitové keramiky zdobené svislými hřebenovými rýhami, která má dlouhou výrobní tradici od LTB do LTD1. Kromě ní a nálezů noricko-panonských výrazně členěných spon ze stupně B1c pochází z lokality také dvě bronzové figurky berana a býka s očky k zavěšení (zatím nepublikováno), jejichž analogie najdeme jak v pozdně laténském prostředí (*Pič 1903*, 65, tab. XX: 25; *Pieta 2008*, 327, 330, obr. 137: 4, 7; F 42: 1, 2), tak například v germánském žárovém hrobě B z Devína datovaném do stupně B1b (*Kolník 1991*, 83, obr. 6: 6). Záponu tedy můžeme spíše přiřadit k nálezům z doby římské jako chronologicky solitérní předmět stupně A či B1a (starožitnost přinesená družinami Marobuda či Katvaldy a později vložená do inventáře hrobu?). Do stejného horizontu náleží atase bronzového vědra typu E 20 z pohřebiště v Petrově. Reprezentant této typické skupiny pozdně laténských forem věder (E 18–20) severoitalské produkce může být dokladem obchodních kontaktů s Římskou říší uskutečňovaných po řece (viz české nálezy z Labe – *Droberjar 2006a*, 51, obr. 22: 4, 5, 7–9). Blízkost vodní obchodní trasy platí také pro lokalitu v Petrově, která se nachází jen 5 km vzdušnou čarou od toku řeky Moravy. Spony s prohnutým lučíkem A 18a byly dosud ve středním Podunají až na výjimky záležitostí pozdně laténského prostředí, jejich nový výskyt na germánských sídlištích a pohřebištích pravděpodobně souvisí s horizontem Marobudovy říše (B1a). V Dolním Rakousku a v Bratislavské bráně jsou spojovány s augustovskými vojenskými aktivitami související s chystaným tažením proti Marobudovi roku 6 n. l. (*Tejral 2009*, 158, 159). S horizontem B1a souvisí také porýnská výrazně členěná spona typu A 19aI z blatnického pohřebiště, oblíbený šperk Marobudových družiníků. Oblast jižní Moravy pravděpodobně počátkem 1. stol. n. l. náležela do sídelní oikumeny Kvádů pod vládou krále Tudruse, jež se zanedlouho stala organickou součástí Marobudovy říše. Východní hranice Marobudovy říše je tak již delší dobu hledána v prostoru mezi řekami Moravou a Váhem či přímo na toku Váhu (*Droberjar 1999b*, 48, 49). Nové nálezy kovových součástí oděvu či fragmentu nádoby představují doplnění dosud řídkých archeologických dokladů málo známých horizontů A a B1a na Moravě. Jejich případné zmnožení v budoucnu může otevřít diskuzi o oprávněnosti zařazení těchto stupňů do chronologického systému doby římské na Moravě. Je však nutné se zaměřit také na sledování pozdně laténských nálezů, zejména ze stupně LTD2a, kdy nám v regionu chybí souvislé osídlení, ale jednotlivé povrchové nálezy se čím dál častěji objevují (spony A 65, mince lipovského typu aj.).

Současný náhled na další vývoj Moravy v 1. stol. se odvíjí z následujících schémat. Po rozpadu Marobudovy říše ve středních a severozápadních Čechách se část Markomanů ve stupni B1b přesunula do středního Podunají (tzv. 1. fáze stěhování hornolabských Svěbů z Čech), kde se vytvořilo silné mocenské centrum související nepochybně s Vanniovým královstvím (*Droberjar 2006b*, 669, 682). Tradičně je za jádro Vanniova království považována oblast východně od Malých a Bílých Karpat, nové nálezy z dolního a středního Pomoraví ukazují, že podobné časné vývojové centrum mohlo vzniknout také západně od Malých a Bílých Karpat, v širším předpolí Carnunta, odkud vycházely důležité obchodní cesty směrem na sever – zejména jantarová stezka (*Tejral 2009*, 194). Toto mocenské centrum s lokalitami (žárová pohřebiště a jednotlivé bohaté hroby) charakterizovanými materiální kulturou s genetickými vazbami na českou kotlinu se však v plné míře archeologicky projevuje až ve druhé polovině 1. stol., ve stupni B1c. Potvrzují to i povrchové sběry. Stupeň B1b (v Čechách horizont klasických spon s očky) se v nich rýsuje jen velmi nevýrazně. Jeho vůdčími chronologickými ukazateli jsou spony s očky hlavní série (zastoupeny šesti exempláři pozdních variant, prozatím chybí A 45), spony A 2a (5 ks z jedné lokality) a noricko-panonské výrazně členěné spony A 67 (3 ks) a spony s křídélky na lučíku A 238b (1 nález). Na lokalitě Suchov se zlomek spony A 67b1 našel v doprovodu pozdně laténské spony A 65 (nepublikovaný nález).

Ve shodě s vývojem na jihozápadním Slovensku je patrný nárůst osídlení ve stupni B1c (druhá polovina 1. stol.). Předložený soubor zejména podtrhuje dominantní postavení spon A 68–69 ve středním Podunají v porovnání se staršími sponami A 67, které jsou naopak vůdčím prvkem stupně B1b v Čechách. Artefakty stupně B1c představují drtivou většinu v prezentovaném souboru (75%). Kromě již zmíněných spon A 68 (28 ks) jsou to také mladší varianty výrazně členěných spon A 69 (16 ks) doplněné neúplnými zlomky typu A 67–68 (32 ks), z germánských spínadel je tento horizont potom charakterizován mladšími formami spon s očky A 50–53 a A 59–61 (celkem 13 ks) a vendickými sponami A 26 a 28 (v součtu 7 ks) doplněnými některými jednotlivými západoprovinciálními sponami šarnýrové konstrukce – mladší varianta spony typu Aucissa (Riha 5.2.4) a spony s různě členěným lučíkem typu Riha 5.6, 5.7, 5.9, 5.10, 5.12 a 5.17. Převažující orientaci regionu na Panonii a Norikum potvrzují také spony s křídélky nebo se dvěma uzlíky (A 238 – 2 ks, A 236 – 7 ks). Sortiment spon druhé poloviny 1. stol. doplňují fragmenty bronzových nádob – pánví E 140/142

nebo mísy s pevnou horizontální rukojetí E 154 typu Hagenow a germánské destičkovité ostruhy typu Jahn 23.

Jako stěžejní lokality pro poznání vývoje jižní Moravy ve stupni B1 se jeví Blatnice pod Sv. Antonínkem I, Hroznová Lhota I a Petrov. Podle charakteru kovových nálezů (zřetelnější výskyt spon jednoho typu, přítomnost římských bronzových nádob, ale i součástí opasků nebo picích rohů), hojnějšího výskytu bronzových a skleněných slitků můžeme tyto lokality považovat za pohřebiště. Na lokalitě v Blatnici pod Sv. Antonínkem I bylo provedeno i geofyzikální měření pomocí magnetometru⁵, jehož výsledky jsou zatím předběžné, přesto nevylučují přítomnost žárových hrobů. S jistotou se dle povrchových nálezů na těchto nekropolích pohřbívalo ve druhé polovině 1. stol., tj. ve stupni B1c. Dokládají to některé výrazné formy spon zastoupené v počtu, který nelze rozhodně označit jako nahodilý (Blatnice pod Sv. Antonínkem I – 2 ks A 68, 5 ks A 67–68, 2 ks A 69, 1 ks A 236c, 2 ks A 61, 2 ks A 26, 1 ks A 28, 1 ks Aucissa, 1 ks Riha 5.7.3, 1 ks Riha 5.12.1–3 v kombinaci s pánví E 140/142 s kolkem NIGER a ostruhou Jahn 20 či 23; Hroznová Lhota I – 13 ks A 68, 6 ks A 67–68, 1 ks A 69, 1 ks A 59–60, 1 ks Riha 5.12.5; Petrov – 3 ks A 68, 8 ks A 67–68, 7 ks A 69, 1 ks A 236c, 2 ks A 53, 1 ks Riha 5.7.5, 1 ks Riha 5.10 a 1 ks Riha 5.12.2). V Blatnici pod Sv. Antonínkem I je možné počátek pohřbívání bez pochyby spatřovat ještě daleko dříve, ve fázích B1a–B1b (opět na základě výskytu časných římskoprovinciálních nebo germánských spon – 1 ks A 19a, 1 ks A 67 a 5 ks A 2a). Na každém z těchto tří pohřebišť je však možné nalézt i ojedinělá rezidua časné doby římské (stupeň A), charakterizované v Čechách osídlením plaňanské skupiny (Blatnice pod Sv. Antonínkem I – spona A 18a; Hroznová Lhota I – opasková zápona typu Voigt A; Petrov – ataše vědra typu E 20). Tato zjištění bude moci v budoucnu potvrdit pouze komplexní archeologický odkryv celistvých hrobových celků, i tak se nám rýsuje obdobná situace jako na jihozápadním Slovensku. Doba založení zdejších tří nejstarších germánských pohřebišť (Abrahám, Kostolná pri Dunaji a Sládkovičovo), které jsou tradičně spojovány s politickým útvarem Vanniova království, je již dlouhá léta kladena do stupně B1a (Kolník 1971, 511–513; 1977, 144, 147, 149).⁶ Podle původních analýz se jedná o sedm až

dvanáct hrobů ze souhrnného počtu 383 pohřbů na těchto nekropolích. Tři nově identifikovaná pohřebiště na jihovýchodní Moravě by tak geograficky rovněž náležela do tohoto útvaru, vymezeného na základě písemných pramenů řekami Moravou a Váhem. Nacházejí se všechna východně od toku řeky Moravy, teoreticky tak kopírují směr nuceného přesunu vojenských družin Marobuda a Katvaldy po roce 19/20 n. l. z Čech směrem do středního Podunají. Jejich výše jmenovaný materiální fond vykazuje genetické vazby na inventář markomanských hrobů ve středních Čechách (pozdní deriváty hlavní série spon s očky, A 19a nebo A 2a). Potvrzením návaznosti moravského materiálu na české prostředí doby Marobudovy může být také zvýšená přítomnost římských spon západní provenience (procentuálně vyjádřeno představují více než desetinu hodnoceného souboru). Tyto spony jsou v Čechách nejpočetnější ve stupni B1a, kdy byly udržovány intenzivní obchodní kontakty se západem a jihem, zatímco ve stupni B1b je jejich počet již jen poloviční (Droberjar 1997b, 285). Část této původní bohaté kolekce západních spon či jejich barbarských napodobenin by s sebou mohli přinést právě přesídlení členové Marobudových/Katvaldových družin. Jiná místa jejich získání se ani nenabízí, v Carnuntu či Vindoboně jako východních míst dálkových obchodních tras rozvíjejících se ve druhé polovině 1. stol. a procházejících územím Moravy, rozhodně nepatří k častým nálezům (Adler/Kladník 1992, 301, obr. 933; Boulasikis/Eitler/Seidel/Stökl 2012, 84, 92, 93, tab. LI: 649, 720, 752, 812; Farka/Jungwirth 1990, 232, obr. 1139; Jobst 2006, 316; Schmid 2010, 19) a jejich distribuce z Norika je ještě méně pravděpodobnější. U časných emailových spon již výchozí distribuční oblastí může být Panonie, přestože i u nich zůstává hlavním výrobním centrem Porýní (Kubín 2002, 51, 52).

Provedené nedestruktivní metalografické rozborů vybraných skupin předmětů (bronzové nádoby, opaskové zápony a spony) potvrdily preferenci produkce drobné kovové industrie (zejména spon) v 1. stol. ze slitin mědi, tj. mosazi, a to z vysoce kvalitních surovin římského původu (aurichalkum). Bronzové předměty jsou v moravských povrchových nálezích 1. stol. ve výrazné menšině. Bylo rovněž prokázáno použití olovnatého bronzu k výrobě kovového římského nádobí dováženého do barbarika.

⁵ Geofyzikální prospekci provedl Mgr. Peter Milo, PhD. (ÚAM FF MU Brno) v březnu 2017.

⁶ Zásadní změnou v tomto směru není ani oprávněný posun datování počátků těchto pohřebišť do stupně B1b (Tejral 2009, 182), ani zpochybnění existence stupně B1a na jihozápadním Slovensku či návrhy na jeho úplné zrušení vyslovené E. Krekovičem (2009, 183) nebo nedávno I. Bazovským (v referátu na XII. protohistorické konferenci Archeologie barbarů v Mikulově, konané ve dnech 6.–8. 10. 2016).

LITERATURA

- Adler 1992 – H. Adler: KG Bernhardsthal, MG Bernhardsthal, VB Mistelbach. Fundber. Österreich 30, 1991, 1992, 279.
- Adler/Kladnik 1992 – H. Adler/O. Kladnik: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 30, 1991, 1992, 301, 302.
- Adler/Nebehay 1990 – H. Adler/S. Nebehay: KG Bernhardsthal, MG Bernhardsthal, VB Mistelbach. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 219.
- Adler/Wallner 1992 – H. Adler/E. Wallner: KG Watzelsdorf, OG Neidling, VB St. Pölten. Fundber. Österreich 30, 1991, 1992, 310.
- Alicu 1994 – D. Alicu: Opaitele romane. Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa. București 1994.
- Allerbauer/Jedlicka 2000 – S. Allerbauer/F. Jedlicka: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 38, 1999, 2000, 839–841.
- Allerbauer/Jedlicka 2001a – S. Allerbauer/F. Jedlicka: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 39, 2000, 2001, 644–646.
- Allerbauer/Jedlicka 2001b – S. Allerbauer/F. Jedlicka: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 39, 2000, 2001, 659, 660.
- Aram-Stern 1989 – E. Aram-Stern: Die römischen Lampen aus Carnuntum. Wien 1989.
- Ambroz 1966 – A. K. Ambroz: Fibuly juga evropejskoj časti SSSR II. v. do n. e. – IV. v. n. e. Moskva 1966.
- Bálek/Šedo 1996 – M. Bálek/O. Šedo: Das frühkaiserzeitliche Lager bei Mušov – Zeugnis eines augusteischen Feldzugs ins Marchgebiet? Germania 74, 1996, 399–414.
- Bantelmann 1971 – N. Bantelmann: Hamfelde, Kreis Herzogtum Lauenburg. Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein. Neumünster 1971.
- Barkóczi/Bónis 1954 – L. Barkóczi/É. Bónis: Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 4, 1954, 129–199.
- Baumgartner 2015 – Ch. Baumgartner: Die kräftig profilierte Fibel mit Stützplatte. Allgemeine Definitionen und Begriffe zum Typ Almgren 67–70/73. NGÖ 4, 2015, 49–55.
- Bayley/Butcher 2004 – J. Bayley/S. Butcher: Roman Brooches in Britain. A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection. London 2004.
- Bazovský 2005 – I. Bazovský: Spony z doby římské v slovenskom barbariku. Dizertačná práca. Katedra archeológie FF UK. Bratislava 2005. Nепublikováno.
- Bazovský 2007 – I. Bazovský: Novoobjavený hrob z doby římské zo Zohora. Zbor. SNM 101. Arch. 17, 2007, 285–290.
- Bazovský 2011 – I. Bazovský: Rímske a germánske aktivity v okolí římské stane na Devíne. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Olomouc 2011, 481–490.
- Bechert 1973 – T. Bechert: Römische Fibeln des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. Duisburg-Rheinhausen 1973.
- Bemmann 1999 – J. Bemmann: Norisch-pannonische Trachtbestandteile aus Mitteldeutschland. Zur Bedeutung fremden Sachguts am Beginn der älteren römischen Kaiserzeit in Mitteldeutschland. Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. 41, 1999, 151–174.
- Beneš/Hornik/Kašpárek 2011 – Z. Beneš/P. Hornik/F. Kašpárek: Rozrušený soubor z pohřebiště a sídliště z Nebovid, okr. Kolín. Předběžná zpráva. In: E. Droberjar (Ed.): Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Olomouc 2011, 103–116.
- Beninger/Freising 1933 – E. Beninger/H. Freising: Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Reichenberg 1933.
- Bienert 2007 – B. Bienert: Die römischen Bronzegefäße im Rheinischen Landesmuseum Trier. Trierer Zeitschr. Beih. 31. Trier 2007.
- Błażejowski 2001 – A. Błażejowski: Brązowa lampka z cmentarzyska kultury przeworskiej w Niezgodzie, pow. trzebnicki. In: J. Kolendo/A. Bursche (Red.): Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II. Warszawa 2001, 11–19.
- Bockius/Luckiewicz 2004 – R. Bockius/P. Luckiewicz: Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus. Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage. Mainz 2004.
- Boelicke 2002 – U. Boelicke: Die Fibeln aus dem Areal der Colonia Ulpia Traiana. Xantener Ber. 10. Mainz 2002.
- d. Boesterd 1956 – M. H. P. den Boesterd: The bronze vessels in the Rijksmuseum G. M. KAM at Nijmegen. Nijmegen 1956.
- Boulasikis/Eitler/Seidel/Stökl 2012 – D. Boulasikis/J. Eitler/Y. Seidel/S. Stökl: Die Altfunde aus dem Militäramphitheater von Carnuntum. Teil 2: Fibeln, Metallfunde, spätlatenezeitliche und mittelalterliche Keramik. Carnuntum Jahrb. 2012, 83–152.
- Böhme 1972 – A. Böhme: Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel. Saalburg-Jahrb. 29, 1972, 5–112.
- Březinová 2003 – G. Březinová: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy a nálezy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003.
- v. Carnap-Bornheim/Salač 1994 – C. von Carnap-Bornheim/V. Salač: Eine norisch-pannonische Flügelfibel aus Lovosice (Bez. Litoměřice, NW. Böhmen). In: Marburger Stud. zur Vor- u. Frühgesch. 16. Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag. Marburg 1994, 127–139.
- Cociș 2004 – S. Cociș: Fibulele din Dacia Romană. Cluj-Napoca 2004.
- Cosack 1979 – E. Cosack: Die Fibel der älteren römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, CSSR). Eine technologisch-archäologische Analyse. Neumünster 1979.
- Čambal et al. 2015 – R. Čambal/I. Bazovský/M. Budaj/B. Kovár: Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und in seinem Hinterland. In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.–16. 11. 2013. Bonn 2015, 225–242.
- Čambal/Mináč/Zachar 2010 – R. Čambal/V. Mináč/L. Zachar: Laténske objekty 3/78 a 7/78 zo Senca-Svätého Martina. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.):

- Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskoré doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, 131–154.
- Červinka 1936 – I. L. Červinka: Germáni na Moravě. Archeologický přehled k otázce o původu deformovaných lebek ve střední Evropě. Anthropologie (Brno) 14, 1936, 107–146.
- Čižmář *et al.* 2008 – M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě. Přehled Výzkumů 49, 2007, 2008, 125–131.
- Čižmář *et al.* 2009 – M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2008. Přehled Výzkumů 50, 2008, 2009, 139–152.
- Čižmář *et al.* 2010 – M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2009. Přehled Výzkumů 51, 2009, 2010, 125–137.
- Čižmář *et al.* 2013 – M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekce archeologických lokalit na Moravě v roce 2011. Přehled Výzkumů 54/2, 2012, 2013, 298–303.
- Dąbrowska 1997 – T. Dąbrowska: Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien. Kraków 1997.
- Dananai 2012 – A. Dananai: Les fibules romaines en Gaule Belgique: étude d'une micro-région, le Douaisis. Rev. Nord. Art et Arch. 17, 2012, 207–259.
- Demetz 1999 – S. Demetz: Fibeln der Spätlatene- und frühen Römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. Rahden/Westf. 1999.
- Droberjar 1995 – E. Droberjar: Zur Frage der ältesten germanischen und römischen Siedlungsfunde in Mähren. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Brno – Nitra 1995, 21–37.
- Droberjar 1997a – E. Droberjar: Studien zu den germanischen Siedlungen. Der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Fontes Arch. Pragenses 21. Pragae 1997.
- Droberjar 1997b – E. Droberjar: Časně římské spony západní proveniencie v Čechách. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 273–301.
- Droberjar 1999a – E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs). Praha 1999.
- Droberjar 1999b – E. Droberjar: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha 1999.
- Droberjar 2006a – E. Droberjar: Plaňanská skupina grossmstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: E. Droberjar/M. Lutovský (Ed.): Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časně slovanské osídlení“. Kounice, 20.–22. září 2005. Praha 2006, 11–90.
- Droberjar 2006b – E. Droberjar: Hornolabští Svěbové – Markomani. K problematice dalšího vývoje großmstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina). Arch. Střední Čechy 10, 2006, 599–712.
- Droberjar 2014 – E. Droberjar: Ein reich ausgestattetes elbgermanisches Körpergrab vom Typ Lübsow aus Prag-Bubeneč (Grab III). Neue Erkenntnisse zur Interpretation des Fundes aus dem Jahre 1948. Arch. Pragensia 22, 2014, 397–443.
- Droberjar 2016 – E. Droberjar: Poznámky k nálezům římských spon na území Čech. Arch. Střední Čechy 20, 2016, 827–844.
- Droberjar/Frána 2004 – E. Droberjar/J. Frána: Antická mosaz (aurichalcum) v českých nálezech časně doby římské. Arch. Střední Čechy 8, 2004, 441–462.
- Droberjar/Vich 2009 – E. Droberjar/D. Vích: Ke kontaktům mezi východními Čechami a Moravou v počátcích doby římské. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Ed.): Archaeologia Barbarzyńców 2008. powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Rzeszów 2009, 237–247.
- Droberjar/Waldhauser 2012 – E. Droberjar/J. Waldhauser: Birituální hroby ze starší doby římské v Semčicích, okr. Mladá Boleslav. Arch. Střední Čechy 16/2, 2012, 893–905.
- Elschek 2009 – K. Elschek: Der slowakische Abschnitt der Bernsteinstraße im 1. Jahrhundert n. Chr. nördlich von Carnuntum und neue Grabfunde von Zohor. In: V. Salač/J. Bemmman (Hrsg.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha – Bonn 2009, 239–250.
- Elschek 2013 – K. Elschek: Ein neues Fürstengrab der „Lübsow-Gruppe“ und Brandgräber mit Edelmetallbeigaben aus Zohor (Westslowakei). In: O. Heinrich-Tamáska/N. Krohn/S. Ristow (Hrsg.): Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum. Weinstadt 2013, 91–123.
- Elschek 2014a – K. Elschek: Zohor v době římské. Nový germánský knížecí hrob a žiarové pohrebiská na Záhorí. In: B. Komoróczy (Ed.): Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011). Brno 2014, 113–131.
- Elschek 2014b – K. Elschek: Ein frühgermanisches Grubenhaus mit Aucissa-Fibel und ein augusteischer As mit Kontermarke des Varus aus Zohor (Westslowakei). Beitrag zur Ankunft der ersten Germanen und Römer in den Mitteldonaauraum. Zbor. SNM 108. Arch. 24, 2014, 303–314.
- Elschek 2015 – K. Elschek: Včasnogermánské sídliská v Bratislave-Dúbravke a Zohore v slovenskom Pomoraví. In: L. Tyszler/E. Droberjar (Red.): Barbari superiores et inferiores. Archeologia barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum Polska – Czechy – Morawy – Słowacja. Łódź – Wieluń 2015, 61–72.
- Ettlinger 1973 – E. Ettlinger: Die römischen Fibeln in der Schweiz. Bern 1973.
- Exner 1939 – K. Exner: Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande. Ber. RGK 29, 1939, 31–121.
- Farka 1977 – C. Farka: Die römischen Lampen vom Magdalensberg. Kärntner Museumsschriften 61. Klagenfurt 1977.
- Farka/Jungwirth 1990 – Ch. Farka/J. Jungwirth: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 232, 233.

- Farka/Melzer 1980* – Ch. Farka/G. Melzer: Mannersdorf am Leithagebirge, Gem. Mannersdorf am Leithagebirge, BH Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 18, 1979, 1980, 454–456.
- Fasold/Weber 1987* – P. Fasold/G. Weber: Ein römischer Metall-Sammelfund aus Kempten-Cambodunum. Bayer. Vorgeschbl. 52, 1987, 37–55.
- Feugère 1985* – M. Feugère: Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J. C. Paris 1985.
- Freder 2015* – R. Freder: Gerulata: the lamps. Roman lamps in a provincial context. Prague 2015.
- Friesinger 1976* – H. Friesinger: Germanische Brandgräber aus Mistelbach. Mitt. Anthr. Ges. Wien 106, 1976, 17–23.
- Garbacz 2000* – K. Garbacz: Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Grzybowie. Mat. i Spraw. (Rzeszów) 21, 2000, 5–170.
- Garbsch 1965* – J. Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. München 1965.
- Gaspar 2007* – N. Gaspar: Die keltischen und gallo-römischen Fibeln vom Titelberg. Luxembourg 2007.
- Genčeva 2004* – E. Genčeva: Rimskite fibuli ot Bălgarija ot kraja na I. v. pr. n. e. do kraja na VI. v. na n. e. Veliko Tŕnovo 2004.
- Goethert 1997* – K. Goethert: Römische Lampen und Leuchter. Auswahlkatalog des Rheinischen Landesmuseums Trier. Trier 1997.
- Grzymkowski 2006* – A. Grzymkowski: Grobowiec „księżęcy” ze Zgliczyna Pobiedzego, gmina Biezuń, powiat żuromiński. In: W. Nowakowski/A. Szela (Red.): Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych. Światowit. Suppl. Ser. P 14. Warszawa 2006, 61–78.
- Gugl 1995* – Ch. Gugl: Die römischen Fibeln aus Virunum, Klagenfurt 1995.
- Gugl 2008* – Ch. Gugl: Le „kräftig profilierten Fibeln” dal Friuli. Uno sguardo di insieme. In: M. Buora/S. Seidel (Ed.): Fibule antiche del Friuli. Roma 2008, 33–41.
- Haalebos 1986* – J. K. Haalebos: Fibulae uit Maurik. Leiden 1986.
- Hegewisch 2010* – M. Hegewisch: Lampen im Barbaricum. Ein Beitrag zur Beleuchtung in germanischen Siedlungen. In: T. Armbruster/M. Hegewisch (Hrsg.): Beitr. zur Vor- u. Frühgesch. der Iberischen Halbinsel u. Mitteleuropas. Studien in honorem Philine Kalb. Bonn 2010, 193–228.
- Hiddink 2004* – H. Hiddink: Een grafmonument uit de Romeinse tijd in Nieuwenhagen, gemeente Landgraaf. Amsterdam 2004.
- Holliger/Holliger 1990* – Ch. Holliger/C. Holliger: Bronzegefäße aus Baden-Aquae Helveticae. Ges. Pro Vindonissa, 1988–1989, 1990, 58–77.
- Horník 2015* – P. Horník: Spony s očky na Královéhradec. Arch. Východní Čechy 9, 2015, 140–154.
- Hrnčiarik 2013* – E. Hrnčiarik: Römische Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. Universitätsforsch. zur Prähist. Arch. Bd. 222. Bonn 2013.
- Chowaniec 2001* – R. Chowaniec: Zapinki typu Avcissa z ziem Polski. In: J. Kolendo/A. Bursche (Red.): Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski II. Warszawa 2001, 39–49.
- Iván/Ölveky 2015* – R. Iván/R. Ölveky: New germanic settlement finds in the western part of the Great Rye Island. In: S. Bíró/A. Molnár (Hrsg.): Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr 2015, 297–315.
- Iványi 1935* – D. Iványi: Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht. Diss. Pannonicae 2/2. Budapest 1935.
- Jahn 1921* – M. Jahn: Der Reitersporn. Seine Entstehung und früheste Entwicklung. Leipzig 1921.
- Jedlicka/Schmidt 1995* – F. Jedlicka/F. Schmidt: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 33, 1994, 1995, 585.
- Jedlicka/Schmid 2000* – F. Jedlicka/F. Schmid: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 38, 1999, 2000, 848.
- Jílek 2007* – J. Jílek: Nové nálezy z doby římské z Prosiměřic (okr. Znojmo). Jižní Morava 43/46, 2007, 169–182.
- Jílek 2009* – J. Jílek: Dolní Bojanovice (okr. Hodonín). Přehled Výzkumů 50, 2008, 2009, 318–320.
- Jílek 2012* – J. Jílek: Bronzové nádoby z doby římské na Moravě a naddunajské části Dolního Rakouska. Pardubice 2012.
- Jílek 2013* – J. Jílek: Doba římská ve východních a severovýchodních Čechách. Dizertační práce. Ústav archeologie a muzeologie FF MU. Brno 2013. Nepublikováno.
- Jílek/Klanicová 2009* – J. Jílek/S. Klanicová: Dyjákovice (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 50, 2008, 2009, 320–323.
- Jílek/Kuča/Sojková 2011* – J. Jílek/M. Kuča/T. Sojková: Pohřebiště z doby římské ve Velaticích. Slov. Arch. 59, 2011, 235–309.
- Jílek a kol. 2013* – J. Jílek/V. Vokolek/M. Beková/T. Bek/K. Urbanová/P. Horník 2013: Sídliště z časně doby římské ve Slepoticích. Arch. Východní Čechy 6, 2013, 21–334.
- Jobst 1975* – W. Jobst: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Linz 1975.
- Jobst 2006* – W. Jobst: Römische Fibeln im frühen Carnuntum. In: F. Hummer (Hrsg.): Legionsadler und Druidenstab – Vom Legionslager zur Donaumetropole. Text und Katalog. St. Pölten 2006, 314–317.
- Kalábek 1999* – M. Kalábek: Germánské pohřebiště z přelomu letopočtu v Dolanech (okr. Olomouc). Pravěk N. Ř. 9, 1999, 391–403.
- Kalčev 1994* – K. Kalčev: Bronzene Amphoren aus dem Territorium Augusta Trajana (Stara Zagora, Bulgarien). In: J. Ronke (Hrsg.): Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen. Freiburg, 18.–22. Juli 1988. Stuttgart 1994, 227–232.
- Karasová 1998* – Z. Karasová: Die römischen Bronzegefäße in Böhmen. Pragae 1998.
- Karl/Karl 1997* – A. Karl/V. Karl: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 35, 1996, 1997, 496–499.
- Karl/Karl 2001* – A. Karl/V. Karl: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 39, 2000, 2001, 646–648.
- Kolník 1971* – T. Kolník: Přehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. Slov. Arch. 19, 1971, 499–558.
- Kolník 1977* – T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum

- Vanianum. In: B. Chropovský (Hrsg.): Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 143–171.
- Kolník 1980 – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Tom. 1. Bratislava 1980.
- Kolník 1991 – T. Kolník: Zu den erster Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. In: B. Trier (Hrsg.): Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Vorträge. Aschendorff – Münster 1991, 71–83.
- Kolníková/Kolník 2004 – E. Kolníková/T. Kolník: Mince a spony – depot z neskorolátenského hradiska Rochovica pri Žiline (numizmaticko-archeologické súvislosti). Slov. Arch. 52, 2004, 1–34.
- Komoróczy 1997 – B. Komoróczy: Zpráva o výzkumu fortifikace římského krátkodobého tábora a objektů sídliště z doby římské na lokalitě Mušov-Na Pískách v letech 1995–1996. Přehled Výzkumů 39, 1995–1996, 1997, 165–196.
- Kontny/Rudnicki 2002 – B. Kontny/M. Rudnicki: Ostrogi z Pełczysk, pow. pińczowski. Nowe oblicze stanowiska z okresu lateńskiego i okresu wpływów rzymskich. Światowit N. S. 4/45, Fascykuł B, 2002, 145–157.
- Koščević 1975 – R. Koščević: Die Werkstätte kräftig profilierter Fibeln in Siscia. Arch. Jugoslavica 16, 1975, 51–61.
- Koščević 1980 – R. Koščević: Antičke fibule s područja Siska. Zabreb 1980.
- Krekovič 1996 – E. Krekovič: Römische Lampen im freien Germanien und in Osteuropa. RCRF Acta 33, 1996, 141–144.
- Krekovič 2009 – E. Krekovič: Počiatky doby rímskej na Slovensku. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Ed.): Archaologia Barbarzyńców 2008. powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Rzeszów 2009, 177–185.
- Kubín 2002 – P. Kubín: Římskoprovinciální spony starší doby římské z Moravy a naddunajské části Dolního Rakouska. Diplomová práce. Ústav pro klasickou archeologii FF UK. Praha 2002. Nепublikováno.
- Kunow 1998 – J. Kunow: Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Abb. 45–54. In: J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Wünsdorf 1998, 93–118.
- Künzl 1997 – S. Künzl: Schwechat (Niederösterreich) – ein germanisches Grab der Stufe Eggers Bl. Arch. Korrb. 27, 1997, 145–158.
- Künzl 2002 – S. Künzl: Zwei Antiquitäten aus der Zeit des Kaisers Augustus: Lampe und Klapptisch (G1 und G2). In: J. Peška/J. Tejral: Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Mainz 2002, 471–474.
- Kvetánová 2006 – I. Kvetánová: Noricko-panónske súčasťi odevu v germánských hrobách zo severnej časti stredného Podunajska. In: E. Droberjar/M. Lutovský (Ed.): Archeologie barbarů 2005. Sborník příspěvků z I. protohistorické konference „Pozdně keltské, germánské a časné slovanské osídlení“. Kounice, 20.–22. září 2005. Praha 2006, 379–404.
- Lauermann 2017 – E. Lauermann: Zum Forschungsstand der Römische Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit im norddanubischen Niederösterreich. In: Na hranicích impéria. Extra fines imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám. Brno 2017, 235–254.
- Laux 1992 – F. Laux: Überlegungen zu den germanischen Fürstengräbern bei Marwedel, Gde. Hitzacker, Kr. Lüchow-Dannenberg. Ber. RGK 73, 1992, 315–376.
- Laser/Voß 1994 – R. Laser/H.-U. Voß: Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland. Bd 1. Bundesländer Brandenburg und Berlin. Bonn 1994.
- Leube 1998 – A. Leube: Die Rollenkappenfibeln Almgren Gruppe II, obr. 24–29, im Gebiet zwischen Weser und Parseta – Studien zur Typologie und zur Fundgeographie. In: J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Wünsdorf 1998, 55–66.
- Loeschcke 1919 – S. Loeschcke: Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens. Zürich 1919.
- Lüth/Voß 2000 – F. Lüth/H.-U. Voß: Neue Römergräber aus Hagenow – ein Vorbericht. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg-Vorpommern 48, 2000, 149–214.
- Maczyńska 2001 – M. Maczyńska: Das Verbreitungsbild der Fibeln A. 67–68 und A. 68 im Barbaricum. Slov. Arch. 49, 2001, 165–179.
- Maczyńska 2004 – M. Maczyńska: Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum. In: H. Friesinger/A. Stuppner (Hrsg.): Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Materialien des 13. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum“ Zweitl. 4.–8. Dezember 2000. Wien 2004, 211–240.
- Mangel/Danielisová/Jílek 2013 – T. Mangel/A. Danielisová/J. Jílek: Keltové ve východních Čechách. Hradec Králové – Nasavrky – Pardubice 2013.
- Mazur 2010 – A. Mazur: Les fibules romaines d'Avenches II. Bull. Assoc. Pro Aventico 52, 2010, 27–108.
- Meduna 1968 – J. Meduna: Příspěvek k problematice pozdní doby laténské na Moravě. Arch. Rozhledy 20, 1968, 56–69.
- Mikulková 2006 – B. Mikulková: Kostrový hrob ze starší doby římské ve Vyškově. Pravěk N. Ř. 16, 2006, 483–492.
- Mitscha-Märheim 1956 – H. Mitscha-Märheim: Das germanische Brandgräberfeld am Gallengrund in Mistelbach, N. Ö. Arch. Austriaca 19/20, 1956, 186–215.
- Motyková-Šneidrová 1961 – K. Motyková-Šneidrová: České nálezy prolamovaných zápon z nejstaršího období římského. Pam. Arch. 52/2, 1961, 405–413.
- Motyková-Šneidrová 1963a – K. Motyková-Šneidrová: Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen. Praha 1963.
- Motyková-Šneidrová 1963b – K. Motyková-Šneidrová: Žárové pohřebiště ze starší doby římské v Tišicích ve středních Čechách. Pam. Arch. 54/2, 1963, 343–437.
- Motyková-Šneidrová 1967 – K. Motyková-Šneidrová: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Praha 1967.
- Müller 2002 – M. Müller: Die römischen Buntmetallfunde von Haltern. Mainz 2002.

- v. Müller 1957 – A. von Müller: Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee. Berlin 1957.
- Nebehay/Stuppner 1990a – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 220–222.
- Nebehay/Stuppner 1990b – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 223–225.
- Nebehay/Stuppner 1990c – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 238–239.
- Nebehay/Stuppner 1990d – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 239–240.
- Nebehay/Stuppner 1990e – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 241.
- Nebehay/Stuppner 1990f – S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 241, 242.
- Nechvátal 2017 – M. Nechvátal: Možnosti využití příručního RTG-fluorescenčního spektrometru k analýze hornin a roztoků. Diplomová práce. Katedra geologie PřF UP. Olomouc 2017. Nепublikováno.
- Nickel 2011 – C. Nickel: Martberg. Heiligtum und Oppidum der Treverer II. Die Fibeln vom Martberg. Altfunde, Privatsammlungen, Feldfunde, Grabungen. Koblenz 2011.
- Nitzschke/Schröter 1989 – W. Nitzschke/E. Schröter: Ein Adelsgrab der frühen römischen Kaiserzeit von Quetzdölsdorf, Kr. Bitterfeld. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 72, 1989, 71–83.
- Novosedlík/Urminský 1996 – P. Novosedlík/J. Urminský: Nález bronzových predmetov v Dvorníkoč-Posádke. AVANS 1994, 1996, 132.
- Nowak 1990 – H. Nowak: KG Bad Deutsch Altenburg, MG Bad Deutsch Altenburg, VB Bruck an der Leitha. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 216.
- Nuber 1972 – H. U. Nuber: Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im taglichen Leben und die Beigabe in Grabern der römischen Kaiserzeit. Ber. RGK 53, 1972, 1–232.
- Ortisi 2002 – S. Ortisi: Die früh- und mittelkaiserzeitlichen Fibeln. In: S. Ortisi/P. M. Pröttel: Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2. Rahden/Westf. 2002, 9–84.
- Págo 1963 – L. Págo: Zjišťování paliva v římském kahanu. Arch. Rozhledy 15, 1963, 72–74.
- Patek 1942 – E. Patek: Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. Budapest 1942.
- Pecinová 2008 – M. Pecinová: Provinciální spony starší doby římské v Čechách. Diplomová práce. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK. Praha 2008. Nепublikováno.
- Pelikán/Sakař 1956 – J. Pelikán/V. Sakař: Zjišťování druhu paliva v římských kahanech. Arch. Rozhledy 8, 1956, 567–575.
- Perníčka 1980 – R. M. Perníčka: Výzkum archeologické lokality mezi Hlukem a Dolním Němčí v letech 1972–1979. Slovácko 22, 1980, 41–59.
- Peškař 1964 – I. Peškař: Morava v 1. a 2. století n. l. I–III. Dizertační práce. Archeologický ústav AV ČR. Brno 1964. Nепublikováno.
- Peškař 1972 – I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.
- Petković 2010 – S. Petković: Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e. Beograd 2010.
- Petrovsky 1993 – R. Petrovsky: Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln. Buch am Erlbach 1993.
- Pfeiffer-Frohnert 1998 – U. Pfeiffer-Frohnert: „Mit Augen am Fuß und mit Wulst statt Scheibe“. Verbreitung und Zeitstellung der preußischen Nebenserie A 57–61 und ihrer Varianten. In: J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Wünsdorf 1998, 125–134.
- Philippe 2000 – J. Philippe: Les fibules de Seine-et-Marne du 1er siècle av. J.-C. au 5e siècle ap. J.-C. Nemours – Dammarie-lès-Lys 2000.
- Píč 1903 – J. L. Píč: Čechy na úsvitě dějin. Sv. 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Praha 1903.
- Pieta 1977 – K. Pieta: Zu Besiedlungsproblemen in der Slowakei an der Wende der Zeitrechnung. In: B. Chropovský (Hrsg.): Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 283–296.
- Pieta 1982 – K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1997 – K. Pieta: Die frühen norisch-pannonischen Handelsbeziehungen mit dem nördlichen Mitteldonauegebiet. In: J. Čížmářová/Z. Měchurová (Ed.): Peregrinatio Gothica: Jantarová stezka. Acta Mus. Moraviae. Scien. Soc. 82, 1997, 39–56.
- Pieta 2008 – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008.
- Pieta/Plachá 1999 – K. Pieta/V. Plachá: Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauegebiet im Lichte neuen Grabungen in Devín. In: T. Fischer/G. Precht/J. Tejral (Hrsg.): Germanen beiderseits des spätantiken Limes. Brno – Köln 1999, 179–205.
- Pietruk 2005 – F. Pietruk: Les Fibules romaines des Musées de Metz. Metz 2005.
- Preis/Ployer/Schmitsberger 2014 – H. Preis/R. Ployer/O. Schmitsberger: KG Waidendorf, MG Dürnkrot. Fundber. Österreich 52, 2013, 2014, 280.
- Preßmair 2013 – G. Preßmair: Von der Fibel bis zur Pfeilspitze – Das Metallspektrum einer kaiserzeitlichen Siedlung bei Seebarn. Diplomarbeit. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien. Wien 2013. Nепublikováno.
- Radnóti 1938 – A. Radnóti: Die römischen Bronzegefäße von Pannonien. Budapest 1938.
- Raev 1977 – B. A. Raev: Die Bronzegefäße der römischen Kaiserzeit in Thrakien und Mösien. Ber. RGK 58/2, 1977, 605–642.
- Redžić 2007 – S. Redžić: Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma. Beograd 2007.
- Rey-Vodoz 1998 – V. Rey-Vodoz: Les fibules. In: Vitodurum 8. Beitr. zum Röm. Oberwinterthur. Ausgrabungen im Unteren Bühl. Zürich – Egg 1998, 11–62.
- Rieckhoff 1975 – S. Rieckhoff: Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen. Saalburg-Jahrb. 32, 1975, 5–104.

- Rieckhoff-Pauli 1977* – S. Rieckhoff-Pauli: Die Fibeln aus dem römischen Vicus von Sulz am Neckar. Saalburg-Jahrb. 34, 1977, 5–28.
- Riha 1979* – E. Riha: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Augst 1979.
- Riha 1994* – E. Riha: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975. Augst 1994.
- v. Richthofen 2000* – J. von Richthofen: Fibelgebrauch-gebrauchte Fibeln. Studien an Fibeln der älteren Römischen Kaiserzeit. Bonn 2000.
- Roman 1998* – E. Roman: Ostrogi krzeslowate z terenu ziem polskich. In: J. Ilkjaer/A. Kokowski (Red.): 20 lat archeologii w Masłomęczu. Tom. I: Weterani. Lublin 1998, 165–188.
- Rybová 1974* – A. Rybová: Další nálezy z počátku doby římské ve východních Čechách. Arch. Rozhledy 26, 1974, 481–503.
- Saggau 1981* – H. E. Saggau: Bordesholm. Der Urnenfriedhof am Brautberg bei Bordesholm 2. Katalog, Tafeln und Plan des Gräberfeldes. Neumünster 1981.
- Sedlmayer 1995* – H. Sedlmayer: Die römischen Fibeln von Wels. Wels 1995.
- Sedlmayer 1999* – H. Sedlmayer: Die römischen Bronzegefäße in Noricum. Montagnac 1999.
- Sedlmayer 2001* – H. Sedlmayer: Eine Germanin in der Civitas Boiorum. Zu einer älterkaiserzeitlichen Bestattung mit reichhaltigem Bronzegefäßinventar aus Reisenberg in Niederösterreich. Arch. Korrb. 31, 2001, 243–252.
- Sedlmayer 2009* – H. Sedlmayer: Die Fibeln vom Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. Klagenfurt am Wörthersee 2009.
- Schleiermacher/Flügel 1993* – M. Schleiermacher/Ch. Flügel: Die römischen Fibeln und Bronzegefäße von Kempten-Cambodunum. Cambodunumforsch. Bd. 5. Kallmünz 1993.
- Schmid 2010* – S. Schmid: Die römischen Fibeln aus Wien. Wien 2010.
- Schmidt/Nitzschke 1989* – B. Schmidt/W. Nitzschke: Ein Gräberfeld der Spätlatènezeit und der frühromischen Kaiserzeit bei Schkopau, Kr. Merseburg. Berlin 1989.
- Schránil 1928* – J. Schránil: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig 1928.
- Ștefănescu 2004* – A. Ștefănescu: Bronze paterae in Roman Dacia. In: C. Mușțeanu (Ed.): The antique bronzes. Typology, chronology, authenticity. The Acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes, organised by The Romanian National History Museum, Bucharest, May 26th–31st 2003. București 2004, 421–429.
- Stupperich 1991* – R. Stupperich: Frühkaiserzeitliche figürliche Bronzen im nordwestlichen Germanien. In: B. Trier (Hrsg.): Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Vorträge. Aschendorff – Münster 1991, 167–184.
- Stuppner 1984* – A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 22, 1983, 1984, 284–286.
- Stuppner 1990* – A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 1990, 242.
- Stuppner 1991a* – A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 29, 1990, 1991, 237–238.
- Stuppner 1991b* – A. Stuppner: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 29, 1990, 1991, 239, 240.
- Stuppner 1991c* – A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 29, 1990, 1991, 247, 248.
- Stuppner 1992a* – A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. Fundber. Österreich 30, 1991, 1992, 283.
- Stuppner 1992b* – A. Stuppner: KG Enzersfeld, OG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 30, 1991, 1992, 283, 284.
- Stuppner 2009* – A. Stuppner: Das norisch-pannonische Limesvorland im nördlichen Niederösterreich zur Zeit des Marbodreiches – Zum Forschungsstand. In: V. Salač/J. Bemmman (Hrsg.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha – Bonn 2009, 203–216.
- Svoboda 1948* – B. Svoboda: Čechy a římské Imperium. Praha 1948.
- Szabó 1990* – K. Szabó: Római kori bronzedények a Veszprémi Laczkó Dezső múzeumban. Veszprémi Történelmi Tár 2, 1990, 19–67.
- Šmalcelj 1966* – M. Šmalcelj: Antičke metalne svjetiljke iz Vinkovaca. Opuscula Arch. (Zagreb) 6, 1966, 39–48.
- Tarbell 1909* – F. B. Tarbell: Catalogue of bronzes, etc., in field Museum of Natural History. Reproduced from Originals in the National Museum of Naples. Field Museum of Natural History. Publ. 130. Anthr. Ser. Vol. VII, No. 3. Chicago 1909.
- Tejral 1969* – J. Tejral: Zur Chronologie der älteren römischen Kaiserzeit im Lichte mährischer und west-slowakischer Bodenfunde. Musaica 20, 1969, 27–60.
- Tejral 1970* – J. Tejral: Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 107–192.
- Tejral 1977* – J. Tejral: Die älteste Phase der germanischen Besiedlung zwischen Donau und March. In: B. Chropovský (Hrsg.): Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauegebiet. Bratislava 1977, 307–342.
- Tejral 1998* – J. Tejral: Die Grundprobleme der kaiserzeitlichen Fibelforschung im norddanubischen Raum. In: J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg. Wünsdorf 1998, 387–398.
- Tejral 2009* – J. Tejral: Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods. In: V. Salač/J. Bemmman (Hrsg.): Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha – Bonn 2009, 149–202.
- Twardo 2003* – S. Twardo: Zapinki oczkowane serii pruskiej z terenu północno-wschodniego Mazowsza. Stud. i Mat. Arch. 11, 2003, 165–247.
- Varsik 2011* – V. Varsik: Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí. Nitra 2011.
- Vích 2010* – D. Vích: Nálezy doby římské na středním toku řeky Loučné. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, 713–727.
- Vích 2014* – D. Vích: Spony z doby římské ze severní části Boskovické brázdy. Arch. Rozhledy 64, 2014, 704–730.

- Voigt 1971 – T. Voigt: Zwei Formengruppen spätlatènezeitlicher Gürtel. *Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch.* 55, 1971, 221–270.
- Voigt 1975 – T. Voigt: Das hermundurische Urnengräberfeld bei Bornitz, Kreis Zeitz. *Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch.* 59, 1975, 173–342.
- Völling 1994 – T. Völling: Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. *Ber. RGK* 75, 1994, 148–282.
- Völling 2005 – T. Völling: Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna. *BAR Internat. Ser.* 1360. Oxford 2005.
- Wegewitz 1972 – W. Wegewitz: Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kreis Harburg. Hildesheim 1972.
- Wielowiejski 1985 – J. Wielowiejski: Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen. *Ber. RGK* 66, 1985, 123–320.
- Zeman 2000 – T. Zeman: Doklady pronikání Římanů na JV Moravu a projevy působení římskoprovinciální kultury na domácí germánské prostředí. *Slovácko* 42, 2000, 123–147.
- Zeman 2003–2004 – T. Zeman: Pozdně římské osídlení germánské osady ve Vlčnově-Dolním Němčí. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno* M 8–9, 2003–2004, 191–213.
- Zeman 2014 – T. Zeman: Germánská sídliště a pohřebiště ve Vlčnově-Dolním Němčí na základě nových detektorových nálezů. *Slovácko* 56, 2014, 115–141.
- Ziemlińska-Odojowa 1999 – W. Ziemlińska-Odojowa: Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien. *Kraków* 1999.

Rukopis přijat 7. 3. 2017

Abstract and key words translated by Petr Zajiček
Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

Mgr. Tomáš Zeman, PhD.
 Katedra historie, sekce archeologie
 Filozofická fakulta Univerzity Palackého
 tř. Svobody 8
 CZ – 779 00 Olomouc
 tomas.zeman@upol.cz

Ein Beitrag zur Erkenntnis der ältesten germanischen Besiedlung Mährens durch die Optik der neuen Lesefunde

Tomáš Zeman

ZUSAMMENFASSUNG

Eine Kollektion von neuen Lesefunden aus den letzten 10 Jahren (40 neue Lokalitäten) aus dem südlichen und südöstlichen Mähren unterstreicht die Wichtigkeit dieses Typs der Quellen für die Erkenntnis der Anfänge der Entwicklung der germanischen Besiedlung des norddänubischen Barbarikums. Es wurde die Kumulation der Besiedlung entlang des Laufes des Flusses March, und besonders östlich von ihm, bestätigt (Abb. 1).

Beachtenswert ist das Vorkommen von einigen alttümlichen Typen der Gegenstände, die ihre Basis in dem spätlatènezeitlichen Milieu haben (durchbrochene Gürtelhaken vom Typ Voigt A, Eimerattaschen E 20 oder geschweifte Fibeln A 18a). Die einfachste Erklärung bietet sich beim Gürtelhaken vom Typ Voigt A aus Vitčice im Prostějov-Gebiet, an. Er stellt wahrscheinlich den ersten Beleg der Durchdringung der Träger der Plaňany-Gruppe von Ostböhmen über Malá Haná bis nach Mittelmähren dar und knüpft somit auf die neuerlichen Entdeckungen ähnlicher Einzelfunde aus Chornice, Jevíčko, Paměťice, Sudice und Skalice nad Svitavou (*Droberjar/Vich* 2009,

241–243), an. Auch so bewegt sich die direkte Entfernung des Exemplars aus Vitčice zur nächstliegenden dieser Lokalitäten leicht über 70 km. Der zweite Fund des Gürtelhakens vom Typ Voigt A stammt erst aus Hroznová Lhota I im Hodonín-Gebiet. Auf dieser Lokalität ist bisher nur lückenhaft auch eine latènezeitliche Besiedlung belegt – rädchenförmiges durchbohrtes Keramikbruchstück und vier vor fünf Bruchstücke einer Graphitkeramik, verziert mit vertikalen Kammstrichen, die eine lange Herstellungstradition seit LTB bis LTD1 hat. Außer ihn und den norisch-pannonischen Funden markant profilierten Fibeln aus der Stufe B1c stammen aus der Lokalität auch zwei bronzene Aufhänge-Tierfigürchen, deren Analogien wir wie in dem spätlatènezeitlichen Milieu, so auch in den frühgermanischen Brandgräbern der Stufe B1b finden. Den Gürtelhaken können wir also eher zu den Funden aus der römischen Kaiserzeit als einen chronologisch solitären Gegenstand der Stufe A oder B1a (von dem Marbod- oder Katvalda-Gefolge gebrachte Antiquität und später in das Grabinventar hineingelegt?), einreihen.

In denselben Horizont gehört auch die Attasche eines Bronzeimers vom Typ E 20 aus dem Gräberfeld in Petrov. Der Repräsentant dieser typischen Gruppe der spätlätènezeitlichen Formen der Eimer (E 18–20) der norditalischen Produktion kann Beleg von Handelskontakten mit dem Römischen Reich, realisiert auf dem Wasserweg (siehe die böhmischen Funde aus der Elbe – *Droberjar* 2006a, 51, Abb. 22: 4, 5, 7–9), sein. Die Nähe der Wasserhandelsstrasse gilt auch für die Lokalität in Petrov, die sich nur 5 km der Luftlinie vom Lauf des Flusses March befindet. Die geschweiften Fibeln A 18a waren bisher im mittleren Donaugebiet bis auf Ausnahmen eine Angelegenheit des spätlätènezeitlichen Milieus, ihr neues Vorkommen in den germanischen Siedlungen und Gräberfeldern hängt wahrscheinlich mit dem Horizont des Marbod-Reiches (B1a) zusammen. In Niederösterreich und im Bratislavaer Tor werden sie mit den augustinischen Militärlaktivitäten, die mit dem vorbereiteten Feldzug gegen Marbod im Jahr 6 nach Chr. zusammenhängt, verbunden (*Tejral* 2009, 158, 159). Mit dem Horizont B1a hängt auch die rheinländische markant profilierte Fibel vom Typ A 19aI aus dem Gräberfeld in Blatnice pod Sv. Antonínkem I, ein beliebter Schmuck der Marbod-Gefolgsleute, zusammen. Das Gebiet von Südmähren gehörte am Anfang des 1. Jh. nach Chr. wahrscheinlich in die Residenz-Ökumene der Quaden unter Herrschaft des Königs Tudrus, die in kurzer Zeit zum organischen Bestandteil des Marbod-Reiches wurde. Die östliche Grenze des Marbod-Reiches wird so schon längere Zeit im Raum zwischen den Flüssen March und Waag oder direkt auf dem Lauf von Waag (*Droberjar* 1999b, 48, 49) gesucht. Die neuen Funde von metallenen Bestandteilen der Kleidung oder eines Gefäßfragmentes stellen die Ergänzung der bisher spärlichen archäologischen Belege der wenig bekannten Horizonten Eggers A und B1a in Mähren, dar.

Der gegenwärtige Anblick auf die weitere Entwicklung Mährens im 1. Jh. wickelt sich aus folgenden Schemen ab. Nach dem Zerfall des Marbod-Reiches in Mittel- und Nordwestböhmen hat sich ein Teil der Markomannen während der Stufe B1b in das mittlere Donaugebiet verlagert (die sog. 1. Phase der Umsiedlung der Oberelbe-Sueben aus Böhmen), wo ein mächtiges Machtzentrum entstand, das zweifellos mit dem Vannius-Königreich zusammenhing. Für den Kern des Vannius-Königreiches wird traditionell das Gebiet östlich der Kleinen und Weißen Karpaten gehalten. Die neuen Funde aus der unteren und mittleren Marchebene zeigen, dass ein ähnliches frühes Entwicklungszentrum auch westlich der Kleinen und Weißen Karpaten, im breiteren Vorfeld von Carnuntum entstehen konnte, von wo wichtige Handelswege in Richtung Norden – besonders die Bernsteinstraße, hinausgingen. Dieses Machtzentrum mit Lokalitäten (Brandgräberfelder und einzelne reiche Gräber), charakterisiert durch materielle Kultur mit genetischen Bindungen an das böhmische Becken, offenbart sich archäologisch jedoch in vollem Maß erst in der zweiten Hälfte des 1. Jh., in der Stufe B1c. Dies bestätigen auch die Lesefunde. Die Stufe B1b (in Böhmen Horizont der klassischen Augenfibeln) zeigt sich in ihm nur sehr ausdruckslos. Seine führenden chronologischen Kennziffern sind die Augenfibeln der Hauptserie (vertreten durch 6 Exemplare der späten Varianten, bis jetzt fehlt A 45), die Fibeln A 2a (5 Stücke aus einer Lokalität) und die markant profilierten norisch-pannonischen Fibeln A 67 (3 Stücke) und die Flügelfibeln A 238b (1 Fund). Auf der

Lokalität Suchov wurde ein Bruchstück der Fibel A 67b1 in Begleitung einer spätlätènezeitlichen Fibel A 65 gefunden (unveröffentlichter Fund).

Im Einklang mit der Entwicklung in der südwestlichen Slowakei ist ein Anwachsen der Besiedlung in der Stufe B1c (zweite Hälfte des 1. Jh.) sichtbar. Die vorgelegte Kollektion betont vornehmlich die dominante Stellung der Fibeln A 68–69 im mittleren Donaugebiet im Vergleich mit den älteren Fibeln A 67, die umgekehrt das führende Element der Stufe B1b in Böhmen sind. Die Artefakte der Stufe B1c stellen die überwiegende Mehrheit in der präsentierten Kollektion (75%), dar. Außer den schon erwähnten Fibeln A 68 (28 Stücke) sind es auch die jüngeren Varianten der markant gegliederten Fibeln A 69 (16 Stücke), ergänzt von unvollständigen Bruchstücken Typen A 67–68 (32 Stücke). Was die germanischen Fibeln betrifft, so ist dieser Horizont dann durch jüngere Formen der Augenfibeln A 50–53 und A 59–61 (zusammen 13 Stücke) und vendische Fibeln A 26 und 28 (zusammen 7 Stücke), ergänzt um einige einzelne westliche provinzialrömische Scharnierfibeln – die jüngere Variante der Fibel vom Typ Aucissa (Riha 5.2.4) und Fibeln mit verschieden gegliedertem Bügel vom Typ Riha 5.6, 5.7, 5.9, 5.10, 5.12 und 5.17, charakterisiert. Die überwiegende Orientierung der Region auf Pannonien und Noricum bestätigen auch die Flügelfibeln oder die Zweiknotenfibeln (A 238 – 2 Stücke, A 236 – 7 Stücke). Das Sortiment der Fibeln aus der zweiten Hälfte des 1. Jh. ergänzen Fragmente der Bronzegefäße – Kasserollen E 140/142 oder Schüsseln mit festem horizontalen Handgriff E 154 vom Typ Hagenow und die germanischen Stuhlsporen vom Typ Jahn 23. Die tragenden Lokalitäten für die Erkenntnis der Entwicklung Südmährens in der Stufe B1 scheinen Blatnice pod Sv. Antonínkem I, Hroznová Lhota I und Petrov zu sein. Anhand des Charakters der metallenen Funde (deutlicheres Vorkommen der Fibeln von einem Typ, Anwesenheit von römischen bronzenen Gefäßen, aber auch Bestandteile von Gürteln oder Trinkhörnern), eines häufigeren Vorkommens der bronzenen und gläsernen Schmelzstücke können wir diese Lokalitäten für ein Gräberfeld halten. Auf der Lokalität Blatnice pod Sv. Antonínkem I wurde auch eine geophysikalische Magnetmetermessung durchgeführt – deren vorläufige Resultate die Anwesenheit von Brandgräbern nicht ausschließen. Mit Sicherheit wurde anhand der Lesefunde auf diesen Nekropolen in der zweiten Hälfte des 1. Jh., d. h. in der Stufe B1c, bestattet. Dies belegen einige markante Formen der Fibeln, vertreten in einer Menge, die man keinesfalls als zufällig bezeichnen kann (Blatnice pod Sv. Antonínkem I – 2 St. A 68, 5 St. A 67–68, 2 St. A 69, 1 St. A 236c, 2 St. A 61, 2 St. A 26, 1 St. A 28, 1 St. Aucissa, 1 St. Riha 5.7.3, 1 St. Riha 5.12.1–3 in Kombination mit der Kasserolle E 140/142 mit dem Stempel NIGER und dem Stuhlsporen Jahn 20 oder 23; Hroznová Lhota I – 13 St. A 68, 6 St. A 67–68, 1 St. A 69, 1 St. A 59–60, 1 St. Riha 5.12.5; Petrov – 3 St. A 68, 8 St. A 67–68, 7 St. A 69, 1 St. A 236c, 2 St. A 53, 1 St. Riha 5.7.5, 1 St. Riha 5.10 und 1 St. Riha 5.12.2). In Blatnice pod Sv. Antonínkem I kann möglicherweise der Anfang des Bestattens ohne Zweifel noch viel früher gesehen werden, in den Phasen B1a–b (wieder auf Grund des Vorkommens von frühen provinzialrömischen oder germanischen Fibeln – 1 St. A 19a, 1 St. A 67 und 5 St. A 2a). Auf jedem dieser drei Gräberfelder können jedoch auch einzelne Residuen der frühen Römerzeit (Stufe A) gefunden werden, in Böhmen sind sie durch die Besiedlung der

Träger der Plaňany-Gruppe charakterisiert (Blatnice pod Sv. Antonínkem I – Fibel A 18a; Hroznová Lhota I – Gürtelhaken vom Typ Voigt A; Petrov – Eimerattasche vom Typ E 20). Diese Feststellungen werden in der Zukunft nur durch komplexe archäologische Ausgrabungen der kompakten Grabeinheiten bestätigt, trotzdem zeichnet sich eine ähnliche Situation wie in der südwestlichen Slowakei, ab. Die Zeit der Gründung der hiesigen drei ältesten germanischen Gräberfelder (Abrahám, Kostolná pri Dunaji und Sládkovičovo), die traditionell mit dem politischen Gebilde des Vannius-Königreiches verbunden werden, wird schon lange Zeit in die Stufe B1a (Kolník 1971, 511–513; 1977, 144, 147, 149), neuerlich in B1b (Tejral 2009, 182), gelegt. Die drei neu identifizierten Gräberfelder in Südostmähren würden so geographisch ebenfalls in dieses Gebilde gehören, begrenzt auf Grund der schriftlichen Quellen von den Flüssen March und Waag. Alle befinden sich östlich des Laufes des Flusses March, theoretisch kopieren sie so die Richtung der Zwangsverschiebung des Militärgefolges von Marbod und Katvalda nach dem Jahr 19/20 nach Chr. aus Böhmen in Richtung Mitteldonauebene. Ihr höher genannter materieller Fonds weist genetische Bindungen an das Inventar der Markomannen-Gräber in Mittelböhmen (späte Derivate der Hauptserie der Augenfibeln, A 19a oder A 2a), auf. Durch die Bestätigung der Anknüpfung des mährischen Materials an das böhmische Milieu der Marbod-Zeit kann dadurch auch die Anwesenheit der

römischen Fibeln westlicher Provenienz (ein Zehntel der Funde) erhöht werden. Diese Fibeln sind in Böhmen in der Stufe B1a am zahlreichsten, wann die Handelskontakte mit dem Westen und Süden intensiv aufrecht gehalten wurden, während in der Stufe B1b ihre Zahl nur eine Hälfte beträgt. Einen Teil dieser ursprünglichen reichen Kollektion der westlichen Fibeln oder ihrer barbarischen Nachahmungen konnten mit sich gerade die übersiedelten Mitglieder der Marbod-/Katvalda-Gefolge bringen. Andere Stellen für ihre Gewinnung bieten sich nicht an, in Carnuntum oder Vindobona als Ausgangspunkte der Fernhandelsstraßen, die sich während der zweiten Hälfte des 1. Jh. entfalteten und über das Gebiet von Mähren durchgingen, gehören sicherlich nicht zu häufigen Funden und ihre Distribution aus Noricum ist noch weniger wahrscheinlich.

Die durchgeführten nicht destruktiven metallgraphischen Analysen ausgewählter Gruppen der Gegenstände haben die Präferenz der Produktion kleiner Metallindustrie (besonders der Fibeln) im 1. Jh. aus Kupferlegierungen, d. h. des Messings, und das aus hochqualitätsmäßigen Rohstoffen römischen Ursprungs (Aurichalkum) bestätigt. Die bronzenen Gegenstände sind in den mährischen Oberflächenfunden des 1. Jh. in markanter Unterzahl. Die Verwendung der Bleibronze zur Herstellung des römischen Metallgeschirrs, importiert ins Barbarikum, wurde ebenfalls nachgewiesen.

Abb. 1. Karte der Lokalitäten der neuen Lesefunde aus dem 1. Jh. Legende: a – Lokalitäten; b – Hauptläufe; c – Einzelfund; d – Gräberfeld; e – Gräberfeld, Siedlung; f – Siedlung (Kartenunterlagen gemacht von J. Mazáčeková).

Abb. 2. Römische Bronzegefäße: 1 – Bánov; 2 – Petrov; 3 – Lipov; 4 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 5 – Strážnice I.

Abb. 3. Verschiedene Kleinfunde. 1 – Bronzelampe (Strážnice I); 2, 3 – Gürtelhaken (2 – Vitčice, 3 – Hroznová Lhota); 4, 5 – Sporen (4 – Čejkovice I, 5 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I); 6 – Norisch-pannonische Flügelfibel A 238. 1, 3, 5, 6 – Bronze; 4 – Bronze und Eisen.

Abb. 4. Norisch-pannonische Flügelfibeln A 238 und Doppelknotenfibeln A 236. 1 – Boršice u Blatnice; 2 – Ochoz u Brna; 3 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 4–5 – Želetice; 6 – Charvátská Nová Ves, 7 – Hustopeče u Brna. Kupferlegierungen.

Abb. 5. Petrov. Fibeln aus dem Areal des germanischen Gräberfeldes. Kupferlegierungen.

Abb. 6. Hroznová Lhota I. Fibeln aus dem Areal des germanischen Gräberfeldes. Kupferlegierungen.

Abb. 7. Blatnice pod Sv. Antonínkem I. Fibeln aus dem Areal der germanischer Gräberfeld. Kupferlegierungen.

Abb. 8. Geschweifte Fibeln A 2a: 1 – Blatnice pod Sv. Antonínkem III. A 18a; 2 – Moravská Nová Ves. Norisch-pannonische kräftig profilierte Fibeln A 67: 3 – Vlčnov-Dolní Němčí; 4 – Suchov. A 68: 5 – Uherský Brod; 6 – Lipov; 7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem II; 8 – Ko-

zojídky; 9 – Veselí nad Moravou; 10 – Dolní Bojanovice; 11 – Strážovice; 12 – Bzenec; 13 – Hrubá Vrbka II; 14 – Želetice. A 67–68: 15 – Lovčice; 16 – Hroznová Lhota II; 17 – Šardice; 18 – Lipov; 19–21, 24 – Dolní Bojanovice; 22, 26 – Želetice; 23 – Lužice; 25 – Hrubá Vrbka I; 27 – Velké Němčice. Kupferlegierungen.

Abb. 9. Norisch-pannonische kräftig profilierte Fibeln A 69. 1 – Vacenovice; 2 – Hrubá Vrbka II; 3, 7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 4, 5 – Velké Němčice; 6 – Hrubá Vrbka I; 8 – Strážnice I. Kupferlegierungen.

Abb. 10. Fibeln weströmischer Provenienz. 1 – Suchov; 2 – Hroznová Lhota I; 3–5, 15 – Petrov; 6 – Dolní Bojanovice; 7, 8, 12 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 9, 10 – Josefov; 11 – Vlkoš; 13 – Veselí nad Moravou; 14 – Kozojídky. Bronze (1, 10 – mit Email-Resten; 4–9, 11, 13–15 verzinnete Oberfläche).

Abb. 11. Augenfibeln. 1 – Polešovice; 2 – Rakvice; 3, 7 – Petrov; 4 – Věteřov; 5 – Vacenovice; 6 – Strážnice II; 8 – Hrubá Vrbka I; 9 – Hroznová Lhota I; 10 – Uherský Ostroh; 11, 12 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 13 – Veselí nad Moravou. Kupferlegierungen.

Abb. 12. Vendische Fibeln: 1 – Vlčnov-Dolní Němčí; 2, 6, 7 – Blatnice pod Sv. Antonínkem I; 3 – Čejkovice II; 4 – Strážnice II; 5 – Dolní Bojanovice. Kupferlegierungen.

Tab. 1. Übersicht der prozentuellen Vertretung der ausgewählten Elemente in der materiellen Zusammensetzung der Gegenstände.

DIE BEZIEHUNGSGEFLECHTE GERMANISCHER ELITEN VOR UND NACH DEN MARKOMANNENKRIEGEN

H A N S - U L R I C H V O S S

The Network of Relations Between the Germanic Elites Before and After the Marcomannic Wars. The spectacular tombs of Mušov in Moravia (CZ) and Gommern near Magdeburg in Central Germany provide a deep insight into the self-understanding and internationality of Germanic elites before, during and after the Marcomannic wars. A synopsis of grave finds from the lower Elbe area, Central Germany and the region north of the middle Danube, clearly shows that contacts visible in the archaeological record between the lower Elbe area and the empire of Vannius, later the Markomannic-Quadic centre of power in present-day Moravia and Southwest Slovakia, existed from the Augustan-Claudian period up until after the Markomannic wars. At the same time, however, it becomes clear that during the 3rd cent. A. D. a distinct new orientation of the relations of the Germanic elites was taking place: away from the route to the middle Danube in the south via the central and southern Oder region, to a new connection upstream along the river Elbe to Central and Southwest Germany.

Key words: Roman Iron Age, Elbe-region, Central Danube-region, funerary practices, elite, communication of elites, cultural relation, belts, Roman imports, Marcomannic wars, romano-germanic relation.

Das Zusammenspiel historischer und archäologischer Quellen macht die Markomannenkriege zu einem faszinierenden Ereignis der europäischen Frühgeschichte, deren „Ursachen und Wirkungen“ immer wieder zu neuen Überlegungen herausfordern. Dass sowohl die Ursachen, als auch die Wirkungen nur in einem über Mitteleuropa hinausgreifenden Rahmen verständlich werden, dürfte ebenso unbestritten sein, wie die Veränderungen, die sich nach den Markomannenkriegen im archäologischen Fundniederschlag manifestieren.

Mit dem „Königsgrab“ von Mušov, okr. Brno-venkov, in Mähren und dem „Fürstengrab“ von Gommern, Lkr. Jerichower Land, an der mittleren Elbe bei Magdeburg stehen der Forschung zwei Fundensembles zur Verfügung (Becker, M. 2010; Peška/Tejral 2002), die schlaglichtartig das Selbstverständnis und die „Internationalität“ germanischer Eliten unmittelbar vor und während sowie nach den Markomannenkriegen erhellen. So steuern bereits zwei Gürtelgarnituren aus diesen beiden Gräbern einen Aspekt zur Diskussion um die Beziehungsgeflechte germanischer Eliten bei, indem sie den Blick auf zwei bedeutende Bestattungsorte in Westmecklenburg richten: die frühkaiserzeitliche Nekropole von Hagenow (Lüth/Voß 2000; Voß 2005; 2008a; 2008b) und die der späten Römischen Kaiserzeit von Häven, Ortsteil von Langen-Jarchow

(Schach-Döriges 1970, 204–207, Taf. 80–94; Voß 2014), beide Landkreis Ludwigslust-Parchim.¹ Die beiden Friedhöfe trennt nicht nur die Zeitstellung, die Bestattungssitte und die Lage südwestlich bzw. unmittelbar nordöstlich des Schweriner Sees, auch die Einbindung in das Besiedlungsgefüge ihrer Zeit war verschieden (Abb. 1; 2).

Ein mit vergoldetem Silberfiligran verziertes Schnallenpaar C3–C4 aus dem Mušover Grab (v. Carnap-Bornheim 2002, 195–198, 537, 538, Taf. 56: C3.4, Farbt. 4: 3.4) hat eine sehr nahe stehende Parallele in dem leider unsachgemäß geborgenem Grab 1/1995 von Hagenow (Abb. 3: 1–3), von dem noch drei goldene Fingerringe und als Urne ein Eimer mit Gesichtsattachen Eggers 27 sowie ein als Abdeckung verwendetes Becken der Form Neupotz NE 19 überliefert sind (Voß 2005, 35–38, Abb. 11; 2008b, 46, Abb. 16; 219, Kat. 14). Derartige Becken wurden erst seit dem letzten Drittel des 2. Jh. produziert, womit das Hagenower Grab chronologisch neben das von Mušov gestellt werden kann (Voß 2005, 38). Die rasterelektronenmikroskopische Untersuchung der Schnalle ergab², dass zur Vergoldung eine Goldfolie von ca. 9–10 Mikrometer Stärke Verwendung fand. Eine ebenfalls vergleichbare, allerdings sehr viel schlichter gearbeitete bronzene Gürtelgarnitur ist in der Urnenbestattung eines bewaffneten Knaben in Zauschwitz, Lkr. Leipzig,

¹ Fundberichte: Beltz 1910, 360–362; Hollnagel 1970; Lisch 1843; 1870; 1872a; 1872b; 1875; 1878; Schuldt 1969; 1972; 1976b; CRFB D3 1998, II-09-6/1.1–1.22.

² Universitätsklinikum Kiel. Herrn R. W. Aniol, Archäologisches Landesmuseum, Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen sei für seine Unterstützung der Untersuchung sehr herzlich gedankt.

gefunden worden (Abb. 3: 4; Meyer 1969, 101, Abb. 21: 1). Dieses Grab wurde zuletzt von J. Kleemann (2007, 309–311, 319, Abb. 3) in die Zeitstufe C1a datiert. Unstrittig ist es jünger als die noch in die Zeit vor oder während der Markomannenkriege zu stellenden Gräber von Mušov und Hagenow. Die Analyse der technologischen Details an den beiden Silberschnallen gibt begründeten Anlass zu der Vermutung, dass beide Stücke nach der Mitte des 2. Jh. n. Chr. in einer Werkstatt, vielleicht sogar von einer Hand hergestellt worden sind. Jaroslav Tejral vermutet eine hochspezialisierte Werkstatt im Umfeld des Mušover Burgstalls, in der eventuell sogar römische Spezialisten oder zumindest solche mit römischer Ausbildung tätig waren (Tejral 2002, 158). J. Schuster (2010, 158, Abb. 66) konnte dazu mit der Analyse der Funde von Lubieszewo/Lübsow, woj. zachodniopomorskie, in Pommern ein bemerkenswertes Detail beisteuern: die im Aushub von Tunnehult Grab 1 geborgenen silbernen, goldplattierten Gürtelbeschläge stimmen in fertigungstechnischer Hinsicht mit den hier zur Rede stehenden Gürtelbesätzen aus Mušov überein und werfen die Frage auf, ob die Werkstatt dieser Pretiosen nicht eher in Südsandinavien zu suchen ist (Schuster 2010, 304)? Zur Klärung dieser Frage könnte die detaillierte Untersuchung der für die genannten Schnallen verwendeten Vergoldung und des Filigrans eventuell weitere Indizien beisteuern.

Weniger als einhundert Jahre nach dem Ausbruch der Markomannenkriege wurde der Fürst von Gommern unweit des heutigen Magdeburg östlich der Elbe in einem aufwändigen Grab beerdigt. M. Becker (2010, 347, 348; CRFB D6 2006, VII-01-3/1.1–1.19) kommt zu dem Schluss, dass dies im mittleren Drittel des 3. Jh., vermutlich vor der Jahrhundertmitte geschah. Einer der drei Gürtel dieses Fürsten – Gürtel 2 – diente offenbar als Leibriemen für den Alltagsgebrauch, allerdings wiederum mit silbernen Gürtelbeschlägen (Abb. 4: 1; Becker, M. 2010, 82; 415–417, Taf. 7: 1; 8: 1–4). Die beste Parallele zum Schnallenrahmen dieses Gürtels bietet Grab V/1869 von Häven (Abb. 4: 2; Lisch 1870, 127, 128, Taf. 1: 7, 8; Voß 2014, Abb. 26). Mit der ebenfalls silbernen Gürtelgarnitur Madyda-Legutko typ H1 wurde „ein Streifen von schwärzlichem Moder, welcher theils faserig, theils glatt war, und von Zeug oder Leder, aber auch von Holz sein kann“ beobachtet (Lisch 1870, 127). Auffällig ist auch die Ähnlichkeit der zugehörigen ovalen Schnalle mit abgeschrägten, zur Rahmenachse übereinander geschlagenen Enden, die den Schnallen der Gommerner Garnitur entspricht. Das nicht zuletzt wegen drei figürlich verzierter Zierscheiben bemerkenswerte (Abb. 5), vermutlich aber unvollständig überlieferte Grabensemble eines 25–35 jährigen Mannes wird in die Stufe C2,

Abb. 1. Übersicht der Lage der Bestattungsplätze von Himlingøje, Hagenow, Häven, Lubieszewo/Lübsow, Gommern, Leuna, Zauschwitz und Mušov. Frühe RKZ – gefüllte Signatur; späte RKZ – offene Signatur; Brandgräber – Kreis (alle Kartengrundlagen K. Ruppel, RGK, Fotos S. Suhr, Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern, Schwerin-Wiligrad).

also etwas später als das Gommerner Fürstengrab datiert. Dennoch liegt es nahe, in den beiden Toten Zeitgenossen zu sehen und die Herstellung der Gürtel ebenfalls in einer Werkstatt oder einem Werkstattkreis zu vermuten.

Sind die an den beiden Gürteln ablesbaren Bezüge zwischen Eliten des unteren Elbegebietes und dem mittleren Donauraum einerseits sowie Mitteldeutschland andererseits nur Zufall oder Ausdruck tiefer gehender Verbindungen?

Wie bereits an anderer Stelle dargelegt wurde (Voß 2005; 2008a), lassen sich die engen Kontakte zwischen militärischen Eliten aus dem unteren Elbegebiet und an der mittleren Donau bereits seit augusteisch-claudischer Zeit aufzeigen, und dies sowohl anhand der Verbreitungsbilder einheimischer, germanischer als auch römischer Sachgüter. Genannt seien die Kasserollen Eggers 137 und die frühen Kelle-/Siebgarnituren Eggers 159 oder die Eimer mit Gesichtsattachen Eggers 24–29 (zuletzt Gorecki 2011, 170–178). Als Urne verwendet, wurden

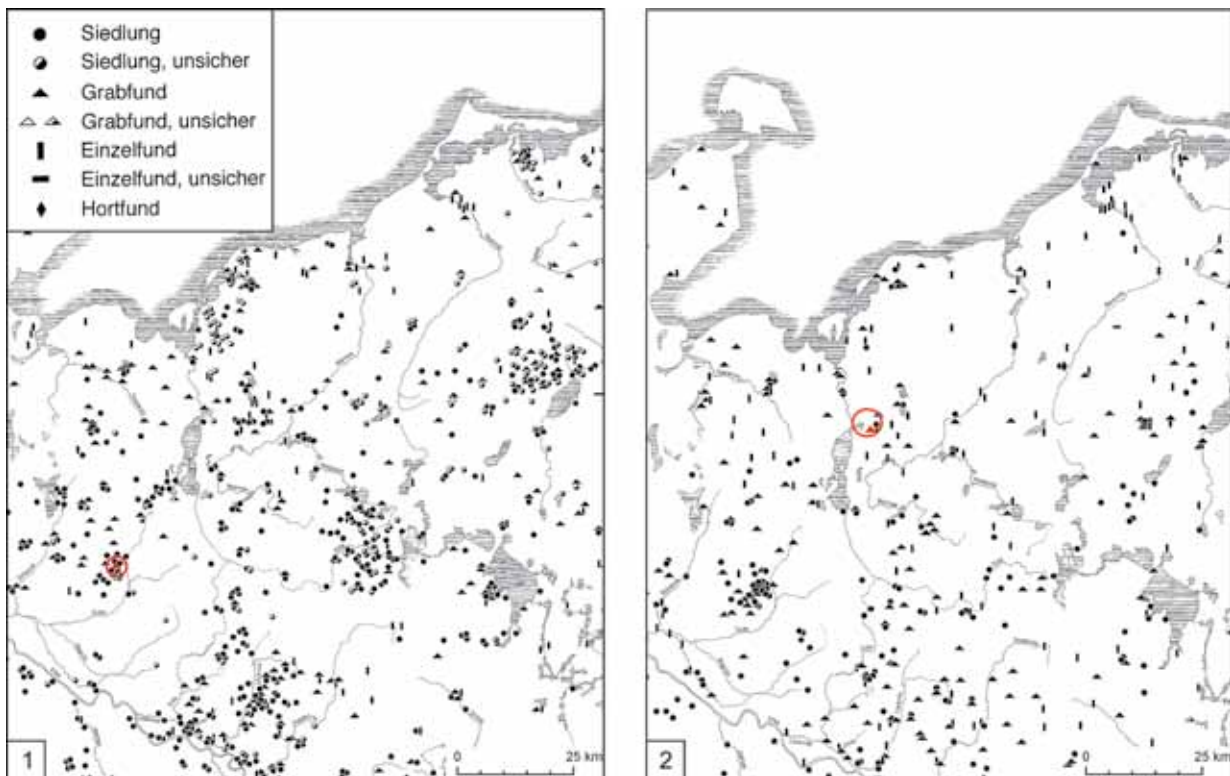

Abb. 2. 1 – die Nekropole von Hagenow und die frühkaiserzeitliche Besiedlung Westmecklenburgs; 2 – die Nekropole von Häven und die spätkaiserzeitliche Besiedlung Westmecklenburgs (nach *Leube 2009*, Beil. 1; 2).

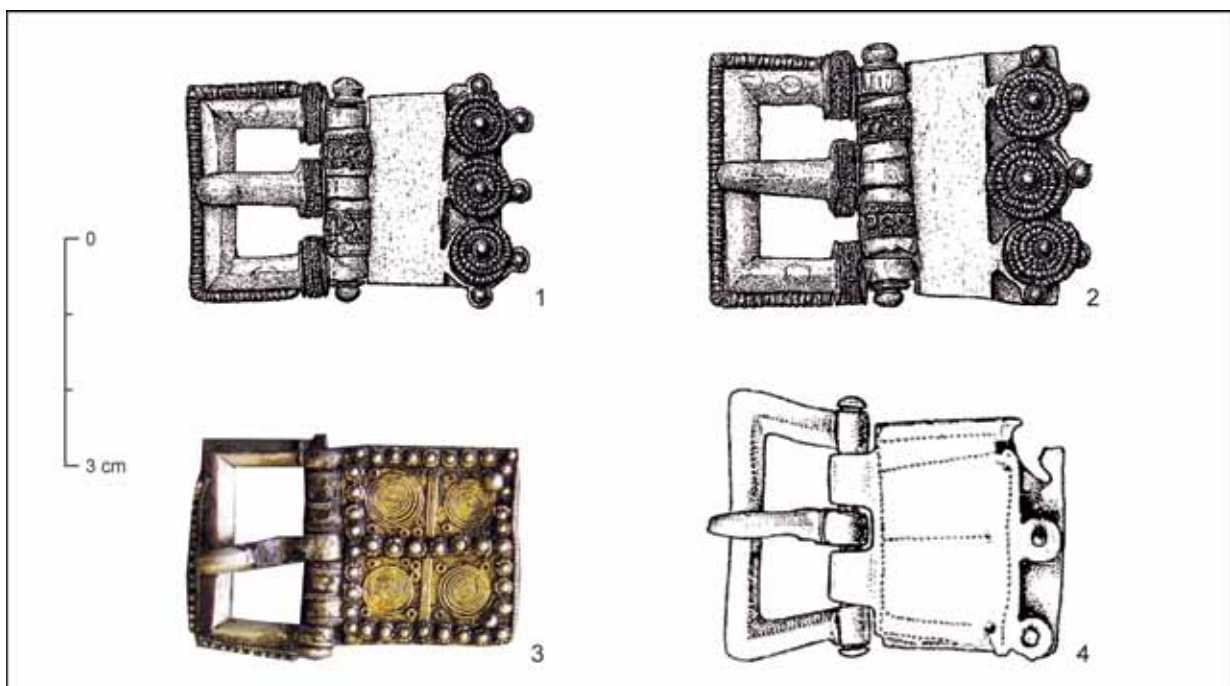

Abb. 3. 1, 2 – Mušov, silbernes, vergoldetes Schnallenpaar C3, C4; 3 – Hagenow, Grab 9/1995, silberne, vergoldete Schnalle; 4 – Zauschwitz, bronzene Schnalle (1, 2 – nach *v. Carnap-Bornheim 2002*, 538, C3, C4; 4 – nach *Meyer 1969*, Abb. 24: 1).

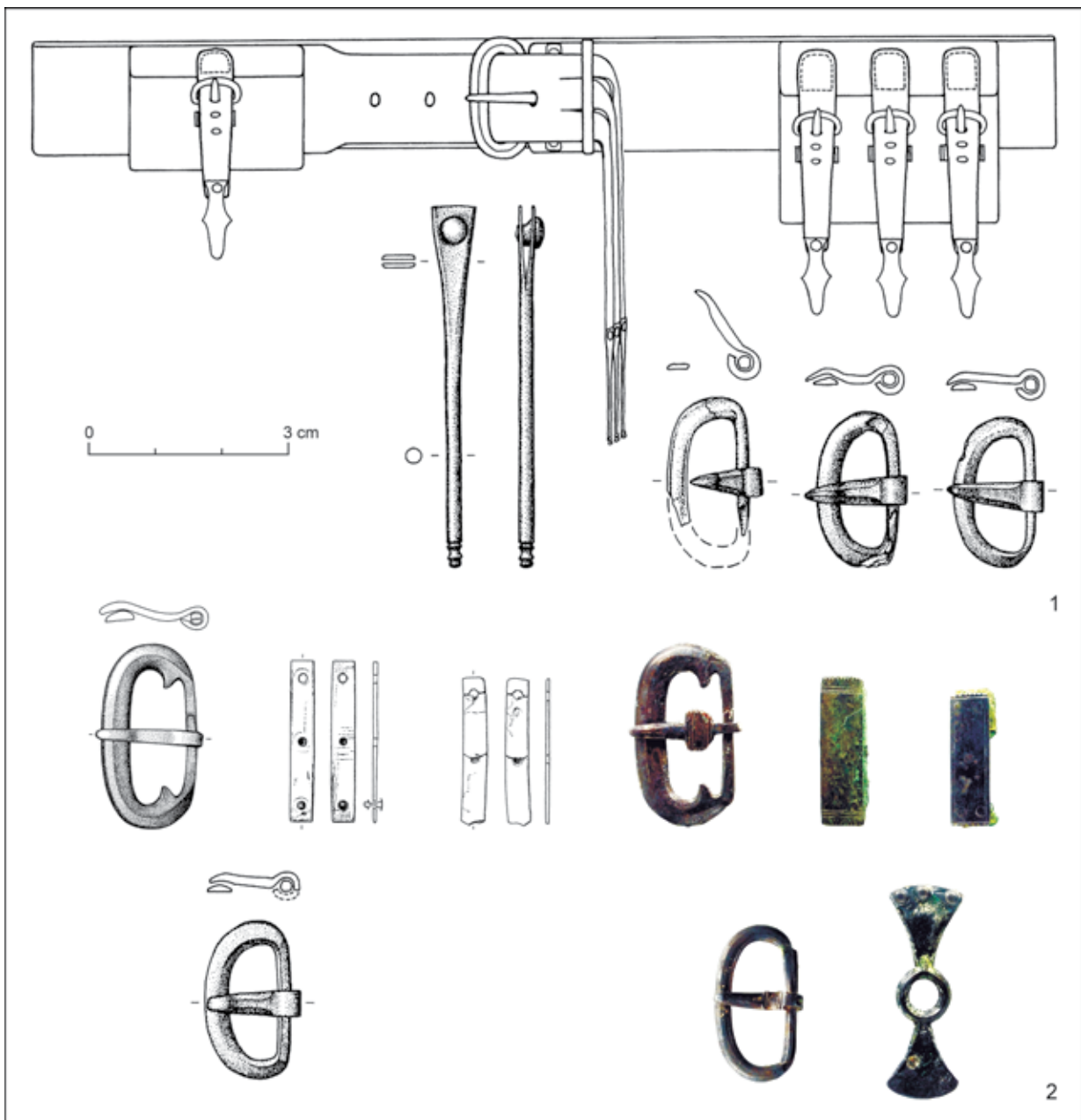

Abb. 4. 1 – Gommern, silberne Gürtelbeschläge des Gürtels 2; 2 – Häven, Grab V/1869, silberne Gürtelbeschläge.

letztere mit einem Bronzebecken abgedeckt. Es dürfte kein Zufall sein, dass auch das älteste nachgewiesene Grab der seeländischen Nekropole Himlingøje, Kommune Stevns, darunter vertreten ist (Lund Hansen 1995, 120–123, 146, 177, Taf. 9: C2003). Bei näherer Betrachtung der Grabsitten bleiben die Übereinstimmungen nicht auf die Kombination bestimmter Bestandteile des römischen Tafelgeschirrs beschränkt, wie bei der SACRE F gestempelten Kelle-/Siebgarnitur aus Szöllögyörök in Pannonien und Hagenow, Grab I/1899 (Petrovsky 1993, 100, 165, Taf. 25: S.02.u), sondern zeigen sich auch z. B. in der

Verwendung einfacher, glatter goldener Fingerringe (Voß 2005, 38).

Schließlich muss auch noch darauf hingewiesen werden, dass nicht nur mit Mušov, sondern auch mit Zohor, okr. Malacky, Grab 5, Angehörige der höchsten germanischen Führungsschicht archäologisch greifbar werden, denen mehr oder weniger ebenbürtige Partner in anderen Teilen des Barbaricums an die Seite zu stellen sind, wie das Bruchstück eines goldenen Schlangenkopfarmrings aus Hagenow zeigt (Rajtár 2013, 131–137, Abb. 2; 3; Voß 2005, 45, 46, Abb. 15).

Abb. 5. 1 – Häven, Grab VII/1872, Scheibenfibel mit Preßblechauflage; 2 – Häven, Grab V/1869, bronzene, figürlich verzierte (Preßblech) Zierscheiben (Dm. 2,06 cm); 3 – die Verbreitung des Pressblechmotivs „Gehetzter Hirsch/gehetzte Hirschkuh vor flächigem Punktstempelhintergrund“ im Barbaricum (1 – nach Almgren 1923, Taf. 10: 225; 3 – nach Rau 2012, Abb. 9).

Die am Beispiel des Hagenower Grabes 9/1995 versuchte Rekonstruktion des Lebensweges eines germanischen Kriegers soll auch veranschaulichen, dass die innergermanischen Beziehungen und darauf gegründeten Kontakte zum Imperium Romanum maßgeblich für die Verbreitungsbilder germanischer wie römischer Sachgüter im Barbaricum sind (Voß 2005, Abb. 14). Als Ergebnis kann festgehalten werden, dass ab dem 1. Jh. n. Chr. bis zur Zeit der Markomannenkriege ein enges Beziehungsgeflecht zwischen militärischen Eliten des unteren Elbegebietes und des mittleren Donaupraumes bestand. Dort, an der Donau zwischen Vindobona,

Carnuntum und Aquincum war der Zugang zum Römischen Reich und damit zur Sicherung von Prestige und Status möglich, dort bildete sich, zugespitzt formuliert, durch die Kooperation mit dem Imperium Romanum ein gestärktes Selbstbewusstsein der „Barbaren“ aus, das eine Voraussetzung für die Entscheidung zur offenen Konfrontation mit dem scheinbar übermächtigen Gegner war.

Der Weg von der unteren Elbe zur Donau führte über die Havel, Spree und Oder zur mährischen Pforte (Abb. 6); die Gräberfelder von Kemnitz, Lkr. Potsdam-Land (Geisler 1974; 1984), Domaradzice, (Kostrzewski 1953), Wymysłowo, beide woj. Wiel-

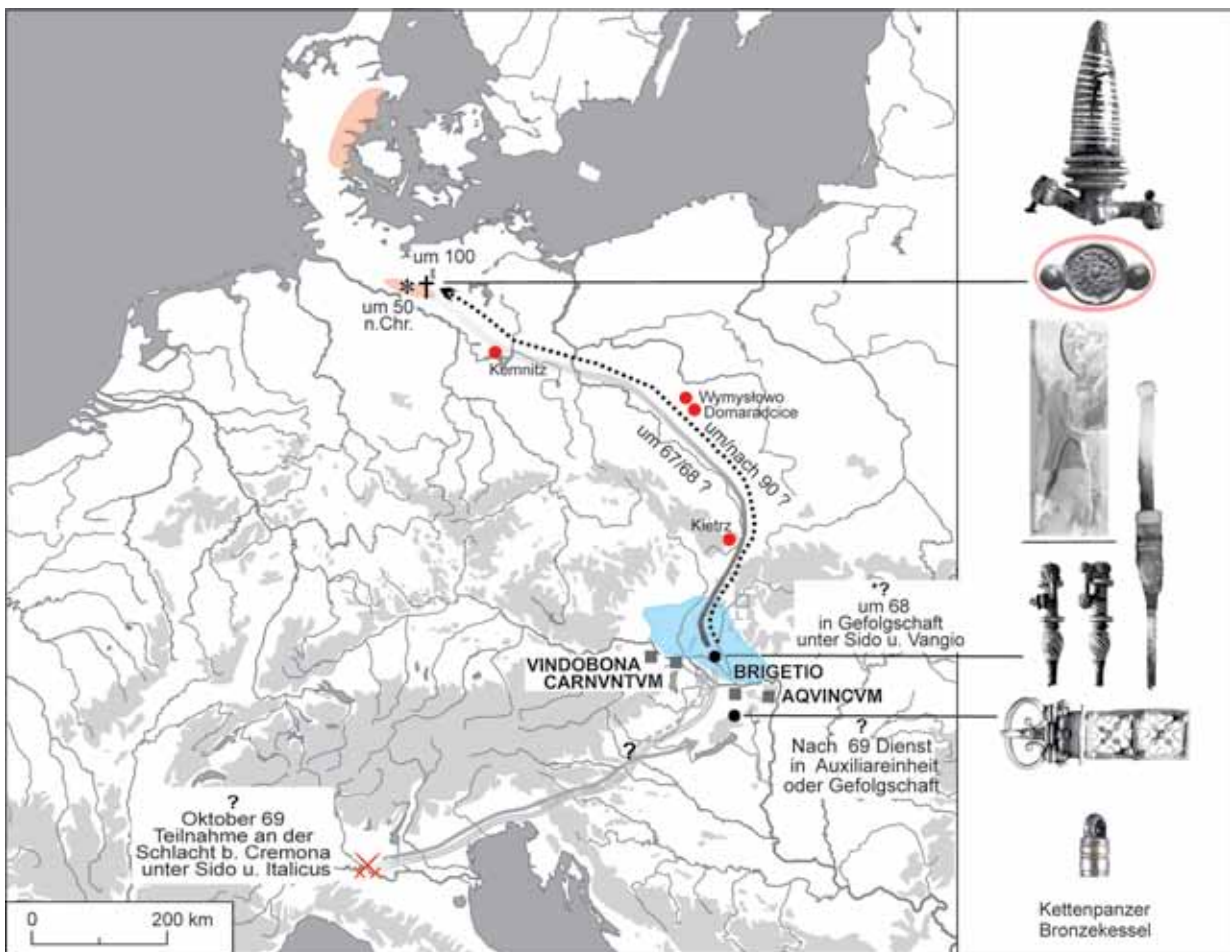

Abb. 6. Hagenow, Grab 9/1995. Rekonstruktionsversuch des Lebensweges des ca. 55-jährigen Kriegers.

kopolskie (Jasnosc 1952), Kietrz, woj. Opole (Gedl 1988) und andere geben Stationen auf diesem Weg zu erkennen, den vor den Toren des Römischen Reiches die Gräberfelder Abrahám, Kostolná pri Dunaji und Sládkovičovo, okr. Galanta bzw. Senec (Kolník 1980) und jetzt auch Sekule okr. Senica, in der Südwestslowakei markieren. Das angesprochene innergermanische Beziehungsgeflecht reichte vom Oslofjord im Norden über Jütland und das westliche Ostseegebiet nach Süden; Mitteldeutschland und Böhmen blieben, nach Ausweis der Funde, davon weitgehend unberührt.

Umso überraschender ist es, dass die bislang vergleichsweise wenigen, mit den Markomannenkriegen zu verknüpfenden Funde, seien es Waffen bzw. Waffenteile wie – zumindest einige – Ringknaufschwerter oder Ortbänder Typ Novaesium, aber auch die charakteristischen Beschlagteile mit trompetenförmigen Durchbruchsmuster (Abb. 7) und weitere Bestandteile der militärischen Ausrüstung ein davon abweichendes, Mitteldeutschland stärker einbeziehendes Bild zeichnen (Pauli-Jensen

2008a, 121–127; 141, 142; 2008b, 62–70, Abb. 34; 38; Voß 2008c, 267, Abb. 10; 11). Sicherlich spielen die in einigen Teilen des Barbaricums herrschenden oder nun gewandelten Bestattungssitten dabei ebenso eine Rolle, wie der Forschungsstand, d. h. die gezielte Prospektion mit Metalldetektoren. Eine stetig ansteigende Zahl von Siedlungsfunden warnt jedoch vor zu schnellen Schlüssen.

Aus der westmecklenburgischen Perspektive kann festgehalten werden, dass die Verbindung in den mittleren Donaauraum auch nach den Markomannenkriegen nicht abbrach, wie J. Tejral (1972; 1999, 200–204) und andere (z. B. Böhme 1996, 99; Voß 2008a, 62–67) schon vor längerer Zeit zeigen konnten. Dennoch ist es nicht mehr diese „Kontaktschiene“, die auf den archäologischen Verbreitungskarten hervorsteht. Sowohl im Vergleich mit den großen, erst nach diesen Kriegen neu angelegten Urnengräberfeldern Westmecklenburgs um Hagenow wie Pritzler oder Perdöhl, Lkr. Ludwigslust-Parchim (Schuldt 1955; 1976a), und anderen, ist es der mit 15 römischen Bronzegefäßen

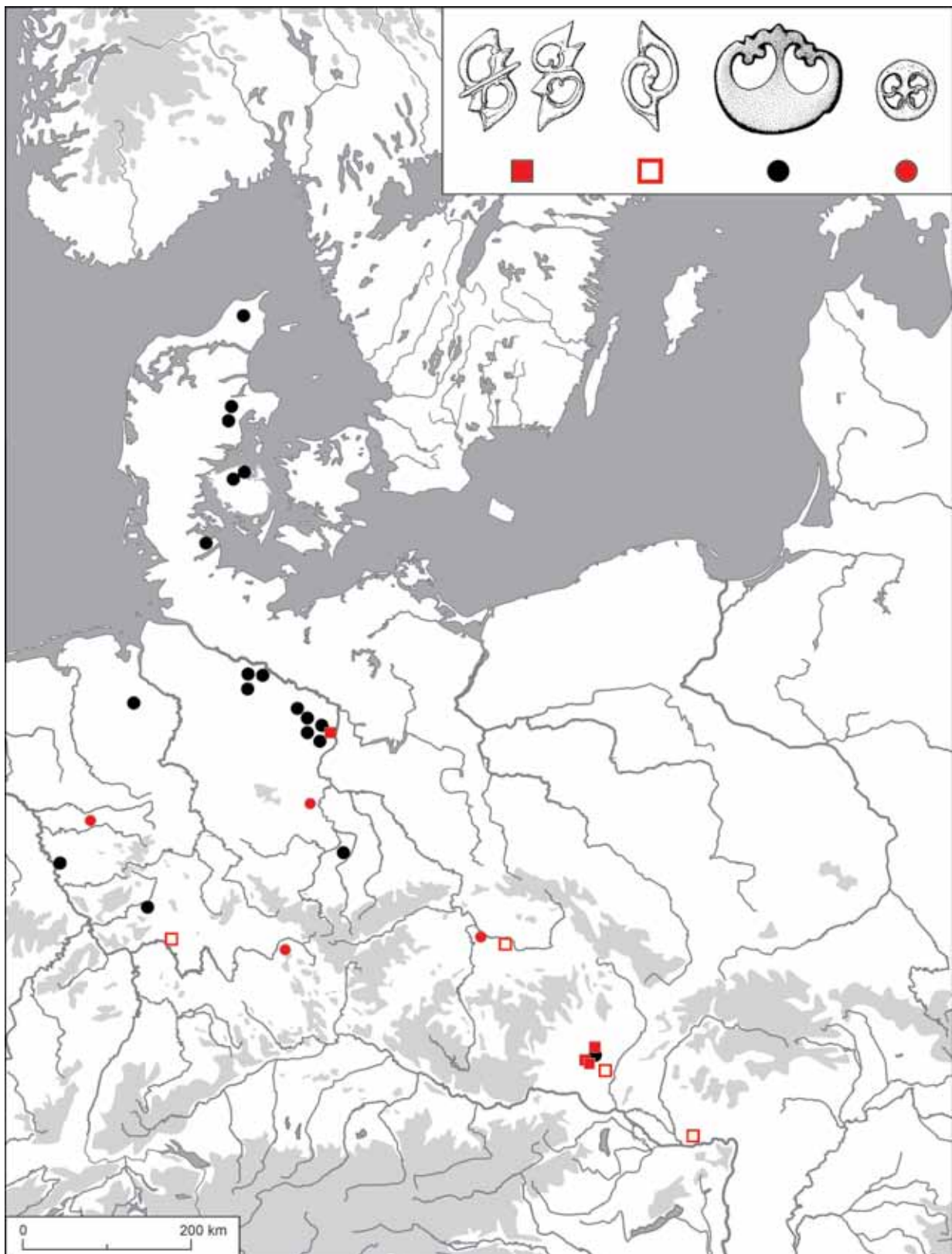

Abb. 7. Verbreitung der Beschlagteile mit trompetenförmigem Durchbruchsmuster Oldenstein 897 und 905 und der Ortbänder Typ Novaesium im mitteleuropäischen Barbaricum (Ortbänder nach Voß 2008c, Abb. 11; Pauli-Jensen 2008b, Abb. 37, Tab. 20).

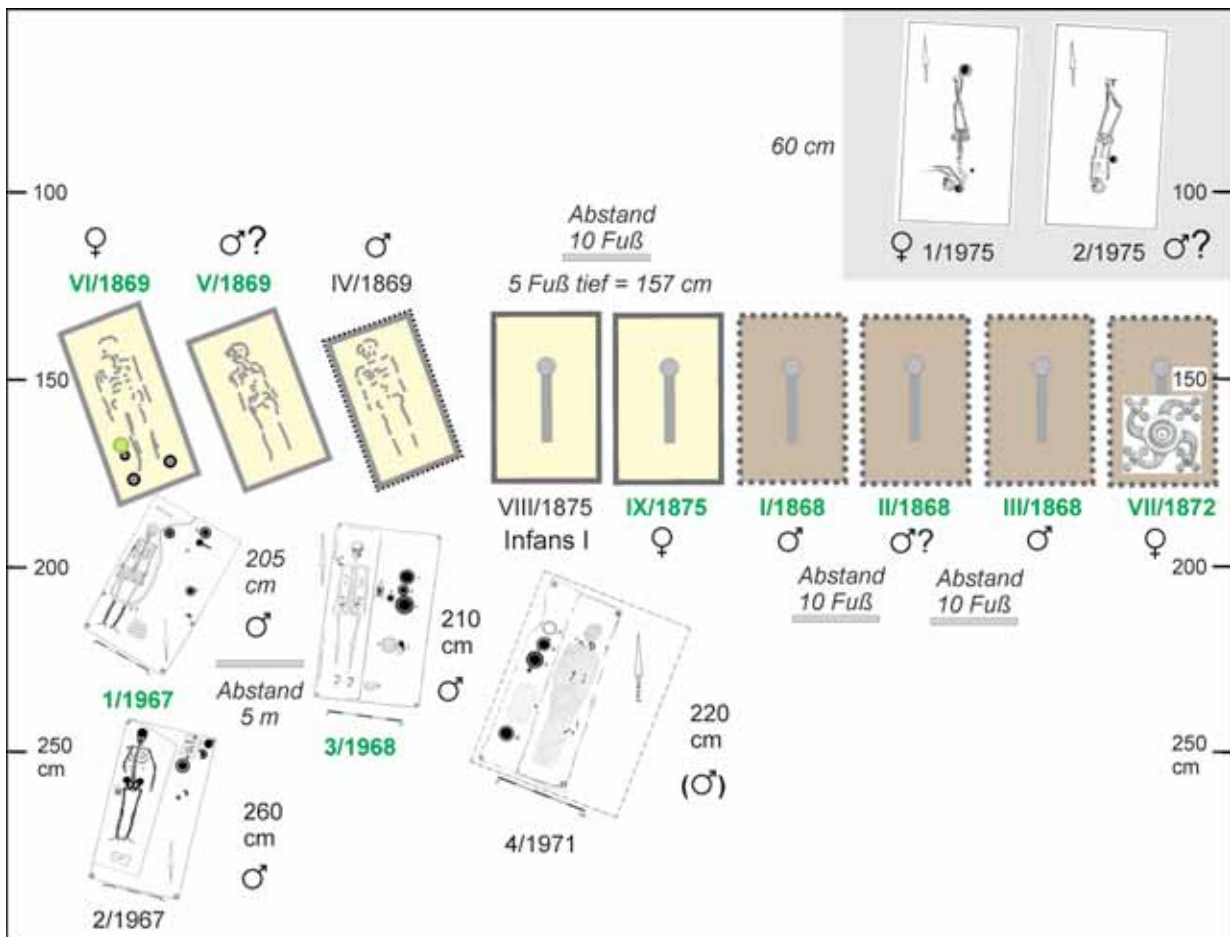

Abb. 8. Häven, Ortsteil von Langen-Jarchow, Übersicht über die Grabfunde. Grüne Beschriftung – Gräber mit Bronzegefäßen (nach Voß 2014, Abb. 21).

bedeutendste spätkaiserzeitliche Fundplatz Mecklenburgs von Häven, bei Langen-Jarchow, der nun im Verein mit weiteren Fundstellen neue Akzente setzt (Voß 1991). Neben der Bestattungssitte – es handelt sich um Körpergräber – fällt die Lage abseits der ehemaligen frühkaiserzeitlichen wie der zeitgenössischen Besiedlungskonzentrationen im westlichen Mecklenburg ins Auge (Abb. 2: 2). Die Prospektionen im Zuge des Autobahnbaus in unmittelbarer Nähe östlich des Schweriner Sees haben daran nichts geändert. Von der 1868 bekannt gewordenen Nekropole liegen für die Altfunde mit einer Ausnahme keine Dokumentationen der Grabfunde vor (Voß 2014, Abb. 19). Die Zusammenschau der Befunde zum Grabbau und zur Grabausstattung ergibt trotz mancher Unsicherheiten vor allem zur Vollständigkeit der im 19. Jh. geborgenen Inventare ein bemerkenswert klares Bild (Abb. 8). Auf dem Lisch'schen „Römergräber“ friedhof fanden sich offenbar räumlich von einander abgesetzt zwei unterschiedlich angelegte und ausgestattete Gruppen

Nord-Süd orientierter Körpergräber: vier Gräber mit und fünf Gräber ohne Steinpackungen, allesamt ohne Holzeinbauten, gefunden zwischen 1868 und 1875, sowie vier Holzkammer- bzw. Holzkistengräber, geborgen zwischen 1967 und 1971. Von diesem Platz rund 600 m entfernt wurden 1975 zwei weitere, allerdings Süd-Nord orientierte Körpergräber und Reste weiterer, bereits zerstörter Bestattungen ohne jedwede Hinweise auf Grabeinbauten oder Totenbretter/Särge etc. dokumentiert (Schuldt 1976b).

Damit einher geht die Differenzierung der Grabausstattungen sowohl anhand der Gefäusausstattung insbesondere mit provinzialrömischem Bronzegegeschirr, Fibeln und persönlichen Ausrüstungsgegenständen (Voß 2014, Tab. 1). Auffällig ist, dass in den Holzkammergräbern Männer u. a. mit Pfeilspitzen in Kombination (3 St.) mit Sporen sowie Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter und spitz oder dreieckig abschließendem Fuß beigelegt waren (Abb. 9: 2). In den Gräbern mit und ohne Steinpackungen hingegen waren sowohl Männer

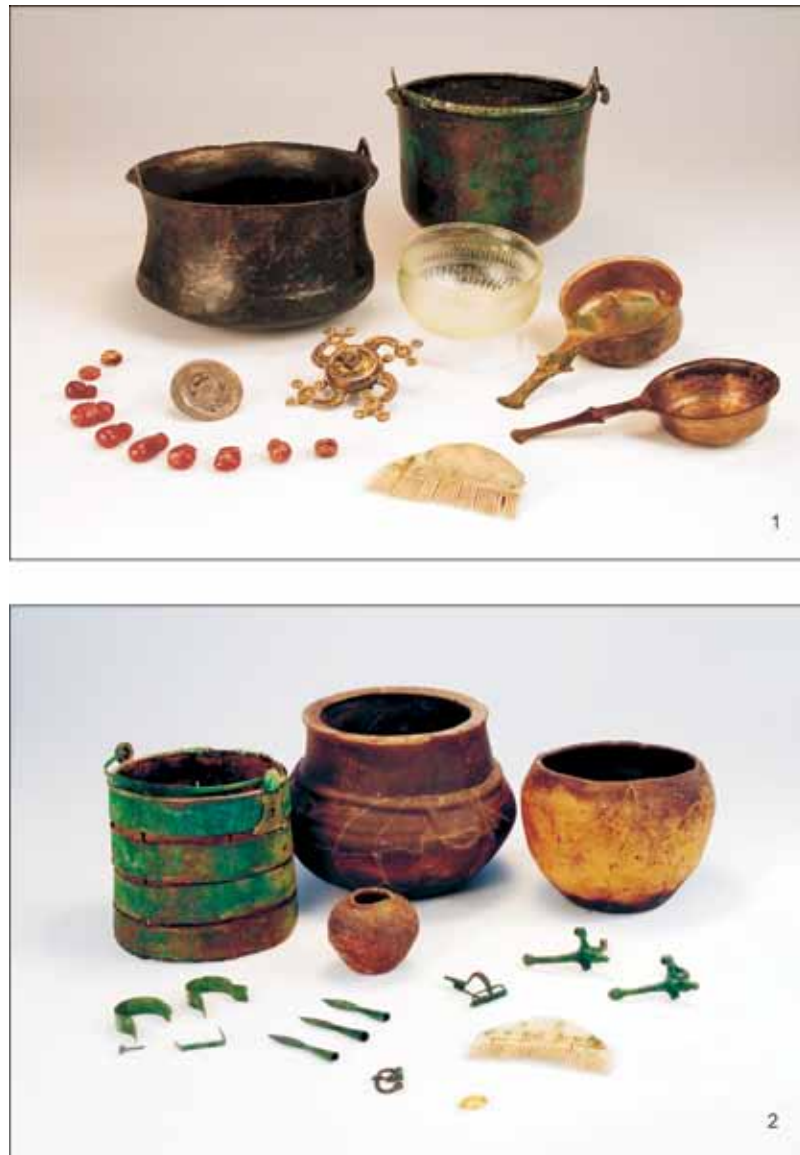

Abb. 9. 1 – Häven, Grab VII/1872; 2 – Häven, Grab 2/1967. Übersicht der Grabbeigaben.

als auch Frauen und in Grab VIII/1875 ein Kind (*infans I*) bestattet worden (Ullrich 1970; 1976)³, denen u. a. bronzene Hemmoorer Eimer, Schildfibeln und im Falle des herausragenden, mit einer Steinpackung versehen Grabes VII/1872 eine silberne Swastikafibel und eine silberne Schildfibel mit figürlichem Pressblech beigegeben wurden (Abb. 9: 1). Die paarige Beigabe von Hemmoorer Eimern (Grab I/1868) oder Holzeimern mit Bronzebeschlägen (Grab II/1868, VIII/1875) ist ebenfalls auf diese Gruppe beschränkt. Diese Ausstattungspraxis findet sich sowohl in mitteldeutschen als auch skandinavischen

Körpergräbern, mit den Gräbern 3; 4 und 7 von Neudorf-Bornstein, Kr. Rendsburg-Eckernförde, nehmen die Hävener Gräber dabei eine Mittlerstellung zwischen diesen beiden Regionen ein (Becker, A. 2006, 370–372; Becker, M. 2010, 372, Beil. 1). In ihrer Studie zu den Holzeimern konnte Anke Becker ebenfalls bestätigen, dass es sich bei den meisten Hävener Holzeimern auf Grund der Attachenform und der Form der Henkelenden um seeländische Erzeugnisse handelt (Abb. 10; Becker, A. 2006, 373–381, Karte 9; 10). Insofern ist es bemerkenswert, dass sich die insgesamt acht Holzeimer in beiden Hävener

³ Zu den osteolytischen Defekten am Schädel des in Grab IV/1869 offenbar ohne Beigaben bestatteten frühadulten Mannes, der wegen seines erheblich entstellten Kopfes möglicherweise „von der Gesellschaft weitgehend isoliert wenn nicht ausgestoßen gewesen sein dürfte“ vgl. Ullrich/Vogel 2008, bes. 108–110.

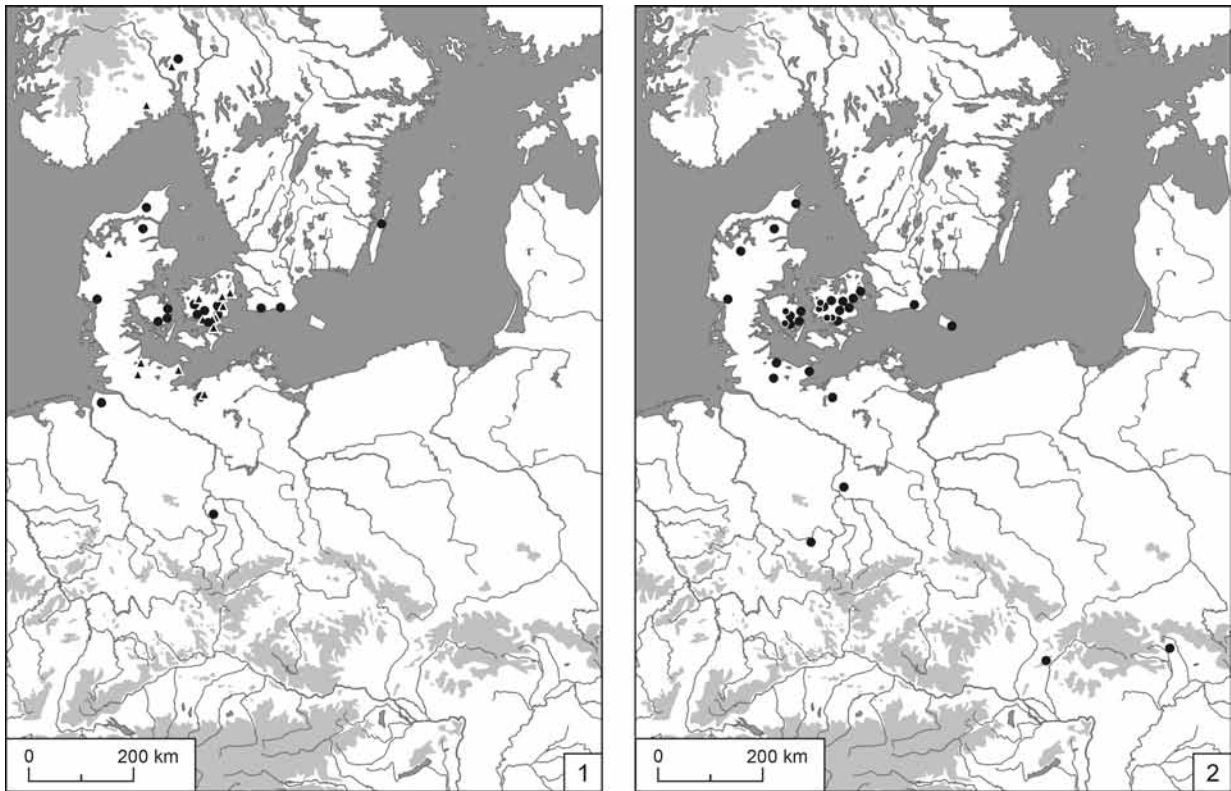

Abb. 10. 1 – Verbreitung der Holzzeimer mit Henkelattachen Typ IIIa (Kreis) und IIIb (Dreieck); 2 – Verbreitung der Holzzeimer mit Henkelenden Typ c (nach Becker, A. 2006, Karte 9; 12).

Grabgruppen (Holzkammergräber 1.2/1967, 4/1971; außerdem Einzelfund von 1869) finden.

Die aktuellen Bearbeitungen der römischen Metallgefäße – Hemmoorer Eimer Eggers 55/58 und Ausgussbecken mit Halbdeckel Eggers 90 (Abb. 11; Becker, M. 2010, 175–178; 342; 389, Karte 11; 13; Rau, A. 2012, 348, Abb. 1) – veranschaulichen exemplarisch die Verbreitungsschwerpunkte in Mitteldeutschland und im Falle der Eimer auch in Südschweden und unterstreichen damit die mehrfach angesprochene Mittlerstellung der Hävener Nekropole zwischen diesen beiden Zentren (Articus 2004, 171, 172; Schach-Dörjes 1970, 128, 129). In dieses Bild fügen sich auch die Glasgefäße ein, etwa die halbkugeligen Facettschliffbecher Eggers 216 aus den Gräbern I/1868 und VII/1872 (Eger/Nabulsi/Ahrens 2011, 222, Abb. 10; Lau 2012, 32–36, Abb. 13; Lund Hansen 1987, 77, 78).

Das opulent ausgestattete Steinpackungsgrab VII/1872 mit der Bestattung einer etwa 50jährigen Frau legt dabei die Anwesenheit einer vornehmen Dame aus Seeland in Häven nahe (Schach-Dörjes 1970, 129). Die silberne, teilweise vergoldete Hakenkreuzfibul der Variante Nestelsøgaard nach M. Przybyła (2009a, 37, Abb. 2: 6) sowie die silberne Scheibenfibel mit figürlich verziertem, vergoldeten Pressblechbelag, der von einem silbernen Blech-

ring gefasst wird (Przybyła 2009b, 66, Abb. 6), müssen als seeländische Erzeugnisse gelten (Abb. 12). Die als zurückblickende Hindin mit Halsband gedeutete Darstellung auf der Scheibenfibel steht in einem engen Bezug zu ähnlichen Abbildern, die in Südschweden gefunden wurden (Abb. 5: 2; Blankenfeldt 2007, 103, 104). Grab VII/1872 wird übereinstimmend in die Stufe C2, d. h. die zweite Hälfte des 3. Jh. und das beginnende 4. Jh. datiert. Zusammen mit drei runden silbernen Pressblechscheiben aus Grab V/1869, die zweimal einen Eber sowie einmal ein Fisch-/Vogelmotiv zeigen und mit silbernen Perldrahtfassungen auf bronzenen Trägerplatten mit Riemendurchzug montiert waren (Abb. 5: 1), manifestiert die Verwendung „bedeutungstragende(r) Bildinhalte“ die Nähe dieser Toten zu den germanischen Eliten Südschwedens und Mitteleuropas (Rau, A. 2012, 381–383, Abb. 9). In diesem Zusammenhang sollte das Fehlen goldener Statussymbole (Becker, M. 2010, 362–369) angesichts der Fund- und Bergungsumstände der im 19. Jh. bekannt gewordenen Gräber nicht allzu sehr überraschen (Voß 2014, 61, 92–96). Dies unterstreicht eine im „Holzkammergrab“ 2/1967 (Abb. 9: 2) als Obolus verwendete 5,7 g schwere Golddrahtspirale, die als Hinweis auf die Kontakte des mit „mitteldeutscher Aus-

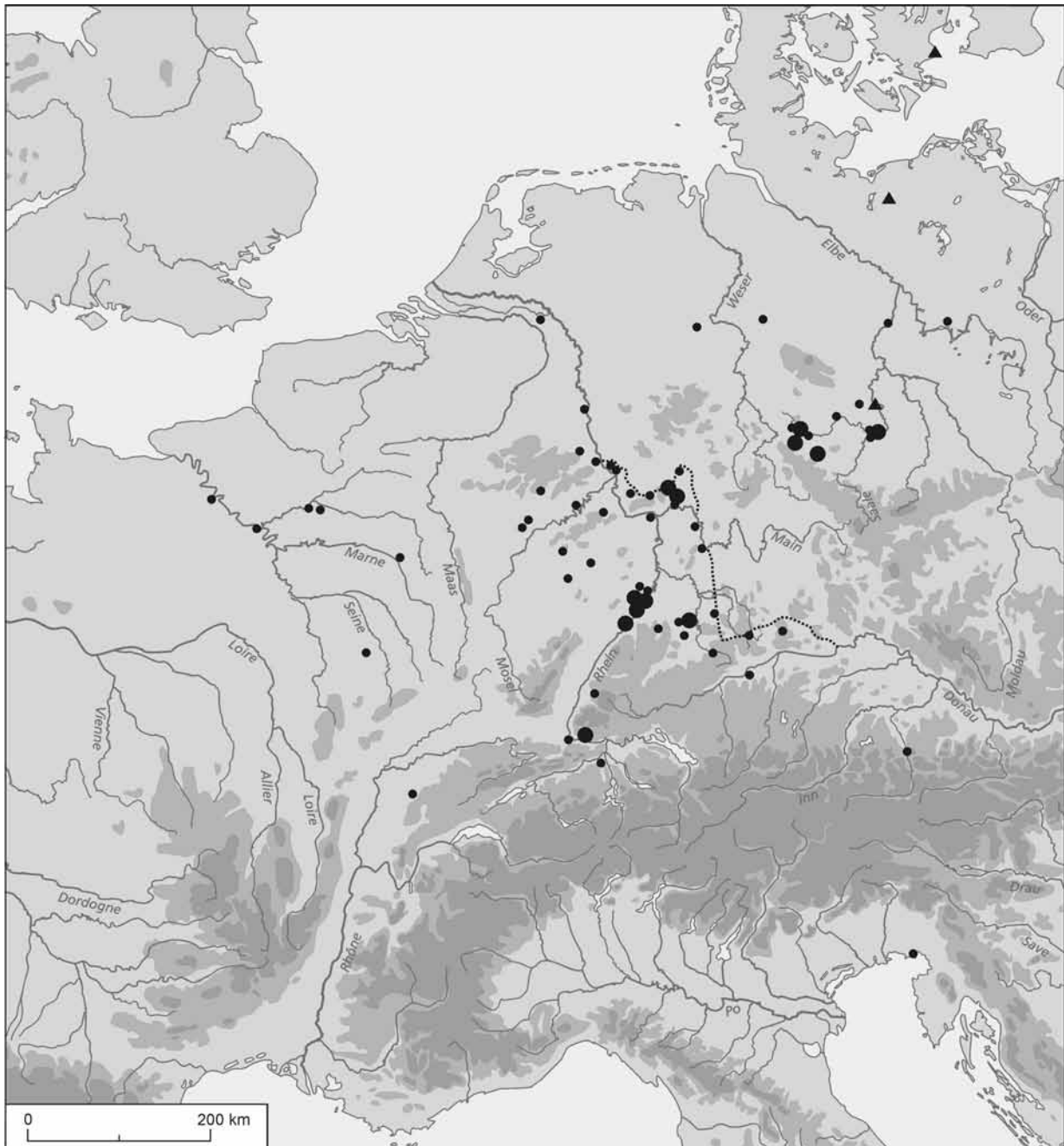

Abb. 11. Verbreitung der Ausgussbecken mit Halbdeckel Eggers 90 (CRFB D6, Abb. 4).

rüstung“ – bronzenem Satz Pfeilspitzen und Dreiknopfsporenpaar Typ Leuna (Abb. 15) – Bestatteten nach Skandinavien gedeutet worden ist (Abb. 13; Bemmman 2005, 14, 23, Abb. 16). Es wäre sicher eine Überinterpretation des Befundes, würde man Grab 2/1967 als Argument für die Vermittlung der im „kontinentalbarbarischen Raum“ transformierten Obolussitte nach Norden anführen (Rau, A. 2012, 374–379, Abb. 6); die am Beispiel des Grabes von Hågerup auf Fünen dargestellten Verbindungen

zwischen Südschweden und Mitteldeutschland (Rau, A. 2012, 377–379, Abb. 8) unterstreicht es allemal.

In diese Richtung deuten auch die silbernen Schildfibeln mit Fußschild Almgren 179 und Fuß- und Bügelschild Almgren 180 bzw. Matthes A2 und A3 (Riese 2004, 214, Karte 1; 2; Vofß/Hammer/Lutz 1998, 364–372, Abb. 12), deren Verbreitungsschwerpunkt vom mittleren Elbegebiet in den südwestlichen Ostseeraum reicht (Abb. 14). Eine bronzene

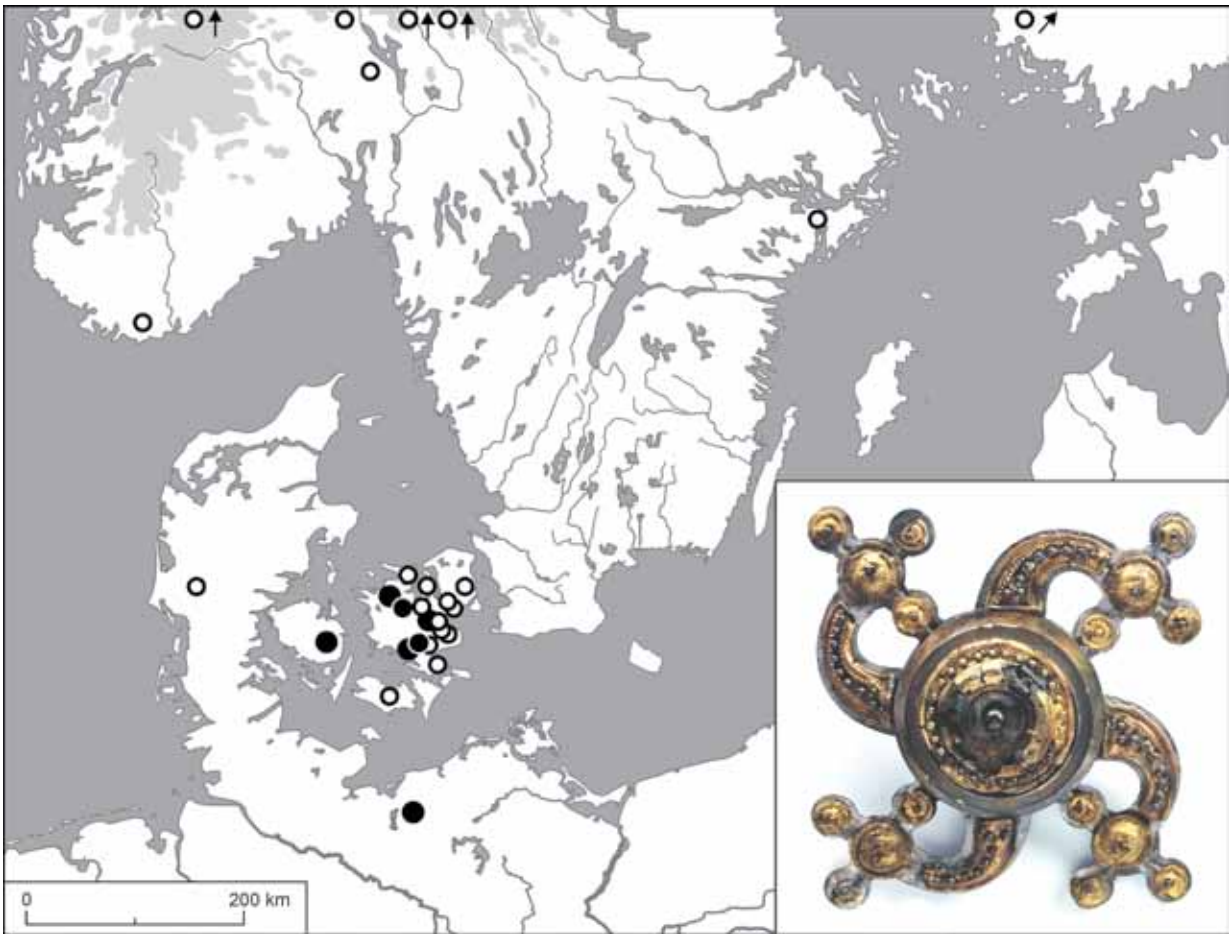

Abb. 12. Häven, Grab VII/1872, und die Verbreitung pressblechverzierter Swastikafibeln. Gefüllter Kreis – frühe Formen der Hauptgruppe der Swastikafibeln (nach Przybyła 2009a, Abb. 1; 21).

Armbrustfibel⁴ mit festem Nadelhalter und gleichbreitem, dreieckig abschließenden Fuß aus Grab VI/1869 schlägt die Brücke zu weiteren derartigen Fibeln und solchen mit spitzem Fuß und Nadel-scheide (Voß 2014, Abb. 24b) aus den zwischen 1967 und 1975 geborgenen Gräbern, die in Westmecklenburg hergestellt worden sein könnten. Die beiden Armbrustfibeln Almgren VI, 2, 178 aus den Gräbern 1/1967 und 4/1971 sind aus Silber gefertigt, die übrigen aus Bronze. Letzteres trifft auch auf die Pfeilspitzen in Dreizahl (in Grab 4/1971 nur paarig, hier auch keine Sporen) sowie paarweise in den Holzkammer(kisten)-Gräbern angetroffenen Dreiknopfsporen Typ Leuna zu (Voß 2014, Abb. 29), deren Bezug zum Mittel-Elbe-Saalegebiet außer Frage steht (Becker, M. 2010, 95–98, 101–104, Karte 4; 5). Die Pfeilspitzen und Sporen sind auch deshalb von Bedeutung, da sie zum einen im Vergleich mit Gräbern wie etwa dem von Grabow, Lkr. Ludwigslust-

Parchim (Lisch 1870, 104, Taf. 2: 27), oder Gommern die Abstufung der Materialauswahl Silber – Bronze verdeutlichen (Becker, M. 2010, 363); zum andern im Falle der Dreiknopfsporen Typ Leuna eine typologische Entwicklungsreihe erkennen lassen, die in einigen mitteldeutschen Gräbern durch die Kombination mit Terra Sigillata und Münzen gestützt wird (Becker, M. 2010, 345, Tab. 1). Folgt man der von M. Becker gewählten Betonung der Stachelform der Sporen (Becker, M. 2010, 96), stehen das Sporenpaar aus Häven, Grab 2/1967, ebenso wie das silberne Sporenpaar aus dem Grab von Grabow dem Gommerner Sporenpaar nahe; während das aus Häven, Grab 3/1968, einer späteren Entwicklungsphase zugerechnet werden muss (Becker, M. 2010, Abb. 1: 6, 7, 9, 14; Rau, A. 2010, 114, Tab. 2). Die Seriation der Dreiknopfsporen Typ Leuna von J. Kleemann (2001, 140, 141, Abb. 55) anhand der von U. Giesler (1978) erhobenen Merkmale ergab jedoch ein anderes

⁴ Schulze 1977, 93 f.; 307 Nr. 632 Gruppe 164. Nach Röntgenfluoreszenz-Oberflächenanalysen Silbergehalt zwischen 30–47% (RGMA 585, 586 – zu den Analysen Voß/Hammer/Lutz 1998).

Tab. 1. Seriation der Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung Typ Leuna ausgewählter Grabfunde (modifiziert nach den von Kleemann 2001, 140, Abb. 55) erhobenen Merkmalen (Reihenfolge dort: J. K.-Nr.). Zum Vergleich Reihenfolge nach Stachelform und -länge bei M. Becker (2010, 98, Abb. 1: M. B.-Nr.) und Gruppierung in Zeitstufen von A. Rau (2010, 114, Tab. 2: A. R.-Gr.).

Fundort/Grab	t. p. q. <i>Münze, TS</i>	Mat.	Merkmale in Anlehnung an <i>Giesler 1978</i> , Tab. 5, Abb. 2															<i>J. K.-Nr.</i>	<i>M. B.-Nr.</i>	<i>A. R.-Gr.</i>
			d1	f1	ns1	b1	d3	f2	ns2	d2	e2	b2	d2/4	f3	e3	d4/6	ns3			
Leuna 1/1926	225–260	Ag		■	■	■	■											4	1	C2a
Nordhausen	170–210	Ag					■	■										12	2	C2a
Leuna 1834	200–225	Ag				■	■	■	■									7	3	C2a
Bennungen 14		Fe				■	■	■	■									5	4	–
Voigtstedt 1		Ag				■	■	■	■									9	5	C2a
Gommern	>235	Ag				■	●	■	■	○								6	7	C2a
Grabow		Ag					●	■	■	●		■						14	6	C2a
Bornstein 7		AE						■	■	■	■	■						22	–	C2b
Häven 1/1967		AE						■	■	■	■	■						23	10	C2b
Augst (Insula29)	>273	Fe						■	■	■		■						–	8	–
Leuna 2/1917	270–274	Ag						■	■	■		■						18	11	C2b
Leuna 3/1926		Ag						■	■	■		■						13	13	C2b
Leuna 2/1926		Ag						■	■	■		■						19	–	–
Häven 3/1968		AE						■	■	■		■						16	14	C2b
Häven 2/1967		AE							■	■		■		■				26	9	–
Issendorf 3480		AE										■		■		■	■	31	15	–

AE – Aes (Bronze). Merkmale: b – langgestreckter (b1) und kurzer Bügel (b2); f – langer (f1), mittlerer (f2) und kurzer Fersenast (f3); n – kleine (ns1), mittlere (ns2) und große Nietscheiben (ns3); d – Dornformen 1 (d1), 2 (d2), 3 (d3) und 2/4 (d2/4); e – trapezförmige (e2) und profilierte Nietscheiben (e3).

Kleemann a. a. O. zählt die Sporen von Grabow zur Dornform 2 (bei Giesler 1978 d2/3) und Gommern zur Dornform 3 (hier d2/3).

Bild (Tab. 1): danach stehen die Sporen aus Häven, Grab 3/1968, in der typologischen Entwicklungsreihe vor denen aus Grab 2/1967.⁵

Dieses Beispiel verdeutlicht die Schwierigkeiten, die Belegungsabfolge der Hävener Gräber nur unter Berücksichtigung ausgewählter Sachgüter zu rekonstruieren. Die beiden Knopfenkelgefäße aus den Gräbern 1/1967 und 4/1971 stellte M. Hegewisch (2007, 222–227) in die Stufe C1b/C2 und damit wie die beiden Knopfenkelschalen aus dem nur 7,5 km nordöstlich der Hävener Nekropole gelegenen Doppelgrab eines Mannes und einer Frau von Jesendorf, Lkr. Nordwestmecklenburg (Schuldt 1948–1949), in einen chronologisch späten Entwicklungsabschnitt derartiger Gefäße.

Die Armbrustfibeln mit festen Nadelhalter, spitzen Fuß und Nadelscheide hat E. Keller (1974, 252, 253; 287, Abb. 1; 6; 7) der Stufe C1b, die Schildfibeln Almgren 179/Matthes A2 einer Übergangsphase C1b/C2 zugewiesen.

Nach der typologischen Gliederung der beineren Dreilagenkämme aus südschandinavischen Körpergräbern von P. Ethelberg (2009) wären der Kamm aus dem abseits der Lisch'schen Nekropole gefundenen Grab 1/1975 und wohl auch aus Grab 1/1967 der Gruppe 1, Typ IIIbA zuzuweisen, der Kamm aus Grab 2/1967 dagegen der Gruppe 2, Typ IIIcB.⁶ Damit deuten die Kämme auf die Zuordnung der Gräber 1/1967 und 1/1975 in einen frühen, von Grab 2/1967 dagegen in einen späteren Belegungsabschnitt des Friedhofes hin.

Absolutchronologisch bedeutet dies, das die Belegung der Hävener Nekropole wohl um die Mitte des 3. Jh. n. Chr. (Rau, A. 2010, 114, Tab. 2 [Gruppe 1 = Stufe C2a]) – eventuell schon in den beiden Jahrzehnten davor – begann und zwei Generationen lang, bis zum Beginn des 4. Jh. (Rau Gruppe 2 = Stufe C2b) andauerte.⁷ Funde, die eindeutig der Stufe C3 zugewiesen werden können, liegen nicht vor. Die Angehörigen der Gründergeneration der

⁵ Ich danke Jörg Kleemann für die Möglichkeit, seine Arbeit verwenden zu dürfen. – A. Rau (2010, 114, Tab. 2) weist die Gräber 1/1967 und 3/1968 auf Grund der Dornvariante einer mit der Stufe C2b gleichgesetzten jüngeren Gruppe zu (Grab 2/1967 bleibt wegen der fehlenden Beigabe römischer Gefäße unberücksichtigt).

⁶ Verhältnis Länge: Höhe der Griffplatten: 34,09% (1/1975); 31,91% (1/1967); 28,84% (2/1967).

⁷ Nur als Einzelfund überliefert ist eine Lothar Schulte (2011, 93, 169) zufolge „recht skandinavisch“ anmutende silberne Armbrustfibel Almgren VII, 196/ Schulte A VII,2, 13. Die Herstellung derartiger Fibeln soll in der zweiten Hälfte des 2. (!) Jh. n. Chr. erfolgt sein.

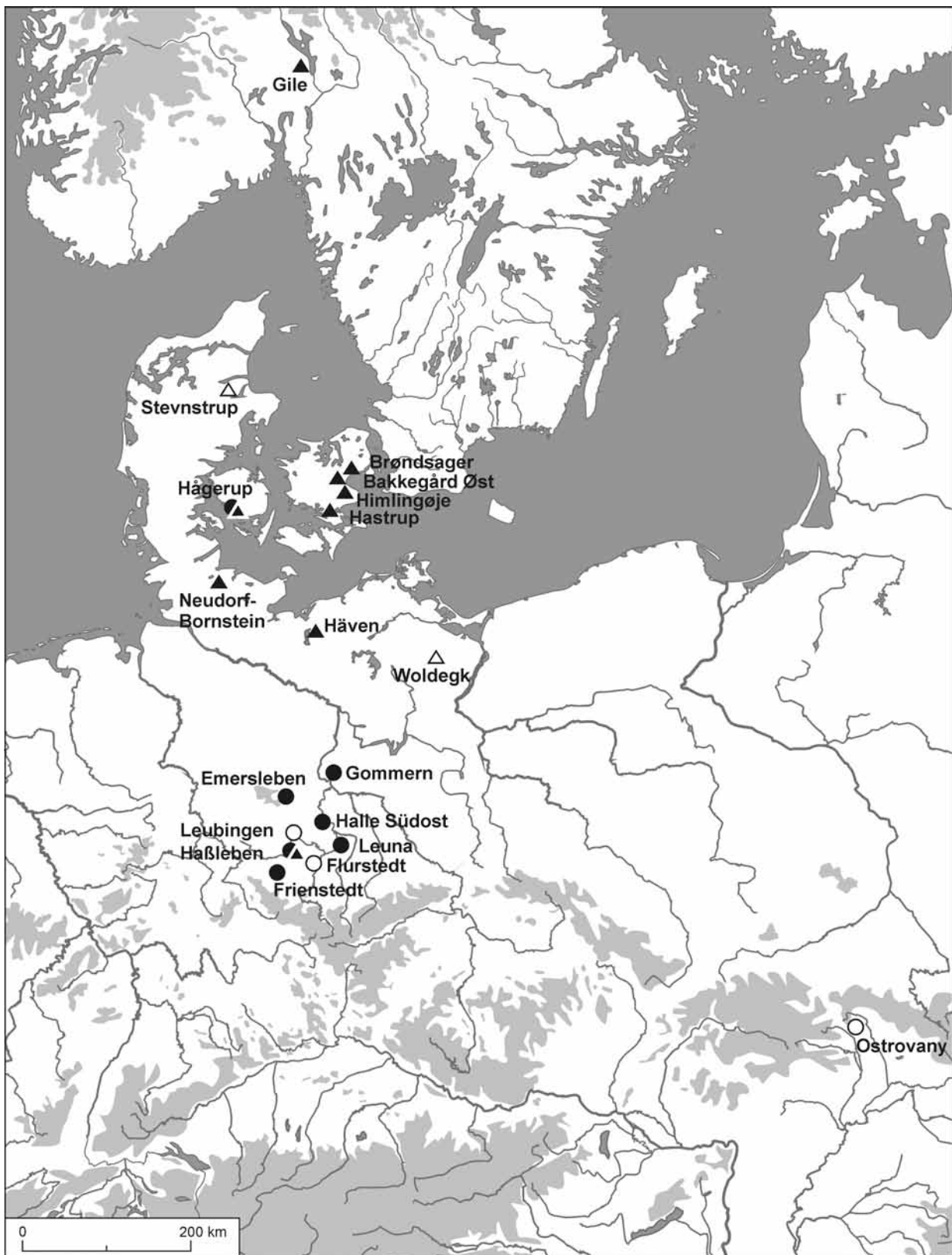

Abb. 13. Die Obolusbeigabe in Gräbern der späten Römischen Kaiserzeit (Stufe C1 und C2). Kreis – Münze; Dreieck – Münzersatz (nur Metall); offene Signatur – möglicherweise Obolus (nach *Bemmann 2005*, Abb. 16; *Rau 2012*, Abb. 6).

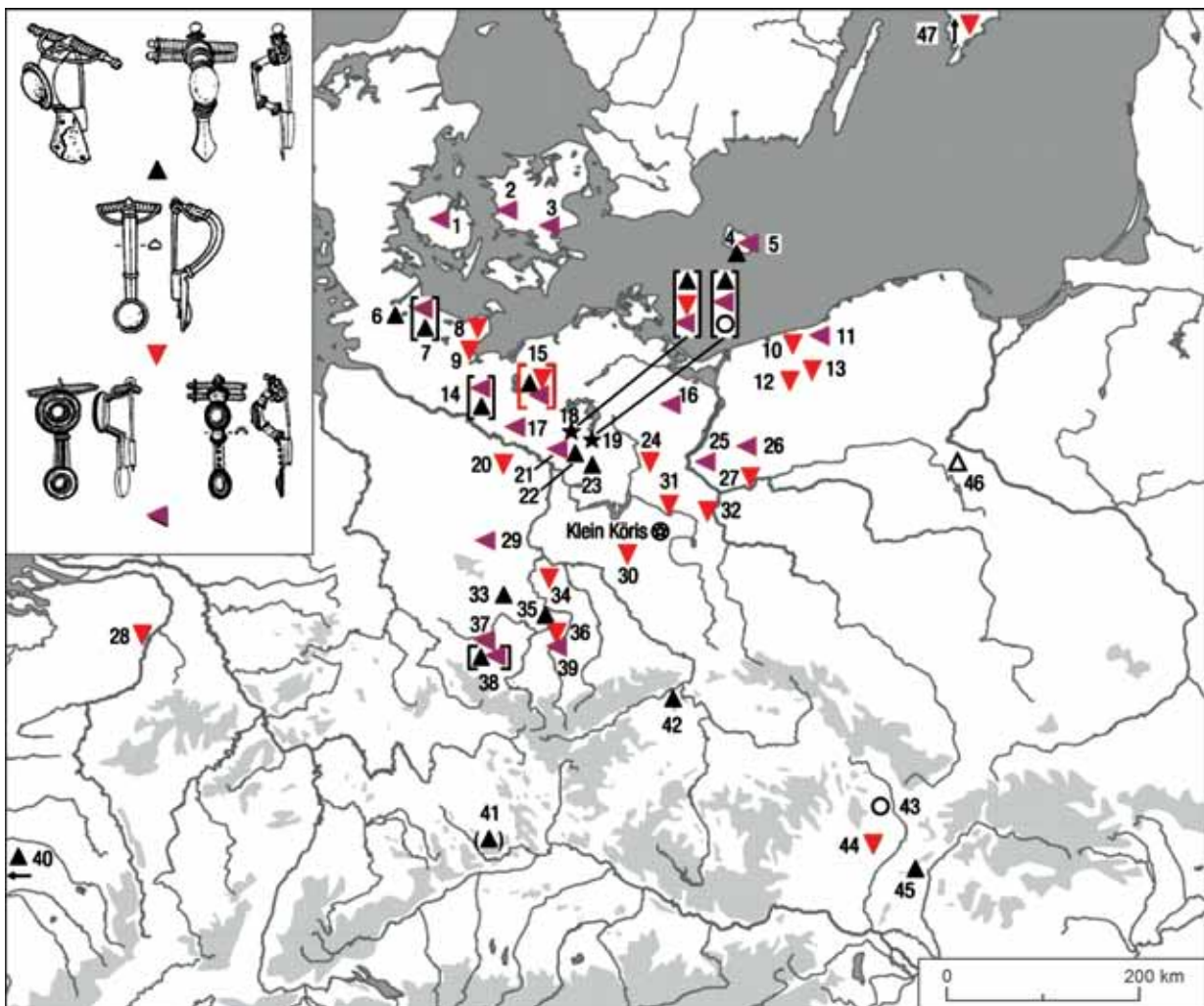

Abb. 14. Die Verbreitung der Schildfibeln Almgren 179/Matthes Typ A2 und Almgren 180/Matthes Typ A3 (nach Voß/Hammer/Lutz 1998, Abb. 12; Riese 2004).

Häverner Nekropole wären damit Zeitgenossen unter anderem der an der Elbe bei Gommern und in Hägerup auf Fünen „fürstlich“ bestatteten Männer gewesen.

Damit stellt sich die Frage, von wem und warum die Friedhöfe von (Langen-Jarchow)-Häven und Jesendorf nordöstlich des Schweriner Sees in einer nicht nur während der Römischen Kaiserzeit peripheren Region angelegt worden sind? Bereits die Zusammenschau der Beobachtungen zum Grabbau mit Steinpackungsgräbern, Grabgruben ohne Einbauten und Holzkammer- bzw. Holzkistengräbern, mehr aber noch die Grabausstattungen boten Bezüge sowohl zur seeländischen Skelettgräbergruppe im Norden und zu den mitteleuropäischen Körpergräbern vom Haßleben-Leuna-

Typ im Süden als auch zum regionalen Umfeld Westmecklenburgs bzw. des unteren Elbegebietes (Voß 2014, 84–88, Abb. 28). Die in der Literatur verschiedentlich geäußerte Ansicht, einige der in den Häverner Gräbern I/1868–IX/1875 Bestatteten wären Zuwanderer aus Seeland gewesen (Michel 2005, 201; Przybyła 2011, 335–339, Abb. 19a; Schach-Döriges 1970, 129), dürfte trotz gelegentlich geäußerter Einwände und Zweifel (Articus 2004, 171; Rau, G. 1972, 159, Anm. 2) dem archäologischen Befund am ehesten Rechnung tragen.⁸ Auch für die offenbar in einer separaten Gruppe mit deutlich abweichender Grabkonstruktion bestatteten Männer der Gräber 1/1967–4/1971⁹ ist die Zuwanderung aus Mitteldeutschland zumindest für die zuerst auf diese Weise Beigesetzten in Betracht zu ziehen. Zu Recht

⁸ Vgl. die vorsichtig abwägende Einschätzung von Beltz 1910, 362.

⁹ Altersbestimmung der Skelettreste (Ullrich 1970; 1976): Grab 1/1967 – adult.; Grab 2/1967 – mat.; Grab 3/1968 und 4/1971: juv.

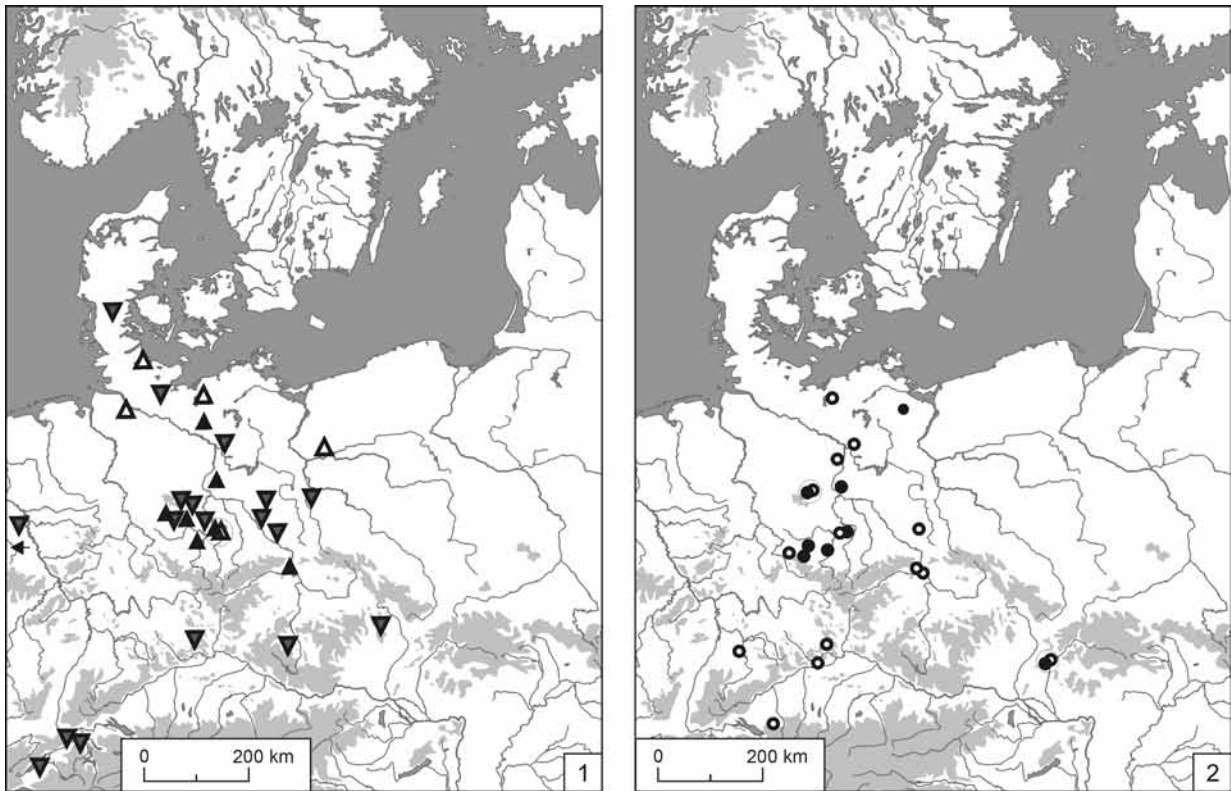

Abb. 15. 1 – die Verbreitung der Dreiknopfsporen Typ Leuna. Gefülltes Dreieck – Silber; offenes Dreieck – Bronze; kopfstehendes Dreieck – Eisen. 2 – die Verbreitung der Gräber mit mehreren silbernen (gefüllter Kreis) oder bronzernen Pfeilspitzen (nach Becker, M. 2010, Karte 4; 5).

hat R. Articus (2004, 172) auf den verkehrsgeographischen Bezug der schleswig-holsteinischen und mecklenburgischen Körpergräber zur Ostseeküste (Entfernung Håven – Insel Poel Luftlinie 33 km) hingewiesen. Damit werfen die Gräber von Håven (und Jesendorf) ein Schlaglicht auf das nach den Markomannenkriegen veränderte Beziehungsgeflecht germanischer Eliten, das nun eine zweite, das westliche Ostseegebiet und Mitteldeutschland verbindende „Achse“ aufweist (vgl. jüngst Rau, A. 2012, 381–385 mit Anm. 180). Die zur Håvener Nekropole gehörende Siedlung hätte demnach spätestens ab der Mitte des 3. Jh. n. Chr. als Anlaufstation bzw. Basis auf dem Weg zwischen diesen beiden Regionen mit ihren jeweiligen Machtzentren gedient und möglicherweise auch die Funktion eines Sicherungs- und Handelspostens wahrgenommen. Wie gezeigt, gibt die Ausstattung der Toten deren Zugehörigkeit zu den germanischen Eliten der späten Römischen Kaiserzeit zu erkennen, wenn auch die abgestufte Materialauswahl für Tracht- und Ausrüstungsgegenstände (Bronze statt Silber)

eine niedrigere „Rangstufe“ nahe legt (Becker, M. 2010, 363, 364).¹⁰ Dabei entspricht das Vorhandensein römischer Metall- und Glasgefäße den von P. Ethelberg (Ethelberg/Lund Hansen 2000, 145–169, Abb. 133) am seeländischen Material entwickelten Kriterien der „Status 4-Gräber“, die er mit den Gefolgsmännern (*comites*) bzw. der Gefolgschaft (*comitatus*) der *princeps* („Fürsten“) gleichsetzt.

Die hier vorgeschlagene Deutung der Gräber von Håven und Jesendorf fügt sich ein Stück weit ein in die von A. Rau (2012, 386) vorgetragenen alternativen Modelle „zum Einstrom von Objekten provinzialrömischer Provenienz“ in den „südskandinavischen Raum“, insbesondere dem „einer Prestigegüterökonomie innerhalb der auf die Eliten beschränkten sozialen Verbindungen (z. B. Eheallianzen etc.) oder im Rahmen von patronage-ähnlichen Abhängigkeitsverhältnissen von nordeuropäischen Einzelpersonen und kleinen Gruppen zu kontinentaleuropäischen Machtzentren („Gefolgschaften“)“. Wie am Beispiel der Verbindungen zwischen dem

¹⁰ In der von J. Bemmann (2000, Tab. S. 67) vorgelegten Gruppierung der in Mitteldeutschland körperbestatteten Männer würden die Toten aus den Håvener Holzkammergräbern an das Ende der Gruppe 2b gehören.

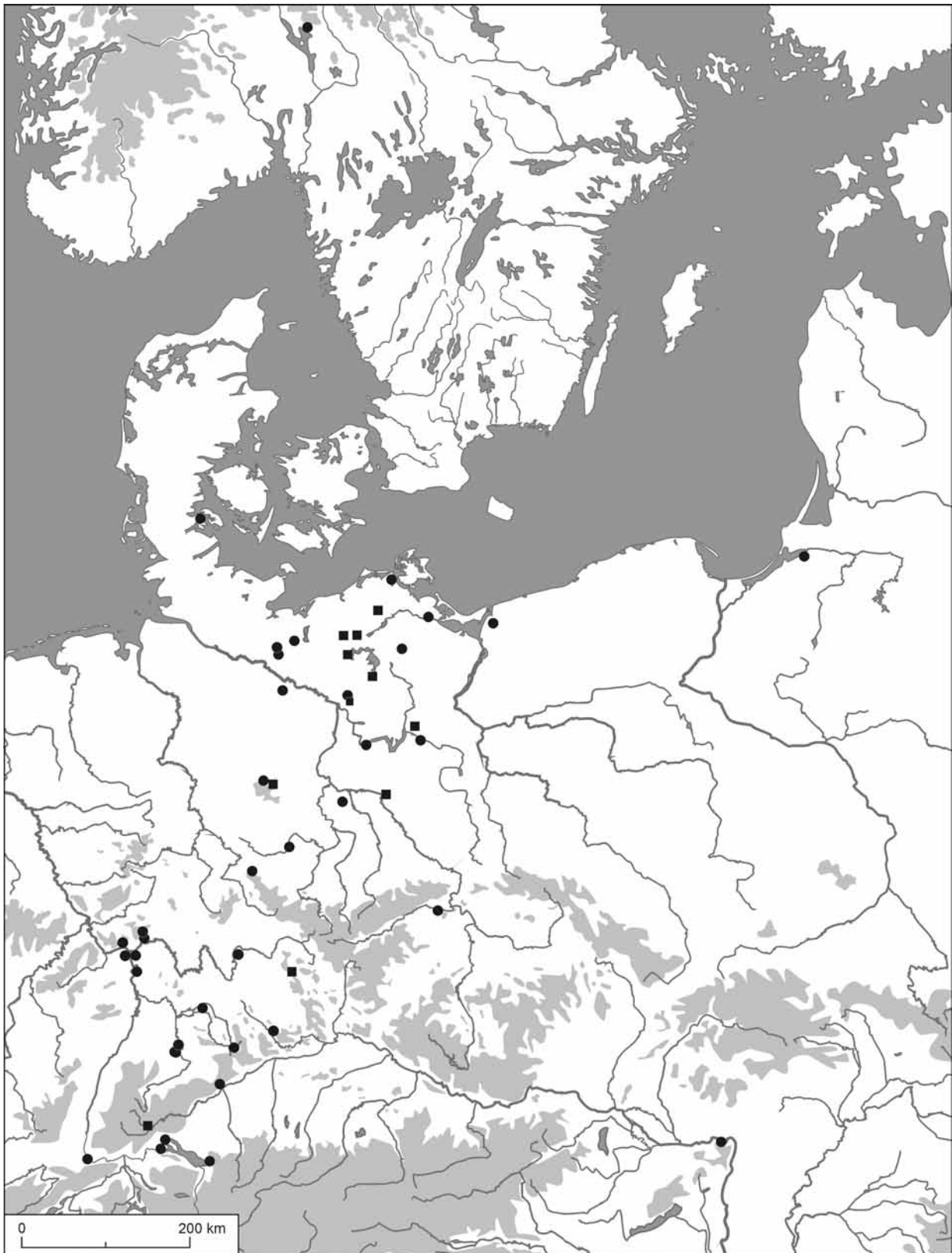

Abb. 16. Die Verbreitung der Bügelknopffibeln mit polyedrischem Knopf (Mitte 4.–erste Hälfte 5. Jh.) der Typen Frankfurt-Praunheim, Ulm und Groß Nemerow. Quadrat – Typ Leipferdingen mit Variante Lichtenberg (vereinfacht nach *Rau* 2010, Abb. 72; 73).

unterem Elbegebiet und mittlerem Donaauraum für die frühe Römische Kaiserzeit aufgezeigt, beruhte die Verteilung römischer Sachgüter im Barbaricum großenteils auf den Beziehungsgeflechten germanischer Eliten. Verwandtschaftliche Beziehungen dürften dabei eine Voraussetzung für das Agieren mobiler militärisch organisierter Gruppen – „Gefolgschaften“ – und die über Generationen und große geographische Distanzen hinweg zu beobachtende Kontinuität derartiger Verbindungen gewesen sein (*Böhme 1996; Voß 2008a; Voß 2008b; Voß 2008c*).

Die im Gefolge der Markomannenkriege im mitteleuropäischen Barbaricum zu konstatierenden Veränderungen im Besiedlungsgefüge und in der kulturellen Prägung germanischer Gesellschaften erforderten zwangsläufig eine Neuformierung der Elitennetzwerke (z. B. *Bemmann 2008, 23; Schuster 2003, 302 f.; 2005, 130; 2010, 319*). Diese bedurften nicht zuletzt angesichts der von den südsandinavischen Kriegsbeuteopfern eindrucksvoll dokumentierten innergermanischen Konflikte einer Absicherung, wobei wiederum verwandtschaftliche Beziehungen (Eheallianzen) und der Zusammenschluss militärischer Eliten in Gefolgschaften die erforderlichen Rahmenbedingungen für den Erwerb provinzialrömischer Sachgüter und deren Verteilung im europäischen Barbaricum boten. Das es dabei Bestrebungen sowohl seitens germanischer als auch römischer Akteure – bei letzteren aus staatlichem oder privatem Interesse heraus – gegeben haben dürfte, direkte Kontakte zwischen einzelnen „Machtzentren“ in den Tiefen des „Barbaricums“ und den Provinzen des Römischen Reiches zu etablieren, ist nahe liegend. Dies umso mehr, da mit dem am Harzhorn bei Kalefeld im Lkr. Nordheim (Niedersachsen) wohl im Jahr 235/236 n. Chr. erfolgten Gefecht eines

römischen Heeres mit germanischen Kriegerern der Nachweis unmittelbarer römischer Einflussnahme tief im inneren „Germaniens“ erbracht ist (*Berger et al. 2013; Pöppelmann/Deppmeyer/Steinmetz 2013*). Vielleicht ist es ja kein Zufall, dass die „Station“ bei Häven zu dieser Zeit eventuell schon bestand oder bald danach angelegt worden ist. Falls der Feldzug des Maximinus Thrax die schon aus der Zeit der Germanenkriege aus eigener Anschauung bekannte und mit dem Stammesnamen der Langobarden verknüpfte Elberegion der Altmark und des Wendlands zum Ziel gehabt haben sollte (*Meyer/Moosbauer 2013, 267*), wären Siedlungsgebiete auf dem direkten Weg von Südskandinavien nach Mitteldeutschland betroffen gewesen.

Folgt man diesen Überlegungen wird verständlich, weshalb in Mecklenburg und Vorpommern die Fundbilder verschiedener Sachgüter des 4. Jh. n. Chr. über Mitteldeutschland bis in die almannischen Siedlungsgebiete im Südwesten reichen, wie am Beispiel der Bügelknopffibeln (Abb. 16) wiederholt dargestellt worden ist (z. B. *Bemmann 2008, 27–32, Abb. 5–8; Böhme 1996; Rau, A. 2010, 184–198, Abb. 71–73; Voß 1998, 272–276, Abb. 5–8*). Ein Teil der spätkaiserzeitlichen Eliten des unteren Elbegebietes war im Laufe des 3. Jh. offenkundig zu der Erkenntnis gelangt, dass der Zugang zum Imperium Romanum nicht mehr allein an der mittleren Donau, sondern im Zusammenwirken mit den in dieser Hinsicht seit dem Ende der Markomannenkriege besonders dynamischen Eliten des mitteldeutschen Raumes (*Bemmann 2003, 66, 67*) in Obergermanien und Raetien möglich geworden war. Diese nordelb-germanischen Gruppen profitierten damit von den Initiativen, die südwestskandinavische und mitteldeutsche Eliten zum Abschluss von Allianzen veranlassten.

LITERATUR

- Almgren 1923* – O. Almgren: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Mannus-Bibl. 32. Leipzig 1923.
- Articus 2004* – R. Articus: Das Urnengräberfeld von Kasseedorf, Lkr. Ostholstein. Internat. Arch. 74. Rahden/Westf. 2004.
- Becker, A. 2006* – A. Becker: Die metallbeschlagenen germanischen Holzeimer der Römischen Kaiserzeit. Jahrb. RGZM 53, 2006, 345–520.
- Becker, M. 2010* – M. Becker: Das Fürstengrab von Gommern. Veröff. Landesamtes Denkmalpfl. u. Arch. Sachsen-Anhalt – Landesmus. Vorgesch. 63. Halle/Saale 2010.
- Beltz 1910* – R. Beltz: Die Vorgeschichtlichen Altertümer des Großherzogtums Mecklenburg-Schwerin. Schwerin 1910.
- Bemmann 2000* – J. Bemmann: Zum Totenritual im 3. Jahrhundert n. Chr. In: S. Fröhlich (Hrsg.): Gold für die Ewigkeit – Das germanische Fürstengrab von Gommern. Halle/Saale 2000, 58–73.
- Bemmann 2003* – J. Bemmann: Romanisierte Barbaren oder erfolgreiche Plünderer? Anmerkungen zur Intensität, Form und Dauer des provinzialrömischen Einflusses auf Mitteldeutschland während der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit. In: A. Bursche/R. Ciolek (Red.): Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo. Warszawa 2003, 53–108.
- Bemmann 2005* – J. Bemmann: Zur Münz- und Münzersatzbeigabe in Gräbern der Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit des mittel- und nordeuropäischen Barbaricums. In: H.-J. Häßler (Hrsg.): Neue Forschungsergebnisse zur nordwestdeutschen Frühgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der altsächsischen Kultur im heutigen Niedersachsen. Stud. Sachsenforsch. 15, 2005, 1–62.
- Bemmann 2008* – J. Bemmann: Anmerkungen zu einigen Kleinfunden der jüngeren Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit aus Mitteldeutschland. In: B. Niezabitowska-Wisniewska (Hrsg.): The turbulent epoch. New materials from the Late Roman Period and Migration Period 2. Mon. Stud. Gothica 5/2. Lublin 2008, 21–38.
- Berger et al. 2013* – F. Berger/F. Bittmann/M. Geschwinde/P. Lönne/M. Meyer/G. Moosbauer: Die römisch-germanische Auseinandersetzung am Harzhorn, Lkr. Northeim, Niedersachsen. Germania 88, 2013, 313–402.
- Blankenfeldt 2007* – R. Blankenfeldt: Der bildfeindliche Germane? In: Ch. Grünwald/Th. Capelle (Hrsg.): Innere Strukturen von Siedlungen und Gräberfeldern als Spiegel gesellschaftlicher Wirklichkeit? Veröff. Altertumskomm. Westfalen 17. Münster 2007, 99–107.
- Boye/Lund Hansen 2009* – L. Boye/U. Lund Hansen (Hrsg.): Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark. Stud. Astronomi, Nyere Tid, Ark. Bd. 2. Taastrup 2009.
- Böhme 1996* – H.-W. Böhme: Kontinuität und Traditionen bei Wanderungsbewegungen im frühmittelalterlichen Europa vom 1.–6. Jahrhundert. Arch. Inf. 19, 1996, 89–103.
- v. Carnap-Bornheim 2002* – C. von Carnap-Bornheim: Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör. In: Peška/Tejral 2002, 189–305.
- CRFB D3 1998* – H.-U. Voß (Bearb.): Bundesland Mecklenburg-Vorpommern. Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland Bd. 3. Bonn 1998.
- CRFB D6 2006* – M. Becker/J. Bemmann/R. Laser/R. Leineweber/B. Schmidt/E. Schmidt-Thielbeer/I. Wetzel (Bearb.): Land Sachsen-Anhalt. Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland Bd. 6. Bonn 2006.
- Eger/Nabulsi/Ahrens 2011* – Chr. Eger/A. J. Nabulsi/A. Ahrens: Ein spätrömisches Grab mit einem Glasbecher E. 216 und einem Skarabäus aus Jordanien – Khirbet es-Samra, Grab 310. Kölner Jahrb. Vor- u. Frühgesch. 44, 2011, 215–231.
- Eggers 1951* – H. J. Eggers: Der römische Import im freien Germanien. Atlas Urgesch. 1. Hamburg 1951.
- Ethelberg/Lund Hansen 2000* – P. Ethelberg/U. Lund Hansen: Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs. n. Chr. auf Seeland. Nord. Fortidsminder Ser. B 19. København 2000.
- Ethelberg 2009* – P. Ethelberg: Die Kämme. In: L. Boye/U. Lund Hansen (Hrsg.): Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark. Kroppedal, Stud. Astronomi, Nyere Tid, Ark. Bd. 2. Taastrup 2009, 153–65.
- Gedl 1988* – M. Gedl: Obiekty z okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku w Kietrzy, woj. Opole. In: M. Gedl (Red.): Scripta Archeologica. Uni. Jagielloński. Varia 231. Warszawa – Kraków 1988, 119–198.
- Geisler 1974* – H. Geisler: Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 8, 1974.
- Geisler 1984* – H. Geisler: Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 18, 1984, 77–174.
- Giesler 1978* – U. Giesler: Jünger-kaiserzeitliche Nietkopfsponnen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna. Saalburg-Jahrb. 35, 1978, 5–56.
- Gorecki 2011* – J. Gorecki: 15. Die römischen Metallgefäße. In: M. Maczyńska: Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund von Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern). Ber. RGK 90, 2009, 154–194.
- Hegewisch 2007* – M. Hegewisch: Plänitz. Ein kaiser- und völkerwanderungszeitliches Gräberfeld im Kreis Ostprignitz-Ruppin. Bonner Beitr. Vor- u. Frühgesch. Arch. 7. Bonn 2007.
- Hollnagel 1970* – A. Hollnagel: Zwei Neue Körpergräber der spätrömischen Kaiserzeit von Häven, Kreis Sternberg. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg 1970, 265–282.
- Jasnosz 1952* – S. Jasnosz: Cmentarzysko z okresu późnołateńskiego i rzymskiego w wymysławie, pow. Gostyń. Fontes Arch. Poznanienses 2. Poznań 1952.
- Keller 1974* – E. Keller: Zur Chronologie der jünger-kaiserzeitlichen Grabfunde aus Südwestdeutschland und Nordbayern. In: G. Kossack/G. Ulbert (Hrsg.): Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Teil 1. Münchner Beitr. Vor- u. Frühgesch. Ergbd. 1/1. München 1974, 247–291.
- Kleemann 2001* – J. Kleemann: Waffengräber der jüngeren Kaiser- bis frühen Merowingerzeit in Nord- und Ostdeutschland – Eine Untersuchung zur Genese und zu

- den Motiven der Waffenbeigabe. Ungedr. Habilschr. Berlin 2001.
- Kleemann 2007* – J. Kleemann: Das Gräberfeld von Zauschwitz. In: M. Mączyńska/A. Urbaniak (Red.): Okres rzymski i wędrówek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji: „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”. Białe Błota, 17–19 maja 2000 r. Acta Univ. Lodziensis. Folia Arch. 25. Łódź 2007, 307–328.
- Kolník 1980* – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil I. Arch. Slovaca Fontes 14. Bratislava 1980.
- Kostrzewski 1953* – B. Kostrzewski: Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach pow. Rawicz. Fontes Arch. Posnaniensis 4, 1953, 153–274.
- Lau 2012* – N. Lau: Pilgramsdorf/Pielgrzymowo. Ein Fundplatz der römischen Kaiserzeit in Nordmasowien; eine Studie zu Archivalien, Grabsitten und Fundbestand. Stud. Siedlungsgesch. u. Arch. Ostseegebiete 11. Neumünster 2012.
- Leube 2009* – A. Leube: Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5./6. Jahrhunderts n. Chr. Röm.-Germ. Forsch. 64. Mainz 2009.
- Lisch 1843* – G. C. F. Lisch: Römische und vaterländische Alterthümer von Hagenow. Jahresber. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde 8, 1843, 38–50.
- Lisch 1870* – G. C. F. Lisch: Römergräber in Mecklenburg. II. Römische Alterthümer von Häven. Jahrb. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde. 35 B, 1870, 106–163.
- Lisch 1872a* – G. C. F. Lisch: Römergräber in Mecklenburg. II. Römische Alterthümer von Häven D. Dritte Aufgrabung. Jahrb. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde. 37 B, 1872, 209–216.
- Lisch 1872b* – G. C. F. Lisch: Aeltere Römergräber in Mecklenburg und Dänemark. Jahrb. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde. 37 B, 1872, 217–252.
- Lisch 1875* – G. C. F. Lisch: Römergräber in Mecklenburg. Römische Alterthümer von Häven. E. Vierte Aufgrabung. Grab 8 und 9. Jahrb. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde. 40, 1875, 220–224.
- Lisch 1878* – G. C. F. Lisch: Römische Alterthümer von Häven. Nachtrag zur vierten Aufgrabung, Grab Nr. 9. Jahrb. Ver. Mecklenburg. Gesch. u. Alterthumskde. 43, 1878, 204.
- Lund Hansen 1987* – U. Lund Hansen: Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien. Nord. Fortidsminder Ser. B 10. København 1987.
- Lund Hansen 1995* – U. Lund Hansen: Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren Römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen. Nord. Fortidsminder Ser. B 13. København 1995.
- Lüth/Voß 2000* – F. Lüth/H.-U. Voß: Neue Römergräber aus Hagenow – ein Vorbericht. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg-Vorpommern 48, 2000, 149–214.
- Matthes 1931* – W. Matthes: Die nördlichen Elbgermanen in spätrömischer Zeit. Mannus-Bibl. 48. Leipzig 1931.
- Madyda-Legutko 1986* – R. Madyda-Legutko: Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. BAR Internat. Ser. Oxford 360. Oxford 1986.
- Meyer 1969* – E. Meyer: Das germanische Gräberfeld von Zauschwitz, Kr. Borna. Ein Beitrag zur spätrömischen Kaiserzeit in Sachsen. Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. 6. Berlin 1969.
- Meyer/Moosbauer 2013* – M. Meyer/G. Moosbauer: Der Weg zum Harzhorn. In: Pöppelmann/Deppmeyer/Steinmetz 2013, 265–268.
- Michel 2005* – Th. Michel: Studien zur Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Holstein. Univ. Forsch. Prähist. Arch. 123. Bonn 2005.
- Pauli-Jensen 2008a* – X. Pauli-Jensen: Våben fra Vimose – bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund. Ph.d. afhandling, Københavns Universitet. Text. København 2008. Unveröffentlicht.
- Pauli-Jensen 2008b* – X. Pauli-Jensen: Våben fra Vimose – bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund. Københavns Universitet. Katalog. København 2008. Unveröffentlicht.
- Peška/Tejral 2002* – J. Peška/J. Tejral: Das Königsgrab aus der älteren römischen Kaiserzeit von Mušov, Mähren (Tschechische Republik). RGZM Monogr. 55. Mainz 2002.
- Petrovsky 1993* – R. Petrovsky: Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempel. Kölner Stud. Arch. Röm. Provinzen 1. Espelkamp 1993.
- Pöppelmann/Deppmeyer/Steinmetz 2013* – H. Pöppelmann/K. Deppmeyer/W.-D. Steinmetz (Hrsg.): Roms vergessener Feldzug. Die Schlacht am Harzhorn. Veröff. Braunschweig. Landesmus. 115. Stuttgart 2013.
- Przybyła 2009a* – M. J. Przybyła: Die Hakenkreuzfibeln aus dem Grab 4 aus Engbjerg auf dem Hintergrund anderer pressblechverzierter Hakenkreuzfibeln. In: Boye/Lund Hansen 2009, 37–60.
- Przybyła 2009b* – M. J. Przybyła: Die Scheibenfibeln aus den Gräbern 12 und 18 aus Engbjerg. In: Boye/Lund Hansen 2009, 61–79.
- Przybyła 2011* – M. J. Przybyła: Die Regionalisierung der reichen Frauentracht und die Nachweismöglichkeiten jünger-kaiserzeitlicher Heiratskreise am Beispiel Nordeuropas. In: D. Quast (Hrsg.): Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. RGZM Tagungen 10. Mainz 2011, 321–359.
- Rajtár 2013* – J. Rajtár: Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): Macht des Goldes, Gold der Macht. Forsch. zur Spätantike u. Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 125–150.
- Rau, A. 2010* – A. Rau: Nydam Mose 1. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989–1999. Text. Jysk Ark. Selskabs Skr. 72. Moesgård 2010.
- Rau, A. 2012* – A. Rau: Das nördliche Barbaricum zur Zeit der Krise des 3. Jahrhunderts n. Chr. Einige kritische Anmerkungen zur Diskussion über provinzialrömisch-nordeuropäische Verbindungen. In: Th. Fischer (Hrsg.): Die Krise des 3. Jahrhunderts n. Chr. und das Gallische Sonderreich. Schr. Lehr- u. Forschungszentrums antiken Kulturen Mittelmeerraumes – Centre Mediterranean Cultures. Wiesbaden 2012, 343–430.
- Rau, G. 1972* – G. Rau: Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum. Acta Praehist. et Arch. 3, 1972, 109–214.
- Riese 2004* – T. Riese: Die Schildfibeln aus dem Bereich der Dębczyno-Gruppe. Folia Praehist. Posnaniensis 12, 2004, 201–249.
- Schach-Dörjes 1970* – H. Schach-Dörjes: Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder. Offa-Bücher 23. Neumünster 1970.

- Schuldt 1948–1949* – E. Schuldt: Das spätrömische Grab von Jesendorf, Kreis Wismar. In: Hammaburg 1, 1948–1949, 225–230.
- Schuldt 1955* – E. Schuldt: Pritzler. Ein Urnenfriedhof der späten römischen Kaiserzeit in Mecklenburg. Schr. Sektion Vor- u. Frühgesch. Dt. Akad. Wiss. Berlin 4. Berlin 1955.
- Schuldt 1969* – E. Schuldt: Ein weiteres Körpergrab der späten römischen Kaiserzeit von Häven, Kr. Sternberg. Ausgr. u. Funde 14, 1969, 186–191.
- Schuldt 1972* – E. Schuldt: Sondierungen auf dem Friedhof der spätrömischen Kaiserzeit von Häven, Kreis Sternberg. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg 1972, 213–222.
- Schuldt 1976a* – E. Schuldt: Perdöhl. Ein Urnenfriedhof der späten Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Mecklenburg. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Bez. Rostock, Schwerin u. Neubrandenburg 9. Berlin 1976.
- Schuldt 1976b* – E. Schuldt: Ein weiterer germanischer Bestattungsplatz bei Häven, Kreis Sternberg. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg 1976, 117–124.
- Schuster 2003* – J. Schuster: Hof und Grab- die jünger-kaiserzeitlichen Eliten vor und nach dem Tode. Eine Fallstudie aus dem Unteren Odergebiet. Slov. Arch. 51, 2003, 247–318.
- Schuster 2005* – J. Schuster: Die Beziehungen der Gebiete Ostbrandenburgs zur Wielbark- und Przeworsk-Kultur im späten 2. und beginnenden 3. Jh. n. Chr. Mit einer formenkundlichen Untersuchung der späten Rollenkappenfibeln A II, 41. In: F. Schopper (Hrsg.): Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie 36/37. Brandenburg 2005, 89–161.
- Schuster 2010* – J. Schuster: Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa. Bonner Beitr. Vor- u. Frühgesch. Arch. 12. Bonn 2010.
- Schulze 1977* – M. Schulze: Die spätkaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter (Almgren VI, 2). Antiquitas 3. Bd. 19. Bonn 1977.
- Schulte 2011* – L. Schulte: Die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII). Göttinger Schr. Vor- u. Frühgesch. 32. Neumünster 2011.
- Tejral 1972* – J. Tejral: Die Probleme der späten römischen Kaiserzeit in Mähren. Stud. Arch. Ústavu ČSAV Brno 3/2. Praha 1972.
- Tejral 1999* – J. Tejral: Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jhs. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonaupraumes. In: Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 12. Brno 1999, 137–213.
- Tejral 2002* – J. Tejral: Die Sporen. In: Peška/Tejral 2002, 141–188.
- Ullrich 1970* – H. Ullrich: Anthropologische Untersuchung der 1967 aus dem Gräberfeld Häven, Kreis Sternberg, geborgenen menschlichen Skelettreste. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg 1970, 283–306.
- Ullrich 1976* – H. Ullrich: Anthropologische Untersuchungen der 1975 in Häven, Kreis Sternberg, geborgenen menschlichen Skelettreste. Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg 1976, 125–137.
- Ullrich/Vogel 2008* – H. Ullrich/S. Vogel: Osteolytische Prozesse an einem spätkaiserzeitlichen Schädel aus Mecklenburg. In: J. Piek/Th. Terberger (Hrsg.): Traumatologische und pathologische Veränderungen an prähistorischen und historischen Skelettresten – Diagnose, Ursachen und Kontext. Arch. u. Gesch. Ostseeraum 3. Rahden/Westf. 2008, 99–111.
- Voß 1991* – H.-U. Voß: Bestattungssitten während der späten Römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Mecklenburg-Vorpommern. Bemerkungen zum Forschungsstand. In: F. Horst/H. Keiling (Hrsg.): Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Berlin 1991, 187–208.
- Voß 1998* – H.-U. Voß: Die Bügelknopffibeln. Almgren Gruppe VI, 2, Fig. 185 und 186. In: J. Kunow (Hrsg.): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forsch. Arch. Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 271–282.
- Voß 2005* – H.-U. Voß: Vortrag zur Jahressitzung 2005 der Römisch-Germanischen Kommission. Hagenow in Mecklenburg, ein frühkaiserzeitlicher Bestattungsplatz und Aspekte der römisch-germanischen Beziehungen. Ber. RGK 86, 2005, 19–59.
- Voß 2008a* – H.-U. Voß: Parum, Putensen, Pavia? Anmerkungen zur Archäologie der Langobarden an der Niederelbe. In: J. Bemann/M. Schmauder (Hrsg.): Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Koll. Vor- u. Frühgesch. 11. Bonn 2008, 51–78.
- Voß 2008b* – H.-U. Voß: Von Parum nach Pavia? Zur Archäologie der Langobarden an der Niederelbe. In: Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen Landesmuseum. Bonn – Darmstadt 2008, 34–51, 218–220.
- Voß 2008c* – H.-U. Voß: Zwischen Vannius Reich und Vimose – Die elitären Krieger von Hagenow. In: A. Abegg-Wigg/A. Rau (Hrsg.): Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum: internationales Kolloquium, unterstützt durch Carlsbergfondet. Schleswig, 15.–18. Juni 2006. Schr. Arch. Landesmus. 4. Neumünster 2008, 253–277.
- Voß 2014* – H.-U. Voß: Die Gräber von Häven in Mecklenburg und ihre Beziehungen nach Skandinavien. In: A. Abegg-Wigg/N. Lau (Hrsg.): Kammergräber im Barbaricum. Zu Einflüssen und Übergangsphänomenen von der vorrömischen Eisenzeit bis in die Völkerwanderungszeit. Schr. Arch. Landesmus. 9. Neumünster – Hamburg 2014, 55–103.
- Voß/Hammer/Lutz 1998* – H.-U. Voß/P. Hammer/J. Lutz: Römische und germanische Bunt- und Edelmetallfunde im Vergleich. Archäometallurgische Untersuchungen ausgehend von elbgermanischen Körpergräbern. Ber. RGK 79, 1998, 107–382.

Manuskript angenommen am 7. 2. 2017

Abstract and key words translated by David Wigg
Súhrn preložil Ján Rajtár

Dr. Hans-Ulrich Voß
Römisch-Germanische Kommission
des Deutschen Archäologischen Instituts
Palmengartenstr. 10–12
D – 60-325 Frankfurt am Main
hans-ulrich.voss@dainst.de

Vzájomné väzby germánskych elít pred markomanskými vojnami a po nich

Hans-Ulrich Voß

SÚHRN

Pre bádanie o vzájomných väzbách germánskych elít sú k dispozícii dva mimoriadne významné nálezové celky – „kráľovský hrob“ z Mušova na Morave a „kniežací hrob“ z Gommern na strednom Labe pri Magdeburgu v Nemecku, ktoré veľmi jasne osvetľujú vnímanie vlastného postavenia i „internacionalitu“ germánskych elít bezprostredne pred a počas markomanských vojen, ako aj počas nasledujúcich generácií. V súhrnnom prehľade ďalších, tak „elitne“ výrazných, ako aj priemerne vybavených inventárov kostrových i žiarových hrobov umožňujú detailné analýzy ich osobnej výbavy rozpoznať geograficky široko rozvetvené a postupne narastajúce vzájomné väzby medzi rôznymi skupinami a spoločenstvami germánskeho obyvateľstva. Vychádzajúc z analýzy opaskových garnitúr v oboch uvedených hroboch možno sledovať, do akej miery markomanské vojny ovplyvnili a zmenili takúto štruktúru vzťahov, a tým pôsobili aj na šírenie rímskych produktov v stredoeurópskom barbariku.

Na účasť skupín germánskych bojovníkov zo severu v ozbrojených konfliktoch v stredodunajskom priestore od doby Vanniovej ríše môžu exemplárne poukazovať hroby z Hagenowa (kraj Ludwigslust-Parchim) v západnom Meklenbursku. Na to, že tieto prepojenia na moravsko-západoslovenský priestor neboli prerušené

ani po markomanských vojnách zreteľne ukazujú, okrem iného, aj nálezy z najstaršej fázy pochovávaní na žiarovom pohrebisku Pritzler v bezprostrednom susedstve Hagenowa. Naproti tomu, úplne odlišný obraz vyplýva z najnovších analýz kostrového pohrebiska z neskorej doby rímskej v Langen-Jarchow-Hävene, (kraj Ludwigslust-Parchim), severovýchodne od jazera Schwerin. Dve priestorovo oddelené a formou úpravy hrobov i výbavou odlišné skupiny hrobov, ktoré na jednej strane poukazujú na jednoznačné vzťahy k oblasti Seelandu a na druhej strane k oblastiam stredného Nemecka, svedčia už o zmenených mocenských pomeroch v polabskej oblasti. V omnoho silnejšej miere ako vo včasnej dobe rímskej tu vystupuje od 3. stor. do popredia šírenie domácich i rímskych produktov, a teda i väzieb germánskych elít v severnom Polabí na oblasti stredného Nemecka, ktoré potom siahajú ešte ďalej až do juhozápadného Nemecka. Takéto výrazné zmeny väzieb germánskych elít, resp. rozpadnutie kontaktov, kedysi orientovaných na oblasť stredného Dunaja cestami vedúcimi pozdĺž Odry a cez Moravskú bránu, v prospech trasy smerujúcej proti toku Labe do stredného, a ďalej až do juhozápadného Nemecka, potom pretrvali až do doby sťahovania národov.

KRIŠTÁLOVÝ MNOHOSTEN Z ČATAJA

K problematike nálezov z horského krištálu v archeologických súvislostiach zo Slovenska a na susediacich územiach¹

JOZEF ZÁBOJNÍK – VLADIMÍR MITÁŠ – JÁN ŠTUBŇA

Crystal Polyhedron from Čataj. Problematics of Quartz Crystal Finds in Archaeological Contexts from Slovakia and Neighbouring Areas. Presented study focuses on quartz crystal finds in archaeological contexts, from the late prehistory through ancient history to the medieval period. Presence of artefacts made of crystal, as well as pieces of raw semi-precious gemstone variations of quartz on different types of archaeological sites and in features dated to the wide time range are analysed. Main impulse for writing this paper was the discovery of a unique crystal icosahedron in the horseman grave 208/87 at the graveyard from the period of Avar Khaganate in cadaster of municipality Čataj, location Zemanské-Gejzove, district of Senec. This artefact, together with similar finds dated to earlier or later time periods, are viewed in wide chronological and geographical context. Authors search for similarities and differences between them, and try to explain them. Selected finds of quartz crystal and beads made from this material from the territory of Slovakia, dated from the prehistory, but mostly to early historical period and Middle Ages, were analyzed using the Raman spectroscopy method.

Key words: Slovakia, Central Europe, late prehistory, protohistory, medieval period, quartz crystal, archaeological finds, Raman spectroscopy.

ÚVOD

Počas archeologických aktivít (výskumy a prieskumy) sa z času na čas nachádzajú predmety vyhotovené z horského krištálu, prípadne neopracované kryštály krištáľov. Krištál² je prírodný minerál, priehľadná bezfarebná odroda kremeňa, t. j. oxidu kremičitého (SiO₂). Nachádza sa v prírode na viacerých miestach sveta. V našich končinách dostal aj pomenovanie „horský krištál“, aby sa odlíšil jeho pravý pôvod od nepravého, prípadne syntetického krištálu. V angloamerickom prostredí sa používa výraz *quartz*, prípadne *rock crystal quartz*. Nemecký výraz je *Bergkristall*, taliansky *cristallo di rocca*, francúzsky *cristal de roche*, maďarský *hegyi kristály*, poľský *kryształ górski* alebo ruský termín *горный хрустал*.

Pozor si treba dávať aj na podobné slová „krištál“ a „kryštál“, ktoré sú síce obe gramaticky správne, ale označujú dve rôzne veci. Krištál s mäkkým „i“ a s „l“ na konci slova je číra a priehľadná odroda oxidu kremeňa, ktorá sa ako minerál a drahokam vyskytuje len v prírodných horninách. Spod zeme sa ťaží a doluje v baniach. Kryštál s „ypsilonom“ a s tvrdým „l“ na konci slova je forma kryštalickej

štruktúry minerálu, kameňa alebo prvku, nielen krištálu, ktorá sa vyznačuje pravidelným tvarom, symetriou, dynamickou formou tvorenou podľa určitých vzorcov a foriem. Poznáme aj optický krištál (*Optic crystal – lead free*). Pre svoju vysokú kvalitu sa tento druh krištáľového skla používa na výrobu optických šošoviek napríklad do mikroskopov a ďalekohľadov, t. j. v rámci riešenia medicínskych a vesmírnych projektov. V poslednej dobe sa používa aj na výrobu vzácných cien, sošiek a trofejí. Bezolovnaté krištáľové sklo sa niekedy nazýva aj syntetický krištál – najviac sa podobá prírodnému krištálu. Prírodný krištál na rozdiel od vyrobeného (napr. číreho krištáľového skla) môže mať inklúzie, vnútorné zlomy, škvrny alebo nerovnomerné farby a textúry. Nie sú to chyby, ani vady. Táto skutočnosť svedčí o tom, že ide o skutočný krištál.

Predložený príspevok je prezentáciou nálezov predmetov z horského krištálu v archeologických súvislostiach od obdobia mladšieho praveku, cez včasnú dobu historickú až po stredovek. Hoci autori v dlhodobom časovom horizonte sledujú tieto artefakty, najzávažnejším podnetom pre jeho vznik sa stal nález v našom prostredí unikátneho a mimoriadne atraktívneho predmetu – mnohostenu (ikosaédra)

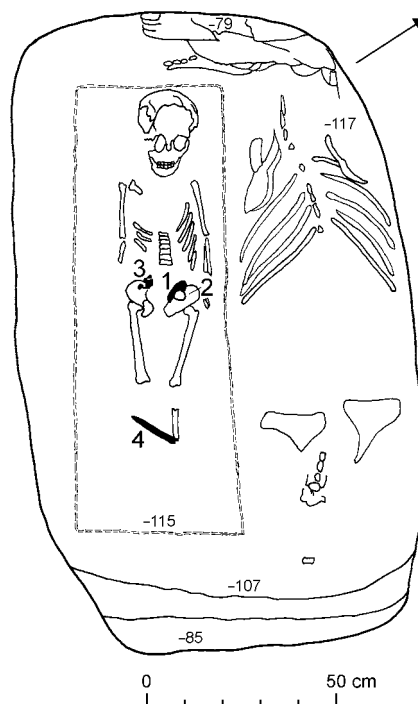
¹ Štúdiá vznikla v rámci grantových projektov 2/0075/16 a 2/0091/16 VEGA, ktoré sú riešené v Archeologickom ústave SAV v Nitre, a grantového projektu 062 UKF-4/2016 KEGA, ktorý je riešený na Fakulte prírodných vied UKF Nitra.

² Názov odvodený z latinského *crystallus*. V antike ho považovali za skamenený ľad. Napr. Plínius Starší sa domnieval, že kryštály krištálu vznikajú v horách, kde je večný sneh a ľad. Názor o skamenenom ľade zastával i Seneca Mladší, súčasník cisára Neróna, a táto povera sa udržala až do stredoveku (Illášová/Klčo/Šušková 1996, 59).

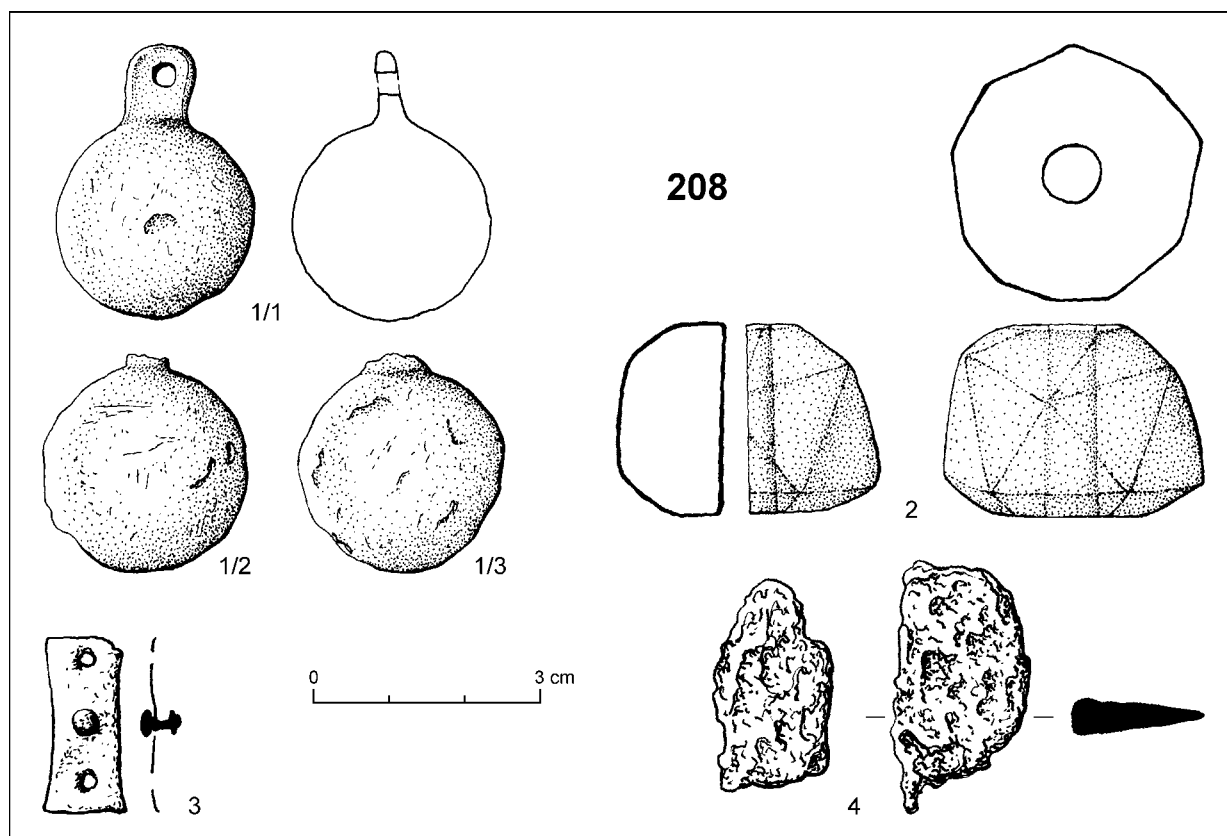
z hrobu 208/87 na pohrebisku z obdobia avarskeho kaganátu v katastri obce Čataj, poloha Zemanské-Gejzove (okr. Senec). Považujeme na tomto mieste za zmysluplné sprístupniť odbornej verejnosti detailné nálezové okolnosti predmetu. Dostupné údaje o nich sú pomerne strohé. Chýba predovšetkým podrobný opis polohy jednotlivých predmetov. Miesto ich nálezu je viditeľné iba z plánu hrobu.

Čataj, hrob 208/87³
(obr. 1)

Jazdecký hrob nedospelého jedinca – hrobová jama sa rysovala na úrovni zistenia v hĺbke 50 cm ako tmavý obdĺžnik so zaoblenými rohmi s rozmermi 165 x 105 cm. Pri dne je zaoblenie výraznejšie. Hrobová jama bola dlhšou osou orientovaná v smere SZ–JV. Mala zvislé steny a rovné dno v hĺbke 115–117 cm od úrovne zistenia. Jej výplň tvorila tmavohnedá zemina, od hĺbky cca 50 cm silno premiešaná sprasou tmavožltej farby. V hĺbke 107 cm sa v JZ časti hrobovej jamy rysovala so šírkou 1–1,5 cm rámová drevená konštrukcia v tvare nevýrazného lichobežníka s rozmermi 115 x 38–44 cm. V nej bola uložená kostra väčšieho dieťaťa vo vystretej polohe na chrbte s hornými končatinami pozdĺž tela.

Obr. 1. Čataj, okres Senec. Plán hrobu 208/87.

Obr. 2. Inventár hrobu 208/87 z Čataja.

³ Hrob 208/87 bol preskúmaný v roku 1987. Vedúcim výskumu bol B. Chropovský, ktorý nám poskytol kompletne údaje ku všetkým hrobom, ktoré preskúmal v rokoch 1987–1989. Patrí mu za to naša úprimná vďaka.

Po jej ľavej ruke sa nachádzal skelet koňa. Ten budí dojem, akoby bol doslova natlačený do hrovej jamy pomerne malých rozmerov. Orientácia oboch kostí je identická s orientáciou dlhšej osi hrovej jamy, t. j. SZ–JV.

Na ľavej panvovej kosti ľudského jedinca sa našli tri železné hrkálky (1) a krištáľový mnohosten (2), na pravej panvovej kosti bronzový predmet (3), na holenných kostiach bol uložený železný nôž (4).

Opis predmetov

1. Tri železné hrkálky, jedna so zachovaným zaobleným uškom. Keďže sú silno doplnené epoxidom, nedá sa určiť spôsob prerezania v spodnej časti. Hrkálky guľovitého tvaru majú priemer 27–30 mm, výška hrkálky s uškom je 37 mm (obr. 2: 1/1–1/3). V origináli nálezovej správy (opis hrobu a prírástkový katalóg) sa uvádzajú dve hrkálky, v krabičke s nálezmi však boli tri kusy.
2. Krištáľový mnohosten pozostávajúci z 20 plôšok v tvare trojuholníkov nerovnakej veľkosti. Ide o ikosaéder, ktorý má 30 hrán a 12 vrcholov.⁴ Predmet je značne ošúchaný, hrany sú výrazne zaoblené, otvor je mierne kónický. Je vyhotovený z horského krištáľu alpského pôvodu⁵ (obr. 2: 2; 3).
3. Malé plechové bronzové kovanie v tvare obdĺžnika s mierne rozšírenými koncami, v strede s nitom a po okrajoch s dierkami, rozmery 22 x 9–10 mm (obr. 2: 3).
4. Železný nôžik s pôvodnou dĺžkou cca 130 mm, z ktorého sa zachovali iba tri nerovnako dlhé fragmenty (obr. 2: 4).

Obr. 3. Krištáľový mnohosten (ikosaéder) z hrobu 208/87 v Čataji.

Vo výskumnej dokumentácii sa krištáľový mnohosten spolu s hrkálkami interpretuje ako ukončenie (azda hlavica) bičika, čo však evidentne nie je správny výklad.

Bronzový predmet z hrobu 208/87 možno s istou výhradou považovať za tzv. vrtuľovité kovanie. Ak by tomu tak bolo, dalo by sa predpokladať mužské pohlavie pochovaného dieťaťa. V štatistickom súbore hrobov s kovami opaskov z územia

Slovenska a Rakúska totiž absolútne dominujú hroby mužov.

Predmet z horského krištáľu je výrazne ošúchaný, teda bol v dlhodobom užívaní. V bezprostrednej blízkosti nekropoly z obdobia avarského kaganátu v Čataji boli odkryté hroby z obdobia sťahovania národov (Pavúk, J. 1976, 179, 180; Zábajník 1997). Toto pohrebisko bolo datované do druhej polovice 5. stor. (Pieta 1987, 391). Všetky hroby (až na jeden prípad, kedy bol v hrobe uložený jediniec s dolnými končatinami v kolenách ohnutými, ktorý bol bez príloh) boli porušené, zrejme vykradnuté. Domnievame sa, že mnohosten pochádza z jedného z porušených hrobov. Bol náhodne nájdený a sekundárne použitý ako predmet s magickým účinkom v detskom hrobe 208/87. Akási ochranná, resp. magická funkcia krištáľu je pripisovaná aj koráliku z detského (?) hrobu 192/46 na moravskom pohrebisku v Dolných Dunajoviciach (Ungermaier 2007, 227). Takúto interpretáciu umocňuje aj datovanie mnohostenu. Obdobné predmety sa datujú do mladšej doby rímskej, resp. do obdobia sťahovania národov, t. j. do 3.–6. stor. (Schmidt 1987, 471; Vasić 1992–1993, 167).

V súvislosti s uvedeným predmetom si však možno položiť otázku: je možné, aby na pomerne chudobne vybavenom pohrebisku z obdobia sťahovania národov bol pochovaný jediniec vlastniaci takýto unikátny výrobok? V hroboch nekropoly sa totiž nenašiel ani jeden predmet vyhotovený z drahého kovu. Predstava chudobného vybavenia hrobov do istej miery odporuje výskyt vzácneho skleneného pohára, pochádzajúceho z jedného z porušených hrobov (Pieta 1987, 391, tab. 66: IX, 26.a). Zachoval sa celý, pretože bol uložený v rohu hrovej jamy, ktorý nebol zasiahnutý šachtou vykrádačov.

MNOHOSTENY NA SKLONKU ANTIKY, V OBDOBÍ ŠTAHOVANIA NÁRODOV A VO VČASNOM STREDOVEKU

Výskyt mnohostenov na lokalitách z obdobia sťahovania národov a včasného stredoveku nie je zriedkavý. V širšom priestore strednej Európy⁶ sa nachádzajú predovšetkým v hroboch. Ich nálezy prezentuje Súpis 1. Vychádza z publikovaných prehľadov (Busch/Korteweg 1988, 18–20; Kiss 2001a, 318,

⁴ <http://mathworld.wolfram.com/Icosahedron.html> [03-03-2015].

⁵ Provenienciu krištáľu nezávisle od seba určili geológovia L. Illášová a M. Samuel, zo čoho im na tomto mieste ďakujeme. Krištáľové predmety však neboli analyzované pomocou mikroskopie, ktorá by potvrdila toto určenie. Artefakty väčších rozmerov (mnohosteny, amulety, rámy praciek) boli vyhotovené výlučne z horského krištáľu alpského pôvodu (Busch/Korteweg 1988, 15).

⁶ Okrem mnohostenov pochádzajúcich z lokalít na území strednej Európy sú v ňom zahrnuté aj ich nálezy na území Nemecka, Švajčiarska a Talianska.

319), doplnený je však o novšie nálezy a obsahuje aj korekcie neúplných, resp. nepresných údajov. Väčšina analyzovaných predmetov pochádza z hrobov germánskych pospolitostí. Najviac ich pochádza z hrobov Alamanov (Deißlingen, Dischingen, Eichstetten, Heilbronn-Böckingen, Schretzheim, Sirnau, Weingarten). Sú však zastúpené aj na pohrebiskách Longobardov (Hegykö, Holubice, Tamási, Wien VI) a Durínčanov (Niederrossla, Schönebeck, Stössen, Weimar). Ojedinele boli získané pri výskumoch pohrebísk Bajuvarov (Altenerding), Frankov (Rittersdorf) a Gepidov (Kiszombor B). V mimoriadne bohato vybavenom hrobe 85 na pohrebisku Kölked-Feketekapu B, ktorý je datovaný do včasného stupňa obdobia avarského kaganátu, bola pochovaná žena zrejme germánskeho pôvodu. V jej výbave bol aj mnohosten z horského krištáľu. Do rovnakého časového úseku je datovaný porušený ženský hrob 787 na pohrebisku Budakalász.

Súpis 1⁷

Nálezy mnohostenov v širšom priestore strednej Európy:

Altenerding (Nemecko) – pohrebisko Bajuvarov.

Hrob 1272 (žena, počiatkový adultus)
 Poloha v hrobe: vedľa ľavej stehennej kosti.
 Datovanie: tretia štvrtina 6. stor.
 Literatúra: *Losert/Pleterski 2003*, 263, obr. 58: 28; *Sage 1984a*, 307; *1984b*, tab. 150: 7.

Budakalász (Maďarsko) – pohrebisko z obdobia avarského kaganátu.

Hrob 787 – porušený hrob (žena).
 Poloha v hrobe: medzi holennými kosťami.
 Datovanie: koniec 6.–prvá polovica 7. stor.
 Literatúra: *Vida 2002*, 182, tab. 7: 6.
 Pozn.: za doplnenie údajov ďakujeme T. Vidovi.

Čataj (Slovensko) – pohrebisko z obdobia avarského kaganátu.

Hrob 208/87 – jazdecký hrob (nedospelý jedinec), ikosaéder.
 Poloha v hrobe: na panvových kostiach.
 Datovanie: 8. stor.
 Literatúra: nepublikované, do tlače pripravuje J. Zábojník.

Čezava/Castrum Novae (Srbsko) – antická pevnosť.

Nález z vrstvy – ikosaéder.
 Datovanie: tretia tretina 3. stor.
 Literatúra: *Vasić 1992–1993*.

Deißlingen (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 16 (žena)
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: druhá polovica 6. stor.
 Literatúra: *Roeren 1962*, 128.

Dischingen (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob z rokov 1954–1956.
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: prvá polovica 7. stor.
 Literatúra: *Beckh/Netter 1957*, 209, tab. 58: 8.

Eichstetten (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 156 (žena, cca 45–50 ročná)
 Poloha v hrobe: medzi kolenami.
 Datovanie: druhá polovica 6. stor.
 Literatúra: *Sasse 2001*, 96, 199, tab. 63: A: 6.

Flonheim (Nemecko).

Hrob 1 alebo 2
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: ?
 Literatúra: *Arends 1978*, 519f.; cit. podľa *Busch/Korteweg 1988*, 19.

Friedberg (Nemecko).

Hrob 7
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: ?
 Literatúra: *Arends 1978*, 519f.; cit. podľa *Busch/Korteweg 1988*, 19.

Hammelburg (Nemecko).

Hrob so spathou
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: koniec 5. stor.
 Literatúra: *Werner 1956a*, 125; *1956b*, tab. 57: 1.

Hegykö (Maďarsko) – pohrebisko Longobardov.

Hrob 18 (žena, adultus)
 Poloha v hrobe: medzi holennými kosťami.
 Datovanie: okolo polovice 6. stor.
 Literatúra: *Bóna/Horváth 2009*, 37, 38, tab. 8: 15.

Hrob 77 (žena, adultus)

Poloha v hrobe: medzi holennými kosťami.
 Datovanie: okolo polovice 6. stor.
 Literatúra: *Bóna/Horváth 2009*, 56, tab. 19: 6.

Heidelberg-Kirchheim (Nemecko).

Hrob 38 (žena)
 Poloha v hrobe: vedľa ľavého lakťa.
 Datovanie: druhá polovica 6. stor.
 Literatúra: *Clauss 1971a*, 59, 137; *1971b*, tab. 9: 11; 45: 1.

Heilbronn-Böckingen, poloha Forchenweg (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 2 (žena, archeologicky)
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: druhá polovica 5. stor.
 Literatúra: *Roeren 1962*, 122, 128, obr. 2: 7.

Heilbronn-Böckingen, poloha Klammeräcker (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 1 (žena)
 Poloha v hrobe: ?
 Datovanie: 1. polovica 5. stor.
 Literatúra: *Roeren 1962*, 123, obr. 4: 2.

⁷ Niektoré nálezy celky boli datované na základe údajov, ktoré nám poskytli viacerí bádatelia (E. Droberjar, T. Vida a iní).

Holubice (Česká republika) – pohrebisko Longobardov.

Hrob 38 (dieťa, 10–11 rokov, archeologicky ženského pohľavia)

Poloha v hrobe: porušený hrob, medzi kosťami.

Datovanie: prvá polovica 6. stor.

Literatúra: Čížmář 2011, 144, 178, tab. 14: 38: 7.

Kirchheim am Neckar (Nemecko) – ojedinelý včasno-merovinský hrob.

Porušený hrob (žena)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: začiatok 6. stor.

Literatúra: Koch, R. 1967, 239, 249, obr. 3: 5.

Kiszombor-B (Maďarsko) – pohrebisko Gepidov.

Hrob 96 (azda žena, archeologicky)

Poloha v hrobe: na bruchu.

Datovanie: prvá polovica 6. stor.

Literatúra: Csallány 1961, 178, tab. CXXII: 12.

Kölked, poloha Feketekapu B (Maďarsko) – pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu.

Hrob 85 (žena)

Poloha v hrobe: v blízkosti panvy.

Datovanie: včasná doba avarska (568–630 n. l.).

Literatúra: Kiss 2001a, 35, 317, 318; 2001b, tab. 30: 3.

Niederrossla (Nemecko) – pohrebisko Durínčanov.

Hrob 7 (archeologicky žena)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: koniec 5. až počiatok 6. stor., resp. okolo roku 500.

Literatúra: Schmidt 1970, 47, tab. 42: 3: e.

Rittersdorf (Nemecko) – pohrebisko Frankov.

Hrob 50 (žena, archeologicky)

Poloha v hrobe: vedľa ľavej ruky.

Datovanie: stupeň III (525–600).

Literatúra: Böhner 1958a, 219; 1958b, 122, tab. 61.

Schretzheim (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 33 (žena vyššieho veku)

Poloha v hrobe: na ľavej stehennej kosti.

Datovanie: tretia štvrtina 6. stor.

Literatúra: Koch, U. 1977a, 85; 1977b, 17, 18, tab. 13: 13; 196: 5.

Schönebeck (Nemecko) – pohrebisko Durínčanov.

Hrob 11 (žena, archeologicky)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: prvá polovica 6. stor.

Literatúra: Schmidt 1961, tab. 45: i; 1976, 33, tab. 15: 2: e.

Sirnau (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 90 (žena)

Poloha v hrobe: od hrdla po hrud.

Datovanie: druhá polovica 6. stor.

Literatúra: Koch, R. 1969, 45, 53, 99, tab. 33: A: 2

Stössen (Nemecko) – pohrebisko Durínčanov.

Hrob 19 (žena, matusus)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: druhá polovica 5. stor.

Literatúra: Schmidt 1970, 23, tab. 11: 4; 1987, 484, obr. XII,7b.

Tamási (Maďarsko) – pohrebisko Longobardov.

Hrob 18 (žena)

Poloha v hrobe: medzi holennými kosťami.

Datovanie: druhá tretina 6. stor. (536–568).

Literatúra: Bóna/Horváth 2009, 147, tab. 63: 13.

Viminacium II, poloha Više grobalja (Srbsko) – pohrebisko Germánov (Góti).

Hrob 118 (žena, 21 rokov)

Poloha v hrobe: medzi kolenami.

Datovanie: druhá tretina 6. stor.

Literatúra: Ivanisević/Kazanski/Mastykova 2006, 168, tab. 15: 5.

Weimar, poloha Nordfriedhof (Nemecko) – pohrebisko Durínčanov.

Hrob 86 (žena)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: prvá polovica 6. stor.

Literatúra: Schmidt 1961, 144; 1970, 86, 87, tab. 95: 2: o.

Weingarten (Nemecko) – pohrebisko Alamanov.

Hrob 676 (žena, včasný matusus)

Poloha v hrobe: vedľa ľavého kolena.

Datovanie: 6. stor.?

Literatúra: Roth/Theune 1995, 203, tab. 249: d.

Weinheim (Nemecko).

Hrob 18

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: ?

Literatúra: Arends 1978, 519f.; cit. podľa Busch/Korteweg 1988, 19.

Wien VI (Rakúsko) – pohrebisko Longobardov.

Hrob z roku 1897 (žena)

Poloha v hrobe: medzi kolenami, resp. medzi holennými kosťami

Datovanie: tretia štvrtina 6. stor.

Literatúra: Tobias/Wiltschke-Schrotta/Binder 2010, 288, 303, obr. 6; Werner 1962a, 84; 1962b, tab. 44: 9.

Wrocław-Zakrzów (Poľsko) – pohrebisko?

Kniežací hrob II (žena?)

Poloha v hrobe: ?

Datovanie: dobá rímska (rozmedzie 3. a 4. stor.).

Literatúra: Tempelmann-Mączyńska 1985, 90, 232, tab. 19: 508.

Často sa nachádzajú mnohosteny z horského krištálu v hrobách žien v oblasti panvových kostí pochovaných. V týchto prípadoch sa dá pripustiť, že ide o prasleny. Je však otázkou, či na vyhotovenie prasleny bol potrebný taký vzácny a ťažko opracovateľný materiál. Najväčší počet mnohostenov sa našiel v ženských hrobách v priestore dolných končatín, presnejšie medzi stehennými a holennými kosťami. V tejto súvislosti sa pokladá za viac-menej isté, že mnohosteny boli upevnené na konci koženého, resp. textilného pásu, spadajúceho z opaska (Hinz 1966). Na tento účel sa používali nielen mnohosteny, ale aj krištálové guľovité závesky umiestnené v akomsi kovovom košíčku (Hinz 1966,

obr. 2; 3). Ide o charakteristickú súčasť odevu žien, ktoré mali sociálne nadradené postavenie v rámci germánskych pospolitostí. Ak sa však vyskytol mnohosten v mužskom hrobe, mohol slúžiť aj ako tzv. magická perla meča (nem. *Schwertperle*). Príkladom je polyedrická perla z horského krištálu nájdená v bohato vybavenom dvojhrobe na lokalite Kerč, poloha Glinišče (cit. podľa Bóna 1991, 258, obr. 51). V hrobe bol pochovaný významný jedinec z hunskeho obdobia. Viaceré mnohosteny boli interpretované ako závesky, resp. tzv. perly meča predovšetkým v priestore východnej Európy (Mastykova 2009, 98–100). Mnohosteny boli vyrábané aj z iného materiálu, napríklad zo skla. Dokladom toho je predmet z hrobu 607 na pohrebisku Altnerding (Losert/Pleterski 2003, 254, obr. 54: 22; Sage 1984a, 170). Na základe jeho polohy v hrobe (medzi kolenami) sa oprávnené možno domnievať, že slúžil ako závesok na konci popruhu spadajúceho z opaska (Sage 1984b, tab. 181). Do tejto skupiny patrí aj zo skla vyhotovený mnohosten z hrobu 4 na pohrebisku Hegykő (Bóna/Horváth 2009, 34, tab. 4: 4; 6).

HORSKÝ KRIŠTÁL V PRAVEKU A VO VČASNEJ DOBE DEJINNEJ

Predmety vyhotovené z horského krištálu sú nachádzané pri archeologických výskumoch, resp. ako ojedinelé nálezy. V ďalšom súpise (Súpis 2) sa objavujú tie, ktoré sa našli na Slovensku a možno ich datovať od mladšieho praveku až po stredovek (pozri aj obr. 9).

Náhľad do praveku

Krištáľové artefakty všeobecne nepatria k častým a charakteristickým nálezom z praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Zrejme i preto sa im nevenuje systematická pozornosť. Sporadický výskyt horského krištálu však možno konštatovať od mladého paleolitu tak na západe (Moravy nad Váhom-Lopata I – Bárta 1961, 15; Zamarovce – Bárta 1961, 12), ako aj na východe Slovenska (Kašov I – Kaminská 1991, 11). Prehľady inventárov kamených predmetov na podrobnejšie analyzovaných lokalitách od paleolitu až po záver mezolitu dokumentujú silnejšie väzby skôr na iné, predovšetkým v Karpatskej kotline dostupnejšie a jednoduchšie opracovateľné kamenné suroviny (Bárta 1979; Kaminská 1991; 2014, 44–46). Prítomnosť krištáľovej industrie v surovinovom spektre na spomenutých

mladopaleolitických staniach (gravettienkej kultúry) preto bádatelia evidujú viac-menej ako raritu.⁸

Typologicky významnejšia krištáľová industria pochádza napríklad z Moravy. Spravidla ide o sporadické štiepané artefakty z číreho krištálu, ako aj záhnedy, ktoré sa uvádzajú na rôzne datovaných paleolitických či mezolitických staniach (Valoch 2004, 129). Výraznejší podiel horského krištálu v kolekciiach kamenných predmetov sa spomína iba z mladopaleolitických nálezísk Nová Dědina I (kultúra aurignacien) a Žitného jaskyňa (kultúra magdalénien), čo pripomínajú viacerí bádatelia (Mrázek 1996, 16; Oliva 1984, 621; Přichystal 2009, 122, 123; Skutil 1940, 166–168, obr. 1). Hlavné výskyty neobyčajnej krištáľovej suroviny, ku ktorým opakovanne smerovali exkurzie paleolitických i postpaleolitických prospektorov, sú doložené v regiónoch Žďárska a Brtnicka, v priestore Českomoravskej vrchoviny, na juhozápadnej Morave (Přichystal 2009, 124–126; Valoch 2004, 135, 136, 160, 161; Vokáč 2004, 186, 187, mapa 1). Ďalšie zdrojové lokality ušľachtilých variet kremeňa vrátane horského krištálu a záhnedy, ktoré sa dokázateľne exploatovali v staršom praveku, sa uvádzajú v českom a poľskom Sliezsku alebo v južných Čechách (Přichystal 2004, 14; 2009, 126, 127; Sachanbiński et al. 2008, 1017). V menšom množstve sa krištál eviduje aj v mladom paleolite Maďarska (Dobosi/Gatter 1996, 31, tab. 1) a Zakarpatskej Ukrajiny (Kaminská 1991, 17).

Geograficky vzdialenejšie a významné nálezy krištáľových artefaktov, ako aj miesta výskytu krištáľovej suroviny boli pred niekoľkými rokmi zaregistrované v horských pásmach Tuxských a Zillertalských Álp v rakúskom Tirolsku (Leitner 2002, 45). Okrem tradičnej štiepanej industrie ide v niektorých prípadoch o unikátne predmety z časového úseku od mezolitu až po neolit. Patria k nim napríklad škrabadlo či sekera vyhotovené z číreho horského krištálu (Leitner/Brandl/Bachnetzer 2015, obr. 19; 21). Zaiste nielen z nášho pohľadu je interesantné, že jedno z najznámejších tirolských nálezísk na vrchu Riepenkar (katastrálne územie obce Finkenberg), na ktorom sa zistili stopy po pravekej exploatacii kvalitného transparentného krištálu, leží v nadmorskej výške 2800 m (Leitner/Bachnetzer 2010, 10, obr. 1). Spod Riepenkaru a úroveň okolo 2600 m n. m. pochádza tiež menší depot odštiepených kryštálov horského krištálu, naznačujúci transport tejto vzácnej suroviny (Leitner/Brandl/Bachnetzer 2015, 68, obr. 22). Na dobývanie krištálu v obdobných nadmorských výškach a ťažko dostupnom teréne poukazuje aj novoobjavená neskoromezolitická lokalita Fuorcla da Strem Sut

⁸ Najstaršie krištáľové artefakty v Európe zhotovili neandertálci. Datujú sa do stredného paleolitu (Hammerschmied 2011, 81; tam i ďalšia literatúra).

(kantón Uri) vo švajčiarskych centrálnych Alpách (Reitmaier et al. 2016).

Absenciu krištálu v neolitických kultúrach na Slovensku v ostatnom čase pripomenul A. Přichystal (2009, 128). V období eneolitu a staršej doby bronzovej sa situácia podstatnejšie nemení. S výnimkou dosiaľ nepublikovaného, sčasti priehľadného kryštálu kremeňa prizmatického tvaru bez stôp opracovania zo sídliskového objektu badenskej kultúry v Slepčanoch (Ruttikay, M. 1986; Ruttikayová/Ruttikay, M. 2015, 103, 104),⁹ ďalší nález horského krištálu ani záhnedy z nášho územia autorom štúdie nie je známy. Tento kryštál je však pozoruhodný najmä z dôvodu, ktorý dovoľuje načrtnúť tézu o novom pohľade obyvateľstva na počiatku stredoeurópskeho metaliku na vybrané kamenné suroviny, ich vlastníctvo a využitie. S nástupom a rozšírením medenej industrie a s následným presadením sa nových kovov (bronzu a železa) sa totiž rola kameňa vo všeobecnosti zredukovala a v niektorých oblastiach každodenného života dosiahla marginálnu úroveň. Číre variety krištálu s osobitým geometrickým tvarom, ako aj atraktívne a priehľadné krištálové artefakty zrejme staršieho pôvodu (z doby kamennej) však naďalej vzbudzovali pozornosť pravekého Európana. Vzhľadom na ich exkluzivitu možno usudzovať, že tieto kamene sa spoločne s inými kusmi drahokamov považovali za kuriózne, magické a výnimočné (Podborský 2006, 49). Uvedené prívlastky a možná interakcia s duchovným svetom, ako sa uvažuje napríklad pri hrobovom náleze horského krištálu z Cinobane a na iných súvekých nekropolách, sa na ne ale určite vzťahovali aj predtým.

Pozrime sa ešte expresne na neolit a eneolit Moravy a Rakúska, ktoré podobne ako obdobia paleolitu a mezolitu, poskytujú na rozdiel od Slovenska celkom iné možnosti štúdia problematiky archeologizovaného krištálu. Artefakty z ušľachtilých variet kremeňa včítane horského krištálu a záhnedy sú totiž spravidla okrajovo, avšak na viacerých lokalitách zastúpené v súboroch štiepanej kamennej industrie kultúry s moravskou maľovanou keramikou (Hájek/Kuča 2016, 183; Kovárník 2007, 74, 75; Kuča et al. 2012, 104; Vokáč 2004, 187). Po prvý raz na to upriamil pozornosť už J. Skutil (1940). Uvedená situácia dokázateľne korešponduje s vrcholom exploatacie kusového krištálu obyvateľstvom kultúry s moravskou maľovanou keramikou na juhozápadnej Morave (Vokáč 2004, 200). V horizonte mladého

neolitu sú artefakty z odrôd kremeňa (vrátane krištálu) známe aj na kultúrne blízky a súvekých lokalitách z Dolného Rakúska (Mateiciucová/Trnka 2004, 89, 91). Od eneolitu, zrejme vzhľadom na zmenené spoločensko-ekonomické podmienky, sa doklady zámernej ťažby, spracovania a „bežného“ používania horského krištálu z archeologických a najmä sídliskových kontextov strácajú.

Zvláštnu pozornosť by bolo možné venovať horskému krištálu, ale aj jeho spracovaniu a využitiu vo východnom Stredomorí (včítane neopracovaných horských krištálov votívneho charakteru najmä na lokalitách typu palác a svätyňa v egejskej oblasti – Hood 1971, 27, 81, 100 nn.; Renfrew 1985, 342, 345, 348, tab. 61e), v Egypte alebo Mezopotámii (Moorey 1999, 95, 96). V priebehu praveku až staroveku tam vznikli z tejto cennej, ale neľahko opracovateľnej suroviny okrem drobných dekoratívno-úžitkových predmetov i remeselné majstrovsky zvládnuté diela, resp. ich časti. Výberovo možno uviesť prestížne krištálové artefakty nájdené v šachtových hroboch mykénskych elít (Pavúk, P. 2012, 33, 34). Platí to aj pre excelentne vybrúsené nádoby vyhotovené z blokov horského krištálu, resp. rôzne skvostné kultové predmety z doby bronzovej na Kréte (Hood 1971, 103, obr. 77; Iozzo 1996, 67–70). Nemenej významná je aj krištálová hlavica rukoväte unikátnej dýky s čepeľou z meteorického železa v Tutanchamonovej hrobke (Moorey 1999, 96) atď.

Horský krištál v mladšom praveku Slovenska

Chronologicky najstarší segment štúdiou sledovaného súboru nálezov prírodného i opracovaného horského krištálu¹⁰ má teritoriálnu spätosť s juhom stredného Slovenska, geomorfologickú so Slovenským rudohorím a chronologickú s mladším pravekom – dobou popolnicových polí. Analyzované nálezy pochádzajú z charakteristických nálezísk kyjatickej kultúry z konca mladšej a neskorej doby bronzovej: z výšinného sídliska (Tisovec-Hradová), jaskyne Praslen v chotári obce Rybník a zo žiarového pohrebiska v polohe Jarčanisko (Cinobaňa). Vo všetkých prípadoch ide o polykultúrne lokality s dominantnou zložkou z doby popolnicových polí, ktoré sa preskúmali v posledných dvoch desaťročiach. Nálezové situácie a objekty s horským krištálom sú predložené v časovom slede ako sa objavili.

⁹ Za poskytnutie kryštálu kremeňa na odborné posúdenie a informatívne zverejnenie ďakujeme M. Ruttikayovi. Vďaka vyslovujeme rovnako J. Ruttikayovej, ktorá nám tento nález vyhľadala v archeologickom zbierkovom fonde Ponitrianskeho múzea v Nitre.

¹⁰ Okrem nálezov zaradených do súpisu evidujeme aj miniatúrny (0,07 g) kryštál kremeňa s mikroskopicky spozorovanými ryhami na jeho stranách po dobrúsení alebo osadení. Tento minerál je „vsadený“ v strede špirály bronzovej spony s päťicou osmičkovitých slučiek, ktorá sa našla v hrobe 953/07 na rozsiahlom žiarovom pohrebisku lužickej kultúry v Trenčíne (Knoll/Cheben 2014, 135).

Obr. 4. Cinobaňa, okres Poltár. Nálezová situácia horského krištáľu v hrobe 6/08 z mladšej doby bronzovej.

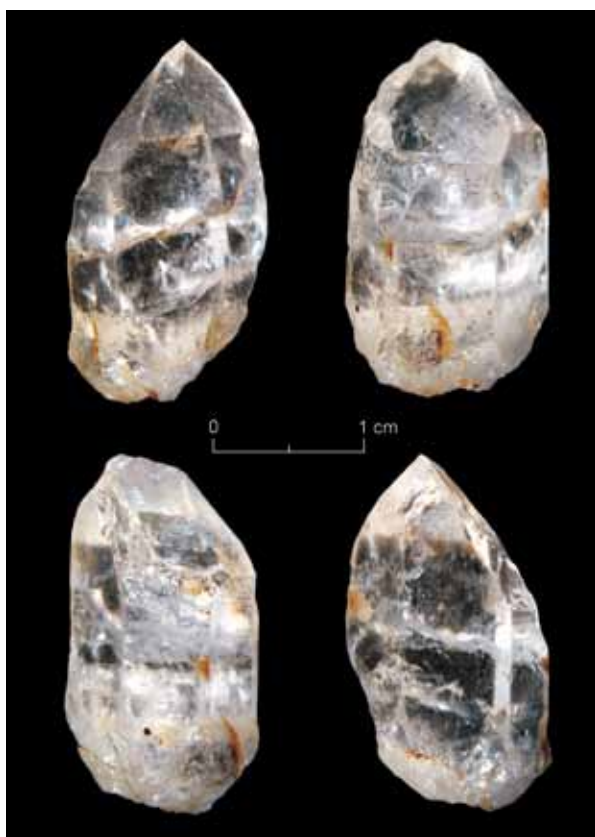
- Niekoľkoročný výskum na výšinnom sídlisku Hradová v katastrálnom území Tisovca priniesol dôležité a v mnohých ohľadoch zaujímavé poznatky o pravekom a protohistorickom, ako aj historickom osídlení lokality (Bartík/Hutka 2007). V areáli zaniknutého Tisoveckého hradu, na ťažko dostupnom a pomerne dlhom temene masívu Hradovej (887 m n. m.), sa preskúmala kultúrna vrstva. Interpretovaná je ako pozostatok dlhodobého osídlenia. V rámci uvedenej vrstvy s dominantným podielom nálezov z mladšej a neskej doby bronzovej (najmä kyjatickej kultúry) sa našli štyri kusy kryštálov kremeňa bez jednoznačných stôp opracovania (Bartík/Horanský/Hutka 2002, 25). Dva z nich možno i makroskopicky priradiť k drahokamovej odrode kremeňa a klasifikovať ako nálezy horského krištáľu (väčšie a priehľadné, na neporušených hranách možno pozorovať typické jemné ryhovanie), zvyšné dva (menšie a nepriehľadné), možno zaradiť ku kategórii mliečneho kremeňa.¹¹ Dá sa predpokladať, že podobne ako aj viaceré praveké kamenné nástroje (podložky/zrnotierky, drviče, brúsiky, otlákače atď.) vyhotovené zo surovín pochádzajúcich z blízkych geografických oblastí (Bartík/Hutka 2007, 259), aj kryštály kremeňa boli na vrchol vápencového masívu prinesené. Čo sa týka krištáľov, uvažovať možno o zbere variet SiO_2 v okolí Hradovej (Herčko 1984, 117; Přichystal 2009, 128).
- Jediný artefakt z horského krištáľu pochádza z jaskyne Praslen v Drienčanskom krase (obec Rybník), ktorá bola objavená v roku 2006. Dôkladný speleoarcheologický výskum v nej doložil paleontologické nálezy a pestrú škálu archeologických nálezov, ktoré sú rôzne datované od neolitu až po stredovek (Soják 2008, 152, Tab. 1: 9). Vzhľadom na zistenú surovinu osobitý, inak typologicky nevýrazný predmet – úštep z transparentného krištáľu – bol nájdený v sonde III/06 spoločne s bronzovou ihlicou a zlomkami keramických nádob kyjatickej kultúry (Soják 2006, 26, obr. 18).¹²
- Naposledy bol horský krištáľ v sledovanej oblasti nájdený na pohrebisku z mladšej a neskej doby bronzovej v Cinobani (Furmánek/Mitáš 2010, 44, obr. 19). Na uvedenej nekropole sa v rokoch 2007–2014 systematicky preskúmalo 314 hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry. Nález priehľadného horského krištáľu prizmatického tvaru¹³ pochádza zo skrinkového hrobu 6/08 (obr. 4) z mladšej doby bronzovej (Mitáš/Furmánek 2015, 180, 182, obr. 24: 2). Krištáľ (obr. 5) sa zistil na dne väčšej kamennej skrinky s vencom, v priestore medzi relatívne zle zachovalou keramickou urnou amforovitého tvaru prekrytou misou a malou amforou, resp. ďalšími keramickými prílohami.¹⁴ Podľa antropologického určenia dokonale spálených kostí bolo v hrobe pochované malé dieťa, vekového stupňa Infans I, s prímiesou pravdepodo-

¹¹ Za možnosť ich makroskopického štúdia sme vďaka zaviazaní vedúcemu výskumu Tisovca-Hradovej J. Bartíkovi.

¹² Predmet sme fyzicky nemali k dispozícii na posúdenie a Ramanovu spektroskopiu.

¹³ Ide o kryštál so šiestimi nerovnako veľkými stranami, asymetrickým vrcholom, sčasti odštiepenou vrchnou časťou a charakteristicky jemne horizontálne ryhovanými stranami, vysoký 2,3 cm.

¹⁴ Vzhľadom na stav zachovania hrobového inventára do úvahy prichádza i možnosť, že horský krištáľ bol pôvodne uložený do jednej z keramických nádob.

Obr. 5. Cinobaňa, okres Poltár. Štyri pohľady na šesťhranný kryštál křišťálu z hrobu 6/08.

dobne zvieracích kostí ovce/kozy (Pavelková 2010, 414). Práve v spojitosti s riešenou problematikou je pozoruhodné a určite nie náhodné, že rôzne veľké kusy mliečného kremeňa používalo obyvateľstvo západnej enklávy juhovýchodných popolnicových polí v Cinobani na budovanie a zrejme zvyrazňovanie hrobových konštrukcií, poprípade ich vkladali do urien alebo ku hrobovému inventáru do skriniek.

Vo všetkých troch vyššie zmienených prípadoch možno uvažovať o křišťáloch regionálneho pôvodu, ktoré boli na lokality prinesené z blízkeho okolia. Pri horskom křišťále z Cinobane by mohlo ísť napríklad o ložiská kremeňa okolo Kotmanovej (Mitáš/Furmánek 2015, 182) či iné neďaleko situované výskyt minerálov na juhu stredného Slovenska (Herčko 1984, 117). Podľa minerálov známych z autopsie v regióne Novohradu by mohlo ísť o náleziská v extravilánoch Mýtnej, Podrečanoch či Ábelovej-Madačke (okr. Lučenec).

Predložené nálezy z mladšej a neskorej doby bronzovej na juhu stredného Slovenska dávajú podnet ku štúdiu analogických alebo blízky

nálezov kultúr popolnicových polí a prípadne z doby halštatskej a laténskej, vrátane možnosti ich vzájomného porovnania a zhodnotenia. Uhol pohľadu bol zameraný tak na neopracované kusy a kryštály horského křišťálu, ako aj křišťálové artefakty v archeologických objektoch na teritóriu širšej strednej Európy. Je evidentné, že tento prehľad nie je absolútny. Momentálne sa ním sleduje najmä vzbudenie pozornosti bádateľov o nálezy tohto typu.

Z pohľadu dejín archeologického výskumu jeden z prvých nálezov sledovanej kategórie sa našiel v roku 1909 na žiarovom pohrebisku lužickej kultúry v obci Třebešov (okr. Rychnov nad Kněžnou) vo východných Čechách. Ide o neopracovaný kryštál horského křišťálu vysoký 2,6 cm, ktorý bol údajne vo vnútri jednej z porušených keramických nádob v urnovom hrobe 37 (Vokolek 1966, 19, 20, 88, tab. 12: 13). Chronologicky, kultúrne i formálne podobné kusy horského křišťálu sú prezentované na stálej archeologickej výstave „Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej w Samborowicach 1200–400 p. n. e.“ v múzeu mesta Racibórz. Boli nezvyčajnou súčasťou hrobového inventára na doposiaľ komplexne nevyhodnotenom rovnomennom pohrebisku z poľskej časti Sliezska (Abłamowicz 2001). Nie je vylúčené, že pochádzajú z dolnosliezskych surovinových zdrojov v Poľsku, tak isto ako väčšina nedávno spektroskopicky analyzovanej, ale chronologicky staršej křišťálovej industrie z lokalít na juhozápade Poľska (Sachanbiński et al. 2008, tab. 1). Pri nedávno zverejnenom ojedinelom náleze artefaktu z horského křišťálu, ktorý pravdepodobne pochádza z pohrebiska z doby popolnicových polí, ktoré sa preskúmalo začiatkom osemdesiatych rokov 20. stor. na tirolskej lokalite Fügen-Kapfing, možno predpokladať alpský pôvod (Weishäupl/Pawlik 2012, 37). Podobne sa uvažuje pri stratifikovaných nálezoch horského křišťálu na pohrebisku z konca doby bronzovej a počiatku doby železnej v Bischofshofene-Pestfriedhofe, ležiaceho juhovýchodne od Salzburgu (Lippert 2009, 54, 64). Táto lokalita je zaujímavá i z dôvodu, že sa na nej odkryli žiarové hroby s obdobnými kamennými konštrukciami (Lippert/Stadler 2009, 11, 12) ako v Cinobani. Nesignifikantný úštep (?) z křišťálu (Menšík 2015, 183) pochádza i z nedávno komplexne monograficky spracovaného výšinného opevneného sídliska Vrcovice (okr. Písek) v južných Čechách, datovaného na začiatok strednej doby bronzovej (Hlásek et al. 2015) atď.

Z viacerých dôvodov dôležitý, polopriehľadný kryštál horského křišťálu je známy z objektu 2166B/98 (obr. 6), ktorý sa odkryl na rozsiahlom sídlisku knovízskej kultúry Kněžves v stredných Čechách, neďaleko Prahy (Smejtek 2011). Detailný

mikroskopický rozbor, chemická a provenienčná analýza umožnili tento nález z mladšej doby bronzovej zásadnejšie interpretovať (Šrein *et al.* 1999).

Obr. 6. Kněževy, okres Praha-západ, Česká republika. Kryštál křišťálu z objektu 2166B/98 knovízské kultúry (podľa Smejtek 2011).

Je veľmi pravdepodobné, že 2,5 cm vysoký křišťál bez stôp po vodnom transporte pochádza zo širšieho okolia obcí Stará Vožice a Ratibořské Hory v okrese Tábor, t. j. miest vzdialených vzdušnou čiarou asi 80 km od Kněževsi. V rámci nejakej bližšie neznámej prospekčnej aktivity bol nájdený (zrejme ako kuriozita), a potom pravdepodobne bázou zasaďený (organickou hmotou zatmelený) do prívesku/amulet, ktorý bol dlhý čas nosený na ľudskom tele (krku alebo hrudi), a to natoľko, že došlo k jemnému vyhladeniu jeho najdlhšej hrany (Smejtek 2011, 253). Zrejme podobný úmysel, vzhľadom na viditeľne nedokončený otvor (pre zamýšľaný závesok/amulet), malo neskorohalštatské obyvateľstvo so zlomkom kryštálu kremeňa, ktorý sa našiel v kultúrnej vrstve s ďalším materiálom zo stupňov HD2–HD3 na hradisku „Černý vrch“ v katastri obce Svržno (okr. Domažlice) v južných Čechách (Chytráček/Metlička 2004, 36, obr. 4). Pri halštatských nálezoch nemožno opomenúť ukážkový kryštál záhnedy z objektu platěnickej kultúry preskúmaného neďaleko mesta Klimkovice juhozápadne od Ostravy (Přichystal 2009, foto 168). Zo sídliska na tejto lokalite v českej časti Sliezska pochádza ďalší kus záhnedy (Hlas/Krasnokutská 2006, 117), pričom prírodný zdroj

oboch sa takmer s istotou spája s kremennými žilami v okolí obce Bílovec, vzdialenými približne 10 km (Přichystal 2009, 126). Z územia Slovenska v súčasnosti autori nepoznajú žiadny archeologický nález horského křišťálu, ktorý by bol spoľahlivo datovaný do doby halštatskej.

Horský křišťál v protohistórii

Záujem o horský křišťál na sklonku praveku a v období protohistórie na teritóriu širšej strednej Európy možno ilustrovať fragmentom čierneho křišťálu z akropoly hradiska Závist pri Prahe. Tento je autentickou súčasťou svojráznej kolekcie artefaktov (včítane tzv. archaík) a prírodnín/kuriozít v nálezo- vom inventári stavby D, ktorá sa interpretuje ako malý chrámik (Drda/Rybová 2008, 47, 75, obr. 86). Na Slovensku síce ojedinelý, avšak nepochybne výnimočný predmet z horského křišťálu, starostlivo opracovaný do oblého tvaru, pochádza z Bratislavy-Devína (Pieta 2008, obr. 74: 7). Spoločne s ďalšími brúsňmi a leštiacimi kameňmi z iných materiálov bol deponovaný v pozoruhodnom výrobnom objekte – metalurgickej dielni (Pieta 2008, 163). V priebehu doby laténskej, zrejme v kontexte s boomom špecializovanej remeselnej výroby, objavením a presadením sa nových a dokonalejších technológií, ako aj snahou o priblíženie európskeho „barbarika“ vznikajúcemu progresívnemu antickému svetu, možno predpokladať osvojenie si *know-how* spracovania horského křišťálu, čo zriedkavo dokumentujú i finálne produkty. V stredoeurópskom prostredí na to ukazujú křišťálové perly napríklad zo severomaďarského pohrebiska Pilismarót-Basaharc, datované do 4. stor. pred Kristom (Bujna/Szabó 1991, 282).

Čo sa týka nálezov z doby rímskej, tak pozoruhodným je závesok tvorený kovovým košíčkom, v ktorom bol umiestnený horský křišťál. Pochádza zo sídliskovej vrstvy v sektore F/116,50 m na sídlisku v Cíferi-Páci (obr. 7).¹⁵ Obdobné „košíčky“, avšak prázdne, t. j. bez výplne, sa našli počas archeologických výskumov v Očkove (Kolník 1965, obr. 8: 4) a vo Veľkom Cetíne (Ruttikayová 2009, obr. 2: 9). Predmetné závesky, obsahujúce v „košíčku“ rôznorodý materiál,¹⁶ sú dosť hojné v oblastiach osídlených ľuďmi przeworskej a wielbarskej kultúry (Stanek 1999, 334–339). Na germánskom pohrebisku v Abraháme sa v hrobe 99 našiel korálik v tvare kvapky, ktorý bol opísaný ako *Kristalperle*¹⁷ (Kolník 1980, 45,

¹⁵ Podrobnejšie informácie sú uvedené v Súpise 2.

¹⁶ Napr. ulity kauri (*Cypraea moneta*), sklené, hlinené a mramorové guľôčky, kúsky jantáru, ale aj vlašské orechy, kôstky ovocia, žetóny a hracie kocky, či gemy (Stanek 1999, 332).

¹⁷ Predmet sa nepodarilo získať, a preto nebol analyzovaný Ramanovou spektroskopiou. Vznikla tak pochybnosť, či skutočne ide o horský křišťál.

tab. XXXII: j). Neprehliadnuteľné a početné nálezy horského krištáľu pochádzajú z korutánskej lokality s nadregionálnym významom v Magdalensbergu (Piccottini 1994, 474–477).

Obr. 7. Cífer-Pác, okres Trnava. Nález zo sídliskovej vrstvy v sektore F/116,50 m. Závesok z horského krištáľu.

Horský krištáľ slúžil na výrobu aj iných predmetov, než len mnohostenov. Na viacerých merovinských pohrebiskách sa našli pracky, ktorých oblúky boli vyhotovené z horského krištáľu (Quast 1997, obr. 186). Za závesok sa považuje predmet z hrobu 95 na longobardskom pohrebisku Holubice (Čížmář 2011, 212, tab. 23: 28; Mrázek 1996, 119, obr. 100). Rovnako ako závesok slúžil predmet z hrobu 3 na pohrebisku Großörner. Horský krištáľ nepravidelného vajcovitého tvaru bol v hornej časti prevŕtaný a cez otvor bol prevlečený bronzový drôtik stočený do očka (Schmidt 1976, 77, tab. 59: 2: 1). Evidentne najviac predmetov vyhotovených z horského krištáľu slúžilo ako súčasť náhrdelníkov, t. j. koráliky. V sarmatskom prostredí je ich výskyt pomerne zriedkavý. Najväčšia kolekcia pochádza z pohrebiska Alsónémedi-Faluréti domb.¹⁸ Jeden korálik tvoril súčasť náhrdelníka z hrobu 14 na pohrebisku Hévizgyörk (Dinnyés 1991, 160, tab. 4: 11/1). Aj v hrobe 27 na pohrebisku Endrőd-Szujókereszt sa našiel iba jeden korálik (Vaday/Szőke 1983, 82, 113, obr. 4: 2). Z nepublikovaných výskumov pochádza po jednom koráliku z lokalít Üllő 5 a Ecser 7.¹⁹

V prostredí černachovskej kultúry sa zriedkavo vyskytujú koráliky vyhotovené z horského krištáľu v tvare guľôčky (Magomedov 2001, 74). Naposledy sa nimi zaoberala O. V. Gopkalo (2008). Vyčlenila dva typy, ktoré sa vyskytujú pomerne zriedkavo

na lokalitách v severnom Pričernomorí, v nevelkej vzdialenosti od Čierneho mora. Horský krištáľ sa údajne získaval z nálezísk v Indii, za miesto spracovania sa považuje Egypt (Gopkalo 2008, 72, tab. IX: I: 1, 2, mapa 33).

KRIŠTÁLOVÉ PREDMETY V STREDOVEKU

Perly z horského krištáľu v tvare guľôčky, resp. sploštené sú síce zriedkavé na merovinských pohrebiskách, vystupujú však v dlhšom časovom rozpätí. Na alamanskom pohrebisku Schretzheim sa našli v troch hroboch (Koch, U. 1977a, 71; 1977b, tab. 8: 7; 67: 3; 130: 9). Aj z veľkého pohrebiska Bajuvarov – Altenerding – pochádzajú z viacerých hrobov (Losert/Pleterski 2003, 73). V bohato vybavenom hrobe 517 na pohrebisku Zamárdi sa našiel náhrdelník pozostávajúci z veľkého množstva korálikov. V tomto hrobe bola pochovaná žena zrejme germánskeho pôvodu. Náhrdelník podľa prvotného sprístupnenia obsahoval jednu perlu vyhotovenú z horského krištáľu (Bárdos 2000, 117). V neskoršej publikácii sa táto skutočnosť nespomína (Bárdos/Garam 2009, 76, tab. 66: 4). Treba len doplniť, že hrobový celok možno na základe viacerých príloh datovať jednoznačne do súčasného stupňa obdobia avarského kaganátu.

Perly vyhotovené z horského krištáľu sa objavujú z času na čas aj v nálezoch z územia Moravy (Mrázek 2000, 68–72, 83, 84, farebná fotografia 1; 10; 11). Sú datované do 9. stor., väčšina z nich však až do nasledujúceho obdobia (11.–12. stor.). V severskom prostredí sa našlo viacero korálikov vyhotovených z horského krištáľu v sídliskových vrstvách hradiska Starigard/Oldenburg (Gabriel 1988, 195).

Najväčší počet korálikov z horského krištáľu v archeologických nálezoch nielen z územia Slovenska sa datuje do obdobia stredoveku. Ich súpis zo začiatku sedemdesiatych rokov minulého storočia (Bach/Dušek 1971, 84–87) bolo možné doplniť o nové nálezy.²⁰ Väčšinou ide o nálezy z pohrebísk belobrdskej kultúry, ako to dokladá napríklad nález náhrdelníka z Malých Kosíh (obr. 8). Žiaľ, neexistujú detailné analýzy všetkých náhrdelníkov, ktoré pozostávali z korálikov rôzneho tvaru a použitého materiálu. V opisoch sa vo viacerých

¹⁸ http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Alsonemedi/pages/tort_es_neprajz_002_alsonemedi_tortenete.htm [13-03-2017]; obr. 14: 8.

¹⁹ Údaje nám poskytli E. Istvánovics a V. Kulcsár, za čo im na tomto mieste úprimne ďakujeme.

²⁰ Pozri Súpis 2. Sme si vedomí skutočnosti, že zrejme nie je úplný, keďže mnoho korálikov bolo posudzovaných iba na základe vzhľadu. Neboli totiž analyzované pomocou Ramanovej spektroskopie. Týka sa to predovšetkým nálezov, ktoré boli získané pri výskumoch v minulosti.

prípadoch uvádzajú koráliky vyhotovené z „polodrahokamov“. Sem však okrem horského krištálu patrí napríklad aj ametyst, karneol, fluorit alebo záhnedá. Nie vždy je to presne rozlíšené. Podľa niektorých bádateľov sa koráliky vyhotovené z horského krištálu mohli dostať do strednej Európy so starými Maďarmi. Tí prichádzali do Karpatskej kotliny z východoeurópskeho prostredia, pričom tieto predmety majú údajne pôvod v čiernomorskej oblasti (Váňa 1954, 58).

Obr. 8. Malé Kosihy, okres Nové Zámky. Náhrdelník z hrobu 408 pozostávajúci z 29 korálikov, z toho deväť z horského krištálu, ostatné z karneolu.

Horský krištál je veľmi tvrdý nerast, ktorý je umiestnený na siedmom stupni Mohsovej stupnice tvrdosti.²¹ V tejto súvislosti sa natiska otázka, akým spôsobom bol tento materiál vŕtaný. Obzvlášť to platí pre koráliky, ktorých prevrt má veľmi malý priemer. Na niektorých z nich možno pozorovať, že boli vŕtané z oboch strán, pretože na otvoroch v nich je badateľné zvyčajne veľmi malé vyosenie. Na ich vŕtanie bolo potrebné použiť materiál minimálne rovnakej tvrdosti, pričom je logické, že takéto technologické operácie mohli vykonávať iba vysokošpecializovaní remeselníci. Predpokladá sa, že centrá ich výroby sa nachádzali v oblasti stred-

ného Porýnia, teda v sídelnom teritóriu Alamanov (Busch/Korteweg 1988, 15).

Z hľadiska formy jednoznačne dominujú koráliky v tvare viac či menej pravidelnej guľôčky. Našli sa na šiestich lokalitách s celkovým počtom 106 kusov.²² Podstatne menej je korálikov súdkovitého tvaru (osem kusov). Polygonálne koráliky sú zriedkavé. Našli sa celkovo štyri kusy, z toho tri pochádzajú z hrobov 2 a 3 na pohrebisku v Cabaji-Čápore (Točík/Paulík 1979, obr. 17: 5, 11). Zostávajúci exemplár tvoril prílohu hrobu 182 v Čiernych Kľačanoch.²³

Pri analýzach korálikov Ramanovou spektroskopiou sa preukázala vo veľkom množstve prípadov kontaminácia chrómom. Obsah tohto kovu bol stanovený v rozsahu od nepatrného zastúpenia, až po výraznejšie množstvo. Túto skutočnosť možno interpretovať dvoma spôsobmi. Buď ide o kontamináciu recentnú, spôsobenú kontaktom korálikov so železnými predmetmi²⁴ alebo je to dôsledok opracovania, resp. vŕtania korálikov súvými majstrami. Nemožno však vylúčiť ani použitie kovového média na navlečenie korálikov tvoriacich náhrdelník.

Súpis 2 (obr. 9)

Nálezy kryštálov kremeňa a predmetov z horského krištálu z archeologických lokalít (mladší pravek až vrcholný stredovek) na Slovensku:

Doba bronzová

1. Cinobaňa (Banskobystrický kraj, okr. Poltár) – poloha Jarčanisko.

Hrob 6/08 – žiarový (malé dieťa, infans I, prímes zvieracích kostí, ovca/koza).

Kryštál krištálu bez stôp opracovania.

Datovanie: mladšia doba bronzová (kyjatická kultúra).

Literatúra: Furmánek/Mitáš 2010, 44, obr. 19; Furmánek/Mitáš/Pavelková 2010, 130, obr. 11; Mitáš/Furmánek 2015, 180–182, obr. 24: 2; Pavelková 2010, 414.

2. Rybník (Banskobystrický kraj, okr. Revúca) – jaskyňa Praslen.

Sonda III/06 – kultúrna vrstva z uvedenej jaskyne. Úštep.

Datovanie: mladšia až neskorá doba bronzová (kyjatická kultúra).

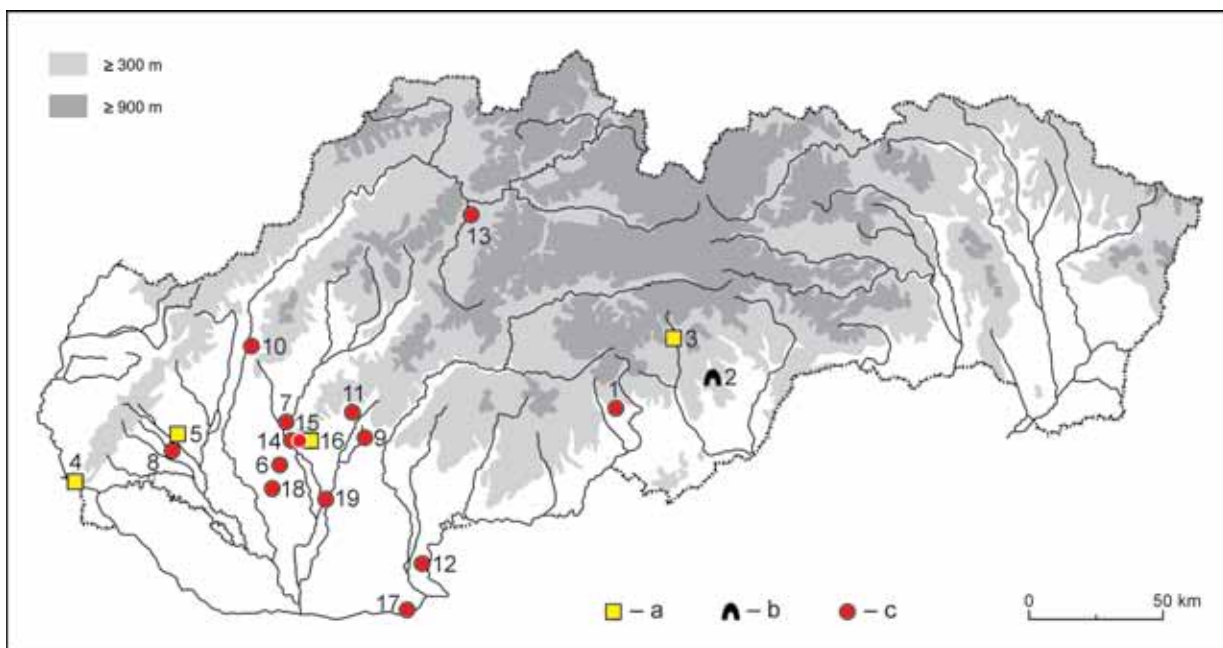
Literatúra: Soják 2006, 26, 27, obr. 18; 2008, 152.

²¹ <http://www.fodor.sk/Spectrum/nerasty.htm> [23-02-2017].

²² Vzhľadom na skutočnosť, že sa nepodarilo získať koráliky z horského krištálu zo všetkých nálezísk, nemožno jednoznačne určiť ich tvar. Keďže tieto neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou, nedá sa vylúčiť, že nie všetky boli vyhotovené z horského krištálu.

²³ Nepublikované. Za informáciu ďakujeme M. Ruttkayovi.

²⁴ Železo obsahuje aj chróm.

Obr. 9. Miesta archeologických nálezov horského krištáľu z doby bronzovej až stredoveku na Slovensku. Čísla lokalít zodpovedajú číslovaniu v Súpise 2. Legenda: a – sídlisko; b – jaskyňa; c – pohrebisko.

3. Tisovec (Banskobystrický kraj, okr. Rimavská Sobota) – temeno vrchu Hradová (887 m n. m.).

Nálezy z kultúrnej vrstvy na výšinnom sídlisku.

Štyri fragmenty kryštálov kremeňa bez stôp opracovania. Datovanie: mladšia až neskorá doba bronzová (kyjatická kultúra).

Literatúra: Bartík/Horanský/Hutka 2002, 25; Bartík/Hutka 2007, 259.

Doba laténska

4. Bratislava, časť Devín (Bratislavský kraj, okr. Bratislava IV) – poloha Hrad.

Výrobný objekt (metalurgická dielňa)

Vajcovitý predmet.

Datovanie: mladšia doba laténska.

Literatúra: Pieta 2008, 154, 163, obr. 74: 7.

Doba rímska

5. Cífer, časť Pác (Trnavský kraj, okr. Trnava) – poloha Nad mlynom.

Nález zo sídliskovej vrstvy v sektore F/116, 50 m.

Závesok.

Datovanie: mladšia doba rímska.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: za poskytnutie údajov ďakujeme T. Kolníkovi a V. Varšikovi.

Včasný a vrcholný stredovek

6. Cabaj-Čápor (Nitriansky kraj, okr. Nitra) – poloha Pri kopci.

Hrob 2 – tri koráliky, z toho dva polygonálne a jeden hnaný kónický.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 103, 104, obr. 17: 5.

Hrob 3 – tri koráliky, z toho jeden polygonálny a dva guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 104, obr. 17: 11.

Hrob 5 – údajne dva koráliky z horského krištáľu.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 104, 114, obr. 17: 12.

Pozn.: vzhľadom na skutočnosť, že koráliky sa nepodarilo nájsť, neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou.

Hrob 11 – desať korálikov, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 105, obr. 18: 3.

Hrob 19 – osem korálikov, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 106, obr. 18: 5.

Hrob 30 – šesť korálikov, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: Točík/Paulík 1979, 107, obr. 18: 17.

7. Čakajovce (Nitriansky kraj, okr. Nitra) – poloha Kostolné, pohrebisko.

Hrob 13 – jeden guľôčkový korálik.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: Hanuliak/Rejholcová 1999, 65, obr. 57: 59b; Rejholcová 1995a, 6, tab. XXII: 14.

Hrob 45 – štyri koráliky, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: Hanuliak/Rejholcová 1999, 65, obr. 57: 59b; Rejholcová 1995a, 8, tab. XXIII: 20.

Hrob 52 – štyri koráliky, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: *Hanuliak/Rejholcová* 1999, 65, obr. 57: 59b; *Rejholcová* 1995a, 6, tab. XXIV: 10.

Hrob 258 – tri koráliky, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: *Hanuliak/Rejholcová* 1999, 65, obr. 57: 59b; *Rejholcová* 1995a, 6, tab. XLV: 4.

8. Čataj (Bratislavský kraj, okr. Senec) – poloha Zemanské-Gejzove, pohrebisko.

Hrob 208/87 – veľký mnohosten.

Datovanie: 8. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: do tlače pripravuje J. Zábojník.

9. Čierne Kľačany (Nitriansky kraj, okr. Zlaté Moravce) – poloha Pri mlyne, pohrebisko.

Hrob 1 – osem korálikov, z toho sedem guľôčkových a jeden pretiahnutého tvaru.

Hrob 23 – sedem korálikov, všetky guľôčkové.

Hrob 75 – jeden guľôčkový korálik.

Hrob 182 – tri koráliky, z toho jeden guľôčkový, jeden polygonálny a jeden pretiahnutého tvaru.

Hrob 186 – sedem korálikov, všetky guľôčkové.

Hrob 198 – tri koráliky, všetky guľôčkové.

Spolu 29 korálikov.

Datovanie: 10.–12. stor.

Literatúra: *Ruttkey, M. et al.* 2013, 232.

Pozn.: konkrétne údaje k jednotlivým hrobovým celkom nám poskytol M. Ruttkey, za čo mu na tomto mieste ďakujeme.

10. Ducové (Trnavský kraj, okr. Piešťany) – poloha Kostolec.

Hrob 295 – dva koráliky, z toho jeden guľôčkový a jeden dvojkónický hraneň.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: *Ruttkey, A.* 1979, obr. 20.

11. Hosťovce (Nitriansky kraj, okr. Zlaté Moravce) – poloha Pri cintoríne, pohrebisko.

Hrob 1 – dva koráliky, oba „bochníčkovité“.

Datovanie: 11.–12. stor.

Literatúra: *Bialeková* 1961, 288.

Pozn.: vzhľadom na skutočnosť, že koráliky sa nepodarilo nájsť, neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou.

12. Malé Kosihy (Nitriansky kraj, okr. Nové Zámky) – poloha Horné Konopnice/Felső Kenderesek, pohrebisko.

Hrob 408 – deväť korálikov, osem guľôčkových a jeden pretiahnutého tvaru.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: *Hanuliak* 1994, 45, 135, tab. LXXIX: E: 1.

13. Martin (Žilinský kraj, okr. Martin) – poloha Kostol, pohrebisko.

Hrob 42 – náhrdelník pozostával z 95 periel, z toho aj „z polodrahokamov vybrúsených“.

Datovanie: 11.–12. stor.?

Literatúra: *Budinský-Krička* 1944, 13, tab. XIV.

Pozn.: vzhľadom na skutočnosť, že koráliky sa nepodarilo nájsť, neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou.

14. Nitra, časť Mlynárce (Nitriansky kraj, okr. Nitra) – poloha Stavenisko ČSAD, pohrebisko.

Hrob 8 – náhrdelník z korálikov, údajne aj z horského krištálu (podľa *Bach/Dušek* 1971, 86).

Datovanie: 10.–11. stor.

Literatúra: *Točík* 1960, 270, 281, obr. 2: 6.

Pozn.: vzhľadom na skutočnosť, že koráliky nebolo možné získať, neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou.

15. Nitra, časť Zobor (Nitriansky kraj, okr. Nitra) – poloha Šindolka-Pod dražovskou cestou, pohrebiská.

Hrob F 89 – šesť korálikov, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: za poskytnutie údajov ďakujeme G. Fusekovi.

Hrob F 126 – jeden guľôčkový korálik.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: za poskytnutie údajov ďakujeme G. Fusekovi.

Hrob E 193 – osem korálikov, všetky guľôčkové.

Datovanie: 11. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: za poskytnutie údajov ďakujeme G. Fusekovi.

16. Nitra, časť Zobor (Nitriansky kraj, okr. Nitra) – poloha Šindolka-Pod dražovskou cestou, sídlisko.

Objekt 102A/75 – jeden veľký kotúčový korálik s prevrtom veľkého priemeru.

Datovanie: 12. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: za poskytnutie údajov ďakujeme G. Fusekovi.

17. Obid (Nitriansky kraj, okr. Nové Zámky) – poloha Fényes árok, pohrebisko.

Hrob 141 – jeden korálik kónického tvaru.

Datovanie: 8. stor.

Literatúra: nepublikované.

Pozn.: do tlače pripravuje J. Zábojník.

18. Trnovec nad Váhom, časť Horný Jatov (Nitriansky kraj, okr. Šaľa) – poloha Remíza, pohrebisko.

Hrob 484 – neurčený počet korálikov.

Datovanie: 10. stor.

Literatúra: *Točík* 1971, 177, tab. XLII: 38.

Pozn.: vzhľadom na skutočnosť, že koráliky sa nepodarilo nájsť, neboli analyzované Ramanovou spektroskopiou.

19. Úľany nad Žitavou (Nitriansky kraj, okr. Nové Zámky) – poloha Agač, pohrebisko.

Hrob 18 – päť korálikov pretiahnutého tvaru.

Datovanie: 10.–11. stor.

Literatúra: *Liptáková* 1963, 226, obr. 7: 3.

ZÁVEREČNÉ ÚVAHY

Problematiku horského krištálu vo svetle novších nálezov z doby popolnicových polí na juhu stredného Slovenska (Súpis 2) možno stručne rezumovať v zhode s načrtnutou tézou o záujme človeka mladšieho praveku o zaujímavé, najmä geometricky (prizmatically) tvarované priehľadné kryštály krištálov, prípadne o neprehliadnuteľné krištálové úštepky staršieho dáta (tzv. archaická). Možno usudzovať, že tieto náhodne získané nálezy, napríklad počas bližšie neznámej rekognoskácie krajiny, boli pravdepodobne vnímané ako prírodné rarity či tzv. kurióza (*Príchystal* 2009, 127). Niektoré z vyššie uvedených skutočností, napríklad uloženie horského krištálu do hrobu malého dieťaťa v Cinobani (obr. 4; 5), evokujú ich magické (kultové) poslanie. Mohlo ísť o amulet, osobný predmet, kameň s predpokladaným liečivým alebo ochranným účinkom a pod. Práve prírodniny tohto typu od praveku sprevádzali na životnej ceste aj deti a nedospelých jedincov.

Analyzovaný súbor horských krištálov z objektov kyjatickej kultúry sa týmto v rovine funkčnej, spoločensko-hospodárskej a azda i symbolicko-náboženskej nápadne odlišuje tak od chronologicky starších kolekcii krištálovej (štiepanej) industrie z paleolitu, mezolitu a neolitu, ako aj od mladších predmetov z krištálu (najmä brúsených, leštených a prevrtaných korálikov), ktoré sa v pracovnom priestore, resp. v jeho blízkosti, sporadicky objavujú od doby laténskej. Charakteristiky krištálov z bližšie prezentovaných archeologických kontextov nie sú prekážkou hľadania ich pôvodu na lokálnych a regionálnych ložiskách minerálov na juhu stredného Slovenska (*Herčko* 1984, 112–118; *Soják* 2006, 26, 27).

Od doby rímskej až po stredovek sa s horským krištálom stretávame vo forme predmetov z neho vyhotovených. Ide prevažne o súčasti náhrdelníkov. Iné typy artefaktov sú ojedinelé. Koráliky z drahokamov, medzi ktoré nesporne patrí aj horský krištál, boli isto nesmierne dekoratívne. Zároveň sa domnievame, že okrem estetickej funkcie mali nemalú majetkovú hodnotu. Unikátny predmet z horského krištálu – mnohosten (ikosaéder) – nájdený zrejme v sekundárnej súvislosti v hrobe 208/87 na pohrebisku z obdobia avarskeho kaganátu v Čataji (obr. 3) je podnetom k záujmu bádateľov o štúdium predmetov, ktoré sú nielen jedinečné, ale aj mimoriadne atraktívne.

POHLAD MINERALÓGIE

Charakteristika kremeňa

Kremeň je v prírode veľmi rozšírený a SiO_2 tvorí 12,6 hmotnostných % zemskej kôry. Vytvára

15 polymorfných modifikácií, z ktorých je 13 kryštalických a dve sú amorfné (*Götte/Möckel* 2012, 2). Kryštalová štruktúra všetkých modifikácií je tvorená základnou stavebnou jednotkou SiO_4 (tetraéder), v ktorom ión kremíka je v strede a ióny kyslíka vo vrcholoch tetraédra. Tetraédre sa spájajú vrcholmi prostredníctvom iónov kyslíka a vytvárajú kostrovitú stavbu. Odlišná orientácia a usporiadanie tetraédrov v priestore umožňuje vznik polymorfných modifikácií. Po štruktúrálnej stránke je analogický so silikátmi, ale chemicky patrí k oxidom (*Dávidová* 1999, 78). Vo všeobecnosti sa za kremeň pokladá α -kremeň, ktorý je nízkoteplotne stály do 573 °C. Tento kryštalizuje v trigonálnej sústave. Vytvára stĺpcovité, prizmatické, plochami dipyramídy a romboédrov zakončené kryštály. Časté sú rôzne zrazy. Kryštály môžu dosahovať veľké rozmery s hmotnosťou desiatok ton (*Dávidová* 1999, 78). Najbežnejším kryštalovým tvarom kremeňa je hranol, ktorý je na koncoch v spojke s klencami. Kryštály geometricky dipyramidálne, s úplnou zhodou oboch klencov a bez hranolu alebo len s jeho malými plochami sú typické pre kremenné vrastlice porfyrovitých vyvrelín, ktoré vznikajú pri teplotách nad 573 °C (*Slavík/Novák/Pacák* 1956, 260).

Kremeň má skoro konštantné zloženie a prakticky nemení fyzikálne vlastnosti. Tvrdosť podľa Mohsa má stupeň 7, hustotu 2,65 g/cm³. Lom má lastúrový, lesk sklený a na niektorých vzorkách voskový. Najčastejšie je bezfarebný alebo biely, ale nečistoty spôsobujú jeho rôznorodé sfarbenie a odtiene. Je priehľadný až priehľadný. Je okrem toho silno pyroelektrický a piezoelektrický. Index lomu má 1,553–1,554 (*Klein* 2006, 564). Dvojlom má hodnotu 0,009 a disperzia 0,013. Kremeň nevykazuje prvky fluorescencie.

Kremeň vzniká pri všetkých geologických procesoch. Je podstatnou zložkou kyslých vyvretých hornín (granit, ryolit). V pegmatitoch vytvára veľké masy a kryštály, tvorí samostatné žily a sprevádza rudné minerály v žilách. Je odolný voči zvetrávaniu a hromadí sa v klastických sedimentoch, štrkoch, pieskoch a kremencoch. V procese metamorfózy vznikajú rohovce, limnosilicity a jaspisy. Vyskytuje sa v žilách alpského typu (*Dávidová* 1999, 79).

Na základe variability vzniku, sfarbenia variácie mikroskopickej stavby, rozlišujeme dva typy odrôd: hrubokryštalické – krištál, ametyst, ruženín, záhneďa, citrín (*Klein* 2006, 564) a mikrokryštalické – vláknité odrody chalcedónu, zrnité odrody ako pazúrik a jaspis (*Klein* 2006, 565). Medzi hrubokryštalické odrody patrí aj bezfarebná odroda kremeňa a to krištál, ktorý je predmetom tohto príspevku.

Na Slovensku je v súčasnosti opísaných viac ako 500 lokalít jeho výskytu, na ktorých sa aspoň minimálne odlišuje od bežne sa nachádzajúceho kremeňa. Jeho výskyt sa spomína v pohoriach Malé

Tabela 1. Zoznam analyzovaných vzoriek z kremeňa pomocou Ramanovej spektroskopie.

Lokalita	Hrob	Obj.	Počet (ks)	Lokalita	Hrob	Obj.	Počet (ks)
Cabaj-Čápor	41	–	3	Čierne Kľačany	186	–	7
Cífer-Pác	–	vrstva	1	Čierne Kľačany	198	–	3
Cinobaňa	6	–	1	Ducové	299	–	2
Čakajovce	13	–	1	Malé Kosihy	408	–	9
Čakajovce	45	–	4	Nitra-Šindolka	89	–	6
Čakajovce	52	–	4	Nitra-Šindolka	102	–	1
Čataj	208	–	1	Nitra-Šindolka	126	–	1
Čierne Kľačany	1	–	8	Nitra-Šindolka	193	–	8
Čierne Kľačany	23	–	7	Obid	141	–	1
Čierne Kľačany	75	–	1	Slepčany	–	9	1
Čierne Kľačany	182	–	3	Úľany nad Žitavou	18	–	4

Karpaty (Bratislava, Pezinok, Pernek, Kuchyňa), kde sa na niektorých miestach vyskytovali až 20 cm veľké tmavosivé, matné, nedokonale vyvinuté kryštály kremeňa. Ďalej sa vyskytuje na lokalitách v Považskom Inovci (Moravany nad Váhom), v pohorí Tribeč (Nitra, Jelenec), Strážovských vrchoch, Žiari, Nízkych Tatrách a Starohorských vrchoch (Ďud'a/Ozdín 2012, 227). V Slovenskom rudohorí (Stará Voda a Švedlár) boli nájdené až 15 cm veľké kryštály mliečneho kremeňa, v Závadke 10 cm dlhé. V rudných žilách v Spišsko-gemerskej časti je obyčajný kremeň jedným z hlavných žilných minerálov. Niekedy tvorí až 10 cm veľké prizmatické priesvitné kryštály mliečnobielej až sivobielej farby. Na lokalite Dobšiná a v jej okolí boli opísané až 5 cm veľké kryštály. Vo Veporskej časti Slovenského rudohoria v okolí Lúbietovej, Devianskej Huty, Budinej, Mýtnej, Podkriváni a inde sú opísané ukončené kremene až záhnedy. Kremene v žilách alpského typu v okolí Kokavy nad Rimavicou, Hnúšte, Klenovca, Rimavskej Bane, Rimavskej Lehoty sú uvádzané kryštály krištálu až záhnedy s veľkosťou viac ako 25 cm (Ďud'a/Ozdín 2012, 228). Kremeň je hojný aj v Štiavnických vrchoch, odkiaľ pochádzajú variety krištál, ametyst a záhneda. Vyskytuje sa vo forme priehľadných až priesvitných kryštálov s veľkosťou do 17 cm. V Kremnických vrchoch bol opísaný v podobe čírych drúz, v ktorých dosahuje veľkosť okolo 1 cm. Ďalšie lokality výskytu sú v pohorí Vtáčnik, Pohronský Inovec, Javorie, Poľana, Slanské vrchy (kryštály dosahujú veľkosť do 5 cm), Vihorlatské vrchy (na lokalite Remetské Hámre dosahujú kryštály veľkosť až 3 cm) a Zemplínske vrchy (Ďud'a/Ozdín 2012, 229).

Materiál a metodika

Pomocou Ramanovej spektroskopie bolo analyzovaných 77 kusov bezfarebných až bielych korálikov a fragmentov z 12 lokalít (tabela 1). V súčasnosti

je táto metóda intenzívne využívaná v geovedných disciplínach, ako je mineralógia a petrológia, ale aj v interdisciplinárnych vedných odboroch, kde sa spája napríklad mineralógia a archeológia/archeometria (Das/Agrawal 2011, 163; Gregor/Lukianenko 2011, 5). Ide o nedeštruktívnu metódu, pomocou ktorej je možné identifikovať chemické zloženie artefaktu. Touto metódou je možné študovať látky anorganické i organickej povahy. Medzi jej hlavné výhody patrí možnosť analyzovať rôzne skupenstvá látok. Vzorky nevyžadujú žiadnu špecifickú prípravu, t. j. je možné merať výbrusy hornín, ako aj kryštály minerálov. Ramanova spektroskopia je časovo nenáročná metóda (Gregor/Lukianenko 2011, 8).

Ramanove spektrum je pre danú látku charakteristickou veličinou súvisiacou s vnútornou štruktúrou. Ramanov posuv má jednotku (cm^{-1}). Je to energia, ktorá je potrebná buď na excitáciu molekúl do vyšších vibračných alebo rotačných stavov, alebo je to energia získaná pri deexcitácii molekúl z vyšších stavov. Získané spektrá sú nezameniteľným a diagnostickým znakom danej látky a sú jedinečné podobne ako odtlačok prsta.

Na analýzu vzoriek bol použitý spektrometer GL Gem Raman PL532 so zeleným laserom s vlnovou dĺžkou 532 nm a maximálnym výkonom 300 mW. Spektrometer využíva diódový laser Nd-YAG, ktorý pracuje na vlnovej dĺžke 1064 nm a detektor Toshiba TCD1304AP (CCD 3648 pixel, $8 \mu\text{m} \times 200 \mu\text{m}$). Spektrálny rozsah je $100\text{--}5440 \text{ cm}^{-1}$ s rozlíšením 10 cm^{-1} . Veľkosť skúmaného bodu je 10–15 μm pri desaťnásobnom zväčšení. Na vyhodnotenie spektier sa použil softvér Spekwins2 verzia 1.716.1 (Menges 2012).

Výsledky analýzy súboru vzoriek z kremeňa

Ramanove spektrum kremeňa charakterizuje 13 vibračných pásov a to 128, 205, 263, 354, 393, 401,

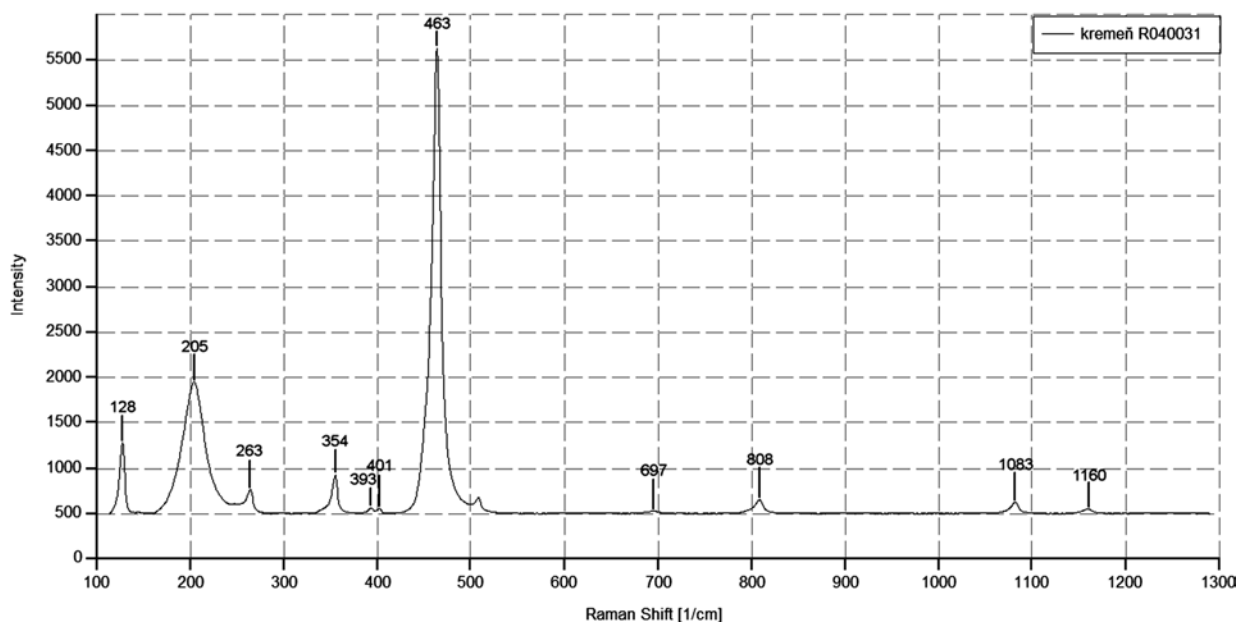

Diagram 1. Opis Ramanovho spektra kremeňa z databázy RRUFF.

463, 697, 808, 1 066, 1 083, 1 160 a 1 231 cm^{-1} (diagram 1). Najvýraznejšie maximum sa koncentruje okolo hodnoty 463 cm^{-1} , čo súvisí s väzbou Si-O-Si, ktorá sa vzťahuje na vnútornú štruktúru tetraédra SiO_4 v štruktúre samotného kremeňa. Druhé najvýraznejšie maximum je koncentrované okolo hodnoty 205 cm^{-1} . Nie vždy všetky maximá musia byť identifikované, aby bolo možné jednoznačne identifikovať kremeň (Sato/McMillan 1987, 3496). Týmto spôsobom je možné opísať všetky namerané spektrá (diagram 2–14, 16–19).

Pri niektorých analyzovaných vzorkách ukázala spektrálna analýza – okrem Ramanovho spektra kremeňa – aj ďalšie pásy s hodnotou 4 366 a 4 396 cm^{-1} (diagram 9). Tieto hodnoty prislúchajú kationom trojmocného chrómu. Výskyt spektier u niektorých vzoriek môže byť pravdepodobne spôsobený koróziou kovových predmetov, ktoré sa vyskytovali v hrobách a následne migráciou prvku spôsobili sekundárnu kontamináciu vzoriek kremeňa.

Najbežnejšie náhrady kremeňa v archeologických nálezoch

Kremeň a jeho odroda krištáľ môžu byť v archeologických nálezoch nesprávne identifikované v dôsledku podobných fyzikálnych vlastností. Predovšetkým je to kvôli farbe. Najčastejšie sa krištáľ zamieňa za fluorit alebo sklo. Fluorit je možné odlíšiť od kremeňa na základe fyzikálnych vlastností, medzi ktorými hrá hlavnú úlohu jeho tvrdosť. Fluorit má v Mohsovej stupnici tvrdosť 4.

Na rozdiel od kremeňa, fluorit nezanecháva ryhu v skle. Ďalšou metódou na rozlíšenie je identifikovanie pomocou rôznych spektroskopických metód, ako je aj Ramanova spektroskopia a infračervená spektroskopia. Fluorit veľmi často vykazuje prvky luminiscencie. Ramanove spektrum fluoritu charakterizuje 18 vibračných pásov. V dôsledku častej luminiscencie je možné jednoznačne stanoviť len jedno maximum a to 322 cm^{-1} (Genesan/Burstein 1965, 647). Prezentované je diagramom 15.

Aj sklo možno jednoznačne odlíšiť od kremeňa viacerými spôsobmi na základe rôznych fyzikálnych vlastností. Na jeho identifikáciu možno taktiež použiť Ramanovu spektroskopiu (diagram 20) alebo infračervenú spektroskopiu. Ramanove spektrum skla sa vo všeobecnosti charakterizuje štyrmi oblasťami a to: 20–200 cm^{-1} , 200–600 cm^{-1} , 600–800 cm^{-1} , 800–1 200 cm^{-1} . Tieto zodpovedajú rôznym typom vibrácií, ktoré vyplývajú z rozdielov v štruktúre skla (Neuville/Ligny/Henderson 2014, 524). Vyhodnotiť možno aj jeho tepelnú a elektrickú vodivosť, ktorú má nižšiu ako kremeň. Ďalším rozlišovacím znakom je optický charakter. Na rozdiel od kremeňa, ktorý kryštalizuje v trigonálnej sústave, má sklo amorfné skupenstvo. Vďaka rôznym optickým vlastnostiam ich možno rozlíšiť pomocou polariskopu. Ďalšia metóda vhodná na rozlíšenie je optická mikroskopia. Veľmi často sa v skle vyskytujú vzduchové bubliny zvyčajne pretiahnutého tvaru, čo zrejme súvisí s jeho spracovaním. Počet týchto bublín býva často pomerne vysoký. Možno ich postrehnúť aj na povrchu, kde zanechávajú rôzne hlboké jamky po úniku vzduchu.

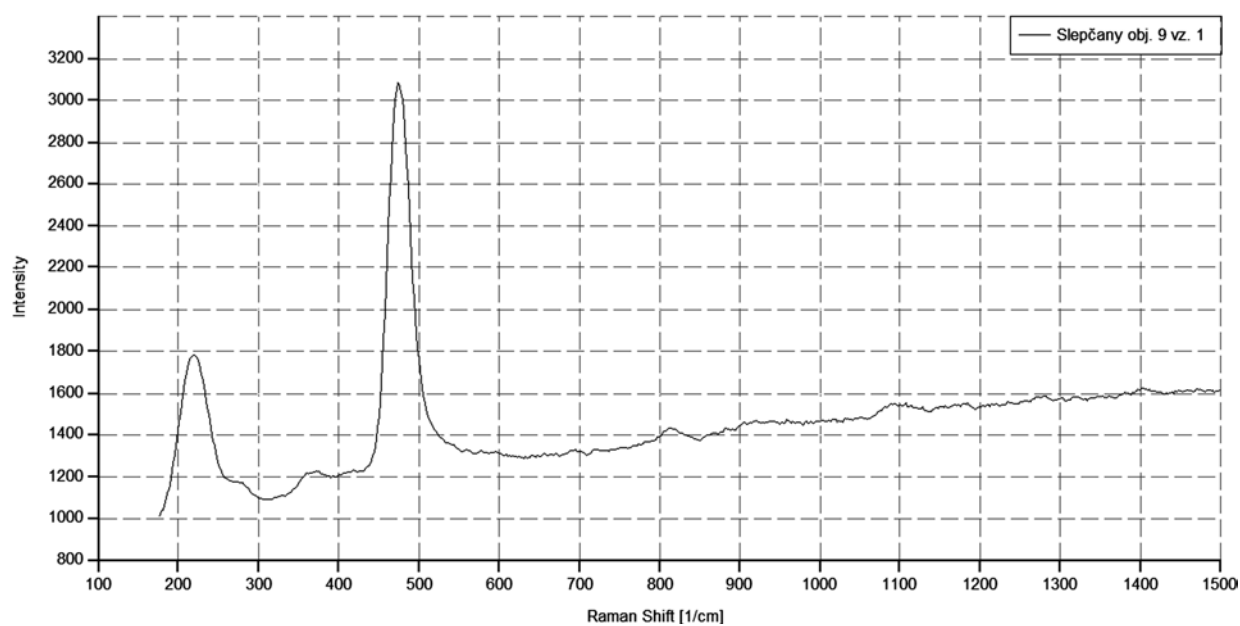

Diagram 2. Ramanove spektrum vzorky zo Slepčian.

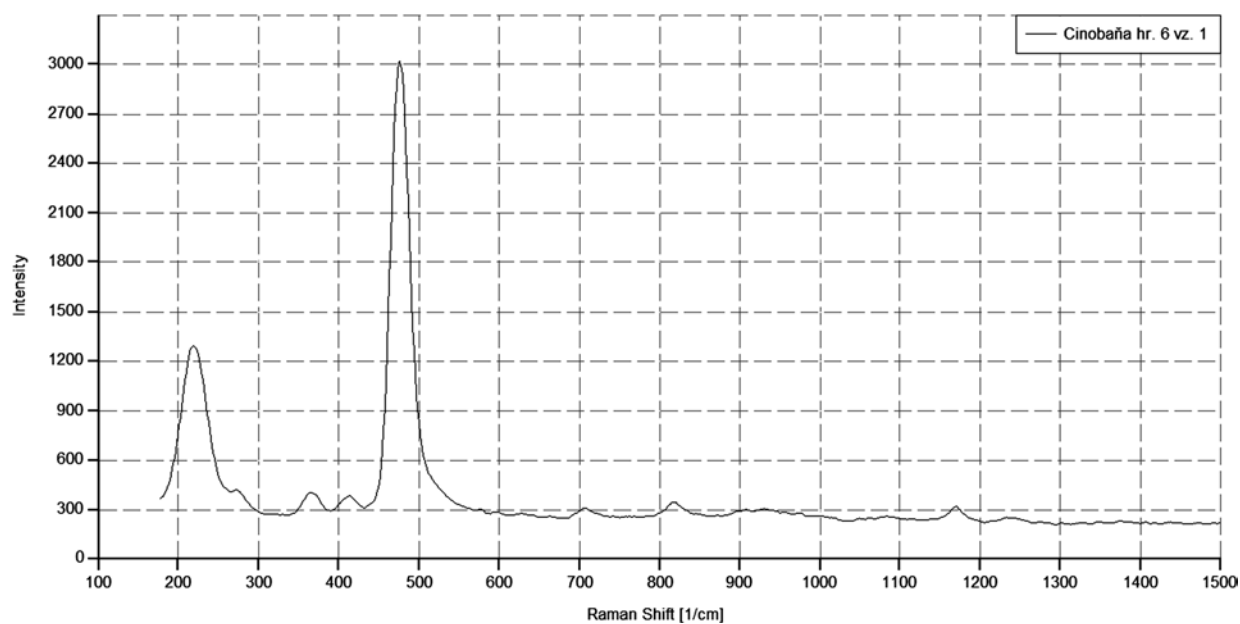

Diagram 3. Ramanove spektrum vzorky z Cinobane.

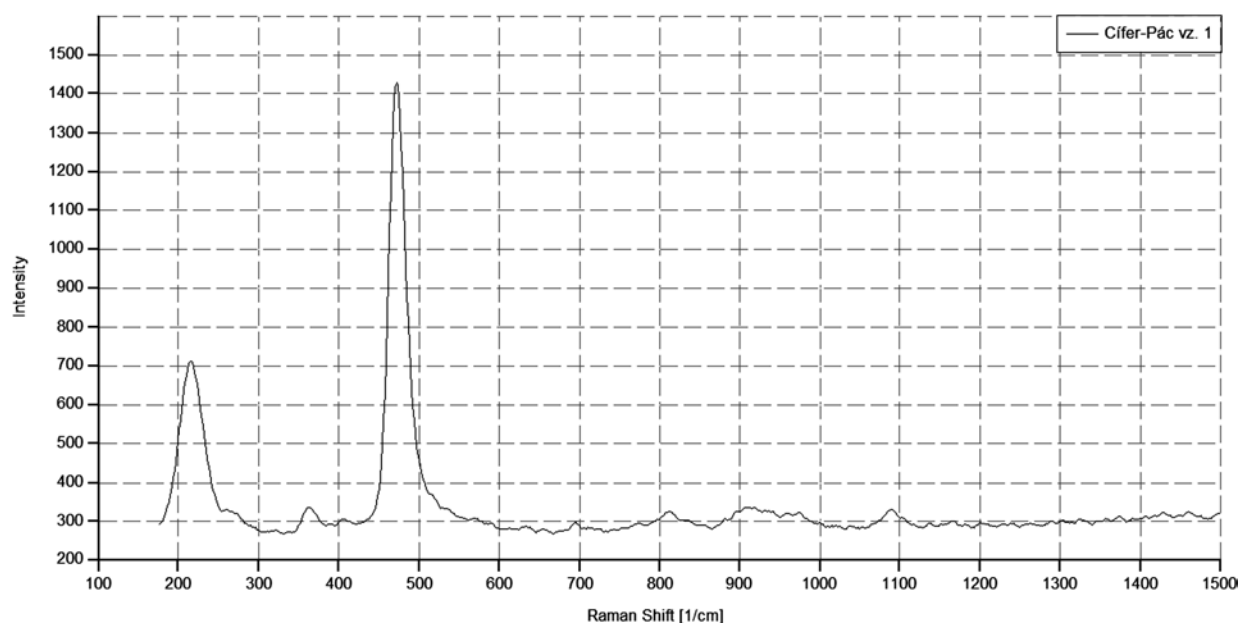

Diagram 4. Ramanove spektrum vzorky z Cífera-Páca.

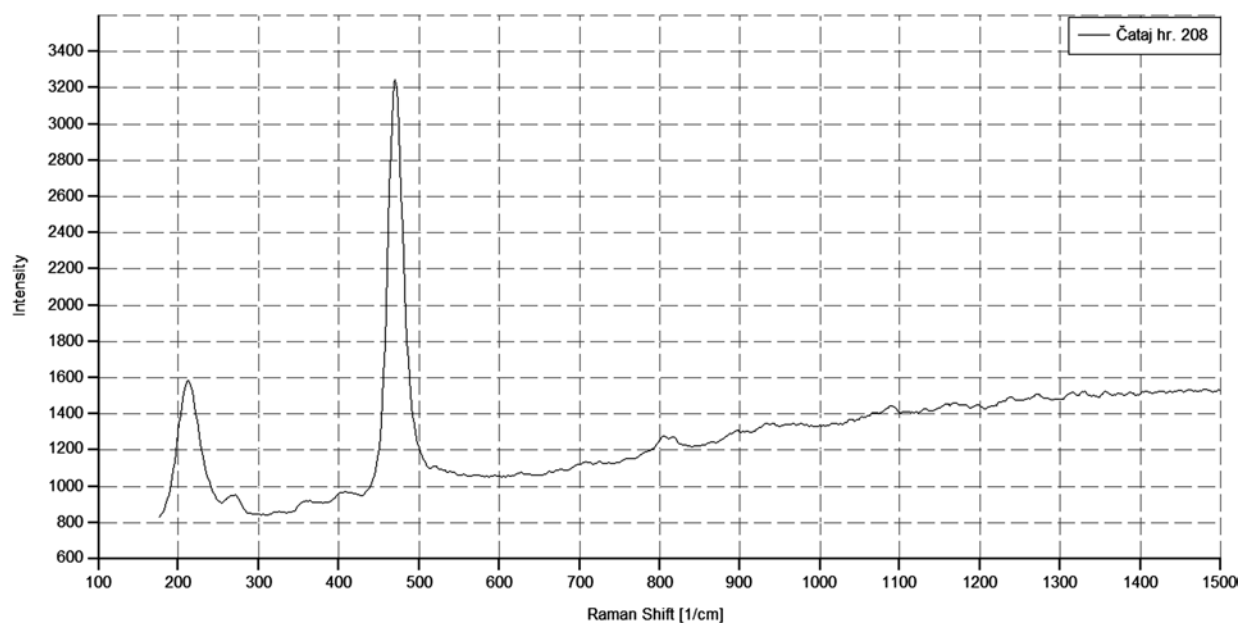

Diagram 5. Ramanove spektrum vzorky z Čataja.

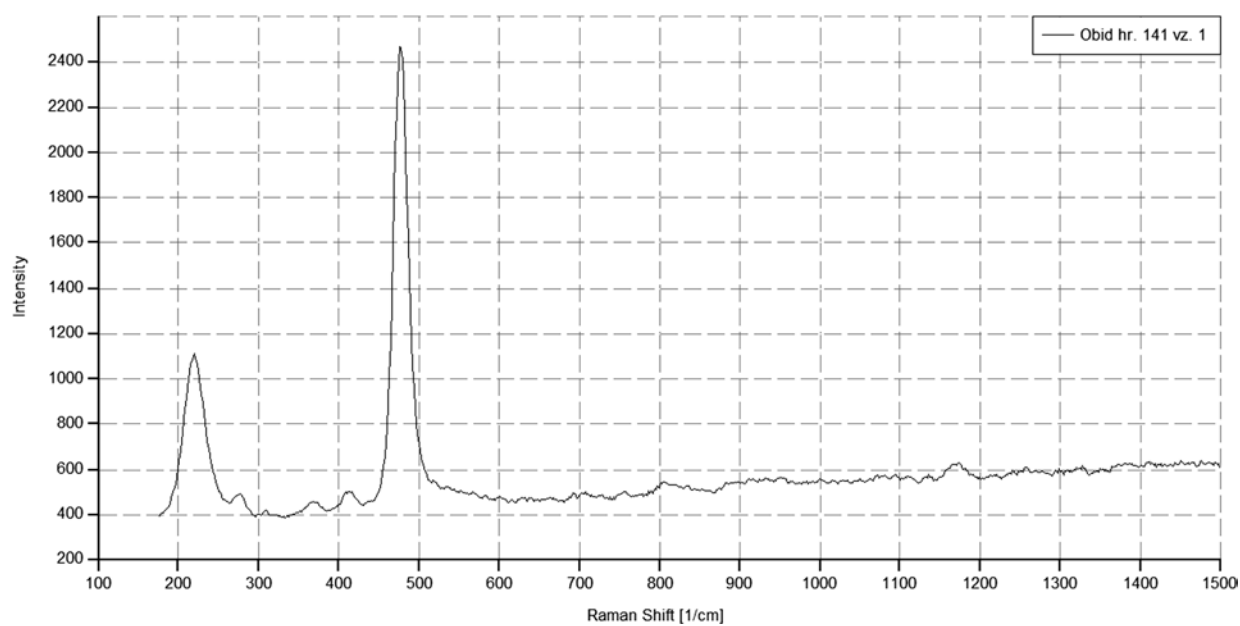

Diagram 6. Ramanove spektrum vzorky z Obidu, hrob 141.

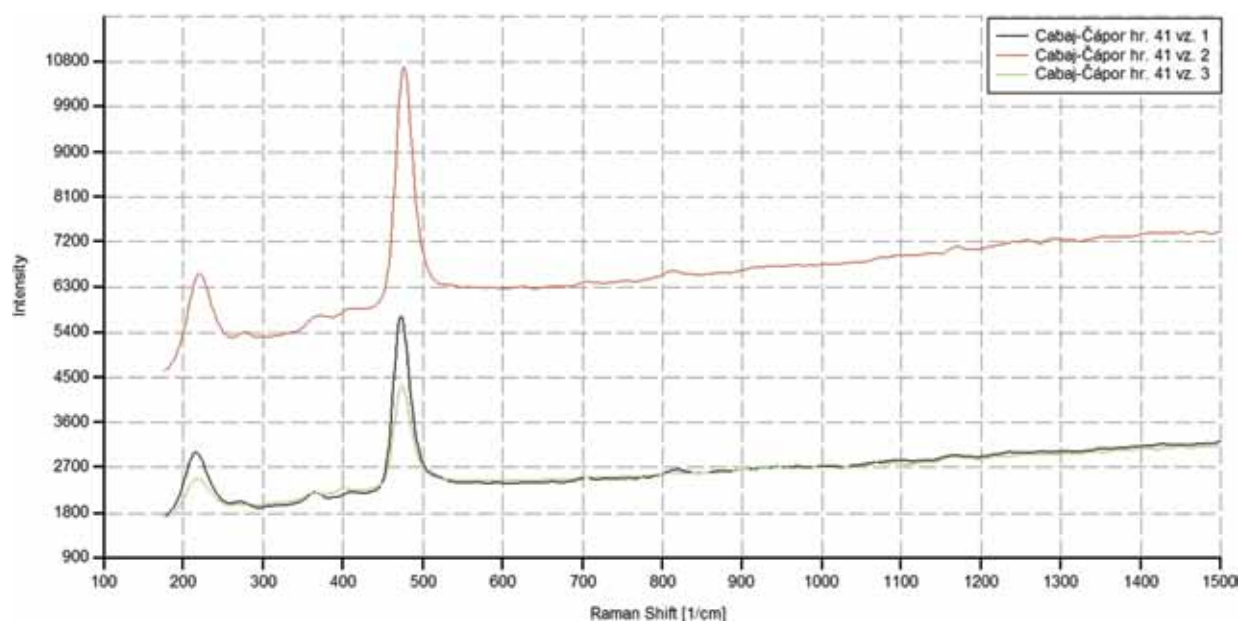

Diagram 7. Ramanove spektrum vzoriek z Cabaja-Čápora.

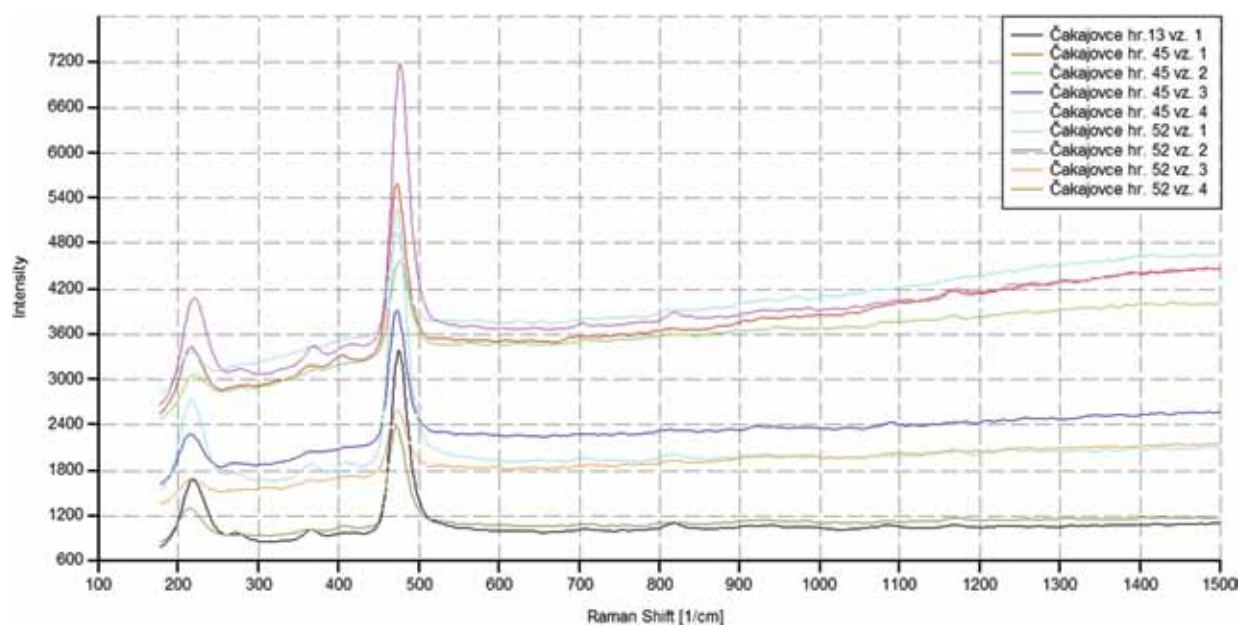

Diagram 8. Ramanove spektrum vzoriek z Čakajoviec, hroby 13, 45 a 52.

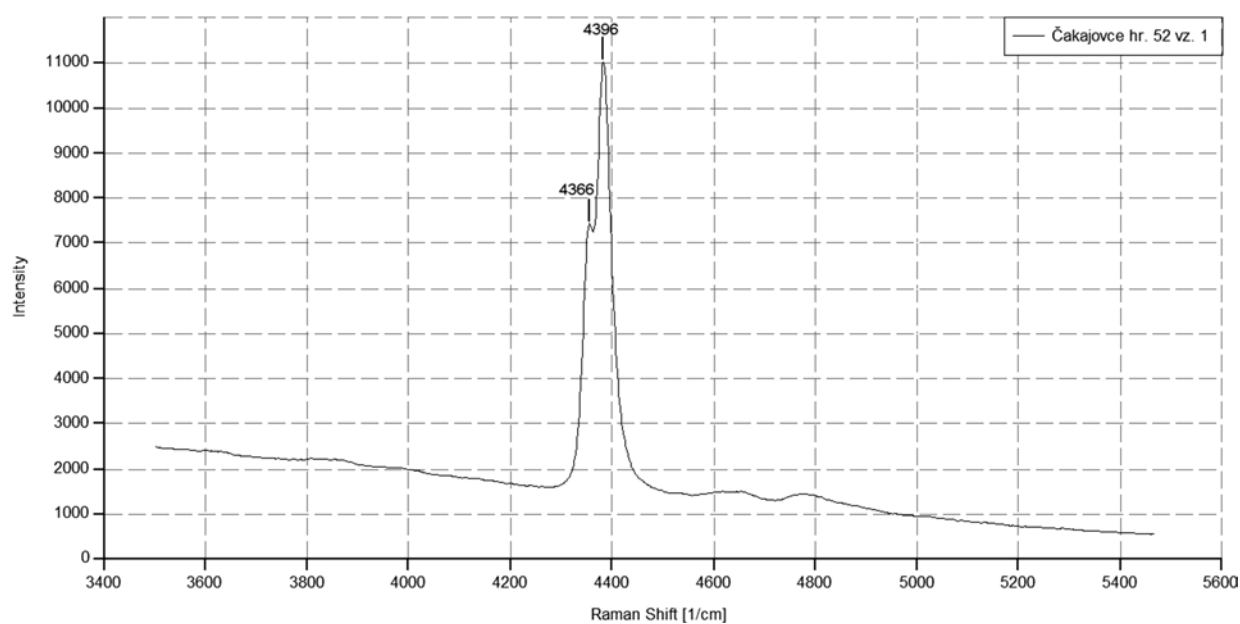

Diagram 9. Ramanove spektrum vzorky z Čakajoviec, hrob 52.

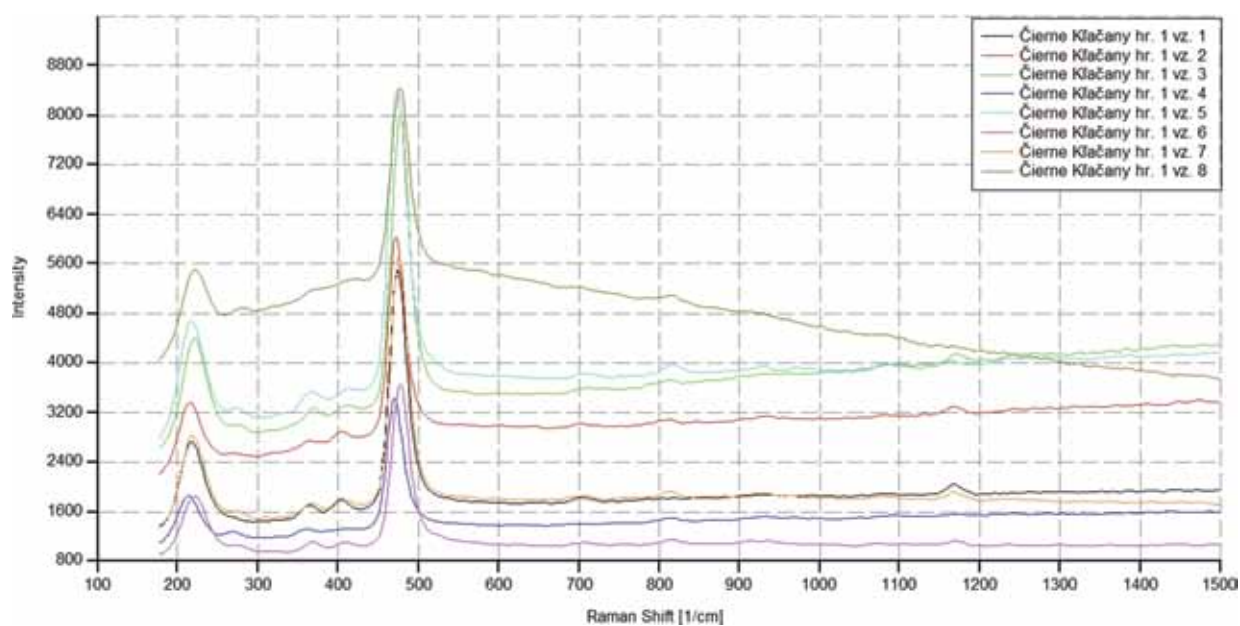

Diagram 10. Ramanove spektrum vzoriek z Čiernych Kľačian, hrob 1.

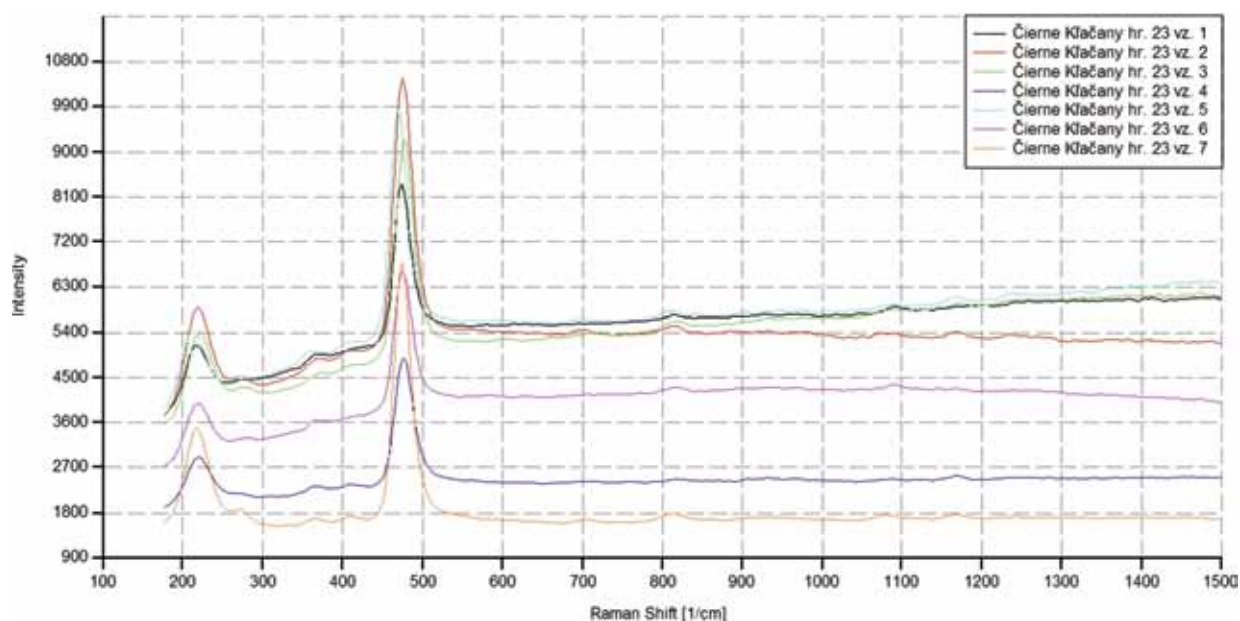

Diagram 11. Ramanove spektrum vzoriek z Čiernych Kľačian, hrob 23.

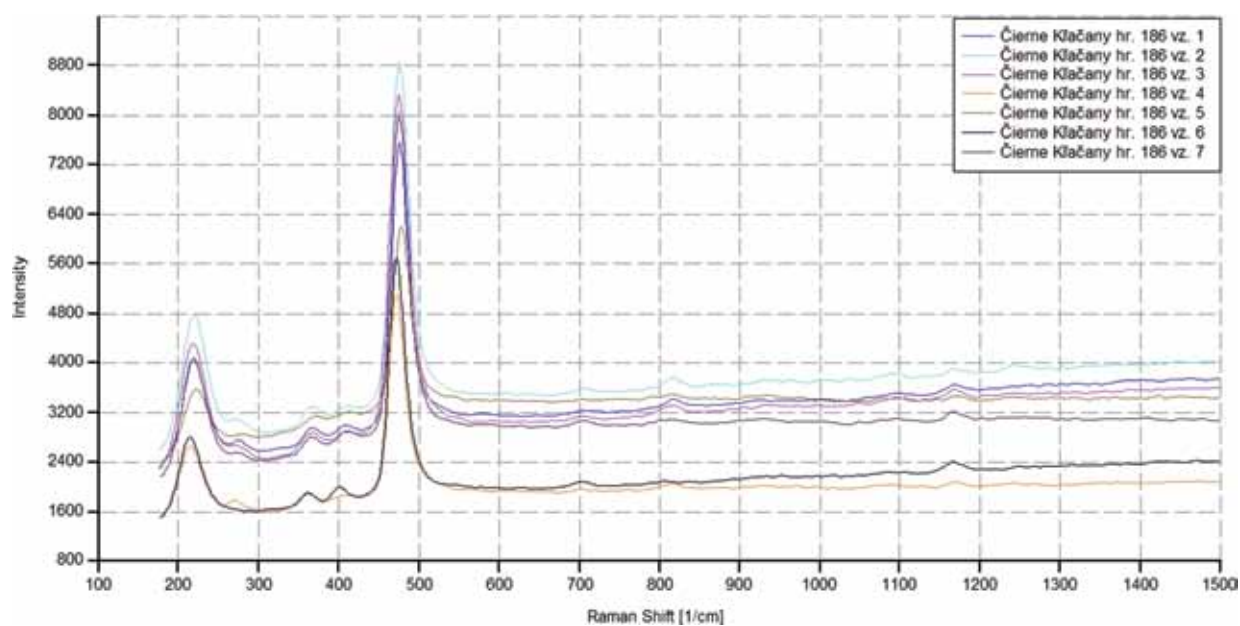

Diagram 12. Ramanove spektrum vzoriek z Čiernych Kľačian, hrob 186.

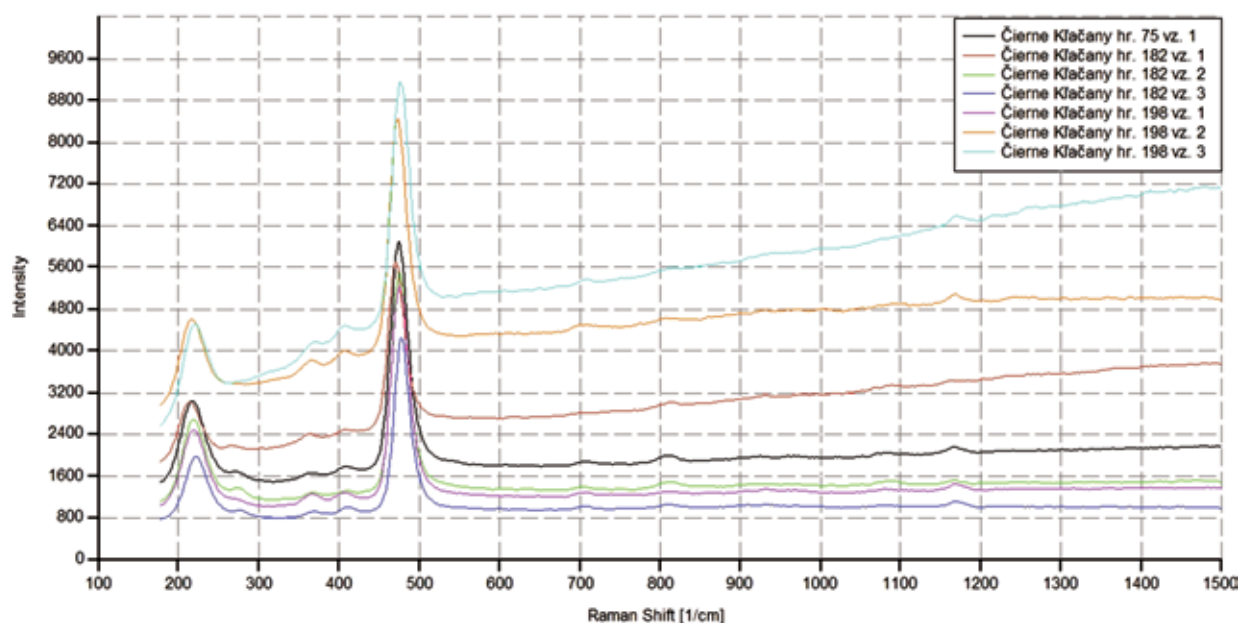

Diagram 13. Ramanove spektrum vzoriek z Čiernych Kľačian, hroby 75, 182 a 198.

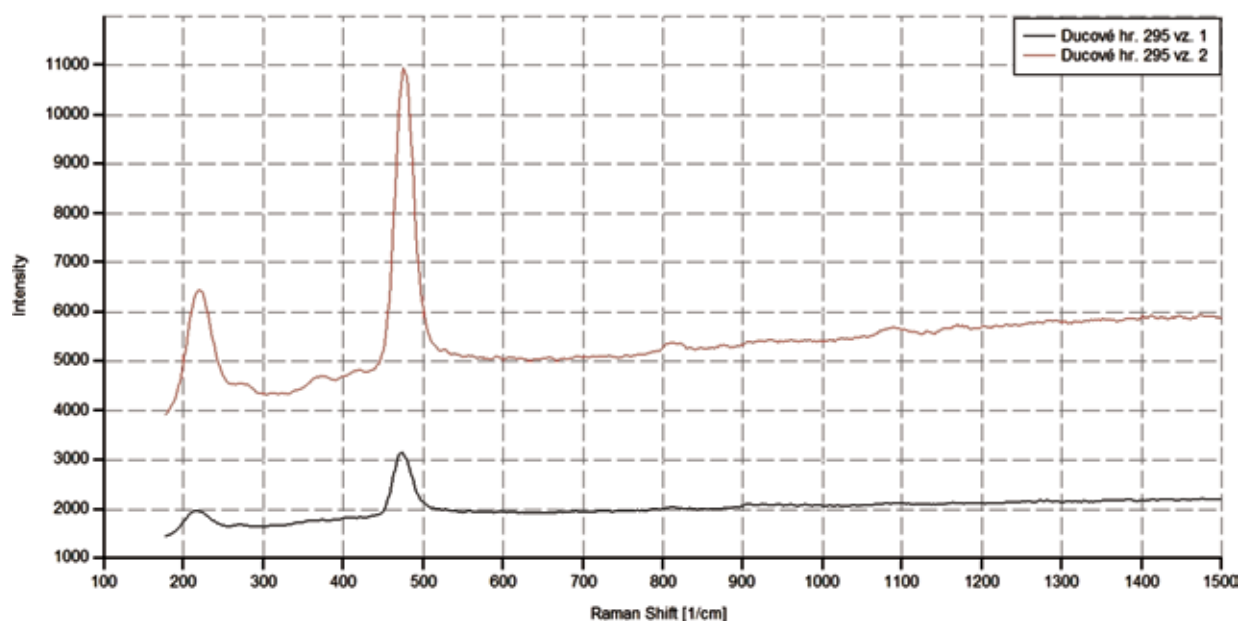

Diagram 14. Ramanove spektrum vzoriek z Ducového, hrob 208.

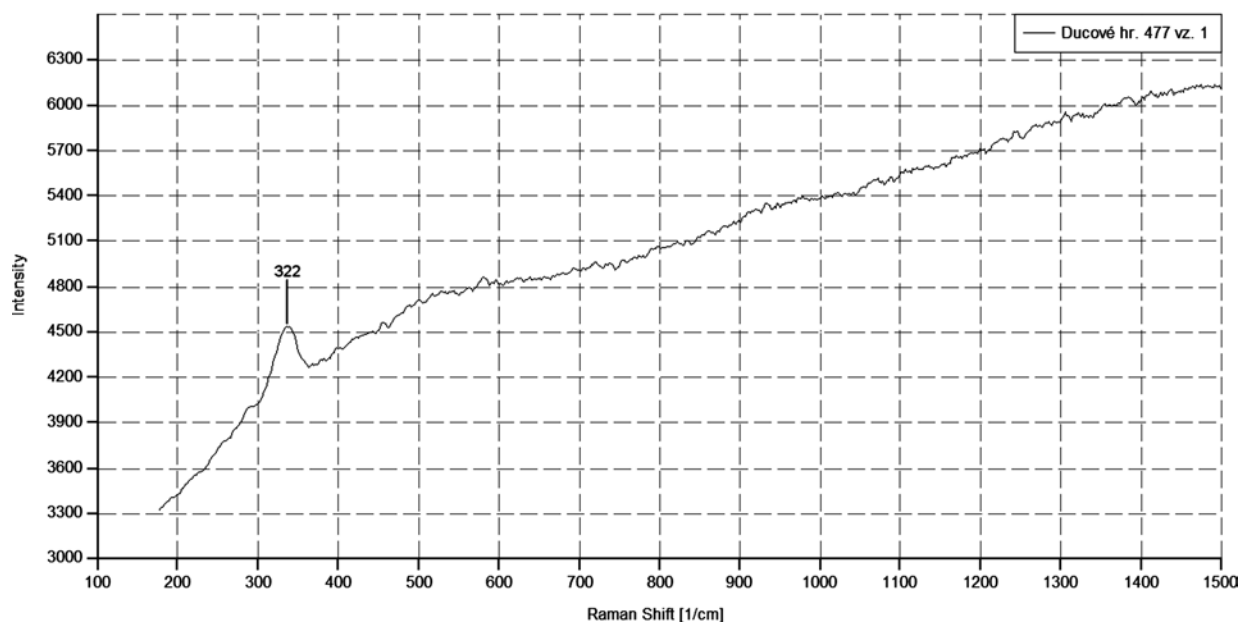

Diagram 15. Ramanove spektrum vzorky z Ducového, hrob 477.

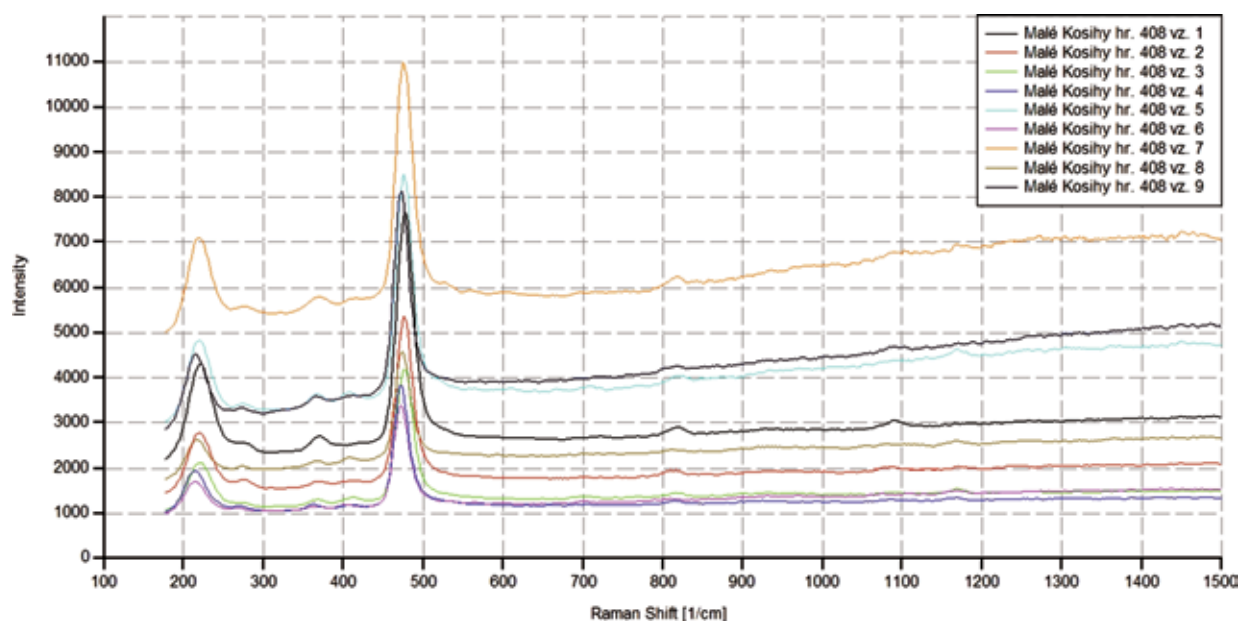

Diagram 16. Ramanove spektrum vzoriek z Malých Kosíh.

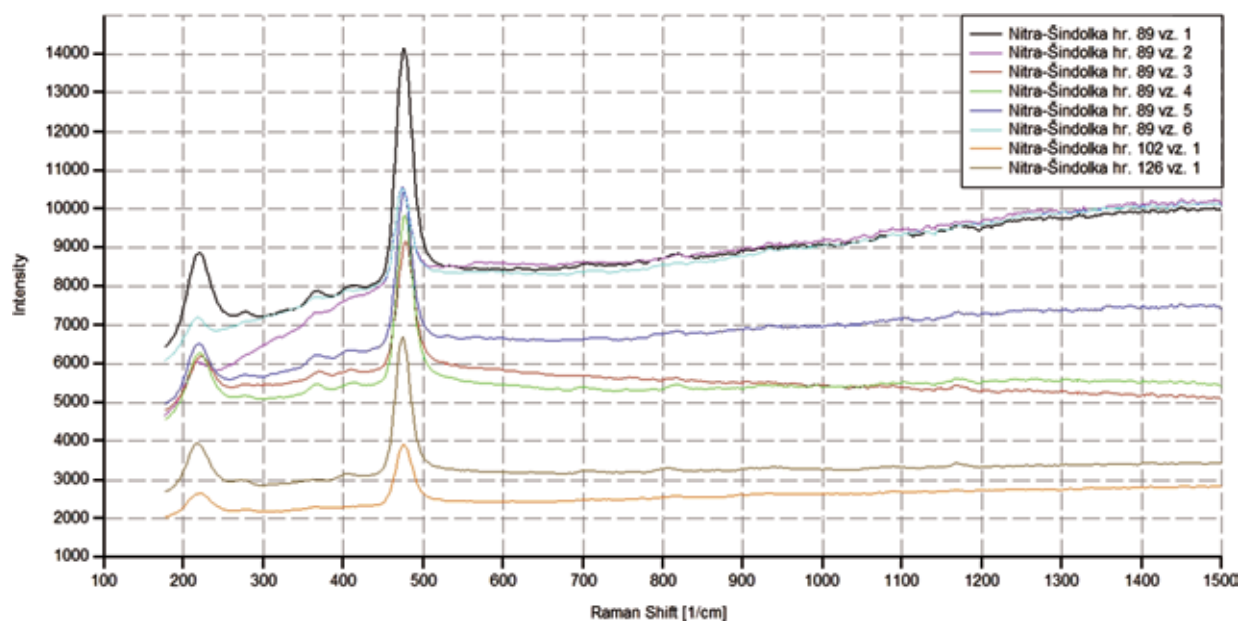

Diagram 17. Ramanove spektrum vzoriek z Nitry-Šindolky, hroby 89, 102 a 126.

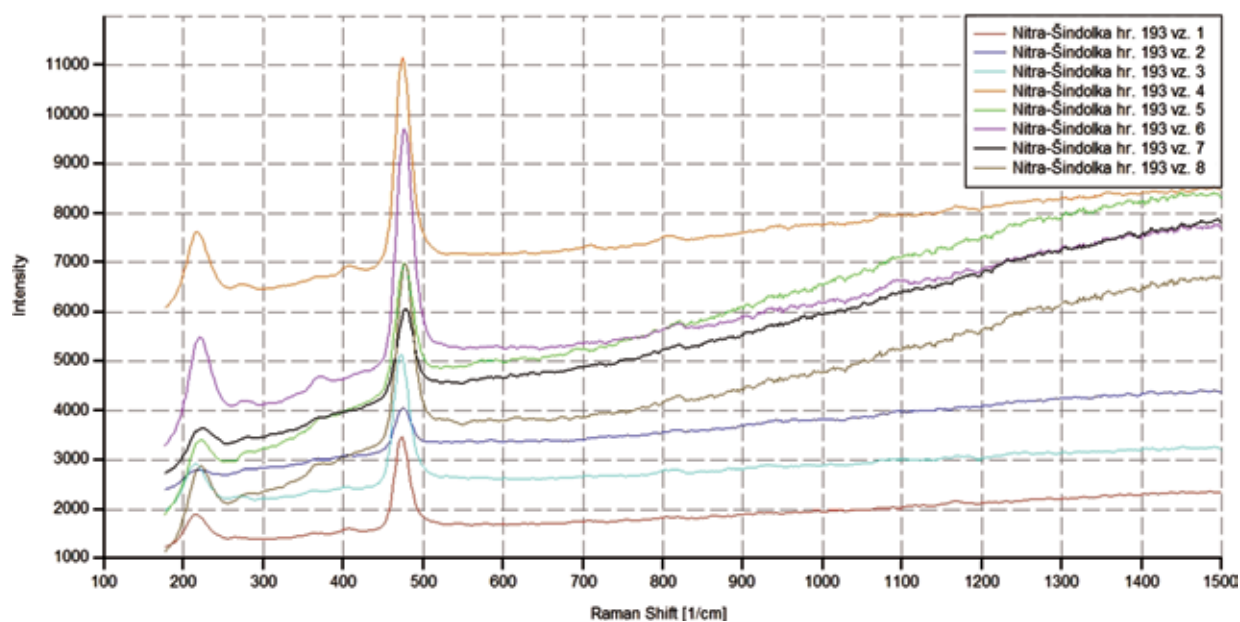

Diagram 18. Ramanove spektrum vzoriek z Nitry-Šindolky, hrob 193.

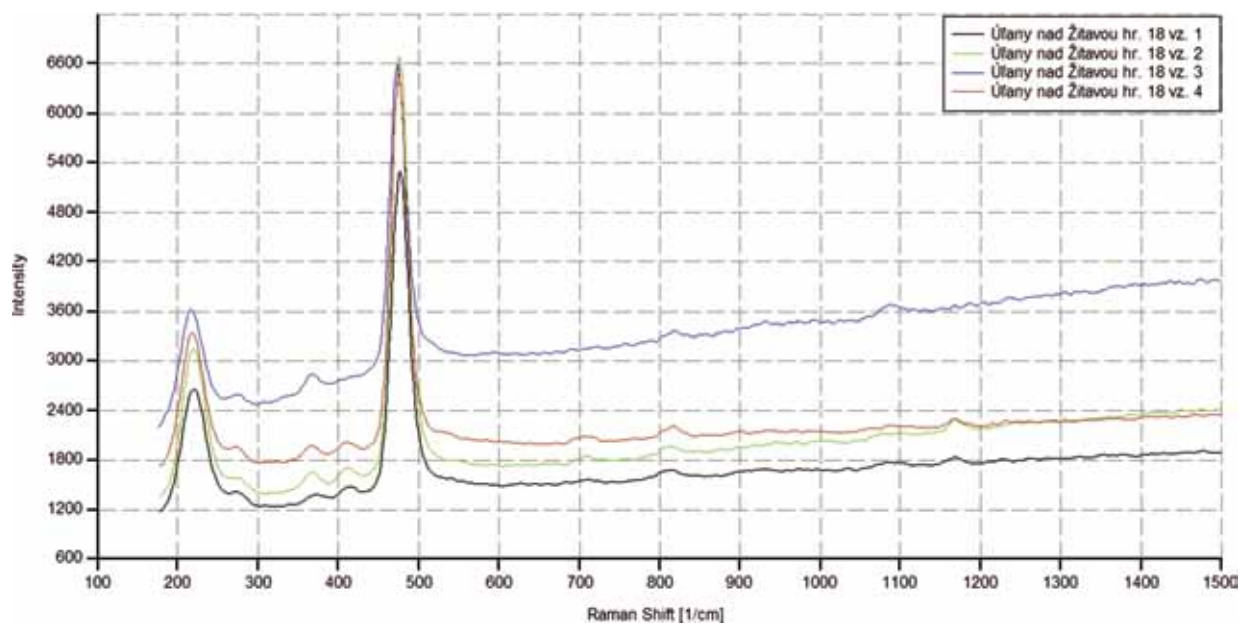

Diagram 19. Ramanove spektrum vzoriek z Úľan nad Žitavou.

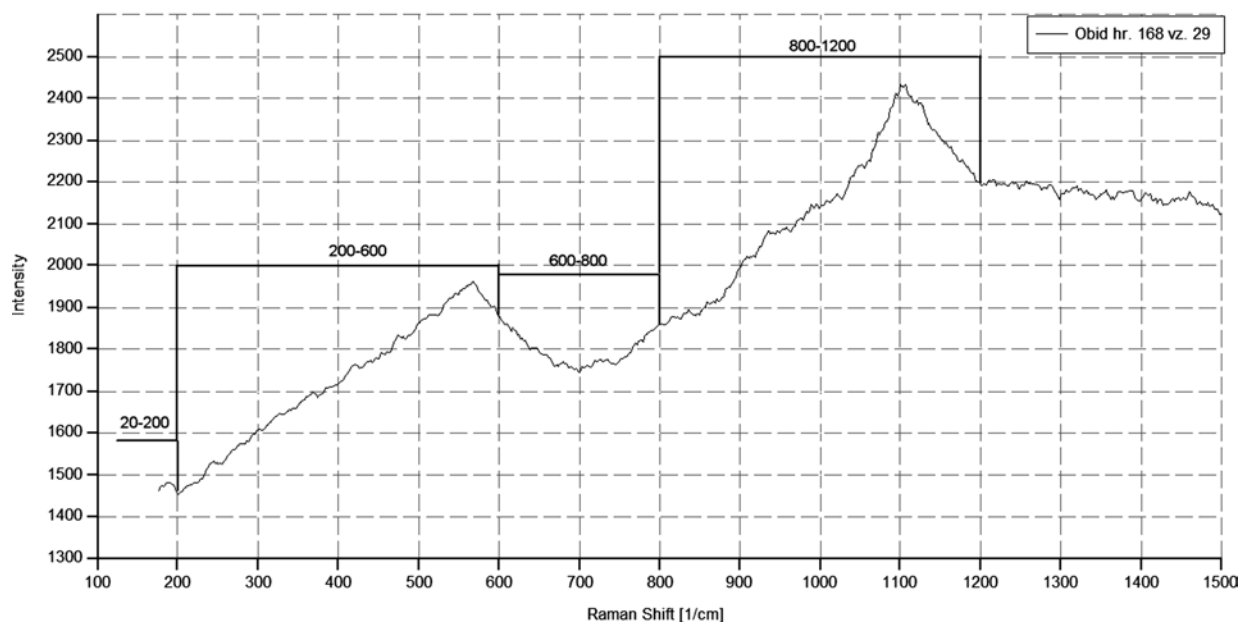

Diagram 20. Ramanove spektrum vzorky z Obidu, hrob 168.

Záverečná poznámka

V predloženej štúdii sú po prvýkrát v slovenskej archeológii predložené výsledky analýz kryštálov a početných predmetov z horského krištálu z viacerých lokalít a období za pomoci Ramanovej spektroskopie. Touto metódou boli doposiaľ analyzované iba koráliky z pohrebiska z 11. a 12. stor. na hrade Devín (Gregor/Vančo/Kadlečíková 2012), avšak na tejto lokalite nebol zistený ani jeden korálik z horského krištálu.

Poďakovanie

Vznik štúdie pozitívne ovplyvnili a kolegiálne nám pomohli: Juraj Bartík, Lucia Benediková, Pavol Bobek, Jozef Bujna, Eduard Droberjar, Gabriel Fusek, Szilvia Guba, Milan Hanuliak, Bibiána Hromadová, Ľudmila Illášová, Eszter Istvánovics, Jiří Juchelka, Titus Kolník, Valéria Kulcsár, Lubor Smejtek, Ján Rajtár, Peter Ch. Ramsel, Matej Ruttkay, Jaroslava Ruttkayová, Marián Samuel, Vladimír Varsík, Tivadar Vida a ďalší bádatelia, za čo im srdečne ďakujeme.

LITERATÚRA

- Ablamowicz 2001 – R. Ablamowicz: Cmentarzysko kultury łużyckiej w Samborowicach, woj. śląskie. *Mat. i Spraw.* (Rzeszów) 22, 2001, 251–256.
- Arends 1978 – U. Arends: Ausgewählte Gegenstände des Frühmittelalters mit Amulettcharakter. Dissertation. Heidelberg 1978. Nepublikované.
- Bach/Dušek 1971 – H. Bach/S. Dušek: Slawen in Thüringen. Weimar 1971.
- Bartík/Horanský/Hutka 2002 – J. Bartík/P. Horanský/D. Hutka: Päť rokov výskumu v Tisovci-Hradovej. *AVANS* 2001, 2002, 24–27.
- Bartík/Hutka 2007 – J. Bartík/D. Hutka: Tisovská Hradová – osem rokov archeologického výskumu. *Reusia* 4, 2007, 257–262.
- Bárdos 2000 – E. Bárdos: La necropoli àvara di Zamárdi. In: E. A. Arslan/M. Buora (Publ.): *L'oro degli Àvari*. Popolo delle steppe in Europa. Milano 2000, 76–143.
- Bárdos/Garam 2009 – E. Bárdos/É. Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I. Mon. *Avarorum Arch.* 9. Budapest 2009.
- Bárta 1961 – J. Bárta: K problematike paleolitu Bielych Karpát. *Slov. Arch.* 9, 1961, 9–32.
- Bárta 1979 – J. Bárta: K problematike proveniencie surovín na výrobu štiepanej kamennej industrie v paleolite Slovenska. *Slov. Arch.* 27, 1979, 5–15.
- Beckh/Netter 1957 – H. Beckh/R. Netter: Dischingen. *Fundber. Schwaben* 14, 1957, 209.
- Bialeková 1961 – D. Bialeková: Prvý nález z Hostoviec. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 6, 1961, 288–290.
- Bóna 1991 – I. Bóna: *Das Hunnenreich*. Budapest – Stuttgart 1991.

- Bóna/Horváth 2009* – I. Bóna/J. B. Horváth: Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. Mon. Germanorum Arch. Hungariae 6. Mon. Langobardica. Budapest 2009.
- Böhner 1958a* – K. Böhner: Die fränkischen Altertümer des Trierer Land. Teil 1, Textbd. Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. B. Bd. 1. Berlin 1958.
- Böhner 1958b* – K. Böhner: Die fränkischen Altertümer des Trierer Land. Teil 2, Kat. Tafeln und 3 Karten. Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. B. Bd. 1. Berlin 1958.
- Budinský-Krička 1944* – V. Budinský-Krička: Prvé staroslovanské radové pohrebištia v Turci a v Liptove. Martin 1944.
- Bujna/Szabó 1991* – J. Bujna/M. Szabó: The Carpathian Basin. In: S. Moscati/O. H. Frey/V. Kruta/B. Raftery /M. Szabo (Ed.): The Celts. Milano 1991, 277–285.
- Busch/Korteweg 1988* – U. Busch/W. K. Korteweg: Ein merowingerzeitliches Kindergrab aus Aulnizeux. Überlegungen zu Bergkristallobjekten aus merowingerzeitlichen Gräbern. Bull. Soc. Arch. Champenoise 81, 1988, 9–22.
- Clauss 1971a* – G. Clauss: Reihengräberfelder von Heidelberg-Kirchheim. Textbd. Bad. Fundber. Sonderh. 14, 1971.
- Clauss 1971b* – G. Clauss: Reihengräberfelder von Heidelberg-Kirchheim. Tafelbd. Bad. Fundber. Sonderh. 14, 1971.
- Csallány 1961* – D. Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). Arch. Hungarica S. N. 38. Budapest 1961.
- Čižmář 2011* – M. Čižmář: III. Das Gräberfeld von Holubice. In: J. Tejral/S. Stuchlík/M. Čižmář/Z. Klanica/S. Klanicová: Langobardische Gräberfelder in Mähren I. Spisy AÚ AV ČR Brno 39. Brno 2011, 129–224.
- Das/Agrawal 2011* – R. S. Das/Y. K. Agrawal: Raman spectroscopy: Recent advancements, techniques and applications. Vibrational Spectroscopy 57/2, 2011, 163–176.
- Dávidová 1999* – Š. Dávidová: Základy mineralógie. Bratislava 1999.
- Dinnyés 1991* – I. Dinnyés: A hévizgyörki szarmata sírok. Stud. Comitatus 22, 1991, 145–201.
- Dobosi/Gatter 1996* – V. T. Dobosi/I. Gatter: Palaeolithic tools made of rock crystal and their preliminary fluid inclusion investigation. Folia Arch. 45, 1996, 31–50.
- Drda/Rybová 2008* – P. Drda/A. Rybová: Akropole na hradišti Závist v 6.–4. stol. př. Kr. Pam. Arch. Suppl. 19. Praha 2008.
- Đuđa/Ozdín 2012* – R. Đuđa/D. Ozdín: Minerály Slovenska. Praha 2012.
- Furmánek/Mitáš 2010* – V. Furmánek/V. Mitáš: Cinobaňa – eine weitere bedeutende Fundstelle aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. Altertum 55, 2010, 33–58.
- Furmánek/Mitáš/Pavelková 2010* – V. Furmánek/V. Mitáš/J. Pavelková: The burial ground of the Kyjatice culture in Cinobaňa (Slovakia). In: Sz. Guba/K. Tankó (Szerk.): „Régről kell kezdenünk...“. Stud. Arch. in honorem Pauli Patay. Szécsény 2010, 125–136.
- Gabriel 1988* – I. Gabriel: Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg. Ber. RGK 69, 1988, 103–291.
- Genesan/Burstein 1965* – S. Genesan/E. Burstein: Selection rules for second order infrared and raman processes. II. Fluorite structure and the interpretation of the second order infrared and Raman spectra of CaF₂. Journal Phys. 26/11, 1965, 645–648.
- Gopkalo 2008* – O. V. Gopkalo: Busy i podvesky čerňachovskej kultury. Kyjiv 2008.
- Götze/Möckel 2012* – J. Götze/R. Möckel (Ed.): Quartz: Deposits, Mineralogy and Analytics. Berlin 2012.
- Gregor/Lukianenko 2011* – M. Gregor/L. Lukianenko: Ramanova spektroskopia a jej využitie v geovedných odboroch. Sprav. SSS 18, 2011, 5–9.
- Gregor/Vančo/Kadlečíková 2012* – M. Gregor/L. Vančo/M. Kadlečíková: Mineralogické štúdium korálikov z cintorína z 11.–12. storočia z hradu Devín. Slov. Arch. 60, 2012, 157–168.
- Hammerschmied 2011* – J. Hammerschmied: Bergkristall als Rohmaterial für prähistorische Geräteherstellung. Ressourcen und Funde in Westösterreich, Südtirol und Trentino. Magisterarbeit. Innsbruck 2011 [online]. http://www.academia.edu/20768724/Bergkristall_als_Rohmaterial_f%C3%BCr_pr%C3%A4historische_Ger%C3%A4teherstellung_Ressourcen_und_Funde_in_West%C3%B6sterreich_S%C3%BCdtirol_13-03-2017.
- Hanuliak 1994* – M. Hanuliak: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Nitra 1994.
- Hanuliak/Rejholcová 1999* – M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Bratislava 1999.
- Hájek/Kuča 2016* – Z. Hájek/M. Kuča: Kamenná industrie z objektů kultury s moravskou malovanou keramikou z lokality Nová Ves u Oslavan v poloze Kopaniny (okres Brno-venkov) v kontextu jihozápadní Moravy. Thayensia 13, 2016, 181–192.
- Herčko 1984* – I. Herčko: Minerály Slovenska. Martin 1984.
- Hinz 1966* – H. Hinz: Am langen Band getragene Bergkristallanhänger der Merowingerzeit. Jahrb. RGZM 13, 1966, 212–230.
- Hlas/Krasnokutská 2006* – J. Hlas/T. Krasnokutská: Sídliště platěnické kultury na katastru obce Klimkovice, okres Nový Jičín. In: E. Tomczak (Red.): Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004. Katowice 2006, 115–117.
- Hlášek et al. 2015* – D. Hlášek/O. Chvojka/T. Šálková/J. Fröhlich/P. Houfková/L. Kovačiková/A. Majer/P. Menšík/J. Michálek/P. Netolický/J. Novák/J. Pavelka/J. Petřík/D. Sosna: Vrcovice. Hradiště z počátku střední doby bronzové. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 10. České Budějovice – Plzeň 2015.
- Hood 1971* – S. Hood: The Minoans. Crete in the Bronze Age. London 1971.
- Chytráček/Metlička 2004* – M. Chytráček/M. Metlička: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Pam. Arch. Suppl. 16. Praha 2004.
- Illášová/Klčo/Šušková 1996* – L. Illášová/M. Klčo/H. Šušková: Drahé kamene v histórii človeka. Nitra 1996.
- Iozzo 1996* – M. Iozzo: Art and History of Crete. Florence 1996.

- Ivanisević/Kazanski/Mastykova 2006* – V. Ivanisević/M. Kazanski/A. Mastykova: Les nécropoles de Viminacium a l'époque des grandes migrations. Paris 2006.
- Kaminská 1991* – L. Kaminská: Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. *Slov. Arch.* 39, 1991, 7–58.
- Kaminská 2014* – L. Kaminská (Zost.): Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit. Nitra 2014.
- Kiss 2001a* – A. Kiss: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. Teil 1. *Mon. Avarorum Arch.* 6. Budapest 2001.
- Kiss 2001b* – A. Kiss: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. Teil 2. *Mon. Avarorum Arch.* 6. Budapest 2001.
- Klein 2006* – C. Klein: Mineralógia. Bratislava 2006.
- Knoll/Cheben 2014* – M. Knoll/I. Cheben: Výroba repliky lužickej bronzovej spony z Trenčína-Belej. Fórum pro konzervátory-restaurátory 2014, 135.
- Koch, R. 1967* – R. Koch: Ein reiches frühmerowingisches Frauengrab aus Kirchheim am Neckar (Kr. Ludwigsburg). *Fundber. Schwaben* 18/1, 1967, 238–254.
- Koch, R. 1969* – R. Koch: Katalog Esslingen. Die vor- und frühgeschichtlichen Funde im Heimatmuseum. Teil 2: Die merowingischen Funde. Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart. H. 14/2. Stuttgart 1969.
- Koch, U. 1977a* – U. Koch: Das Reihengräberfeld bei Schretzheim. Teil 1, Text. *Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A. Bd. 13.* Berlin 1977.
- Koch, U. 1977b* – U. Koch: Das Reihengräberfeld bei Schretzheim. Teil 2, Katalog und Tafeln. *Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A. Bd. 13.* Berlin 1977.
- Kolník 1965* – T. Kolník: K typológii a chronológii niektorých spôn z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 183–236.
- Kolník 1980* – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil 1. *Arch. Slovaca Fontes* 14. Bratislava 1980.
- Kovárník 2007* – J. Kovárník: Mladší stupeň moravské malované keramiky na jihozápadní Moravě. Rozbor keramických nálezů ze sídliště Výčapy I, okr. Třebíč a z hrobu ze Džbánic, okr. Znojmo. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 25. zasedání badatelů pro výzkum neolitu Čech, Moravy a Slovenska. Hradec Králové 30. 10.–2. 11. 2006. *Arch. Stud. Univ. Hradec Králové* 1. Hradec Králové 2007, 71–76.
- Kuča et al. 2012* – M. Kuča/M. Nývltová Fišáková/P. Škrdla/M. Vokáč: Lokality staršího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Březníku na Českomoravské vrchovině. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M 17, 2012, 95–120.
- Leitner 2002* – W. Leitner: Steinzeitlicher Bergkristallabbau in den Tuxer Alpen. *Arch. Österreichs* 13, 2002, 44, 45.
- Leitner/Bachnetzer 2010* – W. Leitner/T. Bachnetzer: Steinzeitlicher Abbau von Bergkristall in den Tuxer Alpen. In: Jahresber. Zentrum Alte Kulturen 2010. Innsbruck 2010, 10.
- Leitner/Brandl/Bachnetzer 2015* – W. Leitner/M. Brandl/Th. Bachnetzer: Die Ostalpen als Abbaugbiet und Versorgungsregion für Silex und Bergkristall in der Prähistorie. In: Th. Stöllner/K. Oegg (Hrsg.): Bergauf Bergab. 10.000 Jahre Bergbau in den Ostalpen. Bochum 2015, 59–69.
- Lippert 2009* – A. Lippert: Das Fundgut. In: A. Lippert/P. Stadler (Hrsg.): Das spätbronze- und früheisenzeitliche Gräberfeld von Bischofshofen-Pestfriedhof. Bonn 2009, 17–90.
- Lippert/Stadler 2009* – A. Lippert/P. Stadler: Das spätbronze- und früheisenzeitliche Gräberfeld von Bischofshofen-Pestfriedhof. *Universitätsforsch. Prähist. Arch. Bd. 168.* Bonn 2009.
- Liptáková 1963* – Z. Liptáková: Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. *Slov. Arch.* 11, 1963, 223–236.
- Losert/Pleterski 2003* – H. Losert/A. Pleterski: Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren. Berlin – Bamberg – Ljubljana 2003.
- Magomedov 2001* – B. Magomedov: Čenjachovskaja kultura. Problema etnosa. *Mon. Stud. Gothica* I. Lublin 2001.
- Mastykova 2009* – A. V. Mastykova: Ženskij kostum central'nogo i zapadnogo Predkavkazia v konce IV–sedine VI v. n. e. Moskva 2009.
- Mateiciucová/Trnka 2004* – I. Mateiciucová/G. Trnka: Die Silexartefakte aus der Siedlung mit Kreisgrabenanlage von Kamegg, Niederösterreich. In: E. Kazdová/Z. Měřínský/K. Šabatová (Ed.): K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno 2004, 89–92.
- Menges 2012* – F. Menges: „Spekwin32 – optical spectroscopy software“, Version 1.716.1 [online]. <http://www.ffmpeg2.de/spekwin> [15-6-2017].
- Menšík 2015* – P. Menšík: Kamenné nálezy. In: *Hlásek et al.* 2015, 183–186.
- Mitáš/Furmánek 2015* – V. Mitáš/V. Furmánek: Pohrebisko kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí v Cinobani (výskum v rokoch 2007–2012). In: O. Ožďáni (Ed.): Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z XII. medzinárodnej konferencie „Doba popolnicových polí a doba halštatská“ Hriňová-Polana 14.–18. máj 2012. Nitra 2015, 159–189.
- Moorey 1999* – P. R. S. Moorey: Ancient Mesopotamian Materials and Industries. The Archaeological Evidence. Winona Lake 1999.
- Mrázek 1996* – I. Mrázek: Drahé kameny v pravěku Moravy a Slezska. Brno 1996.
- Mrázek 2000* – I. Mrázek: Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno 2000.
- Neuville/Ligny/Henderson 2014* – D. R. Neuville/D. Ligny/G. S. Henderson: Advances in Raman spectroscopy applied to Earth and material sciences. *Rev. Mineral. Geochem.* 78, 2014, 509–541.
- Oliva 1984* – M. Oliva: Technologie výroby a použité suroviny štipané industrie moravského aurignacienu. *Arch. Rozhledy* 36/6, 1984, 601–628.
- Pavelková 2010* – J. Pavelková: Antropologická analýza žárového pohřebiště kyjatické kultury v Cinobani (rok 2008). In: J. Gancarski (Red.): Transkarpacie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza. Krosno 2010, 413–423.

- Pavúk, J. 1976 – J. Pavúk: Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji. AVANS 1975, 1976, 177–181.
- Pavúk P. 2012 – P. Pavúk: Kapitoly z egejskej a anatólskej archeológie. Bratislava 2012.
- Piccottini 1994 – G. Piccottini: Gold und Kristall am Magdalenberg. Germania 72, 1994, 467–477.
- Pieta 1987 – K. Pieta: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: W. Menghin/T. Springer/E. Wamers (Hrsg.): Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 385–417.
- Pieta 2008 – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 11. Bratislava 2008.
- Podborský 2006 – V. Podborský: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno 2006.
- Přichystal 2004 – A. Přichystal: Česká naleziště surovin na výrobu kamenných štípaných artefaktů v pravěku. Pam. Arch. 95, 2004, 5–30.
- Přichystal 2009 – A. Přichystal: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno 2009.
- Quast 1997 – D. Quast: Vom Einzelgrab zum Friedhof. Beginn der Reihengräbersitte im 5. Jahrhundert. In: K. Fuchs/M. Kempa/R. Redies/B. Theune-Großkopf/A. Wais (Red.): Die Alamannen. Stuttgart 1997, 171–190.
- Reitmaier et al. 2016 – T. Reitmaier/Ch. Auf der Maur/L. Reitmaier-Naef/M. Seifert/Ch. Walser: Spätmesolithischer Bergkristallabbau auf 2800 m Höhe nahe der Fuorcla da Strem Sut (Kt. Uri/Graubünden/CH). Arch. Korrb. 46, 2016, 133–148.
- Rejholcová 1995a – M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Katalóg. Nitra 1995.
- Renfrew 1985 – C. Renfrew: The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi. London 1985.
- Roeren 1962 – R. Roeren: Ein münzdatierter Grabfund der früher Merowingerzeit aus Heilbronn-Böckingen. Fundber. Schwaben 16, 1962, 119–133.
- Roth/Theune 1995 – H. Roth/C. Theune: Das frühmittelalterliche Gräberfeld bei Weingarten (Kr. Ravensburg). 1. Katalog der Grabinventare. Forsch. u. Ber. Vor- u. Frühgesch. Baden-Württemberg. Bd. 44/1. Stuttgart 1995.
- Ruttikay, A. 1979 – A. Ruttikay: Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava 1979.
- Ruttikay, M. 1986 – M. Ruttikay: Záchranný výskum v Slepčanoch. AVANS 1985, 1986, 211, 212.
- Ruttikay, M. et al. 2013 – M. Ruttikay/K. Daňová/M. Čebén/Z. Poláková/B. Zajacová: Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Beladice-Tekovské Nemce. AVANS 2009, 2013, 229–237.
- Ruttikayová 2009 – J. Ruttikayová: Pohrebisko vo Veľkom Cetine a Ponitrie v kontexte nálezov Przeworskej a Wielbarskej kultúry. In: M. Karwowski/E. Droberjar (Ed.): Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Collect. Arch. Resoviensis 13. Rzeszów 2009, 567–577.
- Ruttikayová/Ruttikay, M. 2015 – J. Ruttikayová/M. Ruttikay: Horné Požitavie. Svedectvo archeológie. Nitra 2015.
- Sage 1984a – W. Sage: Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. Text. Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A. Bd. 14. Berlin 1984.
- Sage 1984b – W. Sage: Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. Tafeln. Germ. Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A. Bd. 14. Berlin 1984.
- Sachanbiński et al. 2008 – M. Sachanbiński/R. Girulski/D. Bobak/B. Łydzba-Kopczyńska: Prehistoric rock crystal artefacts from Lower Silesia (Poland). Journal Raman Spectroscopy 39, 2008, 1012–1017.
- Sasse 2001 – B. Sasse: Ein frühmittelalterliches Reihengräberfeld bei Eichstetten am Kaiserstuhl. Forsch. u. Ber. Vor- u. Frühgeschichte. Baden-Württemberg. Bd. 75. Stuttgart 2001.
- Sato/McMillan 1987 – R. K. Sato/P. F. McMillan: An infrared and Raman study of the isotopic species of alpha-quartz. Journal Phys. Chem. 91/13, 1987, 3494–3498.
- Schmidt 1961 – B. Schmidt: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle. Bd. 18. Halle/Saale 1961.
- Schmidt 1970 – B. Schmidt: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Südteil). Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle. Bd. 25. Berlin 1970.
- Schmidt 1976 – B. Schmidt: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Nord- und Ostteil). Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle. Bd. 29. Berlin 1976.
- Schmidt 1987 – B. Schmidt: Das Königreich der Thüringer und seine Provinzen. In: W. Menghin/T. Springer/E. Wamers (Hrsg.): Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 471–512.
- Skutil 1940 – J. Skutil: Beiträge zur Kenntnis der prähistorischen Bergkristallindustrie aus Mähren. Germania 24, 1940, 166–175.
- Slavík/Novák/Pacák 1956 – F. Slavík/J. Novák/O. Pacák: Mineralogie. Praha 1956.
- Smejtek 2011 – L. Smejtek: Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy 1. Text. Praha 2011.
- Soják 2006 – M. Soják: Jaskyňa Praslen v archeologických prameňoch. Príspevok k pravekému osídleniu jaskýň Drienčanského krasu. Gemer-Malohont 2, 2006, 21–42.
- Soják 2008 – M. Soják: Najdôležitejšie výskumy na Spiši a v ďalších regiónoch východného a južného Slovenska. AVANS 2006, 2008, 146–154.
- Stanek 1999 – K. Stanek: Wisiory opasane odmiany wschodniej w środkowoeuropejskim Barbaricum. In: J. Andrejowski (Red.): Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin. Warszawa 1999, 331–367.
- Šrein et al. 1999 – V. Šrein/M. Šťastný/L. Smejtek/B. Šreínová: Křemen z lokality Kněževes. Quartz from locality Kněževes (central Bohemia). Bull. Mineral.-Petro. Odd. Nár. Muz. Praha 7, 1999, 217, 218.
- Tempelmann-Maczyńska 1985 – M. Tempelmann-Maczyńska: Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. Röm.-Germ. Forsch. Bd. 43. Mainz 1985.

- Tobias/Wiltschke-Schrott/Binder 2010* – B. Tobias/K. Wilt-schke-Schrott/M. Binder: Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel. Mit einem Beitrag zur künstlichen Schädeldeformation im westlichen Karpatenbecken. Jahrb. RGZM 57, 2010, 279–337.
- Točík 1960* – A. Točík: Radové pohrebisko devínskeho typu z XI. stor. v Mlynárčiach pri Nitre. Slov. Arch. 8, 1960, 269–284.
- Točík 1971* – A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). Slov. Arch. 19, 1971, 135–276.
- Točík/Paulík 1979* – A. Točík/J. Paulík: Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápure. Slov. Arch. 27, 1979, 87–124.
- Ungerman 2007* – Š. Ungerman: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích-Na pískách. Štud. Zvesti AU SAV 42, 2007, 221–237.
- Vadai/Szőke 1983* – A. H. Vadai/B. M. Szőke: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. Commun. Arch. Hungariae 1983, 79–126.
- Valoch 2004* – K. Valoch: Křišťály jako surovina štípané industrie. Acta Mus. Moraviae. Scien. Soc. 89, 2004, 129–166.
- Váňa 1954* – Z. Váňa: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X.–XII. století. Slov. Arch. 2, 1954, 51–104.
- Vasić 1992–1993* – M. Vasić: Icosahedron of Quartz Crystal from Castrum Novae (Čezava). Starinar N. S. 43–44, 1992–1993, 167–176.
- Vida 2002* – T. Vida: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. Zalai Múz. 11, 2002, 179–209.
- Vokáč 2004* – M. Vokáč: Suroviny štípané industrie v pravěku jihozápadní Moravy. Acta Mus. Moraviae. Scien. Soc. 89, 2004, 167–206.
- Vokolek 1966* – V. Vokolek: Pohřebiště a sídliště lidu popelnicových polí v Třebošově. Hradec Králové 1966.
- Weishäupl/Pawlik 2012* – B. Weishäupl/A. Pawlik: Ein außergewöhnliches Bergkristallartefakt aus Kapfing, OG Fügen, Tirol. Fundber. Österreich 51, 2012, 37–41.
- Werner 1956a* – J. Werner: Beiträge zur Archeologie des Attila-Reiches. A. Textteil. München 1956.
- Werner 1956b* – J. Werner: Beiträge zur Archeologie des Attila-Reiches. B. Tafelteil. München 1956.
- Werner 1962a* – J. Werner: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Textteil. München 1962.
- Werner 1962b* – J. Werner: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Tafelteil. München 1962.
- Zábojník 1997* – J. Zábojník: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Čataj. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy AU AV ČR Brno 8. Brno 1997, 77–85.

Rukopis prijatý 20. 6. 2017

Translated by Michal Holeščák

doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
jozef.zabojnik@savba.sk

PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
vladimir.mitas@savba.sk

PaedDr. Ján Štubňa, PhD.
Gemologický ústav
Fakulta prírodných vied
Univerzita Konštantína Filozofa
Nábřežie mládeže 91
949 74 Nitra
jstubna@ukf.sk

Crystal polyhedron from Čataj

Problematics of quartz crystal finds in archaeological contexts from Slovakia and neighbouring areas

Jozef Zábojník – Vladimír Mitáš – Ján Štubňa

SUMMARY

Quartz is natural mineral, colourless transparent crystal of silicone oxide (SiO_2), which can be found in various places of Earth. In traditional archaeological literature it is usually used with adjective 'mountain' crystal, which underlines its origin, semi-precious gemstone character and difference from synthetic crystals.

Presented study maps the finds of quartz crystal in archaeological contexts in time period from the late prehistory, through early historic period to the Early Middle Ages in Slovakia, but also in neighbouring areas. Main impulse for it was discovery of a unique crystal icosahedron found in horseman grave 208/87 (Fig. 1; 2; 3; according to anthropological analysis, the deceased was older child) from graveyard of the period of Avar Khaganate in cadaster of municipality Čataj, location Zemanské-Gejzove, district of Senec. Graves dated to Migration Period were found in immediate proximity of this necropolis in Čataj. Nearly all of them were disturbed. Icosahedron probably comes from one of these disturbed graves. The quartz item is worn-out, what points to the fact, that it was used in longer time period. Authors presume, that the item was randomly found in the time of Avar Khaganate and secondarily used as amulet or magical fetish.

Similar items can be dated to the Late Roman Period or alternatively to the Migration Period (3rd–6th cent. A. D.), and are usually found in graves. Known finds are presented in 'List 1'. Archaeological finds of quartz crystal from the territory of Slovakia, dated from the late prehistory to the Early Middle Ages, are presented in 'List 2'.

Crystal artefacts are not common or characteristic finds from the prehistory and early historical period on the territory of Slovakia. In this study, the authors also included significant quartz industry from neighboring areas (contemporary Bohemia, Moravia, Silesia, Austria, Poland etc.). Natural sources of gemstone (semi-precious) variations of quartz, including quartz and smoky quartz are also mentioned.

Rare occurrence of quartz crystal on the territory of Slovakia can be found in the Late Paleolithic (Gravettian culture). During Neolithic Period, quartz crystal finds are absent. During Copper Age and Early Bronze Age, the situation remains almost the same. Chronologically oldest segment of the quartz crystal database presented

in this study is territorially bound with southern part of central Slovakia (Fig. 9), geomorphologically refers to Slovenské rudohorie (Slovak Ore Mountains) and chronologically is set in the period of Urnfield Cultures. Artefacts that were analyzed in more details come from three sites of Kyjatice Culture: hillfort in Tisovec-Hradová, district Rimavská Sobota, cave Praslen in the cadaster of municipality Rybník (district Revúca) and from the cremation burial ground in Cinobaňa, district Poltár (Fig. 4; 5). In all these cases, quartz crystals were most likely of regional origin, brought from smaller or greater distances. The quartz finds of the Kyjatice culture are connected with more or less analogical finds from the other Urnfield Cultures (for example finds from the sites Kněževy, Třebešov, Samborowice), or other Hallstatt or La Tène Period finds from the territory of Czech Republic (Fig. 6) or Poland.

Quartz crystal finds dated to the period of Urnfield Cultures in the southern part of central Slovakia are viewed by the authors in correlation with already proposed thesis about prehistoric man's interest in crystals of unique geometric shape or crystal shards of older date (the so called 'archaics'). It is supposed, that these items, randomly acquired during, e. g., some kind of reconnaissance of the landscape, were probably considered to be natural rarities or curiosities. Some aspects, such as putting quartz crystal into the grave of a small child in Cinobaňa (Fig. 4), can point to the magical (cult) purpose of these items.

Relatively small number of quartz crystal items that can be dated to the La Tène Period (Bratislava-Devín) can be viewed in the context of the emergence of specialized crafting, establishment of new and superior technologies, but also of the aim to emulate the Central European 'barbaricum' to the progressively expanding and evolving antique world. Amulet from the site Cífer-Pác (Fig. 7) can be dated to the Roman Period, when the popularity of the items made of quartz crystal rapidly grew.

During the early historical period, not only polyhedrons were made of the quartz crystal, but also buckles or pendants. Similarly to the pearls, these can be also found in Alemannic-Langobardic-Merovingian milieu. Highest number of the beads made of the quartz crystal not only from the territory of Slovakia can be dated to the Middle Ages. Most of them come from the grave-

yards of the Bijelo Brdo Culture, such as the necklace from the site Malé Kosihy (Fig. 8).

Quartz crystal is very hard mineral, number seven on Mohs scale of mineral hardness. For its treatment, most usually drilling, material of at least same level of hardness had to be used. It is supposed that the centres of their manufacture were in the central Rhineland, in the territory of Alemanns.

Important segment of this study is mineralogical research and Raman spectroscopy.

Quartz is very common mineral, with constant structure, nearly constant physical properties, without fluorescent elements. Most common crystal form of quartz is prism with rhombohedrons in joints. Quartz crystals are created by all geological processes. Based on variability of creation processes, colour and variation of microstructure, two groups of varieties can be identified: *macrocrystalline* – milky quartz, amethyst, rose quartz, smoky quartz, citrine, and *microcrystalline* – fibrous variations of chalcedony, granular variations like flint and jasper. Nowadays, more than 500 sources of colourless quartz are known from the territory of Slovakia. Archaeological finds of quartz crystal can be identified with these sources. Seventy seven colourless or white beads and their fragments from 12 archaeological sites were analyzed by Raman spectroscopy (Tab. 1). It is nondestructive method, allowing to analyze the chemical composition of artefact. Its biggest advantage is ability to analyze the substances in various states and the samples do not require any specific treatment.

For analyzing of the samples, spectrometer GL Gem Raman PL532 with green laser beam, wavelength of

532 nm and maximal power of 30mW was used. This spectrometer is using diode laser Nd-YAG, working on wavelength of 1 064 nm, and detector Toshiba TCD1304AP (CCD 3 648 pixel, 8 µm x 200 µm). Spectral range is 100–5 440 cm⁻¹ with 10 cm⁻¹ resolution. Size of analyzed dot is 10–15 µm at ten times magnification. For analysis of the spectra, software Spekwin32 version 1.716.1., was used.

Raman spectrum of quartz is characterized by 13 vibration strips, 128, 205, 263, 354, 393, 401, 463, 697, 808, 1 066, 1 083, 1 160 and 1 231 cm⁻¹ (Diagram 1). Measured spectra are presented by Diagrams 2–14 and 16–19. Some samples show with the Raman spectrum also other strips with value 4 366 and 4 396 cm⁻¹ (Diagram 9). These values can be connected with cations of trivalent chrome. These spectra on some samples can be explained by occurrence of metal objects in the grave that corroded and contaminated the quartz crystal samples.

Quartz and its quartz crystal variation can be misinterpreted in the archaeological material. Based on similar physical attributes, the quartz crystal is often mistaken for fluorite or glass and vice versa, which was also proved by measurements (Diagram 15; 20).

The paper presents, for the first time in the Slovak archaeological literature, the results of Raman spectroscopy used on quartz crystal samples from various sites and time periods. Up-to-date, only glass and carnelian beads from 11th–12th cent. cemetery in Bratislava-Devín were analyzed by this method. This study also aims to encourage the scientists to further develop the research on quartz crystal in archaeological context that is not only unique, but even highly attractive.

Fig. 1. Čataj, district Senec. Grave 208/87.

Fig. 2. Inventory of the grave 208/87 from Čataj.

Fig. 3. Crystal icosahedron from grave 208/87 from Čataj.

Fig. 4. Cinobaňa, district Poltár. Position of the quartz crystal in the Late Bronze Age Period grave 6/08.

Fig. 5. Cinobaňa, district Poltár. Four different views of the six-sided crystal from grave 6/08.

Fig. 6. Kněžves, district Praha-západ, Czech Republic. Quartz crystal from the Knovíz culture object 2166B/98 (Smejtek 2011).

Fig. 7. Cífer-Pác, district Trnava. Quartz crystal pendant from settlement layer, sector F/116.50 m.

Fig. 8. Malé Kosihy, district Nové Zámky. Necklace from the grave 408, consisting of 29 beads, nine made from quartz crystal, the rest from carnelian.

Fig. 9. Map of archaeological finds of the quartz crystal from the Bronze Age Period to the Medieval Period from the territory of Slovakia. Numbers of sites correlates with the numbers used in List 2. Legend: a – settlement; b – cave; c – cemetery.

Diagram 1. Description of Raman's spectrum of quartz from the RRUFF database.

Diagram 2. Raman's spectrum of the sample from Slepčany.

Diagram 3. Raman's spectrum of the sample from Cinobaňa.

Diagram 4. Raman's spectrum of the sample from Cífer-Pác.

Diagram 5. Raman's spectrum of the sample from Čataj.

Diagram 6. Raman's spectrum of the sample from Obid, grave 141.

Diagram 7. Raman's spectrum of the samples from Cabaj-Čápor.

Diagram 8. Raman's spectrum of the samples from Čakajovce, graves 13, 45 and 52.

Diagram 9. Raman's spectrum of the sample from Čakajovce, grave 52.

Diagram 10. Raman's spectrum of the samples from Čierne Kľačany, grave 1.

Diagram 11. Raman's spectrum of the samples from Čierne Kľačany, grave 23.

Diagram 12. Raman's spectrum of the samples from Čierne Kľačany, grave 186.

Diagram 13. Raman's spectrum of the samples from Čierne Kľačany, graves 75, 182 and 198.

Diagram 14. Raman's spectrum of the samples from Ducové, grave 208.

Diagram 15. Raman's spectrum of the sample from Ducové, grave 477.

Diagram 16. Raman's spectrum of the samples from Malé Kosihy.

Diagram 17. Raman's spectrum of the samples from Nitra-Šindolka, graves 89, 102 and 126.

Diagram 18. Raman's spectrum of the samples from Nitra-Šindolka, grave 193.

Diagram 19. Raman's spectrum of the samples from Úľany nad Žitavou.

Diagram 20. Raman's spectrum of the sample from Obid, grave 168.

Tab. 1. List of analysed samples of quartz by the Raman's spectroscopy.

SPOMIENKA

**Ako si pamätáme
doc. PhDr. Vieru Němejcovú-Pavúkovú, CSc.**

V tomto roku by sa bola 9. marca pani doc. Viera Němejcová-Pavúková dožila svojich 80. narodenín.

Máme príležitosť pripomenúť si človeka – ženu s veľkým duchom, oplývajúcu energiou, kreativitou a mimoriadnou pracovitosťou, na ktorú s očarením spomínajú všetci, ktorí mali to potešenie ju za jej života stretnúť.

Vieru Němejcovú-Pavúkovú som spoznala počas svojho štúdia na Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde sme „začínali“ takmer naraz, ale, samozrejme, na opačných stranách univerzitného spektra – ja v roku 1993 ako študentka prvého ročníka, pani doktorka Pavúková ako skúsená bádatelka a nový pedagóg v roku 1992. Dovtedy pôsobila vyše tri desaťročia v Archeologickom ústave SAV v Nitre (1961–1992); predtým od ukončenia štúdia archeológie v Bratislave v roku 1959 do roku 1961 pracovala v Mestskom múzeu v Bratislave. Už v roku 1995 sa Viera Němejcová-Pavúková v Bratislave habilitovala – ako študenti sme sa

viacerí jej habilitačnej prednášky zúčastnili, dokonca ju niektorí povzbudzovali dobrými radami o potrebe výdatných raňajok, na čo ona po opadnutí stresu s vďakou reagovala ako na vynikajúci „doping“.

Pani docentku si pamätám ako mimoriadne aktívnu osobnosť – patrila koniec-koncov k rodu Němejcovcov – vzdelancov a vedcov, ktorých stopa je od 19. storočia čitateľná v dejinách českej i slovenskej vedy a ktorých činnosť bola inšpiráciou a vzorom aj pre ňu.¹ Prednášala nám celú dobu kamennú – hoci paleolit nebol jej špecializáciou, dokázala nám sprostredkovať „klasické“, ale aj úplne nové poznatky bádania v tejto oblasti. Bola v tom čase prvá, ktorá na katedre viedla semináre zamerané na prácu s materiálom – kreslenie, opis, základnú typologicko-chronologickú klasifikáciu. Tieto sa konali na prízemí budovy Filozofickej fakulty na Gondovej ulici v Bratislave v katedrovej knižnici „s atmosférou“. No a, prirodzene, prednášky a semináre z „jej“ období mladšej doby

¹ http://nemejc.wz.cz/osobnosti_rodu.html [22-9-2017].

kamennej boli vzácnou súčasťou mojich univerzitných rokov.

Pamätám si jej nadšenie, rady i povzbudzovanie pred mojou prvou cestou na výskum neoliticko-eneolitckej lokality do tureckej Trácie v roku 1996. Vedela, do akej miery môže odborne i ľudsky obohatiť cesta do tejto oblasti Európy, kam ona sama často a s radosťou odchádzala na študijné pobyty. Aj cesty na Balkán, do Grécka, Egeidy a Anatólie prispeli k jej mimoriadnemu a kolegami doma i v zahraničí veľmi obdivovanému a oceňovanému rozhladu o problematike neolitu a eneolitu v strednej a juhovýchodnej Európe. Ako spomínal Stanislav Šiška, už jej „prvá veľká štúdia, zameraná na zhodnotenie nálezov boľerázskej skupiny z Nitrianskeho Hrádku [Němejcová-Pavúková 1964, 163–268], okamžite vzbudila pozornosť mnohých domácich i zahraničných odborníkov“ (Šiška 1997, 193). I ja sama som mala možnosť presvedčiť sa o dobrom zvuku jej mena po prvom stretnutí s prof. Mehmetom Özdoğanom z Istanbulskej univerzity, ktorý o Vieri Pavúkovej hovoril ako o inšpiratívnej a zanietenej bytosti a rád si vybavoval zážitky s ňou. Aj ďalší kolegovia si s potešením oživili spomienky na oboch – Vieru i Juraja Pavúkovcov – doslova diplomatov vedy a dôstojných odborných i ľudských reprezentantov slovenskej archeológie doma i v zahraničí. Vincent Megaw svoje pocity z návštev u manželov Pavúkovcov v 60. a 80. rokoch minulého storočia opisuje takto: „When there was a perceived similarity between our Sydney neighbours and my new Slovak friends was the immediate and welcoming hospitality. And this has never changed. ... And yet more memories of – it was Slovakia after all – many marvellous meals assisted by not a little wine and slivovica“ (Megaw 2004, 93). A ako povedal Andrew Sheratt, Viera Němejcová-Pavúková bola významnou a výnimočnou osobnosťou, „whose combination of charm, wisdom and knowledge is greatly missed“ (Studeníková 2004, 12).

Viera Němejcová-Pavúková sa vedecky venovala badenskej kultúre, v začiatkoch svojej kariéry so špecifickým dôrazom na počiatky, neskôr na záverečné etapy vývoja badenského komplexu (kostolacká skupina). Postupne si prácami, v ktorých „rekonštruovala chronológiu a vzťahy badenskej kultúry s dôrazom na genetické a chronologické súvislosti s vývojom v juhovýchodnej Európe“, pripravila pole na systematické všeobecné spracovanie tejto kultúry (Studeníková 2004, 11). V. Pavúková „cieľavedome obracala pozornosť na štúdium vzťahov rozsiahlejších areálov i civilizačných centier v juhovýchodnej Európe vrátane Egeidy a ďalších oblastí východného Stredomoria. ... Významne prispela aj ku klasifikácii a stanoveniu chronológie kultúr Cernavoda III, Ezero, Dikilitaş a ich vzťahov ku Karpatskej kotline. Až takto nadobudnuté makro- i mikroarcheologické podklady sa

jej stali kľúčom k interpretácii zložitých kultúrno-civilizačných procesov“ (Šiška 1997, 193, 194).

Manfred Korfmann pred vyše desaťročím napísal: „Für mich gehörte Viera Němejcová-Pavúková bei derartigem treffen zu den herausragenden Personen, zumal das Wiedersehen mit ihr nicht nur fachlich, sondern auch menschlich stets angenehm war. Dabei hatten wir berufsbezogen immer als zentralen Gesprächsstoff ‚ihr Thema‘: Badener Kultur und deren Anbindung an die Ägais, und insbesondere deren chronologischen Stellung. Gerade letztere war damals recht unklar und voller Widersprüche. Frau Pavúkovas Konzept entsprechend, hätte Badener Kultur jünger als Troia I sein müssen. Sie suchte mich als Gesprächspartner, da ich gerade dabei war, die Früh- und Mittel-Troia I-zeitlichen Grabungsergebnisse vom Demircihüyük zu publizieren. Oder gab es vielleicht in der Nordägais vor Troia I eine bisher nicht ergrabene und somit unbekannte Kulturstufe, die einen Typenschatz hatte, der demjenigen von Troia I sehr ähnlich war? Diese Hilfskonstruktion stellte die Ergebnisse aus der sich verstärkenden ¹⁴C-Debatte mit in Rechnung. Alles wurde schließlich damals älter. Aber konnte man überhaupt ¹⁴C-Daten ernst nehmen? Daß es Kulturbeziehungen zwischen der Nordägais und dem Gebiet der Slowakei gab, daran bestand jedenfalls für sie kein Zweifel“ (Korfmann 2004, 109, 110).

Výskum vo Svodíne (1971–1983), pôvodne zacielený na získanie faktov na spresnenie vývoja a triedenia badenskej kultúry, rozšíril jej bádateľské záujmy na sídliskovú problematiku lengyelskej kultúry. Vydaním dvoch publikácií (Svodín: Němejcová-Pavúková 1995; Ružindol-Borová [výskum v rokoch 1989–1992]: Němejcová-Pavúková 1997) „o tzv. Kreisgrabenanlagen položila V. Němejcová-Pavúková základy rondelovej archeológie na Slovensku a novými poznatkami významne obohatila bádanie na tomto poli“ (Studeníková 2004, 12). Hoci si Viera Němejcová-Pavúková stanovila stratégiu spracovania a publikovania výsledkov svojho dlhoročného výskumu vo Svodíne, jej naplnenia sa už, žiaľ, nedočkala († 7. 4. 1997). Napriek tomu jej materiály nezostávajú zabudnuté, keďže práce sa ujal jej manžel a dlhoročný blízky spolupracovník Juraj Pavúk. Jednak nadviazal na ňou začaté pedagogické pôsobenie na bratislavskej katedre archeológie, jednak sa stal školiteľom a konzultantom diplomových a dizertačných prác, spracúvajúcich práve pramene z výskumu na tejto významnej lokalite (Demján 2010; 2016, s ďalšou literatúrou autora k téme).

Na výskume vo Svodíne mali svoj „druhý domov“ aj Vierine a Jurajove deti – Ivana a Peter. Zasvätiť svoj život archeológii sa rozhodol syn Peter, ktorý je medzinárodne uznávaným odborníkom na dobu bronzovú v egejskej oblasti a na Balkáne, a tiež, rovnako ako jeho mama, veľmi ľudským človekom.

Okrem Svodína a Ružindola sa s Vierou Pavúkovou spájajú mnohé ďalšie terénne výskumy v Podolí, Štúrove, Iži, Ivanovciach, Hurbanove-Bohatej, Komjaticiach, Červenom Hrádku, Nevidzanoch, Žehre-Dreveníku, Kočíne, ale v roku 1968 napríklad aj účasť na americko-juhoslovanskej expedícii v Obre v Bosne (Studeníková 2004, 11).

Vedecké záujmy Viery Němejcovej-Pavúkovej zahrnovali rozsiahlu problematiku neolitu a eneolitu Karpatskej kotliny a juhovýchodnej Európy. Povedané slovami Nándora Kalicza: „Viera Němejcová-Pavúková gehörte zu jener Archäologengeneration, durch deren Tätigkeit sich die slowakische Archäologie einen Platz an der Spitze der europäischen Archäologie eroberte. ... Ihr Interesse galt während des überwiegenden Teils ihrer beruflichen Laufbahn der Erforschung der Kupferzeit oder das Äneolithikums, dabei widmete sie sich vor allem der Badener Kultur. Im zweiten Abschnitt ihrer Laufbahn wandte sie sich voller Energie dem Neolithikum zu, dem sie anderthalb Ausgrabungsjahrzente widmete und dabei die unbekannte Siedlungsgeschichte der Lengyel-Kultur im Karpatenbecken mit grundlegenden Ergebnissen bereicherte. ... Im Rahmen der Erforschung der neolithischen und äneolithischen Zeitabschnitte erreichte V. Němejcová-Pavúková Ergebnisse von europäischer Bedeutung, und was sie über die Typologie, die innere Gliederung und Chronologie des Badener Komplexes erarbeitete, ist nicht nur im Karpatenbecken, sondern auch außerhalb dieser Region maßgebend geblieben. Genauso sind ihre Erfolge bei den siedlungsgeschichtlichen Untersuchungen der Lengyel-Kultur grundlegend geworden“ (Kalicz 2004, 177, 178).

Viera Pavúková bola i aktívnou organizátorkou a účastníčkou konferencií a sympózií, členkou redakčnej rady časopisu *Journal of Mediterranean Anthropology and Archaeology* a tajomníčkou 23. komisie UISPP pri UNESCO, čo tiež svedčí o jej všestrannosti, neúnavnosti a činnom duchu.

Na završenie tejto spomienky si ako jedna z jej prvých, no zároveň, žiaľ, i posledných študentiek dovoľm použiť práve slová nášho tureckého kolegu M. Özdoğan (2004, 19), ktorý, sám súč zdrojom inšpirácie pre mnohých, v zborníku na počesť Viery Němejcovej-Pavúkovej, veľmi pokorne vyjadril

svoj obdiv a úctu k pani docentke takto: „... Dr. Viera Pavúková [was] one of the most eminent scholars in the field of East European archaeology. ... Her solid knowledge and insight in defining problems concerning cultural interaction was a source of inspiration to all of us. I do feel privileged having known her...“

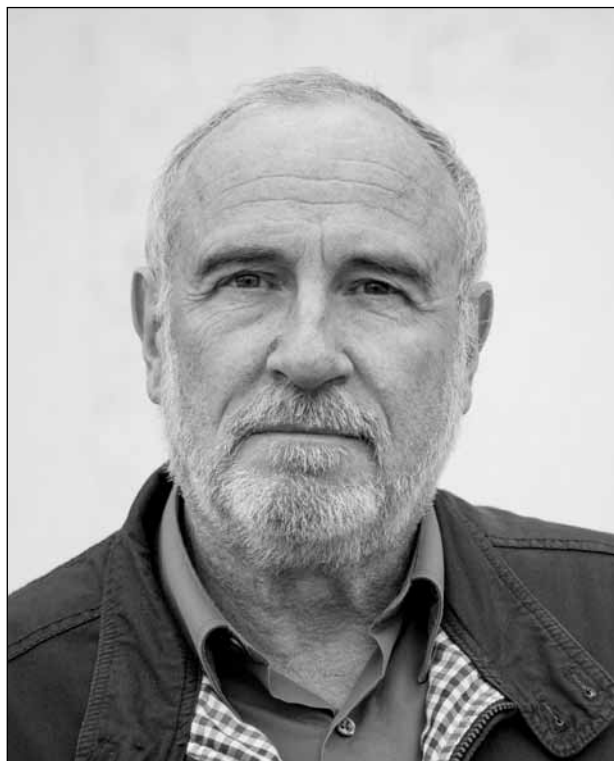
LITERATÚRA

- Demján 2010 – P. Demján: Hroby na sídlisku lengyelskej kultúry vo Svodíne. Diplomová práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 2010. Nepublikované.
- Demján 2016 – P. Demján: Svodín. Štruktúra a chronológia sídliska lengyelskej kultúry. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava 2016. Nepublikované.
- Hänsel/Studeníková 2004 – B. Hänsel/E. Studeníková (Hrsg.): Zwischen Karpaten und Ägais. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková. Rahden/Westf. 2004.
- Kalicz 2004 – N. Kalicz: Die kupferzeitliche Badener Kultur in der Auffassung von Viera Němejcová-Pavúková und der ungarischen Forschung. In: Hänsel/Studeníková 2004, 177–205.
- Korfmann 2004 – M. Korfmann: Zum Stand der Chronologiediskussion ca. 1980 oder „Zum absoluten Zeiteinsatz beim komparativen Stratigraphiesystem von V. Milojčić“. In: Hänsel/Studeníková 2004, 110–119.
- Němejcová-Pavúková 1964 – V. Němejcová-Pavúková: Sídlisko boľaráskeho typu v Nitrianskom Hrádku. Slov. Arch. 12, 1964, 163–268.
- Němejcová-Pavúková 1995 – V. Němejcová-Pavúková: Svodín. Band I: Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Stud. Arch. et Mediaev. 2. Bratislava 1995.
- Němejcová-Pavúková 1997 – V. Němejcová-Pavúková: Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová. Stud. Arch. et Mediaev. 3. Bratislava 1997.
- Özdoğan 2004 – M. Özdoğan: The Fourth Millenium in Eastern Thrace: an Archaeological Enigma. In: Hänsel/Studeníková 2004, 19–26.
- Studeníková 2004 – E. Studeníková: Doc. PhDr. Viera Němejcová-Pavúková (9. 3. 1937–7. 4. 1997). In: Hänsel/Studeníková 2004, 11–18.
- Šiška 1997 – S. Šiška: Viera Němejcová-Pavúková (1937–1997). Slov. Arch. 45, 1997, 193–197.

Lucia Benediková

JUBILEÁ

Jubilujúci docent Jozef Zábojník

V dobrom zdraví a plný pracovného elánu v tomto roku oslávil svoje životné jubileum doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc., vedecký pracovník špecializujúci sa na dejiny doby sťahovania národov a staršieho úseku včasnostredovekého obdobia. Narodil sa 29. februára 1952 v Zlatých Moravciach, kde vychodil základnú školu a absolvoval aj stredoškolské štúdium. Od roku 1970 bol poslucháčom denného štúdia archeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium úspešne ukončil vo februári roku 1976 obhájením diplomovej práce „K problematike vývoja severnej časti Dunajskej kotliny v 7. – 8. storočí“ a štátnou záverečnou skúškou. Ale už v lete v roku 1975 sa stal pracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre, kde je zamestnaný dodnes.

V roku 1983 získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave akademickú hodnosť doktora filozofie (PhDr.). V roku 1992 úspešne obhájil kandidátsku dizertačnú prácu „Sociálno-ekonomická problematika severného a severozápadného okrajového územia avarskeho kaganátu“, ktorou dosiahol akademickú hodnosť

kandidáta historických vied (CSc.). V roku 1990 obdržal štipendium nadácie Alexander von Humboldt-Stiftung, v rámci ktorého pôsobil až do roku 1992 ako hosťujúci vedecký pracovník v Institut für Vor- und Frühgeschichte und Provinzialrömische Archäologie na Ludwig-Maximilians-Universität v Mníchove. V roku 2000 v rámci opätovného prijatia nadáciou Alexander von Humboldt-Stiftung štyri mesiace opäť pôsobil na uvedenej univerzite. Okrem týchto dlhodobých študijných pobytov uskutočnil aj viacero krátkodobých zahraničných študijných ciest (Maďarsko, Bulharsko, Švajčiarsko, Rakúsko, Poľsko, Nemecko, Rumunsko, Srbsko, Slovinsko, Chorvátsko, Česká republika).

V školskom roku 1994–1995 okrem svojej práce v Archeologickom ústave SAV jubilant pôsobil ako externý učiteľ na Katedre histórie Vysokej školy pedagogickej v Nitre (dnes Univerzita Konštantína Filozofa), neskôr, v rokoch 2001–2009 na Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Na univerzitách získal bohaté skúsenosti s pedagogickým procesom

v odbore archeológia, čo spolu s jeho vedeckou akribiou bolo predpokladom jeho habilitácie v roku 2008 na prestížnej Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe prácou „Kapitoly k dejinám včasného stredoveku na Slovensku.“ V rámci pedagogického pôsobenia bol vedúcim mnohých diplomových prác na viacerých vysokých školách (Praha, Bratislava, Nitra) a na materskom pracovisku bol školiteľom viacerých doktorandov. Je pravidelne pozývaný prednášať na vybrané témy nielen na domácich vysokých školách, ale aj na univerzitách a významných vedeckých pracoviskách v zahraničí (Brno, Praha, Lódž, Warszawa, Lublin, Leipzig atď.). Výsledky svojho bádania prezentoval na medzinárodných kongresoch slovanskej archeológie a početných domácich, predovšetkým však na zahraničných vedeckých konferenciách (Nemecko, Rakúsko, Poľsko, Maďarsko, Ukrajina, Bulharsko, Česká republika, Francúzsko, Srbsko). Časť referátov, ak z uvedených podujatí vyšiel zborník, bola aj publikovaná.

Popri tejto činnosti ako spoluautor scenárov a výkonný pracovník popularizoval vedecké výsledky nášho ústavu pri príprave a realizácii výstav „Počiatky slovenských dejín a prejavy veľkomoravskej tradície vo výtvarnom a literárnom umení“ a „Praveké a včasnohistorické poklady Slovenska“. Nevyhýbal sa ani pomerne nevďačnej úlohe redaktora, o čom svedčí skutočnosť, že na vydanie pripravil zborník zo sympózia „*Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*“ a pri príležitosti životného jubilea Jozefa Hošša sa podujal zostaviť a redakčne spracovať zborník „*Aevum Medium*“.

Dôležitou súčasťou práce archeológa sú terénne výskumy a Jozef Zábojník svojou prislovečnou precíznosťou je akoby predurčený na ich realizáciu. Počas svojej kariéry viedol viacero archeologických výskumov: stredoveký kostol a cintorín v Zlatých Moravciach-Žitavonoch (1975, 1976), včasnostredoveké pohrebisko v Cíferi-Páci (1976), polykultúrne sídlisko, stredoveký kostol a zaniknutá dedina v Chľabe (1977–1980), pohrebisko a sídlisko z obdobia Avarskeho kaganátu v Obide (1981–1984), pohrebisko z 9.–10. stor. v Bučanoch (1986), stredoveký a novoveký kláštor v Nitre na Zobore (1988), včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Nitre-Trznici (2000), sídlisko z obdobia Avarskeho kaganátu v Nových Zámkoch (2007).

Diplomová práca bola východiskom záujmu docenta Zábojníka o problematiku Avarskeho kaganátu, v ktorej sa vypracoval na popredného bádateľa európskeho formátu. Rozsiahlejšia štú-

dia „K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline“, publikovaná v našom časopise, stojí na počiatku širokého portfólia archeológmi i historikmi používaných a často citovaných vedeckých prác jubilanta. Výsledky Zábojníkovej mnohoročnej výskumnej práce by bolo možné zhrnúť do krátkeho konštatovania, že je autorom dvoch monografií, spoluautorom troch monografií a autorom veľkého počtu pôvodných vedeckých prác publikovaných doma i v zahraničí a čitateľa odkázať na jeho bibliografiu. Niektoré z jeho prác sú natoľko závažnými míľnikmi v bádani, že ich nemožno prejsť takýmto lacným konštatovaním. Zároveň ale, keďže v tomto krátkom medailóne nie je možné venovať sa všetkým publikačným aktivitám Jozefa Zábojníka, pozornosť upriamim aspoň na tie najvýznamnejšie.

Materiálnu kultúru z obdobia Avarskeho kaganátu poznáme predovšetkým z nespočetných hrobov a pohrebísk, ktoré poskytujú pre archeológov mimoriadne vďačný výskumný materiál. Spracovanie nálezov zo sídlisk a ich vyhodnotenie nie je ani zďaleka až také atraktívne. J. Zábojník neopomenul ani tento fenomén a prvým systematickým spracovaním problematiky v štúdiu „*On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia*“ položil teoretické základy výskumu sídlisk tohto obdobia. K problematike sa takmer po štvrtstoročí vrátil a v spolupráci so svojim diplomantom M. Odlerom sa v roku podieľal na vydaní monotematického päťdesiateho čísla Štúdiijných zvestí AÚ SAV, ktoré vyšlo v roku 2011.

Prelomovým momentom v štúdiu hmotných prameňov z pohrebísk je rozsiahla práca „*Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs*“, v ktorej za pomoci štatistickej analýzy potvrdil opodstatnenosť členenia obdobia Avarskeho kaganátu na tri chronologické úseky. Táto štúdia je v odbornej literatúre mimoriadne často citovaná. Vychádzajúc z kandidátskej práce jubilant publikoval obsérnu štúdiu „*Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats*“, kde postrehol viaceré dôležité činitele vo vývoji osídlenia z hľadiska sociálnych a kultúrnych prejavov vtedajšieho obyvateľstva v severnej časti Avarskeho kaganátu.

V celom rade príspevkov sa J. Zábojník zaoberal fenoménmi súvisiacimi s pohrebným rítom, prípadne vybranými predmetmi materiálnej kultúry. Do prvej skupiny patria štúdie ako napríklad „*Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarskeho kaganátu*“, „*Úpravy hrobových jám na pohrebiskách*

z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska“, „Hrob 63 na pohrebisku v Čiernom Brode. Problematika hrobov s parciálnym spolupočovaním zvierat v období avarského kaganátu“. Materiálnou kultúrou sa úplne prirodzene musel zaoberať v mnohých prácach, ale niektorým druhom predmetov venoval detailnejšiu pozornosť. Ide predovšetkým o štúdie „Zur Problematik der ‘byzantinischen’ Gürtelbeschlüge aus Čataj, Slowakei“, „Nálezy tzv. zvonov na pečenie na lokalitách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska“, „K problematike bijakov z obdobia avarského kaganátu“ a „Hrob 1/68 na pohrebisku z obdobia avarského kaganátu v Radvani nad Dunajom, v časti Žitava I. K problematike falér typu Žitavská Tôň“.

Výsledky svojho dlhoročného bádania a rozsiahle vedomosti o problematike jubilant zúročil napísaním monografie „Slovensko a Avarský kaganát“. Motiváciou na jej vydanie bola snaha ucelenou formou poskytnúť svoje poznatky predovšetkým študentom archeológie, preto aj kniha bola vydaná Filozofickou fakultou UK v Bratislave. Publikácia bola rýchlo rozobraná, čo si vyžiadalo jej druhé prepracované a doplnené vydanie.

Tento informatívny prehľad o najvýznamnejších počinoch docenta Zábojníka v oblasti bádania o Avarskom kaganáte by nebol úplný, ak by jeho súčasťou nebola aj charakteristika zatiaľ jeho poslednej monografie „Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu vo Valalikoch-Všechsvätých“, napísanej v spoluautorstve s J. Bérešom. Impulzom pre jej vznik bola skutočnosť, že z územia východného Slovenska dosiaľ nebolo komplexne vyhodnotené a sprístupnené vedeckej komunite žiadne pohrebisko. Kniha o pohrebisku vo Valalikoch stojí na počiatku pripravovanej série monografií zaoberajúcich sa jednotlivými nekropolami datovanými do obdobia Avarského kaganátu z územia Slovenska, ktoré jubilant hodlá ešte napísať. Momentálne dokončuje monografické spracovanie pohrebiska v Obide.

Aj keď je obdobie Avarského kaganátu ťažiskom jeho dlhodobého bádateľského úsilia, záujem Jozefa Zábojníka sa neobmedzuje len na tento úsek našich dejín. Predmetom jeho výskumu je už dve desaťročia aj obdobie sťahovania národov, ktorému venoval pozornosť v štúdiách „Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Čataj“ alebo, spolu s L. Luštíkovou, „Keramické nálezy z Valalikov-Buzíc“. V nasledujúcej pasáži nemôžem byť

neosobný. Pretože som vedel, že Jozef vyhotovil kompletnú databázu nálezísk z doby sťahovania národov, požiadal som ho o spoluprácu pri formulovaní argumentov k datovaniu počiatkov včasnoslovanského osídlenia Slovenska. Výsledkom nášho snaženia bolo vytvorenie obrazu etnických zmien v najmladšej fáze doby sťahovania národov, prejavujúci sa úbytkom germánskeho elementu a nástupom pamiatok pražskej kultúry, prezentované napríklad v štúdiách „Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska“, „Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen“, a tiež v príspevku spolu s L. Olexom „Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnoslovanského osídlenia horného Potisia“.

Doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc., je priam renesančný človek s mnohými záujmami. Obľubuje pohybové aktivity, ktorými sa udržiava vo výbornej fyzickej kondícii. V mladosti jazdil na koni, neskôr presedlal na cestný bicykel, ktorému sa intenzívne venoval niekoľko desaťročí. Od študentských čias až po nedávnu minulosť bol aj aktívnym horolezcom. Okrem častých výstupov v našich horách sa zúčastnil viacerých výprav do Álp (1993, 1995, 1997, 1999), expedícií na súostrovie Špicbergy (1988) a do bolívijských Ánd (1998). Jeho neutíchajúcou láskou je zborový spev, v ktorom dosahuje profesionálnu úroveň. Začínal s ním v siedmich rokoch v detskom speváckom zbore na základnej škole v Zlatých Moravciach. Neskôr spieval v mládežníckom speváckom zbore Schola cantorum pri Gymnázii v Zlatých Moravciach (1967–1970). S vysokoškolským speváckym zborom Technik (1970–1984) vystupoval na kultúrnych podujatiach doma aj v zahraničí. Donedávna spieval v speváckom zbore Technik-Akademik (2005–2016), zároveň od roku 1995 pôsobí v speváckom zbore Nitria, od roku 2009 je jeho prezidentom.

Milý Jožko, pri Tvojej vitalite je 65 rokov len číslo, upozorňujúce na to, že už nie si práve najmladší. O Tvojej tvorivej sile, o Tvojej zanietenosti pre prácu a cieľoch, ktoré si pred seba kladieš svedčí, že aj v súčasnosti sa spolupodieľaš na viacerých dlhodobých projektoch. V mene svojom, v mene kolegov a priateľov Ti prajem, aby si v plnom zdraví ešte dlho naplňal svoje bádateľské zámery, aby Ťa neopúšťali inšpiratívne nápady, koncepčné a kritické myslenie, ale aj zmysel pre humor. Zároveň Ti želim veľa spokojnosti v osobnom živote a pohodu v kruhu svojej rozrastajúcej sa rodiny.

Gabriel Fusek

BIBLIOGRAFIA

1976

1. Výskum stredovekého cintorína v Zlatých Moravciach-Žitavanoch. AVANS 1975, 1976, 224, 225.

1977

2. Slovanské pohrebisko v Cíferi-Páci. AVANS 1976, 1977, 294–298.

1978

3. K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v Dunajskej kotline. Slov. Arch. 26, 1978, 193–214.
4. Výskum stredovekej sakrálnnej stavby v Chľabe. AVANS 1977, 1978, 279, 280.

1980

5. Sociálne a kultúrne prejavy na pohrebiskách 7.–8. storočia na juhozápadnom Slovensku. In: IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Sofia 15.–22. septembra 1980. Zborník referátov ČSSR. Nitra 1980, 194–200.
6. Tretia sezóna výskumu v Chľabe. AVANS 1979, 1980, 253–255.
7. Výskum stredovekého kostola a sídliska v Chľabe. AVANS 1978, 1980, 278–281.
8. Významné slovanské náleziská na Slovensku (rec). Arch. Rozhledy 32, 1980, 107.

1982

9. Výskum slovansko-avarského pohrebiska v Štúrove-Obide. AVANS 1981, 1982, 305–308.

1983

10. Výskum pohrebiska a sídliska z doby avarskej ríše v Štúrove-Obide. AVANS 1982, 1983, 261–264.

1984

11. Tretia sezóna výskumu pohrebiska a sídliska z doby avarskej ríše v Štúrove-Obide. AVANS 1983, 1984, 225–227.
12. Zur Problematik des Waffenvorkommens auf Gräberfeldern aus der Zeit des Awarenreiches in den nordwestlichen Teilen des Karpatenbeckens. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Nitra 1984, 297–302.

1985

13. Výskum pohrebiska a sídliska z obdobia avarskeho kaganátu v Štúrove-Obide. AVANS 1984, 1985, 257–259.
14. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 205–220.
15. Zur horizontalen Stratigraphie des Gräberfeldes in Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tôň. Slov. Arch. 33, 1985, 329–346.

1988

16. K voprosu posselenij epochy Avarskogo kaganata v Slovakii. In: P. P. Toločko/Ja. E. Borovskij/A. A. Kozlovskij/A. P. Mocja (Red.): Trudy V. meždunarodnogo kongressa archeologov-slavistov. Tom 2. Kijev 1988, 246–250.
17. On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Arch. Rozhledy 40, 1988, 401–437.
18. 83 hesiel lokalít z okresov Dunajská Streda a Galanta. In: D. Bialeková (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989.

1989

19. Zur Frage der Kontakte der nördlichen Peripherie des awarischen Kaganats mit den westlichen Gebiete. Wosinsky Mór Múz. Évk. 15, 1989, 103–111.

1990

20. Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des awarischen Kaganats in Štúrovo-Obid. In: Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerkssystems Gabčíkovo-Nagymaros. Nové Vozokany 6.–7. Oktober 1988. Sammelband von Beiträgen. Nitra 1990, 61–68.

1991

21. Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: Z. Čilinská (Red.): K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 219–321.

1992

22. 46 hesiel lokalít z okresu Veľký Krtíš. In: D. Bialeková (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II. zväzok, Stredoslovenský kraj. Nitra 1992.

1993

23. K niektorým aspektom pohrebného ritu v období avarského kaganátu. In: E. Krekovič (Zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 28–36.

1994

24. István Bóna: Das Hunnenreich. Budapest/Stuttgart 1991 (rec.). Slov. Arch. 42, 1994, 238–242.

1995

25. Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. Slov. Arch. 43, 1995, 205–344.

1996

26. Westliches Fremdmaterial und germanische Motivatik im mittelawarischen Material. In: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Burgenländische Landausstellung 1996. Schoß Halbturm. 26. April–31. Oktober 1996. Begleitbuch und Katalog. Eisenstadt 1996, 282–286.
27. Zum Vorkommen der Reitergräber auf Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994. Bratislava 1996, 179–193.

1997

28. Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Čataj. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Spisy AÚ AV ČR Brno 8. Brno 1997, 77–82.

1998

29. Osídlenie Zlatých Moraviec a okolia od zmeny letopočtov. In: M. Bátora/M. Zaťko (Zost.): Zlaté Moravce. Zlaté Moravce 1998, 155–166.

1999

30. Das Awarische Kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie. Probleme der archäologischen Abgrenzung. Slov. Arch. 47, 1999, 153–173.
31. Materiálna kultúra nálezísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: A. Avenarius/Z. Ševčíková (Zost.): Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty (zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej). Bratislava 1999, 189–222.
32. Sídlišťový objekt z obdobia avarského kaganátu v Radvani nad Dunajom-Žitave. AVANS 1997, 1999, 166, 167.

2000

33. Attila Kiss: Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A (rec.). Germania 78, 2000, 241–244.
34. Ojedinelý nález šatovej spony(?) z Kapiniec. AVANS 1998, 2000, 185, 186.
35. Zur Problematik der „byzantinischen“ Gürtelbeschläge aus Čataj, Slowakei. In: F. Daim (Hrsg.): Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Innsbruck 2000, 327–365.

2001

36. Nález prasleny z Kapiniec. AVANS 2000, 2001, 214.

2002

37. Kolokvium „Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji“. Inf. SAS 13/2, 2002, 17, 18.
38. Renate Pirling/Margareta Siepen: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1983 (rec.). Slov. Arch. 50, 2002, 176.
39. Slovensko a avarský kaganát. In: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002, 29–39.
40. Výskum na nádvorí mestskej tržnice v Nitre. Inf. SAS 13/2, 2002, 4.
41. Životné jubileum PhDr. Zlaty Čilinskej, DrSc. Slov. Arch. 50, 2002, 353, 354.
42. 210 hesiel lokalít z územia Slovenska. In: J. Szentpéteri (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Varia Arch. Hungarica 13/1, 2. Budapest 2002.

2003

43. Kolokvium Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska. Inf. SAS 14/2, 2003, 20, 21.
44. Neznáme nálezy zo známych archeologických lokalít. AVANS 2002, 2003, 159–162.

2004

45. Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 339–358.
46. K niektorým otázkam výskytu keramiky na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu. In: G. Fusek (Zost.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 451–458.
47. Kolokvium Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 291, 292.
48. Slovensko a avarský kaganát. Stud. Arch. Mediev. 6. Bratislava 2004.

2005

49. Avari a avarský kaganát v kontexte včasnostredovekej Európy. Rocznik Przemyski. Arch. 41, 2005, 99–112.
50. K interpretácii hrobových príloh z pohrebisk obdobia avarského kaganátu na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, 2005, 29–51.
51. Kolokvium Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, 2005, 5, 6.
52. Mikulčice – awarische Stadt? In: P. Kouřil (Hrsg.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Spisy AÚ AV ČR Brno 25. Brno 2005, 101–114.
53. Slovensko a avarský kaganát. Domino Fórum 14/39, 28. 9. 2005, 20.
54. Dejiny avarského kaganátu. Domino Fórum 14/42, 30. 10. 2005, 17.

2006

55. Avari v predhorí Karpát (na východnom Slovensku a v Košickej kotline). In: J. Gancarski (Red.): Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich. Krosno 2006, 151–176.
56. Beziehungen der Awaren zu den benachbarten Großmächten und Ethnika. In: M. Gálik/T. Štefanovičová (Ed.): Trade, Journeys, Inter- and Intercultural Communication in East and West (up to 1250). Bratislava 2006, 143–159.
57. Doc. PhDr. Jozef Hoššo, CSc. In: J. Zábojník (Red.): Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša. Stud. Arch. et Mediev. 8. Bratislava 2006, 13, 14.
58. Jozef Hoššo – bibliografia. In: J. Zábojník (Red.): Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša. Stud. Arch. et Mediev. 8. Bratislava 2006, 15–17.
59. Kolokviá k problematike pohrebného ritu. Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 5–8.
60. Nálezy tzv. zvonov na pečenie na lokalitách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. In: J. Zábojník (Red.): Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša. Stud. Arch. et Mediev. 8. Bratislava 2006, 133–147.
61. Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu a včasnostredoveké sídliskové objekty v Čiernom Brode. Slov. Arch. 54, 2006, 95–142.
62. Úpravy hrobových jám na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 119–135.

2007

63. Die Rolle der Münzdatierung in der Mittelawarenzeit. Antaeus 29–30, 2008, 301–306.
64. Hrob 63 na pohrebisku v Čiernom Brode. Problematika hrobov s parciálnym spolupochovaním zvierat v období avarského kaganátu. Slov. Arch. 55, 2007, 353–386.
65. K problematike predmetov „byzantského pôvodu“ z nálezísk obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: V. Turčan (Zost.): Byzantská kultúra a Slovensko. Zborník štúdií. Bratislava 2007, 13–32.

2008

66. K problematike priestorového vzťahu medzi pohrebiskom a sídliskovým areálom v období avarského kaganátu na južnom Slovensku. Slov. Arch. 56, 2008, 269–292.
67. Siedlung aus der Zeit des Awarischen Khaganats in Nové Zámky (Südwestslowakei). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 59, 2008, 313–318.
68. Szlovákia az Avar Kaganátus korában. In: A. Molnár/A. Nagy/P. Tomka (Szerk.): Jöttek – mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön. Kiállításvetető. Győr 2008, 135–164.
69. Zur Problematik der Siedlungen aus der Zeit des Awarischen Kaganats in der Slowakei. In: J. Bemmann (Hrsg.): Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Bonn 2008, 591–599.
70. Životné jubileum Márie Rejholcovej. Inf. SAS 19/2, 2008, 29.

2009

71. Antike Münzen im Gebiet der Slowakei aus der Zeit des Awarischen Khaganats. In: M. Wołoszyn (Ed.): Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century. Kraków 2009, 403–415.
72. K problematike bijakov z obdobia avarského kaganátu. Slov. Arch. 57, 2009, 139–182.
73. Slovensko a avarský kaganát. Stud. Arch. Mediev. 9. Bratislava 2009.
74. Slovensko v období avarského kaganátu. Hist. Revue 20/1, 2009, 58–61.
75. Výskum sídliska z obdobia avarského kaganátu v Nových Zámkoch. AVANS 2007, 2009, 199–201.
76. Sklený pohár z pohrebiska z obdobia sfahovania národov v Čataji. Štud. Zvesti AÚ SAV 45, 2009, 189–191.

2010

77. Problematika včasného stredoveku na Slovensku. *Hist. Čas.* 58/2, 2010, 213–231.
78. Das Gebiet Mitteleuropas nördlich der Donau im 6.–8. Jahrhundert. *Acta Arch. Carpathica* 45, 2010, 179–201.
79. Zur Problematik der Zierscheiben des frühen Mittelalters. In: A. Urbaniak/R. Prochowicz/I. Jakubczyk/M. Levada/J. Schuster (Red.): *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin.* Łódź – Warszawa 2010, 497–505.

2011

80. Hrob 1/68 na pohrebisku z obdobia avarského kaganátu v Radvani nad Dunajom, v časti Žitava I. K problematike falér typu Žitavská Tõň. *Slov. Arch.* 59, 2011, 319–335.
81. Zum Vorkommen von Gegenständen „awarischer“ Provenienz auf den slawischen Burgwällen nördlich der Donau. In: J. Macháček/Š. Ungerman (Hrsg.): *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa.* Bonn 2011, 203–214.

2012

82. Die mittellawarenzeitliche Gürtelgarnitur aus Čataj. In: T. Vida (Szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.* Budapest 2012, 597–603.
83. Chamtivost', nenávist', bázeň, strach alebo úcta? K problematike sekundárnych zásahov do hrobov na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. *Acta Hist. Neosoliensia.* 15/1–2, 2012, 35–46.

2013

84. Tri heslá pre Encyclopaedia Beliana. 7. zväzok. Bratislava 2013.

2014

85. Slovenia a avarský kaganát. In: P. Kouřil (Ed.): *Velká Morava a počátky křesťanství.* Brno 2014, 33–39.
86. The Slavs and the Avar Khaganate. In: P. Kouřil (Ed.): *Great Moravia and the beginnings of Christianity.* Brno 2014, 35–41.

2015

87. Saxe und andere Waffen westlichen Ursprungs auf dem Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Khaganats in Vala-liky-Všechsvätých. In: C. Cosma (Ed.): *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin.* Cluj-Napoca 2015, 147–176.
88. Zum Verhältnis zwischen Archäologie und Anthropologie am Beispiel frühmittelalterlicher Gräberfelder aus dem Mitteldonauraum (7.–10. Jahrhundert). In: O. Heinrich-Tamáska/H. Herold/P. Straub/T. Vida (Hrsg.): *„Castellum, civitas, urbs“ – Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa – Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe.* Budapest – Leipzig – Keszthely – Rahden/Westf. 2015, 277–292.

2016

89. Kontakty a stret Avarov so Slovanmi. Najmä na území Karpatskej kotliny. *Hist. Revue* 27, 2016/12, 48–53.

V spoluautorstve

90. P. Bednár/E. Fottová/J. Zábojník: Výskum v priestore mestskej tržnice v Nitre. *AVANS* 2000, 2001, 39, 40.
91. P. Bednár/E. Fottová/J. Zábojník: Výskum v priestore mestskej tržnice v Nitre. *AVANS* 2001, 2002, 32, 33.
92. J. Beljak/N. Pažinová/L. Roganský/J. Zábojník: Archeologická prospekcia vybraných lokalít v Honte. *AVANS* 2007, 2009, 38–41.
93. G. Fusek/M. Hanuliak/J. Zábojník: Včasnოსlovanské sídliskové objekty z Chľaby. *Arch. Rozhledy* 39, 1987, 129–140.
94. G. Fusek/L. Olexa/J. Zábojník: Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnოსlovanského osídlenia horného Potisia. *Slov. Arch.* 58, 2010, 337–364.
95. G. Fusek/J. Zábojník: Ausklang der Spätantike und Anfang des Frühmittelalters in der nördlichen Peripherie Karpatenbeckens. In: P. Kaczanowski/M. Parczewski (Red.): *Archeologia o początkach Słowian.* Kraków 2005, 541–566.
96. G. Fusek/J. Zábojník: Experiment s modelovaním zvonov na pečenie. In: J. Zábojník (Red.): *Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša.* Stud. Arch. et Mediev. 8. Bratislava 2006, 19–22.
97. G. Fusek/J. Zábojník: Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slavischen Beziehungen. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): *Archeológia Barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek.* Nitra 2010, 155–180.
98. G. Fusek/J. Zábojník: Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. *Slov. Arch.* 51, 2003, 319–340.
99. M. Hanuliak/J. Zábojník: Dva stredoveké objekty na výskume v Chľabe. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 19, 1981, 55–65.
100. M. Hanuliak/J. Zábojník: Najnovšie výsledky výskumu v Chľabe. *Arch. Hist.* 6, 1981, 505–512.
101. M. Hanuliak/J. Zábojník: Pohrebisko zo 7.–8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. *Arch. Rozhledy* 34, 1982, 492–503, 583–588.
102. M. Hanuliak/J. Zábojník: Výskumy z obdobia stredoveku na trase výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji. *Arch. Hist.* 5, 1980, 193–208.

103. M. Hanuliak/J. Zábojník: Výsledky archeologického výskumu v Chľabe. *Castrum Novum* 1, 1982, 43–62.
104. M. Hanuliak/J. Zábojník: Výsledky prieskumu v katastroch obcí Salka a Lefa. *AVANS* 1980, 1981, 77–84.
105. M. Hanuliak/J. Zábojník: Výsledky výskumu v Chľabe. *AVANS* 1980, 1981, 84–86.
106. M. Hanuliak/J. Zábojník: Záchranný výskum v Bučanoch. *AVANS* 1986, 1987, 45, 46.
107. E. Kováčsová/J. Zábojník: Nález stredovekej sekery z Veľkej Mače. *AVANS* 1994, 1996, 109.
108. I. Kvetánová/J. Zábojník: Anton Distelberger: Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts. *Archäologische Forschungen in Niederösterreich* 3. St. Pölten 2004 (rec.). *Slov. Arch.* 54, 2006, 185–187.
109. L. Luščíková/J. Zábojník: Keramické nálezy z Valalíkov-Buzíc. *Zbor. SNM.* 57, *Arch.* 23, 2013, 245–252.
110. M. Odler/J. Zábojník: Sídlišká z 8. storočia na juhozápadnom Slovensku. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 50, 2011, 101–220.
111. O. Ožďáni/G. Nevizánsky/I. Kuzma/J. Zábojník: Militária – Konský postroj – Voz. Terminológia archeologickej hmotnej kultúry na Slovensku II. Nitra 1992.
112. K. Pieta/J. Zábojník: Ojedinelý nález honosných falér z Nových Zámkov(?). *AVANS* 2004, 2006, 157, 158.
113. J. Rajtár/J. Zábojník: Fragmente von hunnischen Kesseln in Iža. In: A. Măgureanu/E. Gáll (Ed.): *Între stepă și imperiu. Zwischen der Steppe und dem Reich. Between the Steppe and the Empire. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu. Archäologische Studien für Radu Harhoiu zum 65. Geburtstag. Archaeological Studies in honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary.* București 2010, 119–126.
114. E. Wiedermann/J. Zábojník: Prieskum osídlenia povodia Vyčomy. *AVANS* 1987, 1988, 141, 142.
115. E. Wiedermann/J. Zábojník: Prieskum osídlenia Haláčoviec. *AVANS* 1988, 1990, 174, 175.
116. J. Zábojník/M. Bartík: K lokalizácii a názvom niektorých archeologických nálezísk na území Slovenska. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 54, 2013, 145–152.
117. J. Zábojník/J. Béreš: Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu vo Valalíkovch-Všechsvätých. *Arch. Slovaca Stud.* 26. Nitra 2016.
118. J. Zábojník/G. Fusek: Obydlie na sídlisku z obdobia avarského kaganátu v Nových Zámkoch. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 53, 2013, 5–22.
119. J. Zábojník/M. Horák/L. Mihok/M. Soláriková: K štúdiu výroby tzv. severotalienských bronzových kovaní. In: Z. Čilinská (Red.): *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku.* Nitra 1991, 323–331.

Podľa autorových podkladov zostavila Zuzana Staneková

Životné jubileum PhDr. Ivana Chebena, CSc.

V tomto roku oslávil svoje významné životné jubileum popredný slovenský archeológ PhDr. Ivan Cheben, CSc. Jubilant patrí k početne silnej generácii archeológov, ktorá začala v Archeologickom ústave SAV pracovať v roku 1978. V histórii pracoviska išlo o prvé „hromadné“ prijímanie absolventov, ktoré sa uskutočnilo najmä v súvislosti s výstavbou vodného diela Gabčíkovo – Nagymaros. Z väčšiny členov tejto skupiny sa postupne vyprofilovali kvalitní bádatelia, ktorí dnes tvoria silnú generáciu šesťdesiatnikov.

Jubilant sa narodil v roku 1952 v Banskej Bystrici. Strednú školu absolvoval vo svojom rodisku v rokoch 1968 – 1971. Od roku 1971 do 1975 pracoval v pozícii technika v Mestskom múzeu v Bratislave na archeologickom výskume Devína. V roku 1973 bol prijatý na vysokoškolské štúdium archeológie na Katedre archeológie a všeobecných dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave do dovtedy najpočetnejšieho ročníka. Štúdium úspešne ukončil v roku 1978 a následne bol prijatý na miesto odborného pracovníka do Archeologického ústavu SAV. V roku 1983 obhájil titul PhDr. a v roku 1997 úspešne ukončil kandidátsku dizertáciu s témou „Kultúrne vyznievanie železovskej

skupiny a počiatok vývoja lengyelskej kultúry“, ktorá bola monograficky publikovaná v zahraničí (vydavateľstvo Dr. Rudolf Habelt GmbH. Bonn, UPA 68, 2000, ISBN 3-7749-2869-X). Patril k úzke-
mu tímu mladých pracovníkov, ktorí po roku 1991 iniciovali aktívnu realizáciu záchranných archeologických výskumov na rôznorodých stavbách na celom území Slovenska.

V rokoch 1993–1994 absolvoval študijný pobyt v rámci Alexander von Humboldt Stiftung na Johann-Wolfgang Goethe-Universität vo Frankfurt nad Mohanom u prof. Dr. J. Lünninga a v rokoch 1999–2000, 2004–2005 a 2011 na Karls-Ruprecht-Universität v Heidelbergu u prof. Dr. J. Marana. Tu získal aj mnohé vedecké i priateľské kontakty, ktoré v prospech našej archeológie rozvíja podnes.

V rokoch 1996–2008 pôsobil vo funkcii zástupcu vedúceho vedeckého oddelenia, v rokoch 2005–2016 predsedal Edičnej rade Archeologického ústavu SAV. V období 2008–2016 bol vedúcim Oddelenia terénneho výskumu a zároveň prvým zástupcom riaditeľa ústavu. V týchto pozíciách venoval obrovské množstvo svojej energie vedecko-organizačnej činnosti a aktívne ovplyvňoval edičnú politiku, a tiež získavanie i realizáciu

záchranných archeologických výskumov. Napriek časovej náročnosti týchto činností výborne zvládol aj vlastnú tvorivú vedeckovýskumnú prácu, ako je analýza a spracovanie nálezových fondov, publikovanie, prieskumná činnosť, vedenie projektov VEGA.

Od roku 2016 sa naplno skoncentroval na plnenie projektov VEGA (Civilizačný vývoj a štruktúra osídlenia v období kultúry lineárnej na dolnom Požitaví), APVV (Dynamika využívania surovinných zdrojov v paleolite a neolite na západnom Slovensku) a medzinárodného vedeckovýskumného projektu v rámci DFG s Christian-Albrechts Universität v Kieli, zameraného na výskum mladoneolitického osídlenia vo Vrábľoch a na Požitaví.

V jeho odbornom zameraní je zreteľná dominancia záujmu o výskum vývoja spoločenstiev kultúry lineárnej a železovskej skupiny. Postupne, najmä v posledných rokoch, sa do popredia jeho záujmu dostali aj témy súvisiace s výskumom pravekých ťažobných areálov a so spracovaním neolitickej a eneolitickej kamennej industrie.

Už od študentských čias bol spätý s terénnym výskumom a prieskumom. To sa napokon prejavilo aj v jeho funkčných zaradeniach. Tento záujem sa naplno ukázal už po nástupe do pracovného pomeru. K prvým väčším výskumom patrili vykopávky v lokalite Biňa, prioritne zamerané na eneolitické a včasnostredoveké osídlenie. K jeho najvýraznejším výskumom patria aktivity na náleziskách Bajč – osada železovskej skupiny (1987–1992), súbor výskumov na stavbe Preložka ropovodu Žitný ostrov (1992–1994), z ktorých je potrebné uviesť nájdené unikátne časti výzbroje v Cíferi, časť Pác a germánske žiarové pohrebisko z doby rímskej zachytené na Slovensku po dlhých rokoch. Taktiež Pata, sídlisko a kompletne preskúmané pohrebisko únětickej kultúry zo staršej doby bronzovej (1997–1999), ale aj Skalica – po prvýkrát na Slovensku odkryté nálezy typickej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov. Nemožno vynechať ani Čierne Kľačany – výskum na rozsiahlom nálezisku z obdobia lineárnej kultúry i železovskej skupiny (preskúmaný jeden dom s kolovou konštrukciou) a významné je tiež odkrytie dvoch domov ludanickej skupiny i s výskytom medenej rudy.

K doslova prelomovým výskumom možno zaradiť systematický prieskum zdrojov radiolaritu vo Vršatskom Podhradí, realizovaný spolu s M. Chebenom. Po prvýkrát sa tu na našom území cielene preskúmalo praveké banské dielo na ťažbu radiolaritu (2008 a 2010). K unikátnym patrí výskum polykultúrnej lokality v Trenčíne. Ide o najväčšie pohrebisko lužickej kultúry na Slovensku a jedno z najväčších žiarových pohrebísk doby bronzovej v strednej Európe, ale našiel sa tu aj hrob z obdobia

šnúrovej kultúry, včasnostredoveké sídlisko a zaniknutá stredoveká dedina (2002–2004, 2007–2008). Od roku 2012 sa spolu s Michalom Chebenom zameriava na výskumy na hornom Požitaví.

Aktuálne venuje veľkú časť svojich aktivít spoločnému výskumnému projektu s už spomenutou univerzitou v Kieli (CRC 1266 – Scales of Transformation: Human-environmental Interaction in Prehistoric and Archaic Societies; C2 The dynamics of settlement concentration processes and land-use in early farming communities in the north-west Carpathian Basin). Ide o výskum rozsiahleho sídliskového areálu lineárnej kultúry a železovskej skupiny južne od Vrábeľ, zameraný aj na využívanie rôznorodých prírodovedných analýz osvetľujúcich život neolitického človeka a environmentálne témy. Okrem iného tu ide aj o jedno z mála opevnených sídlisk mladšej doby kamennej v strednej Európe.

Viacere z vyššie uvedených výskumov patrili k liahni a inkubátoru mladej generácie archeológov, z ktorej vyrástli kvalitní odborníci. Ako školiteľ doteraz úspešne vyškoliť troch doktorandov, dnes aktívne publikujúcich bádateľov – Rastislav Hreha, Jozef Ďuriš a Róbert Malček.

Početne nadpriemerná publikačná činnosť jubilanta je uvedená v prílohe tohto príspevku. Vzhľadom na jeho rozsiahlu terénnu výskumnú činnosť sa mnohé jeho štúdie dotýkajú nielen mladšej doby kamennej, ale aj iných období od paleolitu, cez dobu bronzovú, halštatskú, laténsku a rímsku, až po včasný a vrcholný stredovek. Z najvýznamnejších vedeckých výsledkov treba upozorniť na vyhodnotenie kultúrneho vývoja železovskej skupiny a počiatkov vzniku lengyelskej kultúry na základe hmotnej kultúry z osady v Bajči; výskum získavania a ťažby, distribúcie a výroby artefaktov zo silicitových surovín; zásah cudzích kultúrnych etníc na juhozápadnom Slovensku v závere eneolitu na základe nových výskumov v Skalici (kultúra zvoncovitých pohárov) a v Trenčíne (hrob z obdobia šnúrovej kultúry); odkrytie pohrebiska a časti sídliska únětickej kultúry v Pate a jeho postavenia v rámci kultúrneho vývoja juhozápadného Slovenska; niekoľkoročný výskum najväčšieho žiarového pohrebiska lužickej kultúry na Slovensku v Trenčíne; doloženie dokladov spracovávaní medenej rudy na sídlisku zo strednej doby kamennej v Čiernych Kľačanoch.

V súvislosti s jeho jubileom je potrebné uviesť aj aktivity v stavovských domáciach i medzinárodných organizáciách. V rokoch 2004–2007 bol predsedom Slovenskej archeologickej spoločnosti, ktorú v tom čase pozdvihol na aktívneho činiteľa v slovenskom archeologickom živote. Nielenže sa zjazdy SAS začali konať na rôznych miestach Slovenska (Smoleni-

ce, Kováčová, Trebišov), ale SAS začala vplývať aj na prípravu zákonných noriem, vyhlášok či usmerení. V rokoch 2002–2008 bol členom Archeologickej rady pri Ministerstve kultúry SR. Od roku 2010 je členom subkomisie Odborno-metodickej komisie Pamiatkového úradu SR pre archeológiu. V roku 2003 sa stal znalcom v odbore archeológia.

Oslávenec je členom Alexander von Humboldt Stiftung v Bonne. Bohatá je jeho účasť v medzinárodných výskumných projektoch. Okrem už spomínaného projektu s univerzitou v Kieli to boli: poľsko-slovenský projekt (Kraków – Nitra 1995–2002) „Osídlenie v povodí riek Poprad a Dunajec v oblasti Spiša a Nowotargaska“; projekt UNESCO (1991–2001) IGCP442 „Suroviny brúsenej industrie a jej cesty v Európe“; inBALANCE (2011); Archaeolandscapes Europe (2014–2015), 2009 Wad Ben Naga (Sudán – člen medzinárodnej expedície archeologického výskumu chrámu z Ptolemaiovského obdobia). Je členom pracovnej skupiny UISPP – Flint mining in Prehistoric and Protohistoric Times, v ktorej sú zastúpení odborníci so zameraním na výskum pravekých banských diel na získavanie silicítvej suroviny, otázky spojené s jej distribúciou, ako i technologické postupy pri zhotovovaní artefaktov.

Od roku 2009 je členom Edičnej rady SAV. Nadviazal tak na svoje aktívne pôsobenie v redakčných radách vedeckých časopisov a zborníkov: Ve službách archeologie, Brno (2007–2008), Interdisciplinaria archaeologica, Olomouc (2010–2015), Slovenská

archeológia, Nitra (od roku 2008), Študijné zvesti AÚ SAV, Nitra (od roku 2005), AVANS – Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (hlavný redaktor od roku 1996). Mal rozhodujúci podiel na vzniku série zborníkov Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, kde bol v rokoch 2002, 2005, 2008, 2013 a 2017 aj zodpovedným redaktorom.

Výrazný je aj jeho podiel na organizácii domácich i medzinárodných vedeckých konferencií Otázky neolitu a eneolitu našich krajín (1992, 1995, 2001, 2004, 2007, 2010, 2013, 2016), Prírodovedné metódy v službách archeológie (2004, 2006, 2008). Je nositeľom bronzovej plakety Archeologického ústavu SAV.

Súčasťou jeho činnosti sú aj popularizačné aktivity. K najzaujímavejším patria výstavy: Archeologické múzeum SNM – spoluautor trvalej expozície Pravek Slovenska, Trenčín – trvalá výstava ukážky hrobov z lužického pohrebiska v priestoroch OC Laugaricio, Ponitrianske múzeum v Nitre – spoluautor výstavy o výsledkoch výskumov v Pate.

Pri tomto životnom jubileu chcem v mene svojom i v mene pracoviska a kolegov jubilantovi úprimne poďakovať za jeho obetavú prácu v prospech celej slovenskej archeológie. Spolu s ďalšími priateľmi a kolegami sa pridávame k celému radu gratulantov a prajeme veľa ďalších rokov zdravia, rodinnej pohody, neutíchajúcej zberateľskej vášne a mnoho archeologických objavov a publikácií.

Takže, milý Ivan, *ad multos annos!*

Matej Ruttkay

BIBLIOGRAFIA

1980

1. Záchranný výskum v Bíni. AVANS 1979, 1980, 94.

1981

2. Osady roľníkov z mladšej doby kamennej v Bíni. PaS 19, 1981, 44–47.
3. Druhá sezóna výskumu v Bíni. AVANS 1980, 1981, 88–90.
4. Prieskum dolného Pohronia. AVANS 1980, 1981, 90–92.
5. Cmentarzyska kultury łużyckiej na Orawie. Acta Arch. Carpathica 31, 1981, 5–39.

1982

6. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979. Arch. Rozhledy 34, 1982, 576, 577.
7. Záchranný výskum v Patinciach. AVANS 1981, 1982, 93, 94.
8. Záchranný výskum v Sikenické. AVANS 1981, 1982, 95, 96.

1983

9. Pokračovanie výskumu v Patinciach. AVANS 1982, 1983, 95, 96.

1984

10. Sídliisko badenskej kultúry v Bíni. Slov. Arch. 32, 1984, 147–177.
11. Sídliisko železovskej skupiny v Patinciach. AVANS 1983, 1984, 88, 89.

1985

12. Pokračovanie výskumu v Patinciach. AVANS 1984, 1985, 98, 99.

1986

13. Zur Problematik der Lengyel-Spaltindustrie aus der Siedlung in Bučany. In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nitra – Wien 1986, 37–43.
14. Auswertung von Spaltindustrie aus der äneolithischen Siedlung der Fundstelle in Krásna Ves. In: L. Veliačik/V. Budinský-Krička (Red.): Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986, 147–152.
15. Sídľiskové nálezy z Trávnice. AVANS 1985, 1986, 101, 102.
16. Tretia výskumná etapa v Patinciach. AVANS 1985, 1986, 102, 103.

1987

17. Výsledky záchranného výskumu v Patinciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 307–329.
18. Osada najstarších roľníkov v Patinciach. Krásy Slov. 12, 1987, 10–13.
19. Výskum neolitického sídliska v Patinciach. AVANS 1986, 1987, 51, 52.

1988

20. Bisherige Erkenntnisse im Studium der Spaltindustrie der Kulturen mit Linearkeramik in der Slowakei. In: Chipped stone industries of the Early Farming Cultures in Europe. Arch. Interregionalis. Warszawa – Kraków 1988, 169–174.
21. Obydľia najstarších roľníkov na území Slovenska. PaS 11, 1988, 56–59.
22. Ukončenie výskumu v Patinciach. AVANS 1987, 1988, 54, 55.

1990

23. Neolitické osídlenie Patiniec. Osvetová Práca 13, 1990, 35, 36.
24. Skúsenosti s pokusom o prezentáciu neolitického príbytku z Patiniec. Štud. Zvesti AÚ SAV 26, 1990, 427–429.
25. Archeologické doklady osídlenia Patiniec. Balneol. Sprav. 28, 1990, 59–74.

1991

26. Celoštátne pracovné zasadnutie v Bylanoch. Inf. SAS 2/2, 1991, 2.

1992

27. Sídľisko lengyelskej kultúry v Bajči. AVANS 1991, 1992, 63, 64.

1993

28. Spaltindustrie auf Kreisanlagen der Lengyel-Kultur in der SW-Slowakei. In: Actes du XXIIe Congrès Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 2. Bratislava 1993, 442–446.

1996

29. 15. (4. medzinárodné) pracovné stretnutie bádateľov neolitu a eneolitu. Inf. SAS 7/2. 1996, 8.

1997

30. Neolitické a mladorímske nálezy z Branova. AVANS 1995, 1997, 88, 89.
31. Otázky neolitu a eneolitu. Inf. SAS 8/2, 1997, 12.

1998

32. Nálezy kultúry Kosihy-Čaka z juhozápadného Slovenska. In: Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Turnov – Hradec Králové 1998, 149–154.
33. Kulturelle Entwicklung im den letzten Phasen der Želiezovce-Gruppe. In: Actes du XIIIe Congrès UISPP. Forlì 1998, 197–201.
34. Hradisko lužickej a púchovskej kultúry v Hornom Srní. AVANS 1996, 1998, 79–81.

1999

35. Záchranný výskum v Pate. AVANS 1997, 1999, 65, 66.
36. Starobronzové sídlisko a pohrebisko v Pate. AVANS 1997, 1999, 66, 67.
37. Keramika šareckého typu z Bajču. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M 4, 1999, 41–46.
38. VIII. International Flint Symposium Bochum 1999. Slov. Arch. 47, 1999, 157, 158.

2000

39. Bajč – eine Siedlung der Želiezovce-Gruppe. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 68. Bonn 2000.
40. Kostrový hrob s medenými ozdobami z Patiniec. In: In Memoriam Jan Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13. Praha 2000, 110–117.

41. Polished industry from Bajč. In: Š. Méres/K. Dubíková (Ed.): Abstracts. 3rd Workshop of the IGCP/UNESCO Project No. 442. Eggenburg 2000, 14.
42. VIII. International Flint Symposium Bochum 1999. Inf. SAS 11/1, 2000, 4, 5.
43. Doc. PhDr. J. Pavúk, DrSc. Slov. Arch. 48, 2000, 364.

2001

44. Keramické nálezy kultúry lineárnej až protolengyelského horizontu z Bíne. In: M. Metlička (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000. Plzeň 2001, 123–136.
45. 3rd Workshop of the IGCP/UNESCO Project No. 442. Inf. SAS 12/1, 2001, 10.
46. 19. pracovné stretnutie „Otázky neolitu a eneolitu našich krajín“. Inf. SAS 12/1, 2001, 10.
47. 4th Workshop of the IGCP/UNESCO Project No. 442. Inf. SAS 12/2, 2001, 18.
48. 20. pracovné stretnutie „Otázky neolitu a eneolitu našich krajín“. Inf. SAS 12/2, 2001, 18, 19.

2002

49. 21. pracovné stretnutie Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Inf. SAS 13/2, 2002, 13, 14.
50. Anthropomorphe und zoomorphe Gefäße aus der Siedlung in Bajč, Südwestslowakei. Preist. Alpina 37, 2002, 161–169.

2003

51. Súčasnosť a perspektíva petrológie z pohľadu archeológie na Slovensku. In: Petrológia a jej aplikácie: súčasnosť a perspektívy. Zborník abstraktov. Bratislava 2003, 27.
52. Hrobové a sídliskové nálezy z Trenčína. AVANS 2002, 2003, 65–67.
53. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Inf. SAS 14/2, 2003, 14, 15.

2004

54. Keramika pražského typu zo sídliska v Trenčíne. In: G. Fusek (Zost.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 141, 142.
55. Výskum žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 2003, 2004, 80–82.
56. Úvod. In: M. Jasečková (Zost.): Bibliografia slovenskej archeológie za roky 1995 a 1996. Nitra 2004, 5.
57. Súčasnosť a perspektíva petrológie na Slovensku z pohľadu archeológie. Mineralia Slovaca 36/2, 2004, 14, 15.
58. Funde der Gruppe Bajč-Retz aus der Siedlung in Bíňa. In: B. Hänsel/E. Studeníková (Hrsg.): Zwischen Karpaten und Ägais. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková. Rahden/Westf. 2004, 239–250.

2005

59. Osídlenie Nitry v mladšej dobe kamennej. In: M. Ruttkay (Ed.): Dávne dejiny Nitry a okolia vo svetle najnovších archeologických nálezov. Nitra 2005, 21–32.
60. 23. medzinárodná konferencia Neolit a eneolit našich krajín. Skalica 2004. Inf. SAS 16/1, 2005, 5, 6.
61. Výskumná dokumentácia a správa z archeologického výskumu po novom. Inf. SAS 16/1, 2005, 12–14.
62. Kostrové hroby kultúry šnúrovej z Trenčína. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2004. Nitra 2005, 151–160.
63. Úvod. In: M. Jasečková (Zost.): Bibliografia slovenskej archeológie za roky 1997 a 1998. Nitra 2005, 7.
64. Skelettgräber der Schnurkultur aus Trenčín (Slowakei). Acta Arch. Carpathica 40, 2005, 27–37.
65. PhDr. Juraj Bárta, CSc. (1923–2005). Inf. SAS 16/2, 2005, 23, 24.
66. Montánna archeológia na Slovensku. Inf. SAS 16/2, 2005, 8, 9.

2006

67. Tretia etapa výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 2004, 2006, 102–104.
68. „Aktuální otázky archeologie v regionu severně středního Dunaje“. Inf. SAS 17/1, 2, 2006, 17.

2007

69. Prezentácia archeologických pamiatok na Slovensku. In: Archeologické pamiatky slovensko-poľského pohraničia v cestovnom ruchu. Hanušovce nad Topľou 2007, 11–18.

2008

70. Laugaricio. Prepojenie histórie a súčasnosti. Revue Trenčín 2, 2008, 52–57.

2009

71. Pokračovanie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 2007, 2009, 91–95.

2010

72. Hlinená plastika tehotnej ženy zo sídliskového objektu lengyelskej kultúry. Neolitická matka z Pustého Chotára. Správy SAV 46/5, 2010, 4.

2011

73. Ukončenie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 2008, 2011, 112, 113.
74. Neolithische und mittelalterliche Siedlung in Patince. In: G. Kovács/G. Kulcsár (Ed.): Ten thousand Years along the middle Danube. *Varia Arch. Hungarica* 26. Budapest 2011, 91–97.
75. Multikulturelle Siedlung in Patince. In: G. Kovács/G. Kulcsár (Ed.): Ten thousand Years along the middle Danube. *Varia Arch. Hungarica* 26. Budapest 2011, 99–105.

2012

76. Siedlung und Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Pata. In: R. Kujovský/V. Mitáš (Ed.): Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k 70. narodeninám. Nitra 2012, 119–127.

2013

77. Hlavné metódy nedeštruktívneho prieskumu a terénneho výskumu. In: J. Bujna/V. Furmánek/E. Wiedermann (Zost.): *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*. Nitra 2013, 135–138.
78. Archeologický prieskum. In: J. Bujna/V. Furmánek/E. Wiedermann (Zost.): *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*. Nitra 2013, 138–140.
79. Právne a morálne aspekty archeologickej práce. In: J. Bujna/V. Furmánek/E. Wiedermann (Zost.): *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*. Nitra 2013, 199–204.
80. PhDr. Július Béreš, CSc. (* 13. 10. 1939 – † 19. 04. 2013). *Vsl. Pravek* 10, 2013, 333, 334.
81. PhDr. Július Béreš, CSc. (13. 10. 1939 – 19. 04. 2013). *Inf. SAS* 24/1, 2013, 2.

2016

82. Prežije alebo neprežije? *Inf. SAS* 27/1, 2016, 21, 22.

2017

83. Die West-Slowakei in der Epoche der Glockenbecher-Kultur und der Kosiň-Čaka-Kultur. In: *Think Global, Act Local! The Transformation of Spatial Interaction and Material Culture in Beaker Contexts of the 3rd Millennium BC in Europe*. Information and Abstracts. Kiel 2017, 14, 15.

V spoluautorstve

84. L. Bánesz/J. Bárta/M. Benža/M. Bóna/B. Brezováková/J. Bujna/V. Čičaj/J. Činčura/V. Dangl/D. Dvořáková/Z. Francová/E. Frimmová/V. Furmánek/R. Holec/J. Hromada/I. Cheben/M. Kamenický/M. Kohútová/T. Kolník/J. Komorovský/V. Kopčan/E. Kowalská/E. Križanová/E. Kurincová/T. Lengyelová/J. Lukačka/P. Macho/I. Mrva/G. Nevizánsky/J. Pavúk/B. Petrik/K. Pieta/M. Podrimavský/J. Rajtár/P. Romsauer/A. Sedliaková/V. Segeš/J. Sopko/J. Steinhübel/S. Šiška/D. Škvarna/E. Tkáčiková/V. Turčan/Z. Vášáryová/L. Veliačik/J. Vladár/J. Vozár/J. Zajonc/M. Zuberová/J. Žudel: *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava 1998.
85. M. Bartík/M. Bielich/E. Blažová/I. Kuzma/K. Daňová/M. Gabulová/I. Cheben/M. Cheben/P. Gábor/B. Kovár/R. Žlvecky: Prospecting methods implemented within the ArcLand project in the years 2010–2014 – Slovakia. In: A. G. Posluschny (Ed.): *Sensing the Past. Contributions from the ArcLand Conference on Remote Sensing for Archaeology*. Bonn 2015, 92, 93.
86. M. Bielich/I. Cheben/V. Mitáš/M. Ruttkay: Záchranný výskum v Kalnej nad Hronom. AVANS 2001, 2002, 36, 37.
87. G. Brezinová/I. Cheben/L. Illášová: Sídľiskové nálezy lengyelskej kultúry v Bánovciach nad Bebravou. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 11–48.
88. J. Bujna/I. Cheben/M. Rejholcová: Laténske a belobrdské pohrebisko v Dubníku. AVANS 1981, 1982, 57–59.
89. D. Čaplovič/I. Cheben/M. Ruttkay: Rozsiahly záchranný výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Bajči. AVANS 1987, 1988, 39–41.
90. D. Čaplovič/I. Cheben/M. Ruttkay: Pokračovanie výskumu v Bajči. AVANS 1988, 1990, 47–50.
91. S. Dreibrodt/M. Furholt/R. Hofmann/M. Hinz/I. Cheben: P-ed-XRF-geochemical signatures of a 7300 year old Linear band Pottery house ditch fill at Vrábľe-Veľké Lehemby, Slovakia – House inhabitation and post-depositional processes. *Quaternary Internat.* 30, 2017, 1–13.
92. Z. Farkaš/I. Cheben/I. Kuzma: Nové nálezy z Budmeric. *Arch. Rozhľedy* 32, 1980, 491–500, 601, 602.
93. M. Furholt/J. Bátor/I. Cheben/H. Kroll/K. Rassmann/P. Tóth: Vrábľe-Veľké Lehemby: eine Siedlungsgruppe der Linearkeramik in der Südwestslowakei Vorbericht über die Untersuchungen der Jahre 2010 und 2012 und. *Slov. Arch.* 62, 2014, 227–266.
94. L. Gačková/I. Cheben: Sídľiskové nálezy z Michaloviec. AVANS 2003, 2004, 59, 60.
95. D. Hovorka/I. Cheben: Raw materials of the Neolithic polished stone artefacts from the site Bajč (SW Slovakia). *Mineralia Slovaca* 29/3, 1997, 210–217.
96. D. Hovorka/I. Cheben: 31. medzinárodné sympóziu „Archaeometry 98“. *Arch. Rozhľedy* 50, 1998, 689, 690.
97. D. Hovorka/I. Cheben/L. Husák: Raw materials of Neolithic/Aeneolithic stone implements from sites distributed around town Senica (Western Slovakia). *Arch. Rozhľedy* 52, 2000, 465–482.
98. D. Hovorka/Š. Méres/I. Cheben: Site Bajč (Slovakia) – bonanza of the Neolithic polished stone artefacts. In: Š. Méres/K. Dubíková (Ed.): *Book of abstracts – 4th Workshop of the IGCP/UNESCO Project No. 442*. Udine – Genova 2001, 40–44.

99. L. Husák/I. Cheben: K problematike petrografickej identifikácie neolitickej kamennej industrie. In: *Archeológia – Geofyzika – Archeometria*. Nitra 1987, 229–234.
100. I. Cheben/M. Bielich: Eneolitické sídliskové nálezy z Levíc. *AVANS* 2006, 2008, 76, 77.
101. I. Cheben/M. Bielich: Stredoveké nálezy z Beckova. *AVANS* 2004, 2006, 105, 106.
102. I. Cheben/M. Bielich: Výskum v priestore bratislavskej vodnej priekopy. *AVANS* 2006, 2008, 77–79.
103. I. Cheben/M. Bielich/M. Čurný: Záchraný archeologický výskum na Hodžovom námestí v Bratislave. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 40, 2006, 155–175.
104. I. Cheben/V. Drahošová: Nálezy kultúry zvoncovitých pohárov zo Skalice. In: M. Lutovský (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu* 2003. Praha 2004, 355–375.
105. I. Cheben/V. Drahošová: Sídliskové a hrobové nálezy kultúry zvoncovitých pohárov zo Skalice. *AVANS* 2003, 2004, 82–86.
106. I. Cheben/M. Fabiš: Laténsky kostrový hrob z Kostolného Seku. *AVANS* 1994, 1996, 98.
107. I. Cheben/G. Fusek: Neolitické a eneolitické sídlisko v Bielovciach. *Arch. Střední Čechy* 15/1, 2011, 51–66.
108. I. Cheben/E. Hajnalová: Neolithische und äneolithische Öfen in der Slowakei aus der Sicht des Archäologen und Archäobotanikers. *Arch. Austriaca* 81, 1997, 41–52.
109. I. Cheben/E. Hajnalová/T. Čejka: Waldvegetation des Unterlaufes der Žitava im Neolithikum. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí*. Pravěk. Suppl. 8. Brno 2001, 40–52.
110. I. Cheben/D. Hovorka: 31st International Symposium on Archaeometry. *Slov. Arch.* 44, 1998, 126, 127.
111. I. Cheben/L. Husák/D. Hovorka: Spalt- und geschliffene Industrie aus der Záhorie-Niederung. *Slov. Arch.* 47, 1999, 7–40.
112. I. Cheben/M. Cheben: Doklady pravekej ťažby radiolaritu v oblasti Vršatského Podhradia a povodia Vlár. In: J. Labuda (Ed.): *Montánna archeológia na Slovensku*. Banská Štiavnica 2005, 7–14.
113. I. Cheben/M. Cheben: Neolitické a eneolitické sídliskové nálezy z Dvorov nad Žitavou. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2013. Kniha abstraktov a program 32. medzinárodnej konferencie bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Nitra 2013, 19, 20.
114. I. Cheben/M. Cheben: Pre-historic minning of silicites in Slovakia. In: *Abstracts. The 2nd International conference of the UISPP commission on flint minning in pre- and protohistoric times*. Madrid 2009, 8–10.
115. I. Cheben/M. Cheben: Prírodný výskyt rádiolaritov v oblasti Bielych Karpát. In: J. Gancarski (Red.): *Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystanie w pradziejach i wczesnym średniowieczu*. Materiały z konferencji, Krosno 25.–26. listopada 2008 r. Krosno 2009, 129–140.
116. I. Cheben/M. Cheben: Research on Radiolarites of the White Carpathian Klippen Belt. *Slov. Arch.* 58, 2010, 13–52.
117. I. Cheben/M. Cheben: Sídliskové objekty kultúry lineárnej a železovskej skupiny z Michala nad Žitavou (Slovensko). *Přehled Výzkumů* 55, 2014, 89–103.
118. I. Cheben/M. Cheben: The Exploration of a Mining Site for Radiolarite in the White Carpathians Area. In: F. Bostyn/F. Giligny (Ed.): *Lithic Raw Material Resources and Procurement in Pre- and Protohistoric Times. Proceedings of the 4th International Conference of the UISPP Commission on Flint Mining in Pre- and Protohistoric Times*. Paris, 10–11 September 2012. Oxford 2014, 87–92.
119. I. Cheben/M. Cheben: Výskum kaštieľa v Rišňovciach. *AVANS* 2011, 2016, 112, 113.
120. I. Cheben/M. Cheben: Výskum pingy na rádiolarit vo Vršatskom Podhradí. *AVANS* 2008, 2011, 114, 115.
121. I. Cheben/M. Cheben: Zdroje silicitevej suroviny na Slovensku a stav ich poznania. In: *Neolitizace aneb setkání generací*. Praha 2014, 107–122.
122. I. Cheben/M. Cheben: Získavanie rádiolaritov z primárnych zdrojov v okolí Vršatského Podhradia. In: J. Labuda (Ed.): *Argenti Fodina* 2008. Banská Štiavnica 2009, 6–11.
123. I. Cheben/M. Cheben/Z. Hukelová: Polykultúrne sídlisko z Michala nad Žitavou *AVANS* 2011, 2016, 114–116.
124. I. Cheben/M. Cheben/A. Nemergút: Výskum rádiolaritových ťažobných polí a ich zázemia v Sedmerovci. In: O. Žaár/M. Novák (Ed.): *6. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2017*. Pavlov, 18. 5. 2017 (Zborník abstraktov). Pavlov 2017, 13, 14.
125. I. Cheben/M. Cheben/J. Tirpák: Zdroje radiolaritov v oblasti bradlového pásma Bielych Karpát. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkay (Ed.): *Ve službách archeologie* 7. Brno 2006, 123–127.
126. I. Cheben/M. Cheben/M. Vojteček: Nové neolitické a eneolitické nálezy z Požitia. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2010. Nitra 2013, 83–102.
127. I. Cheben/M. Cheben/M. Vojteček: Výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Chyzerovciach – Zlaté Moravce. *AVANS* 2009, 2013, 106.
128. I. Cheben/P. Chebenová: Nové nálezy z Malého Lapáša. *AVANS* 2011, 2016, 113.
129. I. Cheben/P. Chebenová: Záchraný archeologický výskum v Hlohovci. *AVANS* 2010, 2015, 111, 112.
130. I. Cheben/P. Chebenová/M. Cheben: Die Besiedlung aus der Zeit der Urnenfelderkultur in Čierne Kľačany. In: XIV. mezinárodní konference „Doba popelnicových polí a doba halštatská“. 4. 10.–7. 10. 2016 Kutná Hora. Abstrakty. Praha 2016, 6.
131. I. Cheben/P. Chebenová/M. Cheben: Sídliskové objekty z neskorej doby bronzovej a počiatku doby halštatskej v Čiernych Kľačanoch. *Slov. Arch.* 64, 2016, 65–94.
132. I. Cheben/L. Illášová: Chipped industry made of limnoquarzite from Žiarska kotlina hollow. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2001. Nitra 2002, 105–112.
133. I. Cheben/L. Illášová: Limnosilicite Outcrops in Central Slovakia. In: G. Körlin/G. Weisberger (Ed.): *Stone Age – Mine Age. Der Anschnitt*. Beih. 19. Bochum 2006, 61–66.

134. I. Cheben/L. Illášová: Neolithic and Aeneolithic Artefacts from Limnoquarzit sources in Žiarska kotlina Hollow (Slovakia). In: Abstracts – VIII. International Flint Symposium. Bochum 1999, 18.
135. I. Cheben/L. Illášová: Radiolarite mining pits in Bolešov, Vlára pass. In: Man and Flint – Proceedings of the VIIth International Flint Symposium. Warszawa 1997, 57–61.
136. I. Cheben/L. Illášová: Typologische-petrographische Analyse der Steinartefakte aus Ružindol-Borová. In: V. Němejcová-Pavúková: Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová. Bratislava 1997, 157–169.
137. I. Cheben/L. Illášová/J. Hromada: Povrchový prieskum výskytu rádiolaritov v Bolešove. AVANS 1994, 1996, 98, 99.
138. I. Cheben/L. Illášová/J. Hromada/L. Ožvoldová/J. Pavelčík: Eine Oberflächengrube zur Förderung von Radiolarit in Bolešov. Slov. Arch. 43, 1995, 185–204.
139. I. Cheben/L. Illášová/L. Kaminská/P. Valde-Nowak/P. Roth/M. Soják: Prieskum povodia riek Poprad a Dunajec. AVANS 1997, 1999, 70, 71.
140. I. Cheben/L. Illášová/Z. Miklíková: Schrávky mäkkýšov v archeologických nálezoch neolitu a eneolitu Slovenska. In: M. Metlička (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000. Plzeň 2001, 233–237.
141. I. Cheben/L. Kaminská: Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej. AVANS 1997, 1999, 67, 68.
142. I. Cheben/L. Kaminská: Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej. Slov. Arch. 50, 2002, 53–67.
143. I. Cheben/I. Kuzma: 20. pracovné stretnutie „Otázky neolitu a eneolitu našich krajín“. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2001. Nitra 2002, 15–20.
144. I. Cheben/I. Kuzma: 23. pracovné stretnutie. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2004. Nitra 2005, 7–9.
145. I. Cheben/I. Kuzma: 26. pracovné stretnutie „Otázky neolitu a eneolitu našich krajín“. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2007. Nitra 2008, 9–12.
146. I. Cheben/I. Kuzma: Nálezy maďarovskej kultúry z hradného kopca v Nitre. AVANS 1981, 1982, 96, 97.
147. I. Cheben/I. Kuzma/J. Rajtár: Výsledky prieskumu v oblasti výstavby sústavy vodných diel na Dunaji. AVANS 1981, 1982, 98–101.
148. I. Cheben/Z. Miklíková: Zaujímavý kostrový hrob z Trenčína. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkey (Ed.): Ve službách archeologie 5. Brno 2004, 243–249.
149. I. Cheben/A. Nemergut: Záchranný archeologický výskum v Galante. AVANS 2011, 2016, 116, 117.
150. I. Cheben/M. Ruttkey: Archeologický prieskum trasy plynovodu v úseku Kaloša – Ožďany. AVANS 1997, 1999, 68, 69.
151. I. Cheben/M. Ruttkey: Cífer, časť Pác. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 16–21.
152. I. Cheben/M. Ruttkey: Čataj I. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 14.
153. I. Cheben/M. Ruttkey: Neolitická a stredoveká osada v Bajči. AVANS 1990, 1992, 49, 50.
154. I. Cheben/M. Ruttkey: Objekt aus der Völkerwanderungszeit in Cífer-Pác. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, 89–98.
155. I. Cheben/M. Ruttkey: Römische Militärausrüstungsgegenstände aus dem germanischen Grubenhaus in Cífer. Slov. Arch. 58, 2010, 309–336.
156. I. Cheben/M. Ruttkey: Sídliisko železovskej skupiny a osada zo 6.–7. storočia v Bajči. AVANS 1992, 1993, 59, 60.
157. I. Cheben/M. Ruttkey: Šiesta sezóna záchranného výskumu v Bajči-Medzi kanálmi. AVANS 1993, 1995, 66, 67.
158. I. Cheben/M. Ruttkey: Ukončenie výskumu pieskovej duny v Bajči. AVANS 1989, 1991, 41, 42.
159. I. Cheben/M. Ruttkey: Ukončenie výskumu v Bajči. AVANS 1994, 1996, 99, 100.
160. I. Cheben/M. Ruttkey: Výskum v Bajči – rekultivácia a archeológia. Krásy Slov. 1, 1990, 14–17.
161. I. Cheben/M. Ruttkey: Záchranné výskumy v Cíferi-Páci a v Čataji. AVANS 1993, 1995, 67–69.
162. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Sídliiskové nálezy z Čataja. Sborník Prací Fil. Fak. Brno M 14–15, 2009–2010, 213–219.
163. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Veľké Zálužie. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 30.
164. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Veľký Cetín I. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 38–42.
165. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Zahľbené chaty z doby laténskej v Cíferi. In: G. Březinová/V. Varsík: (Ed.): Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 289–298.
166. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu. AVANS 1991, 1992, 64–68.
167. I. Cheben/M. Ruttkey/J. Ruttkeyová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. AVANS 1992, 1993, 61, 62.
168. I. Cheben/J. Ruttkeyová/M. Ruttkey: Branč, časť Veľká Ves I. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 31–36.
169. I. Cheben/J. Ruttkeyová/M. Ruttkey: Branč, časť Veľká Ves II. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 37.
170. I. Cheben/J. Ruttkeyová/M. Ruttkey: Veľký Cetín II. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 42–45.
171. I. Cheben/J. Ruttkeyová/M. Ruttkey: Veľký Cetín III. In: M. Ruttkey (Ed.): Archeológia a ropa. Bratislava 1995, 46, 47.
172. I. Cheben/J. Ruttkeyová/M. Ruttkey: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetíne. Štud. Zvesti AU SAV 30, 1994, 177–241.
173. I. Cheben/M. Soják: Medzinárodné stretnutie k otázkam neolitu a eneolitu. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2010. Nitra 2013, 7–11.
174. I. Cheben/M. Soják: Prieskum na stavbe Whirlpool v Poprade-Matejovciach. AVANS 2000, 2001, 95, 96.
175. I. Cheben/M. Soják: Sídliisko kultúry lineárnej v Matejovciach. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2007. Nitra 2008, 15–48.

176. I. Cheben/M. Soják: Výsledky archeologického prieskumu severného Spiša. In: Archeologický sborník. K šedesátým narodeninám Vratislava Janáka. Opava 2012, 127–143.
177. I. Cheben/S. Stegmann-Rajtár: 3. Deutscher Archäologenkongress in Heidelberg. Slov. Arch. 47, 1999, 158, 159.
178. I. Cheben/S. Stegmannová-Rajtárová: 3. Deutscher Archäologenkongress in Heidelberg 1999. Inf. SAS 11/1. Nitra 2000, 3, 4.
179. I. Cheben/V. Struhár: Nálezy kamenných kresadiel z Liptova. AVANS 1997, 1999, 70.
180. I. Cheben/J. Tirpák: Georadarový prieskum v Štítniku. In: Ve službách archeologie 1. Brno 2008, 64–69.
181. I. Cheben/M. Vojteček: Archeologický výskum v Žilkovciach. AVANS 2009, 2013, 106, 107.
182. I. Cheben/M. Vojteček: Pohrebisko a sídlisko lužickej kultúry v Dolnom Kubíne. Slov. Arch. 59, 2011, 205–219.
183. I. Cheben/M. Vojteček: Výsledky archeologického výskumu v Dolnom Kubíne. Zbor. Oravského Múz. 28, 2013, 23–35.
184. I. Cheben/M. Vojteček: Záchranný výskum v Dolnom Kubíne. AVANS 2008, 2011, 115, 116.
185. I. Cheben/B. Zajacová: Výskum v Novom Meste nad Váhom. AVANS 2009, 2013, 107, 108.
186. L. Illášová/I. Cheben: Kamenná brúsená industria z oblasti Piešťan a charakteristika vo vzťahu k ostatným regiónom Slovenska. Balneol. Sprav. 31, 1993, 76–89.
187. L. Illášová/I. Cheben: Staré banská diela – „odpady“ po pravekom človeku. In: Zborník z medzinárodnej konferencie Odpady 2002. Spišská Nová Ves 2002, 130–137.
188. L. Kaminská/I. Cheben: Výsledky prieskumov na Východoslovenskej nížine. AVANS 1982, 1983, 128–130.
189. Š. Méres/D. Hovorka/I. Cheben: Provenience of polished stone artefacts raw materials from the site Bajč-Medzi kanálmi (Neolithic, Slovakia). Slov. Geol. Magazine 7/4, 2001, 369–379.
190. Š. Méres/K. Dubíková/I. Cheben: Kamenné artefakty zo zelených bridlíc lokality Bajč – zloženie amfibolov. Mineralia Slovaca 36, 2, 2004, 15.
191. Š. Méres/K. Dubíková/I. Cheben/D. Hovorka: Kamenné artefakty zo zelených bridlíc z lokality Bajč: zloženie amfibolov. In: Zborník abstraktov – Petrológia a jej aplikácie: súčasnosť a perspektívy. Bratislava 2003, 28.
192. Š. Méres/D. Hovorka/K. Dubíková/I. Cheben: Rock-forming minerals in contact-metamorphosed greenschists of the polished stone artefacts (Neolithic, Slovakia, site Bajč-Medzi kanálmi). Slov. Geol. Magazine 10/1–2, 2004, 153–162.
193. M. Ruttikay/P. Bednár/I. Cheben/B. Kovár: Archaeological research in the Slovak Republic – positives and negatives. In: P. Florjanowicz (Ed.): When Valletta meets Faro. The reality of European archaeology in the 21st century. Europae Archaeologia Consilium 19.–21. March 2015. Namur 2016, 53–58.
194. M. Ruttikay/M. Bielich/I. Cheben/I. Kuzma: Germánske nálezy z Cífera. AVANS 2001, 2002, 169, 170.
195. M. Ruttikay/I. Cheben: Včasnostredoveká osada a pohrebisko v Bíni. Slov. Arch. 40, 1992, 109–134.
196. M. Ruttikay/I. Cheben/J. Ruttikayová: Výskum stredovekého opevneného sídliska v Branči-Veľkej Vsi. Arch. Hist. 19, 1994, 229–242.
197. J. Tirpák/I. Cheben: Geofyzikálne meranie pri Forgáčovej bašte v Nových Zámkoch. AVANS 2007, 2009, 185–187.

Podľa autorových podkladov zostavila *Zuzana Staneková*

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Acta Hist. Neosoliensia = Acta historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. Banská Bystrica
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Moravské Muzeum v Brně. Ústav Anthropolos. Brno
- Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. = Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Berlin
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Iugoslavica = Archaeologia Iugoslavica. Societas Archaeologica Iugoslaviae. Beograd
- Arch. Korrb. = Archäologisches Korrespondenzblatt. Ur- geschichte, Römerzeit, Frühmittelalter. Mainz am Rhein
- Arch. Pragensia = Archaeologia Pragensia. Archeologický Sborník Musea hlavního města Prahy. Praha
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
- Arch. Východní Čechy = Archeologie východních Čech. Muzeum východních Čech v Hradci Králové. Hradec Králové
- Arch. Výzkumy Jižní Čechy = Archeologické výzkumy v Jižních Čechách. České Budějovice
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Balneol. Sprav. = Balneologický spravodajca. Balneological bulletin. Balneohistorica Slovaca. Piešťany
- Bayer. Vorgeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Bull. Assoc. Pro Aventico = Bulletin de l'Association pro Aventico. Avenches
- Carnuntum Jahrb. = Carnuntum Jahrbuch. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Wien
- Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
- Čas. Vlasteneckého Spolku Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Olomouc
- Diss. Pannonicae = Dissertationes Pannonicae ex Instituto numismatico et archeologico Universitatis de Petro Pázmány nominatae budapestiensis provenientes. Budapest
- Domino Fórum = Domino fórum. Kritický týždenník pre politiku, ekonomiku, civilizáciu a kultúru.
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Horn
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Ges. Pro Vindonissa = Gesellschaft pro Vindonissa. Aargau-Brugg
- Hist. Čas. = Historický časopis Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Bratislava
- Hist. Revue = Historická revue. Vedecko-populárny mesačník o dejinách. Bratislava
- Inf. SAS = Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Nitra
- Jahrb. Bodendenkmalpfl. Mecklenburg-Vorpommern = Jahrbuch der Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. Schwerin
- Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle/Saale – Berlin
- Jižní Morava = Jižní Morava. Vlastivědný sborník. Brno
- Krásy Slov. = Krásy Slovenska. Obrázkový mesačník venovaný prírodným krásam a zaujímavostiam Slovenska, turistike, cestovnému ruchu, horolezectvu, jaskyniarstvu, ochrane prírody, národopisu. Bratislava
- Mat. i Spraw. (Rzeszów) = Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Rzeszów
- Mineralia Slovaca = Mineralia Slovaca. Bratislava
- Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Musica = Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava
- NGÖ = Netzwerk Geschichte Österreich. Verein für Archäologie, Sondengänger und Heimatforscher. Kirchham bei Vorchdorf
- Opuscula Arch. (Zagreb) = Opuscula archaeologica. Zagreb
- Osvetová Práca = Osvetová práca. Dvojtyždenník pre teóriu a prax kultúry, výchovy a vzdelávania. Bratislava
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- PaS = Príroda a spoločnosť. Populárno-vedecký dvojtyždenník. Bratislava
- Pravěk = Pravěk. Ústřední list pro praehistorii a anthropologii zemí českých. Uherské Hradiště
- Pravěk N. Ř. = Pravěk. Nová řada. Časopis moravských a slezských archeologů. Brno
- Preist. Alpina = Preistoria Alpina. Rendiconti delle Società di Cultura Preistorica Tridentina. Trento
- Přehled Výzkumů = Přehled výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně. Brno
- Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Wrocław
- Quaternary Internat. = Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research (Elsevier)
- RCRF Acta = Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta. Abingdon
- Rev. Nord. Art et Arch. = Revue du Nord. Hors série Collection Art et Archéologie. Université Charles-de-Gaulle Lille. Lille
- Revue Trenčín = Revue Trenčín. Trenčín
- Rocznik Przemyski. Arch. = Rocznik Przemyski. Archeologia. Przemyśl
- Ročenka Městského Mus. Přerov = Ročenka Městského musea v Přerově. Přerov

- Saalburg-Jahrb. = Saalburg-Jahrbuch. Bericht des Saalburgmuseums. Bad Homburg – Berlin
- Sbor. Čsl. Spol. Arch. = Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV Brno. Brno
- Sbor. Prací Fil. Fak. Brno M = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. Řada archeologická (M). Brno
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Slov. Geol. Magazine = Slovak Geological Magazine. Bratislava
- Slovácko = Slovácko. Národopisní sborník pro moravskoslovenské pomezí. Uherské Hradiště
- Správy SAV = Správy SAV. Časopis Slovenskej akadémie vied. Bratislava
- Stud. i Mat. Arch. = Studia i Materiały Archeologiczne. Warszawa
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
- Światowit N. S. = Światowit. Nowa Seria. Rocznik Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa
- Universitätsforsch. z. Prähist. Arch. = Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn
- Veszprémi Történelmi Tár = Veszprémi Történelmi Tár. Veszprém
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra
- Wosinsky Mór Múz. Évk. = A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. Szekszárd
- Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava